

Tartalom

3	Váczy Péter (<i>Thorockay Gábor</i>)
13	<i>Berend Nóra:</i> Marc Bloch a történelem védelmében
18	<i>Zichy Mihály:</i> Propaganda és királyválasztás
67	<i>Szabó A. Dezső:</i> Újszerű vonások a középkori szerzetességben. Adalékok Szt. Ferenc rendjének korai történetéhez
75	<i>Tombor András:</i> Hostiensis és a saeculares—regulares vita
98	<i>Horváth Sándor:</i> A történetíró állásfoglalása John of Salisbury Historia Pontificalis c. művében
115	<i>Nemerkényi Előd:</i> Az Apokalipszis lovasa: Gerbert d' Aurillac
131	<i>Láng Benedek:</i> Petrus Abaelardus
147	<i>Erdősi Péter:</i> Zsigmond fejedelem látható állhatatossága

A címlapon Marc Bloch katonatisztként látható
1917-ben, Algériában

SIC ITUR AD ASTRA

**Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kara történészhallgatóinak
és a Magyar Történészhallgatók Egyesületének
kiadványa**

A mesterség védelmében

Hommage à Marc Bloch

1994. 3–4. szám

**Megjelenik a Fővárosi Önkormányzat Kulturális Bizottságának
támogatásával**

Az Árpád-kori magyar történelem kutatója

1994. szeptember 18-án, életének 91. évében meghalt Váczy Péter, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének nyugalmazott professzora, a hazai medievisták doyenje. A magyar középkortudomány meghatározó személyisége néhány éve interjút adott e folyóirat néhány munkatársának, amelyben életének számos fordulópontjáról beszélt, történelmi működéséről, céljairól, az általa elért eredményekről azonban csak röviden szólt. Így végső búcsúként, egy közhelyes fordulatokat tartalmazó nekrológ helyett most megpróbálunk egy rövid, az elhunyt professzor életpályájának fontosabb szakaszait is feltüntető histográfiai áttekintést nyújtani Váczy Péternek a korai magyar történetre vonatkozó történetírói munkásságáról.

Váczy Péter 1904. március 17-én született a felvidéki Ruttkán, középosztálybeli családból. Iskolai tanulmányait felvidéki városokban végezte, s a Kassán tett érettségi után került a budapesti tudományegyetemre. Egyetemi éveit alatti kezdetben Pauler Ákos hallgatójaként a filozófia, azon belül is az ismeretelmélet érdekelte, erről néhány, magas színvonalon megírt ismertetése is tanúskodik az *Atheneum* folyóirat 1925-ös évfolyamának lapjain. A középkor kutatása felé egyfelől egész életét végigkísérő művészettörténeti érdeklődése, másfelől kiváló tanárai, a magyar középkor előadó Hóman Bálint, a magyar művelődéstörténetet tanító Domanovszky Sándor és a nálánál csak néhány évvel idősebb egyetemi magántanár, Mályusz Elemér társadalomtörténettel foglalkozó kollégiumai indították el. Mint magyar-történelem szakos hallgató végzett 1928-ban, doktori értekezését pedig Domanovszkyhoz írta társadalomtörténeti témából (*A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok* 1927.) Mestere segítette hozzá egy kétéves ösztöndíjhoz a Bécsi Magyar Történetkutató Intézetbe, ahonnan hazatérve, az akkor fénykorában lévő szellemtörténeti irányzat talán legtöbbet ígérő és legtöbbet publikáló fiatal kutatójaként helyezkedett el a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

Váczy Péter történetírói pályájának első szakaszát magunk 1927-től 1946-ig számítjuk, s ezen belül megkülönböztethetünk több, egymástól elváló érdeklődési kört, kutatási irányt. Az életmű maga is mutatja e belső határvonalakat; így egyfelől a történetírás elméleti vizsgálata iránti affinitást és a filológusokat megszégyenítő akribiával művelt forráskritika iránti érzéket, másfelől az eredetileg vizsgált Árpád-kor kutatásából kiinduló – s általunk részletesen nem érintett – középkori egyetemes történetre vonatkozó, Magyarországon mind qualitasában, mind quantitasában máig egyedülálló munkásságát.

Ha Váczy Péternek a magyar középkor történetére vonatkozó, ezen időszakban

született munkáit vizsgáljuk, négy fő kutatási irány tűnik meghatározónak: a társadalomtörténeti, a jog- és intézménytörténeti, az okleveles anyagra és a magyar krónika- és legendairóladalomra egyaránt figyelmet fordító forráskritikai és az előző három érdeklődési kört nagymértékben átható, de önállóan is művelt, szintetizáló jellegű eszmetörténeti vizsgálódások.

Társadalomtörténeti kutatásainak első eredményeit már fentebb említett doktori disszertációja tartalmazta (*A királyi serviensek ...*). Plasztikus képet rajzolt arról a XII. században meginduló folyamatról, amelyben a királyi hatalom és a Szent István törvényeiben milesként említett társadalmi réteg egy komponensének kapcsolata egyre szorosabbá válik. Az uralkodó "in domo regia" fogadja a kisbirtokos libereket, akik birtokába jutnak az "aurea libertas"-nak, az uralkodó közvetlen bírói hatalma alá kerülnek, s annak hadseregében kell személyesen szolgálniuk. A XII. században elinduló folyamat vezet el a "servientes regis" rétegének kialakulásához, amely meghatározó szerepet viszont csak az Aranybulla évszázadában fog játszani. A tanulmánynak fontos részét képezi a középkori magyar társadalmi terminológia vizsgálata és annak kimutatása, hogy a XIII. században a "nobilis" terminus már a fenti közzszabad rétegre is vonatkozott, s az oklevelekből előtűnő terminológiai változatosság, illetve ennek bizonyos fokú egységesülése már a magyar nemesi társadalom kialakulásának folyamatát jelzi. Váczy e korai tanulmányának eredményeit több részletében vitatta Mályusz Elemér (1942) és az 1945 utáni történetírás egyes képviselői, de Bolla Ilona 1983-ban megjelent Árpád-kori társadalomtörténeti szintézise már tudományos értékének megfelelően támaszkodott Váczy ezen dolgozatára.

Egy másik alapvető értekezésben a hűbériség szerepét tisztázta az államalapító király államában (*Századok* 1932.). Az 1920-1930-as évek magyar medievisztikai kutatása elsődleges feladatának tekintette – jórészt a kor szociologizáló, illetve szellemtörténeti irányultságú német történetírásának fogalomrendszerét használva – a középkori magyar királyság tipológiai besorolását az európai feudális államközösségbe. Így vezető történészek (Hóman, Mályusz, Eckhart Ferenc) vitakoztak a korai Árpádok államának patrimonialis, ill. karizmatikus jellegéről, s hasonló polémia alakult ki a hűbériség magyarországi létéről vagy nem-létéről. Váczy ez utóbbi mellett érvelt (főként Hóman ellenében), véleménye szerint Magyarországon az uralkodók csak teljes jogú adománybirtokokat adományoztak, a beneficiális jellegű, azaz szolgálattal terhelt hűbérbirtok hiányzott a magyarországi feudális rendszerből. Váczy más helyütt megfogalmazott végső konklúziója szerint a szentistváni patrimonialis állam "a politikai erők határtalan egyesítésére törekedett", míg ezzel szöges ellentétben "a hűbériség a hatalom hierarchikus megoszlásának elvén épült fel".

A társadalomtörténeti kutatások mellett már intenzív jogtörténeti vizsgálódásainak is hamar megmutatkoztak eredményei. Első e tárgyban írt cikke (*A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században*, Miskolc, 1930.) a magyar jogtörténeti kutatás, különösen Hajnik Imre és Tagányi Károly azon régi tételét cáfolta meg, amely szerint Szent László rövid ideig hatályos intézkedését nem tekintve a nemesi megye kiformalódásáig nincs állandó jellegű, a király nevében ítélező

vidéki igazságszolgáltatás. Váczy Péter első királyaink törvényein és oklevelein alapuló bizonyítása szerint már Szent István korától létezett vidéken a királybírói intézmény, az ispánokat és a klérust leszámítva mindenkire kiterjedő, a “polgári” és bűnügyekre egyaránt érvényes iurisdictioval. A megyéenkénti két “iudices regis” vagy “megales” jogköre Kálmán király koráig csorbítatlan maradt, utána az Aranybulláig azonban ténylegesen csökkent joghatóságuk, s véglegesen a nemesi vármegye kialakulása ítélte kihalásra a magyar igazságszolgáltatás ezen archaikus intézményét. Váczy ezirányú eredményeit kortársai közül a legtöbben (a jeles jog- és helytörténész, Holub Józsefet leszámítva) elfogadták, bár napjaink magyarországi medievisztikájában számosan továbbra is – Váczy tételével szemben – a megyésispán e korszakbeli bírói működését feltételezik.

A “iudex regius”-i intézmény vizsgálata után Váczy Péter még két kisebb tanulmányban foglalkozott a XI-XII. századi királyi igazgatás problematikájával, mielőtt még a *Szent István-émlékkönyvben* közzétette volna a magyar államkormányzat korai korszakát tárgyaló összefoglalását. 1934-ben a *Századok* lapjain hivatali főnökével, a neves Anonymus-kutatóval, Jakubovich Emillel vitatkozva állapította meg I. Endre ránk maradt törvénybeidéző ércbillogáról, hogy az nem a billogosoknak (királybírák), hanem magának az uralkodónak volt a jelvénye, s az azzal idéző királyi tisztviselő csak mint a király delegált bírója, s nem mint önálló joghatóságú tisztviselő ítéelkezhetett. 1937-ben a *Domanovszky-émlékkönyvben* pedig a Szentpétery Imre által akkoriban kimutatott Anjou-kori relatori rendszer kora Árpád-kori párhuzamaira mutatott rá. Váczy megállapítása szerint a “központi kormányzat ügymenete nem igazodott szigorúan a területiális szempontokhoz”, birtok- és egyéb peres ügyekben az udvari kíséret tagjai – legyenek bár megyésispánok, püspökök avagy tényleges udvari tisztviselők – eredeti feladatkörükön túlmenően, attól függetlenül vettek részt, referáltak ezekről a királynak és segítettek elintézésükben, s ezen királyi megbízásban tevékenykedve nevezik őket okleveleink quaesitornak, petitornak avagy impetratornak.

Mint fentebb említettük, Váczy Péter mindezen kutatásait összefoglalóan is közzétette az 1930-as évek végének reprezentatív történeti kiadványában is (*A királyság központi szervezete Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. köt. Bp., 1938.). E helyen a tudós nagyhatású elméletben fejtette ki a szentistváni államberendezkedésre vonatkozó nézeteit. Véleménye szerint a korai magyar királyságot a patrimoniális kormányzati formán kívül még az államhatalom teljesen királyi kézben maradása is kiemeli a korabeli Európa országai közül, s felépítésében a szintén törzsi-nemzetségi szervezetet felváltó, V-VI. századbéli germán–római államokra emlékeztet. Váczy háromosztatúnak fogta fel az államalapítás korának társadalmát, nézete szerint az egyházi és világi előkelőket jelentő “maiores”, a középréteget jelölő “miles”-ek és “ministerialis”-ok után a közrendűek széles néposztálya következett. A király kegyétől függött, hogy mely társadalmi osztályból került ki személyes képviselője; így akár szolgarendűek is betölthettek ispáni tisztségeket. Magának a központi udvari szervezetnek a mintáját a tudós az Ottók udvarában találta meg, véleménye szerint István a nádori méltóság létrehozásánál is a német “comes palatii”-t

tekintette példának. Váczy a nádori tisztség korai történetének részletes elemzését nyújtotta, s lényeglátóan mutatta be ezen méltóság fejlődését a királyi udvar egyszerű ispánjától, bírói helyettesétől a XII. századi önálló bírói jogkör megszerzéséig. A tudós intézménytörténeti fejtegetéseire máig épít a hazai középkortudomány, bár manapság az államalapítás (és azon belül a megyeszervezés) mintáit Kristó Gyula a Meroving-kor alatt kifejlődő és Nagy Károly idején fénykorát élő német grófsági szervezetben, azaz Váczy elképzelésainél néhány évszázaddal későbbi nyugat-európai modellben jelölte meg.

A fentiekén kívül Váczy Péternek egy, jogtörténettel kapcsolatos, még az 1930-as évek elején született tanulmányát kell feltétlenül megemlítenünk, amely már a magyar középkorra vonatkozó kutatásainak harmadik területéhez, forráskritikai munkásságához szolgál egyfajta átvezetésül. Az immunitas és iurisdictio problematikáját vizsgálva (*A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 1931.) a birtokra vagy jogi személyre vonatkozó, az állammal szembeni bírói vagy adózási mentességet (immunitas) helyezte el a magyarországi jogfejlődés történetében. Véleménye szerint a jogintézményt már Szent István megpróbálta királyságában német mintára bevezetni (erről tanúskodik a részleteiben hitelesnek tekintendő pannonhalmi alapítólevél), de tényleges elterjedése csak a patrimonális állam jogi kereteinek végső bomlásával, a XII. század második felében kezdődött, akkor is a magyarországinál bizonyos tekintetben fejlettebb jogintézményeket felmutató dalmát-horvát területekről kiindulva. A XI-XII. századi oklevelekben található, az egyházaknak különféle jogokat biztosító formulákat Váczy Péter csak bizonyos rendelkezési jog, hatalom (potestas, iurisdictio) király általi adományozásának bizonyítékaként fogta fel. Ez a látszólag másodlagos jogi probléma, amelyet Váczy is több történeti társtudomány (így a diplomatika) segítségül hívásával kísérelt megoldani, alapvető fontossággal bír a korai magyar királyság – és különösen a korai magyar egyház – jellegének meghatározásában, így nem csoda, hogy a kutató cikkét Pleidell Ambrus vele vitatkozó tanulmánya fogadta (1934), s az adott történeti kérdésre az 1931 óta eltelt évtizedekben több hazai kutató (Mályusz, Bónis György, Kumorovitz L. Bernát) is visszatért.

A középkori magyar forrásokra vonatkozó kritikai munkásságát Váczy Péter egy korai oklevelünk, a Szent László által megerősített 1086-os bakonybéli conscriptio vizsgálatával kezdte (*A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények* 1930.). Az Árpád-kori társadalom, és különösen az egyházi birtok népeinek megismerésében különleges fontossággal bír oklevelet az addigi kutatás (Érdélyi László, Szentpétery) hamisnak tartotta, és négy részét különböző korokból (de leghamarabb a XII. század második feléből) származó bővített hamisítványként értékelte. Jakubovich Emil után Váczy bizonyította be – máig elfogadottan –, hogy az oklevél bizonyos részei néhány évtizeddel az 1080-as évek után készültek, a Szent László-kori összeírás számos, korjelölő értékű kifejezésének felhasználásával. A kutatónak már e cikkében megmutatkozott a diplomatikához való érzéke, s évtizedekkel később egy egészen más jellegű forrás, Anonymus gestájának datálásában bizonyította újra e téren való jártasságát. Következő jelentős – bár általunk kissé önkényesen ide sorolt –, valójában politikatörténeti probléma

megoldására kísérletet tevő tanulmánya a *Szentpétery-émlékkönyvben* jelent meg (Bp., 1938.). Annak magyarázata, hogy jelen rövid áttekintésben a forráskritikai dolgozatok között tárgyaljuk, az ott feldolgozott téma forrásadottságában rejlik.

A *Gyula és Ajtony* c. tanulmány a X-XI. század fordulója három fontos történeti szereplőjének problematikáját tárgyalta, néhány fontos megjegyzéssel a róluk hírt adó magyarországi és nyugati elbeszélő kútfők (Anonymus, Kézai gestája, a XIV. századi krónikaszerkesztmény, a Gellért-legendák; továbbá a Hildesheimi, ill. Altaichi Évkönyvek és Thietmar krónikája) egymáshoz való viszonyáról. A kutató elsődleges feladatának Hóman Bálint azon tételének megcáfolását tekintette, miszerint Gyula és Ajtony egyazon személy lenne, s a magyar régiségben tényleg tisztségnév értelmű gyula szó értelmének eltorzulásával lett belőle a magyarországi forrásokban történelmi szereplő. A harmadik, magyarországi krónikában szereplő személy, akinek Váczy történeti szerepét, valós személyiségét feltárni igyekezett, a krónikaszerkesztmény 30. és 66. fejezetében és Anonymusnál említett Keán volt. A tudós a fentebb említett két nyugati forrás híradása alapján bizonyítottnak tekintette Gyula történetiségét, s benne István király anyai nagybátyját látta, aki 1003-ban szenvedett vereséget a hatalmát a Kárpát-medence egészére kiterjeszteni kívánó unokaöccsétől. Gyula kapcsán fontos megjegyzéseket tett Anonymus genealogizáló hajlamából következő történetirői módszeréről, s a törzsfő és általában a Gyula-törzs államalapítás-kori szállásterületét Erdélyben, a Maros vidékén képzelte el (korábbi territóriumát pedig a mai Bánát vidékére lokalizálta). Az általunk a nagyobbik Gellért-legendából és Anonymus művéből megismerhető, — ott bolgár eredetű — Ajtony Váczy véleménye szerint már az elveszett ősgestában (a Szent László-kori redakcióban) is szerepelt, s Gyulától való különbözőségét a forrásokban szereplő, eltérő,— a Tisza-Maros vidékén fekvő —szállásterülete is bizonyította, bár eredetileg Ajtony is “a gyula-méltóságot viselő fejedelmi háznak volt a tagja”. Ajtony bukását a kutató 1003-ra, közvetlenül Gyula leverése utánra keltezte. A valóban kevés forrásos említéssel bíró Keánt is Ajtonnyal vette egynek a korábbi kutatás, míg Váczy a személynév eredeti “kán” méltóságjelölő jelentésére appellálva Sámuel bolgár cárral, Szent István kortársával azonosította e krónikabeli szereplőt. Váczy tételeinek egy részét a jelenkor magyar középkortörténészei is elfogadják, de leginkább Kristó Gyula kutatásai számos ponton módosították az ezredforduló e három fontos Kárpát-medencei főemberéről alkotott képet (így például a szegedi tudományegyetem professzora Keán személyében a magyarok által csak az államalapító király korában elfoglalt Dél-Erdély bolgár-szláv fejedelmét identifikaálta).

Az elbeszélő forrásokra vonatkozó további vizsgálódásaiban Váczy Péter egy régóta vitatott kérdést oldott meg máig ható érvennyel. Az első magyar uralkodóház származásrendjének hosszú ideig tisztázatlan problémája volt három XI. századi herceg, két későbbi királyunk (I. András, I. Béla) és testvérük (Levente) származása, mivel bizonyos forrásaink Vazult, míg mások (így a Névtelen Jegyző és a XIV. századi krónikaszerkesztmény) Szár Lászlót mondták a három fiú apjának. Az 1940-es évek elején megjelent dolgozatában (*A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Levéltári Közlemények 1940-1941.*) Váczy bebizonyította, hogy

a Vazultól való leszármazás a helyes, ezt jegyezte le a valamikor a XI. század folyamán keletkezett ősgesta szerzője, a Szár László-féle leszármaztatás későbbi, a megvakított Vazul sorsát elhallgatni kívánó erők módosítása a magyarországi elbeszélő kútfőkben.

A tudós foglalkozott Anonymusszal is e történetírói korszakában. A II. világháború után közvetlenül megjelent dolgozatában P. mester forrásait vizsgálta (*Anonymus és a Justinus-kivonat. Turul* 1944-1946.). A kérdéskör irodalma már Váczy vizsgálódásai előtt könyvtáryira duzzadt (s napjainkban is a Névtelen Jegyző munkája a talán leginkább kutatott középkori magyar történeti forrás). A kutató tanulmányának leglényegesebb megállapítása a magyar történeti irodalom egyik legismertebb forrására, a II. századi Justinus művének *Exordia Scythica* c. kivonatára vonatkozott (ez a mű egyébként a magyarországi őshaza-ábrázolások egyik mintája). Váczy széleskörű szövegösszehasonlítás után bizonyítottnak vette, hogy Justinus munkáját P. mester nem használhatta közvetlenül, az csak a magyar történeti irodalom első alkotásán, az ősgestán keresztül hatott művére. Forráskritikai megállapításait fontos, a XII. századi európai irodalmi életre vonatkozó megjegyzései egészítették ki. Váczy e tanulmányának eredményei – legalábbis jelen sorok írójának véleménye szerint – nem igazán kerültek be a magyarországi Anonymus-kutatás “vérkeringésébe”, bár fenti legfontosabb megállapítása korunk kutatói előtt is ismeretes, sőt Kristó Gyula kísérletet tett a Névtelen Jegyző közvetlen *Exordia*-ismeretének igazolására is.

Váczy Péter utolsó, általunk munkásságának kútfőkritikai részéhez vont tanulmánya még az 1930-as évek elején született, s a magyar történeti irodalom egy Anonymusnál nem kevésbé problematikus alkotásával, Kézai Simon gestájával foglalkozott. A cikk témája és eredményei a kutató feltűnő jártasságát bizonyították az eszmetörténet terén, s az addig csak filológiai módszerekkel vizsgált “Gesta Hungarorum” ideológiai-teoretikus elemeinek vizsgálatában az első lépések megtétele kétségtől Váczy Péter érdeme. A *népfelség elvének első magyar hirdetője, Kézai c. értekezés (Károlyi-émlékkönyv. Bp., 1933.)* legfontosabb eredményeit – e helyen Gerics Józsefet követve – így foglalhatjuk össze: Kézai a nemesi megyébe szerveződő szerviensek mozgalmát tekinti mintának, ebből konstruál nagyszabású történeti utópiát; a *communitas* szervezettel szemben idegen intézmény a királyság; Kézai gondolatrendszerének elméleti alapjait pedig az Aquinói Szent Tamás működésével a XIII. században csúcspontjára jutott skolasztika, azon belül is annak államtana adja meg, Kun László “*fidelis clericus*”-a ezen az elméleti fundamentumon tekinti a közösséget az államhatalom igazi létesítményének, s teóriája szerint a királyokra is ez a *communitas* ruházta át a főhatalmat.

Fontos megemlítenünk, hogy Váczy 1930-40-es évekbeli munkásságából e cikk eredményeit módosította leginkább a későbbi magyar medievisztikai kutatás. Egyfelől Györffy György 1948-as keltezésű könyve (*Krónikáink és a magyar őstörténet*), majd ifj. Horváth János 1954-ben megjelent monográfiája (*Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*) alapvetően megváltoztatták a XIII. századi magyarországi történetírásról eredetileg még Domanovszky és Hóman által megrajzolt képet, amely a fenti tanulmány forráskritikai “talapzatát” szolgáltatta

(Györffy azonosította az 1270-es évek oligarchikus szemléletű történetíróját Ákos mesterrel, akinek munkája a XIV. századi krónikakompozíció alapjait is szolgáltatta; Horváth pedig az 1280-as években alkotó Kézait határolta el mind eszmetörténetileg, mind filológiailag Ákos mestertől); másfelől Gerics József (1957) mutatott rá a Kézai művében mind ideológiatörténetileg, mind szövegszerűen azonosítható római jogi elemekre, s Gerics bizonyítása szerint a krónikásnál megjelenő jogi terminológia tágabb környezetét a magyar királyi kancellária jogtudó klerikusai között, az onnan kikerülő oklevelek arengáiban is kereshetjük. Utoljára Szűcs Jenő foglalkozott Kézai munkájával, 1973-ban megjelent nagy munkája az elődöknek kijáró tisztelettel emlékezett meg Váczy dolgozatáról, s minden addiginál szélesebb forrás- és szakirodalmi bázis alapján helyezte el Kun László krónikásának művét a XIII. századi Európa és Magyarország eszmevilágában, főként a gestában használt natio-fogalom értelmezésével, illetve a hun-magyar rokonság fikció voltának végleges igazolásával.

Ha Váczy ezen időszakban keletkezett összefoglaló – a magyar királyság kialakulását és korai fejlődését eszmetörténeti aspektusból is vizsgáló – munkáit vesszük vizsgálat alá, először a *Minerva* folyóirat 1932-es évfolyamában megjelent, majd később külön is kiadott kismonográfiáját (*A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon*) kell említenünk. E munkájában is a magyarországi nemesi társadalom kialakulását, annak a hűbériséggel való kapcsolatát, eszmei alapjait vizsgálta. Az “államszemlélet” kissé ezoterikus fogalmán a tudós a korai magyar állam elvont, csak eszmei szinten létező megjelenését értette. Váczy fő tézise szerint a magyar társadalom elhűbériesítése csak a szemléletben ment végbe, kizárólag a terminológiában megjelenő érvennyel. A magyar birtokjog még Szent István által lefektetett alapjai (az örökbirtok fogalma), az oklevelekből kiolvasható fidelitas-fogalom, a hűbéri láncolat hiánya mind kizárta a beneficiális rendszer teljes megvalósulását hazánkban, de a szemlélet a sajátos magyar intézményeket hűbéri jelleggel ruházta fel. A kutatónak e kettőséget – a “virtuális kép viszonyát a valósághoz” – véleményünk szerint leginkább a XII-XIII. század fordulóján már formálódó magyarországi nemesség és a király viszonylatában sikerült bemutatnia, azaz a magyarországi “hűbériség” alapvetően magánjogi, az uralkodó személyéhez kötődő vonásaiban.

Váczy Péternek a magyar középkori történelemre vonatkozó legfontosabb monográfiája 1935-ben, Péccsett jelent meg (*Die erste Epoche des ungarischen Königtums*). E kötetben az általunk is bemutatott részeredmények egységbe foglalt feldolgozásán kívül monumentális tablót kapunk a magyar társadalom és állam fejlődéséről az államalapítás korától Kálmán király uralkodásáig. A magyar társadalom irányításában Váczy Szent István időszakáig a törzsi-nemzetségi keretek elsődlegességét hangsúlyozta, az államszervezést követően pedig a patrimoniális királyság döntő súlyát érzékeltette. Fontos – napjaink medievisztikai kutatása által is igazolt – megállapításai között említhetjük a vármegye politikai-közigazgatási egység voltának hangsúlyozását, a király “quasi sacerdos”-i mivoltának ábrázolását, az egyház szervezésében és irányításában vitt szerepének definiálását (s ebből következően a Hartvik-legendában megjelenített uralkodói pápai legátus-

ság fikció voltának bizonyítását). A szentistváni patrimonialis királyság eszmei és gyakorlati felbomlását a kutató Könyves Kálmán korára helyezte, amikor a gregoriánus eszmék és reformok Magyarországon is visszaszorítják az uralkodó egyházkormányzói hatalmát. Az államnak az egyház életét is irányító korszaka után Kálmán korában az egyház szerepének növekedését láthatjuk az államéletben (lásd például a zsinati törvényszékek létrehozását). A tudós elképzelései nagy hatással voltak a korszak szellemtörténeti irányultságú historikusaira, így a két világháború közötti magyar történetírás Hóman után legnagyobb hatású középkortörténészére, Váczy kortársára: Deér József-re is (*Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Bp., 1938.). Váczy Péter fenti monográfiájának rövidebb változatát magyarul is közzétette a Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar Művelődéstörténet* I. kötetében (*A magyarság a román és gót stílus korában*, ill. *Társadalmunk az Arpádok és Anjouk korában*. In: *Ösműveltség és középkori kultúra*. Bp., 1939.).

Váczy Péter életpályájának rövid vázlatát a múzeumi levéltárba való kinevezéséig tekintettük át. A tudós egészen 1940-ig a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. az Országos Levéltár munkatársa volt, ez időszak alatt számos külföldi tanulmányutat tett. Az 1930-as években bontakozott ki általunk nem tárgyalt egyetemes történeti munkássága, ekkor írta meg a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelenő *Egyetemes Történet* középkori kötetét (1936), majd az *Attila és hunjai* c. tanulmánykötet számára a hunok európai históriáját (1940). 1937-ben magántanár lett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd 1940-ben – 36 évesen – akadémiai levelező taggá választották. Nem sokáig késett professzori kinevezése sem, a frissen visszatért Kolozsvár újjászerveződő egyetemén lett a középkor tanára. 1942-ben áthelyezték Budapestre, s az egyetemes középkori történelem nyilvános rendes tanáraként érte meg a II. világháborút követő – 1949-től a történészvilágot is alapvetően befolyásoló – változásokat. Váczy mint az akkori hivatalos történettudomány által letűntnek nyilvánított és elítélendő szellemtörténeti iskola képviselője távozni kényszerült az Akadémiáról (a semmitmondó és hamarosan meg is szűnő tanácskozó tag titulust kapta meg). Az egyetemen továbbra is taníthatott, de tíz évig nem publikált – nem is publikálhatott. Így Váczy második történetírói korszakát jelen sorok írója 1958-tól haláláig véli megállapíthatónak, s annak a magyar történelem kutatására vonatkozó fő irányait a Kárpát-medence honfoglalás-kori történetének (általunk itt nem tárgyalt) vizsgálatában, illetve a magyar korona sajátosságainak elemzésében kereshetjük.

A professzor 1958-ban, a *Századok* hasábjain megjelent, *A korai magyar történet néhány kérdéséről* c. terjedelmes tanulmánya a magyar történeti vitairodalom kimagasló darabja. Az egy évtized után újra megszólaló tudós az egyébként korszakos jelentőségű jogtörténész, Bónis György 1956-ban megjelent népszerűsítő István király-monográfiáját vette – a recenzió alá vont könyvvel majdnem megegyező terjedelmű – kritika alá. Váczy Péter tanulmánya a szorosan vett bírálaton kívül számos újszerű, s azóta is hol egyetértően, hol vitatottan idézett megállapítást tartalmazott a z új hazát talált magyar nép nomádos életmódjáról, az állattenyésztés és földművelés X-XIII. századi magyarországi elterjedtségéről (Váczy Péter az állattenyésztés nagymérvű jelenlétét feltételezte a korai magyar

állam gazdasági életében), s a magyar egyházban érvényesülő bizánci behatásról. A bírálatot persze éleshangú válasz követte, de az István-monográfiát hamar „elfelejtette” a szakma – ellentétben Váczy dolgozatával.

Váczy koronakutatásait még legfontosabb nemzeti jelvényünk 1978-as hazakerülése előtt kezdte meg, jórészt külföldre távozott kollégája, Deér József 1966-ban megjelent németnyelvű monográfiájának elemző vitatásával. Deér könyve napjainkig a magyar koronáról írt legterjedelmesebb munka, így Váczy Péternek késő öregségéig „alapanyagot” adott a magyar uralkodói fejek vizsgálatához. A tudós koronával kapcsolatos megállapításainak rövid bemutatása előtt fontos felhívunk a figyelmet Váczy álláspontjának konstans elemére: a bizánci hatások hangsúlyozására. Így először Deérrel szemben a professzor elvetette a bizánci császárkoronának a basileus diadémós sisakjából való leszármaztatását (ez a *Magyar Numizmatikai Társulat 1971. évi évkönyvében* megjelent dolgozat egyfajta előtanulmányul szolgált Váczy számára a magyar uralkodói jelvény vizsgálatához). A tudós valószínűsítette a pogánykori magyar fejedelmi jelvény (süveg) meglétét is, szerinte az eredetileg Levente nevet viselő, Árpádot követő nagyfejedelem egyenesen az uralkodói fejszedőről nevezte magát később Jelechnek (*Világosság* 1978.).

Váczy Péter felszólalt az 1981-ben tartott koronakonferencián is, ahol a királyi jelvény hazakerülése óta megfogalmazott magyar kutatói vélemények hangzottak el. Később cikk formájában is megjelent előadásában foglalkozott Merseburgi Thietmar azon ismert híradásával, amelyben a még Vajk néven szereplő István koronájáról és egyházszervezéséről tudósít. Véleménye szerint a híres „imperatoris gratia et hortatu” kitétel szándékosan sikeredett kétértelművé, a tudós püspök-krónikaíró el kívánta hallgatni, hogy Vajk-István már a császári akaratnyilvánítás és a pápai beleegyezés (és nem koronaküldés!) előtt hozzáfogott a magyar püspökségek alapításához. A professzor szent királyunk koronázását több kortárs kutatótól eltérően 1001. pünkösdjére keltezte. Váczy tagadta a Szentszéknek való országfelajánlást is, e tételt Kálmán-kori fikciónak nyilvánította. A tudós nézete szerint – aki ebben bizánci hatást látott – Magyarországot első uralkodónk az Istenszülőnek, Máriának ajánlotta fel. A királyi jelvény egész középkoron át élő „corona angelica” megnevezését szintén azon, a Kelet-római Birodalomból átplántált teóriának tulajdonította, miszerint a nem emberkéz által készült fejedelmi jelvényt égi erők juttatják el az uralkodóhoz (*Insignia Regni Hungariae*. Bp., 1983.). Váczynek a Magyarország felajánlásában bizánci mintát kereső felfogását legutóbb Gerics József vitatta, aki szerint a Máriának való felajánlás jól magyarázható a XI. század első felének nyugati eszmevilágából is.

Váczy Péter vitába szállt az 1980-as évek közepén megfogalmazott, nem történelemszektől származó véleménnyel, miszerint a szent korona mai formájában egységes, még az ezredforduló idejéből származó, a kor kozmológiáját megjelenítő, az aranymetszés szabályosságát felmutató ötvösmunka. A tudós elutasította a ma ismert jelvény egységes alkotás mivoltát, továbbra is fenntartva a kutatóink túlnyomó többsége által vallott corona Graeca–corona Latina (azaz a két rész összeillesztését hirdető) felfogást (*História* 1984/3.). Utolsó, koronával kapcsola-

tos megnyilatkozását az 1988-as akadémiai Szent István-konferencián tette Váczy Péter. Rövid felszólalásában a koronázási paláston lévő István-ábrázoláson látható fejéket helyezte el a bizánci eredetű, ott a X. század végén eltűnő, de a német királyoknál később is kimutatható ék alakú fejdíszek sorában. A kezdetben csak egyszerű abroncskoronaként létező, zománcképek nélküli, igazgyöngyosorral díszített szent koronát pedig I. András korában keletkezettnek tartotta (*Szent István és kora*. Bp., 1988.).

Váczy Péter hosszú történetírói pályafutásának a magyar középkorra vonatkozó eredményeit számbavevő áttekintésünket egy, Anonymusszal kapcsolatos, még az 1971-es magyar medievisztikai ülészakon elhangzott előadásának taglalásával kívánjuk zárni. A "Gesta Hungarorum" datálásával foglalkozva is megmutatkozott a professzor filológusi alapossággal társult kombinatív történelmi gondolkodásmódja. Az 1960-as évek történelmi kutatásában (ifj. Horváth János, Györffy György, Sólyom Károly) a Névtelen Jegyző művét a XIII. század első két évtizedére, de mindenképpen az Aranybulla születése (1222) elé keltezték. Váczy három – az Anonymus-kutatásban addig nem hasznosított, a gestából kihüvelyezhető – korjelző adattal próbálta bizonyítani P. magister művének 1220 körüli keletkezését. A három érv közül az első Pannonhalma gestabeli névváltozatának (Mons Sancti Martini) és az 1220-as évek hasonló okleveles terminológiájának azonosságából táplálkozott, a második argumentum a keleti eredetű "Fekete-tenger" elnevezés anonymusi használatát (Nigrum Mare) az 1220-as években meginduló keleti (kunországi) misszió hazai megismerésével magyarázta, míg a harmadik bizonyíték a vlachok P. mester által – a görögből való átfrás folytán „Blach” formában is használt – névváltozatát tartotta az 1220-as években élő, korjelölő értékű megnevezésnek (*Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Bp., 1974.).

A már 1968-ban nyugállományba vonult Váczy Péter életének utolsó öt évében kapta meg a rég megérdemelt – és negyven évig hiányzó – hivatalos elismerést. 1989-ben visszavette levelező tagjainak sorába az Akadémia, majd egy évvel később rendes taggá választották. Magas állami kitüntetésekkel ismerték meg, 90. születésnapján az egész szakma köszöntötte és Glatz Ferencnek köszönhetően 1994 tavaszán gyűjteményes kötete jelent meg régebbi tanulmányaiból (*A magyar történet korai századaiból*. História Könyvtár). Halálával a magyar történészek legidősebb, az 1920-as években már komoly eredményeket elérő generációjának – ide számíthatjuk Mályusz Elemért vagy Kumorovitz L. Bernátot – utolsó képviselőjét veszítette el a hazai történettudomány és az annak eredményeire olyannyira figyelő művelt olvasóközönség.

Thoroczkay Gábor

Marc Bloch a történelem védelmében

(*Marc Bloch: Apologie pour l'histoire ou métier d'historien.*

Édition critique préparée par Étienne Bloch. Préface de Jacques Le Goff. Paris.

*Armand Colin. 1993. ISBN 2-200-21295-X 150FF*¹

Bloch kiemelkedő alakja nemcsak a középkor-kutatásnak, de a történetírás egészének, egyrészt a XX. századi történelemszemléletet erősen alakító Annales iskola egyik alapítójaként (1929), másrészt éppen módszertani művével, *A történelem védelmében*-nel. Ugyanakkor, amint azt személyes bátorsága és halála mutatja (1944. június 16-án végezték ki mint ellenállót), az értelmiségi elkötelezettség és felelősségvállalás megalkuvás nélküli megtestesítője volt. *A történelem védelmében* új kiadása méltó emléket állít mind a történész, mind az ember emlékének.

A történelem védelmében című művét Bloch már nem fejezhette be. Munkatársa, Lucien Febvre adta ki a könyvet 1949-ben. Febvre nem ismerte az összes fennmaradt kéziratot, és helyenként változtatott is a szövegen. Ebben az új kiadásban megtalálja az olvasó a mű elkészült részének végleges, valamint egy korábbi változat teljes szövegét, és különféle fogalmazvány-variánsokat, amelyek a munka más és más szakaszában készültek. Így nyomon követhető, hogyan keresett Bloch egy-egy megfelelő mondatot vagy kifejezést, hogyan írta át és finomította a szöveget: egyszerűen bepillantathatunk a kulisszák mögé, hogy megtekintsük a készülő művet is a végleges változat mellett. A szerkesztő Bloch szelleméhez maradt hű ezzel: "a kutatás látványa, sikereivel és kudarcaival, ritkán unalmas. A kész az, ami a jeges unalmat árasztja magából"². Bloch, a történész bizonyára értékelte volna, hogy micsoda filológiai precizitással adták ki könyvét: a fennmaradt kéziratok összes olvasatát figyelembe véve, egy alapszöveg és komoly jegyzet-apparátus teszi lehetővé, hogy az olvasó követhesse, hogyan írta-fogalmazta át műve főbb részét Bloch. A középkori kéziratokat forgató, a szövegek közti egyezéseket és eltéréseket vizsgáló szerző saját módszereire ismerhetne tehát könyve kiadásában. Bloch, az ember pedig bizonyára örülne annak, hogy halála után is töretlenül frissen hat oly sokakra. A kötethez J. Le Goff írt előszót, s ebben Bloch poszthumusz tanítványának nevezi magát. Nem ő az egyetlen; így hatott-hat Bloch halála óta is újabb és újabb történész-nemzedékekre. Példa erre az Annales-iskola máig tartó virágzása. S végül a könyv emléket állít Blochnak, az apának is: Bloch egykor fia kérdésére kezdte megfogalmazni válaszát a történelem hasznáról, amelyből *A történelem védelmében* megszületett, s most egyik fia az, aki sajtó alá rendezte a könyv új kiadását.

¹ A könyvnek (a L. Febvre-féle francia kiadás alapján) csak részleteit fordították le magyarra: M. Bloch: *A történelem védelmében*, Válogatott művek. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 47-65. o. Az ismertetésben szereplő idézeteket, ha azok szerepelnek a magyar válogatásban, ebből idézem. (A történelem...) Ellenkező esetben a címben jelzett francia kiadás oldalszámait szerepelnek. (Apologie...)

² Apologie ..., 114. o.

Bloch a "mi a történelem és mire jó?" kérdésre keresi a választ könyvében. Ahogy ő maga is írja: melyik történész ne hallotta volna sokszor ezt a kérdést; s melyik ne tette volna fel önmagának filozófikusan elgondolkozva a történelem hasznáról, avagy önmarcangolóan saját létjogosultságát vizsgálva. Bloch válasza kétirányú: bevallott célja a történész munkáját és módszereit ismertette az olvasóra bízni annak megítélését, hogy hasznot hajt-e egy ilyen tudomány. Továbbmegy azonban ennél, és gyakran elejt egy-egy megjegyzést arról, hogy szerinte "mire jó" a történelem.

Bloch nem próbálja hamis tudományosság köntösébe öltöztetni válaszát, nem használ csak egy szűk szakmai elit számára érthető szaknyelvet. Frissen és őszintén ír: meg tudta valósítani, hogy egyszerre szóljon "a tudósokhoz és az iskolásgyermekhez"³.

Bloch számára a történelem nem a múlt tudománya, hanem az emberé, s mint ilyen, a változások tudománya.

"Csak egyetlen tudomány van, amely az emberekkel foglalkozik az időben: a történelem."⁴ Arról ír, hogy milyen módszereket használ a történész ahhoz, hogy az emberek tetteiről és a történelem örök változásairól érthető képet adjon. Bloch szemében módszertani könyv és nem történetfilozófiai fejtegetés tehát *A történelem védelmében*, ám mi sem áll távolabb tőle, mint a kizárólag egy szűk szakmai réteget érdeklő, száraz ismertetés. S jóval többet valósít meg benne, mint a történész szoros értelemben vett módszereinek (pl. forráselemzés) bemutatása.

Bloch nem titkolja, hogy a történelem szórakoztató, s hogy a történelemtudományt egyéni választás, szubjektív vonzalom fűzi tárgyához. Ő maga is, mint munkáját igazán szerető és élvező mesterember vezeti be az olvasót a "szakmai titkokba". A történelem tudomány voltának bizonyításakor a módszertan ismertetése azért elengedhetetlen, mert a történettudomány tudományossága nem tárgyában rejlik (azaz nem állapíthatóak meg örök és megdönthetetlen törvényszerűségek, mint a természettudományokban), hanem a történész módszereiben. Ezeket a módszereket, és a kérdéseket, melyeket használatuk felvet, több nagy csoportra osztva mutatja be a szerző.

Az idő a történész közege. De önmagában nem szolgáltathatja a történelmi jelenségek magyarázatát. Bloch egyaránt harcol az eredet mítosza ellen, mely szerint valaminek az eredetét felderíteni egyet jelent a jelenség magyarázatának megadásával; s a jelen-központúság ellen, mely a jelent (vagyis a közeli múltat) hermetikusan elválasztaná a múlttól, mintha semmi sem kapcsolná össze a kettőt, mintha a jelen kérdéseire a magyarázatot kizárólag a jelen adhatná. Bloch szemléletében a kettő szétválaszthatatlanul összekapcsolódik, s azt vallja, hogy a jó történelemtudományt mind a kettő: múlt is, jelen is, egyaránt érdekli, s hogy az egyik ismerete segíti a másik korszak megértését, akár a jelen felől közelítjük a múltat, akár a múltból megértve a jelent.

³ A történelem ..., 47. o.

⁴ Apologie ..., 97. o.

A történeti megfigyelés jellemzőiről írva a szerző felsorolja a források különböző típusait, és azokat a módszereket, amelyekkel a történész szóra bírja a forrásokat: mert "azok csak akkor beszélnek, ha tudjuk kérdezni őket."⁵ Bloch azonban azt is bebizonyítja, hogy a történész soha sem naív "eszköz", aki csak lefordítja, amit a források mondanak. A kutatás mindig valamilyen feltevésből indul ki, mindig iránya van, amely persze módosulhat az anyaggyűjtés során. Ám a történész szinte univerzális tudással kellene, hogy rendelkezzen ahhoz, hogy minden forrástípust szóra tudjon bírni. Bloch ezért hirdetője az együttműködésnek, a csoportmunkának, mely sokkal többre képes, mint egy ember egyedül.

A források feldolgozása a történeti kritika segítségével történik. Sem a pusztaszkeptizmus, sem a "józan paraszti ész" (valójában többé-kevésbé tudatos előítéletek halmaza) nem jó útmutató. A történeti kritika valódi tudományos módszer, amely az összehasonlítást használja alapul. Ennek segítségével szűri ki a kutató a hamisítványt, állapítja meg egy dokumentum dátumát, vonja le következtetéseit. De mindig marad hely a váratlan, a felfedezés, az újdonság számára. A történet-tudomány soha nem válik gépiesen kiszámítható törvények gyűjteményévé.

A források összegyűjtése és a kritikai módszer alkalmazása a történeti elemzést szolgálja. A történész nem pusztán gyűjt és leír, hanem elemez. Bloch többször is hangsúlyozza, hogy ez nem jelent egyet az ítékezéssel. A kérdés az, hogy mit akartak a múlt emberei, és nem az, hogy igazuk volt-e. Az értékítéletek koronként és kutatónként változnak: hamar elavulnak tehát, s nem segítenek hozzá a történelem megértéséhez. Mert Bloch kulcsszava a megértés, amely azonban nem jelent egyet a passzivitással. A sokrétű valóságot a történész csak úgy tudja értelmezni, ha válogat benne. A valóság bizonyos jellemző részleteinek elemzésével lehet eljutni az egész megértéséig. Bloch egyaránt óva int a részlet túlhangsúlyozásától, az egész helyére való behelyettesítéstől, és a valóság minden részletét felölelni akaró, elemzés nélküli "fénykép" bemutatásától.

Az elemzés után a történész végső feladata a magyarázat adása. Itt Bloch felhívja a figyelmet arra, hogy a történelemben soha nem egy ok van, hanem mindig többtényezős a magyarázat.

A könyvben sok a ma is időszerű, illetve az azóta is továbbgondolásra, megoldásra váró kérdés. Bloch saját maga úgy látta, hogy művei történétírók nemzedékeinek munkásságába illeszkednek bele. Azzal az alázattal szemlélte a történész és a történelem viszonyát, mint a jó zenész, aki nem önmagát, hanem a zenét csodálja. Kritizálta elődeinek megállapításait, és remélte, hogy tanítványai majd az ő eredményeit fogják továbbgondolni, azokra alapozva vagy azokat megkérdőjelezve továbblépni. A történétírás így nemzedékek párbeszéde. Bloch szerint a történész feladata nem a megoldatlan kérdések elkendőzése, hanem épp a nagyközönség elé tárása. Ezek közül az egyik legfontosabb talán a történeti szakszavak problémája. A történész fogalmakkal dolgozik. Ezek azonban koránt-

⁵ Apologie ..., 109. o.

sem olyan egyértelműen meghatározottak, mint például a kémikus képletei. A hidrogént minden kémikus egyformán határozza meg, de nehéz két történészt találni, aki ugyanazt érti például a "feudalizmus" szó alatt. Bloch azt remélte, hogy közös munkával lassanként egyre több fogalom lesz egyértelműen meghatározható, és így kialakul majd egy közös szókincs, amit minden történész egyformán használ. A könyv megírása óta eltelt 50 évben azonban nem történt előrelépés ezen a téren.

Természetesen sokan sok vitát folytattak, és rengeteg meghatározás született, de egységesülésről aligha lehet beszélni. S így felmerül a kérdés, hogy vajon egyáltalán lehetséges-e egy ilyen egységesülés? A történelemben ugyanis nem lehet semmilyen jelenséget olyan objektíven elkülöníteni, mint a kémiában a hidrogént. Például meg lehetne állapodni egy-egy meghatározásban, de amíg ezt nem maga a meghatározandó jelenség megmásíthatatlan belső rendszere szabja meg, márpedig a történelmi jelenségeknek nincsen minden kutatótól függően objektív képlete, addig aligha lehet egy világszerte egységes meghatározásban reménykedni.

Talán meglepő, hogy *A történelem védelmében*, ez az 50 éve írt könyv, még ma is időszerű. A történelem hasznáról és módszereiről azonban mind a történészek, mind a nagyközönség újra és újra elgondolkoznak. Az embereket érdekli a múltjuk, és nem közömbös, hogy miként történik meg ennek feltárása. Bloch művéből kibontakozik, hogy a források összegyűjtésétől a magyarázatig egyetlen ív a történész munkája. Önmagában ennek bemutatása is még mindig aktuális, hiszen az a veszély, amire már ő is felhívta a figyelmet, ti. a rész miatt az egészt szem elől tévesztő alap kutatások és a forrásoktól elszakadt általános összefoglalások írásának túlságos szétválása manapság is fenyeget. De ezen túl is sok mindenben modern és időszerű kérdésekkel foglalkozik *A történelem védelmében*. Az összehasonlító módszer, mely mind mikroszinten (például egy-egy oklevél datálásánál), mind makroszinten (egy-egy civilizáció lényegének megértésénél) a történelmi kritika lényege Bloch szerint, a nagyobb egységek összehasonlításánál, mint például egy korszak vizsgálata, még manapság sem terjedt el igazán. Ezzel is összefüggésben továbbra is ösztönző Bloch megállapítása arról, hogy kutatócsoportok közös munkája milyen gyümölcsöző lehet. Beszél Bloch a kronológia kérdéséről is. A történész mindig az idővel dolgozik, de az, hogy hogyan tagolja ezt az időt, sokszor az elemzést is meghatározza. A hagyományos idő-felosztások csapdáját Bloch óta is sokan kritizálták. Egy király uralkodásának időhatárai vagy főleg egy évszázad szinte soha nem fed egy-egy történelmileg fontos, koherens szakaszt. A választott keretek azonban könnyen zsarnokivá válhatnak, s a kutató elkezdti egységként kezelni azt, ami eredetileg nem volt más, mint a munkát könnyítő felosztás. Így például megszületett a "XII. századi reneszánsz". Majd a kialakult kép helyesbítésének kísérlete során "felfedezték", hogy a XII. századi reneszánsz a XI. század közepén kezdődött. De a történészek még ma is nagyrészt a hagyományos idő-felosztásokat használják, nem tértek át más "időszámításra". Bloch a generáció és a civilizáció mint a rövid, illetve a hosszú szakaszok időmértéke közötti megkülönböztetés mellett érvel.

Felmerül még a könyvben a történettudomány és az egyéb társadalomtudományok (pl. szociológia) viszonya és eltérései is. Bloch állásfoglalása ebben a vitában sem avult el: bár nem ellenzi azt, hogy a történészek tanuljanak más tudományok módszereiből, kiáll a történettudomány autonómiája mellett. Végül továbbra is időszerű az az út, amit Bloch a történettudománynak kijelöl: két véglet, a pozitivista "tényfeltárás" öncélúsága, és a minden új divatnak hódoló szubjektív értékítéletek között a kritikai módszer alkalmazásával a múlt embereinek egyre jobb megismerése és megértése. S e két véglet között ellensúlyozva a történettudomány tudományosságát és hasznát egyszerre bizonyítja Bloch. Mert nem a pillanatnyi politikai, ideológiai vagy egyéb célt kell hogy szolgálja a történelmi "bizonyíték", hanem az egyén szintjén a másik (bármilyen más is az illető) megértését, a társadalmak szintjén pedig az adott társadalom reális önképének kialakítását, saját múltjának feltárása révén önnön jelenének megértését. Bloch így mégsem csupán az olvasóra bízta a történelem hasznának megítélését. Ő maga töretlenül hirdette a kritikai módszer, a történelem módszerének társadalmi hasznát, és a megértés kulcsfontosságát a múlt vizsgálatán keresztül a jelen számára.

Ahogy a könyvben összefonódik a történelmi módszertan kérdése a történelem társadalmi hasznának problémájával, úgy fonódott össze szerzőjének életében is a kutatás és saját jelenének gondjai. Bloch nemcsak könyvében hirdette, hogy a jó történészt egyszerre érdekli a múlt és a jelen. Megmutatta, hogy a történész és az ember nem választható szét egymástól.

A történelem védelmében tehát módszertan, de jóval több is ennél: egy kutató személyes vallomása tárgyáról s annak társadalmi szerepéről. Nem csupán történészek, de egy sokkal tágabb közönség számára készült. Jó lenne, ha magyarul is elérhetővé válna a könyv teljes szövege, s ez a kiadás egy új fordítás alapja lehetne.

Zichy Mihály

Propaganda és királyválasztás

Bevezetés

“Az utolsó lovag”, Miksa császár 1486-ban választatott meg német királlyá. Megválasztásának előzményei és körülményei, ill. uralkodása éppúgy, mint személyes tulajdonságai jellemzőek korára, amelyet a német a “Zeitwende”, azaz korszakváltás névvel illet. Valóban a nagy változás kora volt ez: a hűbéri-rendi alapokat Európa nagy részén felváltotta a fokozottabb központosítás és a nemzet-állam – vagy inkább csak az erre való törekvés. A felfedezések is ekkor kezdődtek, de hatásukat még nem éreztetik ebben az évszázadban. Ebből az időből való az az ősnymtatvány, amely Miksa német királlyá választását adja hírül – amolyan korai újságként –, és amely ennek a munkának gerincét alkotja.

Előtte azonban ismerkedjünk meg a koronázás szertartásával. Miksa ugyanis megválasztott és megkoronázott király volt. Megkapta mindazt, amit egy ilyen szertartás egy későközépkori uralkodónak adhatott. Ezt követően pedig tekintsük át azt az örökséget, amelyet Miksa házasságával szerzett, ill. amelynek várományosa volt.

Koronázások, koronázási eskük és koronázási ordók

A középkori Európa koronázási szertartásai, habár különfélék, lényegében azonos eszmét fejeznek ki, és ugyanazokra a bibliai helyekre utalnak vissza. A leendő királynak esküt kell tennie a béke fenntartására, az igazságos kormányzásra, a gonoszok üldözésére és megbüntetésére. A koronázás szertartásának középpontjában a felkenés és az uralkodói jelvények átadása áll (vö. 1 Sám 10,1; 16,12-13 vagy 1 Kir 19,15-16 stb.) A világi hatalom eredetéről vallott keresztény felfogás az egyházi hatalmat a világi fölé helyezte, a világi hatalom az egész keresztény “Respublica”, “Corpus Unum”, “Orbis Latinus” (vö. Róm 12,5) szolgálatában áll, éppúgy mint a papság, de annak alárendelve; visszavonható, és létjogosultsága csak a bűnben gyökerezik, t.i. az teszi szükségessé (John of Salisbury, 1115-1180). Továbbá: legitimitását a pápától nyeri (Zsid 7,8) a rossz – ha kell, erőszakkal történő – leverésére, illetve az Egyház és az egységes keresztény államtest védelmezésére. (Clairvaux-i Szt. Bernát, 1091-1153). Az uralkodói hatalom megfellebbezhető, a pápai nem. (Hugo de Saint Victor, 1096-1141)¹ Ezeket az eszméket hűen tükrözték a koronázási ordók. (A világi hatalomról ld. még Róm 13,4.) Az Egyház közreműködésével, a főpapok által megkoronázott király – és annak tekintélye számára – a koronázás kétségtelenül egyfajta szakrális többletet

¹ A fenti három szerzővel és a középkori hierokratikus tanokkal kapcsolatban ld. *Walter Ullmann: Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte. Graz–Wien–Köln, 1955. 682. o., 570-584. o., ill. 609-651. o.*

jelent. Természetesen ez csak akkor hatásos, ha szellemi és erkölcsi kvalitásai megvannak ahhoz, hogy országa üdvére kormányozzon.

A felkenésnek és a jelvények átadásának középkori módja Britanniából ered, még a szász hódítás előtti időkből. A leendő uralkodónak esküt kellett tennie az előző bekezdésben említett három dologra, amely a vele szembeni morális követelményekből fakadt. A nép is kikiáltotta uralkodónak – ahol ez szokás volt –, ez egyfajta populáris színezetet kölcsönzött a dolgoknak. A papság kente fel királlyá és koronázta meg, amit azonban meg is tagadhatott. A szertartást a *Te Deum* zárta le. A gregoriánus reformokig magától értetődő volt, hogy az így felkent és beiktatott király országában ura az egyháznak is, bár felkenése nem azonos a papok felkenésével.² Ez – az Egyház szempontjából – egyfajta tartományi cezaropapizmussal fenyegetett, amelynek a gregoriánus reformok vetettek véget. A főbb koronázási jelvények közül elsőként megemlítendő a jelvényegyüttes névadója, a korona. Alakját nagymértékben változtatta az évszázadok során, jelentését kevésbé: az uralkodás jelképe volt. A nyílt ún. aroncskorona azt jelentette, hogy viselője nem szuverén uralkodó, mást ural maga fölött. Az a korona azonban, amely zárt volt – ilyet viseltek pl. a bizánci császárok, a magyar királyok, továbbá a német birodalmi korona is ilyen volt –, azt jelentette, hogy az illető uralkodó fölött nem áll más – világi – hatalom. Eredetileg a császárság jelképe volt, később minden független uralkodót ilyennel koronáztak.

A német birodalmi koronát I. Ottó császár koronázására készítették. Mai formáját II. Konrád idejében nyerte el, amikor a nyolcszögletű alkotás homlok- és tarkólapját összekötő ívet egy másikkal cserélték fel, a homloklapra pedig felkerült a kereszt, ami eredetileg I. Ottó mellkeresztje volt. Gazdag jelentéstartalomból kiemelhetünk néhány vonatkozást.³

A Kivonulás könyvében (Kiv 28,15 és 39,8) két helyen is szerepel a főpap öltözékei között a melltáska, amelyen tizenkét drágakő – hármásával, négy sorban – jelentette Izrael tizenkét törzsét, nevük a kövekbe vésvé. A birodalmi korona homlok- és tarkólapján a drágakövek pontosan ilyen számban és elhelyezéssel vannak felrakva.

Újszövetségi párhuzam a drágakövek száma és színösszetétele. A zafír kékje, a smaragd zöld ragyogása, az ametiszt ibolyaszínével és a gyöngyök tompa fehér fényével olyan színösszeállítás ad, ami a Jelenések Könyvében olvasható (Jel 21, 19-20) a mennyei Jeruzsálem falainak leírásánál. A drágaköveknél és a gyöngyöknél előforduló 144-es szám szintén az apokalipszisre utal (Jel 7,4-8; 14,1; ill. 21,17).

² Lüttichi Wazo püspök szavai, amelyeket III. Henrikhez intézett: "Ez a ti felkenésetek, amelyre hivatkoztok, egészen más és lényegében különbözik a pápától, mert titeket halálos ítélet hozatalára, minket viszont Isten rendelkezéséből élet adására ékesített fel." (G. Waitz – G. Seelinger: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. Berlin, 1896. VI. 217. l. j.) Waitz – Seeligert idézi *Gerics József*: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo alkalmazásáról a XI. sz.-i Magyarországon. In: *Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk.: Székely György. Bp. 1984. 243-254. o.

³ Uralkodói jelvényekről, ezen belül a német koronáról ld. *Herrschaftszeichen und Saatsymbolik*. Szerk.: Percy Ernst Schramm. I-III. kötet. Stuttgart, 1954-56. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 13(I-III))

A tizenkettes többszöri előfordulása újszövetségi párhuzamot is hordoz: megegyezik az apostolok számával.

A kardról később lesz szó. A jogar jelvénye a védelmet és az igazságos kormányzást jelenti, de az erőt is. Az országalma eredetileg a földkerekséget jelképezte. Ezt a kozmológiai jelentést váltotta fel a XI. sz.-tól az "alma" elnevezés és az a nézet, hogy belül hamut tartalmaz, az uralkodót minden földiek mulandóságára emlékeztetendő. Ez jól megvilágítja a középkor szellemét. A legelső – ránkmaradt – teljes koronázási ordók közül a legfontosabbak egyike az ún. Ratold (Fulrad) ordó, mely a X. sz. végén keletkezett Északkelet-Franciaországban, amely terület a középkori európai kultúrában centrális helyet foglal el. A koronázás a püspökszentelés szertartásrendjét követi: olajjal felkenés ill. jelvényátadás; gyűrű, kard, korona, jogar, bírói pálca, a végén intronizáció. Ez a jelvényátadási sorrend került bele az angol királykoronázási szertartásba is egészen a XVII. sz. végéig.⁴ Franciaországban is ez az általánosan használt sorrend a XII. századig.

Angliából származik az ún. Egbert (Dunstan) ordó (X. sz.), melynek jellemzője, hogy a kard nem szerepel a jelvények között, és a király személyében való megegyezést, az ún. consensust adottnak veszi. Ezért a koronázó főpap kérdése – hogy t.i. a jelenlevők akarják-e királyuknak a jelöltet – elmarad. A koronázási eskü lényege – mint fentebb említettem – itt is a béke fenntartására, a gonoszság üldözésére és az igazságosságra való törekvés ígérete. Magyarországon használták ezt az ordót a XI. sz.-ban pl. Salamon koronázásánál. Az Egbert-ordó szolgált alapul a szintén angol Edgar-szertartásrendhez, és az ún. lombard ordóhoz is. Ez utóbbiakban a kard is szerepel.⁵

Az ún. német (mainzi) ordó szintén a X. sz.-ban alakult ki. Részben a három Ottó császár koronázási szertartásából, részben a Ratold-ordóból, ill. angol elemek is találhatóak benne. A fölkenés előtt a koronázó főpap felteszi a kérdést a népnek, itt tehát megvan a kikiáltás, az acclamatio. A világi hatalom méltóságának alátámasztására ez az ordó idézi Róm 13,4-et. A kard is szerepel a koronázási jelvények között, mégpedig úgy, hogy a kard és a jogar átadása megelőzi a koronáét. Az angol esküformula Franciaországban át – ahol szintén használták a X-XI.sz.-tól – a német ordóba is bekerült az intronizáció elé. (Franciaországban a XIII.sz.-tól, Szent Lajos koronázásától kezdve azt is beleveszik az eskübe, hogy a király kötelessége az eretnekek kiirtása – nyilvánvaló összefüggésben a valdens háborúval.)

Emellett a szertartás elején a koronázó főpap 3 kérdésére adott válasz-esküformula a kezdettől megvolt a német ordóban. Ennek tartalma a hithűség, az egyház védelme, igazságos kormányzás és az ellenségtől való védelem. A mainzi ordónak német és római változata ismeretes.

Végül feltétlenül megemlítenéd a Pontificale Romanum koronázási ordója. A délfraanciaországi Mendes püspöke, Guillaume Durand foglalta írásba 1292-1295

⁴ Koronázási ordókról és koronázási esküről ld. *Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története.* Budapest, 1939.

⁵ *Gerics: i.m. 253-254. o.*

között. Magyarországon Nagy Lajos koronázásától kezdve volt használatban.⁶ Ez az ordó inkább a Ratold-féle ordóra, ill. a német ordó római változatára hasonlít. Az uralkodói jelvények átadásának sorrendje Ratolddal egyezik meg. Esküformulája pedig a németével: a szertartás elején mondott eskü is, és az intronizáció előtti is. Különös súlyt kap ebben a szertartásrendben a kard, mint uralkodói jelkép. A kardnak azonban ettől függetlenül is – különösen a jelképek iránt fogékonyabb korai századokban, amikor a jelvény még jószerivel magát a dolgot jelentette – nagy szerepe volt. Gondoljunk itt pl. a várkonyi jelenetre – ahol nem mint uralkodói jelvény, hanem a hercegség jelvényeként szerepel – vagy arra, hogy IV. Henrik haldoklásáig ragaszkodott uralkodói kardjához. Hatalmától már megfosztották, de ehhez ragaszkodott és csak ekkor, 1106-ban küldte el fiának, V. Henriknek. A kard a királyi fenyítő hatalom jelképe (ld. a 2. sz. jegyzetet), amit a püspöktől – ill. császárkoronázás esetén a pápától – kap kormányzásra. Az utóbbi esetben a pápa az oltárhoz vezet a császárt, és az oltáron fekvő kivont kardot a császár kezébe adja az “Accipe gladium...” kezdetű ima kíséretében. Mire ő háromszor megsuhogtatja azt, és ruhaujján megtörölve visszateszi hüvelyébe. A Durand-féle Pontificale Romanum főbb mozzanatai: a király felkészülése után (böjt) a főpap kérdése a néphez, amire válasz az acclamatio. Ezután a kérdések a leendő uralkodóhoz szólnak, amelyben kötelességére figyelmeztetik. Az erre adott válasz egyben az első eskü is. Ezután következik a király felszentelése, majd a teológiai szempontból kétségkívül legfontosabb rész: a felkenés. Az így felkent királyt uralkodói ruhába öltöztetik, majd karddal felövezik, ő pedig kirántja a kardot. Kardrántás után a koronázás és a jogar átadása következik majd az intronizáció előtt a második eskü, intronizáció és végül a Te Deum. A szertartás után az újdonsült király – általában királyi jogokat gyakorol: bíráskodik v. lovaggá üti az arra kijelölt személyeket. Ez egyszerre tényleges és jelképes cselekedet. A Pontificale Romanumot VIII. Orbán és VIII. Kelemen pápák kanonizálták a XVII. sz.-ban. Ez a szertartásrend bizonyult a legidőtállóbbnak, a mai katolikus királykoronázásoknál is ezt használják.

Most pedig lássunk példát arra, hogyan zajlott le egy császárkoronázás. Zsigmond királyt 1433. május 31-én koronázta császárrá IV. Eugén pápa.⁷ A szertartás az alábbi fő részekből állott. A koronázási menet a Szt. Péter templom előcsarnokához érve – ahol a pápa és kísérete várakozott – Zsigmond letette az esküt.⁸ Ezután a szomszédos S. Maria in Turribus templomba vezették, ahol fölverték a Szt. Péter templom kanonokjai közé. A menet ismét bevonult a bazilikába. Zsigmondot a baloldali kereszthajóban kenték fel jobb karján és vállai között.

6 A magyarországi királykoronázásokról ld. *Fügedi Erik*: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Esznetörténeti tanulmányok* 255-273. o. Fügedi hivatkozik a Durand-féle Pontificale Romanum kiadójára: *Michel Adrieu*: *Le Pontifical Romain en Moyen-Age I-IV*. (Studi e testi 86-88, 89) Città del Vaticano, 1939-1941.

7 Ld. *Aldásy Antal* két közleményét: Zsigmond király római császári koronázásáról; *Századok* 1913 – 481, 563. o. A koronázás leírásánál forrásául említi többek között Durand egy korábbi kiadását, valamint Archivio Storico Italiano, Serie V. Tomo I. 45-47. o.

8 Az esküre vonatkozólag ld. *Aldásy* közleményét.

Szentlecke után történt a jelvények átadása a következő sorrendben: miután a király az oltárra helyezte a koronázási jelvényeket, a pápa vörös birétummal fedte be fejét. Erre fehér mitrát helyezett,⁹ arra pedig a koronát. Utána következett az országalma és a jogar átadása, végül a karddal övezte fel a királyt. A kivont kardot kezébe adta, amelyet Zsigmond háromszor megforgatva hüvelyébe visszadugott, majd lábsókra járult a pápához. Ezután a pápai trón jobbján felállított trónra ült. Kivonuláskor néhány lépést vezetett a pápa öszvérét, azután pedig az Angyalvár hídján többeket lovaggá ütött.

Jóllehet a jelvényátadási sorrend nem teljesen egyezik a Pontificale Romanumba bekerült Ratold-ordóéval, és egyes mozzanatok kimaradtak (pl. acclamatio), valószínűsíthetjük, hogy Zsigmond koronázásakor a Pontificale Romanum előírásait követték. Szóba jöhet az ilyen eltéréseknél a beszámoló esetleges pontatlansága is.

Miksa birodalma

A) Az örökség

A Habsburg-család hagyományai kétségtelenül igen régi időre nyúlnak vissza. Bizonytalan adat már a VII. sz. közepétől van: ezek szerint egy bizonyos I. Eticho, Elzász és Alemannia hercege lett volna a család őse. Az első megbízható adat szerint egy bizonyos Guntramtól származik a család, aki a X. században élt, birtokai pedig főleg Elzászban, ill. a mai Svájc területén voltak. Azt a várat, amelyről nevüket kapták, egy bizonyos Werner nevű strassburgi püspök építtette (természetesen ő is közéjük tartozott), Habichtsburg néven. Ez Svájcban, a mai Aargau kanton északi részén található, nagy része rom, csak egy torony áll belőle. Hatalmuk és befolyásuk lassan, de biztosan gyarapodott – nem utolsósorban jó házasságok révén, így pl. a Hohenstaufokkal is rokonságba kerültek. A XIII. sz. elején a család két ágra szakadt, a későbbi uralkodók az idősebbik ágból valók. (A fiatalabbik ág a XV. sz.-ban kihalt.)

Az igazi felemelkedés a XIII. sz.-ban kezdődött, mégpedig a család egy Rudolf nevű tagjával (1213-1291). Az interregnum (1256-1273) után Hohenzollern Frigyes, nürnbergi várgróf hívta fel a választók figyelmét sógorára, Rudolfra, aki 1240-től a Habsburg grófja méltóságot viselte, és akit 1257-ben Schwyz, Uri és Unterwalden – a három őskanton – védnökévé választott. Elég tekintélyes volt a korona viseléséhez, de kevés hatalommal rendelkezett ahhoz, hogy az igazi hatalmasokra veszélyes legyen. Ezért 1273-ban Frankfurtban megválasztották német királynak. (I. Rudolf; regn. 1273-1291) Megválasztásában szerepet játszott jó kapcsolata a választókkal: Werner mainzi érsek Rudolf lekötelezettje volt, leányait pedig (hat leánya volt) nekik ígérhette, és ígérését be is tartotta. Rudolfnak megválasztásakor ki kellett jelentenie: mindenkit meghagy abban a birtokában, amit az interregnum alatt megszerzett, valamint ígéretet kellett tennie X. Gergely pápának (Visconti, regn. 1271-1276), hogy Itália ügyeibe nem avatkozik bele. Még egy – a későbbiek szempontjából döntő – mozzanat érdemel figyelmet. II. Ottokár cseh királyt a választásnál mellőzték, választójogát a bajor hercegre

⁹ A mitra jelentésénél a koronázáskor ld. *Schramm*: i. m. I. köt. 51-98. o.

ruházták. Ennek oka nyilvánvaló: óvakodtak ilyen hatalmas uralkodót a német trónon látni. Az újonnan megválasztott Rudolfnak a birodalmon belül legnagyobb ellenfele Ottokár volt, viszályuk tétje pedig az osztrák tartományok, amelyeket Ottokár a Babenbergekké kihalása után (1246) szerzett meg: 1251-ben a két Ausztriát (976-tól Őrgrófság a Babenbergekké kezében, 1156-tól hercegség, 1192-től Stájerország is hozzá tartozott; 1156-tól a hercegséggel együtt Barbarossa Frigyes től megkapják az ún. privilegium minus, melynek értelmében hercegsége leányágon is örökíthető, és az utolsó birtokos-örökös hiányában – szabadon rendelkezhet vele), 1261-ben Stájerországot, 1269-ben pedig Karintiát és Krajnát. A háború – magyar segítséggel – Rudolf győzelmével végződött az 1278. augusztus 26-i morvamezei ütközetben. Ennek kimenetele döntő fontosságú volt a Habsburgok későbbi történetére nézve. Rudolf a győzelem után Ausztriát és Stájerországot fiának, Albertnek (1248-1308) adta, Karintiát és Krajnát pedig hú szövetségesének, Tiroli Meinhardnak – az utóbbit zálogként. Ezt annál könnyebben tehette, mert Meinhard leánya Albert felesége volt. Az 1282-es birodalmi gyűlésen a választófjedelmek beleegyeztek, hogy a fenti összes tartomány – tehát Karintia és Krajna is – Rudolf fiaié – Alberté és Rudolfé – legyen. Az 1283-as rheinfeldi családi egyezmény a fenti állapotot rögzítette. Albert kiépítette és megszilárdította a tartományi hatalmat, nagyban segítette a városi fejlődést – különösen Bécsét; az első adat bécsi polgármesterről 1287-ből származik. A Habsburg-ház hatalma ezzel szilárd tartományi háttérrel kapott. Rudolf halála után ugyanazon okból, amelyből őt megválasztották, mellőzték fiát, és Nassaui Adolfot emelték a trónra (1291-98), akit azonban 1293-ban uralkodásának módszerei miatt letettnek nyilvánítottak, és Albertet koronázták meg. (Adolf elesik a göllheimi csatában 1298. VII. 2-án.) A birodalomban ugyanazt a keménykezű politikát folytatta, egyszersmind családjá hatalmát növelte, azonban életének váratlan véget vetett 1308-ban unokaöccse, János, aki – mivel örökrészét visszatartotta – meggyilkolta. A birodalom keleti szélén egy önálló nagyhatalom tervét Albert vetette fel először, de kivitelezése kései utódaira várt; Magyarországot és Csehországot ugyanis nem sikerült megszerznie. Halála után a Luxemburg család került a trónra, VII. Henrik személyében.

1314-ben kettős királyválasztás következett be: Bajor (Wittelsbach) Lajos (regn. 1314-1347), és Szép (Habsburg) Frigyes (regn. 1314-1322). Nyolc évig tartó polgárháború következett, mely alatt Frigyes öccse, Harcias Lipót 1313-ban Morgartennél csatát veszített a Lajos pártján álló svájciakkal szemben; Mühldorf-nál pedig Frigyes veszített csatát Lajos ellenében, és maga is fogságba esett. 1325-től – amikor kibékült Lajossal – névlegesen viselte az uralkodói címet.

1330 után a Habsburgok visszaszülyedtek a tartományurak szintjére, le is mondtak trónigényükről. Ez a csendes időszak azonban a család számára további nyereséget jelentett: 1335-ben Bajor Lajos mint birodalmi hűbért nekik adta Karintiát. Ugyanebben az évben Krajnát is sikerült visszaszerezniük. Albert unokája, Rudolf pedig (1339-1365) 1363-ban örökségképpen elnyerte Tirolt és felvette a főhercegi címet. Közben még oklevélhamisításhoz is folyamodott, de IV. Károlynál nem járt sikerrel. [III. Frigyes "privilegium maius" néven fogja elfogadni azokat.] Nevéhez fűződik a bécsi Szent István dóm újjáépítésének kezdete és a bécsi egyetem alapítása.

Halála után csendesebb idők következtek. Öccse, Lipót, még egyszer megpróbálkozott Svájc visszaszerzésével; de Sempachnál csatát veszített és elesett. (1386. július 9.)

A Habsburgok újabb emelkedése Albert (1397-1439) 1437-es magyar királlyá választásával kezdődött. (Zsigmond veje volt.) A következő évben cseh és német királlyá is megválasztották. Albert személyében először néznek szembe a későbbi évszázadok egyik legfőbb ellenségével: a törökkel. Albertnek nem adatott meg, hogy uralkodói képességeit kifejthesse: egy török elleni hadjáratból hazafelé jövet Neszmélyben meghalt (1439. X. 27.). Két év alatt is nagy népszerűsége tett szert; Székesfehérvárott temették el – egyedülként a Habsburg-házi magyar királyok közül. Utódjául Magyarországon Jagelló Ulászló lengyel királyt választották. Albert fia, Utószülött László ekkor Csehország trónját nyerte el, Magyarországot ténylegesen csak 1453-ban. A Habsburg-uralom ezekben az országokban ekkor 1457-ig, László haláláig tartott – ha egyáltalán beszélhetünk a félig még gyermek László önálló uralkodásáról. Utószülött László gyámja nagyapja unokatestvérének, Vaserejű Ernőnek (1377-1424) fia, Frigyes volt (1415-1493), Stájerország, Karintia és Krajna hercege. Ausztriát 1463-ig meg kellett osztania öccsével, Alberttel, akivel nem éppen barátságos viszonyban volt. A német királyi trónra 1440-ben választották meg (1442-ben koronázták Aachenben), 1452-ben pedig Rómában V. Miklós pápa koronázta császárrá (Parentucelli, regn. 1447-1455). Ez volt az utolsó "szabályos" császárkoronázás, amikor a pápa koronázta meg a császárt, Rómában. Egyénisége nem mutatott semmi kimagaslót, fővényisége közismert volt, és azzá lett szívóssága is. Nem volt népszerű ember, ellentétben fiával és utódjával, Miksával. A Birodalmat nem tudta előbbre vinni az egység felé vezető úton, de kérdés, hogy ekkor lehetett-e még egyáltalán. A nemzeti szellem ébredése itt is megindult – Zsigmondtól nevezik a Birodalmat Német-Római Császárságnak –, de a tartományi rendszer, az ún. "Territorialstaat" is folyvást erősödik. A kérdés úgy is feltehető, hogy a Habsburgok ebben a korban azért törekedtek-e elsősorban saját családjuk hatalmának – és az uralmuk alatt álló területnek – növelésére, hogy ebből a szilárd egységből kiindulva egyesítsék – francia mintára – a Birodalmat, vagy pedig azért, hogy a birodalom egyesíthetőségét már nem remélve, ezt látták az emelkedés egyedüli útjának. Frigyes jelmondata rejtvény formájában maradt fenn, ez pedig öt betű: A.E.I.O.U. Többféleképpen próbálták feloldani: "Alles Erdreich ist Oesterreichs Unterthan" vagy "Austria erit in orbe ultima". Akárhogyan is nézzük, uralkodói öntudatról tanúskodik, jóllehet Frigyes egyáltalán nem volt irigylésre méltó helyzetben. Mint láttuk, öccsével viszályban volt, és az megtámadta Bécsben; Podiebrád György sietett segítségére. A háború a két testvér között két évig tartott (1461-63), míg végül Frigyes öccse, Albert meghalt.

Most vessünk egy pillantást egy másik, nem kevésbé lényeges dologra, Frigyes egyházpolitikájára. Mint ismeretes, a baseli zsinatot (1431-1449) V. Márton pápa hívta össze, de a következő évben (1431) meghalt. Utódja IV. Eugén (Condulmer, regn. 1437-1447) a zsinattal meghasonlott, annak egyes tételei következtében (a pápa hatalmának korlátozására törekedett), ezért azt a pápa előbb Ferrarába

(1437), majd Firenzébe helyezte át. (A baseliak V. Félix néven ellenpápát választottak Savoyai Amadé személyében (1439-1449; lemondott). A Baselban maradtakkal a viszony mind feszültebb lett, és ez a problémakör érintette a császárt és a német egyházfejedelmeket is. Frigyes eleinte semleges volt, később azonban 1442-től a pápa pártjára állott, és ez a baseli zsinat számára igen kedvezőtlen volt. Ekkor állt szolgálatába – akkor még mint a baseli zsinat követé, később a pápával való szövetség előmozdítója – Aeneas Sylvius Piccolomini, aki II. Pius néven később (1458-1464) pápa lett. Rómában megegyezést kötött a pápával, a császár nevében. Ennek legfontosabb pontja az volt, amelyben a császár elismerte a pápa egyházi jogait Németországban. Ugyanakkor a pápa a császárnak átengedi száz egyházi javadalom és hat püspök kinevezési jogát, a Birodalomban az egyházi javak tizedét, fizet neki 200 000 aranyat, és biztosítja császárrá való koronázását.¹⁰ A megegyezést titoktartás övezte. Ez az Aeneas Sylvius egyébként Frigyes bizalmasa lett, Eleonora portugál hercegnő kezét is ő kérte meg számára (esk. 1452). Németországban az álláspont a pápa és a baseli zsinat között semleges volt, és felmerült egy német nemzeti zsinat gondolata is. Ennek fő szószólói Dietrich kölni és Jakab trieri érsek voltak, akik akkor már a zsinat pártján állottak a pápával szemben. (Ez a Jakab – Jakob von Sirk – a birodalmi reformmozgalom egyik vezéralakja is volt.) A pápa a két érseket hivatalukból felfüggesztette azzal, hogy visszahelyezi őket, ha engedelmességet tanúsítanak iránta. Ezáltal a mozgalmat leszerelte. Mindebben Frigyes közvetítésének is része volt, az V. Miklós pápa és Frigyes között Bécsi Konkordátum (1448. II. 17.) pedig biztosította a pápa jogait Németországban, és egyben a baseli zsinat végleges meghiúsulását is jelentette.

A tárgyalásokon az egyik főszerep itt is Aeneas Sylviusé volt. Frigyes uralkodása alatt a birodalom összetartó ereje látványosan megrendült. Nyugaton felemelkedett Merész Károly országa – részletesen ld. a "Hozomány" c. fejezetben – keleten pedig –jóllehet Utószülött László törvényes örököse Frigyes volt – nemcsak Magyarországot nem sikerült megtartani, de Csehországot sem. A császár csak az örökös tartományokat birtokolta. Az öccsével folytatott 1461-63-as háborúban a magyar király is részt vett. A háborút lezáró ún. soproni békében Frigyes Mátyást fiává fogadta, Sopronért és a koronáért 8000 arany váltságdíjra lett jogosult. Végezetül pedig Mátyás magtalan halála esetén a magyar trón Frigyesé és utódaié. Ez kétségkívül nagy diplomáciai siker volt a császár részéről, ami két dologgal magyarázható: egyrészt a magyarok ragaszkodásával a Szentkoronához (a koronatorténét szempontjából ez fontos dokumentum), másrészt senki sem gondolta komolyan, hogy az 1463-ban már 43 éves Frigyes túl fogja élni az akkor még csak 20 éves Mátyást, ill., hogy az életerős fiatalembernek nem lesznek (törvényes) fiúgyermekai.

A német birodalomban a közállapotok és a belpolitikai állapotok nem voltak rendezettek: belharcok szaggatták, a császár által kimondott birodalmi átok hatástalan volt (pl. Pfalzi Frigyes vagy Bajor Lajos esetében). 1468-ban Podiebrádtól

¹⁰ Nagy Képes Világtörténet VI. kötet. Budapest, 1904. Szerk: *Marczali Henrik*, 168-169. o. A Habsburg-család történelmi szerepét átfogóan ld: *Gonda Imre – Niederhauser Emil*: A Habsburgok, Bp. 1978.

megtámadva Mátyást segítségül hívja, ekkor kezdődik a magyar-cseh háború; Mátyás 1469-ben felveszi a cseh királyi címet, és Frigyes tudta, hogy nem mentes a birodalmi aspirációktól: Mátyás a cseh királysággal járó választófejedelmi méltóságot akarta Frigyesel elismertetni, és a római királyi címre tartott igényt. Az 1470-es bécsi találkozó a két uralkodó között eredménytelenül végződött, Frigyes pedig Mátyás ellenfeleihez csatlakozott. A lengyel király is a csehek oldalán állt. (Podiebrad a Jagellókra ruházta Csehország örökségét.) A hosszas háborúskodás végeredménye Mátyás cseh királyi címének és választófejedelmi méltóságának elismerése lett, miután Mátyás Frigyeset Ausztriában megtámadta (1477. XII. 22.). A lengyelekkel kötött béke értelmében Mátyásnak a cseh koronából Morvaország, Szilézia és Lausitz jutott. (Olmütz, 1478. XII. 7.)

1480-tól azonban ismét kiújult a háború Mátyással, aminek eredménye Ausztria és Stájerország elvesztése, végül 1485. január 1-jén Bécs eleste lett. Frigyes nem kapott segítséget Miksától, akit lekötött a Burgundi Mária örökségéért vívott katonai és diplomáciai harc. Bécs eleste – ebben aligha tévedünk – döntő lökést adott Miksa megválasztásához: Frigyes – és nyilván Miksa is – így remélték biztosítani a család hatalmát és az uralkodói címnek családon belüli folyamatosságát Mátyás ellenében. Mint látni fogjuk, törekvésüket siker koronázta.

B) A hozomány

Miksa Burgundi Máriával kötött házassága a Habsburg-családot bevezette a burgund tartományok szövevényes viszonyai közé. Hogy a későbbi fejleményeket meg tudjuk érteni, lássuk először ennek a tartomány-együttesnek, találó német kifejezéssel "Zwischenreich"-nek a kialakulását.

A "Burgundia" nevet több tartomány is viselte a középkor évszázadai alatt. Ezek földrajzilag is különböző helyen terültek el, jószerivel csak a név köti össze őket. A burgund elnevezés egy népvándorláskori germán törzsé volt, amelyik az Alpoktól nyugatra és északnyugatra, súlypontjával a Rhone és a Saone folyók felső folyásánál rövid időre államot alapított, amit aztán elnyelt a frank birodalom, míg a népesség ott maradt. Nézzük most sorban azokat a tartományokat, amelyek innen kapták nevüket.

Ismeretes két önálló burgundi királyság: Alsó-Burgundia (877-től), és Felső-Burgundia (888-tól). Előbbi a Rhone alsó folyását és Provence-t foglalta magában, az utóbbi tőle észak-északkeleti irányban helyezkedett el. Később Burgund Királyságnak nevezték, ill. Arelat néven szerepelt. 1032-től tartozott a Birodalomhoz. Örökösnoje, Beatrix 1156-ban férjhez ment Barbarossa Frigyeshez, akit 1178-ban Arles-ben, a Burgund Királyság fővárosában (Alsó-Burgundia) Burgundia királyává koronáztak. 1246-tól Provence az Anjouk birtokába került, így ennek a tartománynak a birodalomtól való függése névlegessé vált. 1349-ben újabb darab szakad ki Burgundiából, és ezzel a Birodalomból: VI. Fülöp francia király (Valois, regn. 1328-1350) megszerzi a Provence-tól északra elterülő vidéket, és az Dauphiné néven Franciaország része lesz. (A trónörökös tartománya; innen kapták elnevezésüket a francia trón várományosai.)

1365-ben IV. Károly megkoronáztatta magát Arles-ben Burgundia királyává; ő még adott a címre. A későbbi császárok titulaturájában azonban (pl. III. Frigyesben) a burgund királyi cím már nem szerepel. (Ez nem tévesztendő össze a burgund hercegi és burgund grófi címmel, mely egészen más, mint azt látni fogjuk.) 1416-ban Zsigmond hercegi címmel ruházta fel VIII. Amadeus savoyai grófot. Ez a terület is az eredeti Burgund Királyság része volt. 1480-81-ben örökség révén Anjou, Provence, Maine, valamint a Nápolyra vonatkozó Anjou igény (ez utóbbi fontos lesz az Itáliáért folytatott harcban) XI. Lajos francia királyra szállt (II. Anjou Renétől), ezzel Provence végleg – de jure is – kivált a birodalomból és a szép csendben megszűnt Burgund Királyságból. Az ún. Szabad Grófság (Franche-Comté) az egykori királyság északi részén terült el, és a fentiekkel ellentétben lesz még szerepe a továbbiakban: része lett ugyanis a burgund államalakulatnak, miután 1302-ben Artois-val egyesült.

Az az örökrész, amely végül Burgundi Máriára jutott, a következőképpen alakult ki. A Francia Királyság keleti részén található a XIV. sz.-ban egy burgund hercegség, amelynek ura a francia király hűbérese. Ennek a hercegségnek az élén egy Capeting-szekundogenitura állt a XI. sz. óta, mely a XIV. sz. közepén kihalt. Jó János király (Valois, regn. 1350-64) fiának, Merész Fülöpnek adta a hercegséget 1363-ban (3 évvel a bretigny-i béke után). Fülöp Flandriai Margittal kötött házassága révén szerezte meg az Artois-val egyesült Szabad Grófságot, Flandriát és Nevers-t is 1384-ben, ezzel – igaz, két külön tagból álló – országnyi méretű fejelemység ura lett. Tartományainak egy része a Német Birodalomhoz, más része Franciaországhoz tartozott. Hogy a Birodalom összetartó erői már régtől fogva megrendültek, láttuk. Így nem csodálható a területszerzésnek ez a módja. Franciaország esetében ki kell emelnünk egyrészt az angolok elleni harcot, amely V. Károlyt ("bölc", regn. 1364-1380) lekötötte – földrajzilag Délnyugat-Franciaország, tehát az ország távoli vidékein –, másrészt a polgárháborút és az angolok újabb, észak felől jövő támadását. A burgundi udvar helyzetének megerősödéséhez és újabb területek szerzéséhez vezetett az angolokkal időről időre megújított szövetség, illetve a polgárháborúban való részvétel. Merész Fülöp 1380-tól Franciaország régense (VI. "Órült" Károly regn. 1380-1422), a polgárháborúban a polgárságra támaszkodó burgundi párt feje, szemben a nemességre támaszkodó orleansi párttal, melynek élén Orleansi Lajos, a király öccse állt. Katasztrofális volt a franciákra nézve az Azincourt-i vereség, melynek nyomán Merész Fülöp és utóda, Rettenthetetlen János (regn. 1404-1419) szövetségelt az angolokkal és elfoglalta Párizst, amelyet 1420-tól 1436-ig az angolok birtokoltak. Később János kibékült a Dauphinnal, ám annak fegyveresei megölték. Fia bosszút esküdött és része volt a Troyes-i szerződésben (1420), melynek értelmében V. Henrik angol király (Lancaster, regn. 1413-1422) feleségül veszi VI. Károly leányát, Katalint, valamint VI. Károly életében Franciaország régense (ti. Henrik), halála után a francia trón az övé és utódaié. Henrik ezután bevonult Párizsba, Franciaország ekkor volt a mélyponton. Ekkor lépett fel Jeanne d'Arc, koronáztatta meg 1429-ben VII. Károlyt Reimsben, és ezzel fordulat állt be. (Jeanne d'Arcot egyébként a burgundi párt szolgáltatta ki az angoloknak.) Burgundiában ekkor János fia, II. (Jó) Fülöp

uralkodott (1419-1467). 1429-ben megszerezte Namurt, 1430-ban Brabantot és Limburgot öröklés útján. Francia- és Németország urai ekkor figyeltek föl Burgundia növekvő hatalmára: Zsigmond és VII. Károly 1434-es szövetsége ezt jelzi. A következő évben az Arras-i kongresszuson Fülöp és Károly kibé-
kültek. Ennek értelmében Picardia Fülöpé lett, Burgundia hűbéri függése a francia koronától megszűnt. Az angol – burgund szövetségnek is végeszakadt. 1436-ban Fülöp megszerezte Holland, Seeland, Hennegau tartományokat, növelve ezzel országának a német-római császárság területére átnyúló részét. (Idevágó kultúrtörténeti adalék, miszerint ez a Jó Fülöp alapította 1429-ben Izabella portugál hercegnővel kötött házassága alkalmából az Aranygyapjas-
rendet, melynek később Miksa is tagja lett.) További nyereséget jelentett 1443-ban Luxemburg megszerzése. Burgundia lassan korának egyik nagyhatalmává vált, legalábbis ami anyagi erőforrásait és – ezzel szoros összefüggésben – katonai erejét illeti. Területével a két szomszédos birodalom, Németország és Franciaország területéből részesedett – tulajdonképpen egy talpalatnyi olyan földterülete sem volt ennek az államnak, amelyre ne emelhetett volna igényt a francia v. a német király. Mivel a központosítás a két szomszéd közül Franciaországban haladt előre, természetes, hogy ennek a burgund államnak leg-
ádázabb ellensége Franciaország lett. Különösen azután, hogy Burgundia trónjára 1467-től Merész Károly került (regn. 1467-77), aki nem hazudtolta meg nevét. Már trónörökös korában katonai vereséget mért XI. Lajosra (Monthléry, 1465. VII. 16.). Az összetűzés onnan származott, hogy a burgund állam helyzeténél fogva természetes szövetségese volt a központosításra törekvő királyi hatalommal szembenálló főúri ligáknak. A Péronne-i találkozó a két uralkodó között nem hozott igazi békét (1468). Károly újból elismertette Burgundia függetlenségét, és ennek megfelelően viselkedett – a francia királlyal szemben is. (A találkozó után pl. elfogatta, mert Lajos lázadást szított ellene.) Saját országában Károly szintén központosításra törekedett. Jelentős gazdasági erőforrásaira támaszkodva (Flandria) jól szervezett közigazgatást épített ki, és erős hadsereget tartott fenn.

Mindez azonban nem zárta ki, hogy a burgund udvar külsőségeiben fényes és középkori legyen, egyfajta mintakép egész Európa számára. A burgund közigazgatás pedig Miksa előtt volt példa, amit a többi Habsburg tartományba is átültetett.

1469-ben Tiroli Zsigmond (Habsburg) – miután vereséget szenvedett a svájciaktól –, hogy pénzzavarán enyhítsen, elzalogosította Károlynak Elzászt, Sundgaut és Breisgaut, aki 1473-ban öröklés útján Geldernnel és Zutphennel is növelte országát. Károly propagandájának középpontjában a régi Burgund Királyság helyreállítása állt, ezért találkozott még ugyanebben az évben (novemberben) Trierben III. Frigyesel és Miksával. A találkozó eredménytelenül végződött, mert előbb akarta Károly a királyi címet a császártól, és csak utána lett volna hajlandó leányát és örökösneőjét, Máriát eljegyezni Miksával. Károly szeme előtt egy tengertől tengerig érő, erős, központosított monarchia lebegett, amelynek ő az ura. Pontosán fölmérette a hajdanvolt Burgund Királyság határait, a savoyai

herceget pedig szövetségesévé tette. Terveinek érdekében IV. Eduard angol királlyal is szövetekezett (1474).

Mindezek a hatalmi ambíciók azonban kihívták nemcsak XI. Lajos, hanem a svájciak haragját is. Az elzálogosított tartományokkal és a savoyai szövetséggel Svájc be volt kerítve, ráadásul az egykori Burgundia területéből jelentős mértékben részesedett is. Természetes volt, hogy az angol-burgund szövetséggel szemben francia-svájci szövetség alakult. Először is mindent megtettek, hogy a trieri találkozás ne hozzon eredményt – mint láttuk, sikerrel. Károly megérezte a veszélyt, mert szövetségre lépett Lajossal és Frigyessel a pápa ellen. (Visszautasítva Hunyadi Mátyás ajánlatát Nápolyval együtt a pápa, IV. Sixtus melletti szövetségre. Mátyás egyébként több ízben is mérséklőleg igyekezett Károlyra hatni egyre újabb és újabb háborúiban, hasztalanul.) A pápaellenes szövetség az ellentéteket nem simította el, és nem élt sokáig. XI. Lajos diplomáciája 1474-ben működésbe lépett. Elsőként kibékítette Svájcot a Habsburgokkal, és átadta Zsigmondnak a visszaváltáshoz szükséges összeget. Az 1474-es konstanzi szerződésben béke kötött Zsigmond (ill. a Habsburgok) és Svájc között a status quo és Svájc függetlensége alapján, melyhez a felsőrajnai és elzászi városok is csatlakoztak. Háború esetén jóindulatú semlegességet ígértek egymásnak a szerződő felek. Ez Károly elevenébe vágott, aki hallani sem akart a zálogbirtokok visszaadásáról, amelyek viszont felkeltek Károly helytartója ellen (akit ki is végeztek), és vissza akartak térni Zsigmond uralma alá. 1474. október 26-án Luzernben megalakult a burgundellenes szövetség (Lajos ígéreteire és sürgetéseire) XI. Lajos, a svájci kantonok, a német fejedelmek, városok és a császár részvételével. A szövetség egyébként nemcsak Károly, hanem IV. Eduard ellen is szólt. Még ebben az évben, november 14-én győzelmet arattak a svájciak Héricourt-nál. A következő évben az angol-burgund együttműködés lazulni kezdett, és a burgund alattvalók is vonakodtak a további áldozatoktól. Augusztusban Amiens-ben békét kötöttek az angol és francia háborúzó felek, kikötvén, hogy Eduard továbbra is viseli a francia királyi címet és kártérítést kap, aminek fejében visszavonul. Szeptember 13-án Lajos és Károly 9 évre kötött békét. Ennek értelmében Lajos nem segíti tovább Svájcot, szabad kezet biztosít Károlynak Elzászban és Lotharingiában. Ennek fejében mindössze egy alattvalójának, St. Pol grófnak kiszolgáltatását kéri, akit később ki is végeztetett (XII. 19.). A béke megkötése után Károly Lotharingiát rövid időre elfoglalta. Nancyt 1475. XI. 30-án vette be. Ezt a várost Károly leendő birodalma fővárosának szánta. Tovább folytatta háborúját – Hunyadi Mátyás intése ellenére – Svájc ellen, ekkor még váltakozó sikerrel. 1476 elején az elzászi nemesség csatlakozott Svájcához. Ezután Károlyt egymás után érték a katonai és diplomáciai vereségek: március 2. Grandson, június 22. Murten. A svájciak által Savoyától elvett területet Waadt néven csatolták a szövetséghez. Az Anjou-birtokok ura, I. René unokájának, II. Renének gyermektelen halála esetére Lotharingia kivételével az összes Anjou-birtokokat (Provence-t ill. a Nápolyra és Sziciliára vonatkozó igényeket is) XI. Lajosra hagyta. Mindezekre persze Károly is számot tartott. Lotharingiát még ebben az évben visszafoglalta tőle II. René, Milánó és Savoya pedig megszűnt Károly szövetségese lenni. Alattvalói ismételten vonakodtak a

céltalan háború áldozataitól; hatalma leáldozott. Nancyt még egyszer ostrom alá fogta, azonban megérkezett a svájci felmentő sereg, és az ütközetben Károly maga is halálát lelte (1477. I. 5.).

A herceg halálával a burgundiai uralkodóház által létrehozott ország sorsa megpecsételődött. XI. Lajos azonnal cselekedett: már február 11-én bevonult a burgund hercegség területére, majd megszállta Hennegaut, a Szabad Grófságot, és Flandriába is betört. (A Szabad Grófság a Senlis-i szerződésig – 1493 – francia megszállás alatt maradt.) Frigyes 1478-ban felszólította Lajost, hogy üritse ki a megszállt Szabad Grófságot és Hennegaut mint a Birodalomhoz tartozó területet, eredmény nélkül. A francia bevonulás akadály nélkül ment végbe a francia nyelvű burgund területeken – elsősorban a hercegségben, de részben a grófságban is, ill. Picardiában.

Károly leánya és örököse, Mária elígérkezett Miksának, akivel 1477. augusztus 19-én házasságot kötött. Környezetével együtt így próbált segíteni nehéz helyzetén. Országának tekintélyes részét ui. megszállta apja fő ellensége, a francia király, őreá pedig nagy nyomás nehezedett a francia udvar részéről. Azt akarták ugyanis elérni, hogy a dauphin jegyese legyen. Mária és környezete azonban Miksa mellett döntött. Erős, kormányzásra képes férfit akart Mária maga mellett tudni, azonkívül apja politikai öröksége, saját érzelmei és érdekei egyaránt Miksa mellett szóltak. Egybekelésük mindenestre a középkor végének egyik leglátványosabb és legromantikusabb házassága volt, amint az "Utolsó lovag" fehér lovon bevonul és megmenti választottját a "sárkány" haragjától. A korábban (1472. augusztusáig) burgund, művének megírása idején (1489-98) francia udvari szolgálatban álló történetíró, Philippe de Commines (1445-1509) másképp látja az eseményeket. Miután leírja, hogyan estek el sorban a riválisok Mária kezétől, rátér Miksa bevonulására Gentbe. Hat vagy nyolcszáz zsoldos lovassal jött az esküvőre. Pénzük nem volt, kölcsönökből éltek. Szokásaik durvák és faragatlanok voltak a burgund udvar szemében.¹¹ A flamandok nem óhajtották a francia uralmat, és támogatásuk döntő volt az Artois-beli Guinegate melletti ütközetben, ahol a francia király hadereje alulmaradt Miksával szemben (1479. VIII. 7.).

1482. május 27-én Mária egy vadászaton szerencsétlenül bukott le lováról és meghalt.¹² Férje és alattvalói mélyen meggyászolták a szerencsétlen asszonyt. Miksát mindenestre az északi tartományok (Flandria, ill. a későbbi Németalföld) elismerték a Burgund Máriától született Szép Fülöp gyámjának és kormányzónak, a déliek csak Fülöp örökösödését ismerték el, és XI. Lajossal léptek szövetségre – a francia megszállás után ezt nem lehet csodálni.

A burgundi örökség ügyét első ízben az Arras-i békében rendezték (1482. III. 23.). Ennek értelmében Németalföld és Luxemburg Miksáé, a Burgund Hercegség és Picardia Lajosé. (Előbbi mint francia koronahűbér.) A Szabad Grófság és Artois pedig Miksa leányának, Margitnak hozománya lesz, ha a dauphin elveszi feleségül.

¹¹ Die Denkwürdigkeiten Philipps von Commines, Herrn von Argenton. Übersetzt und eingeleitet von Dr. S. Aschner (Georg Müller Verlag, München, 1920. 400-407. o.)

¹² Commines szerint ekkor is áldott állapotban volt. I. m. 406-407. o.

Miksa koronázásig tett még kísérletet a teljes örökség elfoglalására, ilyen pl. az 1485-ös "eszeveszett háború" az orleansi herceg, Ferenc bretagne-i herceg és III. Richárd szövetségében. Ez azonban a francia király győzelmével végződött. A végleges rendezés a Senlis-i szerződéssel történik meg, erről lásd a "Miksa későbbi uralma" c. fejezetet.

A választás előkészületei¹³

Joggal merül fel a kérdés, hogy Miksát miért választották meg már apja életében királlyá. A választófejedelmek ugyanis nem óhajtottak örökletes monarchiát, főleg úgy nem, hogy az utódot már apja életében megkoronázzák. Választási privilégiumokra gondosan ügyeltek, és a birodalmi rendek nem voltak hívei olyan szilárd örökösödési rendszernek vagy szokásjognak, amely netán még a központosításra is igényt tarthat. Hogy mégis miért sikerült Frigyesnek fia megválasztását, ezt a diplomáciai mesterművet keresztülvinnie, ezt kíséreljük meg – a teljesség igénye nélkül – néhány szempont ismertetésével megvilágítani.

Természetes, hogy minden uralkodó – amennyiben van neki – szeretné törvényes, az uralkodásra képes felnőtt fiát utódjának látni. Miksáról mindezt el lehetett mondani. 1459. március 12-én született Bécsűjhelyen, a választás évében tehát már 27 éves – az akkori szokásokat tekintve ez bőségesen elegendő. Mélyen hiú volt. Egy könyv kiadásánál Szt. István magyar király ábrázolásához saját maga ült modellt. (Ez persze Szt. István népszerűségét is dicséri.) Síremlékét is maga tervezte. Korán nősült és tragikus módon fiatalon megözvegyült. Házasságával óriási hozományra tett szert – ha háborúznia kellett is érte. Négy gyermeke született, ebből kettő, Fülöp és Margit, megérte a felnőttkort. Ezzel a családon belüli örökösödés is megoldódott.

Egyszóval Miksa alkalmasnak mutatkozott az uralkodásra. Mégis mindezek ellenére más szempont is fölmerült. A német korona után idegen fejedelmek is kinyújtották kezüket – így korábban Merész Károlynak voltak ilyen ambíciói, és Hunyadi Mátyás sem volt mentes ettől a törekvéstől. Ez természetesen a Habsburgok elevenébe vágott, és nem volt érdeke sem a választóknak, sem a rendeknek. Ezenkívül még egy szempont volt, ami szinte parancsolóan írta elő Frigyes számára, hogy fiát választassa meg: az ugyanis, hogy a magyar támadással – és az időnkénti török betörésekkel is – a család hatalmának alapja, az osztrák örökös tartományok rendszere, súlyosan veszélyeztetve volt. Más kimenetelű választás esetén ezeket alighanem sorsukra hagyják a birodalmi rendek, így viszont lehet remélni birodalmi segílyt és – elsősorban – azt, hogy a burgundiai erőforrások a keleti határok védelmét szolgálják majd.

¹³ Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. München, 1971. Bd. I. 182-194. A téma kutatása során haszonnal forgatható még: Monumenta Habsburgica, kiadta: Joseph Chmel, I-III. kötet, Wien, 1854-58. A vonatkozó forrásokat 1473-1576 tervezte kiadni, témák szerint csoportosítva. (Burgundia 1469-től.) Sajnálatosan csak 1480-ig jutott el, amikor meghalt. Viszont még a belső címlapon is – megtevesztően – 1473-1576 szerepel! Mutatókkal ellátott. A kiadvány-sorozatot Karl Lanz folytatta – V. Károlyal. Stuttgartban Chmel kiadott forrásokat 1493-1508-ig. (Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit. Stuttgart, 1845.)

A választófejedelmek is mérlegelték a helyzetet, és eltelt egy bizonyos idő, amíg Miksa oldalára álltak. Ennek részleteit alább látni fogjuk. Álláspontjuk kialakításánál fő szerepet játszottak a császártól, ill. Miksától kapott adományok (pl. regáliák), valamint az a körülmény, hogy nem sikerült ellenjelöltet állítani. A trieri és a szász választót pedig rokonság fűzte a Habsburgokhoz, akiknek hatalma a francia és magyar háborúktól megtépázva nem jelentett komoly veszélyt rájuk nézve. Ezzel a választással pedig mentesülnek a császárnak adandó segély alól.

Frigyes az első lépéseket 1484-ben tette meg. Farsangkor ülték lakodalmut Innsbruckban Tiroli Zsigmond és Szász Albert leánya, Katalin. Ez kiváló alkalom volt számára, hogy a hozzá barátságos fejedelmeket megnyerje fia ügyének. Követeket küldött tehát, és ezzel a diplomáciai akció kezdetét vette. (A követek közül megemlíthetjük Haug von Werdenberget, Frigyes kiváló diplomatáját.) Maga Miksa is dolgozott saját megválasztása érdekében. Kézenfekvőnek tűnt számára, hogy a római királyi korona birtokában könnyebben védi meg tartományait a francia támadástól. A választófejedelmeknek szóló ígérekkel – beleértve a reform-ígéreteket is – ő sem fukarkodott. Még a fenti évben felvette az érintkezést apjával a választási ügyben. 1485 elején a választók összegyűltek Frankfurtban. A császár – igen óvatosan – fent említett követe útján vett részt a tárgyalásokon, amelyek akkor még nem hozták meg a várt eredményt.

A brandenburgi választó, Albrecht Achilles, mereven ellenállt, a rajnai és a mainzi választók támogatása sem volt egyértelmű. Igaz, a Habsburg-párt így legalább tudta, mihez tartsa magát. A császárnak pedig nem kellett elkönyvelni egy személyes jelenlétében őt ért fiaskót. Ő – és fia – távollétének másik oka az volt, hogy mindkettőjük háborúban állt (ti. a franciákkal és a magyarokkal).

A választás ügye hivatalos formában így nem merült fel. Werdenberg pusztán a magyarok elleni segélyre szorítkozott, de elutasították. Az az érve azonban, hogy Miksa megválasztásával elkerülhetik a nagyobb pénzáldozatokat, nem tévesztette el a kívánt hatást. A helyzet ezután kezdett változni. Az ellenpárt, élén Brandenburgi Alberttel, nem tudott ellenjelöltet állítani, és felőrlődött. Albert egyedül maradt. Bécs eleste pedig még jobban ösztökélte a császárt, aki ekkor a Birodalom belsejébe húzódott. Miksa helyzete ekkortájt erősödött meg saját tartományaiban, elismerték Fülöp örökösödését és – legalábbis az északi tartományokban, mint láttuk – őt magát kormányzónak. Az év hátralevő részében a császárnak – személyes tárgyalások útján – sikerült megnyernie a trieri, a rajnai és a mainzi választókat. A brandenburgival azonban a császár személyesen sem boldogult (Okt. 10. Dünkelsbühl). 1485. december 22-én találkozott apa és fia Aachenben, itt tárgyalták meg a hatalommegosztás részleteit: nem volt köztük ellentmondás. Ekkor tűzték ki a választás napját is, de nem nevezték annak, mert meglepetésszerűen akarták megvalósítani. Úgy látszik, nem voltak egészen biztosak a dolgukban. A meglepetés olyan jól sikerült, hogy még a pápai követ sem ért oda időben, és a pápai jóváhagyás 1488. február 4-i keltezésű. A cseh királyi címet viselő Mátyást és Ulászlót tudatosan mellőzték. Ezek tiltakoztak a pápánál és egyéb fejedelmi udvaroknál, de nem sok sikerrel. A választás egyébként több szempontból nem

volt szabályos: a jelenlevő katonai erő, a cseh király mellőzése¹⁴ (erre Habsburg Rudolfnál már volt példa), és hogy még az öreg császár életében történt. A birodalmon belül mégsem váltott ki tiltakozást. A királyi cím nem bírt komoly politikai súllyal, nemkülönben a Habsburg-háztól sem kellett a választóknak tartani¹⁵.

Január folyamán Miksa ígéretet tett Bertold mainzi érseknek – megválasztása esetére – többek között régi adósságainak elengedésére, kancelláriai jogainak és kiváltságainak megerősítésére stb. Hermann kölni érsek ugyanilyen értelemben védelmi ígéretet kapott több város – így pl. Köln – polgárságával szemben. Miksa pedig lemondott a kölni egyház fölötti – Merész Károly óta gyakorolt – burgundiai gyámságról. A tanácsosok is megkapták a maguk csúszópénzeit.

A trieri és a szász választó – lévén szó rokoní összeköttetésről – könnyen megnyerhető volt. (A választás árát itt nem ismerjük.) A pfalzi választó – mely korábban háborúban állt a császárral – regáliákat kapott, és valószínűleg az elzászi helytartóságot is (vagy annak jövedelmét). Ezután a brandenburgi is beadta a derekát. Támogatta a birodalmi segély gondolatát és Miksa megválasztását. (Aki viszont felvillantotta a lehetőséget előtte, hogy feleségül veszi annak leányát, Dorotheát. A házasságból később nem lett semmi.) Ekkor Albert már súlyos beteg volt. Miután az akadályok így elhárultak, a császár és fia január végén találkoztak Frankfurtban, nagy kísérettel. Itt az egybegyűlteket ünnepekkel igyekeztek a megfelelő hangulatban tartani. (Amikor mindez lezajlik, Miksának németalföldi tartományaihoz kell fordulnia pénzügyi segélyért.)

Frigyes február elején vitte az ügyet a választók elé. Rátermett, tekintélyes fejedelmre van szükség a szorongatott örökös tartományok miatt. Burkoltan célzott rá, hogy egyedül Miksa választását ismerné el. Nem akarta ugyanis ezen tartományok sorsát kockára tenni egy, az ő hálála után összeülő választási gyűlés bizonytalan kimenetele miatt. Akadtak még ekkor francia és magyar diplomáciai manőverek, de a választófejedelmeknél elutasításra találtak. A választás előtt 2 nappal a mainzi és a pfalzi választó regáliákat kap a császártól. Maga a választás február 16-án volt a frankfurti Szt. Bertalan templomban, ennek részleteit taglalja maga a fordítás. A választók esküjében nem volt benne az adományokról való lemondás – jó okkal. A választás egyhangú volt, és Frigyesnek fényes sikert hozott. A német trónon tulajdonképpen itt vette kezdetét a folyamatos Habsburg-örökösödés.

A választás másnapján birodalmi gyűlés kezdődött. Ezen Frigyes birodalmi segélyt követelt a magyarok ellen. Szóba került még – már a választás előtt is – a

14 *Fraknoi Vilmos*: Mátyás király törekvései a császári trónra (in: *Értekezések a történelmi tanulmányok köréből* XXIII. kötet. Budapest, 1915. Szerk.: *Pauer Imre és Fejérfataky László*. 609-692. o.) Ebben szó van egy Mátyás és Ulászló közötti 1479-es egyezségről, amelynek értelmében a cseh királyi címmel járó választófejedelmi méltóságot Ulászló viseli.

15 *Ludbold von Bebenburg* De iuribus regni et imperii c. művében azt írja, hogy a császári cím a német királyt illeti, függetlenül a pápai jóváhagyástól. Felmerül a kérdés, hogy ennek értelmében 1486-1493 két császára volt Németországnak. Ebből is látszik, hogy a római királyi, ill. a német császári cím mennyire kiüresedett.

birodalmi reform ügye: belső béke, egységes törvényhozás és egységes pénzügyek. A széthullás azonban már annyira előrehaladt, hogy nem értek el eredményt¹⁶. Ezen a gyűlésen — mint a későbbiekben is — az uralkodó a birodalmi segílyt sürgette — tehát az egész birodalom által fizetett pénzalappal egyfajta birodalmi szintű hadügyi reformot, mégpedig uralkodói vezetés alatt — a rendek pedig a közigazgatási reformért szálltak síkra: általános béke, pénzügyek, törvényhozás stb. — természetesen rendi alapon és az ő kezükben.

Ezen a gyűlésen Miksa — mint újonnan megválasztott király — önálló javaslattal lépett fel. Ennek értelmében a választófejedelmek és a nagyobb fejedelmek ill. a király saját országukban és környékén kötelesek a békét biztosítani. Ez a javaslat megbukott a kisebb rendek ellenállásán, akik nem akarták a nagyok hatalmának további növekedését. A császár ebben a kérdésben nem állt fia mellé. Miksa sejteni kezdte, hogy ezen a gyűlésen későbbi uralmának legfőbb kérdésével került szembe. Az országos békéről a császár szentesített egy — a rendek által javasolt — határozatot március 17-én, ez azonban a problémákat nem oldotta meg.

Néhány szó a nyomtatványról¹⁷

A nyomtatás föltalálása után a nyomtatott művek köre gyorsan bővült. Magától értetődő, hogy a politika szférájában igen hamar polgárjogot nyert, és már a legelső időktől kezdve felhasználták különböző események rögzítésére, politikai szándékok kinyilvánítására stb. A nyomtatás sajátosságaiból következik, hogy mindez egyben terjesztés is volt. Ezt igen korán felismerték, és természetesen alkalmazták propagandacélokra is. Különösen jó sajtója volt Miksának, aki tudatosan alkalmazta ezt az eszközt saját maga népszerűsítésére.

De nem maradt el tőle a mi Mátyás királyunk sem: ő is bocsátott ki röpiratokat, melyekben politikáját igyekezett népszerűsíteni a német rendek előtt.¹⁸

A birodalmi gyűlések összehívása és lefolyása jó alkalmat szolgáltatott röpiratok kinyomtatására. Ezeknek a beszámolóknak a szerzői többnyire ceremóniamesterek voltak, akik — tisztükből következően — részletekbe menő információkkal rendelkeztek a jelenlevőkről, azok rangjáról, a protokoll szerint elfoglalt helyükről stb. Nem esik szó azonban a tárgyalásokról, a gyűlések lényegéről és kimeneteléről. Tekintettel azonban a személyek és státusok pontos felsorolására, történeti ill. jog- és kultúrtörténeti szempontból nem elhanyagolható források.

16 *Fraknoi* i. m. 615. oldalán azt állítja, hogy a birodalmi gyűlés 34 000 főt határozott el, azonnali hatállyal pedig 4 000 fegyverest és 150 000 frt-ot. Miksa pedig ígéretet tett, hogy élükre áll. (Mint tudjuk, ebből semmi sem lett.) Hivatkozik: Frigyes Miksához írt levelei 1486. XI. 25. ill. 1487. I. 5. *Victor von Kraus*: Maximilians I. vertraulicher Briefwechsel mit Sigmund Pruschenk. Innsbruck, 1875. 56. 58. o. Wiesflecker nem említi ezeket.

17 *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*. Kiadta és előszóval ellátta: *Otto Schottenloher*. Leipzig, 1938. 5-11. o. Hasonló szövegek fordításánál haszonnal forgathatók az alábbi művek: *Alfred Götze*: Frühneuhochdeutsches Glossar. Berlin, 1960, valamint *Matthias Lexer*: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. I-III. kötet. Leipzig, 1872-1878, reprint: Stuttgart 1974.

18 *Fraknoi* fenti művében hozza Frigyes 1485. okt. 30-án kelt levelét Strassburg városának, melyben eltiltja a magyar király röpiratának terjesztését és újbóli nyomtatását. I. m. 6., ill. 94. o.

Az itt lefordított beszámoló – a betűtípus tanúsága szerint – Peter Schöffler mainzi műhelyében készült. Schöffler a mainzi érsek-választófejedelemmel állt kapcsolatban, és Gutenberg tanítványa volt. Érdekessége az ún. keskeny fólió, amely eredetileg adólajstromok, lakossági listák stb. formája volt. Ez a hosszú és keskeny szedőtükör Schöffler számára kiválóan alkalmas volt a megjelentek felsorolására; művének nagy részét ez teszi ki. Hasonlóan társaihoz – melyek egyébként nagy formagazdagságot mutatnak – fametszet nincs benne. (Jó okkal, a metszetekkel díszítettek ugyanis a levéltárakban sokkal kelendőbbnek bizonyultak.)

A Miksa választásáról szóló beszámolók az eseményt gyorsan követték. Mivel napisajtó még nem létezett, a hírek viszont már akkor is fontosak voltak, ezen nincs mit csodálkoznunk.

Befejezésük különböző volt attól függően, hogy meddig követték a dolgok menetét. A strassburgi nyomtatványok pl. (von Prüss és Grüniger) febr. 20-ig, az Ausztriai Margitért mondott gyászmise napjáig. Schöffler itt lefordított második kiadásában Brandenburgi Albrecht temetéséig követi az eseményeket. Az első kiadásra támaszkodik, néhány dologban korigálja annak pontatlanságait. Így pl. az egyházi választók főkanclári titulusait a második kiadás már helyesen közli. Egyes részekenél bővebb szöveget hoz. (Többek között a városok által küldött követeket is megemlíti.) Mindezekon kívül Schöffler a választási beszámolót latinul is kiadta.

A választási ceremónia leglátványosabb aktusáról, az oltárra ültetésről készült fametszetek más nyomtatványokból, Magdeburgból és Stuttgartból származnak.

A magdeburgi metszet (1. ábra) az oltáron ülve mutatja Miksát koronával, országalmával és jogarral. (A koronázási jelvényeket valójában csak a koronázáskor kapta meg, így a metszet készítője a két eseményt egy képben rögzíti.) Az oltár talapzatának egy császári sassal díszített címerpajzs támaszkodik. Az újonnan megválasztott király jobbján a három egyházi, balján a három világi választó. Előtük Frigyes császár, fején a császári koronával.

Ugyanczt a pillanatot örökíti meg a stuttgarti metszet is, de jóval mozgalmasabban (2. ábra). A király jobbján áll a császár, a választófejedelmek kétoldalt. Az előtérben egyháziak éneklék a Te Deumot, amire egyikük olvasópálcával mutat. Alul a württembergi követség tagjaként Johann Reuchlin (5. r. 33. sorban Hans Reychlynként), aki az aacheni koronázáson is részt vett.

**Erwählung Maximilian
Zum Römischen König zu Frankfurt a. M.
16. februar 1486**

Mainz: Peter Schöffler

1. ábra: I. Miksa római királyként, 1486
(Magdeburg, Simon Koch)
(Eredeti képméret: 211x152 mm)

In diesem buchlin findet man beschreiben die fursten-grauen und kröhen-die uff dem dage mit dem alledurchluchtigste kurtz und herrn-Freyer Frederich dem dritten-zu der erwelung des durchluchtigen kurtz Maximilians Erzherzog zu osterreich der keyserlichen maiestat sonne-zu einem Romischen konig-erschienen sint-z.

Darzu wie der romische keyser in seiner keyserlichen maiestat myt den kurfürsten-vñ anderen fursten Graue und herren nach ordenug-in der kirche so man die hoe messe lange gehaltenē Und wie sie den Romische konig uff den Altar sagte. Und us der kirchen dar nach In der ordination; gangen sint-z.

In dem iar da man zalt nach Crist geburt dusent vierhundert und .lxxvij.

Off sant Sebastiana gesaget dag zue ist erschienen der aller durchluchtigste groismachtigste furst und herr/Freyer Frederich Romischer keyser der dritte zu Ungern Dalmacien Croacien Bosnig-herzog zu Osterreich zc. In eyger ner person und mit vñ behade disse nachgeschriben fursten und herrn.

In anfang

Die keyserlich maiestat.

Der hochwirdigste furst und herr Herr Bertolt Erzbischoff zu Metz und kurfurst.

Der hochwirdigste furst und herr Herr Herman Erzbischoff zu Colmar und kurfurst.

Der hochwirdigste furst und herr Herr Johann Erzbischoff zu Trier und kurfurst.

Der hochgeborn furst vñ herr Herr Philipps Herzog in Bayern vñ pfaltzgrauē by Rhyne kurfurst.

Der hochgeborn furst vñ herr Herr Ernst Herzog vo sachsen kurfurst.

Der hochgeborn furst und herr Herr Albrecht Marckgrauē zu Brandenburg kurfurst.

Ebben a könyvecskében leírva található azok a fejedelmek, grófok és bárók, akik azon a napon a legfelségesebb fejedellemmel és úrral, III. Frigyes császárral a felséges fejedelmeknek, Miksának, Ausztria főhercegének, a császári felségfiának római királlyá történő megválasztására megjelentek. etc.

Megtalálható továbbá, hogy a római császár az ő császári felségében a választófejedelmekkel, valamint más fejedelmekkel, grófokkal és urakkal a templomban hogyan állt az egész nagymise alatt a szertartásrend szerint, valamint hogyan ültették a római királyt az oltárra, és hogyan mentek ki a templomból rend szerint, etc.

Abban az évben, amelyben ezernégy-század és nyolcvanhatot számolnak Krisztus születése után.

Szent Sebestyén ünnepére eső napon/1/ megjelent a felséges és nagyhatalmú fejedelem és úr, III. Frigyes római császár, Magyarország, Dalmácia, Horvátország királya/2/, Ausztria hercege, etc. saját személyében az itt leírt fejedelmekkel és urakkal.

LEGELSŐL

A császári Felső

A főtisztelendő fejedelem és úr, Bertold mainzi érsek és választófejedelem

A főtisztelendő fejedelem és úr, Hermann kölni érsek és választófejedelem

A főtisztelendő fejedelem és úr, János trieri érsek és választófejedelem

A méltóságos fejedelem és úr, Fülöp bajor herceg és rajnai palotagróf, választófejedelem

A méltóságos fejedelem és úr, Ernő szász herceg és választófejedelem

Der hochgebom fursch vnd her her Maximilian Erzbischoff zu osterreich Biskuff zu Brabant etc.
 Herzog Albrecht von sachsen
 Herzog Friedrich von sachsen
 Herzog Hans von sachsen
 Herzog Erich von Brunshwig
 Herzog Hans von Bayern Graue zu spanheim
 Herzog Ruprecht von Bayern seine bruder
 Herzog Caspar von Bayern Graue zu selbentz
 Herzog Karolus von Gellern
 Landgraue wilhelm Landgraff beyrich seine zu Marckburg
 Landgraue wilhelm Landgraue Ludwig seine zu Cassel
 Marckgraue Cristoffel von Baden
 Marckgraue Albrecht von Baden

Marckgraue Friedrich von Baden
 Apt von solva gefurst
 Biskuff von ausspurg
 Der Biskuff von bamberg
 Biskuff von Cammerich
 Biskuff von Sybenich
 Der Biskuff von worms
 Der Biskuff von Spire
 Der Biskuff von Eptingen
 Der Biskuff von Trise
 Der Biskuff von Meyssen

Unser allergnedigster vnd durchlauchtigster her der Römische keyser hat mit syner keyserliche maiestat gehabt disse nachvolgende furschen Graue vñ henden hoch gebornen furschen marckgraue Albrecht von Baden
 Graue Hug von werdenberg
 Der Apt von milck
 Der Apt von admünde
 her Sygemont von pappenheim erbmarschalck
 Sygemont Broschenck fryherr
 her bertlyn von starenberg
 her Friedrich von starenberg
 her Caspar von roggendorff
 her Martin von Eyzingen
 her Hans von wolffsteyn
 Der von wolcksteyn
 Der her von zuzendorf
 her Sygemont nydertorier
 her Hans von zeltlingen
 Der her von berneck
 Der her von Mersperg

A méltóságos fejedelem és úr,
 Albert brandenburgi örgróf és választófejedelem
 A méltóságos fejedelem és úr,
 Miksa, Ausztria, Burgundia és Brabant főhercege, etc.
 Albert szász herceg
 Frigyes szász herceg
 Henrik szász herceg
 Henrik braunschweigi herceg
 Hans bajor herceg, sponheimi gróf
 Ruprecht bajor herceg, az ő testvére
 Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf
 Károly gellerni herceg
 Vilmos tartománygróf, Henrik marburgi tartománygróf fia
 Vilmos tartománygróf, Lajos kaszeli tartománygróf fia
 Kristóf badeni örgróf
 Albert badeni örgróf
 Frigyes badeni örgróf
 A hercegi rangra emelt fuldai apát
 Az ausburgi püspök
 A bambergi püspök
 A kammerichi püspök
 A siebeneichi püspök
 A wormsi püspök
 A speyeri püspök
 Az eisstetteni püspök
 A treisi püspök
 A meissen i püspök

A mi legkegyelmesebb és felséges urunkkal a római császár Ő császári felségével a következő fejedelmek, grófok és urak voltak.
 A méltóságos fejedelem, Albert badeni örgróf
 Hugo werdenbergi gróf
 A melki apát
 Az admonti apát
 Zsigmond pappenheimi úr, örökös marsall
 Broschenck Zsigmond báró
 Bertlin starhembergi úr
 Frigyes stubenbergi úr
 Gáspár roggendorfi úr
 Márton eizingeni úr
 Hans wolfsteini úr
 Wolkenstein ura
 Zutzendorf ura
 Zsigmond niedertori úr
 Hans zeltingeni úr
 A bernecki úr
 A mersbergi úr

HEITZ

Der hochwürdigster fürst vnd herr her bertolt Erzbischoff zu Aenz des heyligen römischen richs Erzkantler us germania vnd kurfürst hat myt yem bracht disse grauen vnd hern.

Der Apt von solda gefürst.
Graue Jorg vō hennenberg Compter
Graue Der von hennenberg gefürst.
Graue Herman von hennenberg.
Graue Hans von wertheim.
Graue Asmus von wertheim.
Graue Sygmont von glychen.
Graue Philips von Nassauwe.

Der Ludwig von Isenberg graue czu zu Büdingen.

Johan von Isenberg graue czu Bus
Philips von Isenck graue zu Büdingen
Der Ludwig son von Isenberg ges
Graue Philips von rineck der alt.
Graue Reynhart von Rineck.
Graue Philips vō Rineck

Vff sant Valentins dag Ist der gnade hochwürdigster fürst vñ herr her Derolt Erzbischoff czu Aenz vnd kurfürst gnädlichen befehnt von der heyligen maiestat myt syner gnaden eygen gezeuge furkomen vñ gemuet.

COLLEN

Der hochwürdigste fürst vnd herr her Herman Erzbischoff czu Collen des heiligen Römischen richs Erzkantler In pralia vnd kurfürst hat myt yem gebracht disse grauen vnd hern.

Lanegraue wilhelm lanegraue Ada wigis jone czu Cassel.
Lanegraue wilhelm lanegraue heynrichs sone zu Marburg.

Graue Gerhart Nyngraue.
Graue wilhelm von Turwenar.
Graue Gumprecht von Turwenar.
Graue tzerriich von Nassauwe herre zu Bülsteyn.

Graue Philips von funberg.
Graue Philips von Solms.
Graue Henrich von waldeck.

Der graue zu Salkin her zu rifferschein Vincentius graue zu Moisse.
Fröderich fryher zu zomeruff.
wilhelm fryher von Rennebergs

TRIERE

Der hochwürdigste fürst vnd herr her Johan Erzbischoff zu Trier des heyligen Römischen richs Erzkantler in gallia vñ kurfürst hat mit yem bracht disse grauen vnd hern.

MAINZ

A főtisztelendő fejedelem és úr, Bertold mainzi érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Germániában és választófejedelem a következő grófokat és urakat hozta magával.

A hercegi rangra emelt fuldai apát Jorg hennebergi gróf/3/

A hercegi rangra emelt Ottó hennebergi gróf

Hermann hennebergi gróf

Hans wertheimi gróf

Asmus wertheimi gróf

Zsigmond gleicheni gróf

Fülöp nassauai gróf

Lajos eisenbergi úr, büdingeni gróf

/eisenbergi/ János, büdingeni gróf

/eisenbergi/ Fülöp, büdingeni gróf,

eisenbergi Lajos úr fia

id. rinecki Fülöp gróf

rinecki Reinhard gróf

rinecki Fülöp gróf

Szent Valentin napján/4/ a fent-

nevezett főtisztelendő fejedelem

és úr, Bertold mainzi érsek és választófejedelem számára a császári felség által kegyesen kíséret adatott/5/

KÖLN

A főtisztelendő fejedelem és úr, Hermann kölni érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Itáliában és választófejedelem a következő grófokkal és urakkal volt.

Vilmos tartománygróf, Lajos kasseli tartománygróf fia

Vilmos tartománygróf, Henrik marburgi tartománygróf fia

Gerhard gróf/6/

Vilmos neuenahri gróf

Gumprecht neuenahri gróf

Henrik nassauai gróf, Brilstein ura

Fülöp virnbergi gróf

Fülöp solmsi gróf

Henrik waldecki gróf

a salmi gróf, Reiferscheim ura

Vincent moorsee-i gróf

Frigyes sommerauai gróf

Vilmos rennebergi báró

TRIER

A főtisztelendő fejedelem és úr, János trieri érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Galliában és választófejedelem a következő grófokat és urakat hozta magával.

Der hochgeborn furst Narckgrawe
Frederich von Baden. münzberg
Graue Bernhart von Solms her zu
Graue Emch zu Lyningen vnd zu
Dasburg her zu Appermont.

Graue Frederich syn sons
Graue Segebot syn sons

Graue Johan von Nassauwe vnd zu
Dyck.

Symon wecker graue von zweynbrun
cken her zu Bitsch vñ zu Lichtenberg.

Johan von Seyne graue zu wigers
steyn her zu hoenburg.

Dyckerich graue zu Wanderscheide
her zu Sleyden berg.

Frederich graue zu wiede her zu Jern
Johan Junggrawe zu Wanderscheide
grawe zu blanchenheym.

Bernhart Junggrawe zu Liningen.
Jacob wildgrawe zum Dune vnd zu
Lupurg-Kinggrawe zum Steyn Jung
grawe zu Sahn.

Wurich von dune her zu falckenstein
vnd zum oberssteyn burg.

wilhelm her zu Runckel vnd zu Jern
Johan Junggrawe zu wiede her zu
Herkberg.

Philipp Jungher zu oberststeyn vnd
zu falckenstein.

Dierich burggrawe zu Keneck her
zu broich vnd zu Tomtenberg.

Cuno her zu wünnenberg vñ zu bilstein

Pfalzgrawe

Der durchluchtigste furst vnd her her
Philipp kczog zu beyern pfalzgraw
ze by Rhine vnd des heyligen Rom
schen richs Ertruchsch vnd furstsch
hat mit dem bracht disse fursten graue
vnd kern.

Den hochgebornen fursten Caspar bey
czog von beyern graue zu salzburg.

Den bischoff von wormsi.

Den bischoff von Spire.

Den durchschmeyster.

Her Ludwig von beyern.

Graue Johan Kinggrawe zu Steyn.

Graue Ott von Solms.

Graue Michel von wertheym.

Graue henrich von bitsch.

Graue Philipp von Hanauwe.

Graue Gerhart von Seyne.

Graue Hamman von Liningen.

Graue wicker von Liningen.

Graue hug von monfort der Junge
Graue hans von monfort.
Graue krafft von hoenlech.
Graue Conrade von Tübingen.
Graue vñ Nassauwe her zu bytsteyn.

A méltóságos fejedelem, Frigyes
badeni örgróf

Bernhard solmsi gróf, Münzenberg ura

Emch leiningeni és dasburgi gróf,

Appermont ura
fia, Frigyes gróf

fia, Segebot gróf
János nassaui és dietzi gróf

Simon Wecker zweibrückeni gróf,
Bitsch és Lichtenberg ura

Johann von Seyne wittgensteini
gróf, Hohenburg ura

Dietrich mahnerscheidi gróf, Schleiden ura

Frigyes wiedi gróf, Eisenberg ura

János, a mahnerscheidi gróf-
ság örököse, blankenheimi gróf /7/
Bernhart, a leiningeni grófság örököse /8/
Jakab, dauni és kirchburgi wild-
graf /9/, Stein ringrafja /10/,
a salmi grófság örököse /11/
dauni Henrik, Falkenstein és
Oberstein ura

Vilmos, runckeleni és eisenburgi úr

János, a wiedi grófság örököse /12/,
Eisenberg ura

Fülöp, Oberstein és Falkenstein örököse /13/
Dietrich, reinecki burggraf /14/,
Dietrich és Tannenbergr ura

Kuno, Wünnenberg és Bilstein ura

PALOTAGRÓF

A főméltóságú fejedelem, Fülöp úr,
bajor herceg, rajnai palotagróf,
a Szent Római Birodalom főasztal-
noka és választófejedelem a követke-
ző fejedelmeket, grófokat és ura-
kat hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Gáspár
bajor herceg és veldenzi gróf

A wormszi püspök

A speyeri püspök

A Német Lovagrend nagymestere

Lajos, bajor úr

János gróf, steini ringraf /15/
Ottó solmsi gróf

Mihály wertheimi gróf

Henrik Bitsch-i gróf

Fülöp hennegau gróf

Gerhardt saini gróf

Hamman leiningeni gróf

Wicker leiningeni gróf

Hugo, az ifjabbik montforti gróf

Hans montforti gróf

Krafft hohlenlohei gróf
Konrad tübingeni gróf
A nassau gróf, Bilstein ura
Wolfgang fürstenbergi gróf

Grauc wolffgang von furstenberg
 Bernhart graue von roestenburg.
 Cune graue zu westerburg.
 Graue Bernhart der alt vñ Oberstein
 Graue Bernhart der iung vñ eberstein.
 Graue Henrich von Lupff.
 Der Johan arwegraue.
 Der Melchior vom oberstein.
 Der Lantich vom oberstein. kirch.
 Johan von hohenfels her zu Riperskirch
 Schenck Cristoffel von Lymburg.
 Schenck Frederich von Lymburg.
 Schenck Asinus von Lerpach.
 Der Hans von swartzenburg.
 Der her von sonnenburg.

Szent Valentinus dag ist der obge
 nant durchluckigste furst Herzog pht
 lips von Beyernd paltzgraue 12. vñ
 kufurft gnediglayen beilant vñ vns
 fern allergnedigsten kintem Rom
 schen kaiser mit cynem kostlichem gezu
 ge vff der bane reuincden. Vñ gleich
 ba mit dem selben gezuge ist auch be
 zigt worden der Bischoff vñ wounh

Sachsen

Der durchluckigste furst vñ her
 Ernst Herzog zu Sachsen des heiligen
 Romischen richs Erzmarschalck vñ
 kurfurst hat mit yem braue disse fur
 sten grauen vñ hern.

Der hochgebomen fursten Herzog Fran
 zisch synen sone.

Herzog hansen synen sone.

Graue Karle von gluchen.

Graue hans von honslein.

Graue Hans von werdenburg.

Lym graue von warnburg.

Bruno her zu querfurt der iunge.

Zwen Neusen von Plawen hern eun
 greiz vñ Eranchfeldt.

Brandenburg.

Der hochgebomen furst vñ her her Al
 bracht Marschgraue zu Brandenburg.
 Des heiligen Romischen richs Erstames
 rer vñ kurfurst hat mit yem braue
 disse grauen vñ hern.

Graue Jost von hohenzom.

Graue Frederich von zorn.

Graue ytel Fritz von zorn.

Graue Frederich von Castell.

Graue Jorg von Castell.

Der Wicel her zu swartzburg.

Der Sigemont von swartzburg.

Philips der alt her zu winsberg des
 heiligen romischen richs erbkamerer.

Cristoffel her zu Lymburg des heilige
 Romischen richs erbseuch

Bernhardt westenburgi gróf

Kuno westenburgi gróf

Bernhardt ebersteini gróf,

az ifjabbik Henrik lupffi gróf

János úr /16/

Melchior obersteini úr

Emch obersteini úr

János hohenfelsi úr, Riperskirch ura

limburgi Schenck Kristóf

limburgi Schenck Frigyes

ehrenbachi Schenck Asinus

Hans, schwarzenburgi úr

A sonnenburgi úr

Szent Valentin napján /Id. a

4. sz. jegyzetet/ a fentnevezett

főméltóságú fejedelem, Fülöp

bajor herceg, palotagróf, etc. szá-

mára legkegyelmesebb urunk, a ró-

mai császár által kegyesen egy előtte

nyargaló pompás kíséret adatott /17/.

Ugyanott saját kísérettel ajándékozott meg

a wormsii püspök is.

SZÁSZORSZÁG

A főméltóságú fejedelem és úr,

Ernst szász herceg, a Szent Ró-

mai Birodalom főmarsallja, vá-

lasztófejedelem a következő fe-

jedelmeket, grófokat és urakat

hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Frigyes,

az ő fia

Hans herceg, az ő fia

Károly gleicheni gróf

Hans hohensteini gróf

werdenburgi Braue Hans /17a/

Egy warnburgi gróf

Bruno, querfurti úr, az ifjabbik

Két plaueni orosz (?), Graetz és

Kranichfeld urai

BRANDENBURG

A méltóságos fejedelem és úr,

Albert brandenburgi örgróf, a

Szent Római Birodalom főkamarása

és választófejedelem a következő

grófokat és urakat hozta magával.

Jost zollerni gróf

Frigyes zollerni gróf

Ytel Fritz zollerni gróf

Frigyes kasteli gróf

Jorg kasteli gróf

Mihály úr, Schwarzburg ura

Zsigmond, schwarzburgi úr

Az idősebbik Winsberg Fülöp

úr, a Szent Római Birodalom

örökös kamarása

Kristóf, Limburg ura, a Szent

Római Birodalom örökös pohárnoka

maximilianus

Der durchlauchtigste furst Maximilianus Herzog zu Osterreich Burgundien und Romischer König hat nye yem bracht disse frauen vnd herren.

Marckgraue Cristoffel von Baden.

Der bischoff von Camerich.

Der bischoff von Sybenich

Herzog Kaiolus von Gellereu.

Graue adelff vō nassauwe marschalck

Graue Frederich von Henzou.

Graue Frederich von Birsich.

Graue walrade von Birsich.

Der graue von Bentheim.

Graue Karolus von Troy vnd graue zu Schymay.

Her Ludwig von Emarey.

Her Martin

Her wolfgang von Polheim.

Her Bernhart

Her Sit von wolkenstein.

Her Jorg von wolkenstein.

Her Cornelius von Bergen. stein.

Her Frederich von Egmund vñ Isel

Hug von Adelo ym her vō Anthon.

Ein her von Lanney.

Karolus her zu Lalayn.

Her Hans von Leuan.

Her Philips bastart von Burgundie

Her Gerhart von Pusst.

Graue Gerlach von Isenberg.

Ein her von Brabenzon.

Her Arnolt vō ercenti her zu Army.

Der her von Geib.

Ein her von Battenburg.

Her walrade von Breideradei.

Her Ludwig von Baenst.

Dietrich her zu Fosse.

Florentius her zu Iselsteyn.

Don Ladron von Portegal.

Der her von Erclentel.

Der her von Lichtenstein.

Der her von Trap.

Philipp loet her vō arresses Hoffmeyster.

Her Daniel von Herzck.

MIKSA

A felséges fejedelem, Miksa, Ausztria, Burgundia, etc. főhercege, immár római király, a következő grófokat és urakat hozta magával.

Kristóf badeni őrgróf

A kammerichi püspök

A siebeneichi püspök

Károly gelderni herceg

Adolf nassau gróf, marsall

Frigyes zollerni gróf

Frigyes bitschi gróf

Walrabe bitschi gróf

A bentheimi gróf

Károly croyi gróf, Schymay grófja

Lajos emmerichi gróf

Márton

Wolfgang } poulheimi urak

Bernhard }

Vit wolkensteini úr

Jorg wolkensteini úr

Kornéliusz bergeni úr

egmondi és eiselsteini Frigyes úr

mihlai Hugo; egy andeli úr /18/

Egy leinai úr

Károly, Lalayn ura

Hans, lanai úr

Fülöp úr, burgundiai fattyú /19/

Gerhard, pussti úr

Gerlach, eisenbergi úr

Egy brabenzoni úr

trausnitz Arnold, Army ura

A giethi úr

Egy battenburgi úr

breideradei Walrade úr

baenitzi Lajos úr

Dietrich, Fuse ura

Florentius, Eiselstein ura

Don Ladron, Portugáliából/20/.

Az erckentieli úr

A lichtensteini úr

A trapi úr

arressesi Fülöp úr, udvarmester /21/

erkelenzi Dániel úr

A főtisztelendő úr és fejedelem,

Albert strassburgi püspök hajón érkezett és a következő urakat hozta magával.

Ruprecht bajor herceg, a mainzi

székeskáptalan énekese

Henrik hennebergi gróf

Henrik werdenbergi gróf

Der hochwürdigste her vnd furst Albertus bischoff von Straußburg ist kommen zu schiff vnd mit yem bracht disse herren.

Herzog Ruprecht von Bayern

Ger des hohen stiftes zu Mentz

Graue henrich von Hennenberg.

Graue henrich von werdenberg.

Der hochwürdig herr her hans bischoff
zu green. Administrator des bistums
zu saltzburg hat mit yem bracht die
hern und friben.
Her Jacob von hauwesparg.
Her Wolfgang von Abaym.
Her Marg von hohenfelde.
Her Ernst von Graben.
Her Jörg von Kam.
Her Thebold von stemming.
Der Apt von Agram.

Der Bischoff von Bamberg hat mit
yem bracht disse hern.
Bertholt graue von hennenberg.
Graue Ernst von Konstein.

Item der bischoff von Eystett mit sy
ner Ritterschafft.

Hertzog Albrecht von Meyssen hat
mit yem bracht disse grauen vñ hern.
Der Erwürdigsten hern her Hans
bischoff zu Meyssen.
Graue Henrich von Statburg.
Graue Adam beichlingen.
Bruno herr zu querfurt der alte.

Hertzog Henrich von Brünswig hat
mit yem bracht disse hern.
Graue Philips von Waldeck.
Der graue von gonstoffs.
Vff sant valentins dag ist der genant
Hertzog Henrich gnedighen befehert
worden von vnserm aller gnedigsten
hern dem keyser.
Hertzog Hans von Bayern graue zu
Spanberm.
Hertzog Ruprecht von Bayern sint
brüder mit yem.

Geschichte reihe von au dern fürsten

Ein botschafft geschicht vñ dem künig
nige von Franckrich nemlich.
Den bischoff von Sacyn.

Ein botschafft geschicht von dem künig
nige von Engellant.

Hertzog Sygmonts von Osterreich
etc.
Der bischoff von Augspurg. Sind ist
da gestorben dem got genade.
Her Ulrich von fremberg.
Her Jörg von Absberg.

A fötisztelendő úr, Hans greeni
püspök, a saltzburgi püspökség ad-
minisztrátora, a következő urakat
és bárókat hozta magával.
Jakab hohenbergi úr
Wolfgang hohenfeldi úr
Ernst grabeni úr
Jörg raimi úr
Tibold steiningi úr
A zágrábi apát

A bambergi püspök az alábbi ura-
kat hozta magával.
Bertold hennebergi gróf
Ernst hohnsteini gróf

Hasonlóképpen az eisstetteni püs-
pök is lovagi kíséretével

Albert meisseni herceg a követ-
kező grófokat és urakat hozta magával.
A tiszteletreméltó Hansen meisseni
püspök úr
Henrik stalbergi gróf
Ádám beichlingeni gróf
Bruno, querfurti úr, az idősebbik

Henrik braunschweigi herceg a kö-
vetkező urakat hozta magával.
Fülöp waldecki gróf
A giesdorfi gróf
Szent Valentin napján a fentneve-
zett Henrik herceg kegyesen kí-
sérettel ajándékozott meg leg-
kegyelmesebb urunk, a császár által.
Hans bajor herceg, sponheimi gróf
és fivére, Ruprecht bajor herceg vele
együtt /22/.

MÁS FEJEDELMEK ÁLTAL
KÜLDÖTT KÖVETEK /23/
Egy követ jött a francia király-
tól, mégpedig a
verduni püspök.

Egy küldött jött az angol ki-
rálytól.

Zsigmond ausztriai herceg kül-
döttsége.
Az augsburgi püspök, aki ott Is-
ten kegyelmében elhunyt.
Ulrik freimissbergi úr
Jörg absbergi úr

Des Herzogen von Lothringen reyse
geschicht.
Philips graue zu Liningen der dutsches
bestes.
Graue Nicolaus von Sarwerden.
Graue Ernst der Junge vō Liningen

Herzog Jorgen von Beyern reyse ge
schicht.
Hans Sygemont Leyminger.
Vnd eyner doctor.

Herzog Albrechts von Monche reyse.
Lyn doctor genant Buchse ymer.
Sifrid paulsdorffer.

Des Herzogen von Meylants reyse
vnd diener.
Doctor Andreas schenck myt andern
yem zu gegeben.

Des grauen von wirttenbergs reyse
Synen kantzler ist doctor in beyden
rechten vnd probst zu stuckarten.
Der herman vō sachsenheym Ritter.
Doctor Hans reychlyn.

Graue Oswalt von Dierstein ist kom
men zu schiff myt xx. personen.

Graue Ersten von Mansfelds reyse.
ist kommen myt acht pferden.

Der Stede Bottschaft.

Des Rats frunde von Lurenberg
haben herberg bestand vff .xiiij. pferde
mit namen Gabriel nutzsel vū der stua
mer eyner.

Des Rats frund von Collen synt czu
schiff kommen mit xvi. personen.

Des Rats frund vō Straßburg synt
zu schiff komen myt .xiiij. personen mit
namen czwey Ritter vnd herr Peter
schott Amneyßer.

Des Rats frund von Elm mit namē
der Unger hat herberg bestanden vff
funff pferde.

Des Rats frunde von Turlingen ein
Burgermeister myt .iiii. pferden.

Des Rats frund von schwedische hall

Des Rats frunde von Metz synt zu
schiff kommen myt .xx. personen myt
namen hern Andres gotz Ritter vnd
eyner doctor.

Der Rats frunde von Hagenauwe.
Synt zu schiff kommen mit .iiij. personē

A lotharingiai herceg által kül
dött követség.
Fülöp leiningeni gróf .../24/
Miklós saarwerdeni gróf
Emch leiningeni gróf, az ifjabbik

Jorgen bajor herceg küldöttsége.
Leyminger Zsigmond úr
és egy doktor

Albert müncheni herceg követei és szolgálai
Egy Birckheymer nevű doktor
pauelsdorffi Szigfrid

A milánói herceg követei és szolgálai.
András doktor, pohárnok, száma
ra alárendeltekkel együtt

A württembergi gróf küldöttsége.
Mindkét jogban doktor kancellár
ja, aki a tartomány felügyelője is
Hermann sachsenheimi lovag úr
Hans Reychlyn doktor

Oswald thiersteini gróf hajón ér
kezett húsz emberrel.

Ernst mansfeldi gróf küldöttsé
ge nyolc lóval érkezett.

A VÁROSOK KÖVETSÉGE

Nürnberg tiszteletreméltó tanácsáé
13 lóra tartott szállást. Név
szerint Gabriel Nutzsel és egy intéző.
Köln tiszteletreméltó tanácsáé ha
jón érkezett 16 emberrel.
Strassburg tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 13 emberrel.
Nevezetesen két lovag és Peter
Scott, a céhek elöljárója.
Ulm tiszteletreméltó tanácsáé 5
lóra tartott fenn szállást. Név
szerint Eginger is.
Neulingen tiszteletreméltó taná
csáé egy polgármester 4 lóval.

Schweibischenhall tiszteletreméltó
tanácsáé .../25/

Metz város tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 15 emberrel.
Név szerint Andreas Gotz lovag úr
és egy doktor.
Hagenau tiszteletreméltó tanácsáé
hajón érkezett 3 emberrel.

Des Rats stunde von Ache synt zu
schiff kommen myt .viij. personen.

Des Rats stunde von Meyburg
haben herberge enfangen vff .ix. pferd.

Des Rats stunde von Wolbusen vff
dozingen mit namen eyn meister der sch
ligen schiffte myt .iij. pferden.

Des Rats stunde von Antwerpen
synt zu schiff kommen myt .xv. personen
myt namen eyn Rutter vñ eyn doctor.

Der Stadt schreiber von Belerach vff
schwaken von des rats wegen mit .iij.
pferden.

Des Rats stunde vō Lutzelburg synt
zu schiff kommen myt .xxvij. personen
mit namē eyn Graue .iij. Rutter vñ d
der Stadt haubtmā.

Des Rats stund von Koblenz/wesel
vñ Boparten haben .xij. personen synt
zu Schiff kommen.

Diz ist die ordnung wie vnser aller
gnedigster her der Romische kaiser mit
samt den kurfursten vñ furste beyde
gerliche vñ weltlich zu der konig
lichen eruelung des durchlauchtigsten
vñ hochgebomen fursten Maximilia
ans syner kaiserlichen maiestat liebster
sone Ketzherzoge zu Ostreich Bura
gundien ic. gegangen vñ gehalten ist

Item in dem ingang in die pfarrkirchen
sant Bartholomeus do ist für gegan
gen eyn mercklich groß eiaß Rutter
Leden vñ der fursten rade. Vñ dar
nach die wolgebomen grauen vñ Fri
den auch eyn groß menge

Item dar nach die heraulte vñ perre
sant myt yren wapenrocken

Item die hochwirdigen hochgebome
fursten beyde gaitlich vñ weltlich.

Zum ersten der bischoff vō wormz der
bischoff vō Spier vñ der duchsmeister

Dar nach die jungen fursten von bad
herzog hans von sachsen. Herzog
Frederich von sachsen herzog Ern
sten sone herzog Caspar von Bey
ern herzog Ruprecht vñ herzog
hans von Bayern vñ herzog Kar
le von Gellern.

Item hie sych Albrecht marckgrau
vō Brandenburg zu für dragen vff
eyn stult in die kirchen.

Item herzog albrecht vō meysßen vñ
marckgrau Albrecht vō badē word
geordnet in stat des marschalcks vñ

Aachen város tiszteletreméltó ta
nácsáé hajón érkezett 6 személyel.

Meldburg város tiszteletreméltó
tanácsáé 9 lóra fogadott szállást.

A Thuringia-beli Mühlhausen tiszte
letreméltó tanácsáé 3 lóval érke
zett. Velük jött egy szentírásdoktor is.

Antwerpen város tiszteletreméltó
tanácsáé hajón érkezett 15 sze
mélyel, köztük egy lovag és egy doktor.

A svábföldi Bieberbach város jegy
zője a tanács által 2 lóval.

Leutzelburg tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 32 emberrel.
Köztük egy gróf, 4 lovag és a vá
ros polgármestere. /26/
Koblenz, Wesel és Boppard város
tiszteletreméltó tanácsáé 12 sze
mélyel hajón érkezett.

Annak rendje, hogy a mi legkegyelmesebb
urunk, a római császár a választófejedelmek
kel, az egyházi és világi fejedelmekkel együtt
hogyan ment el a felséges és főméltóságú feje
delemnek, Miksának ó császári felsége ilyen
kedves fiának, Ausztria és Burgundia főherce
gének etc. királlyá választására, és hogyan
tartották azt meg.

Akkor feltűnően nagyszámú lovag,
nemes és fejedelmi követ a
Szent Bertalan plébániatemplom
bejáratához ment, utánuk a
méltóságos grófoknak és bárók
nak szintén igen nagy száma.
Utánuk heroldok és címerhordozók
címeres gúnyájukban.

Majd a főtisztelendő és méltóságos egyházi
és világi fejedelmek.

Elsőként a wormsi püspök, a
speyeri püspök és a Német Lo
vagrend nagymestere.

Azután az idősebb badeni fe
jedelmek. Hans szász herceg,
Frigyes szász herceg, Ernst
herceg fia. Gáspár bajor her
ceg, Ruprecht és Hans bajor
hercegek, valamint Károly gel
lerni herceg. Albert branden
burgi őrgróf egy székben vi
tette magát a templomba. /27/
Albert meissen herceg és Al

Hoffmeysters platz tume vñ odenunge zu schaffen vor dem folke vñ die furste vñ der herren rede ygliche nach odenunge in syne stadt zu stellen.

Tez gingen die fursten zu der kuchen in yren kostparliche gulden vñ syden stucken. Doch nvt in der odenung als sye us der kuchen gingen.

Zu erst ging Philips pfaltzgrawe by Rin. vñ kurfurst vff die rechte hant. vñ neben yem Maximilian. Erzbischoff zu Osterreich vñ Burgundien r.

Tez dar nach der Erzbischoff vñ trier kurfurst. Dar nach ging Herzog ernst vñ sachse kurfurst vñ drug Das bloß swert der keiserliche maiestat fur als syn. Erzmarschalk.

Dar nach ging vnser allguedigster her der Konigliche kaiser vñ neben yem zu der rechte hant. der Erzbischoff von Mentz kurfurst. Zu der lyncchten hant der Erzbischoff von Colen kurfurst. Also gyng man in die kirche by in den chöre.

Item der keiserlichen maiestat gingen nach der bischoff von Bamberg. Der bischoff von Auspurg. der bischoff von Eyssteten. Graue Rug von werdenberg mit vielen andern graue vñ herren.

Item als man vñ der lüben ging vñ die messe anfang. Do ging fur der Erzbischoff Maximilianus vñ Osterreich hat synen Erzhernogs hude vff syner gnaden hude. Dar nach der Erzbischoff vñ Trier. Dar nach der pfaltz graue. Dar nach Herzog Ernst von sachsen. Dar nach der Erzbischoff vñ Mentz vñ der Erzbischoff vñ Colen neben yem vud furten yem in syn stadt wie her nach volget.

Tez stunt vnser gnedigster her der kaiser vff der syten neben dem altar do man die epistel lese. In dieser odenunge.

Tez syn keiserlich maiestat zu erst eyner stoffeln hode dan yre andern kurfurste. Dar nach zu der rechten hant der hochwirdigste Bertoldus Erzbischoff zu Mentz kurfurst. Dar nach der hochgeborn furst Philips Herzog von Bayern pfaltzgrawe r. vñ kurfurst vñ hylt den apfel.

Dar nach der hoch geborn furst Maximilian Erzbischoff zu Osterreich r.

Item zu der lyncchten syten stunde der hochwirdigste furst der Erzbischoff vñ Colen. Dar nach der hochgeborn furst Herzog Ernst von sachsen kurfurst.

Dar nach der hochgeborn furst albrecht marckgrawe vñ Brandenburg kurfurst.

bert badeni örgróf a marsall és az udvarmester szerepében helyet és rendet csináltak a nép előtt, hogy a fejedelmeket és urakat a rend szerinti helyükre állítsák. A fejedelmek pazar ékszercikkel és selyemruháikban mentek a templomba. Ugyanebben a rendben jöttek kifelé is. Elsőnek ment Fülöp rajnai palotagróf és választófejedelem, jobb kéz felől. Mellette Miksa, Ausztria és Burgundia etc. főhercege. Ezután következett a trieri érsek, választófejedelem. Utána ment Ernst szász herceg és választófejedelem, és vitte a meztelen kardot a császári felség előtt, mint főmarsallja.

Ezután jött a mi legkegyelmesebb urunk, a római császár. Mellette jobb kéz felől a mainzi érsek, választófejedelem; bal kéz felől a kölni érsek, választófejedelem. Így mentek a templomba a kórusig. /28/ A császári felség mögött ment a bambergi püspök; az augsburgi püspök; az eissteteni püspök; Werdenberg Hugo sok más gróffal és úrral. Így tehát kimentek a sekrestyéből /29/ és a mise elkezdődött. Elöl ment Miksa ausztriai főherceg, főhercegi kalapja kegyelmes fején volt. Utána a trieri érsek, majd a palotagróf, Ernst szász herceg, a mainzi és a kölni érsekek egymás mellett, és úgy vezették őket a helyükre, ahogyan itt következik.

Kegey urunkat, a császárt az oldalának arra az oldalára vezették, ahol a szentleckét felolvassák. Ebben a rendben. Ó császári felségét egy lépcsőfokkal följebb /helyezték el/, majd utána a többi választófejedelmet. Jobb kéz felől tisztelendő Bertold mainzi érsek, választófejedelem. A méltóságos fejedelem, Fülöp bajor herceg palotagróf etc. és választófejedelem; és tartotta az almát.

Utána következett a méltóságos fejedelem, Miksa Ausztria etc. főhercege. Ugyanígy balkéz felől álltak a főtisztelendő fejedelem, a kölni érsek. Utána a méltóságos fejedelem, Ernst szász

Item vor dem marschalck stunde Pbil
lips her zu winzburg vñ hiele die zepter
Ic gegen vñ hern allernüchste hern
de keiser vber mitte ym chone der Ketz
bischoff vñ Trier kurfürst in syner ois
Denunge. Ic vff der selben syten wort
gestellet die geistlichen fürsten
Der bischoff von Bamberg
Der bischoff von Worms
Der bischoff von Eystetten

Der bischoff von Spire.

Der bischoff von Meyssen.

Der dutsch meyster.

Der Apt von solda.

Der dumdeyden von Aenz.

Item gegen dem bischoff von Baim
berg vber stunden. Der bischoff von
Verdun. Der bischoff von Camerich.
Item der wiskbischoff des bistums zu
Aenz sang die hochmesse mit synen ca
pellanen von dem heilige geist.

Ic der Erzbischoff von Trier drug
der keyserlichen maiestat das euangeli
um buch das er das kost vñ das pacem
Item vff der syten do man das euange
lium leset stunden disse fürsten.

Item herzog Albracht von sachsen.

Ic herzog Caspar von Beyer Graue
zu selzen.

Herzog henrich von Brinshwig.

Herzog Frederich von sachsen.

Marchgraue Albrecht von Baden.

Marchgraue Cristoffel von Baden.

Herzog Hans von Beyer Graue zu
Spanberm.

Herzog Hans von sachsen.

Wilhelm Lantraue vñ hessen zu
Cassel.

Wilhelm Lantraue von hessen graue
vñ lanzenfeldenbogen vñ vñ sygeben

Der fürsten Botschafft.

Item herzog Sigemonts Botschafft
von Osterreich.

Herzog Albrechts von Beyer zus
monchen Botschafft.

Marchgraue Hans von Branden
burgs Botschafft.

Der Bischoff von Luni.

Herzog Jorgen vñ Beyer Botschafft

Item des herzogen von Lottingen
Botschafft.

Item der herzog von gellen stunde
fürder dem herzogen von Osterreich.

Frederich marchgraue vñ baden stunde
fürder dem Erzbischoff von Trier.

Item do die keyserlich maiestat zu
opfer ging Do ging vor yem der Ketz

bischoff von triere bis an den altar.

herceg, választófejedelem. A méltóságos
fejedelem, Albert brandenburgi őrgróf,
választófejedelem. A marsall előtt állt
weinsbergi Fülöp úr, és tartotta a jogart.
Legkegyelmesebb urunkkal, a császárral
szemben a kórus közepén a trieri érsek, választó
fejedelem, a rend szerint. A maguk oldalára
voltak állítva /30/ továbbá az egyházi fe
jedelmek:

A bambergi püspök

A wormsi püspök

Az eisstetteni püspök

A speyeri püspök

A meisseneni püspök

A Német Lovagrend nagymestere

A fuldai apát

A mainzi káptalan dékánja

A bambergi püspökkel átellen
ben álltak továbbá: a verduni
püspök; a kammerichi püspök. A mainzi püs
pökség segédpüspöke énekelte a nagymisét
káplánjaival együtt a Szentlélekről. A trieri
érsek tartotta az evangéliumos könyvet a császá
ri felségnek, hogy az megcsókolja és békecsók
ot váltson vele. Azon az oldalon, ahol az
evangéliumot olvassák, álltak a következő feje
delmek:

Albert szász herceg

Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf

Henrik braunschweigi herceg

Frigyes szász herceg

Albert badeni őrgróf

Kristóf badeni őrgróf

Hans bajor herceg, panheimi gróf

Hans szász herceg

Vilmos hessen-kasseli tartománygróf

Vilmos hesseni tartománygróf,

katzenellenbogeni és ziegenhaini gróf

A FEJEDELMEK KÖVETEI

Zsigmond ausztriai herceg kül
döttsége

A müncheni Bajorország

hercegének, Albertnek küldöttsége /31/

Hansen brandenburgi őrgróf kül
döttsége

Linne püspöke

Jorgen bajor herceg küldöttsége

A lotharingiai herceg küldöttsége

A gellerni herceg az osztrák

herceg mögött állt.

Frigyes badeni őrgróf a trieri

érsek mögött állt.

Amikor a császári felség ada
kozni ment, előtte ment a trieri érsek

az oltárig.

Item der Erzbischoff von Mentz. vñ
der Erzbischoff von Colten furten
vñ hern aller gnedigste hern den Rom
schen Keyser zu dem altar. Vñ gync
vñ nach hertzog Philips pfaltzgraff
vñ kurfurst. Hertzog Ernst von sach
sen kurfurst. Marchgraue Albrecht vñ
brandenburg kurfurst. Dar nach der
hoch geborn furst Maximilianus erz
hertzog zu Osterreich Burgundien. 12.
Item vñ her aller genedigster her der
Kon sche Keyser op. ert zum ersten dar
nach der Erzbischoff von Triere. Dar
nach der Erzbischoff von Mentz wie
obsteet.

Item als man das Sanctus an hude
zu syngen do nam Schenck Cristoffel
von Lymburg dem Romischen Keyser
die Keyserliche Krone abe.

Item her Philips von Selmick cyn
erbtuch, es vñ kuchenmeister des hei
ligen Romischen richs hielt den apfel
der Keyserlichen maiestat vñ des pfaltz
grauen wegen.

Item her Sigemont von Bappensym
Erbtuchschalk des künigen Romische
richs hielt das swert nyder gesturzte
die spitz zu der erden vñ des hertzogs
von sachsen wegen.

Item Schenck Philips her von win
spurg hielt den zepter als cyn Erbtuch
mercer von des marchgrauen wegen.

Item als der priester das heilige sacra
ment genossen hatte satze man dem kei
ser syn Keyserliche Krone widder vñ syn
heubt. Vñ der hoch geborn furst her
zog Ernst nam das swert widder in
syn hant vñ hielt das zu berge wie er
für vergliche getan hatte. So hielt der
pfaltzgraue den gulden apfel als cyn
Erztuch des Romischen richs.

Item nach der messe wart gesungen. vñ
in sancte spüs. vñ gingen die sechs
kurfursten an den altar vñ swozen zu
samen einen eyde vñ das euangelium
dar nach gync vñ her aller gnedigster
her der Keyser myr den sechs kurfursten
in syner ordenunge in die libery zu rathe
vñ warent vollenschaffen dar in bi
eynander cyn stunde lang. oder me.

A mainzi érsek és a kölni ér
sek vezette legkegyelmesebb
urunkat, a római császárt az
oltárhoz. Mögötte mentek Fül
löp herceg palotagróf és vá
lasztófejedelem, Ernst szász
herceg, választófejedelem, Al
bert brandenburgi örgróf, vá
lasztófejedelem. Utána a mélt
óságos fejedelem, Miksa Auszt
ria, Burgundia etc. főhercege.
Legkegyelmesebb urunk a csá
szár áldozott elsőnek. Utána
a trieri érsek, a mainzi ér
sek, ahogy fentebb áll. Ami
kor a Sanctust elkezdtek é
nekelni, Limburgi Schneck
Kristóf a római császár fejé
ről levette a császári koronát.
Selmick Fülöp úr, a Szent
Római Birodalom örökös asz
talnoka és szakácsmestere
tartotta az almát a palota
gróf révén. /32/

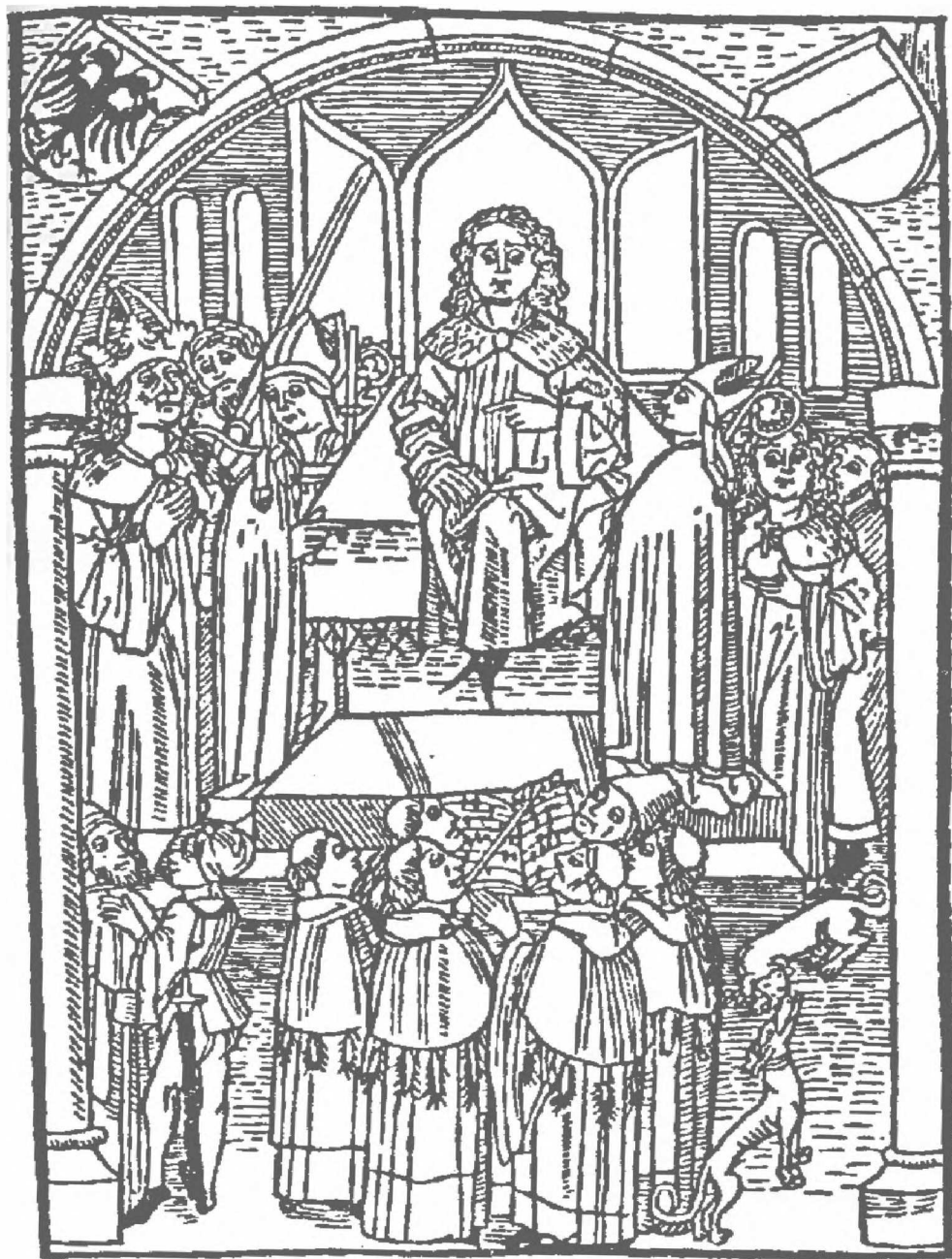
bobenheimi Zsigmond úr, a
Szent Római Birodalom örö
kös marsallja tartotta a kar
dot, hegyével a föld felé
fordítva; a szász herceg ré
vén. Weinsbergi Schenck Fülöp
tartotta a jogart, mint örö
kös kamarás; az örgróf révén.
Amint a pap részszült a szent
ségben, újra a császár fejére
tették császári koronáját.
És a méltóságos fejedelem,
Ernst herceg újra kezébe vet
te a kardot és hegyével fel
felé tartotta, ahogyan előbb
tette. Így tartotta a palota
gróf is az arany országalmát,
mint a római birodalom fő
asztalnoka. A mise után a Veni
Sanctét énekeltek. A hat vá
lasztófejedelem az oltárhoz
ment és mindnyájan esküt tet
tek az evangéliumra. Ezután
legkegyelmesebb urunk, a csá
szár a hat választófejedelem
mel együtt ugyanebben a rend
ben a sekrestyébe vonult ta
nácskozni. Ott maradtak egy
mással egy óra hosszat, vagy
még többet.

Dar nach so rieß man den andern fur-
 sten wie sye in der ordnung stunden
 vñ auch vieln graue wie her nach stet
 Auch zwen notarien das sye solten zu
 ersten gezeugniß geben so das die fur-
 fursten eintrachtlich vñ mercklicher vr-
 sachen den allerdurchtuchtigsten furste
 Maximilian Erzhertzog zu Osterreich
 vñ Burgundien zc zu eynem Rom-
 schen konig gekorn haben. Zu dem an-
 dem mal das vnser allernedigster her
 der keyser das bewilliget hat. Zu drit-
 das der egnant Maximilian Erzhert-
 zog solches an sych genömen hat.
 Item wart geschicket vñ dem Rade der
 kurfursten vñ der libery. Der Erzbis-
 schoff von Colten kurfurst. Der pfaltz-
 graue kurfürst. vñ hertzog Ernst von
 sachsen kurfurst. zu dem gnanten hoch
 gebornen fursten Maximilian. Erzh-
 bertzog zc. yem zu sagen wie er geko-
 ren sy zu eynem Romischen konig. vñ
 gung yem zu eynem sichten der pfaltzgra-
 ue zu der andern hertzog Ernst. vñ
 der Erzbischoff von Colten gung yem
 fur. Sñ furten also den gnantē Maxi-
 milian Erzhertzog zu vnserm gene-
 digsten hern dem Romischen keyser vñ
 zu den andern kurfursten fursten vñ
 hern in die libery.

Dar nach brachten die kurfursten sa-
 mentliche yem vñ der libery vor den al-
 tar. Do gung yem der Erzbischoff vñ
 Mentz vñ der rechten syten. Vñ der
 Erzbischoff von Colten vñ der linckē
 syten. Der keyser vñ der Erzbischoff
 von Trier vñ die andern kurfursten
 gungen yem nach.

Do lasz der wischbischoff vor dem altar
 vber yem vñ eyn buch etliche collecten.
 vñ besprehet yem myt wiewasser. vñ
 also goch man yem vñ syner rock der
 wart dem glockener als von alter her
 komen ist. vñ wart mit eoniglichem
 kleide beclerdet vñ eyn grof gethone
 von aller fursten trömeren die alle
 sampe vñ dem leitener vor dem chere
 stunden. vñ eyns males myt allen
 trömpen vñ claretten aufungen zu
 trömeren. So sarzt man yem vñ den
 altar vñ da hub man an zu synge vñ
 vñ der orageln zu spielen den lobsang.
 Te deum laudamus. Do stunden dye
 geystlichen kurfursten also neben yem

Ezután úgy hívtak be más fejedelmeket,
 ahogyan a szertartásrend szerint álltak,
 valamint sok grófot, ahogyan
 itt majd következik és két
 jegyzőt, akiknek tanuskodniuk
 kellett először is
 arról, hogy a választófejedelmek
 egyetértettek
 a nyilvánvaló okokban, hogy a legfel-
 ségesebb fejedelmet, Miksát,
 Ausztria, Burgundia etc. főherceget római
 királlyá koronázzák. Másodszor arról, hogy
 legkegyelmesebb urunk, a császár
 az engedélyt megadta. Harmadszor,
 hogy fent-
 nevezett Miksa főherceg a maga részéről
 ezt elfogadta. Ezután a választófejedelmek
 sekrestyebeli tanácsából kiküldetett
 a kölni érsek, választófejedelem,
 a palotagróf, választófejedelem és Ernst
 szász herceg, választófejedelem
 a fentnevezett méltóságos fe-
 jedelemhez, Miksa főherceghez
 etc., hogy mondják neki: római
 királlyá választották. Egyik
 oldalán a palotagróf ment, a
 másikon Ernst herceg és a kölni
 érsek ment előtte. Így vezet-
 ték tehát a fentnevezett Miksa
 főherceget kegyes urunkhoz a
 római császárhoz, és a többi
 választófejedelemhez, fejedele-
 lemhez és úrhoz a sekrestyébe.
 Ezután a választófejedelmek
 együttesen az oltár elé vitték.
 Jobbján ment a mainzi érsek,
 balján a kölni érsek. A csá-
 szár, a trieri érsek és a töb-
 bi választófejedelem mögöttük
 ment. A segédpüspök ott az ol-
 tár előtt néhány kollektát ol-
 vasott föl egy könyvből, és
 meghintette őt szenteltvízzel.
 Levették felsőruháját és a ha-
 rangozónak adták át, aki az
 oltárhoz jött. Királyi ruhába
 öltöztették. Az összes fejedele-
 lem, akik mindannyian együtt
 álltak a kórus előtti felolva-
 sós helyen, nagyhangon éltette.
 Egyszerre megfújták az összes
 trombitát és claretet. /33/ Az ol-
 tárra ültették, majd énekelni
 és orgonán játszani kezdték a
 Te Deumot. Mellette álltak tehát
 az egyházi választófejedelmek:

2. ábra: I. Miksa római királyként, 1486
(Stuttgart, Drucker der Wahl)
(Eredeti képméret: 200x137 mm)

Der Erzbischoff von Mentz vff eyner syten vñ der erzbischoff vñ Colen uff der andern syten. Der Erzbischoff vñ Trier gegen yem vber. Vñ fier allergnedigster her der keyser stundt mit sampt den weltlichen kurfursten neben dem altar in eym stule.

Item do derte des Erzbischoffe von mentz kantzler doctor pffister eyn redde vñ befale das man solte durch befele vnser gnedigsten hern des keyfers vñ der kurfursten den konig für eynen konig haben vñ nennē.

So diß alles vollbracht was, do yng man in disse ordnung wie man in der kirchen gestanden was Nemlich vnser gnedigster her der keyser in vnser keyserlichen koisparlichen kronen cappē vñ cleydung. Vñ die kurfursten in yren gnedigsten kurfürstliche c. adung so sich zu der erwelunge eyns Romische koniges gebort vñ der kirchen mit vnserm aller gnedigsten hern dem keyser vñ vnserm gnedigsten hern dem römischen konig.

Item neben vnserm gnedigsten hern dem keyser ist gangen der aller durchsuchtigste furst Maximilian Romischer konig vff der lyncen syten vñ der erzbischoff von Colen vñ neben dem keyser vff der rechten syten der Erzbischoff von mentz. Vñ nehest vor dem keyser ynggen die dry weltlichen kurfursten. Der pfaltzgrauē zu der rechten hant vñ drug den apfel. Vñ neben dem ynggen hertzog Ernst von sachsen kurfurst in der mitte vñ drug das bloß swert. Vñ neben dem drug man marchgraff Albrecht vñ Brandenburg kurfurst vff synem stule vñ den scepter vor der keyserlichen maiestat. Vñ vor den drien ging der erzbischoff vñ trier vñ vor den gung hertzog Albrecht vñ sachsen vñ hertzog hennich vñ brunswig. Vor den hertzog hans von beyern vñ Frederich hertzog ernst son vñ sachsen Vor den hertzog caspar vñ Bayern graue zu seltenz hertzog hanssen hert; o J erste son. Vor den alle ander furste grauen vñ hern in der ordnung bis in des keyfers hoff. Also was die erwelung gescheen vff donerstag nach Inuocavit. Anno. lxxxvi. Deo gratias.

a mainzi érsek az egyik oldalon, a kölni érsek a másik oldalon. A trieri érsek vele szemben. Legkegyelmesebb urunk, a császár a világi választófejedelmekkel együtt az oltár mellett székekben ült.

Ezekután a mainzi érsek kancellárja, doktor Pfeffer beszédet mondott, és kihirdette, hogy kegyes urunk, a császár és a választófejedelmek parancsára a királyt királynak

kell elismerni és nevezni.

Így végeztetett el minden.

Abban a rendben mentek, amilyenben a templomban álltak.

Nevezetesen: kegyes urunk, a császár pompás császári koronájával, palástjában és ruházatával. Valamint a választófejedelmek pazar választófejedelmi díszükben mentek ki a templomból legkegyelmesebb urunkkal, a római királlyal, úgy ahogy egy római király választásához felöltöztek.

Kegyēs urunk, a császár mellett ment

a legfelségesebb fejedelem,

Miksa római király

baloldalt, valamint a kölni érsek.

A császár mellett

jobboldalt a mainzi érsek.

Közvetlenül a császár előtt

a három világi választófejedelem.

A palotagróf jobb kéz felől, és vitte az almát. Mellette Ernst szász herceg, választófejedelem kö-

zépen, és vitte a meztelen kardot. Mellette vitték széken

Albert brandenburgi őrgrof

választófejedelmet és a jogart a császári felség

előtt. Hármuk előtt ment a

trieri érsek. Előtte ment

Albert szász herceg; Henrik

braunschweigi herceg; Hans

bajor herceg; Frigyes

szászországi Ernst herceg fia;

előtte Gáspár bajor herceg;

Veldenzi gróf; Hansen herceg,

Ernst herceg fia. Mind-

nyájuk előtt a többi fejedelmék,

grófok és urak a szer-

tartásrendnek megfelelően a

császár palotájáig. Ime,

hogyan történt a választás in-

vocavit utáni csütörtökön. /34/

Anno LXXXVI Deo gratias.

Off sonntag Reminiscere gyng vnser
aller gnedigster her der keyser mit dem
kurfürsten vnd andern fürsten in dye
pfalzrechen zu sant Bartholomeus
vnd lies da ein heilich schöne begeng-
niß ihun suer swester vnd beyder für-
sten von sachsen herzog Ernst des
kurfürste vñ hertzog Albrecht liebte
mutter die in der ync verseynde was der
got genader ē. Sind stunde vnser aller
gnedigster her keyser mit den fürsten in
der kirchen in solicher ordnung.

Off der rechten sijn des choirs stunde
vnser allergnedigster her der keyser
keyser. Dar nach vnser gnedigster her
der Romsche konig Maximilianus.
Dar nach der Erzbischoff vñ Mentz-
Der Erzbischoff von Colten. Der
Pfalzgrau. Hertzog Ernst von sach-
sen. Der grau von Som Lyn dume
dechant vñ Straisburg. Hertzog Al-
brecht von sachsen. Hertzog Caspar vñ
Beyern. Marcgrau Cristoffel vñ
Baden. Hertzog Ruprecht vñ
Probst zu vnser libe frauwē zu mentz
vñ Senger des hohen stifts zu mentz.
Wilhelm langgrau zu hessen. Der
bischoff von wormis. Der bischoff von
Spir. Der Erzbischoff von Triere
stunde in syme stule mitē in dem choir
gegen dem keyser in syner ordnung.
Vnd wie die fürsten in der ordnung
stunden also gingen sye auch zu opfer
nach eyinander.

Do solich begengniß gethan was da
ging vnser allergnedigster her der keyser
wider keyme in synen hoff vnd ging
neben yem vnser aller gnedigster her
der Romsche konig. Der Erzbischoff
von Mentz vñ der Erzbischoff von
Colten.

Te neben hertzog Ernst von sachsen
kurfürste ging der pfalzgrau vñ
grau vñ Som dume dechant zu strais-
burg vñ fürsten yem zwischen yem beyde
Te neben hertzog Albrecht vñ sachsen
ging hertzog Caspar vñ Beyern graff
zu feldentz vñ marcgrau Cristoffel
von Baden vñ fürsten yem zwischen
yem beyden. Dar nach ander fürsten
grauen vñ hern vñ gingen also in

Reminiscere vasárnapján /35/
legkegyelmesebb urunk, a császár a választófejedelemmel
és a többi fejedelmekkel együtt
a Szent Bertalan plébániatemplomba
ment, és ott egy gyönyörű
szép gyászszertartást tartatott
az ő nővéérért. Mindkét szászországi
fejedelemnek, Ernst herceg,
választófejedelemnek és
Albert hercegnek édesanyja volt
az, aki ekkor elhalálozott. Az
Úr legyen irgalmas hozzá etc.
Legkegyelmesebb urunk, a császár
a fejedelmekkel együtt a következő
rendben állt a templomban.
A kórus /36/ jobb oldalán állt
legkegyelmesebb urunk, a római
császár, valamint kegyes urunk
Miksa római király. A mainzi
érsek. A kölni érsek. A palota-
gróf. Ernst szász herceg. A
zolleni gróf. Egy káptalani dé-
kán Strassburgból. Albert szász
herceg. Gáspár bajor herceg.
Kristóf badeni őrgrof. Ruprecht bajor
herceg. A mainzi Miasszonyunk templom
prépostja és a mainzi székeskáptalan
énekese. Vilmos hesseni tartománygróf.
A wormsi püspök. A speyeri püspök.
A trieri érsek a kórus közepén állt
stólájában, a császárral szemben a
szertartásrend szerint. És ahogyan álltak
a szertartásrendi szerint a fejedelemnek,
úgy járultak egymás után
a szentáldozáshoz is.
Így zajlott le ott a gyász-
szertartás, utána legkegyelme-
sebb urunk a császár újra visz-
zatért palotájába. Mellette
ment legkegyelmesebb urunk a
római király, a mainzi érsek
és a kölni érsek.
Ernst szász herceg,
választófejedelem mellett ment
a palotagróf, egy zollerni gróf és a
strassburgi káptalan dékánja.
Őt magát (ti. a szász herceget)
a kettő között vezették. Ugyan-
úgy Albert szász herceg mellett
ment Gáspár bajor herceg, veldenzi
gróf és Kristóf badeni őrgrof.
Őt magát a kettő között vezet-
ték. Utánuk a többi fejedelem,
gróf és úr,

der oeffnunge bis in des keyseris hof
do syden sye sych

Vff samstag nach dem sondag Leta
re lyef sych der hochgebom furst Al
brecht marchgrau von brandenberg
vff syner herberge vff synem stule nach
syner gewonheit dragen in das predi
ger closter. Vnd desselben dages vnd
die vierde vwer nach myttage starp er
selglichen in dem selben closter dem
gorgenade.

Vff den sondag Judica. ließ man yem
eyn herlich loblich begengnuß thun zu
den predigern vñ stunde syn lychnam
vff der baren vnd dar vber lag gedecet
eyn groß kostlich swartz seyden fluelen
stuck. vnd dar vff eyn wiß syden cruz
gemacht. vñ dar neben brant. xxxvj.
kerzen vngewerlich.

Also quam vnser aller gnedigster her
der Romische keyser. vnd der Romische
konig Maximilian mit sampt den an
dern kurfursten. furst. grauen vñ herren
in die byrchen vnd begyngen yett fast
herlich. vnd stunden in yrer ordenung
als her nach volger.

Vff der rechten syten des chores stunde
zum ersten die keiserliche maiestat vnd
vñ yem der Romische konig maximilian.
Dar nach der Erzbischoff von
metz kurfurst. Der Erzbischoff von
Cöln kurfurst. Dar nach der pfaltz
grau kurfurst. Vnd dar nach hertzog
Ernst von sachsen kurfurst. Dar nach
Der bischoff von humberg. Nach dem
hertzog Albrecht vñ sachsen. Dar nach
Der bischoff vñ Eystetten. Der bischoff
vñ Strassburg. Der bischoff vñ Spire
Der bischoff vñ meissen. hertzog Ru
precht vñ beyern. dumber vñ Senger
des hohen Stiffts zu metz. Dar nach
marchgrau Frederich von baden pro
thonotarius etc. Der bischoff vñ worms
Der durtzmeyster.

Der Erzbischoff vñ Triere kurfurst
stunde in synem stule mytten in dem
choire gegen dem keyser in syner orde
nung.

Vff der lyncken syten des chores stunde
Der Erzbischoff von Gran admini

és a szertartás szerint
mentek a császár palotájáig,
ott szétváltak.

Letare vasárnapja utáni szombaton /37/ a méltóságos fejedelem Albert brandenburgi örgróf szokása szerint szállásáról székében a domonkosok kolostorába vitette magát. Ugyanezen a napon délután négy óra körül békében elhunyt ugyanebben a kolostorban. Az Úr legyen hozzá irgalmas.

Judica vasárnapján /38/ fényes gyászszertartást rendeztek neki a domonkosoknál. Holtteste ravatalon feküdt, nagy pompás fekete selyemmel volt letakarva, arra pedig fehér selyemből egy kereszt ráhímelve. Mellette szüntelenül 36 gyeritya égett. Jött tehát legkegyelmesebb urunk, a római császár és Miksa római király tehát a többi választófejedellemmel, fejedelemmel, grófokkal és urakkal együtt a templomba pompával gyászünnepet tartani, és ebben a rendben álltak, ahogy itt következik. A kórus jobb oldalán /39/ állt először is a császári felség, és mellette Miksa római király.

A mainzi érsek, választófejedelem, a kölni érsek, választófejedelem. A palotagróf, választófejedelem. Majd Ernst szász herceg, választófejedelem. A bambergi püspök. Albert szász herceg. Az eisstetteni püspök. A strassburgi püspök. A speyeri püspök. A meissenai püspök. Ruprecht bajor herceg, a mainzi székeskáptalan kano-nokja és énekes. Frigyes badeni örgróf, protonotárius etc. A wormszi püspök. A Német Lovagrend nagymestere. A trieri érsek, választófejedelem székében ült a kórus közepén a császárral szemben, az őt megillető helyen. A kórus bal oldalán álltak: az esztergomi érsek, Salzburg adminisztrátora etc. /40/

Kratos zu Salsburg. Marcgrauve
Cristoffel von baden Herzog Freder-
rich von sachsen Herzog Ernstens sone
Herzog Caspar von beyern granc zu
feldenz Marcgrauve albrecht von baden
Herzog Hans von sachsen Herzog
Ernstens sone. Wilselin kantzgrauve zu
Bessen zu Cassel.

Dar nach Herzog Spegemonts boots-
schafft von Osterreich mit andern gesch-
chten bootschafft der fursten.

Vnd also in dieser ordenung wie sye
stonden gingen sye zu altar czu opfer
zwey mal.

Do die messe vñ was wart der marc-
grauve sellger also mit der baren oder
beyden. bedeckt mit dem swartzem sp-
den stuck durch ertlich grauen vnd edeln ge-
trage usz der kirche bis in das schiff dar
in man yem hem in syen lant sure solt.
Vnd gyngen der baren oder lych fur
die dry oeden Barfiser Frauen br-
der vnd hart vor der baren gyngen die
prediger hem. vnd harte peglicher eyn
grois wachsen fertz in syner hant. vnd
do by worden getragen durch die ge-
nanten marcgrauven dyener wachsen
suckelen oder rhorzen wol uff die .xv.
oder mee vngewerlich.

Te nach der baren vñ procession vol-
get vnser aller gnedigster herr k-
per. vnd vnser gnedigster herr der Romysch
Konig vnd alle ander kurfursten furste
Bischoff Grauen vnd hern wie sye zu
der begengnyß waren gewest. Da an
das schiff vnd vom schiff wider in der
selben ordenunge bis in des keijers hoff
vñ herberge alle zu fusz. Do schyden
sye sych. Got der almechtige sy yem ge-
medig vnd barmhertzig.

Kristóf badeni örgróf; Frigyes
szász herceg, Ernst herceg
fia; Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf;
Albert badeni örgróf; Hans szász herceg,
Ernst herceg fia; Vilmos hessen-
kasseli tartománygróf.

Továbbá Zsigmond ausztriai
herceg követsége a többi fejedelmek
által küldött követséggel együtt.
Ebben a rendben tehát, ahogy álltak,
mentek az oltárhoz másodszer is adakozni.

A megboldogult örgrófért mondott
miséről néhány gróf és
nemes vitte ki a ravaltal a
fekete selyemmel letakart
holttesttel együtt a templomból a hajóig,
amelynek haza kellett vinnie őt.

A ravatal és a holttest előtt
a következő három rend ment:
a női és férfi sarutlanok, közvetlenül
a ravatal előtt pedig a domonkosok.
Mindegyikük egy nagy viaszgyertyát tartott
a kezében. A fentnevezett örgróf szolgái
40 viaszfáklyát vittek mellette, vagy még
többet. A ravatal és a halotti
menet után következett legkegyelmesebb
urunk, a császár, kegyes urunk, a római király
és az összes többi választófejedelem,
fejedelem, püspök, gróf
és úr, ahogy a gyászszertartáson voltak,
egészen a hajóig, és a hajótól újra
a szertartásrend szerint a császár
palotájáig és szállásáig,
mindnyájan gyalog. Ott szétváltak.
A mindenható Isten
irgalmazzon neki, és legyen
könyörületes hozzá.

1 Január 20.

2 A Hunyadi Mátyás és III. Frigyes közötti 1463-as soproni béke értelmében Frigyes viselhette a magyar királyi címet is.

3 Az eredeti szövegben a "Compter" szó is szerepel – esetleg a francia "comte" – gróf, vagy comte – grófi rangot adó földbirtok megfelelője.

4 Február 14-én

5 Az eredeti szöveg itt a "belehnen" igét használja, ami hűbéradományt, vagy valamilyen tisztséggel való felruházást jelent. Wiesflecker művében olvasható, hogy ezen a napon a császár regáliákat ardmányozott Mainznak és Kurpfalznak, miáltal a választásban való részesedésük lehetővé vált. Wiesflecker forrása ebben a tárgyban: Jonssen Johannes Frankfurts Reichkorrespondenz II. 434. ff. Freiburg im Breisgau, 1872. Tekintettel azonban arra, hogy a szöveg a választási szertartásra korlátozódik, másik értelmezési lehetőségként a császár által a megnevezettek számára – ideiglenes jelleggel – adatott kíséret kínálkozik.

6 Itt a "Ringraf" titulus is szerepel

7 Az eredeti szövegben "Junggraf zu Manderscheid" szerepel

8 I.d. a 7. sz. jegyzetel

9 A "Wildgraf" cím a Nahegau-i régi úri nemzetséget illette meg a XV. sz.-ban kihalt férfiágon. Címét a rajnai gróf örökölte. Az itt szereplő Jakab alkalmasint a Nahegau-i nemzetség utolsó férfiága volt.

- 10 Ld. a 6. sz. jegyzetet.
- 11 Ld. a 7. sz. jegyzetet.
- 12 Ld. a 7. sz. jegyzetet.
- 13 A szövegben „Jungherr” szerepel
- 14 „Burggraf”: királyi vagy püspöki városokban kb. az ispánnak megfelelő tisztség („várnagy”), később általános hivatalai cím lett belőle.
- 15 Ld. a 6. sz. jegyzetet.
- 16 Neve mellett itt még a „ruwegraf” cím is szerepel
- 17 Ld. a 5. sz. jegyzetet.
- 17a Valószínűleg sajtóhiba „Graue Hans von werdenburg” – azaz Hans werdenburgi gróf – helyett
- 18 Mivel egy sorban van vele, nem világos, hogy új ember, vagy Melo-i Hugora vonatkozik
- 19 Nem éppen hízelgő titulus!
- 20 Az eddigi fordítás logika szerint „portugáliai”-t kellett volna írnom, ezt a megoldást azonban itt jobbnak érzem
- 21 A szövegben „loet her” szerepel
- 22 A két utóbbi személy neve a braunschweigi herceg csoportjában található, de az ajándékozás említése után. Mivel minden önállóan érkező személy kíséretével együtt jól elkülönítve, sorkihagyással található a szövegben, minden valószínűség szerint Henrik braunschweigi herceg kíséretében voltak, igaz, vele azonos hercegi rangban. (Hacsak nem tételezzük fel, hogy a nyomda ördöge játszott közre: elhagyták a sorközt, hogy a következő oldalt más témával kezdessék.) Amennyiben tehát Henrik herceg kíséretében voltak, a Ruprecht neve utáni „myt yem” azt jelenti, hogy az ajándékozás rájuk is vonatkozott; alighanem azért került nevük az ajándékozás említésé után.
- 23 A „geschickte rethe”-t „többi küldöttség”-nek fordítottam
- 24 A szöveghez a folytatás „...der dutschbelles” – titulusa hasonlít a Német Lovagrend nagymesteréhez
- 25 A szövegben csak ennyi van
- 26 A „haubtman” – Hauptmann szót jobb híjján polgármesternek fordítottam.
- 27 Ekkor már súlyos beteg volt
- 28 A kórus abban az időben nem a mai értelemben vett része a templomnak, hanem a főoltár körüli rész
- 29 „uss der liberyen” – a szöveg legproblematisabb kifejezése. Az akkori templomok könyveit egy külön helyiségben tartották, ahogy ma is – ez kb. megfelel a mai sekrestyének. A szűkkörű választáshoz méretei nyilvánvalóan megfelelték. Wiesflecker nem fordítja mai kifejezésre, helyette a jegyzetben *Felix Pribatsch* művét felhasználva (Die politische Korrespondenz des Markgrafen Albrecht Achilles III. Leipzig, 1894-98), Ludwig von Eyb-re hivatkozva „Sakristei”-t említ. *Wiesflecker* i. m. 191. 475. o.
- 30 A korabeli olvasó számára talán magától értetődő volt, hogy ez melyik oldal (ti. a leckeoldal vagy az evangéliumi oldal-e).
- 31 „Beyern czu monchen” – a müncheni Bajorország. Albert ellenezte Miksa megválasztását, ezért nem jelent meg személyesen. Igényei voltak továbbá Ausztriára is.
- 32 A három világi választó helyettesítését a szöveg a „wegen” szóval és genitivusszal fejezi ki. Így is lehetne fordítani: helyett, képeben stb.
- 33 A szövegben „claretten” áll, ami a klarinéthez hasonlóan hangzik, de valószínűtlen, hogy erről volna szó.
- 34 Un. introitus szerinti datálás. Invocavit vasárnapja 1486-ban február 12-én volt, Miksát tehát február 16-án, csütörtöki napon választották királlyá.
- 35 Introitus szerinti datálás; reminiscere vasárnapja = nagyböjt 2. vasárnapja. 1486-ban ez február 19-ére esett
- 36 Ld. a 28. jegyzet
- 37 Introitus szerinti datálás; letare = nagyböjt 4. vasárnapja, az utána való szombat 1486. március 11.
- 38 Introitus szerinti datálás; nagyböjt 5. vasárnapja, 1486. március 12.
39. A kórusról ld. a 28. fejezetet.
- 40 Beckensloer Jánost Mátyás király emelte az esztergomi érseki székbe Vitéz János halála után. III. Frigyes ígéretére – miszerint salzburgi érsekké fogja megtenni –, sok kincsekkel hűlően elhagyta Magyarországot. Úgy látszik, kár láttnia, mert csak az adminisztrátorságig vitte. Vö. *Marczali*: Nagy Képes Világtörténet, IV. kötet 340. o.

A királyválasztás utáni tanácskozások több hétig elhúzódtak, így a két uralkodó – apa és fia – csak március 28-án, húsvét utáni kedden indultak el Frankfurtból. Az uralkodásba való beiktatás jelképes cselekedetei már útközben elkezdődtek. Miksa megállt Rense-nél, hogy itt a frankföldi ősrég kőtrónusra üljön. Itt meg kellett újítania azt az esküt, amit megválasztásakor tett, és a mainzi érsek emlékeztette: a Birodalom fejedelmeit tartsa meg ősi jogaikban. A nép mindenhol tódult, hogy megbámulja a Rajnán úszó flottát.

A koronázási menet április 4-én ért Aachenbe. A város kapuit – régi szokás szerint – csak azután nyitotta meg, hogy felmutatták a választási határozatot. A bevonulás az alkalomhoz illő volt, nagy pompával, 2000 lovassal. Természetesen a Birodalom főbb egyházi és világi méltóságai is jelen voltak. A koronázási szertartás részleteit ekkor beszélték meg.

Április 8-án a király felkészült a koronázásra, ez valószínűleg böjtöt és gyónást jelentett. A koronázási szertartás – mise keretében – másnap, április 9-én történt meg a német ordó szabályai szerint. Reggel Miksát apja, a választófejedelmek és a többi világi fejedelem a dómba vezették, ahol már várták az egyházi választófejedelmek és az egész klérus, főpapi díszben (bevonulás). A főoltár előtt felállított trónszékhez vezették, amely mögött különböző egyházi és világi fejedelmek álltak. (Köztük Beckensloer esztergomi érsek, kiről már volt szó.) Francia módra rövid arany szoknyában jelent meg. Frigyesnek külön trónszéket állítottak a leckeoldalon, világi választófejedelmek és ceremóniamesterek között.

A főoltár lépcsőin keresztalakban fekvő király fölött a kölni érsek imát mondott, majd elkezdte a koronázási misét. A lecke után következett a német ordó első (egyházi) esküje: a kölni érsek hat kérdésére kellett felelnie beleegyezőleg. Ezek: megtartja a hagyományos katolikus hitet, megvédi az Anyaszentegyházat, igazságosan kormányozza a Birodalmat, megőrzi a Birodalom jogait, megoltalmazza az özvegyeket és az árvákat, hűséggel és engedelmességgel viseltetik a római egyház és a pápa iránt. Ezután az érsek a jelenlevőkhöz fordult: engedelmese akarnak-e lenni az új királyhoz az Apostol parancsa szerint? (vö. Róm 13,4) A válasz harsány "fiat, fiat!" volt (acclamatio).

A király itt ismét leborult, mire az érsek megáldotta (a király megáldása), majd felkente: fején, mellén, vállán és kezén. Teológiai szempontból ez volt a szertartás legfontosabb mozzanata. Ezután a sekrestyébe vezették, ahol felöltöztették és ráadták Nagy Károly szandálját. A Nürnbergben őrzött koronázási jelvényeket erre az alkalomra Aachenba hozták. A felöltöztetés után a kölni érsek felövezte a karddal, újjára húzta a királyi gyűrűt, a keresztet mellére tűzte, a jogart a jobb, az országalmát a bal kezébe adta. Végül a három érsek a koronát – hangos ujjongás kíséretében – a fejére tette (3. ábra). A jelvényátadási sorrend egyértelműen a német ordóra utal.

19 *Wiesflecker*: i. m. 194-199. o.

3. ábra: I. Miksa római királlyá koronázása, 1486
(Antwerpen, Gerard Leeu)
(Eredeti képméret: 105x80 mm)

Ezután Miksa – a választási ígéretnek megfelelően – letette a koronázási esküt. Következett az intronizáció: Nagy Károly székébe ült (miközben emlékeztették rá, hogy nem saját erejéből foglalta el a trónt) és 200 fiatal nemest lovaggá ütött. A szertartást a Te Deum zárta le, majd folytatódott az evangéliummal – melyet Miksa énekelt – a koronázási mise.

Miksa uralkodása²⁰

Miután áttekintettük azt az örökséget, amely Miksának osztályrészül jutott, valamint azt a hozományt, melyet Burgundi Mária kezével elnyert, illő, hogy – legalább vázlatosan, a teljesség kedvéért – egy pillantást vessünk későbbi uralmára.

Láttuk, hogy megválasztása után közvetlenül már szembekerült azokkal a kérdésekkel, amelyek számára később a fő problémát jelentették. Ezek pedig az ún. birodalmi reform köré csoportosultak, úgy mint birodalmi adó és segély, birodalmi hadsereg, törvényszék, tanács, birodalmi béke stb.

Koronázása után közvetlenül – általános megrökönyödéssre – nem Mátyás ellen fordult – amint azt mindenki elvárta volna tőle –, hanem Németalföldre utazott a saját burgundi-németalföldi ügyei végett, ahová apja is követte. (Itt még kell jegyezni, hogy ezek a tartományok sokkal gazdagabbak és jövedelmezőbbek voltak, mint az osztrák örökös tartományok. Ha harcolni is kellett értük, potenciálisan sokkal nagyobb hatalommal kecsegtettek.)

Miksa politikájának négy fő vonulatát vesszük szemügyre: a burgundi örökségért folytatott harcot, a belügyeket, örökösödési politikáját és az itáliai eseményeket. Nem foglalkozunk külön francia politikájával, mert az jószerivel mindegyikben benne van (mondhatni, annak lényegét ezek az ügyek alkották). Nem foglalkozunk továbbá a reformációval sem, mert ez Miksa halála után fejtette ki igazán hatását.

Lássuk először, hogyan alakult véglegesen a burgund örökség sorsa. Ez szorosan összekapcsolódott egy másik üggyel, Bretagne-nyal. Az erőteljes központosítás a francia főrendek ellenállását váltotta ki, közöttük ezt a legmarkánsabban Bretagne hercege, Ferenc testesítette meg. Ennek oka többek között a földrajzi és etnikai különállás volt. (A félszigetnek és népének, a kelta bretonnak neve a brit szóból származik, u.i. az angolszászok elől a kontinensre menekülő britek voltak őseik.) Ezt kihasználva 1488-ban Miksa háborút indított VIII. Károly ellen (akinek kiskorúsága idején 1491-ig nővére, Anna volt Franciaország kormányzója), melynek tétje Ferenc leányainak keze és ezzel a Bretagne-i hercegség volt. (Az idősebbiket, Annát, Miksa akarta nőül venni, hugát pedig fiának szánta.)

Azonban a felkelő Brügge-i polgárok fogságba vetették Miksát, Ferenc vereséget szenvedett és meg kellett ígérnie, hogy leányait a francia király engedelmével házassítja meg. Ennek következtében Károly 1490-ben felbontotta jegyességét

²⁰ Id. erről a témáról: Propyläen Weltgeschichte IV. kötet: Das Zeitalter der Gotik und Renaissance. Berlin 1932. V. kötet: Das Zeitalter der religiösen Umwälzung, Reformation und Gegenreformation. Berlin, 1930.

Margittal (Miksa és Burgundi Mária leányáról van szó), akit hazaküldött és 1491. december 6-án – miután bevonult Bretagne-ba – Annát feleségül vette. Mindezt Miksa nem tudta megakadályozni a flandriai és magyarországi ügyek miatt. A sérelem nagyságát növelte, hogy Anna – mielőtt Károly bevonult volna hazájába – Miksával már jegyet váltott, aki mindent megtett, hogy mentse ami menthető. Az 1482-es arrasi szerződés értelmében a Szabad Grófság Artois Margit hozománya volt, amennyiben Károly elveszi feleségül. Ezek a területek ténylegesen 1477 óta francia uralom alatt álltak, jöllehet a Szabad Grófság közjogi értelemben a Birodalomhoz tartozott. Miksa már 1490-ben szövetség Angliával és Spanyolországgal, ez a szövetség azonban nem hozott eredményt. Újabb háborús készülődésre, és a háborút megelőzendő (meg azért is, mert VIII. Henrik időközben az Etaples-i szerződésben 1492-ben megegyezett Károllyal, de a birodalmi rendektől sem várhatott ebben az ügyben támogatást) kötötték meg Károly és Miksa a Senlis-i szerződést. (1493. V. 23.; Spanyolország már előbb megkötötte a békét: 1493. I. 19. Barcelona; spanyol területi nyereséggel). Ebben a szerződésben Németalföldet (Artois-val együtt) a Szabad Grófsággal egyetemben Károly elismerte Habsburg birtoknak, így Margit hozománya visszakerült. Érdemes megjegyeznünk, hogy míg délen – a két burgund tartomány között – a régi határ állt vissza, északon – Flandriával és Artois-val – az országhatár (mely fogalom épp ekkor kezd fontossá válni) jelentős mértékben nyugatra tolódott. Franciaország Artois-t a XVIII. sz.-ban visszaszerezte, Flandriáról azonban végleg le kellett mondania. Ugyanebben az évben, augusztus 19-én meghalt az öreg Frigyes császár.

A Senlis-i szerződés nyugalmat teremtett a Birodalom és Franciaország határán, és mindkettő uralkodójának figyelme Itália felé fordult. Ez önmagában is elég volt az ellentét újabb kiéleződéséhez, a dolgok azonban nem álltak meg itt, ti. a spanyol örökséggel Itália méginkább a harc színterévé vált. Sőt, az igazi háború ekkor vette kezdetét: a francia politikai tudatba a spanyol örökséggel és V. Károly 1519-es császárrá választásával vert gyökeret a bekerítettség érzése és ösztönözte Franciaországot olyan lépésekre, mint pl. a törökkel való kapcsolat. Ennek taglalása azonban nem ezen írás feladata.

VIII. Károly korábbi tanácsadóitól és régensétől megszabadulva 1494-ben elfoglalta Nápolyt, természetesen az Anjou-jogigény öröklésére hivatkozva. Azonban már a következő évben meg kellett hátrálnia Spanyolország, Anglia, a Habsburgok és az olasz államok ligája elől. Spanyolország reagálása érthető: Nápoly aragóniai birtok volt. Miksa Itália felé fordulását házassága jelzi: ekkor kötött házasságot Sforza Biancával. Ez a házasság őt is belevitte – annyi elődjéhez hasonlóan – az itáliai ügyekbe. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem mint német császár akarta formális hatalmát érvényesíteni (ez legfelsőbb jogcím volt), hanem családi-örökösödési alapon tette ugyanezt. A Habsburgok befolyása döntő módon a spanyol erőforrások bekapcsolódásával nőtt meg Itáliában. Az olasz államok is felléptek a franciák ellen, mert nem akarták a névleges császári uralmat a tényleges franciával felváltani.

VIII. Károly utóda, XII. Lajos (regn. 1493-1515) feleségül vette elődjének özvegyét (nem közvetlen leszármazottja volt, hanem az Orleans-i ágból való), és

felújította Károly Itália-politikáját. 1500-ban a Visconti jogigényre hivatkozva elfoglalta Milánót (aktív svájci közreműködéssel), és 1512-ig birtokában is tartotta. Viszont 1504-ben a Blois-i szerződésben kénytelen volt lemondani Nápolyról, Katolikus Ferdinánd javára. Szép Fülöp és Őrült Johanna 1496-os házassága óta minden, ami a spanyol koronát érintő ügy volt, természetesen a Habsburgok érdekkörébe is tartozott. Ezért ezt a szerződést úgy is tekinthetjük, mint ami – potenciálisan – a Habsburgok hatalmát növelte Itáliában.

A gyorsan változó itáliai színtéren új koalíció tűnt föl, a Cambray-i liga, amelyik Velence hatalmát visszaszorítandó lépett fel. Tagjai voltak Miksa és XII. Lajos, csatlakozott hozzájuk II. Gyula pápa is (regn. 1503-1513). Velence az Agnadelloi ütközet után szárazföldi hódításának, az ún. "Terra Fermának" jelentős részét elvesztette. A pápa azonban megelégedte a Velencével szembeni sikereket és az idegen hadseregek jelenlétét Itáliában, ezért 1511-ben "Szent Liga Itália felszabadítására" néven szövetségi rendszert hozott létre, melynek feladata volt kiűzni a legerősebben jelenlevő idegen hadsereget, a franciát. Ennek az ügynök megnyerte Spanyolországot, Velencét, Svájcot, Miksát és VIII. Henrik is csatlakozott. XII. Lajos be volt kerítve, miután az összes említett hatalom belépett a szövetségbe. (Ez nem történt meg egycsapásra.) Így a franciák novarai és immár második Guinegate-i vereségük után (1513) kénytelenek voltak Milánót kiüríteni. A francia politika azonban nem adta fel, I. Ferenc (regn. 1515-1547) Marignanónál térdre kényszeríti a dél felé terjeszkedő svájciakat, és az 1516-os noyoni szerződésben elismerteti Milánó francia birtoklását. Svájc ekkor adja fel hatalmi politikáját, és lép – máig tartó érvénnyel – a semlegesség útjára. A küzdelem ezzel azonban még nem ért véget: ebben az esztendőben lép a spanyol trónra Miksa unokája, Károly, aki nem ismeri el ezt a szerződést és a francia jelenlétet Itáliában. A Habsburgok Spanyolországgal megnövekedett erőforrásaira támaszkodva újraindítja a küzdelmet. A Habsburg–francia szembenállás az elkövetkező évszázadok európai politikájának egyik fő meghatározója lesz.

Miksa – akárcsak elődei – a közvetlenül a család hatalma alá tartozó tartományok számának növelésére törekedett. Ennek leghatásosabb eszköze az örökösödési szerződés volt, alapja a fejedelmi házasság intézménye. Mielőtt megvizsgál-nánk, milyen sikereket könyvelhetett el ezen a téren, lássuk előbb – mint német–római császár, akit immár pápai legátus koronázott császárrá Trierben (1508) – milyen politikát követett tulajdonképpen országában, a Birodalomban.

Már a koronázást követő időkben megmutatkozott két fontos tulajdonsága: szereti a fényes külsőségeket, és sokat ad jó hírére. Politikai szempontból ennél fontosabb, hogy engedékeny volt ott, ahol nem remélhette családi hatalmának növelését: pl. megválasztása után Bertold mainzi érsek privilégiumait megerősítette, Mainz városát hatalma alá adta stb.

A Birodalomban mindenki reformot akart. A lényeges ellentét abban rejlett, hogy a rendek rendi alapon, a rendek hatalmát erősítő képelték ezt el – a császár pedig fordítva. A fejedelmek és városok előbb intézményeket akartak, (mint pl. a birodalmi tanács intézménye), a császár olyan hadsereget, melyet közpénzből tartanak fenn, viszont egyedül a császárnak van alárendelve. Már az

1489-es nürnbergi birodalmi gyűlésen ígértetett tett Miksa, hogy atyját a reformok irányába tereli.

Fontos mérföldkő ezen az úton az 1495-ös wormszi birodalmi gyűlés, ahol a rendek fő szószólója éppen a fenti Bertold mainzi érsek volt²¹. (Ez volt az első azóta, hogy Miksa átvette a hatalmat apja halála után.) A gyűlésen hagyományosan három rend vett részt, a választófejedelmek, az egyházi és világi fejedelmek és nagyobb urak, ill. (Habsburg Rudolf óta) a városok. Törvény az volt, amiben a három rend megegyezett és amit császár szentesített. A törvényjavaslat úgy szólt, hogy állíttassék fel birodalmi tanács, mely 17 tagból áll. Elnökét a császár nevezze ki, a tagokat pedig a választófejedelmek és a többi rendek választják. Ennek fejében a rendek hajlandók megadni a hadsereg fenntartásához szükséges adót. Miksa hallani sem akart a birodalmi tanácsról, még adó fejében sem. Végül kompromisszum született, mely a következőket iktatta törvénybe:

- Általános birodalmi béke; a fegyveres önbíráskodást birodalmi átok sújtja, ill.
- ennek érdekében birodalmi törvényszék (= Kammergericht) felállítása. Elnökét a császár nevezi ki, a tizenhat bíróból 8 nemes és 8 a fejedelmek által delegált jogász.

A könnyebb ügykezelés végett később (1512-ben) a Birodalmat 10 kerületre osztották fel. (Ezek: osztrák, bajor, sváb, frank, rajnai választó, felső-rajnai, alsó-rajnai-westfáliai, felső szász, alsó szász, burgundi.) Nem került be Svájc (alább ismertetendő okok miatt), és nem kerültek be a cseh korona tartományai sem. Az önálló földrajzi egységet alkotó Savoya a vele nem összefüggő felső-rajnai kerülethez tartozott. A törvényszék határozatainak végrehajtását a kerületek leghatalmasabb fejedelmeire bízták. Ez a rendelkezés természetesen tovább erősítette a tartományi fejedelmi hatalmat, és ismét egy lépés volt a tartományi állam megteremtése felé. Más eredményre vezetett az az intézkedés, miszerint kerületi gyűlések is tartassanak a birodalmi gyűlés mintájára. Ez a gyűlés szavatolja saját területén a igazságszolgáltatás súlyát, a gazdasági élet, az adó, a közlekedés, a belső rend, a pénzverés stb. normális menetét. Főleg ez utóbbi az egész Birodalom számára – a széthúzó erőkkel szemben – bizonyos kohéziót jelentett. A birodalmi adót úgy rendezték, hogy 500 frt vagyon után kellett fizetni évente fél forintot, a szegények közösen fizetnek huszonnégyen egy frt-ot. Hovafordításáról a birodalmi gyűlés dönt, melyet évenként kell összehívni.

Ezek a határozatok azonban nem oldották meg az olyan problémákat, mint pl. a belső béke megvalósítása, az egység helyreállítása stb. Sőt, újabb fegyveres beháború keletkezett: Svájc visszautasította azt a követelést, hogy elismerje a birodalmi törvényszéket maga fölött, és fizesse a birodalmi adót. Mint láttuk, a Habsburgok 1474-ben elismerték Svájcot, azonban ez az egyezség családi alapon történt, itt pedig közjogi vonatkozású volt az ellentét lényege. Dornach mellett Miksa vereséget szenvedett és 1499. szeptember 22-én a baseli béke értelmében Svájc többé nem tartozott a birodalmi törvényszék és adó alá, mindössze egyfajta

²¹ A Propiläen Weltgeschichte kifejezetten szembeállítja Bertoldot, mint a tartományi állam egyik fő szószólóját Miksával.

“rokoni” viszonyban van a Birodalommal. A francia udvar természetesen támogatta Svájcot, amely ezáltal – gyakorlatilag – kivált a Birodalom testéből.

Az 1500-ban összeült augsburgi birodalmi gyűlés eltörölte a birodalmi adót, helyette intézkedett a birodalmi hadsereg felállításáról. Felállították továbbá a birodalmi tanácsot is, amely a császár hatalmát és tekintélyét tovább csökkentette. Miksa ezt ellensúlyozandó 1501-ben Bécsben az örökös tartományokra vonatkozó érvénnyel ún. Udvari Tanácsot állított fel, amely a birodalmi törvényszék hatáskörét gyakorolta, azonban egyedül a császártól függött. Fejlesztette a hadsereget, állandó zsoldosokat, ún. landsknechteket alkalmazott; korszerűsítette a tüzérséget. Kulturális téren maradandó az udvari könyvtár bővítése, a bécsi egyetem támogatása. Fejlesztette a postát, kezelését a híres Thurn-Taxisra bízta.

Amilyen sikertelen volt az a törekvése, hogy Németországban a központosítást erősítse, annyira sikeres volt a család hatalmát növelő, és az ezalatt álló területek központosítására irányuló erőfeszítése. Már 1490-ben, Hunyadi Mátyás váratlan halálának évében visszafoglalta mindazt, amit Mátyás a Habsburg tartományokból elfoglalt. Egyben bejelentette igényét – az 1463-as soproni békére hivatkozva – Magyar- és Csehország trónjára. Ez a törekvése nem járt sikerrel, jóllehet hadjáratot vezetett Magyarországra és Székesfehérvárt el is foglalta. Mindkét ország – Magyarország és Csehország – Jagelló Ulászlóé lett. Miksa ekkor a törökkel vívott sikeres harcokat Krajnában, Karintiában és Stájerországban. A Habsburg-diplómácia azonban nem mondott le ezekről az országokról, és szokott szívósságával tovább dolgozott megszerzésük érdekében. Az 1491-es pozsonyi békében Ulászló – Miksa hadjáratának nyomására – elismerte a Habsburg-örökösödést Magyar- és Csehországra, a magyar országgyűlés azonban ezt elutasította. Közben megörökölte Tirolt: Zsigmond Miksára hagyta 1490-ben; 1496-os halála után az övé lett.

Magyar- és Csehország megszerzésére a döntő lépés az 1515 júliusában Bécsben megkötött Habsburg-Jagelló szerződés volt. Itt két frigy határozatott el: II. Lajos (Ulászló fia) magyar és cseh király, és Mária, Miksa unokája (a későbbi V. Károly, ill. I. Ferdinánd testvére), valamint Ferdinánd és Lajos nőtestvére, Jagelló Anna között. A másodikat 1521-ben, az elsőt 1522-ben kötötték, Lajos 1526-os halála révén – mivel gyermekük nem volt – Ferdinánd bejelentette igényét a magyar és cseh trónra.

A spanyol örökség ügye Szép Fülöp és Örült Johanna 1496-os házasságkötésével vette kezdetét. Jóllehet voltak közöttük ellentétek, és Fülöp korábban meghalt, Aragóniai (Katolikus) Ferdinánd 1516-os halálakor Fülöp idősebbik fia, Károly, átvehette az immár egységes Spanyolországot jelentő trónt. Ezzel a Habsburgok örökösödési politikája legnagyobb sikerét könyvelhette el.

Mindezt még megérte Miksa, aki 1519. január 12-én Welsben halt meg. Halála után unokáját, Károly spanyol királyt választották – I. Ferenc francia király ellenében – német–római császárrá. Bármily üres volt is ekkor már a császári cím, Károly ezzel a választással – ahogyan azt pl. a francia és a török diplomácia nagyon pontosan értékelte – korának leghatalmasabb európai uralkodójává lépett elő.

Miksa uralkodása fordulóponttra esik. Ez derül ki a történeti tanulmányokból, az eszme-, gazdaság-, diplomácia-, politika-, és vallástörténetből egyaránt. Uralkodásának fő törekvése a családi hatalom és a családi örökös tartományok növelése volt. Ennek a törekvésnek a háttérében azonban igen mély okok húzódnak meg. Ezek az okok egy másik törekvésre, azaz inkább annak hiányára utalnak. Összevetve a kortárs francia, angol és spanyol királyokkal – de ide sorolhatjuk Hunyadi Mátyást is –, azonnal szembetűnik az alapvető különbség. Míg ezek – természetesen nem feledkezve meg dinasztiájukról sem, sőt annak hatalmát is felhasználva, mint pl. Franciaországban – elsősorban a királyi hatalomnak, mint *intézménynek* a megerősítésére törekszenek, addig a Habsburgok éppen a család, a *dinasztia* hatalmával törődnek elsősorban. Teszik ezt házassággal, örökösödéssel és – ritkán – háborúval. A kezükbe került közjogi méltósággal, a császársággal – a középkori keresztény Európa első világi méltóságával – kevesebbet törődnek. És ezen tények átgondolásával máris előttünk áll a német történelem legnagyobb kérdése: az egység hiánya. Azonban amikor a Habsburgok a német császárság trónjára kerültek, a szétesés folyamata – és ezzel párhuzamosan a tartományok önállósága – már annyira előrehaladt, hogy nem tudtak rajta változtatni. A teljesség igénye nélkül nem árt felidézni a szellemtörténet néhány tényét²². Ezek közül is azokat, amelyek végigkísérik a Birodalom szétesésének folyamatát. Viterboi Gottfried (I. Frigyes és VI. Henrik titkára, 1184-ben Viterbo püspöke) számára a császár Nagy Károly egyetlen legitim utódja, a keresztény–római világbirodalom feje, mely birodalom hordozói a frankok. Ideája szinte politikamentes, teljesen az univerzalizmus hatja át. Egy másik műben (Johann von Viterbo 1220-30. k.) az elméleti univerzalizmus követelményének eleget tesz, ha az itáliai város podesztája egy, a császárral való iratváltással legitimálja uralmát. A XIII. sz. második és a XIV. sz. első felében élt Engelbert admonti apát (korának egyik legjelesebb tudósa) "A római birodalom keletkezéséről és elmúlásáról" c. művében már a Birodalom szomorú állapotáról ír. Számára a császáreszme természetjogi megalapozottságú. Levold von Northof (1279-1359, westfáliai történétíró) az "Órgrófk krónikája" c. művének gondolatvilágában jelen van a szétforgácsolódás mint realitás. Egyértelműen és kétséget kizáróan ír Philipp von Leyden (a kánonjog professzora Párizsban, 1386): "Scissum est imperium" – a Birodalom szétesett. Szerinte az egyes – értsd: a Birodalmon belüli – fejedelmeknek kell a hatalmat, melyet a Birodalomtól nyertek, a római jog teljes ételmében birtokolniuk. Azaz saját területükön császári jogot élvezzenek. Nem más ez, mint a teljes szuverenitás követelése a területi államok számára. A császáreszme fokozatos hanyatlásával állunk tehát szemben. A XIII. sz. közepétől kezdik a források az egyedül a császár, ill. a római nép számára fenntartott szuverén státuszt a független királyoknak és városoknak is osztani, amit az Egyház elismert. A következő évszázadokban fogalmazódik meg az igény, hogy ezt a státuszt megkapják a Birodalmon belüli

²² A középkori német királytűkrökről, a császár- és birodalomeszméről ld. *Wilhelm Berges*: Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters c. művét. Leipzig, 1938. Főleg 101-108, és 123-128. o.

részfejedelmek. És itt, pontosan itt tapintunk a probléma gyökerére. Ugyanis adott egy egyetemes idea, melynek megtestesítője a császár személye. Az eszme érvényessége az egész "Orbis Latinus"-ra, az egész "Europa Occidens"-re kiterjed. Azonban kezdettől vannak uralkodók, melyek de facto szuverének – a kasztíliai, francia, magyar, angol stb. királyok – ezen "Europa Occidens"-en belül, de a Birodalmon kívül. Ezt a XIII. sz.-ban írásban is elismert szuverén státuszt (mely nem egyenlő azzal, hogy ezek az uralkodók nem hűbéresei a császárnak – ez ugyanis fel sem merül.) a XIV. sz.-ban a részfejedelmeknek követelik, és a későbbi évszázadok folyamán ténylegesen el is nyerik. Ez a szuverén státusz azonban olyan területeket érintett, amelyek kezdettől a Birodalomhoz tartoztak, és a császár közvetlen uralma alatt álltak. Fontos tehát distinkciót tennünk két dolog között: a császárszémének az egész nyugati keresztény világra kiterjedő érvényessége és a szűkebb értelemben vett birodalmi terület között. Ez utóbbi úgy állt – eleinte – a császár szuverenitása alatt, ahogyan a többi királyok alatt a saját országuk. Azonban az az idea, hogy ezt az egyetemes eszmét a német nemzetnek kell megvalósítania, felemésztette a Birodalom és a császári hatalom erejét. A szuverenitás követelése a részállamok számára olyan fejedelmi előjogokat és önállóságot csempészett be a Birodalomba, amely addig csak azon kívül volt ismert. A tartományi fejedelmi hatalom megerősödésének – különös tekintettel II. Frigyesre és az utána következőkre – története ismert. Az eszmék síkján itt egy olyan jelenséggel találkozunk, amely a császári hatalmon kívül a fejedelmi hatalom (római jogi értelemben vett) teljességét – ami a Birodalom határain kívül természetesen volt – a Birodalmon belülről viszi át, tovább gyengítve ezzel az univerzális császárszeme amúgy is csekély politikai tartalmát. Az eddig leírtakból világosan következik, hogy a német nemzet és uralkodói egy olyan eszme szolgálatába álltak, melynek gyakorlati megvalósítására a középkori Európa nem volt alkalmas, és ezzel fejlődésüknek legnagyobb esélyét játszották el. Ez felemésztette a császárságnak mint hatalmi–politikai intézménynek az erejét, és megszűnt annak lehetősége, hogy a császár úgy legyen úr a Birodalomban, ahogy a többi király – előbb-utóbb – a saját országában. Helyette a "külső szuverenitás" mintájára – fokozatosan – "belső szuverenitások" alakultak. A Habsburgok olyan időben vették át a császárság intézményét, amikor ez a folyamat már nem volt visszafordítható. Ennek természetesen tudatában voltak. Sőt azt is tudták, hogy csakis a közvetlen – családi – alapon birtokukban levő tartományok fölött urak igazán. Csak ezek segítségével maradhatnak talpon, és ezeket maguk mögött tudva kísérrelhetik meg – esetleg – a császári hatalomnak jogaiba való visszaállítását. Ez magyarázza, hogy elsődleges és fő törekvésük a család hatalmának növelése volt.

Végezetül egy művészettörténeti adalék. Egy Hórusz–Apolló nevet viselő – kb. II-III. századi, egyiptomiból görögre fordított mű megtetszett a császárnak, s azt Willibald Pirkheimerrel (+ 1530) latinra fordíttatta. Ilusztrálására Dürert kérte fel, aki 1514-ben – Nürnberg város követeként – művét átadta az uralkodónak. Ebben található egy Miksát ábrázoló festmény (205 x 152 mm), amelyet Dürer később híres diadalívében is fölhasznált.

A különböző alakoknak, melyek itt találhatók, következő a jelentésük: a címerpajzs a sassal a Birodalmat jelképezi, és egyértelművé teszi, hogy kiról van szó. A jogarra csavarodó odakötözött kígyó azt jelenti, hogy a világ – ill. nagy része – a

császárt uralja. Az országalmán ülő sólyom a fényes győzelem jelképe. A fején lévő csúcsos koronában – mintha fészek lenne – baziliszkus: a halhatatlan dicsőség szimbóluma. A koronán levő csillag többértelmű: isteni szimbólum, de jámborságot, kegyességet is jelent²³. A papiruszköteg, amin ül, az ősi származásra utal. Oroszlánon is ül: a bátorság is alátámasztja uralmát. A bika az erőt és a hatalmat jelenti. A kakas: a legyőzött francia király. A daru fölemelt lába: óvatosság, éberség, körültekintés. Végül a kutya a stórával a fejedelmi igazságosságot jelképezi.

Feltűnő – már első pillantásra is – a korai és késői középkor jelképrendszere közötti különbség. Csak egy példa: a baziliszkus a korábbi századokban az ördög jelképe volt! A mélységesen komoly, ötletgazdag, mindamellettt mértéktartó és arányos birodalmi koronához viszonyítva ez az ábrázolás szertelen, csapongó és meglehetősen komolytalan. Ez nyilvánvalóan és elsősorban a korszellem tükröződése. Azé a humanista korszellemé, amely a korábbi évszázadok Európájától elszakadt, eltárgyasodott környezetre – mintegy válaszképpen – mindenben jelképeket keresett. Indíttatásánál fogva a keresztény középkornál régebbi, antik időkre nyúlt vissza – azt hitte, hogy itt szilárdabb alapokat talál.

HABSBURG-KÖNIGSWAHL IM SPIEGEL EINES WIEGENDRUCKES. (BEITRAG ZUR PRESSE- UND POLITIKGESCHICHTE)

Diese Studie befasst sich mit den Anfängen der Massenkommunikation im heutigen Wortsinn. Die Erfindung des Druckes gab u.a. auch der politischen Macht ein Mittel in die Hand. Der hier veröffentlichte Text aus Mainz erscheint zum drittenmal gedruckt und zum erstenmal in Ungarisch. (Die ersten beiden Drucke sind das Original bzw. eine Faksimileausgabe aus dem 20. Jahrhundert.) Thema des Schriftstückes ist die Wahl Maximilians I. (des späteren Kaisers) zum König am 16. Februar 1486 in Frankfurt. Alle wichtigeren Personen, die an der Wahl teilnahmen, sind aufgezählt (mit Rangangabe), die Zeremonie wird beschrieben. Als Fortsetzung werden die Trauerfeierlichkeiten für die ein paar Tage nach der Königswahl ebendort verstorbene jüngere Schwester Kaiser Friedrichs III. sowie für den ebenfalls in Frankfurt verstorbenen Markgrafen von Brandenburg Albert, die Einschiffung Alberts zwecks letzter Heimfahrt beschrieben.

Vorliegende Übersetzung ist von zwei Standpunkten aus beachtenswert. Einerseits ist sie ein Dokument für die Presse- und Typographiegeschichte, schliesslich wurde mit ähnlichen Schriften ein breites Publikumsinteresse befriedigt. Andererseits kann anhand der Beschreibung eine Königswahl im Spätmittelalter rekonstruiert werden, die die grösste politische Bravour des Vaters, Friedrichs III. war.

Die beigefügten beiden Stiche stammen von anderswo, ihr Thema ist aber genau diese Königswahl.

Der Begleittext und die Übersetzung des Dokumentes sind mit Notizen versehen.

²³ A jelképek értelmezéséről ld. Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Szerk.: Percy Ernst Schramm, Stuttgart, 1955. I-III. kötet (Monumenta Germ. Hist. 13./1-3/ III. köt. 1021-1022. o. ill. magát a képet és értelmezését: Walter L. Strauss: The Complete Drawings of Albrecht Dürer, New York, 1974. vol. 3. /1510-1519/ 1352. o.)

Újszerű vonások a középkori szerzetességben

Adalékok Szt. Ferenc rendjének korai történetéhez

A Természetfölötti létében hívő emberek közt, tartozzanak bármilyen valláshoz, minden időben akadtak olyanok, akik csak Istennek akartak élni, s e célért a világtól is elvonulni. A szerzetesi élet alapvonásai egyaránt megtalálhatók a buddhizmusban, az iszlámban vagy a pythagoreus közösségekben. A keresztény szerzetesi életforma azonban minden hasonlósága ellenére alapvetően különbözik az egyéb vallásokban megtalálható szerzetesszerűség bármilyen fajtájától. Központja ugyanis Krisztus és célja, hogy a Krisztus által ajánlott három evangéliumi tanács, a szegénység, tisztaság és engedelmesség (Lásd: Mt 19, 10-12, 19, 16-30, 25, 1-12, Mk 10, 17-31, Lk 18, 18-30) minél tökéletesebb megtartása által az ember egyre hasonlóbba váljék életeszményképéhez, Jézus Krisztushoz.¹

Ehelyütt egyrészt a ferences rendnél szeretném megvizsgálni, hogy miben áll újszerűsége a már ismert rendekhez (monasztikusok, lovagrendek) képest. Másrészt William Southern állításának szeretnék utánajárni, mely szerint a rendek történetében mindenütt azt látjuk, hogy a világ és mindennemű szokása elleni tiltakozásul alapított társulások sorsát végül az a társadalom határozta meg, amely létrehozta őket.²

A XIII. századról lesz szó. Európa történetének ebben a periódusában, melyet felgyorsított a termelés szüntelen növekedése és a kereskedelem sikerei, az emberek őrlődnek egyfelől a gazdaság, az anyagi javak megszerzésének és élvezetének vágya, másfelől a szegénység iránti mélységes vágyakozás között, mely minden keresztény számára az üdvözülés legfőbb útját jelentette. Ebben a korban, amikor a királyságok alakultak ki, egyre fontosabb a kérdés: vajon melyik hatalom ragadja majd meg a világ irányítását, a szellemi vagy a földi, a pápa vagy a császár, az egyház vagy a király?

Ezek az ellentétek végül a végső nagy ellentétben oldódnak fel, az ortodox keresztény vallás és az eretnekségek közötti konfliktusban.

A fokozódó gazdasági és társadalmi ellentétek közt vergődő korszak egyháza olyan szerzetesi intézményt kívánt, amelynek tagjai a különféle néprétegekkel minél szélesebb és bensőségesebb kapcsolatot teremtve megmutatják a Krisztuskövetés helyes útját a nyugtalankodó tömegeknek. A régi szerzetesrendek ugyanis hitelüket veszítették. A francia nemesek lakomákon szavalt versei tele vannak bírálatokkal a Benedek-rendiekkel s a karthauziakkal szemben. Szemükre vetik, hogy visszahúzódnak a világtól s túlságosan nagy gazdagságban élnek. Ugyanakkor olyan intézményre volt szükség, melynek tagjai ki tudják elégíteni a mind

1 Szántó Konrád: A katolikus egyház története. Budapest, 1987. 228. o.

2 William Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest, 1987. 263. o.

számban, mind műveltségben növekvő városi rétegek magasabb vallási igényeit, és teológiai képzettségükkel fel tudják venni a küzdelmet az eretnekséggel szemben. Ezeknek a feltételeknek a koldulórendek minden szempontból meg tudtak felelni. Ők vállalták ugyanis a feudális társadalmon kívül rekedtek szegény életmódját, azokkal bensőséges kapcsolatot építve ki. Szigorú fegyelmükkel, jámborságukkal és magasabb teológiai műveltségükkel alkalmasak voltak a társadalom minden rétegének lelki igényét kielégíteni, s az eretnekekkel a harcot eredményesen felvenni.

A két nagy középkori tényező: a pápa, és a császár Ferenc korában külső tekintélyét, és belső megbecsülését tekintve alaposan megfogyatkozott.³ (De nem tűnt el tiszteletük!) E két tekintély elhomályosulása magával hozta a szabadabb gondolkodásnak szinte ismeretlen okból feltörő megerősödését. A különböző eretnekségek, álmisztikusok, vándorprédikátorok megrontották a közfelfogás békés menetét (ti. a szegénységgel kapcsolatos szélsőséges tanok). Az erkölcsi nyomor szinte elképesztő volt, ez szintén gyors segítség után kiáltott. Új életterek jelentek meg, melyek korábban alig léteztek: a nagyvárosok s az egyetemek. Ezekhez kapcsolódnak a koldulórendek.

A városok nélkül sohasem jöhettek volna létre, az egyetemek nélkül soha nem lehettek volna naggyá.⁴ Ez azért fontos, mert egyre jelentősebb lesz a vándorprédikátorok működése. Ez a tevékenység kívül esett a szervezett egyház keretein, mely addig alig foglalkozott a városi társadalom problémáival, s nem tudott alkalmazkodni a városi mentalitás egyes elemeihez. Az egyetemek pedig azért fontosak, mert a városok szabadsága mellett a kolduló barátok mozgalmának kifejlődéséhez az egyetemek szabadsága szolgáltatta a másik előfeltételt. A XIII. század folyamán számos új egyetemet alapítanak – Párizs és Bologna mellett – főként Itáliában. Ezek aztán átveszik a korábbi monostorok helyét és szerepét. A világi hatalmasságok pedig magasra értékelték a magiszterek tudását. Hiszen tanult emberekre szükség van az ügyvitelhez, jelenlétük pedig növelte a város tekintélyét, biztosította a tisztviselők utánpótlását.

Ferenc életútja közismert. Azok számára, akik követni akarták, s evangéliumi életútját akarták élni, az Evangélium szavaiból rövid regulát állított össze.⁵

III. Ince pápa kezdetben nem adott írásbeli hozzájárulást, de legalább nem tiltotta meg Ferencnek a prédikálást. Ez nem volt sok, de Ferencnek nem is volt szüksége többre. Nem kényszerítették kolostorba és megtúrták a vándorprédikálást. Ezt 1210-ben szóban megerősítette és engedélyt adott nekik, hogy egyszerű bűnbánati s erkölcsi prédikációkat mondjanak. Csak 1212-ben, Klára csatlakozásakor engedélyezett Ferenc neki és a hozzá csatlakozó nőknek egy kolostort.⁶ A missziók kiterjedésével azonban a nehézségek is nőttek. Néhány Bibliából vett

3 Takács Ince: Szent Ferenc rendje. Történelmi áttekintés. Budapest 1937. 7. o.

4 William Southern i.m. 267. o.

5 A regulához ld. *Célanói Tamás életrajzai St. Ferencről c.* kiadványt, Újvidék-Szeged-Csíksomlyó, 1993. I. könyv, 48-50. ill. 52-57. o.

6 Arno Borst: Religiöse und geistige Bewegungen im Hochmittelalter. In: Propyläen Weltgeschichte V. Band. Frankfurt, 1991. 539. o.

mondattal nem lehetett irányítani a testvérek ezreit szerte a világban.⁷ Mindez a rendezés irányába készítette tehát Szent Ferencet, jóllehet ő nem intézményt, hanem mozgalmat akart. Csak 1217-ben volt kész egy a ciszterciákéhoz hasonló provinciamegosztás bevezetésére. A rendházakat nem az apát, hanem a gvárgyián, vagyis a "testvérek szolgálja" irányította, mindenki bármikor szabadon elhagyhatta azokat. Ferenc nem a falak mögé húzódást, a magányt hirdette, hanem ennek ellenkezőjét s mindezt keresztényi szabadságban a szeretetben.⁸

De mit ér a szeretet fegyelem nélkül? Ez volt az egyház aggodalmának lényege, nehogy a mozgalom kaotikussá váljon. Prédikáció? Rendben van, de akkor papi képzéssel együtt. Gregoriánus vallásos buzgóság a világban? Rendben, de akkor a világiak gregoriánus szigorúságú elválasztása a rendiektől. Ilyen körülmények között természetes, hogy kompromisszumra került sor. A mozgalmából rend lett, felvételi kritériumokat állítottak fel, de egyben feljogosították a ferenceseket valamire, amire addig egyetlen rend sem volt jogosult: vándorprédikálásra és világi lélegkondozásra, vagyis a harmadrendek létrehozására. Előbbiről megjegyezhetjük, hogy bár Ferenc és társai prédikációi naivak voltak, példát adtak, s nem logikai érvelést, az egyház felismerte jelentőségüket. Meg akarta tehát fegyelmezni ezeket, hiszen az "ihletett dalnokoknál és Krisztus örültjeinél hasznosabbak voltak a pápa számára a módszeres gondolkodók és a doktorok".⁹

Itt felmerül a kérdés, akart-e egyáltalán Ferenc rendet alapítani vagy csak az Egyház kényszerítette erre?¹⁰ Henry Thode írja híres könyvében, hogy kezdetben mi sem állt távolabb Ferencetől, mint a rendalapítás, s csak később, mikor közösségét az egyház befogadta, vett át egy rendre jellemző törvényeket és rendszabályokat.¹¹ Egy rendalapításhoz ugyanis három feltétel szükséges. a.) Hogy többen, közös vallásos cél elérése végett egyesüljenek. b.) Hogy meglegyenek a szerzetesi fogalmak, amelyek minden szerzetben megvannak (ti. szegénység, tisztaság, engedelmisség). c.) Végül szükséges hozzá az Egyház jóváhagyása.

Ezek alapján Ferenc esetében rendalapításról beszélhetünk. Az első testvérek csatlakozásáról Jakob von Vitry tájékoztat, többek között 1217-es levelében.¹² Ezeket nevezték kisebb testvéreknek és a közösséghez mind többen csatlakoztak, ez a gyorsan terjedő mozgalom a társadalom minden rétegénél visszhangra talált. Feltűnő, hogy nagyon sok gazdag világi emberi is csatlakozott. Vitry ugyanebben a levelében említi egy magas rangú udvari embert, Nikolaust, aki elhagyta az udvart és a kisebb testvérekhez állt, de mivel a pápa számára szolgálata nélkülözhetetlen

⁷ Amikor az első testvérek északabbra mentek, mivel nem ismerték a nyelvet, arra a kérdésre, vajon eretnekek-e, barátságosan bólogattak.

⁸ Arno Borst i.m. 540. o.

⁹ Georges Duby: A katedrálisok kora. Budapest, 1984. 133. o.

¹⁰ Balanyi György: Assisi Szt. Ferenc. Budapest, 1927. 124-129. o. A szerző foglalkozik azokkal a nézetekkel, amelyek vitatják Ferenc rendalapítási szándékát.

¹¹ Henry Thode: Franz von Assisi und die Anfänge der Renaissance in Italien. Berlin, 1926. 19. o.

¹² Vitry leveleit részletesen elemzi Kajetan Esser Anfänge und ursprüngliche Zielsetzungen des Ordens der Minderbrüder c. könyvében, Leiden 1966. 10-19. o.

volt, így visszahívták őt.¹³ Ebből az illető magasabb képzettségére illetve műveltségére lehet következtetni. De szép számmal találunk magas klerikusokat is, akik elhagyják posztjukat és csatlakoznak a testvérekhez. Ezek között magisterek és más tudós férfiak is voltak. K. Esser ezekre a forrásokra támaszkodva állapította meg, hogy a közösség mindenki számára nyitva állt.¹⁴ Kikötés csak abban állt, hogy a már házásoknak illetve más rend tagjainak engedélyt kellett kapniuk a feleségük-től, illetve a feletteseiktől. Roger Wendower, az angliai St. Alban apátság szerzetese írja le krónikájában, hogy nagyon sok laikus is csatlakozott: "nobiles et ignobiles, clerici et laici."¹⁵ Szt. Ferenc maga a "clerici" és "laici" közti különbséget hangsúlyozza. De ez korántsem megkülönböztetést, hanem inkább műveltségi különbséget jelent. Ezek az első testvérek rövid időn belül megjelentek a városokban. Párizsba például 1219-ben érkeztek meg az elsők. Eleinte nem nézték őket jó szemmel, eretnekeket láttak bennük, és pápai leveleket kellett felmutatniuk. 1233-ra már Észak-Franciaország valamennyi városában ott találjuk őket. Ferenc új fraternitásában tehát a társadalmi helyzet és a származás nem játszott szerepet.

Ezzel a középkori gondolkodást, mely a földön fennálló rangrendszert végső soron Istenre magára vezette vissza, alapjaiban robbantotta fel. Ferenc Fraternitása abból a tényből nő ki, hogy Isten előtt nincs a személynek külseje, csak kendőzetlen belső megnyilvánulása (ti. a lelke). Egy kivételt figyelhetünk csak meg, méghozzá az imádságok beosztásánál. Ez azonban nem minőségi jellegű, hiszen a klerikusoknak kellett a napi imádságokat végezni, míg a laikusoknak – akiknek nagy része alig, vagy egyáltalán nem tudott olvasni – a Miatyánkot kellett imádkozniuk.¹⁶ A fő és egyetemes érvényű hangsúly a szegénységre és az önátadásra helyeződik. Míg minden korábbi szerzetesi mozgalmat a rend és a tradíciók iránti erős érzék vezetett, ennek kevés nyomát találjuk Ferenc tanításaiban. Az ő elképzelése az volt, hogy át kell törni a szerzetesi fejlődés minden megmerevedését, és a szó valódi értelmében kell Krisztus életét élni. Teljes odaadásra szólít fel, ennek szimbóluma, hogy pontosan követi, utánozza és mint színész eljátssza a Szentírás utasítását: eladni mindent és a szegényeknek adni. Ebben a szegénységben azonban volt valami új, a korábbi szegénység-eszményekhez képest. A szegénységnek ugyanis olyan mély gyökerei voltak, annyira természetes volt, hogy önmagában véve sohasem tűnhetett a lemondás fontos részének. (Nem véletlen, Szt. Benedek regulája az engedelmisségre helyezte a fő hangsúlyt, nem pedig a szegénységre.) Szt. Ferencnél azonban ez maga a cél volt, s mint az erkölcsi tisztaság eszménye tündöklött.¹⁷ Követőivel kezdetben egy Rivorto nevű helyen telepedett le, visszavonultan a világtól. Ez a tartózkodás mintegy közös előkészítő jellegű lelkigyakorlat volt, ahol az evangéliumi szellemet igyekeztek megvalósítani.

13 A levelet teljes terjedelmében közli R.B.C. Huygens: *Lettres de Jacques de Vitry*. Edition critique, Leiden 1960. 71-78. o.

14 *Kajetan Esser* i.m. 37-38. o.

15 K. Esser idézi a L. Lemmens által kiadott *Speculum Perfectionis* alapján in: *Documenta Antiqua Franciscana*; Quaracchi 1901. 26-32. o.

16 K. Esser i.m. 40-42. o.

17 *Henry Thode* rámutat Ferenc és a valdensek szegénységfelfogásának hasonlóságaira. Ld. i.m. 20. o.

Ez lett a Pax et Bonum eszménye. Vajon mi lehetett a titka hallatlan gyors elterjedésének és kiszélesedésének? Az első ok, amire többen is visszavezetik: a kistestvérek hatása az eretnekségre. A premontre-i Lauterberg abban is látja ennek okát, hogy a régi rendek tagjai az "inordinata conversatio" miatt már sok ember buzgalmának nem tudtak megfelelni.¹⁸

A *Chronicon Normanniae* a teljesen újszerű életformában keresi az előidéző tényezőt. A St. Alban apátság bencés krónikásai pedig — nem kis bosszúsággal — a pápai jóváhagyásban látják a mozgatóerőt. Idetartozhat magának Ferencnek a kezdeményezése, de ezt általános jelleggel felruházni hiba lenne, hiszen ő éppen az isteni kegyelem hatására érkező embereket várt rendjébe. Ezek a nézetek a rend elterjedését inkább külső okokra vezetik vissza. Egy sor forrásunk van azonban, mely ezek mellett inkább belső okokat ragad meg. Mindenekelőtt Ferenc nagyon is élő alakját és kortársaira gyakorolt hatását helyezik középpontba. Így Jakob von Vitry is. Hozzáfűzi azt a fontos megállapítást, mely talán leginkább indokolja a gyors elterjedést: "Ez a rend azért szélesedik ki ilyen hirtelen az egész földön, mert olyan nyomatékosan utánozza az első egyházat és az apostolok életét"¹⁹. Ezzel ugyanis szorosán tudtak illeszkedni a kor evangéliumi—apostoli megújulási mozgalmaihoz. Amit a vallásos keresztények oly forrón áhítottak, de eddig többnyire csak eretnekség formájában volt elérhető, most Ferenc és rendje teljesen szabályos, vallásos formában — szinte tálcán — nyújtotta nekik.²⁰ A pápa részéről pedig zseniálisnak bizonyult ez a lépés, hiszen egy olyan mozgalmat nyert meg, mely a népből indult ki, tehát veszélyt hordozott magában az egyházra nézve.²¹ Ferenc maga bizonyos kétséggel nézhette rendje gyarapodását, hiszen ez egyben nagyobb igényeket is jelentett, ő pedig attól tartott, hogy "ez már a szegénység rovására fog menni" — írja róla Celanoi Tamás.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kortársak egybehangzó véleménye szerint a ferences rend egyenrangú a korábbi rendekkel. Olyan emberekből áll, akik magukat hangsúlyozottan testvéreknek, közösségüket pedig fraternitásnak nevezik. Tagjai a társadalom minden rétegéből jönnek. Kezdetől fogva sem tudatos laikusmozgalom, sem klerikális közösség, hanem ezek egyesítése. Nyitott mindenki számára, afféle társadalmi gyűjtőmedence. Azé a társadalomé, mely kitermelte és mindvégig szoros kölcsönhatásban maradt vele.

Újszerű vonások

a.) A legelső, ami szembetűnik, hogy a rendnek egyetlen régi értelemben vett kolostora sem volt. A testvérek vándorprédikátorként járták a világot, bőjtire hívták fel az embereket és hirdették Isten országát. A szerzetesház csupán menedékhely számukra, ahová dolguk végeztével visszatérhetnek aludni és eleségüket megosztani.

Vitry írja 1216-ban, hogy a testvérek az évi összejövetelek után szétrajzottak

18 Ld. K. Esser i.m. 46. o.

19 Ld. Huygens 131-132. o.

20 Bővebben in: *Rosalind and Christopher Brooke: Popular Religion in the Middle Ages. Western Europe 1000-1300.* 1984. 126-129. o.

21 *Henry Thode* i.m. 22. o.

Itália provinciáiba, majd pár évvel később, mikor átlépi Itália határait megjegyzi, hogy kettesével, illetve többedmagukkal különböző tartományokba, városokba.²² Ez tehát nem egy helyhez kötött, hanem egy tevékenység által meghatározott életforma volt. Ahogy Ferenc emlegette: "A testvérek kolostora a széles egy világ."

b.) A helyhez nem kötött testvéreknek természetesen szoros kapcsolatra volt szükségük az emberrel, akinek szelleme mindannyiukat magával ragadta. Így jön egy további új elem hozzá, már nemcsak az egyes csoportokat (vö. bencés apátságok), hanem az egész mozgalmat egy ember vezeti.²³ Itt tehát nem közösségekről vagy kolostorokról van szó, amelyek összetömrülnek és egy vezetőt választanak, akinek mindenki alárendeli magát, hanem egy emberről, aki az egész mozgalmat életre hívta, és utóbb vezette. Csak később – az egyre nagyobb létszám miatt – került sor további felettesek kinevezésére, akik azonban nem voltak önállóak, hanem a legfelső embert képviselték a testvérek előtt, azt aki választotta és le is tehetette őket. Ferenc volt a "pater", a szellemi atyja ennek a fraternitásnak. Ő volt a "magister" is, aki követőit tanította. És ő volt a "frater", mindenki testvére, a legfelső mindenki számára.²⁴ Most ejtsünk néhány szót a rend szervezetéről és alkotmányáról, mely szigorúan centralisztikus. Élén a generális áll, neki vannak alárendelve a tartományok élére állított provinciálisok, akik szabályszerű időközben generális káptalanra jönnek össze, melynek törvényhozó hatalma van az egész rend felett. Ennek mindenki engedelmisséggel tartozik, így hatalmuk e rendben nagyobb volt, mint az egy kolostort uraló apátoké.

Szent Ferenc szerint "fiai a kerekasztal lovagjai." Ez nemcsak evangéliumi utalást rejt magában, hanem azt is jelenti, hogy mobilisak, könnyen küldhetők oda, ahol szükség van rájuk. Rendjét a pápához kötötte, kötelezve fiait, hogy a mindenkori pápa iránt abszolút engedelmisséget tanúsítsanak. Ő az első rendalapító, aki rendje számára protectort kér a római Szentszéktől.²⁵ Ezzel két célja volt: egyrészt, hogy szorosabbra láncolja a rend kötelékeit az egyházhoz, másrészt, hogy az áskálódásokat, besúgásokat (melyek bizony szép számmal voltak tetten érhetőek) biztosabban kivédhesse a pápa előtt. Később ez a bíboros-protector sokszor önhatalmúlag beavatkozott a rend belügyeibe, amit először hatalmának és jogkörének megnyirbálása követett, majd XI. Gergely pápa 1373-ban ettől eltiltotta.

Következő tisztségünk a generális miniszter, aki mint Szent Ferenc utóda meghatározott törvények szerint kormányozza az egész rendet. Joghatósága alatt áll az összes ferencrendi szerzetes. Hatalma kezdetben korlátlan volt, de aztán Cortonai Illés tevékenysége miatt megosztották hatalmát a generális káptalannal. Ezt ő hívja össze és irányítja működését. Joga van meglátogatni a rendet, ellenőrizni és betartatni a fegyelmet. Erre az egyre nagyobb kiterjedés miatt képtelen, ezért ezt

22 Ld. *Huygens* i.m.

23 Ld. pld: *David Knowles: Christian Monasticism.* 1969. 72-115. o.

24 *K. Esser* i.m. 62-63. o.

25 *Celanoi Tamás* életrajzai... II. Könyv, XVI. 168-170. o.

a jogát az általa és tanácsa által kinevezett generális vizitátorok révén 3 évenként gyakorolja. Ők egy-egy rendtartományt vizsgálnak meg és arról részletes felmérést, jelentést készítenek. A generális miniszter hivatalának időtartama nincs meghatározva. Szent Ferenc például 1221-ben lemondott tiszteről. Különben kezdetben egész életre szolt, majd korlátozták 3, 6, 5 és 12 évre. Jelenleg 6 évre szól a kinevezés. Címei: a kisebb testvérek egész rendjének főnöke, és spanyol grand. Tanácsát a definitorium generale képezi. Ennek tagjai: a generális prokurátor (rendi ügyvivő), aki helyettesi funkciót tölt be, továbbá 6 generális definitor a nagyobb nyelvek (angol, olasz, francia, német, spanyol + magyar–szláv) képviselőjében.²⁶ Beszélünk már a rendi generális káptalanról, mely szintén új vonása a rendnek. Erre 3 évenként, pünkösdkor gyűlnek össze. A provinciális miniszterek kormányozzák az egyes tartományokat melyeknek tanácsa a definitorium provinciale. Tagjai: a custos, 4 definitor és a titkár. A provinciális káptalant minden 6. évben hívják össze. Ennek tagjai még a guardiánok, az egyes rendházak főnökei.

Az ultramontán provinciákban (Nyugat-Európa) maguk a rendházak választják, míg a cisalpin részen (Közép- és Kelet-Európa) a tartományi káptalan iktatja be a házfőnököket.²⁷ Bizonyos kisebb tisztségek: a praesides (kisebb rendház főnöke), vikáriusok, discretusok, lectorok, magisterek stb. meglelte bizonyítja, hogy bár a közvélemény szerint Ferenc nem tartozik a nagy szervezők közé, bizonyos szervezőképességnek nem volt hiányában. Amit a tisztségekkel kapcsolatban tudnunk kell, az, hogy Ferenc itt is Krisztust követte, tudniillik a szolgálat jelentőségét hangsúlyozta: a vezető legyen mindenki szolgálója. (Könnyű elképzelni, milyen osztatlan sikert aratott ez a gondolat a szegényebb rétegeknél.)

c.) A harmadik új és már említett momentum a szabályos időközökben összeülő káptalan. Szintén új, hogy mindenki, még a noviciusok is részt vehetnek rajta, nemcsak a vezetők. Erről tudósít többek között 1216-ban Jakob von Vitry. *Historia Orientalis* c. munkájában leírja egy ilyen káptalan külső lefolyását. Ami itt fontos, hogy nemcsak 3 évente jöhetnek össze, hanem gyakrabban is, hiszen ez nemcsak a problémák, ügyek megtárgyalásának és intézésének helye volt, hanem alkalom is egyben egymás látására, beszélgetésekre. A *Regula non bullata* három fajta káptalant különböztet meg. Az egyik, amelyik minden évben Mihály arkangyal ünnepén zajlott, főleg a "miniszterek és testvéreik" számára. Ez és a szintén évente pünkösdkor a Maria Portinnucula templomban összehívott káptalan tehát amolyan vezetőségi gyűlés volt. Mindenki elmehetett viszont a ciklusosan három évenként összehívott harmadik alkalomra. Legfőbb szervezeti feladatuk volt a rendi élet igazságosságáról gondoskodni.²⁸

26 Szóbeli közlés: Tömördy Viktor OFM, 1990.

27 Szántó Konrád i.m. 231-232. o.

28 Ld. *Herbert Grundmann: Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundlagen der deutschen Mystik.* Berlin, 1935. 165. o.

Feladatkörének fontos része volt a törvényhozó tevékenység. Jordan von Giano, itáliai történetíró írja, hogy Ferenc az 1219-es Portinncula-i káptalan alkalmával csoportokat küldött azokba az országokba, ahonnan a testvérek nem tudtak eljönni. Éppen a nagy távolságok miatt jönnek létre a már említett provinciai káptalanok.

d.) Fontos a szabályzatuk, mely nemcsak védelmet és biztonságot adott a testvéreknek, hanem közösségük egységét és egyenjogúságát is biztosította. Különleg ez az egységes ruhával vált láthatóvá. Eleinte alig különbözött a szegényekétől, majd "signum distinctivum" lesz, ami alapján a környezetük előtt felismerhetővé válnak. Mások általi viselése egyházi büntetést von maga után.²⁹ Ezeknél az apró dolgoknál is megfigyelhetjük: a rend bár hangsúlyozottan az egyházhoz tartozik, valamiféle elkülönülési törekvés mindenképp megfigyelhető.

A közös imádságról volt már szó. Jelentősége abban állt, hogy itt találkozunk először a napirenddel mint a testvérek együttélését szabályozó és meghatározó tényezővel.

A rend szervezeti felépítése tovább bővült. Nemcsak férfiak voltak készen a rendalapítót követni, hanem nők is. A rend női ágát, a szigorúan zárt életű második rendet, a klarisszákat Klára, egy Assisi-beli nemesleány alapította meg Ferenc segítségével.³⁰ Nagy volt az igény a ferences életre azok körében is, akik valamilyen módon (házasság, tevékenység) a világhoz voltak kötve. Ezek számára kb. 1221-ben adott Ferenc szabályzatot Angolius bíboros, a későbbi IX. Gergely pápa segítségével, aki már az első és második rend szervezésében is segédkezett neki. A harmadrend vallási jelentősége abban rejlik, hogy a társadalom legkisebb sejtjébe (ti. család) is beleviszi a keresztény tökéletesség eszményét. Ez tulajdonképpen egy társadalmat, a laikusok közösségét jelenti a világi társadalmon belül. Hihetetlenül népszerű és széles körben elterjedt lett. Tagjai az első rend vezetése mellett vezeklő, bűnbánó életre és a szeretet gyakorlására törekedtek. A belépők megtarthatták javaikat, csak a jogtalanul szerzeteket kellett visszaadniuk, mindenkivel kibékülniük, és Krisztushoz hűen élniük. Az első rend szabályzatát véglegesen III. Honorius pápa hagyta jóvá 1223-ban. Erre egyrészt azért volt szükség, mert Incétől csak szóbeli megerősítést kaptak, másrészt azért, mert ismeretes, hogy ekkor ülésezett a lateráni zsinat, mely kimondta, hogy ezentúl nem szabad új rendet alapítani. Megállapítható tehát, hogy a ferences rendnek ez az egyház szándékai szerint történő és Hugolino által irányított szervezése a történelmi körülményeket és a természetes fejlődés követelményeit egyaránt figyelembe véve történt.

²⁹ K. Esser i.m. 117-118.

³⁰ Bővebben Ld.: Clifford Hugh, Lawrence: *Medieval Monasticism Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages.* London & New York, 1989. 244-251. o.

Hostiensis és a saeculares—regulares vita

Bevezetés

I. A XIII. század a középkori egyetemek nagy évszázada. Le Goff szerint¹ azért, mert ez volt a testületek, a céhek, gildék, hanzák nagy évszázada is. Minden szakma mesterei szabályozott és egységes szervezetet teremtettek, mely kizárta a létüket veszélyeztető konkurencia-harcot, és elég erős gazdasági alapot teremtett az időközben megerősödött, világi és egyházi befolyástól egyre mentesebb város önkormányzatának irányításához.

Egy hasonló fejlődési tendencia figyelhető meg az egyetemek esetében is: függetlenedtek a világi hatalmaktól, önálló szabadságjogokat vívtak ki, de mindennek csak később fizették meg az árát: más, az őket korábban a világiakkal folytatott küzdelemben támogató egyházi hatalom alárendeltjei lettek, dinamikus fejlődésük megtorpant, s képtelenek voltak megtalálni a jövő megoldását.²

A világi hatalmak befolyása az egyetemek felett azok kialakulásának kezdetétől megvolt. Ugyanis a XIII. századi pápák által adományozott privilégiumok sohasem valósultak volna meg a világi hatalmak állandó közreműködése nélkül, lett légyen szó akár királyi, akár más partikuláris hatalomról. Feltűnő példa erre például Piacenza, ahol IV. Ince hiába alapított studium generalét, mert arról a polgárok vezető rétege elmulasztott gondoskodni, s így az iskola tulajdonképp működésképtelenné vált. Ezzel ellentétben az angol királyok igen buzgón támogatták a studiumot mind Oxfordban, mind Cambridge-ben. 1231-től kezdve III. Henrik rendeletei folyamatosan megerősítik és konszolidálják a már egyházi hozzájárulással privilegizált, a mesterek és diákok által élvezett pozíciókat. Oxfordban például az Universitas privilegiumát 1214-ben állította ki egy pápai legátus, aminek a világi hatalom (legfőképpen anyagi) hozzájárulása nélkül kevés fogamatja lett volna. Az alapítás egyházi engedély híján lehetetlen volt, de a működés hétköznapi kérékeit a világi hatalom állapította meg és felügyelte.³ Meglehetősen hasonlít ez a kép a jóval korábban kialakuló püspökségek körülményeihez, ahol az egyház szintén úgy járt el, hogy kellő világi javak (és jogok) híján a világi hatalmak segítségére támaszkodott, s mikor megerősödve már nem tűrte a korlátokat, kemény harcban korábbi támogatója fölé nőtt. Akárcsak az investitúraharcban, az egyetem fölötti küzdelemben is megvoltak a feleknek a maguk szellemi gyökerei. Mindenesetre

1 Ld. J. Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1979. 93. o.

2 Ld. Le Goff: i.m. 94. o.

3 Hasonlóképp fontos szerepe volt az Ibér-félszigeten León és Kasztília királyának. VIII. Alfonz, a valenciai egyetem, IX. Alfonz, a salamancai egyetem alapítója, valamint X. (Bölcs) Alfonz, ez utóbbi kiváltságainak megerősítője előbb egyaránt a helyi egyház, majd a Szentszék hozzájárulását kellett, hogy megszerezze. Az alapításhoz szükséges anyagi javak egészét azonban ők adták meg.

a pápák remekül ismerték fel azokat az egyetemi és a világi társadalomban keletkezett igényeket, melyeket eszközül használhattak céljaik eléréséhez. Az igények kielégítésének keresése pedig, mint mindig, akkor is viszályokba torkollott.

II. Az egyetemen belüli, illetve az egyetem és az egyház közti konfliktusok egyik fő forrása a szerzetesek megjelenése volt a főiskolai tanításban a XIII. század elején. Egyházi személy feltűnése az egyetemeken természetesen nem volt szokatlan, hiszen világi tanításról nem beszélhetünk, mert a korabeli diákok és tanárok mindegyike clericusnak, tehát valamiképp egyházi személynek számított, s ezért az egyház magának tartotta fenn a jogot a felettük való rendelkezésre. Ez ellen a világi vezetők természetesen hevesen tiltakoztak, hisz az egyetem többszörös hasznot jelentett: nagy vásárlóközönséget a helyi piacoknak, szakképzett hivatalnokgárdát a kormányzásban, valamint az uralkodók közti tekintély-versenyben is sokat nyomott a latban. A XIII. században a királyok és fejedelmek egyre inkább kezdték igényelni az egyetem által kinevelt hivatalnokokat, s a magisterek lojalitásáért, a szakemberekért nagy harc folyt a világi és az egyházi hatalmak részéről egyaránt. Ezt igen jól mutatja III. Henrik angol király levele, melyet a párizsi magistereknek írt.⁴ Jóllehet a francia tisztviselőkarban csak IX. Lajos uralkodása idején növekedik meg az egyetemi értelmiség száma és befolyása,⁵ viszont az angol kancellárián dolgozó tisztviselőket már a XII. század végén magistri névvel illetik. Az egyes egyetemeket befogadó városok bíraskodási gyakorlata csak hosszabb idő elteltével kezdte tömegesen alkalmazni az egyetemről kikerülő jogászokat, de a XIII. század közepétől kezdve számos kedvező intézkedéssel próbálták a növekvő igényeket kielégíteni.⁶

Az egyetem világi és egyházi hatalmak közti "függetlenségi" harcában – mely harcot e dolgozat terjedelmi okokból nem tárgyalhatja – döntő pillanat volt, mikor a hirtelen született koldulórendek soraiból tanárok jelentek meg az egyetemeken. Mint a pápa fennhatósága alatt álló intézmények tagjai az egyházi hatalom befolyásos képviselői lettek. Felbukkanásuk kemény küzdelmek alapját

4 Mélyszéles részvétellel vagyunk Párizs méltánytalan törvényei miatt elszenvedett megpróbáltatásaitok iránt, és jogos szabadságaitok helyreállítását kívánjuk. Ezért hát trúnk nektek, és hívünk: jöjjetek a királyságunkba, és tanulmányi célokból maradjatok itt. Bármelyik kisvárost, elővárost vagy nagyvárost választjátok ki e célra, átengedjük használatotokra, és örömmel biztosítjuk nektek azt a szabadságot és békeséget, amely egyrészt Istennek tetsző, másrészt teljes mértékben megfelel szükségleteiteknek. in: *Calendar of Patent Rolls, Henry III, 1225-1252.*

5 A XIII. század második felétől kezdve, és különösen Szép Fülöp 1285-ös trónralépése óta számos jogász került a Parlament-ba és a királyi kúriába; ezek, ismerve a római jogot, készségesen segítettek a Római Szent Birodalom feltámasztásához való jogok listáját elkészíteni és magyarázni.

6 Így például 1260 után Páduában a communa hozott egy olyan rendeletet, mely szerint több professzori széket kell betölteni; kis idő elteltével a tanárok fizetését is magára vállalta, szabályokat hozott a diákok támogatására, valamint a kéziratok előállítására és a szállások tekintetében. Siena, Perugia, Modena hasonlóképp magára vállalta idegen tanárok szerződését kiváló feltételeket kínálva. Bolognában a diákok státusza igen sok tekintetben a polgárokét közelítette meg. A városok adta kiváltságok, akárcsak a pápáké, kétélű volt, hisz könnyebbséget és elkötelezettséget egyaránt jelentettek.

adta meg, s a korabeli – egyébként sem egységes – értelmiség mélyebb megosztottságához vezetett.⁷ Az élesen elválasztó vonal két oldalán a *saeculares* és a *regulares* magisterek álltak. Du Cange *Glossariuma*⁸ a *saecularis* szó szinonímájaként a mundanus és a laicus szavakat említi, melyek csak fenntartásokkal alkalmazhatóak a mi esetünkben, mivel a laicus szó fogalma semmiképp sem egyeztethető a jogilag clericusként kezelt világi egyetemi magisterekével. Annál figyelemreméltóbb viszont a következő két definíció: *Saecularitas, Saecularium conditio monachali opposita*, és *Saecularis, qui alicui regulae addictus non est.*⁹ *Saecularis* magister alatt tehát mindenképpen olyan clericus személyt értek, akire a fenti két meghatározás is illik. A *regulares* szó Du Cange szerinti megfelelője a *monachi*, és így folytatja többek közt: *Leges Caroli M. apud Murator. tom. 1. part. 2. pag. 100. col. 2: Vigilanter curent ut canonici secundum canones, et Regulares secundum Regulam vivant.*¹⁰ A *monachi* szó magyarázata: *Monachi appellabantur, qui strictioris vitae Christianae intuitu, in solitudines recedebant, vitato omni hominum consortio*¹¹ etc. Ez a meghatározás leginkább a szerzetesség kezdeteire illik, mivel a XI. századtól kezdve újabb és újabb szerzetesrendek születtek, alapvetően azonos, de részleteiben igen különböző elképzelésekkel. Így például az az 1031-ből való meghatározás, hogy *non suo, sed alieno imperio vivunt*¹², kiválóan alkalmazható a koldulórendekre is. Azért fontos ez, mert az elemzendő kánonjogi textusban kizárólag a *monachus* fogalom fordul elő, és mindenképpen eldöntendő az a kérdés, hogy mennyiben alkalmazható ez a meghatározás a szerzetesi tanárkodás problémáját hevesen a felszínre hozó koldulórendiekre. Az 1217-es charta szerint a domonkosok *Fratres Praedicationis apellantur.*¹³ A *fratres* közössége, a *fraternitas* fogalomként igen nagy múltú, ezért számtalan definíciója létezik. (Ezeket Du Cange gazdag forrásanyaggal tárgyalja.) Ezek közül kettőt emelnék ki, melyek talán fogódzóul szolgálhatnak: *Fraternitas, Fratrum, seu Monachorum coetus* és *Fraternitas, Societas inita inter Monachos variorum Monasteriorum.* Az ilyen jellegű párhuzamos használat ugyan nem jogosít fel senkit arra, hogy a két fogalmat szinonimaként kezelje, de az igenis gyanítható, hogy bizonyos fogalmi összemosódáshoz vezetett. Annál is inkább, mert a szerzetes megjelölése körülbelül hat évszázadon át a *monachus* szóval történt, és az újonnan megjelenő rendek sajátos – legalábbis ami a hivatalos használatot illeti – elnevezést nem nyertek.

7 Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy amikor világiakról szólunk, nem a világi hatalmak érdekeit képviselő csatlósokról van szó. Az egyetemeken nem két párt működött, hanem igények és társadalmi mozgalmak jelentek meg, csaptak össze, melyeket esetenként világi és egyházi hatalmak használtak fel.

8 *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Domino Du Cange auctum. Niort, 1885.

9 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VII. 265.o.

10 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VII. 100. o. és köv.

11 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. V. 451.o.

12 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. V. 451.o.

13 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VI. 456.o.: in Charta ann. 1217 inter Instr. tom. 6. Gall. Christ. col. 443.

III. Még egy igen gyakran szereplő fogalmat kell tisztáznunk, és ez a *clericus*.¹⁴ Egyes szerzők – így például Savigny – olyankor használják a clericus terminust, mikor a középkori diákról beszélnek, szinonimaként a *scholaris*-szal, minden megkülönböztetés nélkül.¹⁵ Stubbs püspök másfelől azt feltételezi, hogy minden clericus valamely kisebb egyházi rend (*ordo*) tagja volt,¹⁶ mely rendek alatt, általában, nem szentségi rendek (mint például papság) értendők. Tény, hogy a középkori clericusi réteg, jöllehet ez nem foglalta magába szükségszerűen az alacsonyabb egyházi rendekhez tartozókat, nagy létszámú társadalmi csoport volt. A clericusi tonzúra és ruha elfogadása együtt járt a clericusi jogok által nyújtott védelmek és kiváltságok – pl. mentesség a világi udvarok ítélete alól, személyi sértetlenség etc. – olyan mértékű élvezésével, mint azt a papok és püspökök tehették,¹⁷ egészen addig, míg az illető clericus cölibátusban élt; a tonzúrást clericus, mielőtt megnősült, elvesztette jogait, többé nem viselhette a tonzúrást, sem a *habitus clericalis*-t.¹⁸ A clericusi réteghez számítjuk az egyházi énekesek és szolgálók, az egyházi bírák és jogászok sokaságát, kiknek jelentős része működött a korona vagy a főnemesség szolgálatában. Gerézdi Rabán véleménye szerint¹⁹ a clericus szó az egész középkoron át jelentette mind a papságot, mind pedig azokat a papjelölteket, akik ugyan még nem voltak felszentelve, de a clerushoz tartozás első szimbólumát, a tonzúrást már felvették. Ez a réteg eleinte a káptalani és konventi iskolákban sajátította el az alapvető ismereteket (írás-olvasás), de a IX. századra annyira felduzzadt képviselőinek létszáma, hogy jelentős része világi főurakhoz szegődött el értelmiségi munkák elvégzésére. Gerézdi is említi a számunkra oly fontos körülményt, hogy a fokozott mértékű laicizálódással ennek a rétegnek a clericus elnevezése újabb jelentéstartalommal bővült: a XIII. századtól egyszerűen iskolázott embert kezdett jelenteni.

Az említett kisebb egyházi rendek és a clericusság közti viszony még nem tisztázott a szakirodalomban. Az bizonyos, hogy a tonzúra adományozásának szertartása – melyet a püspök végzett – nem egyezett az *ostiarius*-i rendbe való felvétellel.²⁰ Nehéz lenne megmondani, hogy a clericusok hányad részben voltak

14 Vö. H. Rashdall: i.m. 393. o., Du Cange: i.m. tom. II. 368-370. o. Többek közt írja: *Generaliter autem clerici nuncupantur omnes, qui in ecclesia Christi deservierunt, quorum gradus et nomina haec sunt: Ostiarius, psalmista, lector, exorcista, acolythus, subdiaconus, diaconus, presbyter, episcopus.* (Isid. Origin. lib. 7. cap. 12. sect. 2.)

15 F. K. von Savigny: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter.* Heidelberg, 1834-1851. c. xxi, 72. Ő írja, hogy a fegyverviselés joga nem illette meg az egyházi rendhez tartozót, de például Oxford kancellárja, aki gyakran papi személy volt, élvezhette ezt a jogot, ami a szükséges védelem volt kötelessége teljesítéséhez.

16 Ld. in Report of Ecclesiastical Courts Commission. London, 1883. Historical Appendix, 26. o.

17 Ld. még R. Genestal: *La 'privilegium fori' en France du decret de Gratien a la fin du XIV siecle.* Paris, 1921-24. 2 vols.

18 Vö. Liber X, 3. 3. 7,8,9.

19 Ld. Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei.* Budapest, 1962. 23-33. o.

20 *Primus gradus ordinis ecclesiastici (...) Hujus officium sic recitat Isidorus Junior in Epist. ad Luitfredum: Ad Ostiarium pertinet claves ecclesiae, ut claudat et aperiat templum Dei, et omnia, quae sunt intrus extraeque, custodiat, fideles recipiat, infideles et excommunicatos rejiciat.* (...) Ld. Du Cange: i.m. tom. VI. 77. o.

tagjai valamely kisebb egyházi rendnek. A püspöki jegyzőkönyvekből az lenne elvileg leszűrhető, hogy a tonzúra adományozása egyet jelentett a legalacsonyabb egyházi rend átadásával is, ami az ortarius. Az azonban nem világos, hogy a párizsi vagy oxfordi diákok szabályzatban előírt kötelezettségként viselték-e a tonzúrát. (A tonzúrát egyébként a római kúrián néha még ma is megadják a seminaristáknak, minden ceremónia nélkül, de ebben az esetben nem *tonsura clericalis*-ről van szó.) Nyomát ennek csak a párizsi Lombard College-ban találjuk, ahol a statútum előírja, hogy *...quod predictae domus scholares sint et esse debeant clerici de Italia et de legitimo matrimonio nati, et quod illi qui ad presens clerici non existunt, promittent et facient se insigniri caractere clericali intra festum nativitatis beati Johannis Baptistae proxime venturum*. Ez esetben nyilvánvaló, hogy a püspöktől nyert tonzúrának nagy jelentősége van. Ez a szabály azonban itáliaiak által alkottatott, itáliai diákok számára, és az olasz diákokat sem kezelték clericusként egészen addig, míg nem nyertek *tonsura clericalis*-t a püspöktől. Az egyetemen azonban a clericusi jogok élvezete sosem látszik függni a tonzúra szabályozott elnyerésétől, és a *scholares*-nek sosem kellett kanonikusan *tonsewyrd*-nek lenni.²¹ Ugy tűnik ezért, hogy a tonzúra-ceremónián senki sem ügködött a borbélyon kívül,²² és a szentelésre készülők a tonzúrát formálisan újra elnyerték a püspöktől.

A diákok nagy része valószínűleg nem a státuszért, hanem a vele járó javadalom kedvéért lett valamely egyházi rend tagja. Néhány egyetemen egyedül a teológiai fakultás volt az, ahol a doktori fokozathoz megkívánták a papi *ordo* felvételét is. Az egyéb vezető posztokhoz (mint például az oxfordi kancellársághoz, vagy az egyes kollégiumok igazgatóságához, tagságához etc.) nem volt előírva ilyenfajta kötelezettség.

Azt a fentebb összefoglaltak alapján elmondhatjuk, hogy az egyetem mindenképp előtti egyházi jellegű testület volt. Tagjai tehát közel sem voltak mind felszentelve, sőt kisebb egyházi rendnek sem voltak mind tagjai. Mindazonáltal valamennyien az egyház, egészen pontosan Róma igazságszolgáltatása alá tartoztak, s pontosan ez adott kifejezett egyházi jelleget ennek a világiség felé törő mozgalomban született intézménynek.

Henricus de Segusio: De magistris

I. A *saeculares* és *regulares* közti vitákban döntő szerep jutott a kánoni jogoknak. A középkorkutatás sajnálatosan kevés jelentőséget tulajdonít a kánonjogi forrásoknak, annak ellenére, hogy hatalmas befolyásuk arra a korra, melyben keletkeztek, tagadhatatlan, és a rövidke textusok is, mint pl. a lentebb közölt *Henricus de*

21 Vö. *Paston Letters*, ed. J. Gairdner 1872. II. 239. o.

22 Vö. *Decr. Grat. I. Dist. Lxix, c.i.*, mely így kezdődik: *Quoniam videmus multos sine manus impositione a parvula etate tonsuram clerici accipientes, nondumque ab episcopo manus impositione percepte super ambonem irregulariter in collecta legentes*.

Segusio *Summa aurea* című művének *De magistris* rubrikája²³ egy igen összetett történeti háttér kicsiny tükrei.

A következőkben Henricus de Segusioval (Susa) – akit általában (Cardinalis) Hostiensisnek neveznek – és fent említett művével foglalkoznék részletesebben. Szerzőnk 1230 és 1240 között Párizsban tanított kánonjogot. 1250-től Enbrun érseke, 1261-ben bíborosként az ostiai egyház élére kerül (innen a Hostiensis elnevezés). 1271-ben hunyt el. Legismertebb műve a *Summa super titulis decretalium*, melynek első recenziója elveszett, a második 1250 és 1253 között készült mindkét jog számára. Ezt nagy értékére való tekintettel elterjedten *Summa aurea*-nak is nevezik.

Hostiensis a pápák ügylevél-gyűjteményeit (decretales) magyarázó dekretalisták közé tartozik. Kiemelném közülük Hostiensis egyik nagy elődjét, Bernardus Papiensis-t (meghalt 1216-ban), aki előbb mint paviai prépost, majd faenzai püspök működött; híres műve: *Breviarium Extravagantium*.²⁴

Hostiensis *Summa aurea* című művének *De magistris, et ne aliquid exigatur pro licentia docendi* rubrikája egy, a XIII. századnál korábban is ismert problémát vet fel: taníthat-e a szerzetes? Ez a kérdés a bevezetőben már említett koldulórendek megjelenése folytán került ismét felszínre, így természetesen nem véletlen, hogy a mű a XIII. század derekán látott napvilágot. A munka a következő tételek köré csoportosítja fő mondanivalóját: 1. *Quis dicatur magister* (ebben röviden értekezik a magister szó eredetéről, és annak közéleti értelmezési változatairól); 2. *Qualis debeat esse* (itt tárgyalja röviden, hogy milyen tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkeznie annak, aki magisteri babérokra pályázik); 3. *Utrum autem sufficiens sit magister* kezdetű rész tárgyalja a számunkra oly izgalmas kérdést: taníthat-e a szerzetes, avagy tartózkodjon a tudományok illetően továbbadásától. Ezt a fejezetet fogom majd részletesebben ismertetni. 4-5. *Qua scientiam docere debeat* (Hostiensis a grammaticát, a dialecticát, a rhetoricát (trivium), valamint a musicát, geometriát, arithmetikát, astronomiát (quadrivium) tartja tanításra érdemes tárgyaknak; külön szól itt az eretneknek ítélt “matisis”-ről, mely a babonás jóslás, varázslás tudománya, és amely elítélendő a tanítható és hasznos “mathesis”-szel szemben, mely a matematika kiváló tudományát jelenti. Egy aprócska “h” betű csodákat volt képes művelni, ha az ember az inkvizíciós

²³ Forrás: Henricus de Segusio, Cardinalis Hostiensis: *Summa aurea*. Lugduni, M.D.LXXVI, Sumptibus Philippi Florentini 287b-289a folió; az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdona, jelzete: B. Vet. 306. (Közvetlen forrás: ELTE BTK Tört. Segéd tud, Tanszék, Forrásszemelvények a “Kánonjog forrásai és története VI.” c. szemináriumhoz. Szerk. Püspöki Nagy Péter, VI. Sorozat, 4. füzet. 1994.

²⁴ Ő alkalmazza először a Pandecta-jog alapján a Judex, iudicium, clerus, connubia, crimen ötös felosztását. Ez a felosztás szinte a kódexig megmarad a kánonjogban. Bernardus Papiensisig Gratianus dekrétumát, utána pedig a dekretálisokat magyarázták az iskolákban. A dekretalisták közül kitűnt még Tancredus (meghalt 1235-ben) a házasságról írt *Summa de matrimonio* című művével, a perjogról szóló *Ordo iudicarius* című munkájával. Rajta kívül fontos megemlíteni a magyar származású Damasus bolognai professzort (vö. S. Kuttner: *Repertorium der Kanonistik*. Citta del Vaticano, 1937. 393, 419, 428. o.) és *Summa decretorum* című művét (vö. Móra Mihály: *Középkori kánonjogi gyűjtemények*. In: *Századok*, 1939. 9-10. szám. Klny. 1940.) etc. Ld. még Bánk J.: i.m. I. kötet, 80. o., 75. jegyzet.

vizsgálóbizottsággal állt éppen szemben); 6. *Et qualiter debeat docere* (ez a fejezet tartalmazza tehát a tanítás – Hostiensis által helyesnek tartott – gyakorlati módszerének leírását); 7. *Utrum a scholaribus collectam* (ez a szakasz beszél a tanárok javadalmazásáról, ellátásáról etc.);²⁵ 8. *Qui iuris, si aliquid exigatur* (gyakorlati kérdések tárgyalása); 9. *An clericus studio insistens debeat* (állhatatos legyen-e a tanulmányokban?).

Hostiensis munkájának tehát egésze az egyetem és a szerzetesek, a világi és a szerzetesi életmód adta kötelezettségekről, jogokról és azok megkülönböztetéséről szól. Summájában nem egy önálló vélemény olvasható, hanem az éppen hatályos egyházi jog adta keretek értelmezése. Nagyonbár Gratianus *Decretum*-ára, kisebb részt pedig a Liber X-re, valamint a *Digestára* támaszkodik, azokat kompilálja és egészíti ki. Látványosan egyik nézőpont mellett sem akart személyesen állást foglalni, egyéni véleménye is inkább csak a nézőpontok közlésének sorrendjéből sejthető.

II. *Sed nunquid religiosus, & maxime monachus potest & debet in magistrum assumi?* - kezdi Hostiensis a vélemények felsorakoztatását. *Non videtur: quia Io. non docentis: sed plangentis habet officium; nec debet pascere, sed pasci: ut xvi. q. i. monachus, & multiis. c. ibi seq.* Ez a nézet egyértelműen a szerzetesek tanító tevékenységével szemben foglal állást, s a megjelölt hely a Liber *causarum*-ban is ezt támasztja csak alá, tudniillik, hogy *Monachus non docentis, sed plangentis habet officium, qui vel se, vel mundum lugeat, et Domini pavidus praestoletur adventum*; ezek szerint a szerzetes dolga vagy önmaga, vagy a világ "sajnálata" (könyörgő imádkozás), és az Úr eljövetelére készen való várakozás, nem pedig a tanítás. A szerzetes maga ne "legeltessen, hanem legeljen". *Item quia secundum Greg.* – folytatja Hostiensis a vélemények felsorolását – *nemo potest ecclesiasticis officiis simul & monachiali regulae deservire. xvi. q. i. nemo multo minus monachiali & magistrali. & sicut dicitur in concilio Hispal. in vno & eodem officio non debet esse dispar professio, & cohaerere & coniungi non possunt, quibus vota & studia sunt diuersa.* Az ellenvélemény tehát úgy szól, hogy a két hivatal – tudniillik a magisteri és a szerzetesi – nem egyeztethető össze, ezeket összekötni nem szabad, és nem lehet, "mivel imáik és törekvéseik különbözőek", s egyenlőképp a kettő nem szolgálható. A zsinati hivatkozáson túl (*sicut dicitur in concilio Hispal. ...*) a Liber *causae*-ra való utalások, melyek a fentebb mondottakat hivatottak megerősíteni így szólnak: *xvi. q. i. nemo: Nemo potest et ecclesiasticis obsequiis deservere, et in monastica regula ordinate persistere: ut ipse monasterii distractionem teneat, qui quotidie in ministerio ecclesiastico cogitur permanere. és xvi. q. vii. in no: Laici non sunt constituendi oekonomi, sed ex proprio clero eligendi. Hostiensis így folytatja: igitur non videtur, quod clerici seculares & regulares, quo ad officium docendi, simul coniungi possunt: quia, secundum Hug. bonus monachus vix bonum clericum faciet.: xvi. q. i. legi.²⁶* Hostiensis itt tulajdonképpen Augustinus

25 Az egyetemi tanárok javadalmazásának tekintetében ld. 60. és 62. jegyzet.

26 ...cum aliquando etiam bonus Monachus vix bonum Clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, & tamen desit instructio necessaria, aut personae regularis integritas.

401-ben Aureliushoz írt levelében (epist. 76.) foglaltakat ismétli, melyben ez olvasható: *...cum aliquando etiam bonus Monachus vix bonum Clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, et tamen desit instructio necessaria, aut personae regularis integritas.* Tehát az a szerzetes, aki eleget tesz a rendjének regulájában foglaltaknak (ez alatt bizonyára már az erre való tiszta szándék is értendő, emberi tökéletlenségünkől kiindulva), és inkább törekszik legelni, mint öntelten legeltetni, az aligha lehet jó világi clericus, (hisz annak életvitele teljesen eltérő), és ha nem lehet jó clericus, akkor miként lehetne jó magister? *Sed si non facit bonum clericum: ergo nec bonum magistrum. tales igitur repelli debent ab officio magistrali: quia in talibus male concordaret cithara cum psalterio.* Ezek szerint az eredeténél fogva helyállni nem tudó szerzetes-tanárt, "mivel az ilyenekben nem talál összhangra a lant és a zsoltár", el lehet űzni. Hasonló gondolatok lelhetőek fel Augustinus fentebb idézett levelében: *...cum ex eis, qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatiores, atque meliores in Clerum assumere soleamus: nisi forte (sicut vulgares dicunt) malus Choraula, bonus Symphonicus est; ita iidem ipsi vulgares de nobis jocabuntur, dicentes; Malus Monachus, bonus Clericus est.*

III. Hostiensis mester a szerzetesi tanárok működése ellen állást foglaló nézetek közvetítése után azok cáfolatának bemutatásához fog: *Sed contra, quia secundum Io. ad Rusticum monachum: multo tepere debet discere monachus, quae postea doceat. Sed caueat, ne tyro usurpet: & ne prius sit magister, quam discipulus xvi. q. i. sic viue. & c. si clericatus.* Ezek sem Hostiensis saját bölcsességei, hiszen valami egészen hasonlót olvashatunk a megjelölt *si clericatus* kezdetű caputban, mely egyébként Hieronymus *ad Rusticum Monachum* című leveléből vett idézet: *Si Clericatus te titillat desiderium, discas, quod possis docere, et rationabilem Christo hostiam offeras: ne miles ante, quam tyro, ne prius magister sis, quam discipulus. A xvi. q. i. sic viue* kezdetű rész szerint: *Digne in monasterio vivens, per populi electionem ad clericatum poterit promoueri ... Quod si populus vel episcopus te in clericum elegerit, age ea, quae clerici sunt.* Tehát ha valamely szerzetes a hívők, vagy a püspök hívására clericusi teendőket láthat el, akkor miért lenne a szintén clericusi magisterség tilos a szerzetesek számára? Sőt, az ugyanezen *causa XXIX.* caputjában, egy 385-ben, Sirycius pápa által írt levélben az áll, hogy *Monachos quoque, quos tamen morum gravitas, et vitae ac fidei institutio sancta commendat, Clericorum officiis aggregari et optamus et volumus.* Főképpen akkor, írja Hostiensis, *si monachus idoneus est prae caeteris: qua eminentis scientiae est, & vitae sanctissimae; nunquid est melius talem ponere in cathedram, quam inhonestum, vel non tam honestum clericum secularem?* Vajon miért ne kaphatna a mind képességeire, mind pedig erkölcsseire nézve alkalmasabb szerzetes katedrát a kevésbé jó világgal szemben? És ezután jön az oly sokat támadott "előnyük" említése: *...maxime cum gratis doceant: & sic in hoc ecclesiae cathedrales valeant releuari.* Ingyen oktatnak! Hogy ki mindenkinek is ártnak ezzel, arról diszkrétén hallgat nem tagadhatóan tájékozott dekretalistánk. Mindenesetre a III. Sándor pápasága alatt zajlott III. Lateráni zsinat az

alábbi rendeletet hozta:²⁷ *Statuit consilium Lateranense quod per unam quamque cathedralem ecclesiam, uni magistro competens beneficium assignetur: qui clericos et scholares eiusdem gratis doceat.*²⁸ Továbbá: *Statuitur in Lateranensi concilio, quod in unaquaque cathedrali ecclesia instituitur magister, qui pauperes clericos gratis doceat.* Igaz ugyan, hogy itt nem az egyetemi magisterekről rendelkeztek, és semmifajta jogi vonatkozása ennek a döntésnek nem volt az egyetemek vonatkozásában, de az ingyenes tanítás "törvényadta erkölcsi alapja" már adott volt általa. (Ennek a jelentőségét alább, a történeti háttér bővebb leírásakor fejtem ki.) A tanítás jogát szintén tilos volt bizonyos pénzösszeg ellenében megadni, ami szintén a regulares erkölcsi alapját szélesítette, ugyanis a törvény azt mondja: *Quia quidam pro licentia docendi pecuniam exigabant, praecipit Papa Vintoniensi episcopo, ut prohibeat ne pro licentia docendi in parochia sua aliquid exigatur, aut etiam promittantur, et si postea solutum aliquid fuerit, illud faciat restituui: et si aliquid promissum fuerint, faciat remitti promissum: quia scriptum est: gratis accipistis, gratis date.*²⁹ Továbbá: *Consuetudo erat in ecclesia Gallicana, quod magistri scholarum sine certo pretio alicui docendi licentiam non concedebant. Papa volens illam pravam consuetudinem extirpare, quae de radice cupiditatis procedit, prohibet sub anathematis interminatione, ut quicumque idonei fuerint regere scholas, sine molestia vel extractione aliqua permittantur.*

Ugyanakkor, amennyiben egy szerzetes clericusi feladatokat látott el, a törvény megengedte a clericusi állással járó javak teljeskörű élvezetét. *Moderamine Apostolicae auctoritatis decernimus, ut Monachi, si Presbyterii honore dedicati sunt, cum ligandi, solvendique potestate, decimarum, primitiarum, oblationum, donationum, quae fiunt pro vivis et pro defunctis, portionem iuxta canonem ad suam, proximorumque utilitatem merito perfectioris iustitiae non minus, quam ceteri Sacerdotes laudabiliter sibi vendicent.*³⁰

Hostiensis mindazonáltal megjegyzi, hogy azt a szerzetest, akit nem egyetértésből, vagy valamely fennsőbbség által helyeztek katedrára, és szemtelenül befurakodik, azt űzzék el. Az küldje tanulni, akinek hatalma van felette, úgy elbocsátva, hogy vannak tilos tudományok (melyek néhányaktól el vannak zárva), de egyebekben a világi és a szerzetes se előnyére, se hátrányára nincs megkülönböztetve. És különösen igaz ez a teológia tudományára, amelynek tanulmányozására a világi clericusok és a szerzetesek egyformán küldetnek. *Haec etiam requirit salus animarum, & publica utilitas.* A szerzetes ugyanakkor engedelmeskedjen az apátnak, nem csak saját monostora, hanem az egyete-

27 Többek közt a III. Lateráni zsinat határozataiban való gyors tájékozódáshoz megfelelő kézikönyv: *Notitia conciliorum sanctae ecclesiae, authore Joanne Cabassutio, Tyrnaviae, M. DCC. LXIV. tom. 2. 209-214. o.*

28 Ld. Liber X 5. 5. 1., glossae, De magistris et ne aliquid exigatur pro licentia docendi.

29 Liber X 5. 5. 2.

30 xvi. q i. Moderamine.

mes egyház hasznát szem előtt tartva.³¹ Mindkét szempont igaz tehát egyszerre, írja Hostiensis; *quia verum est, quod sub uno et eodem tecto non debent esse diuersae professionis homines. ... Sed certum est, quod sub una & eadem universitate diuersorum corporum hominum genera sunt diuersa. Sed nec quo ad officium magisterii pertinet. clericorum secularium & regularium studia diuersa sunt: qua utrique student eandem doctrinam. ... & tamen unum corpus faciunt, & in simul cohaerent, & in simul coniunguntur.*

Két ellentétes kánonjogi véleményt olvashattunk tehát, melyek sorrendjéből Hostiensis egyéni véleménye is sejthető. Ugyanis a kánoni jogban mindig az az autentikus, amelyet utóljára tesznek közzé, és ha ezt a szempontot figyelembe vesszük, akkor feltételezhető, hogy Hostiensis inkább az utóbbi nézet oldalán áll. Ez azonban egy kevésbé lényeges kérdés; sokkal fontosabb az, hogy milyen történeti háttér tette szükségessé azt, hogy a maga korában igen megbecsült kanonista ilyen problémával foglalkozzon. Most térnék tehát rá a konkrét történeti háttér ismertetésére.

Szerzetesség és tudomány

I. A XII-XIII. században a monasztikus rendeknél, ha nem is “kulturális forradalomról”, de a tudományokhoz való viszony átalakulásáról beszélhetünk. Egyre nagyobb lelkesedéssel tekintettek a kánonjogi, orvosi és római jogi stúdiумok felé,³² mígnem a határtalan buzgalmat a szigorú pápai rendeletek szorították korlátok közé (pl. 1212 Paris,³³ korábban Clermont 1130, Reims 1131, Lateran 1139, Tours 1163, Montpellier 1162; 1310-ben V. Kelemen.³⁴).

A tanulmányi idő a monostorokban jelentősen megnőtt – 10,12,15 évre. Az “artes”-t új szempontok alapján oktatták, továbbdolgozták, de a quadrivium tárgyai “curiositas”-ként gyakran csorbát szenvedtek.³⁵ Mindazonáltal a novíciusok nevelése inkább a rendi statútumok, szokások, egyházi énekművészet, ima és meditáció továbbadását célozta meg, s kevésbé a mély teológiai oktatást. Ahol kiművelt tanárok működtek, ott persze jobb volt a helyzet: teológiát, egyházjogot tanítottak. De ez nem kapott jól szervezett keretet, nem terjedt el széles körben. Az ismételt zsinati felszólítások, pápai intések azonban, úgy tűnik, nem voltak

31 *Sed haec ipsa oboedientia tunc acceptabilis erit Deo et dulcis hominibus, si quod iubetur non trepide, non tarde, non tepide, aut cum murmurio, vel cum responso nolentis efficiatur. Quia oboedientia quae maioribus praebetur Deo exhibetur; ipse enim dixit: Qui vos audit me audit.* Regula Sancti Benedicti, caput V., De oboedientia.

32 Vö. R. Limmer: *Bildungszustände und Bildungsideen.* Berlin, 1957. 105. o.

33 Ld. Mansi: *Sacr. conc. nova et ampl. collectio, Venetiis, 1728. tom. XXII, 831, 20.*

34 Ld. H. Denifle: *Die Universitäten des Mittelalters bis zum XIV. Jahrhundert.* Berlin 1885., *Denifle-Chatelein: Chartularium univ. Paris.* Paris, 1889. I, 92.; *Humb. de Romanis, De erud. praed. c. 28* (in: *Maxima Bibl. Patrum XXV, 469*); *Aquinói Szt. Tamás, Summa Theologiae 2,2,q. 188., R. Limmer jegyzetéből, ld. idézett mű.*

35 Vö. *Jacque de Vitry* (in: *Pitra, Analecta nov. II, 368, 370*), *Roger Bacon.*: *Op. tert. 20, 56*; *Philippus von Hartweg* in: *J.-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Turnhout tom. 203, 703-től.*

igazán hatásosak, amit jól bizonyít az 1312-es vienne-i zsinat megállapítása: *rursus, ut in ipsis monachis proficiendi in scientia via opportuna non desit, in singulis ipsorum monasteriis...idoneus teneatur magister, qui eos in primitivis scientiis instruat diligenter.*³⁶

II. A monasztikus szerzetesek számára az idegen iskolák látogatása tilos volt, amit viszont a koldulórendi – sem a ferences, sem a domonkos – szabályzatok nem akadályoztak. Ami az első ferences regulát illeti (1210), az nem tett mást, mint teljes lemondásra szólított fel. Mindent eladni, árát a szegényeknek adni, nem élni a világ kényelmével, gazdagságával.³⁷ Minden nyugati szerzetesség szellemi-lelki alapja, Szent Benedek Regulája csak egyszer használja a *paupertas* szót,³⁸ a fő hangsúlyt az engedelmességre helyezi, és a bencés szerzetes szegénysége nem más, mint a saját akarataról való lemondás. A koldulórendiek mozgalma másból merített: a városok nyomorából, a szegénység és a hatalmas kereskedővagyonok éles kontrasztjából.³⁹ A tudományról, melyről Szent Ferenc gondolatait a következőkben közlöm, kezdetben szó sem volt. *Azt mondja az apostol: – írja Ferenc ma Admonitiones címen ismert művében – A betű öl, a lélek pedig éltet. Betű által halnak meg azok, akik csak a szavakat óhajtják tudni, hogy így bölcsőbbnek tűnjenek fel másoknál; s így akarnak nagy vagyont szerezni, hogy azt rokonaik és barátaik közt szétozthassák. És betű által halnak meg azok a szerzetesek is, akik nem akarják követni a Szent betű szellemét, hanem beérik a szavak merő tudásával és értelmezésével. És viszont azokat élte a Szent betű szelleme, akik egész tudományukat, melyet szereztek és megszerezni kívánnak, nem a testnek tulajdonítják, hanem szóval és példaadással a fölséges Úristennek adják vissza, akitől minden jó származik.*⁴⁰

A XIII. század elején mégis egy olyan folyamat indult el, mely a XIV. század közepéig kétszer is – a XIII. század első és befejező harmadában – reneszánszát élte.

Johannes Barastre telepítette le az első domonkosokat Párizsban, és Giovanni Staccia volt az, aki Szent Ferenc akarata ellenére tanulmányi házat alapított Bolognában a tudásra szomjazó ferences növendékek számára. Harminc évvel később, mikor kisebb koldulórendek is megjelentek a színen, a két nagyobbik – a domonkosok s a ferencesek – megtették a második lépést, és újabb tanulmányi házakat alapítottak. A nagy terjeszkedési hullám után mindkettőnél körülbelül három évtizedes nyugalom következett, miközben a kisebb koldulórendek is behozhatták lemaradásukat, minek következtében a század nyolcvanas-kilencvenes éveiben újabb alapítóhullám indult meg. Akkoriban nem kevesebb, mint legalább kétszáz studium generale működött szerte Európában. Ez a magas szám azonban csak a koldulórendi (elsősorban a domonkosok által kidolgozott) oktatási rendszer csúcshintézményeinek adatait tartalmazza; mikor Roger Bacon *Com-*

36 Vö. *R. Limmer*: i. m. 106. o.

37 Vö. *J. R. H. Moorman*: *Sources for the Life of St. Francis of Assisi*. Oxford, 1940. 52. o. és köv.

38 Ld. *Regula Sancti Benedicti*, c. 48.

39 Ld. *R. W. Southern*: *A nyugati társadalom és egyház a középkorban*. Budapest, 1987. 347. o.

40 Ld. *Admonitiones Sancti Francisci* in: *Assisi Szent Ferenc művei*. Szeged, 1993. 13. o.

pendium studii philosophiae című művében azt írja, hogy a ferenceseknek és a domonkosoknak *in omni civitate, in omni castro et in omni burgo* doktoraik vannak, akkor nem csak a studium generalékra, hanem a helyi, a “provinciális” iskolákra is gondolt. Ezek az iskolák közvetítették a legalapvetőbb ismereteket, és tették lehetővé a studium generalék látogatását. A koldulórendek elég hamar nem csak a *vita apostolica* által legitimált prédikálást, és a szociális tevékenységet tűzték ki célul, hanem a pápák szándékának megfelelően a minden hívő számára megismerendő igazság terjesztésére is életüket tették. A városok mellett az egyetemeket is egyértelműen célba vették, és meg voltak arról győződve, *quod nostrae religionis famosa reputatio in Ecclesia Dei ex personis excellenter litteratis specialiter dependet*, ahogy ezt a karmeliták 1312-es nagykáptalanja megfogalmazta. A tanulás és a tanítás egész életen át tartó szolgálattá vált. Domonkos utóda, Humbert de Roman írta: *Studium est ordinatum ad praedicationem, praedicatio ad animarum salutem, qui est ultimus finis*. Ez fővonulattá vált minden koldulórend szellemiségében. A tanuló és tanító testvérek számára előírták, *ut die, et nocte, in domo, in itinere legant aliquid vel meditentur*. 1274-ben a kisebb koldulórendeket is választás elé állították: vagy kiveszik a részüket az oktatásból az egyház és a hívők közösségének érdekében, vagy a II. Lyoni zsinat 15. canonja értelmében feloszlatták őket. Természetesen a rendeken belül is megoszlottak a vélemények az új élet- és hivatásszemlélet, és a “régieket” képviselők között. Igen sokan egy más, inkább lelki-aszketikus vonalon kívántak volna haladni, különbséget téve *sapientia* és *scientia* között. Tudjuk, hogy ezek a később elmérgesedő nézetkülönbségek milyen szakadáshoz vezettek a ferences vagy a karmelita renden belül. Ez utóbbi rendben jelentkezett talán legerősebben a studiumok legitimitásának kérdése. Illés próféta fiai, *eremitae simplices, non litterati, pauperes, membranas forte non habentes, nec scriptores, orare potius consueti quam scribere*, ahogy Johannes von Hildesheim jellemzi őket, nagyon hamar meglepedtek Párizsban, Oxfordban és Cambridge-ben, minek következményei hamar meglátszottak a rend lelki életében, felfogásában. Ugyanis a rend angol testvérei és generálpriorja Simon Stock, valamint a francia testvérek között, akik Nicolaus Gallus vezetésével vissza akartak térni a Karmel-hegyre, a szemlélődés színhelyére, viszály tört ki, és ebből az előbbi párt került ki “győztesen”. Nicolaus Gallus műve, az *Ignea Sagitta* a várost és a studiumokat úgy emlegette, mint az ördög eszközeit.⁴¹

III. A két nagyobb rend útja röviden a következő. A ferencesek eleinte gyorsabban fejlődtek, mint “versenyársuk”, a domonkos rend. 1220-ban, a noviciátus megalapításának évében tagjai már Bolognában és Párizsban folytatnak rendi tanulmányokat. 1224-ben jelennek meg Oxfordban, de már 1223-ban egyik jelentős tagjuk, Pádúai Antonius bolognai teológiai lector. Németföldön a három

41 A fenti bekezdés adatainak és gondolatainak nagy része Kaspar Elm 1994. novemberében Krakkóban elhangzott *Studium und Studienwesen der Bettelorden – eine andere, eine bessere Universität?* című előadásának anyagából származik, melyet Klaniczay Gábor tanár úr bocsátott rendelkezésemre.

provincia elhelyezkedésének megfelelően három nagyobb tanulmányi központot alakítottak ki, néhol provinciánként több intézménnyel: Magdeburg (1228), Köln, Strassburg, Hildesheim (1245), Erfurt (1259). Az első ferences teológiai professzor 1231-ben Párizsban kezdett működni. Az egyetemekről a közösségekbe visszatérők lectorként lectioakat, disputatioakat tartottak az egész konventnek. Számukra a teológia volt az elsősorú tudomány a prédikáló tevékenységnek⁴² megfelelően.⁴³ Ide tartozott a Szentírás, az egyházatyák, és a Szentenciák tanulmányozása. A filozófia – segédtudományként – csak a század közepén kerül elő, s bár nagy a renden belüli ellenállás (elsősorban Szt. Ferencre hivatkozva, aki a fentebb idézett szövegnek megfelelően viszonyult a tudományhoz, aminek szerinte más céljai vannak, mint azt művelői hiszik, és ha azzal helytelenül bánnak, akkor csak akadály a teljes szegénység, a lemondás és a szegény emberekkel vállalt sorsközösség útján), elismerik. Az „artes” ágai is csak 1244/47-től kapnak helyet Bonaventura „bábáskodásának” köszönhetően.⁴⁴ Ezek már nem a korábbi idők filológiai stúdiumai voltak, hanem a modern skolasztikus dialektika. Csak Oxfordban úzték buzgón a klasszikus tudományokat.⁴⁵ A tanulmányi elvárások a novíciusokkal szemben egyre növekedtek. A Regula már 1260-ban (34 évvel Szt. Ferenc halála után!) előképzettséget várt el a belépni szándékozó clericustól a lecturában (zsoltárok), ismereteket a grammaticában és a logikában. A XIII. század fordulóján a novícius évek 2-3 év filozófiai stúdium követte, aztán négy év generálistúdium (teológia). A tanulmányi idő alatt a testvéreket felmentették a rendi kötelezettségeik alól, hogy azok ne akadályozzák őket a tanulmányokban. Az egyetemen végzett tevékenységükről be kellett számolniuk.

Salimbene úgy ír a a minorita novíciusokról, mint *pueri litterati; nobiles moribus et honesti*,⁴⁶ ugyanakkor néhány tudósítás elmondja, hogy nem mindig feleltek meg a teoretikus elvárásoknak.⁴⁷ Viszont néhányak egyetemi karrierje bizonyítja, hogy egy erős tudományos vonal tört előre a rendben. Ugyanis a tudósok nagy része állandó harcban állt az egyházi javadalmakért, hogy fenntarthassa magát. Szinte minden egyetemi hallgató családi, vagy valamely patrónusi támogatásra szorult, különben egyszerűen nem tudott volna megélni. Ami a karriert illeti: a magister artium címet körülbelül 25 évesen érhatték el, miután az illető egyénnek egy egyházi vagy világi hivatalban kellett működni és megfelelnie, hogy visszatérhessen az egyetemre teológiai, vagy jogi fokozat megszerzése céljából. Ha például teológiai pályára lépett, akkor körülbelül 40 évesen lett doktor, s csak ekkor gondolhatott magasabb pozíció elnyerésére mind egyházi, mind pedig világi vonalon. A koldulóbarátok azonban megmutatták a kiutat ebből a nyomasz-

42 Vö. De predicatores in Regula bullata c.9. in: Assisi Szent F. művei.52. o.

43 Ld. Bonaventura, Opp. VIII, 339.

44 Vö. Bonaventura, Opp. VIII, 335.

45 Ld. H. Rashdall: The Universities of Europe in the Middle Ages. ed. F.M.Powicke, A.B.Emden. Oxford, 1987. vol. III. 153-156. o.

46 Ld. Chron. 119, in Salimbene, Chronicon. Parma, 1857.

47 Ld. R. Bacon, c. st. ph. c. 5. 425. o.-tól, ahol így ír: *Plura millia intrant, qui nesciunt legere Psalterium nec Donatum, sed statim post professionem ponuntur ad studium theologiae...*

tó helyzetből, aki ugyanis rendjükbe lépett, nem könyörgött többé beneficiumért, s teljes lendülettel csak a tudománynak élhetett. Így futott tehát be hatalmas karriert Robert Bacon,⁴⁸ Richard Rufus⁴⁹ és Alexander of Hales.⁵⁰

A párhuzamosan alakuló domonkosok hasonló célokat követtek, csak a megvalósításban választottak más utat. (Ez a rend kezdetben sokkal nehezebben tudott gyökeret eresztetni.) A két koldulórend természetesen szervesen hatott egymásra: a domonkosok átvették a ferencesek állásfoglalását a szegénységgel kapcsolatban, hiszen felismerték annak sikerét,⁵¹ a ferencesek pedig követték a domonkosokat az egyetemekre. A ferencesek szinte ösztönösen éreztek rá a társadalmi igényekre, s e megérzést aztán a domonkosok egy erős intellektuális magra támaszkodva vették át és használták fel. Ez utóbbiak a prédikáláshoz, és a tanításhoz igényelték a tudományos előfeltételek megszerzését, az előbbieket viszont az Írás által, annak lényege, a mondat helyes felfogása által, *verbo pariter et exemplo* próbálták hatni. A század vége az ő szellemi törekvéseik és eredményeik virágkora. A koldulórendek vezetésével, különösen a domonkosokéval, a bevezetésben már említett következményeket hozó nagy harc alakult ki az egyetemeken. Iskoláik nyitva álltak a laikusok, a clericusok, és a szerzetesek előtt egyaránt. A vándorpredikálás és vándortanítás az ő mozgalmukhoz fűződik elsősorban; egy strassburgi rendtag szerint *docemus populos, docemus praelatos, docemus sapientes et insipientes, religiosos et seculares, clericos et laycos, nobiles et ignobiles, parvos et magnos*.⁵² 1259-ben a filozófiát a teológia előstúdiumának ismerték el. A domonkos kiképzés 9-10 évig tartott: Logicalia (2 év) és Naturalia (2 év), 2 év Petrus Lombardus Sententia-kommentárjainak⁵³ volt szentelve, végül 3-4 év teológia. Csak ezek után taníthattak és prédikálhattak. Az orvosi, jogi és természettudományos stúdiumok tilosak voltak, a jogi tanulmányok Raymundus de Pennaforte *Summa de casibus* című művére⁵⁴ korlátozódtak. Párizsban 1217-ben

48 Pályafutásához ld. A.B. Emden: Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500. Oxford, 1957-59. I. 87. o. ld. még 40. jegyzet.

49 Ld. uo. III. 1604-1605. o. ld. még 40. jegyzet.

50 Ld. J.R.H. Moorman: History of the Franciscan Order. Oxford, 1968. 100, 131-132, 240-242. o.

51 Amikor a két rend vezetői 1218-ban Rómában találkoztak, Ferenc szervezete már egész Európában otthonra talált, Domonkos pedig még mindig egy kis csoport élén állt.

52 Ld. L. Pfleger: Zur Geschichte des Predigtwesens in Strassburg, Strassburg, 1907. 7. o.-tól.

53 Petrus Lombardus *Libri IV. Sententiarum, A szentenciók négy könyve*, más néven *Négyeskönyv* című műve a korai skolasztika talán legjelentősebb alkotása. Írója a párizsi székesegyházi iskola tanára, majd Párizs püspöke volt (meghalt 1160-ban). Alkalmazkodva az egyház tanításaihoz Abélard *Sic et Non* című művének módszerére támaszkodva foglalta össze a teológia lényegi anyagát. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a középkor folyamán végig tankönyvként használták, és számtalan kommentárt szenteltek neki. Vö. Bánk J.: Kánoni jog. Budapest, 1960. 79. o., és Marcia L. Colish, Peter Lombard III. Leiden, New York, Köln, 1994. 33-77. o.

54 1230-ban IX. Gergely pápa (1227-1247) káplánjára és penitenciárusára, Raymundus de Pennafortéra bízta egy egyetemes és teljes kánongyűjtemény szerkesztését. A szerző 1180 körül született Barcelonában. Bolognában tanult és tanított. 1222-ben a domonkos rend tagja lett. A pápai megbízatást négy év alatt teljesíti, ami hatalmas teljesítménynek tekinthető. 1238 és 1240 között a domonkosok generálisa, majd visszatér Spanyolországba, ahol 1275-ben meghalt. 1601-ben VIII. Kelemen szentté avatta. Ld. bővebben Bánk: i.m. 187-190. o.

telepedtek meg (1220-ban III. Honorius pápa külön megelégedését nyilvánította ki a párizsi egyetemnek a domonkosok befogadása alkalmából), Bolognában 1219-ben alapítottak iskolát. 1224-ben a párizsi tanulmányi házukban több, mint 120 testvér volt. Első professzorukat 1229-ben szerezték, a másodikat 1231-ben. A XIII. század közepéig mintegy 20 tanáruk működött Párizsban.⁵⁵ 1229 és 1236 között minden provinciából három diákot Párizsba küldtek, 1246-ban továbbmentek: az előbbi hármon túl még négy mehetett más főiskolákra (a diákok tanulmányi költségeit természetesen a rend állta). A négy provincia megszervezése után Kölnben, Bolognában, Montpellierben és Oxfordban generálistúdiumokon vettek részt.⁵⁶

A szerzetesek és az egyetemek közti viszony

I. A középkori egyetemek két legnagyobbikában, Párizsban és Oxfordban – *ubi maxime viget studium* – a szerzeteseket – szentségük és aszketizmusuk okozta első elragadtatásban – jól befogadták. A világi magisterek róluk alkotott véleményét Parmai Johannes tolmácsolja: *servi, filii et discipuli*.

Párizsban az újkeletű jövevények kedvező fogadtatása azonban gyorsan megváltozott. A leghevesebb összecsapások 1252 és 1290 között zajlottak, éspedig három periódusban: 1252-1259, 1265-1271, 1282-1290. A leghevesebb összeütközés a maga hirtelen kirobbanó, újszerű erejével az 1252-1259 között lezajló volt. Résztvevői: a koldulórendi magisterek, a laikus magisterek döntő többsége, a pápaság, a francia király és a diákság.

A XIII. században az egyetemek legfontosabb alternatívái a koldulórendi stúdiumok voltak. Mint említettem, igen hamar iskolákat alapítottak Párizsban, Oxfordban és Cambridge-ben (azon három egyetem árnyékában, melyek egyedül voltak feljogosítva teológiai *licentia ubique docendi* kiadására!), az egyetemtől tanárokat, növendékeket vonva el a rend számára. Feltétlenül meg kell említeni viszont azt is, hogy a teológiai fakultásokon igen szívesen látták a jól képzett szerzetes-tanárokat, és ez a tendencia igazán a XIV. században erősödött meg, mikor egyre több egyetem kapta meg a teológiai fakultás indításának jogát, viszont a megfelelő tanárokkal nem rendelkeztek.

Az első két tanár, aki a párizsi domonkos studiumban, Saint Jacques-ban tanított, tulajdonképpen világi volt: Jean de St. Albans 1220 körül kezdi meg működését, éspedig III. Honorius pápának, a koldulórendiek jól ismert támogatójának a kérésére, és őt Jean de St. Gilles követte 1225 körül. Saint Jacques tanárai nyilvánvalóan érezték, hogy státuszuk különbözik az egyetemi magisterekéétől, s midőn az utóbbiak 1229 márciusában elhagyták Párizst a sztrájk jogával élve, Jean de St. Gilles megtagadta a csatlakozást. A domonkos Roland de

⁵⁵ Ld.H. Denifle: Archiv II. 171. o.-tól.

⁵⁶ A domonkos neveléshez ld. még W.A. Hinnebusch: The History of the Dominican Order. New York, 1973. vol.II.

Cremona éppen két hónappal a szétszóródás után kezdett működni, mint mester, s így lett ő az első domonkos magister. 1230-ban a teológiai fakultáson tizenkét katedrából kettőt domonkosok foglaltak el, viszont ezáltal egyértelműen az egyetemi tanárok testületébe tartoztak, és ennek megfelelően kellett volna eljárniuk minden esetben. A zökkenőmentes együttélés csak így lett volna lehetséges. Amiként domonkosok is részt vehettek az egyetemi oktatásban, ugyanúgy jelen lehettek nem-domonkos diákok a Saint Jacques-ban tartott lectionon. A domonkos és ferences iskolák jelentős hasznot húzhattak a világi magisterek szétszóródásából, nagy befolyásra tehettek szert az egyetemeken.

A ferencesek iskolája⁵⁷ Alexander of Hales (+1245)⁵⁸ csatlakozásával válhatott híressé, akit a ferences doktori székben tanítványai, valamennyien kiváló tudósok, követtek: Jean de La Rochelle, Odo Rigaud (+1275), William of Meliton (+kb. 1260) és Szent Bonaventura (Giovanni di Fidanza, +1274).

II. A szembenállás lényege és a világi magisterek sérelmeinek alapjai a következők. Nem lehet igazi értelmiségi az, aki nem kapta meg a nélkülözhetetlen alapfokú képzést a Szabad Művészetek Karán, aki számára nem létezik a létfenntartás mindennapos anyagi gondja, és akinek a szemében az egyetemi sztrájkjog nem jelent kötelezettséget. A világi magisterek tehát az egyetemi státútum megsértésével, be nem tartásával vádolják szerzetesi – egyébként el nem ismert – kollégáikat. Ugyanis teológiai fokozatot szereztek, és oktattak anélkül, hogy megszerezték volna a "maitrise-es-arts" végzettségét. 1250-ben azt a jogot is megkapták a pápától, hogy a licentiát a teológiai kartól függetlenül, a Notre-Dame kancellárjától nyerhessék el. A státútumok által előírt egy katedra helyett kettőt követeltek maguknak és foglaltak el. És ami talán a legnagyobb botrányt kavarta, az az volt, hogy a szerzetesek kivonták magukat az egyetemi szolidaritás kötelékéből, és mikor az egyetem sztrájkot tartott, ők akkor is megtartották előadásait, noha a sztrájk egyike azon jogoknak, amelyért az egyetem hosszú időközön át küzdött, és ami természetesen bennfoglaltatik a pápa által elismert státútumokban. Súlyos vád volt ezenfelül, hogy a szerzetesek tisztességtelen konkurenciával ártanak a világi magistereknek: a diákokat magukhoz édesgetik, sokakat szerzetesi pályára csábítanak,⁵⁹ és minthogy koldulásból élnek, nem fogadnak el pénzt a hallgatóiktól, amit egy állandó anyagi gondokkal küszködő világi nem engedhet

57 A párizsi ferences iskolát illetőleg ld. *J.R.H. Moorman: A History...* 131-133. o.

58 Ld. *Southern: i.m.* 364. o.

59 A kolduló barátok ellenségei sok történetben taglalták az e téren elkövetett bűneiket, s némelykor e történetek bizony nem voltak alaptalanok. IV. Ince például 1244. márciusában levelet intézett Torino főespereséhez, melyben elmondja, hogy Asti iskolamestere megjelent előtte, és a következők szerint számolt be: *Amikor az iskolamester Vercelliben folytatta tanulmányait, szolgálait megvesztegették, hogy kábítószert tegyenek italába. Ez után bizonyos barátok rávették őt, csatlakozzék rendjükhöz, mondjon ki egy egyszerű "igen"-t, további beszédre ugyanis nem volt képes. Ez után magukhoz vették holmijait, letépték róla ruháját, és szerzetesi csuhába öltöztették. Már éppen azon a ponton voltak, hogy tonzúrárt nyírjanak fején, ám ő magához tért, megragadta az ollót, és támadóit kiűzte a házból. A barátok, botránytól félve, visszaadták ingóságait; de az iskolamester a pápához fellebbezett, hogy kiereszkolt fogadalma alól oldja fel.* Ld. *Southern: i.m.* 361-362. o.

meg magának,⁶⁰ és egyúttal a szerzetesek támogatására sem számíthatnak a magasabb anyagi javadalmazásért folytatott harcokban.

A tanári fizetések, vagy inkább javadalmak igen eltérő és sokszínű képet mutatnak. Nem kívánok e témáról hosszabban írni, pusztán néhány észrevételre szorítkozom. A XII. századi iskolákban, mind Párizsban, mind pedig Bolognában a tanárok diákjaik által fizetett jövedelemből éltek, melyet vagy egyénre, vagy a csoportra szabva állapítottak meg, még a lectio megkezdése előtt. Az egyház nem támogatta ezt a rendszert, *quia scientia donum Dei est*,⁶¹ melynek áruba bocsátása *simoniának* számít. A hagyományos katedrális iskolák ezért ajánlottak, legalábbis elméletben, ingyenes oktatást, s a mestereket *praebenda* adományozásával tartották fenn. A probléma növekedni látszott az egyetemek esetében. A tanárok clericusként gyakran egyházi beneficium birtokosai is voltak, mivel a pápák így tartották megoldhatónak a problémát. Ugyanakkor egyes beneficiumok nem voltak kielégítőek, különösen sok, frissen végzett artista magister pedig nem is jutott hozzá. Ez volt a helyzet az orvosi és a jogi tanárokkal is a délebben fekvő egyetemeken. A régecskék ezért lelkiismeretesen gyűjtötték össze a diákok által fizetett díjat, a *collectát*. Ezt azonban nem mindig fizették szívesen a diákok, és sosem tett ki hatalmas összeget. A XIII. század végétől azonban a diákoknak egyre magasabb összeget kellett fizetniük vizsgáik letételekor. A tanárok keservesen küzdöttek a jobb beneficiumokért, a magasabb vizsgadíjakért, és a *collecta* pontos összeszedéséért. A tanárok elvi vitákat folytattak Arisztotelészre, a Bibliára és a római jogra támaszkodva arról, hogy jóllehet a tudomány isteni adomány, és ezért nem lehet pénz szerint értékelni, mégis a tanárok dolgoznak, és munkájuk érdemel valamilyen ellenszolgáltatást.

Az újonnan alakult egyetemek a biztos illetmény csalogató ígéretével próbálták a jobb tanárokat iskolájuk számára megszerezni. Ez történt például Nápolyban (1224), Vercelliben (1228), és Toulouse-ban (1229) is. Sok helyen maga a helyi egyház is bekapcsolódott ezekbe az alkudozásokba, főként mikor az egyes tanári illetmények tizedeken és más egyházi jövedelmeken alapultak. Másutt a város is jelentős kötelezettségeket vállalt.⁶² Ugyanakkor Franciaországban nem találunk a középkor vége előtt (először Avignonban 1479-ben) ilyen illetményekkel ellátott tanárokat, kivétel néhány új alapítás, melyeket a városok próbáltak ellátni.

Minden kedvezmény és segítség ellenére mind a tanárok, mind a diákok élete igen bizonytalan volt, a legtöbben nem tudták létfenntartásukat fedezni. Ezt bizonyítja az a számtalan, már-már közhelyszámba menő levél, mely a scholares

60 Az egyetemi professzorok helyzetét illetően ld. *Le Goff*: 171-174. o., továbbá *Hostiensis*: i.m. cap. 7., *Ridder-Symoens*: i. m. 133-135, 154-57, 165-68. o., továbbá: *G. Post*: Masters' Salaires and Student Fees in the Mediaeval Universities'. in: *Speculum*, 7 (1932), *J. Paquet*: Salaires et prébendes des professeurs de l'université de Louvain au XVe siècle. Léopoldville, 1958.

61 Ld. *Hostiensis*: Summa Aurea, *De Magistris* rubrika bevezetője.

62 Vö. *D. Zanetti*: A l'université de Pavie au XVe siècle: les salaires des professeurs. in: *Annales ESC*, 17 (1962).

sanyarú helyzetét taglalja.⁶³ Az intellektuális tevékenység, az értelmiségi státusz ezekben az időkben egyet jelentett a létbizonytalansággal, legalábbis ami azt a többséget illeti, amely nem tudott a tanítványaitól kapott díjazásból, ajándékokból megélni. Ebben a helyzetben jelentek meg egy merőben más és szinte "megváltó" életformát kínálva a koldulóbarátok. Robert Bacon és Richard Rufus példája is bizonyítja, hogy milyen hatással volt ez a világi magisterekre.⁶⁴

Kétségtelen, hogy a legtöbb vitát a koldulórendek reguláinak központi alappilére, a szegénység váltotta ki.⁶⁵ A szegénység a ferences és domonkos barátoknál szükségszerűen hozta magával a koldulást; s ezen a ponton a legnagyobb az értelmiségi világi kollégák ellenállása. Szerintük ugyanis az ember csak saját munkájából élhet. *Könnyűszerrel bebizonyítom* – írja a vitához csak később kapcsolódó Jean de Meung –, *sehol sem olvasható a Szentírásban, hogy Jézus és az ő tanítványai, messzi földeket bejárván, alamizsnakenyéren éltek volna: épp ellenkezőleg, ahogy egykor a párizsi teológusok tanították, nem akartak koldulni. ...Az egészséges férfinak – akár szerzetes, akár egyszerű istenfélő –, ha magának kell gondoskodnia a megélhetéséről, tulajdon két kezével kell megkeresnie a kenyérré valót ...A Szent Pál azt parancsolta az apostoloknak, hogy munkával szerezzék meg, amire szükségük van; s amikor megtiltotta a koldulást, így szólt hozzájuk: keményen dolgozzatok meg minden betevő falatért, és sohase vegyétek el a másét.*⁶⁶

A leghevesebb viták közepette egy világi magister, Guillaume de Saint-Amour⁶⁷ a fenti – bizony állíthatjuk, hogy súlyos – sérelmek hatása alatt *Új idők veszélyei*⁶⁸ című írásában kemény kirohanást intézett a koldulórendiek ellen, amiért is egy pápai ítélet nyomán, még ha a világi magisterek többsége mellé is állt, el kellett

63 Egy bizonyos Dávid mester, aki az 1170-es években Bolognában tanult, így ír: *Képtelen vagyok elhagyni Bolognát egy halom adósság miatt, ami rám nehezedik, és tönkretesz. (...) Járadékhomból többet reméltem, és e várnakozásom miatt többet költöttem, és tovább maradtam Bolognában, mint amit megengedhettem magamnak. A dolgok már általában így szoktak történni.* In: F. Liverani: *Spicilegium Liberianum*, 1863, I. 627. o. ld. in: *Southern*: i.m. 343. o.

64 Az előbbi Párizsban szerezte meg a magister artium címet, majd az oxfordshire-i Lower Heyford papi javadalma felének birtokosaként (ezt Eynsham apátságának köszönhette, valószínűleg azért kapta, mert családja bérlője volt az apátságnak) kezd tanítani Angliában. Anyagi kilátásai nem voltak túl fényesek, de kb. 1227-ben belépett a dominikánus rendbe, és ezzel minden gondja megoldódott, minden anyagi javadalomról hátrány nélkül lemondhatott, és biztos akadémiai pozícióra tett szert. Richard Rufus szintén a magister artium fokozat megszerzése után kezdett tanítani, és 1230 körül lett ferences, ami által pályafutása biztosítva volt, és jelentős karriert futott be, egész életét a teológia tanulmányozásának szentelve. Ld. még 24., 25. jegyzet.

65 Ld. *Regula Bullata*, c.4., 6.: *Szigorúan megparancsolom az összes testvéreknek, hogy semmiképpen se fogadjanak el pénzt, vagy pénzt, se közvetlenül, se közvetítő személy útján. (...) És mint zarándokok és jövevények, akik szegénységben és alázatossághoz szolgálnak a világon az Úrnak, menjenek bizalommal alamizsnát gyűjteni, és nem kell szégyenkezniük, mert az Úr is szegénnyé lett értünk ezen a földön.*

66 Ld. *Le Goff*: i.m. 146-147. o.

67 Az ő és a többi párizsi (bölcész) magister személyét, de főként a párizsi bölcsészfakultáson végzett munkásságát tekintve ld. P. *Glorieux*: *La faculté des arts et ses maîtres au XIII siècle*. Paris, 1971.

68 Ld. P. *Glorieux*: *Le conflit de 1252-1257 et la lumière du Mémoire de Guillaume de Saint-Amour*. In: *Rech. de théol. anc. et médiév.*, 24 (1957). 363-372. o.

hogy hagyja az egyetemet.⁶⁹ IV. Ince pápa (1243-54) végül kénytelen volt elismerni a koldulórendiek státútumokat sértő túlkapásait, és 1254. november 20-án *Etsi animarum* kezdetű bullájában a két rend kiváltságait megnyirbálta. Ez volt az utolsó kísérlet arra, hogy a koldulórendeket az egyetemi testület keretein belül tartsák. De a korabeli koldulórendi kapcsolatok és befolyások mellett egy ilyen korlátozó jellegű bulla nem lehetett hosszú életű: IV. Ince utóda, IV. Sándor (1254-61) – egyébként a ferencesek volt bíboros protektora – már 1254. december 22-én *Nec insolitum* kezdetű bullájával érvényteleníti elődje rendelkezését; 1255. áprilisában pedig kiadta *Quasi lignum vitae* bulláját, mellyel a koldulórendek teljesen a világi magisterek fölé kerekedtek.

A küzdelem hamarosan újra fellángolt, sokkal mérgesebb formákat öltve olyanok részvételével, mint az elbocsátott Guillaume de Saint-Amour, a költő Rutebeuf és a már idézett Jean de Meung (a *Rózsaregényben*). Olyan vádak érték a koldulóbarátokat, hogy jogtalanul bitorolják a papi funkciókat, tudniillik a gyóntatást és a temetést; hogy álszent cselekedeteikkel megtévesztenek mindenkit, és csak gazdagságot, hatalmat hajszolnak;⁷⁰ legsúlyosabb vádjuk pedig az eretnekség volt.⁷¹

Azok a túlzások, és mértéktelen vádaskodások, szidalmak, melyek a koldulórendek hitelét akarták teljesen megrontani, méltó ellensúlyozást nyertek a skolasztika olyan nagyjaitól, mint a domonkos Aquinói Szt. Tamás (†1274), Gérard de Abeville (Guillaume de Saint-Amour utóda, †1272),⁷² vagy a ferences Szt. Bonaventura etc.

A viszály tehát egyre csak mérgeződött, de a pápákkal szemben a világi magisterek tehetetlenek voltak,⁷³ s Róma egyértelműen a kolduló barátok mellé állt,

69 Ld. *M.M. Dufeil*: Guillaume de Saint-Amour et la polémique universitaire Parisienne 1250-1259. Paris, 1972.

70 Vö. a *Rózsaregény* híres Képmutatója, aki ferences barát.

71 A vádlók szerint az "evangéliumi szegénység" eszménye ellenkezik a krisztusi tanítással, s jelentősen károsítja az egyházat. Könnyen felhasználható volt még ellenük az, hogy főként a ferences renden belül nagy népszerűsége volt Joachim da Fiore (cisztercita szerzetes) apokaliptikus próféciáinak, melyek az "új kor" eljövételét éppen a vizsgált korra tették (kb. 1260-ra), amely korban egy új világ születik, és pedig a Lélek, a szegénység egyháza által. A ferences Gherardo da Borgo San Donnino *Liber introductorius in Evangelium Aeternum* című művével (1254) lett a joachimita tanok követőjévé, újabb alapot adva a világi oldalról jövő vádaknak. Ld. *Le Goff*: 143-144. o. Továbbá: *Christine Thouzelier*: Hérésie et pauvreté à la fin du XII et au début du XIII siècle. In: *Études sur l'histoire de la pauvreté*. Paris, 1974. 371-388. o. vö. C. XXIV, q 3, c 26.

72 *Idem est proprium et commune: proprium quoad dominium vel potestatem dispensandi, commune quia alii: communicandum tempore necessitatis*. Vö. Philippe Grand: Gérard d'Abeville et la pauvreté volontaire. in: *Études sur l'histoire...* 389-411. o., továbbá: P. Glorieux: Pour une édition de Gérard d'Abeville. in: *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, IX. 1937.

73 Az 1290. évi párizsi zsinaton Benedetto Gaetani pápai legátus (a későbbi VIII. Bonifác) többek közt ezen szavakat vágta a jelenlevő párizsi magisterek szemébe: „Ezek a magisterek azt képzelik magukról, hogy hatalmas tudósi hírnévnek örverudenek előttünk. Épp ellenkezőleg: az a véleményünk, hogy az ostobák között is ők a legostobábbak, ők, akik méreggel fertőzték meg tanításukat, saját személyüket, sőt az egész világot... Semmiképp sem tűrhetjük el, hogy a mesterek holmi körmönfont okoskodásra támaszkodva bármily, Szentsek által kiadott privilégium megsemmisítésére törekedjenek.” Ld. *Le Goff*: i.m. 147-148. o.

elégítelt szolgáltatva ezzel hűséges munkatársainak, és magához láncolva a folyton változásokot eszközlő világi magistereket. A király, IX. (Szt.) Lajos – kinek gyóntatója ferences volt – egyetértett ezzel a rendezéssel;⁷⁴ a diákok a koldulórendi személyek és tanítások bűvöletében vonakodtak egyértelműen állást foglalni.

III. Oxfordban a regulares és saeculares közti harmónia hosszabb ideig maradt meg.⁷⁵ A domonkosok körül sem tört ki viszály, és a ferencesek is laikus teológiai tanárokat alkalmaztak konvent-iskoláikban a lecturákhoz.⁷⁶ Az illusztris Grosseteste (†1253) volt az első, és talán a legfontosabb világi magister, aki a ferences iskolában előadásokat tartott (1230-1235).⁷⁷

A domonkosok első magisterüket 1229-30 körül szereztek Robert Bacon (†1248) belépésével, és a domonkos iskola az ő személyén keresztül kezdett beépülni az egyetemi szervezetbe. Világosan látszik, hogy mind a párizsi, mind pedig az oxfordi egyetemen ugyanaz a folyamat játszódott le: az egyetem gondoskodott magisterekről a koldulórendi iskolák számára, így azok igen hamar ki tudtak nevelni egy önálló tanárgárdát maguknak, melynek tagjai a már említett kettős státuszban működtek.

Oxfordot a XIII. században – mint említettem – csak átmenetileg csapta meg annak a viharnek a szele, amely Párizst oly sok éven át két táborra szakítva tartotta.⁷⁸ 1251-52-ben, néhány héttel a párizsi egyetem első szerzetesek ellen szóló statútumának bevezetése után, találunk egy, a párizsihoz hasonló statútumot Oxfordban is, hasonlóan általános intenciókkal a szerzetesi doctorok sokszorozódó számának korlátozására, valamint a szerzetesi tanárok feletti egyetemi kontroll érvényesítése végett. Mint a párizsi statútum, ez is megkövetelte a teológiai tanulmányokat kezdő diáktól, hogy rendelkezzen az „Artes” kar végzettségével. A párizsi statútum további részeit más módon érvényesítették. A szerzetesi doctorok számának korlátozása helyett tehát megtiltotta azon férfiak képzését a teológiai karon, akik elébb nem szereztek magisteri (I) fokozatot az „Artes”-en. Ez az irat egyszersmind előírta azt is, hogy a hallgatók tegyenek esküt az egyetemi statútumoknak való engedelmességre, ami az egyik legkeményebb pontja volt a két fél közötti szócsatáknak. Egy tekintetben azonban a két statútum pontjai eltérőek voltak. A párizsi a teológiai fakultásról rendelkezett, és a saeculares teológusokat kívánta megvédeni törekvő koldulórendi társaik versenyétől. Oxfordban ezzel szemben kevés nyoma van a koldulórendiek iránti ellenszenvnek.⁷⁹ Az oxfordi

74 Rutebeuf a király szemére is hányja, hogy játékszer a koldulóbarátok kezében, nem védte meg az egyetem jogait királysága számára.

75 Ld. bővebben: *W.J.Courtenay: Schools and Scholars in Fourteenth-Century England*. Princeton, 1987. 56-77. o.

76 Vö. *Mon. Francisc.*, 37-39, 550. o.

77 Vö. *A.G.Little: The Franciscan School at Oxford in the Thirteenth Century*. in: *Archivum Franciscanum Historicum*. 19 (1926). 803-874. o., továbbá: *R.W.Southern: Robert Grosseteste: The Growth of an English Mind in Medieval Europe*. Oxford/New York, 1986.

78 Ld. *Rashdall: i.m. vol.III. 70-74. o.*; *M.W.Sheehan: The Religious Orders 1220-1370*. in: *History of Oxford*. 204-208. o.

79 Vö. *Mon. Francisc.*, 338., 346. o. és köv.

statútum magáról az egyetemről rendelkezett, és az "Artes" fakultás féltékenysége inspirálta saját autoritása megvédése végett, és azon stúdiumok végett, melyeknek ő volt a gyámja. A statútum tehát nem érint például olyan embereket, akik a bölcsészfakultás elvégzése után léptek be valamely szerzetesrendbe. De a szerzetesek, jóllehet kijelentették, hogy novíciusaiknak filozófiai képzést nyújtanak saját iskoláikban, alapelveikkel inkonzisztensnek ítélték, hogy fokozatot szerezzenek "világi vonalon" is. A laikus egyetemi oktatók véleménye szerint a filozófia tanulmányozása elengedhetetlen és lényegi bevezetés volt az isteni tudományhoz, a teológiához. Így ha valaki a teológia tanulmányozására adta a fejét, az hajlamos lehetett több fontosságot tulajdonítani Petrus Lombardus szentenciakommentárjának, mint a Bibliának,⁸⁰ továbbá nagyobb figyelmet fordítani a filozófiai distinctiókra, a Szentháromság doktrínájára, vagy az angyali lét pszichológiájára, amelyekben oly nagy kedvét lelte, mint egy artista.⁸¹ Az "Artes" világi mesterei nem voltak hajlandók megengedni, hogy bárki teológiát tanuljon megfelelő filozófiai képzettség nélkül, s nem fogadtak semmi ilyen jellegű végzettséget, hacsak nem az ő fakultásuk tekintélyes mestereinél szereztek. Nem csoda, hogy ez az egész ügy akkor pattant ki, amikor a világi magisterek megszűntek működni a koldulórendi iskolákban, mivel, mint már említettem, kinevelték a maguk tanári gárdáját, ami nemcsak a szerzetesi iskolákban, hanem az egyetemeken is kemény rivalizáláshoz vezetett.

A szerzetesek kedvező befogadásának megfelelően az ilyen kezdeti döntéseket az oxfordi barátok ellenszegülés nélkül elfogadták, és az egyetem valamint a szerzetesek közti jó viszonyt csak a későbbi statútumok zavarták meg.⁸² Nagyobb zavart Thomas of York (†1260) teológiai fokozatának megszerzése okozott, melyet a világi magisterek nem akartak legitímnek tekinteni a fenti okok miatt.⁸³ A ferencesek sem tétlenkedtek: az 1279-es, majd az 1292-es rendi nagykáptalanon kimondták, hogy világi diákoknak nem szabad filozófiai lectiókon részt venniük iskoláikban.⁸⁴ Az elkerülhetetlen konfliktus a következő század elején tört ki. 1303-tól az egyetem statútumok sorát adta ki teljes egyértelműséggel a kellemetlenkedő koldulórendiek ellen, különösen az örök-harcos domonkosok ellen. Az 1303-as évben az egyetem keresztülvitte, hogy a domonkosok és a minorita barátok kénytelenek voltak a csendes, nyugodt folyópartról, ahol prédikációikat

80 Etémához ld. J.S.Brewer: *Quell livre servait de base à l'enseignement des Maîtres à l'Université c.* cikke. In: *Revue Thomiste*, 1894. 149-61. o.

81 Éppen a koldulórendi R. Bacon mondta, hogy a bibliai lector *mendicat horam legendi secundum quod placet lectori Sententiarum*. Ld. in: *Opp. Inédita*, (ed. J.S.Brewer) 329. o.

82 Ld. *Collectanea (O.H.S.)*, 256. o.

83 Gérard de Abeville ennek kapcsán így írt: *Contra hunc errorem... rogatus ea que a magistris meis audivi et a sanctis ecclesie doctoribus secundum ingenii mei paruitatem colligere potui in quaternis redegi, non mea imprudenter ingerens, sed sapientium examinationi tradens, non inuerecunde publicans, sed iudicio eorumdem, sicut michi testes existunt, reseuans*. Ld. in: *Liber Apologeticus* avagy *Apologetycon* in: *Études sur l'histoire de la pauvreté*. Paris, 1974. 417. o.

84 Vö. M.Biehl: *Documenta-Statuta generalia ordinis edita in capitulis generalibus celebratis Narbonae...* in: *Archivum Franciscanum Historicum*. 34 (1941), 76. o.

tartották, átköltözni a központibb fekvésű, zajosabb és kényelmetlenebb St. Mary-be. 1310-ben a teológiai disputatiókat, mely minden magister iskolájában megrendezésre került, már az egyetemi templomban kellett tartani. Ez az intézkedés valóban a szerzetesek ellen irányult, mivel a minoriták vagy a "prédikálók", szokás szerint, egy-egy nagy, és jól megépített iskolát kértek kölcsön, vagy béreltek ki erre a célra. Egy kicsivel később (1310-11) a szerzetesektől megkívánták az egyetemen, hogy szerezzenek baccalaureusi fokozatot, ami nélkül Biblia-lecturákat nem tarthattak, még előjáróik engedélyével sem. A teológiai baccalaureatus megszerzése a szentenciakommentár olvasása által, ami egyúttal a filozófiai képzettséget is megkövetelte, súlyosan nehezedett a teológiai képzésben résztvevő koldulórendiek válára, akik prédikáló és lelkipásztori feladataik teljesítéséhez inkább törődtek a bibliai szövegmagyarázatokkal, mint a praktikus preparációkkal. Az egyetemi státútum, ami ellen nem ok nélkül harcoltak, irracionális volt, főleg mert sok egyszerű rendtag alkalmas volt a Biblia olvasására, és alapvető átadására, de már kevésbé volt alkalmas a skolasztikus teológia kuszaságaival megbirkózni; jóllehet az egyetem joggal látta úgy, hogy az ilyen tanítás a tévedések terjedéséhez vezethet.

Ezen formális, testületi támadásokon kívül a szerzeteseket – a státútumok szigorúbb végrehajtására és nem egyszer ostoba vádaskodásokra támaszkodva – az egyetemeken kivívott pozícióikban is ostromolni kezdték a világi magisterek, főként egyéni kiváltságaik miatt. Kezdték megtagadni a "kegyes felmentést" a bölcsészkar fokozat megszerzésének kötelezettsége alól, s egyetlen egyéni magister is megakadályozhatta a felmentés megadását azon interpretációnak megfelelően, melyet az egyetem a státútum fölé helyezett. A státútumok kezdték megkövetelni, hogy a jelölt a teológiai fokozatok megszerzéséhez a fakultás valamennyi magisterénél dispután vegyen részt, és ezeken a világi magisterek egyre-másra tagadták meg a hozzájárulást a szerzetesek előmeneteléhez. Végezetül az egyetem nemcsak, hogy megkívánta az esküt a státútumok iránti engedelmességre, ami nélkül egy fokozat sem volt elnyerhető, hanem már tanító magisterektől is megkívánta, hogy esküt tegyenek le az új státútumokra. És mikor egy domonkos barát, Hugh of Sutton ezt megtagadta, kiűzték az egyetemről.⁸⁵ Végül, hogy a dolgot végképp elintézzetnek tekinthessék, az egyetem kiközösítette a rebellis szerzeteseket a canterbury-i érsek által, ami kicsinyes zaklatások sorának tette ki a barátokat. A saeculares magisterek ellenük prédikáltak a szószékeken; a regulares szó- és gyóntatószékeiket, iskoláit kezdték elkerülni a diákok és a városi nép is. Az emberek féltek velük beszélni, pénzt vagy élelmet adni nekik, a jogászok képviselőiként fellépni. A szerzetesek állítása szerint még saját diákjaikat is elragadta a becsmérlésnek ez a hirtelen támadt vihara, és menekülésszerűen rohantak el konventjeiktől; azok is, akiket szükséges létükre emlékeztettek, a jó hírnévre és a színlelt barátságra, mind elmentek tőlük.⁸⁶ A koldulórendeket azon

85 Hugh of Sutton (de Suctona) Hugh of Dutton-ként vagy Dyton (de Ductona)-ként ismert; ld. Collectanea (O.H.S.), 219. o.

86 Ld. Collectanea, 217-237, 256-261. o.

a két ponton érte támadás, ami működésüknek fő alapjait, támaszait adta: a tanításban, és a városban a polgárok – igaz, nem végleges – elfordulása által.

IV. Más egyetemeken, így Montpellier-ben és Bolognában a szerzetesek vezette studia generalia hosszú ideig mintegy teológiai fakultásként működtek, amíg ténylegesen el nem ismerték őket annak. Erfurtban és Kölnben a koldulórendi studia generalia fontosabbak voltak, mint a száz évvel korábban alapított egyetemek. (Ezekon a helyeken, továbbá Bécsben és Prágában a domonkos, ferences, ágostonos és karmelita studiumok beépültek az egyetem teológiai fakultásába, és a rendi magisterek, mint például Nikolaus Laun, Albert von Döberln és Johannes Retz álltak elsőként élükön.⁸⁷) Itáliában a szerzetesek gyakorlatilag monopolizálták a teológiai oktatást, így Nápolyban, Firenzében, Pisában, Perugiában, Bolognában etc. A barátok nagy mozgékonyságának köszönhetően itt is eleven kapcsolat alakult ki a studiumok és az egyetemek között.

Befejezés

Megoldás a vitában nem született és nem is születhetett. Mint az a fentiekből kiténik, a viszálykodók nézetei, érdekei annyira szembenálltak egymással, hogy mindkét felet kielégítő kompromisszum nem alakulhatott ki. A pápaság továbbra is támogatta a koldulórendeket, és mindvégig maga mellett tartotta a jogaikért küzdő saeculares magistereket is. Mindenesetre a XIII. században számtalan nézet született pro és contra. Hostiensis álláspontja tökéletesen megfelel a dolgozat második felében vázolt állapotoknak, s remek alapot szolgáltat a koldulórendi törekvések megindoklásához. Mindkét nézet hordozza a maga igazságát, s hogy melyik tudott győzedelmeskedni, az jelentősen függött attól, hogy a pápa melyik irányzatot értékelte politikája számára gyümölcsözőbbnek. Bizonyos, hogy a tudományok első céljának a *salus animarum* felé tartó út egyengetését tartották. És ha ez szerzetesi tanárok segítségével könnyebben ment, akkor helyet kellett nekik szorítani. A *publica utilitas* utóbb az egész viszályt más mederbe terelte: a XIV. és XV. században, mikor az egyetemek úgynevezett nemzeti egyetemekké váltak, és az elszaporodó teológiai fakultások minden tanárt válogatás nélkül felszippantottak, az ilyen jellegű vita már értelmetlenné vált. A koldulórendek megítélése is megváltozott. A korábban oly rikító sajátosságaik tompultak, és a társadalom új igényekkel ostromolta az egyházat. Az ostromlott egyház védői, milites Christi, a jezsuiták lettek. Velük az oktatás is merőben más színezetet kapott, az új renddel és környezetükkel dolgozatom kereteit meghaladó új viták és küzdelmek születtek.

87 Vö. Ridder-Symoens: i.m. 35-37. o.

A történetíró állásfoglalása John of Salisbury: *Historia Pontificalis* című művében

Napjainkban is történetírói jelszó, hogy a történeti tárgyhoz harag és részrehajlás nélkül kell fordulni. Közismert, hogy maga Tacitus, a jelszó meghonosítója is elfogultan írta történeteit, és gyakorlatilag mind a mai napig csak eszményi célként lehetséges egy történésznek úgy megközelítenie tárgyát, hogy a megközelítési mód, illetve maga a témaválasztás ne foglaljon magában részrehajlást, állásfoglalást. Az állásfoglalás nem csak egy hatalmon lévő ideológia befolyására, hanem magunkban is, önkéntelenül is megszületik egy a magunkétól eltérő kulturális közeg értelmezése során. Ezen kulturális szakadékok szemléltetésére a következő sokak által ismert történetet szokták elmondani:

Egy kutató egy bennszülött törzs vénjeinek feltette azt a kérdést, hogy mi miatt születnek a gyermekek. Erre a törzs vénei elmondták, hogy időnként a szemközti szigetről nagy, láthatatlan istenek jönnek át és néhány nő emiatt teherbe esik. A kutató próbálta felfedni a vének előtt, hogy a szexuális együttlét az oka a gyermekáldásnak, mire a törzs bölcsei elismerték, hogy lehet valami összefüggés a két dolog között, mert a szexuális életet élő nők esnek általában teherbe, viszont ők sem minden esetben, de ha a szemközti szigetről átjönnek a nagy, láthatatlan istenek, akkor biztos terhes lesz egy nő. Ez olyan érv volt, amivel a kutató nem tudott vitatkozni.

A történetből kiderül, hogy két különböző kulturális közeg érintkezésekor elkerülhetetlen valamiféle állásfoglalás, ami éppen a két eltérő gondolkodásmód találkozásából adódik. Vajon nem két különböző kulturális közeg érintkezik-e akkor is, amikor egy történetíró a múltban megtörtént eseményeket közli, vagy magyarázza?

John of Salisbury (1115/20-1180. okt. 25.) a történeti irodalomban a XII. századi reneszánsz¹, illetve humanizmus² jeles képviselőjeként tartják számon. Ugyanakkor politikaelméleti – ezen belül az egyházi és világi hatalom kérdésköré-

1 A fogalomhoz lásd: *Ch. H. Haskins: The Renaissance of the twelfth century* (A tizenkettedik századi reneszánsz). Cambridge, 1933. és *C. Brooke: The Twelfth Century Renaissance* (A tizenkettedik századi reneszánsz). London, 1969.

2 *H. Liedeschütz: Medieval Humanism in the Life and Writings of John of Salisbury* (Középkori humanizmus John of Salisbury életében és írásaiban). London, 1950; *Georg Misch: Johann von Salisbury und das Problem des mittelalterlichen Humanismus* (John of Salisbury és a középkori humanizmus problémája). In: *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I. Philologische-historische Klasse*, 1960. 6. sz. 231-357. o.; *C. Schaarschmidt: Johannes Saresberiensis nach Leben und Studien, Schriften und Philosophie* (John of Salisbury élete és tanulmányai, írásai és filozófiája alapján). Leipzig, 1862.

ben alkotott — műveivel³ és világlátásával⁴ is kiterjedt szakirodalom foglalkozik. A *Historia Pontificalis*⁵ (Pápai történet) kiemelkedő helyet foglal el John of Salisbury történeti tárgyú művei között⁶ és sokszínűsége miatt számos megközelítési módnak ad teret⁷. Maga a mű az 1148 és 1152 között, III. Jenő pápaságának idején történt, a pápai udvarral kapcsolatban álló eseményekkel foglalkozik. A szerző 1163-64-ben írta művét különféle források és emlékei alapján.

Az fentebb említett probléma kapcsán megkockáztathajtuk azt a kijelentést, miszerint nem is létezhet történetírás valamiféle kulturális elfogultság nélkül, sőt ezen túlmenően is a történetírás mindig is feladatának érezte az állásfoglalást valami mellett vagy ellen. A történetíró — bár nem feltétlenül szándéka — már témaválasztásában is interpretál, legyen itt szó statisztikai adatsorról vagy udvari pletykákról. Mindezek alapján feltehető a kérdés: hogyan és milyen fő kérdésekben foglal állást nyíltan vagy burkoltan John of Salisbury a *Historia Pontificalis*-ban?

John of Salisbury pápai udvar környezetéhez kötődő történetei tele vannak intrikával, összeesküvéssel, féltékenységgel és politikai csatározásokkal. Egy felületés olvasónak úgy tűnhet, mintha a szerző összevissza ugrálna az események között minden előzetes szándék nélkül. Hogyan helyezkedik a mű a korabeli történeti tárgyú művek kontextusában, illetve milyen mintákat használhatott a szerző művének írásakor? Ez a kérdés arra irányul, hogyan érvényesült a korabeli történeti tudat a műben. Tehát a szerző műfajválasztása már önmagában állásfoglalás, ezért felmerül a kérdés, hogy

1) milyen műfaji sajátosságok jellemzik a *Historia Pontificalis*-t?

A középkori irodalom talán egyik legismertebb műve Dante Isteni színjátéka, ugyanakkor sokan nem tudják, hogy a Danténél oly hangsúlyos hierarchikus szemlélet jóval régebbi hagyományokra megy vissza. Amennyiben a szerző értékítéletének fő összetevőit megállapítjuk, rekonstruálhatóvá válik az a hierarchia, ami a szereplők egyes cselekedeteit befolyásolja. Emellett ezen hierarchia a szerző állásfoglalásának is részét képezi, tehát a másik fő kérdés:

3 *Ernst Schubert*: Die Staatslehre Johannis von Salisbury (John of Salisbury államelmélete). Berlin, 1897; *R. Pauli*: Über die kirchenpolitische Wirksamkeit des Johannes Saresberiensis (John Of Salisbury egyházipolitikai tevékenységéről). In: *Zeitschrift für Kirchenrecht*, 1881. 16. sz. 265-287. o.; *P. Gennrich*: Die Staats- und Kirchenlehre Johannis von Salisbury (John of Salisbury állam- és egyháztana). Gotha, 1894; *Georg Miczka*: Das Bild der Kirche bei Johannes von Salisbury (Az egyház képe John of Salisbury-nél). Bonn, 1970.

4 *J. Webb*: John of Salisbury. London, 1932.; *M. Wilks*: The World of John of Salisbury (John of Salisbury világa). Oxford, 1984.

5 *John of Salisbury*: *Historia Pontificalis*. Szerk.: *M. Chibmall*, in *Med. Texts*, 1956, 1982. 1-89.o. Angol fordítás: Szerk.: *Chibmall*, 1-89, oldal verso latinról. Rövidítése: *Hist. Pont.* oldalszám, vagy *Hist. Pont.* (...) fejezet; a magyar idézetek a saját fordításomban olvashatók. A szereplők az általam elterjedtnek tartott nevükön, vagy ha kevésbé ismertek, akkor latin nevükön szerepelnek.

6 Lásd még: *Vita s. Anselmi* (é.n.); *Vita s. Thomas Cantuariensis* (1171/76).

7 Itt megemlítem például a forrás egyház-, jog-, illetve művelődéstörténeti jelentőségét.

2) mennyiben és hogyan érvényesül a szereplők ábrázolásában, illetve a szerző tér- és időlátásában a hierarchikus szemlélet⁸?

Mint azt már említettük, a történetíró nem csak tárgyán belül foglalhat állást, hanem témaválasztásával is, hiszen a megírás korának konfliktusait kivetheti az általa megírt történetekre is. Az aktuális kérdésekben állást foglaló szerző véleményének kialakulását nem lehet megérteni anélkül, hogy ne ismernénk – legalább vázlataiban – kor kulturális hátterét, tehát tudnunk kell

3) hogyan viszonyul a szerző korának kulturális és politikai kérdéseire, illetve hogyan foglal állást a megírásakor aktuális kérdésekben?

Végül, ha elhelyezhetővé válik a *Historia Pontificalis* a műfaji sajátosságai alapján a korabeli történeti tárgyú művek között és ismerjük John of Salisbury állásfoglalását mind a történeti szereplők hierarchiáját, mind az aktuális kérdéseket illetően, akkor feltehetjük a kérdést, hogy mi célból írta művét, akart-e hatást gyakorolni a befogadókra "kutatásával", vagyis

4) miként kapcsolódik a műben a történeti kutatáshoz az oktatás, illetve tágabban, mi a viszonya a történetírónak és társadalmának?

1. A *Historia Pontificalis* műfaja

A *Historia Pontificalis* témája "a pápai történetet érintő események rövid számbavétele, minden egyéb mellőzésével"⁹, és valóban, a szerző csak azokat az eseményeket érinti, melyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatba hozhatók a pápasággal.

A név szerint megnevezett szereplők 80 százaléka egyházi, míg csak 20 százalék világi személy. Az egyháziak és világiak túlnyomó része a felsőpapsághoz illetve a vezető világiakhoz tartozik. A műben előforduló csekély számú nő egyetlen esetet kivéve nem saját jogon, hanem házassági vagy válási ügyekben kerül említésre. Megállapíthatjuk tehát, hogy a felőlet időszakot (1148-52) egyházi felülnévezetből ábrázolja a szerző, ezen belül is inkább a világi papság dominál a szerzetesekkel szemben.¹⁰

A földrajzi tér szinte a teljes 12. századi keresztény Európára kiterjed (Brit-szigetek, Franciaország, Itália, Szicília, Németország, Santiago, Szentföld) bár

⁸ Ez nem azt jelenti, hogy a szerzőnél a hierarchikus szemléletet tartom elsődlegesnek – ennek kritikája *Miczka* i.m. 21-32. o. –, ugyanakkor meghatározó, mint kapcsolódás a kor történeti tudatához, illetve mint a történetíró állásfoglalásának eszköze; a hierarchikus szemlélet vizionárius kialakulásáról és történetéről lásd bővebben: *J. Le Goff: La Naissance du Purgatoire (A purgatórium születése)*. Párizs, 1981.

⁹ "que ad pontificalem hystoriam pertinent" *Hist. Pont.* 3.

¹⁰ Alapsokaság = 156 fő. 125 egyházi, 31 világi. Összesen 10 nő (6,5%); említett kivétel Adelaide *Hist. Pont.* 69. Egyháziak = 6 pápa, 3 ellenpápa, 4 bíboros, 22 érsek, 32 püspök, 8 főesperes, 8 főpap, 7 legátus, 13 apát, 1 pápai kancellár, 1 pap, 1 sekrestyés, 1 patriarka, 2 bíborosi püspök, 2 kanonok, 2 szerzetes, 13 egyházatyja. Világiak = 6 király, 1 császár (bizánci), 4 királynő, 3 herceg, 10 gróf, 6 grófnő, 1 titkár. A lista készítésekor nem teljességre, hanem a főbb rétegek felfedezésére törekedtem, ezért átfedések vannak például a főpapok és a legátusok között.

kétségtelen, hogy Anglia a legfrekvenciáltabb terület, hiszen az angol király (István) és az egyház viszonya kulcsmotívumként vonul végig az egész művön, mintegy keretet adva annak¹¹.

Az idő lassan halad előre, ennek egyik oka az, hogy a szerző a tárgyalt időszakot (1148-1152) újra meg újra megszakítja, hol visszanyúlt az időben, hol előreszalad, helyenként pedig hosszás fejtegetésbe kezd¹². Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy az érthetőség kedvéért a szerző a hosszabb történeteket megtartja a maguk egységében, ezáltal pedig létrejön a különböző területek "krónikája" (pl.: Szentföld: 47-49. fejezet; Szicília: 32-34. fejezet).

Feltehetjük ezek után a kérdést: mely középkori történeti műfajhoz¹³ sorolhatjuk a *Historia Pontificalis*-t? A műben találunk kompendiumokhoz hasonló részletet akkor, amikor a szerző röviden összefoglalja a keresztes hadjáratot¹⁴. Ugyanakkor a mű magán viseli a világkrónikák jegyeit is annyiban, hogy a földrajzi tér felőleli majdnem az összes keresztény területet. A *Historia Pontificalis*on belül említhetünk nemzeti, tájegységi krónikákat is, hiszen kiemelhető a műből egy önmagában is megálló angol, szicíliai vagy szentföldi krónika. Emellett John a pápai udvar történetében betartja az annalesekre jellemző kronológiai szigort. Nem csak nemzetekhez és helyekhez, de személyekhez is kapcsol elbeszélésbeli egységeket, így beszélhetnénk Gilbert de la Porrée¹⁵, vagy Bresciai Arnold¹⁶ gestájáról. Hagiografikus elem is felbukkan Clairvaux-i Szent Bernáttal kapcsolatban¹⁷, és ezenfelül biografikus, memoárszerű visszaemlékezés is a mű¹⁸. John magát egyháztörténetíró¹⁹ folytatójának nevezi, ugyanakkor műve nem az egyház egészével, hanem annak csak egy részével, a világi felsőpapsággal, a pápai udvarral foglalkozik. Mindezek ellenére a pápai és az egyháztörténeteknek magától értetődő összefüggése van, hiszen a pápai történet benne foglaltatik az egyháztörténetben, míg az egyháztörténet szervesen illeszkedik az egyetemes történetbe²⁰.

A *Historia Pontificalis* tehát korabeli műfajszintézis. John of Salisbury tehát képes volt szinte az összes korabeli történeti műfaj keretében alkotni, és a *Historia Pontificalis*ban ezt meg is tette, mindenütt a tárgyához vagy mondanivalójához legmegfelelőbb műfaj sajátosságainak alkalmazásával. De művének egyedisége

11 Az angol király és az egyház viszonya 15 fejezetben (1, 2, 4, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 36, 40, 42, 43, 43, 46) kerül említésre a mű 46 fejezetéből.

12 Legjobb példa erre a 13. fejezet (a leghosszabb a műben), ami talán legközelebb a teológiai értekezés műfajához áll.

13 A műfaji példák *R.C. van Caenegem-F.L. Ganshof: Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters* (A nyugat-európai középkor rövid forrástana). Gent, 1962. alapján.

14 Hist. Pont. 23-26. fejezet.

15 Hist. Pont. 15-41.

16 Hist. Pont. 63-65.

17 Hist. Pont. 14.

18 Az *M. Chibnall*-féle kiadás angol címe: *Memoirs of the Papal Court* (Emlékiratok a pápai udvarból).

19 Hist. Pont. 1.; "cronici scriptores ante me noscuntur habuisse" Hist. Pont. 3.

20 *Miczka* i.m. 53. o.

nem csak ebben, hanem a szerző véleménynyilvánítási módjában is rejlik, ami szorosán kapcsolódik a hierarchikus szemlélet műben való érvényesüléséhez.

2. Hierarchikus világgép

a) Egyházi hierarchia – világi hatalom

A *Historia Pontificalis* központi szereplője III. Jenő (1145-53) pápa, aki összeköti a szerteágazó eseményeket és aki minden jótett mögött ott van. A pápának jogos tejhatalma van az elsőbbségjogi ügyekben²¹, „apostoli ember és lelkek pásztora”²². Ugyanakkor bölcsessége miatt gyanakvóan viselkedik „gyenge jellemű és tudatosan rosszhiszemű alárendeltjeivel” szemben²³, ami jelzi a közte és hatalmi gépezet között kialakult feszültséget, ugyanakkor a gyakori elsőbbségjogi ügyek azt is megmutatják, hogy az egyházi hierarchia még csak éppen megszilárdulóban volt.

Felmerül a John of Salisbury által leírt hierarchia szilárdságának kérdése a következő esetben is. Amikor Guido Florentinus – aki keleten volt pápai legátus – gyűlést hívott össze, s a szaracén hadak miatt szorongatott helyzetben lévő jeruzsálemi patriarka megtiltotta híveinek, többek között Tripoli püspökének is, hogy elhagyják városukat, és elmenjenek a gyűlésre. A tripoli püspök engedelmeskedve a parancsnak nem ment el, ezért később a pápa megdorgálta, bár ezután, amikor a püspök már a helyes hierarchiának engedelmeskedett, visszahelyezte pozíciójába. „Ésete megmutatta,” – írja John Salisbury – „milyen sajnálatos annak az ügye, aki bármelyik patriarkát a római egyház legátusa elé helyezi.”²⁴ A hierarchia tehát a következő a jelen esetben: pápa » legátus » patriarka » püspök.

Ezenkívül 7 legátust említ, akik területük szerint a következők:

a, szentföldi legátusok: két valódi pápai megbízott, Theodwin és Guido, hiába voltak becsületesek, nem rendelkeztek azokkal a tulajdonságokkal, melyek egy ilyen magas poszt betöltéséhez szükségesek voltak, ezért hivatalukat Arnulf és Godfrey püspökök bitorolták (*occupo*), akiknek kapzsisága közrejátszott a sereg kudarcában;²⁵

b, a németországiak Jordanus, a korrupt és pénzéhes főpap, illetve Octavianus, aki 1159-64-ig ellenpápa volt, talán ezért is jellemzi John of Salisbury gőgösként²⁶. A gőgöt akkoriban váltja fel a kapzsiság mint legfőbb bűn, és ez a kettősség jól megfigyelhető a rossz legátusok jellemzésében²⁷.

c, Egy nagy összetűzés után lesz Johannis Paparonis írországi legátus, mivel csak a bíborosok rábeszélésére fogadja el a pápai megbízatást, azok után, hogy „mérgesen Rómába ment és a népet új, béketeremtő pápa megválasztására

21 *Hist. Pont.* 5-7. Az elsőbbségjogi ügyek azzal foglalkoztak, hogy mely érsekségeket, illetve püspökségeket rendeljék egymás alá vagy fölé.

22 „*apostolicum uirum et animarum pastorem*” *Hist. Pont.* 65.

23 *Hist. Pont.* 51.

24 *Hist. Pont.* 73-74. (37. fej.)

25 *Hist. Pont.* 54-55.

26 *Hist. Pont.* 75-78.

27 *J. Huizinga: A középkor alkonya.* Budapest, 1979. 25. o.

biztatta”²⁸. Ezenkívül legfőbb tanácsadója volt a megvesztegetéssel gyanúsítható Greogorij de sancto Angelonak²⁹, továbbá támogatta a pápa által ördöghöz hasonlított Henry of Winchestert³⁰, aki István angol király fivére volt.

Angliában a legátusi tejhatalmat – bár legátusi cím nélkül Theobald, Canterbury érseke gyakorolta, “aki nagy tiszteletnek örvendett (a pápa) szemében”³¹. John of Salisbury Theobaldot a pápa után szinte a legkiválóbb emberként jellemzi, és bemutatja harcát az engedetlen angol egyházfőkkel szemben. Az engedetlenség abból állt, hogy nem támogatták Theobaldot a királlyal szemben³², de Theobald “mindenkinek megbocsátott” – még a vele egyrangú pozícióért harcoló yorki érseknek³³ is – “kivéve Henry of Winchestert”³⁴, akinek a pápa ugyan megbocsátott, de nem teljesítette kívánságát, ami Winchester érseki rangra³⁵ emelése volt. A pápa és megbízottjának akarata egy (szemben állnak Henryvel), tehát a “legátus” a lehető legjobban végzi dolgát.

A nagy befolyással rendelkező egyházi személyiségek különböznek egymástól morális megítélésük által is. Clairvaux-i Bernát (1091-1153) “nagy szentségű és súlyos tekintélyű (auctoritas)”³⁶ apát, aki “Clairvaux legszentebb apátja (sanctissimus abbas)”³⁷, “akinek neve mindenkinél több tiszta hírnevet érdemelt ki”³⁸, a “legékesszólóbb és legjobb hírű ember”³⁹. Ilyen jelzőkkel emeli Theobald erkölcsi tisztasága mellé Bernátot. Ugyanakkor Suger apát (1081k.1154) sokkal inkább műveltsége (litteratus) miatt kerül a legkiválóbb emberek mellé: “művelt és ékesszóló ember”⁴⁰, aki azon vezető egyházi emberek közül, akiket műveltségük, szentségük és hivataluk miatt választottak a Gilbert ügy kivizsgálói közé, a legvallásosabb és legtanultabb volt⁴¹. Talán amikor jótéteményeiről van szó⁴², akkor is inkább az általa örökölt hagyott szellemi, mint a földi javak kerülnek említésre.

John of Salisbury Gilbert de la Porrée-t, bár eretnekséggel vádolták, magisterként és “napjaink legműveltebb embere”-ként (litteratissimus) emlegeti⁴³, beidézését pedig így okolja: “nem azért (idézték be), mert (kijelentései) ellentétesek voltak a hittel, hanem mert kifejezés módjuk ellentmondásosnak látszott.”⁴⁴

Petrus Abaelardust (1079-1142) szintén műveltsége által védi meg, mivel Gilbert-

28 Hist. Pont. 71-72.

29 Hist. Pont. 12.

30 Hist. Pont. 78.

31 “qui multam gratiam eius promuerat” Hist. Pont. 11.

32 Hist. Pont. 46.

33 Hist. Pont. 5.

34 “Episcopus et abbates Anglorum a suspensione relaxauerat dominus Theobaldus Cantuariensis archiepiscopus, preter Henricum Wintoniensem” Hist. Pont. 78.

35 “Cum uero episcopus preter absolutionem se nihil optinere posse uideret” Hist. Pont. 79.

36 Hist. Pont. 14.

37 Hist. Pont. 25.

38 “cuius nomen ex multis meritis clarissimum habebatur” Hist. Pont. 64.

39 “clarissime opinionis et eloquentissimo uiro abbati Clarenallensi” Hist. Pont. 15.

40 “uir litteratus et eloquens” Hist. Pont. 16.

41 “religiosissimus et disertissimus: Hist. Pont. 17.; “Sigerius abbas sancti Dionisii, uir litteratus et eloquens” Hist. Pont. 15-16.

42 “beneficiorum Sigerii” Hist. Pont. 87.

43 “uir etate nostra litteratissimus magister Ciselbertus” Hist. Pont. 15.

44 “uel quia non consonabant regulis” Hist. Pont. 15.

hez méri, mind műveltségben⁴⁵, mind perében, ráadásul őt is magisterként emlegeti⁴⁶, ami magában foglalja a mester iránti középkori tiszteletet. Bresciai Arnolddal úgy különbözteti meg Abaelardust, hogy bár elismeri azt, hogy tanítványa volt, sőt azt is, hogy ugyanott tanított mint ő, de Arnoldnak szegény hallgatói voltak⁴⁷, míg Abaelardusnak – mint az köztudott lehetett – gazdagok, hisz fizettek neki⁴⁸. Tehát Arnold letért Abaelardus útjáról, ezért Abaelardus hallgatói elpároltak tőle, így kettejük tanainak semmi közük egymáshoz.

S valóban, amennyire Gilbert-t és Abaelardust védelmezi, annyira kedvezőtlen képet alkot John of Salisbury Bresciai Arnolddal azáltal, hogy az egyházi hierarchiát sértő kijelentéseket ad szájába, „a szkizma okozójának”, a „a béke akadályának” nevezi. Ugyanakkor megemlíti, hogy „éles intelligenciával rendelkezik, az írásokban jártas, kiváló szónok és prédikátor”⁴⁹, viszont egyszer sem használja vele kapcsolatban a művelt (litteratus) kifejezést, ami arra is bizonyítékkal szolgál, hogy az erkölcs által felállított hierarchiával párhuzamosan, átfedésekkel létezik egy a műveltség által felállított hierarchia is John of Salisbury szemléletében.

Mindezen kívül John elismeri azon hierarchia jogosságát is, ami a tisztségekből következik. Tehát ez a három rendszer – a műveltség, a szentség (erkölcs) és a hivatal alapján történő megkülönböztetés – egyással párhuzamosan jelentkezik az egyes szereplők viszonyrendszerében⁵⁰. Ugyanakkor negatívan differenciál a góg, a kapzsiság (német legátusok) és a jogos hierarchiát sértő kijelentés (Arnold).

Meg kell vizsgálnunk a világi hatalmak értékelésében használt szempontokat. Ezek nyilvánvalóvá válnak azáltal, hogy a világi hatalmak mindig a pápasággal kapcsolatban kerülnek csak elő, tehát a világi hatalmak hierarchián belüli helyzete jellemezhető az egyházzal való kapcsolatuk milyenségével⁵¹. Ezen belül az egyházat (a megtestesült egyházat) fel kell osztanunk világi kapcsolataiban a központi pápai hatalomra, illetve a helyi egyházi vezetőkre minden vizsgált esetben.

Mint azt már említettem, a *Historia Pontificalis*ban kulcsszerepet tölt be az angol király, István (1135-53) és az egyház viszonya. Ezen belül az angol király és a pápa viszonya a felölelt időszak alatt a rosszból az interdiktum után kifejezetten ellenségessé válik. John of Salisbury a pápaság elleni jogtalanságaival (iniuria)

45 „uiros in litteris famosissimos” Hist. Pont. 16.

46 „abbas arte simili magistrum Petrum aggressus erat” Hist. Pont. 19.

47 „auditores (...) pauperes” Hist. Pont. 63.

48 *Petrus Abaelardus: Szerencsétlenségeim története*. Budapest, 1985. 19.o.

49 „Ingenio perspicax, peruicax in studio scripturarum, facundus eloquio, et contemptus mundi uehemens predicator”; „auctor scismatis”; „pacem habere non sineret” Hist. Pont. 63. Bresciai Arnold (Arnoldo da Brescia 1100k-1154) itáliai Ágoston – rendi szerzetes, radikális egyházreformér. Az apostoli szegénységet hangsúlyozva elvetette az egyházi felsőbbiséget. Miután elűzte Rómából III. Jenő pápát (1145), a papságon belül mélyreható reformokat foganasított és városköztársaságot hozott létre. IV. Adorján és I. Frigyes császár engedélyével a római prefektus mint lázadó eretneket felakasztotta.

50 Vö. „uenerabiles uiri qui opinione litterarum et auctoritate religionis uel officii ceteris premebant” Hist. Pont. 17.: a Gilbert ügyben való bíraskodásra kiválasztás alapelveivel.

51 *Miczka* i.m.: „Die Stellung des Papstes und der Römischen Kirche verlangt von Bischöfen, Klerikern und Gläubigen Ergebenheit und Gehorsam.”

jellemzi a királyt. Egyrészt a pápasággal szembeni⁵², másrészt az angol földön teljes egyházi hatalommal felruházott Theobald elleni tettekre⁵³ lehet felbontani a király jogtalanságait. Ugyanakkor a király "kegyelmébe" fogadja az engedetlen egyházfőket⁵⁴, tehát a legfőbb egyházi gonosszal cimborál. Simonia gyanújába is keveredik⁵⁵, sőt, pénzt szed a szabad egyházi választás elismeréséért⁵⁶. Mindezen tettek alapján a király talán a legerkölcstelenebb világi személy, és persze sem hivatalánál fogva – hiszen világi –, sem műveltsége által nem emelkedhet a forrás szemléletében "magasabb körbe".

Az angol királynak szinte teljesen ellentéte – feleségimádatát leszámítva⁵⁷ – a francia király, VII. Lajos (1137-1180), akinek a pápával való jó kapcsolatára jellemző a fényes pápai fogadás, illetve a pápának azon lépései, amivel Lajos házasságát igyekezett erősíteni⁵⁸. Ezenkívül a "pápa a francia királyságot bármely más királyságnál jobban szerette"⁵⁹, és John of Salisbury Lajost a franciák legkezesztényibb királyának nevezi (*christianissimus rex Francorum*)⁶⁰.

A "kedvelt és megbecsült"⁶¹ Konrád (1138-52) német király megítélése már árnyaltabb, mivel a császári korona megszerzéséhez "követeket küldött mind a pápasághoz, mind a rómaiakhoz"⁶², tehát nem volt egyértelműen III. Jenő pápa híve.

II. Roger (1101-54) szicíliai király, aki Konrád ellenfele volt⁶³, viszont a francia királlyal baráti viszonyban állt⁶⁴, megítélése szintén kétarcú, mivel bár "a király a tirannusok szokását követve szolgaságba vetette az egyházat királyságában"⁶⁵, a pápa mégis kiegyezett vele⁶⁶, és később sem tudott az egyezségük ellenére semmit sem tenni a királyi investitúra ellen⁶⁷.

Mindezek ellenére Roger a *Historia Pontificalis*ban kedvezőtlenebb megítélés alá esik, mint Konrád. Ha a királyok között a legrosszabtól legjobbig sorrendet kéne felállítani, akkor a mű alapján ez a következő volna (persze mindez az egyházzal való viszonyuk alapján): István » Roger » Konrád » Lajos. A világi hatalmak hierarchiájában tehát az erkölcsiség a döntő, ami egyenlő a pápai hatalom szolgálatával, illetve tagadásával.

52 Hist. Pont. 6.

53 Hist. Pont. 7.; 42.; 46.

54 "erant in regis potestate" Hist. Pont. 46.

55 "multos suspicionem contraxit symonie" Hist. Pont. 86.

56 "Rex uero eis eligendi libertatem concedere noluit antiquam quingentas libras, exemplo monachorum sancti Augustini, ei appenderint." Hist. Pont. 88.

57. "reginam uehementer amabat et fere puerili modo" Hist. Pont. 61.

58 Hist. Pont. 61-62.

59 "regno Francorum quod ab ipso meruerant super omnia regna mundi" Hist. Pont. 62.

60 Hist. Pont. 11.

61 "diligebat et uenerabatur" Hist. Pont. 54.

62 "tam ad ecclesiam quam ad urbem destinauerat nuntios suos" Hist. Pont. 75.

63 "inter ipsum (Rex Conradus) et Rogerum regem Siculum inimicitie uertebantur" Hist. Pont. 58.

64 Hist. Pont. 60.

65 "more tirannorum" Hist. Pont. 65.

66 Hist. Pont. 66.

67 Hist. Pont. 69.

Ahogy távolodunk a pápai hatalom hatósugarától, az egyháztól, egyre kevesebb információt találunk, ami a világi hatalmak egymás közötti viszonyára utalna⁶⁸. Ugyanakkor a mű egészét tekintve, annak végigolvasása során egyre jobban kikristályosodik a szereplők szerző által sugallt hierarchikus rendje.

A hierarchiát megteremtő alapvető tényezők összefoglalva a következők: mindenek előtt bármilyen a hierarchiában feljebb vivő tényezőnek egyeznie kell az isteni törvénnyel (*lex divina*), ebbe beletartozhat:

- a) a műveltség (pl. a *litteratus* Gilbert és Bernát),
- b) az erkölcsösség (pl. III. Jenő – *vir apostolicus*, Bernát – *sanctissimus*, Suger – *religiosissimus*, Theobald – *multam gratiam promuerat*),
- c) a magas tisztség (III. Jenő – jogos tejhatalom, Bernát – *auctoritas*, Theobald – Angliában egyházi teljhatalom, Suger – királyi régens),
- d) beneficij (jótétemények pl. a pápai parancsot követő Theobald és hívei, Molise grófjának házasságkötése⁶⁹, a *fides* (hűségeskü) betartása – Hugh apát⁷⁰),
- e) a kapzsóság visszautasítása⁷¹.

Ami viszont ellenkezik az isteni törvénnyel (*lex divina*), az egyben véték a jogos hierarchia ellen, és maga a mindenható isteni törvény állítja helyre valamilyen büntetéssel – ami feltétlenül bekövetkezik – a hierarchiában bekövetkezett egyensúlyzavart.

A jogos hierarchia elleni vétkek és a *lex divina*⁷² működése:

- a, egyéni: Arnold » *excommunicatio*⁷³;
- b, kollektív: István és püspökei » *interdictum*⁷⁴;
- c, gőg (keresztesek⁷⁵) » hadjárat kudarca;
- d, simonia (István alatt⁷⁶) » (István fia nem lesz király);
- e, állhierarchia követése (Tripoli püspöke) » pápai feddés⁷⁷;
- f, *fides* megszegése (Hereford püspöke)⁷⁸ » akihez a *fides* megszegésével átpártolt (István), annak nem lesz dinasztikus hatalma, szemben azokkal (Plantagenet-ház), akiknek korábban hűségesküt tett;
- g, házasságtörés (Ralph) » dinasztíája kihal;
- h, kapzsóság (Jordanus) » pápai feddés⁷⁹.

68 Vö. *Miczka* i.m. 26.o. Talán ezért is lesz *Miczka* kutatásának kizárólagos tárgya az egyházkép, mert ezen keresztül lehet a legjobban megközelíteni John of Salisbury világgépét.

69 *Hist. Pont.* 80-82.

70 *Hist. Pont.* 46.

71 *Hist. Pont.* 77.

72 *Miczka* i.m. 207. o.: "Die *lex divina* ist die oberste Norm für das gesamte Kirchenrecht, ist aber nicht dem Kirchenrecht gleichzusetzen."

73 "eum namque excommunicauerat ecclesia Romana" *Hist. Pont.* 63.

74 *Miczka* i.m. 205.o.: "Neben den Verfügungen für Einzelfälle sind Appellationen, Privilegierungen und die Entsendung von Legaten die wichtigsten Mittel der Kirchenregierung. Als schweste Strafmittel sind Exkommunikation und Interdikt genannt."

75 *Hist. Pont.* 54.

76 *Hist. Pont.* 86.; *Hist. Pont.* 89.

77 *Hist. Pont.* 73-74.

78 *Hist. Pont.* 47-49.

79 *Hist. Pont.* 78.

b) Tér és idő a *Historia Pontificalis*ban

A pápa, mint Isten földi helytartója, a földön tejhatalommal bír. Aki közelebb van Istenhez, nagyobb mértékben részesül a szentségből, és mivel a földön Istent az egyház képviseli, ezért az egyházhoz – azon belül a pápához – közelállók feljebb helyezkednek el a körkörös hierarchiában. A szentségből részesülők különböző rendeket (ordo) alkotnak. Így lesznek a látszólag semmi rendet nem követő, szétszabdalt történetek egy egységes térleírás elemei.

Ugyanakkor a földrajzi tér a kialakuló királyságokra és a keresztény egyházra⁸⁰ támaszkodva létrehozza a maga "bugyrait" is. A keresztény hierarchia mint makrokozmosz, jelen van az egyes királyságok mikrokozmoszában is. Ezt próbálom lebontva ábrázolni:

Angila	Jó egyházi Theobald + köre	Jó világi Matilda	Rossz világi István kir.	Rossz egyházi Winchester püspöke
Itália	pápai curia		rómaiak	Brescai Arnold legátusok
Németo.		Konrád		
Franciao.	Suger, Bernát	VII. Lajos	Ralph	

Konrád kettős megítélés alá esik, mivel nem egyértelműen negatív szereplő.

A hierarchikus szemléletben az idő korántsem olyan fontos struktúraformáló tényező, mint a tér. A legkorábbi dátum 1139⁸¹, a legkésőbbi pedig 1163⁸² amikor említett esemény történik, de a főfonal megmarad mégis 1148 és 1152 között, mikor John of Salisburgy maga is a pápai udvarban volt. Az események nem lineárisan követik egymást, bár az időrendiséget a szerző betartja, nem az egymásutániságon, hanem a szinkron ábrázoláson van a hangsúly. Úgy is jellemezhetnénk ezt, hogy a hierarchia egyes szintjei között ide-oda vezet az olvasót John of Salisbury, ahogy ezt Vergilius és Beatrice teszik majd több mint száz év múlva Dantéval⁸³.

A statikus szemlélet úgy érvényesül a műben, hogy a szerző számára az idő a mozdulatlan világnak csak variációja, és végeredményben minden a jelen pillanattal áll vonatkozásban⁸⁴. Így az 1148 és 52 közötti időszak csak a ma egyik variációja, viszont mivel az igazság örök, ami akkor igaz volt, ma is az⁸⁵. Ha pedig alkalmazzuk

80 Vö. *Szűcs Jenő*: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged, 1992. 15-39. o.

81 Hist. Pont. 84.

82 Hist. Pont. 15.

83 *Dante Alighieri*: Isteni színjáték. (ford. Babits Mihály), Budapest, 1971. Dantének az isteni hierarchiáról alkotott elképzelése: III. 64-90. sor. 278-279. o.

84 A. Ja. *Gurevics*: A középkori ember világképe. Budapest, 1974. 101-104. o.

85 Uo. 107. o.; továbbá vö. *Aurelius Augustinus*: Vallomások. Budapest, 1982. o.: "Emlékezésünk: jelen a múltból. Szemléletünk: jelen a jelenről. Várakozásunk: jelen a jövőről."

a műre a négyféle középkori értelmezési síkot⁸⁶, akkor a hierarchikus szemléletet előtérbe helyezve a következő eredményt kaphatjuk: értelmezés

a *Historia Pontificalis* = 1. ténybeli » pápai történet 1148-52;

2. allegorikus » egyházi és világi hatalom harca egymással;

3. tropologiai » csak az egyház követendő;

4. anagogikus » az örök, szent hierarchia változtathatatlan.

3. A korproblémák a *Historia Pontificalis*ban

a) Népi kultúra a *Historia Pontificalis*ban

A történész szemléletmódját befolyásolhatják a kor kulturájának sarkalatos elemei. Ezen elemek felbukkanását kívánom feltérképezni a *Historia Pontificalis*ban.

A szentkultusz szorgalmazása John of Salisbury két másik történeti munkájában is felbukkan⁸⁷, és jelen műben is találunk olyan utalásokat, miszerint Bernát szent, holott szenttéavatása csak 1174-ben történik meg⁸⁸.

A népi kultúrából származó liturgikus elem, az úrvacsora fontosságára jellemző, hogy a bajok a mise közbeni borkiömléssel veszik kezdetüket⁸⁹.

A jóslatok kétszer is fontos szerepet töltenek be. Egyrészt megtudjuk, hogy részben bevált Bernát jóvendőlése Ralph de Vermandois utódjaival kapcsolatban⁹⁰, másrészt Hereford püspökének felavatási szertartásán akkor, amikor szokás szerint az új püspök fejére helyezett evangéliumból felolvasták az első szem elé kerülő mondatot, az a következő volt: "Alszol. Egy órát sem tudtál virrasztani velem" (Márk 14,37) John of Salisbury szerint ebből már következtethetünk arra, hogy a püspök az egyik legsúlyosabb bűnt, a hűbéri eskü (fides) megszegését fogja elkövetni⁹¹.

És végezetül olyan népszerű népi figura is megjelenik hús-vér alakban, mint az ördög, ráadásul a pápa mesél róla élethű anekdotát, amelyben az ördög beszélget ördöganyjával úgy, mint gézengúz kölyök az anyjával szokott⁹², bár a történet a maga környezetében csak allegóriaként értelmezhető. Az, hogy ennyire életszerű ördögről szóló elbeszélés elhangozhat John of Salisbury művében a pápa szájából, az azt jelzi, hogy egyes, a népi kultúrában gyökeredző elemek – amelyek a műben ábrázolt hierarchia alól törnek be – a legalsótól a legfelsőbb posztig szabadon áramolhattak, és befogadókra találtak.

86 Gurevics i.m. 72-73. o.

87 Lásd a 6. jegyzet.

88 *Léhai Lajos: A ciszterciek*. Budapest, 1991. 225. o.

89 *Hist. Pont.* 11.

90 *Hist. Pont.* 14.

91 *Hist. Pont.* 48.

92 *Hist. Pont.* 79.

b) Világi kultúra a *Historia Pontificalis*ban

A világi művészetek térhódításával párhuzamosan megjelenik az esztétikai kritika. John of Salisbury is él ezen eszközzel akkor, amikor így ír: "elegáns stílussal rendelkezett"⁹³, vagy: "egy íróra sem emlékszem, aki talpraesettebben illusztrálja ezt a verssort: Milyen csodás a stílusod, / Olyanná teszed a régi szavakat, hogy újnak látszanak."⁹⁴

A lovagi életmód térnyerésével a pazarlás mindennapivá vált a világi életben. Amikor John of Salisbury nem a pazarlást, hanem azt kifogásolja a fogadási ünnepélysorozatban, hogy VII. Lajos nem úgy viselkedett, mint egy halandó, akkor burkoltan elfogadja az ünnepi kiadások szükségességét⁹⁵.

A kapzsiság miatti társadalmi feszültséget jól szemlélteti az a történet, amelyben egy mondaye-i szerzetes nem fogadja el Jordan legátus "romlott" pénzét⁹⁶.

A lovagszerelem motívuma megtalálható VII. Lajos felesége iránti⁹⁷, illetve Rajmund ugyanezen nő iránti szerelmében⁹⁸. John ironikusan szól Lajos "feleségimádatáról", mivel a házasság nem a szerelem, hanem racionálisan felfogható (vö. Anselmus) hitbéli okokból, az egyházi szentség által köttetik.

A házasságokon belüli szexualitás egyház általi szentesítése megtalálható abban a jelenetben, amikor "a pápa (a francia királyt és királynét) ugyanabba az ágyba fektette, melyet saját díszével fedett be"⁹⁹. Teszi ezt azért, mert szexualitás elősegíti a racionális okokból házások házasságban maradását, így a "szent köteléket" szolgálja, tehát a pápa és John által is helyeslendő.

c) Politikai áramlatok megjelenése a *Historia Pontificalis*ban

A korabeli politikai gondolkodás sokoldalúsága miatt jelen dolgozatban csak a műben fellelhető erővonalak lehetséges csoportosításait kívánom vázlatosan ismertetni.

A kibontakozó katedrális mellett már régóta létezett a kolostori kultúra, melynek megújítójaként lép fel a ciszterci rend és a Clairvaux-i Bernát. Az elmékedésről (*De consideratione*) című munkáját az első ciszter pápának, III. Jenőnek ajánlotta¹⁰⁰, és a traktátus megírásának oka az egykori tanítvány pápává választása volt. Bernát befolyására jellemző, hogy traktátusa a pápai kancelláriában kézikönyvként szolgált¹⁰¹.

93 "elegantia (...) stilo" *Hist. Pont.* 26.

94 *Hist. Pont.* 27. benne: *Horatius: Ars Poetica*, 47-48.

95 *Hist. Pont.* 60-62.

96 "Pecunia tua tecum sit in perditione, quia non est tibi pars in sorte hac, nec nobis, Deo propiciante, pars erit in sorte tua" *Hist. Pont.* 77. (*ApCsel.* VIII. 20.)

97 *Hist. Pont.* 61.

98 *Hist. Pont.* 52-53.

99 "Fecit eos in eodem lecto decumbere" *Hist. Pont.* 61.; lásd még: *P. Browe: Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters (Adalékok a középkor szexuális szokás- és normarendszeréhez.)* Brelau, 1932.

100 *Léhai* i.m. 224.o.

101 *Walter Ullmann: Law and Politics in the Middle Ages (Törvény és politika a középkorban).* London, 1975. 255. o.; Bernátról bővebben: *J. Lortz: Bernhard von Clairvaux. Mönch und Mystiker (Clairvaux-i Bernát. Szerzetes és misztikus).* Wiesbaden, 1955; *B. Schellenberger: Bernhard von Clairvaux (Clairvaux-i Bernát).* München, 1982.

A városok felvirágzásával – ami szervesen kapcsolódott a XII. századi prosperitásba¹⁰² – párhuzamosan kialakult a püspöki és érseki székek hatalma. Ezek befolyási övezeteivel kapcsolatban kerülnek elő az elsőbbségjogi ügyek a Historia Pontificalisban is¹⁰³. A kialakuló katedrális kultúra képviselője Suger, St. Denis apátja, aki “a pápához, mint bartjához ment” és VII. Lajos régense volt¹⁰⁴, tehát mind egyházi, mind világi támogatást élvezett¹⁰⁵.

A városok és a polgárság önkormányzatért való harcában¹⁰⁶ előtérbe kerültek az egyház által éretneknek bélyegzett eszmék, melyek megjelenése a műben a Római köztársasághoz és Brescia-i Arnoldhoz kapcsolódik¹⁰⁷.

Ezen három személyiség köré csoportosulnak a katedrális és városi kultúra kialakulása során keletkező politikai erővonalak: tehát Bernát a kolostori, Suger: a katedrális és Arnold az eretnek mozgalmak képviselője¹⁰⁸.

Az egyházi és világi hatalmak összeütközésének kérdéskörét szintén csak a történetíró John of Salisbury szemszögéből vizsgálom. Nála a legnagyobb világi bűn, ha a király beleszól az egyházi hierarchiába (István, Roger). Ennek teológiai politikaelméleti háttere a következő¹⁰⁹: az isteni törvény egybeesik a természeti törvénnyel¹¹⁰, aki ezt megszegi, az zsarnok¹¹¹. A szkizma mindig a világi tirannusoktól származik¹¹², azzal, hogy engedetlenek, és ezáltal, megsértik azt a törvényt, miszerint a világi hatalmak az egyház szolgálói¹¹³, ami már önmagában bűn, mivel nem az isteni törvényt követik¹¹⁴. John of Salisbury az egyházi hierarchia eredetét a természeti törvényből eredőnek tartja, és mivel a természeti törvény megszegői zsarnokok, így az is zsarnok, aki kívülről belszól az egyházi hierarchiába. A tirannusok, a zsarnokok azok, akik a szabadságot megakadályozzák, azáltal hogy

102 G. DUBY–R. MANDROU: A francia civilizáció ezer éve. Budapest, 1975. 72-120. o.

103 Hist. Pont. 5-7.

104 “qui uices habebat regis in Francia” Hist. Pont. 20.; Suger apátnak a gótikus építészetben betöltött szerepéről lásd: ENTZ GÉZA: A gótika művészete. Budapest, 1973. 17-37.; E. PANOFSKY: Abbot Suger on the Abbey Church of St. Denis and its Art Treasures (Suger apát a Szt. Dénes apátságon és annak művészeti kincsei). London, 1946.

105 Suger apát, mint világi klerikus – Johnnál – jogosan élvez politikai hatalmat is, mivel ezzel a tevékeny apostoli eszményt követi; vö. MÍCZKA i.m. 40.o.: “Seiner Meinung nach ist es die Aufgabe der Mönche, als die wahren philosophi in der Genewart das antike Ideal des Weisen zu verwirklichen und zur eigentlichen Höhe zu führen. Aber ihm erscheint doch das Leben der Weltkleriker (...) als echte “Nachfolge Christi” und als Verwirklichung des Ideals des vir apostolicus.”

106 DUBY–MANDROU i.m. 84-87. o.

107 Hist. Pont. 63-65.

108 A felosztásról bővebben: G. DUBY: A katedrálisok kora. Budapest, 1984. 93-126. o.

109 Ezt a szerző nagyrészt a Polycraticusban ismerteti.

110 SCHUBERT i.m. 19. o.

111 Uo. 21. o.

112 Uo. 31. o.

113 Uo. 34. o.

114 Aristotelesnél a törvény be nem tartása abban áll, hogy valaki nem azt cselekszi, amit a törvény előír.

szkizmat (törést az egyházi rendben) okoznak, így nála az igazi szabadság¹¹⁵ fogalma egyenlő a római egyház szolgálatával¹¹⁶.

John of Salisbury az egyházi hierarchiában a keresztény lélek szabadságának megtestesülését látta, ezért a hierarchia egyházi függetlenségének védelmezője a királyokkal szemben.

d) A Historia Pontificalis, mint politikai állásfoglalás

John of Salisbury jelentős szerepet játszik II. Henrik (1153-89) és Becket Tamás (1117/18-1170 dec. 29.) harcában. Ez abból is kiderül, hogy 1159-ben írt Policraticusát Becketnek ajánlja¹¹⁷. Politikai állásfoglalása ezenkívül kiderül leveleiből és a Historia Pontificalisból is. Tudjuk, hogy Johnnak 1163-ban érseki tanácsadói volta miatt el kellett hagynia Angliát¹¹⁸. Francia területen talált menedéket, és itt írta 1163-64-ben a Historiát. Talán ez is közrejátszik a francia királyról festett pozitív képben. 1164-ben megszületnek a Clarendoni határozatok, melyeket a vezető egyháziak csak királyi kényszerítésre fogadnak el, de annak több pontjával nem értenek egyet.

A Policraticusban John a filozófiát a történelemmel, az igazságszolgáltatást a teológiával kombinálva fejt ki gyakorlati érveit¹¹⁹. Vajon nem ez történik a Historia Pontificalisban is?

Szerzőnk a Clarendoni határozatot isteni törvénnyel ellentétesnek és a szokásjog gyalázatos megváltoztatásának tartja¹²⁰. Az abban foglaltakkal kapcsolatban áttételesen ki is fejt álláspontját. A 3. cikkely kimondja a királyi bíraskodás jogosságát a bűnös klerikusok felett¹²¹, ugyanakkor a Historiában a canterburyi érsek a pápától megkapja ugyanezt a jogot¹²², tehát a 3. cikkely jogtalanság.

A 4. cikkely megtiltja Anglia egyházi személyeinek az ország királyi engedély nélküli elhagyását. John of Salisbury István ugyanerre irányuló tettét jogtalanságnak nevezi¹²³.

A 7. cikkely kimondja, hogy az uralkodó nagyhűbéreseit és tisztségviselőit nem lehet a királyi engedély nélkül kiközösíteni. Ezzel szemben a Historiában a pápa magát a királyt is kiközösítheti¹²⁴, és Ralph de Vermandois 3 évig volt kiközösítve¹²⁵.

115 *Miczka* i.m. 41. o.: a libertas ecclesiaeért harcol.

116 *Schubert* i.m. 41-42. o. vö. *Hist. Pont.* 84.: Ulger, Angers püspöke, kiemelkedő volt kora, műveltsége és jóhíre miatt, és azért (!), mert az igazság (iustitia) és a lélek szabadásának (libertate spiritus) híve; tehát az igazság és a lélek szabadsága egybeesik és a hierarchia tiszteletében érvényesül; ez a tisztelet megszerzhető a jó hír (erkölcs), a műveltség és a kor által.

117 *Miczka* i.m. 20. o. és 165. o.

118 *Schubert* i.m. 39. o.

119 *Ullmann* i.m. 256. o.

120 *Schubert* i.m. 39. o.: "divinis legibus adversae", "reprobrae peruersae consuetudines".

121 Egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: *Sz. Jónás Ilona*. I. k. Budapest, 1971. 560-64. o.

122 "concessit ut omnes episcopos et abbates Anglie" *Hist. Pont.* 11.

123 *Hist. Pont.* 6-7.

124 *Hist. Pont.* 45.

125 "qui triennio fuerat excommunicatus" *Hist. Pont.* 12.

A 8. cikkely szerint az egyházi ügyek legfőbb szerve a canterburyi érsek után az angol király, s csak ő viheti a pápa elé az ügyeket, míg Salisburynél III. Jenő közvetlen teljhatalommal bír az elsőbbségi ügyekben¹²⁶.

A 12. cikkely rendelkezik arról, hogy a király beleszólhat az egyházi tisztek betöltésébe, ami Johnnál a tirannusok szokása¹²⁷.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Clarendoni határozatok összes egyház által vitatott pontjára van válasza a múltból John of Salisburynek, és ezek a válaszok nagyrészt megegyeznek az angol egyházfők többségének¹²⁸ véleményével. Amikor a műltről ír, akkor a jelenről is ír egyben, mert "a krónikaírónak (...) feladata, hogy megállapítsa a szokásokat és erősítse vagy lerombolja a privilégiumokat"¹²⁹.

4. John of Salisbury: a kutató és a tanító

A kutató szellem több formájában is megjelenik a *Historia Pontificalis*ban. Tudatos forrásfeltárássra utal az, amikor arról ír, hogy Sigebert elbeszélésétől fogva "egyetlen olyan krónika sincs, amit én felfedezhettem (reperio) volna, bár találtam az egyházi archívumokban az emlékezetes eseményekről olyan feljegyzéseket (notici), melyek az eljövendő íróknak segíthetnek."¹³⁰

Forrásai személyes tapasztalatok vagy hitelesnek tartott írások¹³¹. Ugyanakkor forráskritikával is él az általa nagyra tartott Sigebert írásával kapcsolatban: "Sigebert számos ponton néma maradt, vagy azért, mert hiányosak voltak feljegyzései, vagy egyéb okok miatt"; továbbá szemére veti, hogy "több gondot fordított a németeivel (Teutones suos) kapcsolatos dolgokra."¹³² A történetíró eszközei közül említi a beillesztést (insero)¹³³, ami lehet egy történet beillesztése egy szövegbe aktuális esemény hatására.

A történeti kutatás létjogosultságát egy Hugo de sancto Victore parafrázis által maga John adja meg: "Isten láthatatlan dolgai tisztán láthatók a megtett dolgokban."¹³⁴ Tehát a történeti kutatás tárgya – John szerint – maga Isten, akit egy Timaioszból¹³⁵ vett citátummal így jellemez: "nehéz megtalálni (...), de lehetetlen szavakban leírni, ha megtaláltuk."¹³⁶ A chartres-i iskolára jellemző racionális kutatási szellem¹³⁷ – ami keresztény alapokon jött létre – azért érvényesülhetett

126 Hist. Pont. 4-6.

127 Hist. Pont. 65.

128 *Miczka* i.m. 163. o.: John úgy hitte, hogy a 18 angol püspökből legalább 10 és a klérus nagy része nem a király oldalán állt a Clarendoni határozatokkal kapcsolatban.

129 "Valet etiam noticia cronicorum ad statuendas uel euacuandas prescriptiones et privilegia reboranda uel infirmanda" Hist. Pont. 3.

130 Hist. Pont. 2.

131 Hist. Pont. 4.

132 Hist. Pont. 2-3.

133 Hist. Pont. 3.

134 Uo.

135 Platón Timaiosának jelentőségéről a chartres-i iskolában lásd: *Twelfth Century Europe and Foundations of Modern Society*. Szerk.: *M. Clagett, G. Post, R. Reynolds*. London, 1966. 7. o.

136 Hist. Pont. 36.

137 *J. Le Goff*: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1979. 69-72. o.

a történetírásban, mert elfogadott tétel volt Isten jelenléte a történelemben. Ezért tulajdonképpen a történetíró John of Salisbury végsősoron magát Istent és az Isten által teremtetett rendet kutatta a történetek mélyén, a történetek szereplőinek viszonyaiban. Emiatt alkalmazott olyan módszereket (egyházatyákra hivatkozás, teológiai kommentár közlése), melyeket az "egyetlen igaz tudomány", a teológia is alkalmazott. John of Salisbury a történetíráshoz mint eszközhöz, mint Isten jobb megismerésének tudományához fordult.

Ugyanakkor Johnál a történelem bizonyíték és mérték¹³⁸, továbbá a múlt autoritással rendelkezik a jelen fölött¹³⁹. Johnnak célja, hogy hasznára legyen (proficio) kortársainak (coetaneis-kortársai közösségének)¹⁴⁰, hiszen "semmi sem tanít világosabban és hangosabban – az Isten kegyelméből és törvényéből származó tudáson kívül –, mint az elhunytak viselt dolgainak (gesta) ismerete", és "az ember a jutalom és büntetés példái által buzgóbb lesz az isteni félelemben és az igazság hajszolásában", mert – itt Catot idézi –: "Mások élete a tanítómesterrünk."¹⁴¹

John of Salisbury a történelem példa (exempla) jellegű értéke miatt etikai síkon kapcsolja össze – a chartres-i szellemnek megfelelően¹⁴² – a történeti kutatást a tanítással, ezáltal a keresztény emberek közösségében alkot, a művét helyesen interpretáló olvasóval együtt, "melyet megváltásunkért (a keresztények megváltásáért) és az egyházban való hitért"¹⁴³ ír. Tehát a történetíró a közösség történeti tudatán belül közös munkát (liturgia) végez a keresztény közösség tagjaival lelki üdvükért.

***

Nem elemeztem olyan, a történetíró állásfoglalásának megítélésében fontos kérdéseket, mint a skolasztika és korabeli miszticizmus érvényesülését a műben; a hierarchikus szemlélet és a gótika érintkezését¹⁴⁴; a filológia korabeli fellendülését, az antik szerzők idézési technikáját; a házasság John of Salisbury szerinti sokféle értelmezését¹⁴⁵; a Historia gratianusi dekrétumokkal való kapcsolatát¹⁴⁶.

138 *Miczka* i.m. 33. o.

139 *Miczka* i.m. 35. o.: testatur magistra; vö. a négy értelmezési síkkal: sensus historicus, allegoricus, tropologicus (moralis), anagogicus.

140 *Hist. Pont.* 3.

141 "Aliena vita nobis magistra est." uo. 3.

142 *J. Le Goff* (1979) i.m. 87-88. o.

143 *Hist. Pont.* 4.

144 *Ernst Ullmann*: Die Welt der gotischen Kathedrale (A gótikus katedrálisok világa). Berlin, 1981. 79-92.o.

145 *G. Duby*: A lovag, a nő és a pap. Budapest, 1987. 231-255. o.

146 *Miczka* i.m. 54-55. o.

Mindazonáltal megpróbáltam felfedni John of Salisbury történetírói tevékenységének a korabeli történeti tudatba ágyazódó fontosabb elemeit, illetve a szerző egyedi állásfoglalásainak módját. A *Historia Pontificalis* műfajsintézis volta lehetőséget biztosít arra, hogy a történetíró a hierarchikus szemlélet érvényesülésén keresztül állást foglaljon mind történeti, mind – a történeteken keresztül – aktuális kérdésekben. Bár John megpróbálja alkalmazni a “harag és részrehajlás nélkül” elvét, mert megígéri: “Amit Isten segítségével elbeszélni készülök, abban csak az lesz, amit saját magam láttam, hallottam és igaznak tartok, vagy hihető egy hiteles ember írásai miatt.”¹⁴⁷ Mégis a szereplők ábrázolásával és az események kiválasztásával állást foglal és aktualizál, hiszen korának és az eljövendő nemzedékeknek ír. Ez az állásfoglalás köti össze korabeli olvasóit a múlttal, és a saját korát az eljövendő nemzedékekkel. Egyrészt közelebb hozza a tárgyát olvasóihoz, másrészt a téma leírásába csomagolt állásfoglalás tanulsággal – és egyben forrásértékkel – is bír a jövő számára.

Állást kell-e foglalnia a történetírónak? Már a kiinduló kérdésselvetésből kiderült, hogy az állásfoglalás szükségszerű. A kérdés inkább az: hogyan és miért éppen úgy foglalnak állást az egyes történetírók, ahogyan azt teszik? Ezen kérdés megválaszolása szintén történetírói feladat. De vigyázat, mert a történetíró – bár nem feltétlenül szándéka – már témaválasztásával is interpretál, legyen itt szó statisztikai adatsorról, udvari pletykákról vagy történetírókról.

Az Apokalipszis lovasa: Gerbert d'Aurillac*

"Az akkori idők embere úgy érzi, bozót veszi körül. Isten rejtőzködik a bozótosban. Néhány nyom azonban elárulja jelenlétét. Isten látni engedi keze nyomát. Ez lehetővé teszi az embernek, hogy a nyomot követve, sok-sok türelem és szeretet árán, ha nem is elérje, de fellelje őt, megpillantsa a tüzet, melyet ottjártakor gyújtott."

(Georges Duby)¹

"Olykor a Fejedelem magához hivat egy-egy szerzetest, megteszi tanácsosának..., ő pedig a zárdából egykedvűen kilép a világi életbe, s a hatalom embereként ugyanazzal az aszeptikus tökélyvel igyekszik kormányozni a világot, amellyel addig görög olvasmányait rendezgette."

(Umberto Eco)²

I. Bevezetés

Minden korszaknak megvan a maga meghatározó egyénisége. Ilyen értelemben beszélhetünk például Periklés, Alexandros, Augustus, Nagy Károly, III. Ince, V. Károly, Cromwell, Napóleon, Bismarck, Lenin vagy Churchill szerepéről. Valamilyen formában mindnyájan rányomták bélyegüket korukra. Történeti jelentőségét tekintve ebbe a sorozatba illeszthető Gerbert d'Aurillac (magyarok számára ismertebb nevén II. Silvester pápa). Ő szellemi, politikai és egyházi téren egyaránt maradandót alkotott.

Jelen dolgozat Gerbert kora szellemi közegének felvázolásán túl megkísérel rávilágítani egy 1000 évvel ezelőtt élt ember három különböző és mégis csak összefüggésében szemlélhető arcvonására: a tudóséra, a politikuséra és a pápáéra. Források és szakirodalom hatalmas mennyisége állt rendelkezésünkre. Ezek megalapozták, de ugyanakkor meg is nehezítették munkánkat, hiszen a válogatás és a feldolgozás szempontjai mindig esetlegesek. Mindazonáltal ha a dolgozatunk által sugallni kívánt Gerbert-portré körvonalazódását ez az esetlegesség túlzottan nem befolyásolja, elértük célunkat.

II. A Millenium szellemi közege

Gerbert d'Aurillac élete (950-1003) a középkori Európa azon időszakát fogja át, melynek szellemi megnyilvánulásai a millenáris elképzelésekben csúcsonodtak ki. A politikai háttér sem mellékes persze³, de a mozgatórugók ezúttal nem errefelé

* Dolgozatom Nagy Balázs szemináriumán készült 1994 tavaszán, az akkor általam elérhető források és szakirodalom alapján. Bíráló megjegyzéseiért Klaniczay Gábornak mondok köszönetet.

¹ Georges Duby: A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980-1420. Budapest, 1984. 73. o.

² Umberto Eco: Az új középkor. Budapest, 1992. 55. o.

³ A IX-XI. századi integrációhoz, az "alulról" induló szerveződésekhöz és a vertikálitáshoz ld. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, 1983. 28. o.

keresendők⁴. Hogy ezekre rátaláljunk, először kulturális szempontból kell megközelítenünk a korszakot.

1. Kulturális meghözelítés

Korszakunk fő szellemi irányzata, a millenáris apokaliptika éppúgy része a kulturális örökségnek, mint például a kolostori írástudás vagy az építészet (amint-hogy ezek olykor szoros összefüggésben is állnak – ezt alább látni fogjuk). Ez a világszemlélet képezi Gerbert korának hátterét, amit mindvégig szem előtt kell tartanunk, hiszen – ahogy azt A.J. Gurevics írja – egyetlen tevékenységi szférát sem emelhetünk ki a “kultúrtörténeti összefüggések egészéből”⁵. De ez nem elég. Ismernünk kell a kulturális háttérmechanizmusokat is ahhoz, hogy az általunk fölvezetett kép teljes legyen. Pusztán módszertani okokból ugyan, mégis élesen el kell különítenünk egymástól a középkori kulturális fejlődés egyes fázisait. Az elmélet egyik szaktekintélye Gurevics: “Jóllehet a középkori »világkép« viszonylag stabil, mégiscsak változott, fejlődött, következőképp leírásában helyet kell kapnia a mozgás elemének, az egyes kultúrkategóriák értelmezése közti különbségnek a középkor különböző szakaszaiban.”⁶

2. Az ezredik év elméleti aspektusai

a.) Három kis reneszánsz

Az alcím talán meghökkentő, annál is inkább, ha hozzátesszük, hogy a három reneszánsz közül ezúttal egyik sem jelenti a XV-XVI. századi humanista irányzatot. (Jóllehet terminológiai szempontból természetesen rá utal.) Az elnevezések most a medievisztika olykor fellengzős szókinéséből származnak és kulturális virágkorra utalnak. Ilyenből – topográfiai és kronológiai változók függvényében – meglehetősen sok volt a “sötét” középkorban. A legkevésbé tévútra vezető megközelítési módszer talán az volna, ha a két legtöbbet emlegetett középkori reneszánsz rögzítésével tájolódnánk be a harmadikat – azt, amelyik a továbbiakban minket a leginkább foglalkoztat Gerbert d’Aurillac kapcsán.

Az első az úgynevezett “Karoling-reneszánsz”, amely – mint minden reneszánsz – az antikvitás talajába fúrja gyökereit. Ez a kijelentés persze még nem meglepő. Sokkal meglepőbb azonban, hogy ezen túlmenően nem sajátja az antik szellem nyitottsága. “Zárt kultúra a zárt gazdaság világában”⁷ – írja J. Le Goff – “ahol a könyvek nem is azért vannak, hogy olvassák őket”⁸. A kritika mégis csak a későbbiek világos ismeretében jogos. Konzervatív, értékenntartó erők módsze-

4 A kor “hangulatáról” fest impozáns képet *Duby*: i.m. 11-14. o.

5 Aron *Jakovlevics Gurevics*: A középkori ember világképe. Budapest, 1974. 11. o.

6 Uo. 21. o.

7 *Jacques Le Goff*: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1976. 26. o.

8 Uo. 26.o. Kicsit bővebben: “A karoling kor szellemi mozgása az egyházi és világi vezetés utánpótlásának képzésén túlmenően az »apostoli« tevékenység, a páratlan felkészültség és az önzetlen szellem semmi további jelét nem mutatja fel.” Ld. még *Richard William Southern*: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest, 1987. 214-228. o.: „A Karoling-ideál alkonya” c. fejezet.

reinek kimunkálásán túl nem várhatunk többet egy olyan kortól, amely a holnapig sem látott el feltétlenül, nemhogy a XII. századig.

Mert a második kulturális virágkor, amelyet rögzítenünk kell, az úgynevezett "XII. századi reneszánsz". Alapvetően itt is az antik örökség a domináns, kiegészítve a ciszterciek monasztikus reformjával⁹, és egy tipikus középkori közeg, a város katalizáló hatásával¹⁰. A szellemiséget legfrappánsabban talán a kor legtöbb idézett¹¹ Bernard de Chartres-féle metaforájával illusztrálhatnánk: "Mi, az óriások vállán ülő törpék, többet és messzebbre látunk, mint ők (ti. az antik auktorok); nem mintha látásunk élesebb vagy termetünk nagyobb lenne, mint az övék, hanem azért, mert ők a levegőben hordanak bennünket, felemelnek az ő gigászi magasságukba."¹²

Dióhéjban ez tehát az a két reneszánsz, amelyek között a szakirodalomban ijesztoően mély szakadék tátong¹³. A X-XI. század kulturális életét még Le Goff sem méltányolja igazán. Mi viszont Gerbert miatt nem tudjuk eléggé hangsúlyozni a fontosságát – még e készülőfélben lévő hármas rendszer keretei között sem.

F. Braudel szerint az 1000. év Európájának virágzása a "mezőgazdasági sikerből" fakad¹⁴. Braudel agrárközpontú koncepciója talán némi kiegészítést érdemel: nem feltétlen kézenfekvő, hogy a Cluny-mozgalom¹⁵ a "mezőgazdasági siker" farvizében evickélve nőtte ki magát világtörténelmi jelentőségű kulturális tényezővé. A császári udvar körül felpezsdülő szellemi élet¹⁶ szintén inkább intellektuális, mint gazdasági teljesítmények gyümölcse. A teológiai, filozófiai és természettudományos gondolkodás (valamint ezek lecsapódása az építészetben) meglehetősen előrelépés a "Karoling-reneszánszhoz" képest. Csak ezekről az alapokról köszönthet be a század, amely tanúja lehet egy Abélard és egy Szt. Bernát szellemi párviadalának.

Ezzel beillesztettük a rendszerbe a hiányzó láncszemet – mintegy hidat vertünk a két ismert reneszánszt elválasztó szakadék fölé¹⁷.

b.) Az Apokalipszis igézete¹⁸

Az 1000. év két szempontból determinál: egyrészt kronológiailag, másrészt jelképesen. Kronológiailag szemlélve ez az időszak a keresztény Nyugat elleni

9 Georges Duby: Emberek és struktúrák a középkorban. Budapest, 1978. 110. o. a Regula "újraolvasásáról".

10 Le Goff: i.m. 23. o.

11 Philippe Wolff: The Awakening of Europe. Harmondsworth, 1968. 286. o., és jellemző módon: Eco: i. m. 46. o.

12 Le Goff: i.m. 28. o.

13 Mintha a harmadik évezred történéseinek kezeiben a 2000. év elsikkadna mondjuk a felvilágosodás és a csillagháborúk kora között.

14 Idézi Duby: i. m. 5. o.

15 Wolff: i.m. 148-149. o. Egyenesen a "monastic empire" kifejezést alkalmazza. Duby: i.m. 92-93. o. Southern: i.m. 273-282. o.: "A nagyság századai" c. fejezet.

16 Friedrich Heer: Mittelalter. Vom Jahr 1000 bis 1350. I.k. München, 1983. 110. o. "Ottonische Renaissance"-nak nevezi. A dolgok német vonatkozásától az egyetemes felé elvonatkoztatva talán a "millenáris reneszánsz" volna a legtalálóbb meghatározás.

17 Ld. Wolff: i.m. felosztását: "The Time of Alcuin/Gerbert/Abelard"!

18 A téma részletes feldolgozását nyújtja Bernard McGinn: Visions of the End. Apocalyptic Tradition in the Middle Ages. New York, 1979.

barbár inváziók utolsó fázisa¹⁹ és a Karoling-értékrend pusztulásának kora²⁰. Ehhez szervezen kapcsolódik második szempontunk: a szimbolikus determináció. Az ezredforduló(k) jelentőségének felértékelődéséhez, illetve ennek pszichikai háttéréhez szemléletes adalékot nyújt Marosi Ernő művészettörténész hasonlata: "Ki nem leste még a keze ügyében lévő számláló szerkezetet, villanyórát, gázmérőt vagy kilométerórát, amikor az hasonló, kerek számhoz közeledett: hátha sikerül megragadni a váltás pillanatát?"²¹

Az 1000. év Európájában azonban a pszichikumnál fontosabb a vallás. Nyugaton különösen nagy becsben tartották a Jelenések Könyvét²² – ez vált az egész millenáris szorongás, világyégevárás²³ szegletkövévé: "Aztán láttam, hogy egy angyal szállt alá a mennyből, a mélység kulcsa volt nála, és nagy láncot tartott a kezében. Megragadta a sárkányt, az őt kígyót, vagyis az ördögöt, a sátánt és ezer esztendőre láncra verte. Letaszította a mélységbe, bezárta és lepecsételte, hogy ne vezesse félre többé a népeket, míg le nem jár az ezer esztendő. Akkor rövid időre szabadon engedik²⁴. (...) A többi halott csak akkor kelt életre, amikor eltelt az ezer esztendő²⁵. (...) Amikor eltelik az ezer esztendő, e sátán kiszabadul börtönéből és útra kel, hogy a föld négy sarkán félrevezesse a népeket, Gógot és Magógot, és harcra toborozza őket."²⁶

Ha csupán abból következtetünk, hogy ezek a szavak a mi fantáziánkra milyen hatással vannak, rögtön megérthetjük, hogy 1000 éve mit jelentett az Apokalipszis. De ha ez nem volna elég, szinte le is mérhetjük: III. Ottó császár az 1000. évet választotta arra, hogy elzarándokoljon Aachenba Nagy Károly sírjához²⁷. Ha politikai propagandának szánta is, annyit mindenképpen elismerhetünk, hogy jól időzített: környezete (akárcsak az egész társadalom) nyilván fogékonyabb volt mindenféle behatásra, mint amilyen 999-ben vagy 1001-ban lett volna. Nemcsak a császár, a szerzetes is így gondolkodott. Így Raoul Glaber, aki ekkor a természetben is az Úr arcát fedezi föl: "Az Úr szenvedésétől számított ama ezres évben, mely az említett csapás nyomorúságait követte, az esőzések megszűntek, és az Isten jóságának és irgalmának rátekintése folytán az ég vidám orcával kezdett tündökölni."²⁸

19 Wolff: i.m. 137-141. o.

20 Uo. 113. o.

21 Marosi Ernő: A művészettörténet évszázadai: a tízes számrendszer. In: Café Babel, 1993. 10. sz. 77. o.

22 Wolff: i.m. 114. o.

23 Surányi János: Gerbert és kora. Történelmi tanulmány. Győr, 1886. 15-16, 124. o. Ugyanitt jó tájékoztatás a forrásokról: 144-145. o. Marosi: i.m. 79-80. o. Wolff: i.m. 113-116. o. érzékletes megfogalmazása: "Terror of the Millennium". Oscar Halecki: Európa millenniuma. Budapest, 1993. 109-119. o.: "Az 1000. év víziója" c. fejezet.

24 Jelenések Könyve: 20,1-3. Ford. Kosztolányi István.

25 Uo. 20.5.

26 Uo. 20.7-8.

27 Duby: i. m. 22. o.

28 Raoul Glaber: Historiarum libri. II.10. Ford. Mezey László. In: Középkori történeti chrestomathia. I. k. Szerk.: N.P. Gracianszkij-Sz.D. Szakskim. Budapest, 1952. 206-208. o.

Ez a mentális közeg Gerbert d'Aurillac otthona. Ebbe születik bele, ebben tanul és tanít, ebben tölti be politikai és egyházi hivatását, ebben adja ki a "társadalmi ébredés jelszavát".²⁹

III. Az Apokalipszis lovasa

A következőkben Gerbert szellemi és politikai tevékenységét mutatjuk be. Az ábrázolás nagyjából a kronológia fonalát követi, ami egyben tudatosan épített karrierjének is keretétül szolgál, tekintve, hogy csillaga – majdhogynem – töretlenül ível fölfelé az idő haladtával. Ne feledjük azonban, hogy minden egyes lépése a főntebb vázolt "millenáris reneszánsz" és apokaliptikus ígézet ideológiai rendszerén belül történik. Ebből kilépni természetesen ő sem tud, de mint "korának legnagyobb szelleme"³⁰ alakítja azt, vagy legalábbis nagyon úgy tűnik, mintha alakítaná.

I. A tudós szerzetes³¹

G. Duby kora "leghíresebb" tudósának titulálja Gerbert-t.³² Lássuk, hol, milyen tudományokban, milyen "közönség" előtt vált azzá és milyen eredményeket ért el.

a.) St-Géraud-d'Aurillac

A dél-franciaországi Provence tartomány St-Géraud-d'Aurillac nevű benedekrendi kolostora a X. században a Cluny-reformmozgalom egyik lelkes tagja volt³³. Csupán a térkép alapján meglehetősen pontossággal meghatározhatjuk a kulturális közeget, amely a kis kolostort körülvette: északon az "Occidens" tradicionális keresztény örökségével, délen az arabok által megszállva és egészen másfajta kultúrával átítatva Hispánia. A két kultúrkör találkozási pontján, egyfajta liminális helyzetben St-Géraud-d'Aurillac szellemi életével melegágya volt egy olyan intellektus kibontakozásának, mint amilyen Gerbert-é volt.

b.) Katalónia, avagy a nagy kísértés

Az ifjú szerzetes nagy tehetségnek bizonyult, ezért előljárói hozzájárulásával a szomszédos Katalóniába ment tanulmányútra³⁴. Bőkezű támogatókra lelt Hatto

²⁹ Surányi: i.m. 15-16. o.

³⁰ Michel de Ferdinandy: Der heilige Kaiser. Otto III. und seine Ahnen. Tübingen, 1969. 301. o.

³¹ Lukinich Imre: II. Sylvester pápa. Kolozsvár, 1901. 166-188. o.: "Gerbert tudományos működése" c. fejezet.

³² Duby: i.m. 25.o.

³³ Hans-Henning Kortüm: Gerbert von Aurillac I. Leben und Wirken. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1300. col. Silvio A. Bedini: Sylvester II, Pope. In: Dictionary of the Middle Ages. 11. k. Szerk.: Joseph Reese Strayer. New York, 1988. 552. o. Duby: i. m 92-93. o. Ferdinandy: i.m. 334. o.

³⁴ Surányi: i.m. 22-25. o. Bedini: i.m. 552. o. Harriet Pratt Lattin: The Letters of Gerbert with His Papal Privileges as Sylvester II. New York, 1961. 3-4. o.

(Vich püspöke) és II. Borell (Barcelona grófja) személyében:³⁵ e maecenatura nélkül sosem juthatott volna ide. Katalóniai tartózkodása (967-970)³⁶ márpedig mérföldkő volt nemcsak az ő, de talán az egész középkori kultúrtörténet szempontjából.

Katalónia ekkoriban a tiltott gyümölcs volt Európa szemében. Közvetítő szerepet játszott a keresztény Nyugat és az arab magaskultúra fellegvára, a cordobai kalifátus között. Általánosan is elmondható, hogy az antik és bizánci kultúrorökséget az arabok közvetítették Európa számára. Ez Katalóniára még inkább igaz. Alapvetően laza kulturális talaj volt, amelyet a kereszténység nemigen tudott kolostorokkal megkötni. Elevenen éltek benne a lovagi hagyományok (ld. Roland-ének, reconquista) is. Építészete is egyfajta kettősséget mutat: a mozarab hatások új színnel gazdagították az "Occidens" fentebb vázolt gondolati hatásait. (Ennek kézzelfogható példája Ripoll kolostorának templomkapuja, amely maga a kőbe zárt Apokalipszis.)³⁷

Jóllehet a Nyugat nem tartotta ildomosnak az érintkezést az arab kultúrával, ez még csak tovább növelte a kisértést, amit az ismeretlen titkok, "tiltott tudományok"³⁸ jelentettek. Gerbert is engedett, illetve lehetővé tették számára, hogy engedjen a csábításnak.³⁹ Gerbert élt – egyesek szerint visszaélt⁴⁰ – ezzel a lehetőséggel, és egy új világot fedezett fel, hogy meghonosítsa Európában.

A számok varázsa

Ahhoz, hogy a fejlettebb arab matematika Európába eljusson, mindenképpen közvetítőre volt szükség. Hogy ez a közvetítő pontosan ki volt, igazából nem tudhatjuk. Egy ilyen kulturális szerep természetesen nem köthető egyetlen személyhez, nyilván egész kolostoriskolák húzódnak meg a háttérben. Az azonban, hogy a tudománytörténeti hagyomány mekkora szerepet tulajdonít Gerbert tevékenységének, szükségessé teszi, hogy ismertessük matematikai műveltségének főbb vonalait.

Katalóniai tanulmányútja során Gerbert megismerkedett a matematika antik és koraközépkori forrásaival, amelyek Nyugaton ekkoriban még ismeretlennek számítottak. Egy-egy kolostorról kolostorra vándorló kósza kézirat helyett itt egész könyvtárak álltak rendelkezésére. Ennek révén első kézből szerezhetett informá-

35 Kortüm: i.m. 1300. col. Ferdinandy: i.m. 334. o.

36 Kortüm: i.m. 1330. col. Uta Lindgren: Gerbert von Aurillac II. Wissenschaftliche Tätigkeit und Nachwirkung. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1302. col.

37 Tompos Erzsébet: Spanyolország építészete. I.k. Budapest, 1980. 20-23. o.: "Katalónia építészete". c. fejezet. Uo. 98-99. o. a ripolli Santa-María templom "apokaliptikus" kapujáról.

38 Wolff: i.m. 189. o. ("forbidden sciences")

39 Katalóniához ld. Lindgren: i.m. 1302. col. Heeri: i.m. 165-166. o. ("das dritte Europa") Surányi: i.m. 11.o. Wolff: i.m. az antik (119-125.o.), a bizánci (126-132.o.) és a muzulmán (132-136.o.) tradícióról.

Le Goff: i. m. 27-30. o.: "A görög-arab örökség" c. fejezet. Duby: i. m. 32-33. o. Tompos: i.m. 20. o. 40 Ld. "Az ördög cimborája" c. alfejezetet.

ciókat Pythagoras, Euclides, Eratosthenes és Boëthius műveiből⁴¹. Az új elméleti szempontok elsajátítása mellett Gerbert eltanulta az úgynevezett abacus (számoló-tábla) használatát. Ezen a számok helyiértékeit kis zsetonokkal, úgynevezett apexekkel lehetett jelölni⁴². Abacusain Gerbert már arab számokat alkalmazott⁴³. (Míg Európában a számokat még mindig kifirták latin betűkkel, jobb esetben római számokkal.⁴⁴) Ő lehetett az első ismert nyugati értelmiségi, aki ilyen mélyen megmártózott a muzulmán kultúra fürdőjében. Ily módon megszerzett ismereteit azonban nem tartotta meg magának – szellemi nyitottsága nem csupán a tudás főlhalmozásának eszköze volt. Későbbi nyugati kéziratokban két műve is fennmaradt: “*Libellus de numerorum divisione*”⁴⁵ és “*Regulae de numerorum abaci rationibus*”⁴⁶. Ez utóbbiról jegyezte föl egy elkeseredett középkori író: “*regulae, quae a sudantibus abacistis vix intelleguntur*”⁴⁷. Egyébként Gerbert tekintélyére jellemző, hogy a XI-XII. század folyamán az “*abacista*” megjelölést sokan a “*gerbertista*”-val helyettesítették.⁴⁸ “*Szakkönyvek*” írása mellett kiterjedt levelezést is folytatott: így például a Rajna-menti iskolákkal⁴⁹ és személy szerint Aldebold von Utrecht-tel is⁵⁰. Tudományos berkekben hatalmas tiszteletnek örvendett a gerberti tradíció: az ő szellemi örökségét vette át Fulbert de Chartres (aki közvetlen tanítványa is volt)⁵¹ és Adelhard of Bath (XII. század)⁵² is.

A csillagok varázsa

Asztronómia és asztrológia még manapság is egybecsengő fogalmak: gyakorta még a csillagászatot mint komoly tudománnyal foglalkozó tudósnak is valamiféle “csillagjós” miszticizmust tulajdonítunk. Ez a hozzáállás a középkorban százszorosán is érvényes. Aki erre a “szakterületre” tévedt, számíthatott a kortársak gyanakvására. Márpedig Gerbert Katalóniában megtanult egyet-mást a csillagokról⁵³ és ezt a későbbiekben hasznosította is. III. Ottó császár udvarát egy elmés szerkezet, az úgynevezett astrolabium (más néven horologium) elkészítésével

41 Gerbert forrásaihoz ld. *Adolf Pavlovics Juskevics: A középkori matematika története.* Budapest, 1982. 360. o. és *T. Tóth Sándor-Szabó Árpád: Matematikai műveltségünk keretei. Középkor és reneszánsz.* Budapest, 1988. 28. o.

42 *Juskevics: i.m. 316. o. T. Tóth-Szabó: i.m. 68. o.*

43 *Lindgren: i.m. 1302. col.*

44 *Juskevics: i.m. 359. o.*

45 *Uo. 359.o.*

46 *T. Tóth-Szabó: i.m. 68. o.*

47 *Uo. 70. o.*

48 *Uo.*

49 *Uo. 28. o.*

50 *Juskevics: i.m. 359. o.*

51 *T. Tóth-Szabó: i.m. 60-61. o.*

52 *Uo. 31-32.o. Gerbert matematikai műveltségéről ír még: Ferdinandy: i. m. 260, 334. o. Surányi: i. m. 12. o. Philippe Wolff: The Awakening of Europe. Harmondsworth, 1968. 185-187. o. Bedini: i. m. 552. o. és Marc Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendance. Paris, 1949. 101-102. o.*

53 *Ferdinandy: i.m. 334. o. Surányi: i.m. 13. o. Bedini: i.m. 552. o. Wolff: i.m. 188-189. o.*

kápráztatta el Magdeburgban⁵⁴. Ezzel az eszközzel a sarkcsillag magasságát lehetett meghatározni. Thietmar von Merseburg így ír erről: "Optime callebat astrorum discernere et contemporanea suos variae artis noticia superare. Hic tandem a finibus suis expulsus Ottonem peccit imperatorem; et cum eo diu conversatus in Magadaburg orologium fecit, illud recte constituens, considerata per distulam quadam stella nautarum duce."⁵⁵

Egy értekezést is tulajdonítanak Gerbertnek "Liber de astrolabio" címmel⁵⁶. Ez a mű beilleszthető abba a középkori asztronómiai hagyományba, melynek útját olyan tudósok jelzik, mint például Beda Venerabilis (VIII. század) vagy Robert Grosseteste (XIII. század).⁵⁷

Gerbert az asztronómia ürügyén a középkori Európa "könyvtárközi kölcsönzőszolgálatát" is mozgásba lendítette. Erről tanúskodik Suner barcelonai archidiakónushoz küldött levele is: "Kérlek, küldd el nekem az általad lefordított »De astrologia«-t, és ha bármire szükséged volna cserébe, nyugodtan kérheted."⁵⁸

Az ördög cimborája

G. Duby így vélekedik Gerbert-ről: "Gerbertet, kinek műveltsége mindenki csodálatát kiváltotta az ezredik esztendőben (!), nem filozófusnak, hanem mágusnak tartották. Ő is csapdákat állított a láthatatlan dolgoknak. Ravaszkodással és bűvös praktikákkal igyekezett összebékíteni a sors erőit."⁵⁹

Csapdákat állítani a láthatatlan dolgoknak, valamilyen rendszerbe kényszeríteni olyan – a kor embere számára elvont, sőt titokzatos – jelenségeket, mint a számok vagy a csillagok, veszélyes vállalkozásnak bizonyult a középkorban. Ezt jól illusztrálja Gerbert példája. Halála után hamar elterjedt róla a legenda, miszerint szövetséget kötött az ördöggel⁶⁰. Ráadásul nem elég, hogy matematikával és asztronómiával foglalkozott, de minderre a tudására a saracénok között tett szert Katalóniában – ez még jobban növelte a gyanút⁶¹. Ez a gyanú tette lehetővé, hogy Orderic Vitalis ezt írja Gerbert-ről: "Fertur de illo quod dum scolasticus esset cum demone locutus fuerit, et quid sibi futurum immineret inquisierit."⁶²

54 Juskevics: i. m. 359. o. T. Tóth-Szabó: i. m. 28. o. Uta Lindgren: Gerbert von Aurillac II. Wissenschaftliche Tätigkeit und Nachwirkung. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1302. col. Ferdinandy: i. m. 362. o. Bedini: i. m. 553. o. A horologium "műszaki leírása" 3 oldalban: Bogdánfy Ödön: II. Szilveszter pápa horológiuma. Budapest, 1937.

55 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15. In: Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Szerk.: Werner Trillmich. Berlin, é.n.

56 T. Tóth-Szabó: i. m. 186. o.

57 Uo. 186. o.

58 Gerbert: Letters. In: Pratt Latin: i. m. 69. o. A levél 984-es reimsi keltezésű.

59 Duby: i. m. 73. o.

60 Juskevics: i. m. 360. o. Friedrich Heer: Mittelalter. Vom Jahr 1000 bis 1350. i. k. München, 1983. 120. o. Surányi: i. m. 29-31. o. Lukinich: i. m. 188-200. o.: "Gerbert mondanaköre" c. fejezet.

61 Surányi: i. m. 27-29. o. vö. Lukinich: i. m. 188. o.

62 Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I.175. In: Marjorie Chibnall: The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis. 1-6. k. Oxford, 1968-1980.

Egész mondakör szövődött a “mágus” Gerbert köré. (Ezt egyesek a későbbi Faust-mondakör előképének tartják⁶³. Walter von der Vogelweide a XIII. században Gerbert-t mint a Sátán szövetségeseit énekli meg.⁶⁴

Ez a megítélés első látásra nem túl hízelgő. De ha figyelembe vesszük, hogy a középkor minden rendkívülit és szokatlant természetfeletti erők hatásának tulajdonít, rájövünk, hogy a mágia vádja Gerbert-rel szemben nem más, mint az ő rendkívüliségének és szokatlanságának nagyon is sokatmondó elismerése.

c.) Reims, avagy a nagy kihívás

Ha Katalóniát a nagy kísértésnek neveztük, úgy illő, hogy Reimset Gerbert számára a nagy tudományos kihívás színhelyének tartsuk. Itt érik be ugyanis a Katalóniában leszedett tiltott gyümölcs. És csak Gerbert nagyságának köszönhető, hogy új hajtásai már nem esnek tilalom alá – a keresztény “Occidens” kulturális örökségének integráns részeivé válnak.

Filozófia

A katalóniai természettudományos gondolkodásmód frissessége jól megfér a nyugati szellem Istent kereső, az értékeket bővítve megtartó nyugalmával. Ezt az összeférhetőséget nemcsak a keresztény és francia Gerbert, de a mohamedán és perzsa Avicenna példája is igazolja. Gerbert mohamedán kortársa ugyanis “jobban hatott a nyugati gondolkodásra, mint a hivatalos iszlám tanításra.”⁶⁵

E kölcsönösség szellemi légköre biztosította Gerbert számára azt az előnyt, amely reimsi karrierjét előmozdította. Adalbero érsek a tehetséges “scolasticus”-t kinevezte a katedrálisiskola vezetőjévé.⁶⁶ Itt a klasszikus “septem artes liberales” rendszerén belül Gerbert a hangsúlyt a természettudományos jellegű “quadrivium”-ra (aritmetika, astronomia, geometria, musica) helyezte.⁶⁷ Gerbert d’Aurillac kezei alatt Reims európai hírű filozófiai iskolává nőtte ki magát.⁶⁸

Teológia

A “quadrivium” mellett Gerbert a teológiát sem hanyagolta el: tevékenyen résztvett a kor eucharistia-vitájában.⁶⁹ Arra is vállalkozott, hogy a nagy tekintélyű IX. századi mainzi érsek, Hrabanus Maurus tételeit több ponton korrigálja.⁷⁰ Ezt

63 Lukinich: i.m. 189.o. Heer: i.m. 87.o. (“ein mittelalterliches Urbild der Faust-Sage”)

64 Lindgren: i.m. 1302. col. Ennek nyilván politikai okai is vannak, hiszen egy Stauf-barát Minnesänger mégsem dicsőíthet nyíltan egy leendő pápát.

65 Bolberitz Pál: Avicenna. In: Magyar Katolikus Lexikon. I. k. Szerk.: Diós István. Budapest, 1993. 481.o.

66 Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 334. o.

67 Jushevics: i.m. 359. o. Lindgren: i.m. 1302. col. Ferdinandy: i.m. 260. o.

68 Marc Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendance. Paris, 1949. 101-102. o. További szempontokat adhatnak a következő kérdések: Milyen hatással volt a reimsi a kétségtelenül nevesebb chartres-i iskolára? Elősegítője volt-e a reimsi iskola az európai Aristoteles-recepciónak és ilyen értelemben előfutára-e a skolasztikának?

69 Surányi: i.m. 59-62. o.

70 Uo. 60-61. o.

akár a tekintélytisztelet középkori hagyományának nyílt arculköpéséül is tekinthetnénk, de valószínűleg nem erről van szó. Mint ahogy nem erről volt szó Ravennában sem, amikor nyilvános teológiai dispután vett részt egy másik nagy tekintéllyel, a magdeburgi katedrálisiskola vezetőjével, Ohtrich-hal szemben (981).⁷¹ Fölényes győzelme nemcsak a reimsi iskola diadalát jelenti a magdeburgi felett. Igazából Gerbert vitakészsége, talán nyitottabb gondolkodásmódja diadalmaskodott.

d.) Tanár és nevelő

Gerbert d'Aurillac nem telepedett le Katalóniában. Lehetősége pedig lett volna rá, hiszen a hispániai muzulmán mecénások szívesen támogatták a keresztény világból érkező tudós idegeneket. Gerbert nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, külföldi szerzett tapasztalatait, az új gondolatokat "otthon" akarta szétárasztani. Hallgatók és tanítványok pedig szép számmal akadtak a keresztény Nyugaton is.

Klerikus diákjai között a legnevesebbek a már említett Fulbert de Chartres⁷² és későbbi életrajzírója, Richer de Reims⁷³. Róluk is írhatta Orderic Vitalis a következő sorokat: "(Gerbertus) ... in sua scolâ famosus et sullimes discipulos habuit ... Hos aliosque plures Gerbertus erudit, quorum multiplex sequenti tempore scientia aecclesiae Dei plurimum profuit."⁷⁴

Ha tényleg így volt, igazat adhatunk Dubynek, aki Gerbert-t "kora legjobb tanítómesteré"-nek tartja⁷⁵. Ennek megvolt a szakmai háttere is. Fentebb már találkoztunk Gerbert egy levelével, amely a korabeli "könyvtárközi kölcsönzőszolgálat" működését is illusztrálta. Most lássunk egy másikat, amelyet Adelbero reimsi érseknek küldött: "Gondoskodjál róla, hogy Julius Caesar »Historiá«-ját Adso (!) úrtól, Montier-en-Der apátjától lemásolják a számunkra. Cserébe bármelyik reimsi kéziratunkat magadhoz veheted és azokra is számíthatsz, amelyek mostanában kerültek elő, összesen mintegy nyolc kötetre: Boëthius »De astrologiá«-jára és egyéb gyönyörű geometriai munkákra, melyek nem kevésbé méltóak a csodálatra."⁷⁶ Fulbert de Chartres és Richer de Reims mellett Gerbert-nek történeti szempontból fontosabb tanítványai is voltak: a későbbi III. Ottó német-római császár és a későbbi Jámbor Róbert francia király.

Hogy milyen módon került kapcsolatba Gerbert e két illusztris fiatalember szüleivel, az jelenleg kevésbé fontos – a "szülői értekezletre" politikai tevékenységét taglaló fejezetünkben térünk ki. Itt legyen elég annyit leszögezni, hogy akinek

71 Kortüm: i. m. 1301. col. *Ferdinandy*: i. m. 335 .o. *Pratt Latin*: i. m. 6. o.

72 *Bedini*: i. m. 552. o.

73 *Juskevics*: i. m. 366. o. *Lindgren*: i. m. 1302. col. *Philippe Wolff*: *The Awakening of Europe*. Harmondsworth, 1968. 172. o.

74 *Orderic Vitalis*: *Historia aecclesiastica*. I. 174.

75 *Duby*: i. m. 25. o. Ld. még *Hélène Gasc*: *Gerbert et la pédagogie des arts libéraux a la fin dixieme siècle*. In: *Journal of Medieval History*, 1986. 12/2. sz. 111. o.

76 *Gerbert*: *Letters*. 54. o. A levél 983-as bobbiói keltezésű.

ilyen szépreményű diákokat bíztak a kezeire, annak a kor egyik legjobb mesterének kellett lennie.

Az antik kultúra továbbéléséhez érdekes adalék, hogy Gerbert Ottóhoz fűződő kapcsolatát szívesen helyezte párhuzamba Aristoteles és Alexandros viszonyával⁷⁷. Világtörténelmi keretekben gondolkodva elismerhetjük e párhuzam jogosságát.⁷⁸

2. A politikus főpap

Manapság is előfordul, hogy elismert professzorok olykor politikussá avanzsálnak. Nem volt ez másképp a középkorban sem, sőt, akkoriban ez a jelenség még pregnansabban jelentkezett. Keresve sem találnánk Gerbert-énél jobb példát erre. A következőkben – továbbra is a kronológia Ariadné-fonalára bízva magunkat – egyfajta itinerariumot állítunk össze. Összhangban a középkor tér- és időszemléletével talán így tudjuk a leghívebben végignyomozni Gerbert politikai pályafutásának főbb állomásait.

a.) Róma – előszőr

Gerbert első római tartózkodásakor az Urbs Aeterna valóban az egész keresztény világ centruma volt. Ekkor (972) került ugyanis sor Nagy Ottó német-római és Ioannes Tzimiskes bizánci császárok örökösének esküvőjére. II. Ottó (ekkor már társuralkodó) és Theophanu hercegnő házasságkötési ceremóniájának "fővédnöke" XIII. János pápa volt.⁷⁹ Az eseményen Gerbert is jelen volt és ismeretséget kötött a főszereplőkkel.⁸⁰ Egy ilyen fiatal⁸¹ szerzetesnek belecsöppenni ebbe a társaságba: határtalan lehetőségek kapuja.

b.) Bobbio

Gerbert magasrangú protektorainak és a ravennai dispután⁸² szerzett hírnevének köszönhetően II. Ottó császártól később elnyerte a bobbiói bencés kolostor apáti címét.⁸³ Tisztét azonban csak rövid ideig (981-983) tudja betölteni: az olasz szerzetesek hamar kiutálják maguk közül a reformer (és ráadásul francia!) apátot.⁸⁴ Kezdetben tehát nem sok remény kecsegteti Itáliában, így visszatér Franciaországba.

⁷⁷ *Ferdinandy*: i.m. 363. o.

⁷⁸ Róberthez ld. *Wolff*: i.m. 158. o. és *Bloch*: i.m. 127. o. ("Robert le pieux, »roi savant en Dieu«, avait été, a Reims, l'éleve de l'illustre Gerbert")

⁷⁹ *Lattin*: i.m. 4. o.

⁸⁰ *Kortüm*: i.m. 1300-1301. col. *Bedini*: i.m. 552. o. *Ferdinandy*: i.m. 334. o.

⁸¹ Gerbert ekkor még alig húszegynéhány éves. Nemrég (970) tért vissza Katalóniából.

⁸² Ld. a "Teológia" c. alfejezetet.

⁸³ *Surányi*: i. m. 53. o. *Kortüm*: i.m. 1301. col. *Ferdinandy*: i.m. 335. o. *Bedini*: i.m. 552. o.

⁸⁴ *Surányi*: i.m. 58. o.

c.) Reims

Reimsben tudományos tevékenysége mellett beleártotta magát a nagypolitikába is. Nem debütált rosszul: Adalbero érsekkel karöltve bábáskodott Capet Hugó francia királlyá választása körül (987).⁸⁵ Ekkor vállalta el a trónörökös Róbert nevelésének feladatát is.

Közben a korosodó Gerbert ambíciói számára a katedrálisiskola vezetése kevésnek bizonyult. Tanítványa, III. Ottó most leróhatta háláját mestere iránt: kijárta számára a Reims érseke címet, amit aztán Gerbert öt évig (991-996) viselt.⁸⁶ Ha azonban megvizsgáljuk a közel egykorú krónikák tudósításait, kétségeink támadnak megválasztásának törvényességét illetően. Ilyen értelemben nyilatkozik Thietmar von Merseburg⁸⁷ és Orderic Vitalis⁸⁸. Zsenialitásának köszönhető, hogy végül mégsem az "usurpator" – alak dominál az utókor róla alkotott felfogásában.

d.) Róma – másodszer

Gerbert második római tartózkodásakor (996)⁸⁹ meglehetősen furcsa helyzetben volt. Ha sarkítva fogalmazunk, Reimsből menekülnie kellett⁹⁰, "persona non gratá"-vá vált mint törvénytelen érsek. De a kedvező alkalom segítségére sietett. Ekkor tartották Rómában III. Ottó császárrá koronázását. A tanítvány ezúttal sem maradt hűtlen mesteréhez: kinevezte személyes tanácsadójává.⁹¹ Gerbert a megbízást legott elfogadta – nem is akárhogyan. Érdemes hosszabban idéznünk azt a levelét, amely első látásra a feltétlen alattvalói hűség deklarációja, közelebről szemügyre véve politikai hitvallás, még alaposabban megvizsgálva pedig egy fejedelem behálózására alkalmas fegyverek gyanút keltő arzenálja:⁹² "Ha a tudás legfényesebb lángjaitól ragyogunk, az csupán atyád nagyságának köszönhető, aki táplálta és nagyatyád kiválóságának, aki meggyújtotta őket ... Mit is mondhatnék? Nem a saját kincseinket visszük hozzátok. Inkább visszaadjuk, amit egykor kaptunk ... Nem is tudom, mi lehet fenségesebb egy embernél, aki születésére nézve görög⁹³, birodalmára nézve római, és örök jogán arra törekszik, hogy visszaszerezze magának a görög és római bölcsesség kincseit. Ezért, ó Caesar, nemcsak ebben engedelmeskedünk a császári határozatnak, de bármiben, amit csak Császári Felséged óhajt. Mert mi, akik emberi dolgok közül semmit sem tartunk édesebb-

85 Heer: i. m. 87. o. Bedini: i.m. 553. o.

86 Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 362. o.

87 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15.: "Erat is ... ad ultimum Remensem urbem ad regendum iniuste promotus."

88 Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I. 175.: "de throno remensi quem illicite usurpuerat..."

89 Kortüm: i.m. 1301. col. Bedini: i.m. 553. o.

90 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15.: "Hic tandem a finibus suis expulsus Ottonem peciit imperatorem." Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I. 175.: "cum rubore et indignatione Galliam reliquens ad Ottonem imperatorem profectus est".

91 Kortüm: i.m. 1301. col.

92 A panegyricus süketté teszi Ottót a mögöttes jelentés iránt: Gerbert itt tulajdonképpen egyszerűen "bemászik" a császár fejébe. Ezentúl ő irányítja még a gondolatait is, anélkül, hogy az bármit is sejtene. Ez már Gerbert császársága. (Ennyit a "tanácsadói" státuszról.)

93 III. Ottó anyja Theophanu bizánci hercegnő volt.

nek a te parancsodnál, képtelenek vagyunk megszegni irántad való engedelmisségünket.”⁹⁴

Általában III. Ottónak szokás tulajdonítani a “renewatio imperii Romanorum”-elméletet és annak realizálását.⁹⁵ Ha a megvalósítás az ő nevéhez fűződik is, az ideológia reneszánsza⁹⁶ csakis mentora, Gerbert d’Aurillac révén bontakozhatott ki. Ehhez szolgál eszmetörténeti adalékul Gerbert azon szellemi törekvése, miszerint ideje, hogy az eddigi százsz “rusticitas”-t fölváltsa a klasszikus görög “subtilitas”.⁹⁷

e.) Ravenna

Gerbert az említett teológiai disputa alkalmával (981) már járt Ravennában és nem is szerepelt dicstelenül. Ezúttal sem, bár a helyzet elképesztően nagyot változott azóta. Most nem a tudós szerzetes, hanem a császári tanácsadóvá avanszált bukott érsek bukkan föl a már akkor is történelmi múlttal rendelkező városban. III. Ottó – talán kárpótlásképpen? – Ravenna érseki székét juttatja neki (998)⁹⁸. Ahogy Orderic Vitalis maliciózusan megjegyzi: “tam ab ipso (ti. Ottó által) quam a populo ad presulatum Ravennae electus est”.⁹⁹ Nagy Theodrik és Iustinianus városa azonban már csupán a lélegzetvételnél szünet intermezzóját jelenti Gerbert számára. Egy évvel később ugyanis (éppen egy évvel a Millenium előtt) Gerbert d’Aurillac elérkezett arra a pontra, amelynél följebb evilági ember nem juthatott: Szt. Péter székébe.

3. “Az Ezredik Év pápája”¹⁰⁰, avagy Róma – harmadszor

A rezignált Thietmar von Merseburg ennyit jegyez föl: “Papa quoque Gregorius bene dispositus Domae emnibus II. Nonas Februarii obiit, Gerberto sibi mox succedente.”¹⁰¹ Orderic Vitalis már bőbeszédűbb, sőt, egy érdekes csemegével is szolgál: “Inde post aliquot annos ad sedem apostolicam translatus est: annoque dominiciae incarnationis dccccxcix Silvester papa sullimatus est ... quid sibi futurum immineret inquisierit, a quo protinus ambiguum monadicon audivit: Transit ab R Gerbertus ad R, post papa vigens R. Versipellis oraculum tunc quidem ad intelligendum satis fuit obscurum: quod tamen postmodum manifeste videmus impletum. Gerbertus enim de Remensi cathedra transivit ad presulatum Ravennae ac postmodum papa factus est Romae.”¹⁰²

94 Gerbert: Letters. 296-297. o. A levél 997-es sasbachi keltezésű.

95 Vö. Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 393. o.

96 Egy újabb “reneszánsz”.

97 Heer: i. m. 110. o.

98 Kortüm: i.m. 1301. col. Bedini: i.m. 553.o.

99 Orderic Vitalis: Historia aecclesiastica. I. 175.

100 Utalás egy számomra elérhetetlen mű címére: Pierre Riché: Gerbert d’Aurillac, pape de l’an Mil. Paris, 1987.

101 Thietmar von Merseburg: Chronicon. IV. 43. 34-36.

102 Orderic Vitalis: Historia aecclesiastica. I. 175. Az értelmezéshez ld. Surányi János: Gerbert és kora. Történelmi tanulmány. Győr, 1886. 116. o.

Az ellentmondás nem is lehetne nagyobb. Az ember fantáziája nem veheti fel a versenyt a történelemével. Az ördög cimborája, a számok és csillagok megszállottja, a három R bűvésze, a tudós szerzetes és a törtető karrierista ezentúl haláláig Krisztus földi helytartója. És mindez a Megtestesülés ezredik évfordulójának vigiliáján. Gerbert d'Aurillac valóban az Apokalipszis lovasa.

a. A pápa és a császár

Kétség sem fér hozzá, hogy pápaságát (999-1003) Gerbert a császárnak köszönhette. III. Ottó elméletben szépen eltervezte, miként vet véget a donációk constantinusi és pippini tradíciójának. Gondolatban Krisztus és esetleg még az apostolok, de semmiképp sem a pápa alattvalójának tartotta magát.¹⁰³ A császár gondolatai azonban ekkor egy különleges képességekkel rendelkező új pápa intelligenciájának bilincsei közt vergődtek. Ezt a helyzetet Gerbert úgy nevesítette (a szó szoros értelmében!), hogy pápaként a II. Silvester nevet vette föl. Ezzel a formális gesztussal kétségkívül Szt. I. Silvester pápára utalt, a hagyomány szerint ugyanis ő keresztelte meg Nagy Constantinust.¹⁰⁴ Sorsuk mindenesetre teljesen összefonódott: amikor Rómában felkelés tört ki III. Ottó ellen (1001), Gerbert is menekülni kényszerült és csak egy év múlva térhetett vissza az Örök Városba.¹⁰⁵ Fölmerülhet a provokatív kérdés, "mi lett volna, ha" (!) Európa két kulcsfigurája nem hal meg történelmi távlatból tekintve szemvillanásnyi időn belül.¹⁰⁶ Anélkül, hogy légvárákat építve felelőtlenül foglalnánk állást, annyit talán biztonsággal leszögezhetünk, hogy Gerbert saját elképzeléseit körülbelül tíz év alatt teljesen leképezte volna a kísérleti nyúlként kezelt milleniumi Európára. De csak egy III. Ottóval a markában. Rövid pontifikálása alatt így "csupán" arra volt képes, hogy a szervezeti bázist megteremtse az általunk feltételezett monumentális kísérlethez.¹⁰⁷ Ezirányú törekvéseit az alábbiakban vázoljuk.

b. A "Gerbert-szindróma" alapvetései

Kísérlet a Cluny-reform páneurópai hiterjesztésére

Gerbert egész működésének alfája, St-Géraud-d'Aurillac bencés kolostora a Cluny-központú "monasztikus birodalom"¹⁰⁸ része volt.¹⁰⁹ Ez a rideg tény pályájának csúcs- és végpontján visszaköszön: II. Silvesterként – páratlan hatalommal a kezében! – Cluny szellemében bocsátja útra reformprogramját.¹¹⁰ Ebben termé-

103 Heer: i.m. 110. o.

104 Kortüm: i.m. 1301. col. *Ferdinandy*: i.m. 392-393. o. *Surányi*: i.m. 116. o. A névválasztás párhuzamba állítható a fiktív Aristoteles / Alexandros = Gerbert / Ottó relációval.

105 Kortüm: i.m. 1301. col.

106 Egyébként az "elszalasztott lehetőség", "nemzeti tragédia" stb. kifejezések is implicite a "mi lett volna, ha" problematikáját hurcolják magukkal.

107 Az egyszerűség kedvéért nevezzük "Gerbert-szindrómának".

108 Wolff: i. m. 149. o.

109 Kortüm: i.m. 1300.

110 *Surányi*: i.m. 15,135-136. Ellenvélemény: Joseph L. Lynch: *The Medieval Church. A Brief History*. London, 1992. 123.o. : "They (ti. a pápák) accepted the world as it was."

szetesen hathatós segítséget nyújtott neki Szt. Odilo, Cluny apátja.¹¹¹ Az idők jeleit fölismerve egyházát olyan értelemben is katolikussá (egyetemessé) akarta tenni, hogy teljes mértékben integrálja a feudális struktúrába.¹¹² Ezt valóban csak felülről, Szt. Péter székéből lehetett volna megvalósítani. Másfelől könnyörtelenül fellépett az egyházi hierarchiát és annak rugalmas működését blokkoló nepotizmus és simónia ellen; emellett szorgalmazta a cölibátus fokozatos bevezetését.¹¹³ Ezek a kérdések nem is olyan sokkal később egy Hildebrandot sem hagytak nyugodni. Szándékosan tesszük föl újra az irritáló kérdést: mi lett volna, ha Gerbert d' Aurillac nem hal meg olyan hamar?

A kereszt és a kard küldetése

II. Silvester missziós tevékenysége két célpont felé irányult. Az első célpont Kelet-Európa volt.¹¹⁴ Ha csak a magyar példát vesszük is, talán érthető, hogy Gerbert a magyarság számára valamiképpen az Apokalipszis lovasa volt. (De Koppány számára egész bizonyosan.) És ez még csak a kereszt küldetése. A kard küldetésének célpontja is keleti – bár jóval távolabbi: a Szentföld.¹¹⁵ És be kell látnunk, hogy Róma számára ez utóbbi célpont volt a kedvesebb. Ezernyi vallási, gondolati és érzelmi szál fűzte az Örök Várost Jeruzsálemhez. Egyesek¹¹⁶ úgy vélik, Gerbert volt a keresztes eszme első hirdetője. Igaz, II. Orbán is a Cluny-reformok híve volt, mégis egy évszázad telt még el Clermont-ig. És az eredmény? Nos, talán üdvösebb lett volna, ha nem Remete Péterek vezetik az első “kereszteslovagokat” a vakvilágba. Kérdés: mi lett volna, ha a Millenium Mennyei Jeruzsálemének érkezése egybeesett volna az evilági Jeruzsálem “megtéréssel”? És végül újra: mi lett volna, ha Gerbert d' Aurillac nem hal meg olyan hamar?

IV. Befejezés

G. Duby egy történetelméleti beszélgetés során így fogalmazott: “Nézze, az esemény olyan, mint a tócsába hajított kő: nyomában felszínre bukkan az iszapos talaj, s benne mindaz, ami az élet mélyebben fekvő rétegeiben él és mozog. Amit mondok, az a kivételes személyiségre is áll, mert sokat beszélnek róla, s körülötte az értesülések egész kévéje bomlik ki. Szerintem az életrajz az egyik legnehezebb s egyben legérdekfeszítőbb történeti műfaj, mert a személyiség – akárha kivételes – azonos életet él, mint kortársai, osztozik velük magatartásformáikban, gondol-

111 *Ferdinandy*: i.m. 370.

112 *Bloch*: i. m. 276.o.

113 *Bedini*: i. m. 553.o.

114 *Bedini*: i.m. 553. o. *Halecki*: i. m. 109-119. o. (Kelet-Európa kereszténységéről) vö. *Szűcs*: i. m. 55. o.

115 *Bedini*: i.m. 553. o. Kiábrándító ellentmondás: a muzulmán Katalóniával a háta mögött Gerbert a betű helyett a kard küldetését választotta. Miért?

116 *Surányi*: i.m. 125-127. o.

kodásmódjukban, világfelfogásukban. Az a tény, hogy beszélt, hogy szavait megőrizték, hogy bőségesen írtak róla, lehetővé teszi, hogy megértsük a korra jellemző viselkedésmódokat. Ugyanakkor – sajátos egyéniségével, tetteivel, szavaival, azzal, ami a megszokottól elütő, szabályellenes, amit még más sohasem mondott ki – ez az ember megmozgatja, felrázza környezetét, hullámokat ver maga körül, amelyek lassan tovaterjednek és hatást gyakorolnak a kulturális képződmény egészére.”¹¹⁷

Miért is volt tehát Gerbert d’Aurillac az Apokalipszis lovasa? Nincs más hátra, mint a fenti Duby-idézetet szem előtt tartva megindokolni dolgozatunk címválasztását. Ezt pedig csakis Szt. János apostol szavainak kölcsönvételével tehetjük. Nem a gyakrabban citált négy halált hozó apokaliptikus lovasra gondolunk¹¹⁸, hanem az őket egymagában is ellentételezni képes lovagra. Reméljük, hogy dolgozatunk vetett némi fényt arra, miért illik ez a metafora Gerbert d’Aurillacra. Egy univerzális emberre a millenáris Európában.

“Ekkor nyitva láttam az eget. Egyszerre egy fehér ló jelent meg. Aki rajta ült, azt Hűségeseznek és Igaznak hívták. Igazságosan ítél és harcol. Szeme olyan, mint a lobogó tűz, fején ékes korona. Neve fel van írva, de senki sem ismeri, csak ő maga. Vértől ázott ruha van rajta, s neve: Isten Igéje. Az égi seregek fehér lovon kísérik, tiszta fehér patyolatba öltözve. Szájából éles kard tör elő, hogy lesújtson a nemzetekre. Vasvesszővel kormányozza majd őket, és tapossa a mindenható Isten tüzes borának sajtóját. Öltözetén a csípő körül ez a név volt felírva: Királyok Királya és Urak Ura.”¹¹⁹

117 *Georges Duby-Guy Lardreau*: Párbeszéd a történelemtől. Budapest, 1993. 58. o.

118 Jelenések Könyve. 6.1-8. Jóllehet őket is “megszemélyesíthetnénk” az 1000. év Európájának egynémely kóbor lovagjával.

119 Uo. 19.11-16.

Láng Benedek

Petrus Abaelardus

Viták egy értelmiségi önéletrajza és levelezése körül

Az utóbbi negyedszázad Abélard-dal kapcsolatos kutatásainak és a róla szóló konferenciáknak egy igazán kritikus pontja volt: a legnagyobb viták a filozófus önéletrajzának és Hélois-zal folytatott levelezésének hitelessége körül bontakoztak ki. Az alábbi tanulmány e főként Nyugat-Európan lezajlott vitákat szeretné bemutatni, miután nagy vonalakban áttekintette a mester életét, néhány adatot szolgáltatva annak főbb helyszíneiről és eseményeiről, és nem titkolt célja, hogy eközben Abélard és Héloise egyénisége is alapos megvilágítást nyerjen.

I. Élet és tudomány

Bretagne

A későbbi tanítómester 1079-ben született a Nantes városához közel eső Pallet-ban, innen kapta a későbbi Palatinus melléknevét¹. A tartomány behatóbb vizsgálata² semmi különösebb jellegzetességet nem mutat, nem találunk itt európai szintű kereskedelmet, mint Champagne-ban vagy Flandriában, de nem helyszíne ez spirituális kisugárzásnak sem, mint Burgundia, sőt a normann invázió még mindig érezteti hatását. Maga az említett városka azonban a némileg elmaradott Bretagne kevésbé elszigetelt részén található. Művészeti élenkség mindenütt, intellektuális pezsgés inkább csak a gróf udvarában mutatható ki. Freisingi Ottó Abélard kapcsán a következőket írja a tartományról: "... ez a föld ugyanis gazdag éleleszű és a művészetekben járatos papokban, de más mesterségekben [e papok] szinte együgyűek"³. Ez tehát a föld, ahonnan Abélard vérenek hevességét, természetének állhatatlanságát és a tudomány iránti hajlamot⁴, esetleg a kelták anarchisztikus individualizmusát örökölte⁵. Tény, hogy a kultúra családi-lag adott. Apja, Bérenger, aki "szert tett némi jártasságra a tudományokban,

1 Ld.: *John of Salisbury: Metalogicon*. In: Az égi és a földi szépről. Szerk.: Redl Károly. Budapest, 1988. 316.o. Az Abélard nevet egyébként nem szüleitől örökölte, eredete bizonytalan.

2 Noël-Yves Tonnerre: *Le comté nantais a la fin du XIe siècle*. In: Abélard en son temps. Paris, 1981. (továbbiakban: A. en son temps)

3 Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei. Budapest, 1913. 124.o., *Ottomis episcopi frisingensis: Gesta Friderici*. Darmstadt, 1974. I. 49 "...est enim predicta terra clericurom acuta ingenia et artibus applicata habentium, sed ad alia negotia pene stolidorum ferax,..."

4 *Historia calamitatum*. In: *Patrologia Latina* (a továbbiakban: PL.) 178.k. Párizs, 1855. 114. o. "Sicut natura terrae meae vel generis animo levis, ita et ingenio exstiti ad litteratoriam disciplinam facilis."

5 Tonnerre i.m. 19. o.

mielőtt lovaggá avatták”⁶, nemcsak az egyébként zárt helyi arisztokráciába, hanem a tudományok rejtelmes világába is bevezette fiait. Bérenger hitvese, Luce, több fiút és legalább egy lányt hozott világra a majdani filozófus után⁷.

Párizs

Abélard rendkívüli életének következő helyszíne Párizs, az új 12. századi város. A helység természetesen nem nélkülözi múltját: létezett egy gall-római Párizs a Szent Genovéa-hegy oldalában, mely a 3. században semmisült meg, majd a balpartot elhagyva a lakosság a biztonságosabb szigetre költözött. Klodvig alatt fővárosként felvirágzik a település, de csak azért, hogy a Karolingok idejében újból elhagyják, és a korai Capetingek se igen látogatják. Harmadik születése a 12. század elejére esik, és köszönhető – a valószínűleg szintén 1079-ben született – VI. Lajosnak. Ekkor költöznek ide a templomosok, ekkor indul fejlődésnek a Saint Victor és a Saint Lazare apátság. A város tehát serény építkezések színhelye lesz, de a bal part, a rive gauche egyelőre üresen marad, ez majd Abélard és Guillaume de Champeaux hatására népesül be⁸.

Ebbe a városba érkezett Pierre Abélard, s itt – ahol főként “találékonyságának finomsága által tűnt ki”⁹ – sikert sikerre halmozott, azonban hatásának tudatában nem volt mentes a göggtől: “ez a Péter, mondom, a tudományok művelésében és egyéb finomságokban ifjú korától kezdve buzgólkodó volt, de olyan önhitt és a saját eszében [azaz nem Istenben] annyira elbizakodott, hogy eszének magaslatáról a tanítók meghallgatására csak nehezen szállott le megalázkodni”¹⁰.

Ha a korabeli Párizs politikai viszonyaira Abélard önéletírása, a *Historia Calamitatum* alapján szeretnénk következtetéseket levonni, önkéntelenül adódik néhány észrevétel¹¹.

Az író a kevés barát és a sok középszerű rivális említése mellett (utóbbiak féltékenyek a mester hírnevére, mert, többek között, irritálja őket annak sikere), alig szól Étienne de Garlande kancellárról, VI. Lajos udvarának egyik hatalmas alakjáról, aki időnként Párizs érseki tisztét is betölti, továbbá csak anonim formában említi többek közt Suger apátot. Bizonyíték volna ez a *Historia* szokásos 1130-32-es datálására? A szerző csak az ekkor már halottakat nevezi meg, az élő Suger-t nem, különben sem mer szólni az éppen kegyvesztett támogatójáról, a

6 *Petrus Abaelardus: Szerencsétlenségeim története.* Budapest, 1985. 5. o.; *Historia calamitatum.* In: PL 178. 114. o. “Patrem autem habebam litteris aliquantum imbutum antequam militari cingulo insigniretur...”

7 Az életrajzhoz ld.: *John F. Benton: Abelard.* In: *Dictionary of the Middle Ages,* New York, 1984.; *Etienne Gilson: Héloïse et Abélard.* Paris, 1984.

8 Párizs történetéhez ld.: *Jean-Pierre Willems: Saint-Victor au temps d'Abélard.* In: *A. en son temps; Michel Reulos: Sur les pas d'Abélard, du parvis Notre-Dame à l'abbaye de Sainte-Geneviève.* In: *A. en son temps*

9 *Freisiengi:* i.m. 125. o., *Otonis:* i.m. I.49 “...plurimum in inventionum subtilitate...”

10 Uo. 124. o., uo. I. 49 “...is, inquam, litterarum studiis aliisque facietis ab ineunte etate deditus fuit, sed tam arrogans suoque tantum ingenio confidens, ut vix ad audiendos magistros ab altitudine mentis sue humiliatus descenderet.”

11 *Robert-Henri Bautier: Paris au temps d'Abélard.* In: *A. en son temps*

kancellárról? A kérdést most csak felvetjük, később még visszatérünk rá. További következtetések adódnak, ha megvizsgáljuk Abélard barátainak és ellenségeinek két csoportját. Előbbiek: az említett Étienne de Garlande; Guillaume de Champeaux utódja a Notre Dame-ban, aki tanári székét engedi át Abélard-nak; Blois és Troyes grófjai, akiknek földjére vonul vissza ő is, Héloïse is; és Szent Genovéva egyházi emberei, akiknek birtokain folytathatta tanításait. Ellenfelei: Guillaume de Champeaux; Saint Victor klerikusai; Párizs érsekei; végül Saint Denis apátjai: Adam és Suger.

Ha pedig egyéb történelmi tényeket is figyelembe veszünk, kiviláglik, hogy a két tábor nem csupán Abélard állítja szembe egymással. Dokumentált összeütközésekről tudunk Saint Victor és Saint Geneviève közt, Párizs érseke valamint Meaux és Chartres érseke közt, továbbá az előbbi és Étienne de Garlande közt; a vádak, perek a két tábor különböző tagjai között és az összefonódások egy-egy táboron belül igen jellemzőek. 1127-28 felé Étienne de Garlande kegyvesztett lesz, az Abélardot segítő "párt" defenzívába kényszerül (Héloïse és apácái ekkor menekülnek Paraclet-ba), később ugyan a volt kancellár dicsőségben visszatér, de csak, hogy 1237-ban az új király trónra kerülésével ismét háttérbe szoruljon, a hatalom Suger apáté legyen, a kancellária pedig unokaöccséé. Étienne de Garlande ekkor belső száműzetésbe vonul, Szent Bernát reformpártja győz, és Abélardot végleg elítéli a sensi zsinat¹².

Héloïse

Párizs varázsához – úgy hisszük – Abélard számára nem kevésbé járult hozzá Héloïse személyisége. Felmerül a kérdés: ki lehetett ez a lány, aki főhősünket tanításai hanyagolására készítette, a város botrányhősévé, majd közvetve (gondolunk itt Fulbert kanonok "expedíciójára") szerencsétlenné tette, és aki vele – vélhetőleg – élete végéig szellemi kapcsolatban maradt. Született 1100 körül, 20 évvel szeretője után, anyját Heresindisnek hívták – ritka, Chartres (!) környéki név, anyai nagybátyja Fulbert – szintén ritka név, szintén Chartres környékéről, a lány valószínűleg Párizs környéki nemesi család sarja volt. Talán természetes lánya apjának – gondolhatjuk –, mert utóbbi neve hiányzik Paraclet nyilvántartásából¹³, de ott Abélard apját sem találjuk, így ez önmagában nem bizonyíték. Nem kizárt, hogy a Garlande családhoz is köze van; ez a lehetőség és az előbbi Chartres-ra utaló nevek fel kell, hogy keltsék gyanúnkat: Héloïse talán eleve az imént Abélard segítőiként definiált táborba született¹⁴. A kérdés mindaddig megválaszolatlan.

A rendelkezésünkre álló források szerint Héloïse külsőre igen megkapó lehetett. A *Rózsaregény* a Jean de Meung (az Abélard–Héloïse levelezés egyik fordítója) által írt, tehát második részében Héloïse-ról másolja a szépség portréját. Az alábbi lelkes ó-francia sorok miatt tartották egy időben Abélard-t a *Roman de la Rose* szerzőjének.

¹² Bautier i.m. 53. o.

¹³ Molinier: *Obituaires de la province de Sens*.

¹⁴ Bautier i.m. 75. o.

*Et ne fu obscure ne brune
Ainz fu clere comme la lune
Envers qui les autres estoiles
Resembelent petites chandoiles*

*Tendre ot la char
Simple fo come une
E blanche come esposse some rosee flor ce lis¹⁵*

A Rózsa-regény sorai¹⁶ ihletik meg majd Villont is.

Abélard ilyen végletekbe nem ragadtatja magát, véleménye szerint a lány "külseje sem volt utolsó"¹⁷, őt inkább a műveltsége vonzza. Tény, hogy Héloise értett latinul, görögül, héberül – ezzel a korabeli nők közt egyedül állt – még érzelmi élete is klasszikus olvasmányélményein alapult (Cicero: *De amicitia* például), de ezt ne rójuk fel neki, hiszen rossznyelvek szerint korábban Abélard is csak saját verseiből ismerte a szerelmet¹⁸. Talán Héloise tudományos érdeklődése mutatkozik meg közös fiuk nevében is, a Le Goff szerint otrombán csengő¹⁹ Astrolabe jelentése lehet *astre brillant* (ragyogó csillag), de lehet egyértelmű célzás az asztronómia arab eredetű új eszközüre, az asztrolábiumra is. Ez aligha volt a quadriviumban kevésbé járatos Abélard ötlete, kinek összes művében nem található fia nevéen kívül egyetlen természettudományos célzás sem²⁰. "Trés sage Héloise" – ahogy Villon mondja²¹ – nem cáfol rá melléknevére a házassággal kapcsolatos érvelése során sem, ha hihetünk a *Historiának*. Nem követjük most nyomon a klasszikus célzásokkal kapcsolatos érvrendszert²², (amely mellől egyébként Abélard ellenérvei hiányzanak), csupán megemlítjük, hogy annak a veszélye vélhetőleg nem állt fenn, hogy a boldog férj elveszítette volna tanítási jogát – pedig ez Abélard-nál jelentéktelenebb klerikusokkal megtörtént –, esetünkben inkább hiúsági kérdéstről lehet szó (a házasság számára ugyanis a megtagadása lenne a felsőbbrendűséget jelentő klerikusi mivoltnak). Feledkezzünk most meg Héloise-ról – de csak azért, hogy később még visszatérhessünk hozzá –, és lássuk hitvese életének újabb felvonásait.

15 Le Roman de la Rose 999. sor és köv. In: E. Langlois: Société des anciens textes français, II. 51-52

16 Jean de Meung: A Rózsa regénye. In: Mészöly Dezső: Villon árnyékában. Budapest, 1983; Le Roman de la Rose. Paris, 1978. II/2. 8729-8802.

17 *Abaelardus*: i.m. 11.o., más fordítás szerint: *arca nem volt a legcsúnyább, PL 178. 127.o. "Quae cum per faciem non esset infima"*

18 Jacques Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1979. 54. o. 4

19 Uo. 55. o.

20 Az *Expositio in Hexameron*ban van ugyan utalás az asztrológiára, de ez sem tanúskodik jelentős természettudományos érdeklődésről. PL 78. 751-756. o.; ld.: Marie-Thérèse Atwater: Abélard et l'astrologie. In: Pierre Abélard–Pierre le Vénéralbe. Paris, 1975. (továbbiakban: P.A.-P.V.)

21 Villon: Ballade des Dames du temps jadis. In: Le testament Villon. Genève, 1974. 337. sor.

22 *Petrus Abaelardus*: Szerencsétlenségeim 14-18. o.

Suger

Fulbert "expedíciója" után Abélard-t Saint Denis-ben találjuk, s "itt éjt s napot az olvasásnak s az elmélkedésnek szentelvén, az éleseszű férfiúból még élesebb eszű, a tudósból még tudósabbá lett, olyannyira, hogy némi idő múltán apátjával szemben az engedelmesség alól feloldotta magát, a nyilvánosság elé lépett, és ismét felvette tanítói tisztét"²³ – írja ironikusan Ottó, a freisingi püspök. Nem taníthatott azonban sokáig, az 1121-es soissons-i zsinat (hol sikertelen segítője éppen a chartres-i püspök) visszaüldözi a kolostor falai közé. Ekkoriban váltja fel az elhunyt Adam apátot Suger, a kor egyik legjelentősebb embere. Lássuk, mi történik, ha két ilyen egyéniség életútja kereszteződik, vajon milyen személyes, intellektuális, esetleg spirituális kapcsolat alakul ki közöttük.

A dokumentumok némi csalódást okoznak. Nem kizárt, hogy ők ketten egyszerűen elkerülték egymást. Suger, VI. Lajos iskolatársa és barátja, 1118-tól politikai karrierjét egyengeti, Abélard első saint denis-i tartózkodása alatt éppen csak bebetér a kolostorba. 1121 után pedig nekilát, hogy a siralmas állapotokat rendbe tegye - Clairvaux-i Bernát szerint ugyanis a kolostor dugig van tömve üzletemberekkel, harcosokkal, sőt még nők is bemehetnek, Abélard is elviselhetetlen obszecnitásról panaszkodik; ez talán az egyetlen dolog, amiben ők, a nagy ellenfelek egyetértenek. Saint Denis-be azonban Suger csak 1122-ben jön, mikor Abélard már távozott. Az apát és kolostora irataiban a filozófus kolostorral való konfliktusának nyoma sincs, erről kizárólag a *Historia Calamitatumban* olvashatunk.

De ha találkoztak is, lehetett-e volna hatással egymásra e két személyiség? Suger, a diplomata, a megvalósítható elképzelések zseniális megvalósítója, a tökéletes konformista, az ügyes politikus, és Abélard, az örök ellentmondó, aki mindent megkérdőjelez és megvizsgál, nem kímélve a vallás alapvetéseit sem, aki nem érdeklődik a konkrét megvalósítások, az építészet és a művészet iránt²⁴? Nem valószínű, hogy gondolatviláguk igazán hatott egymásra, két különböző ember, bár mindketten újítók (anakronisztikus kifejezéssel élve, hiszen a 12. században az újító jelző becsületsértésnek számíthatott). Suger volt az új politikai berendezkedés egyik létrehozója, a VI. Lajos király alatti "ébredés" élharcosa, az új építészeti stílus, a gótika egyik legelső alkalmazója, és rendtársa, Abélard, a skolasztikus módszer egyik elindítója, a mély dialektikus. Ha eltekintünk most attól az egyébként érdekes, és nem teljesen hagyományok²⁵ nélküli vállalkozástól, hogy a *Sic et Non* módszere és a Suger-hez köthető építészet között párhuzamot próbáljunk kimutatni, megállapíthatjuk: két egyaránt progresszív szellemiségű, de mégis különböző személyiségről van itt szó.

²³ *Freisingi*: i.m. 125. o., *Ottonis*: i.m. I.49 "Ibi die noctuque lectioni ac meditationi incubans de acuto acutior, de litterato efficitur litterator, in tantum, utpost aliquod tempus ab obedientia abbatibus sui solutus ad publicum prodiret docendique rursus officium assumeret."

²⁴ *Louis Grodecki*: Abélard et Suger. In: P.A.-P.V.

²⁵ *Erwin Panofsky*: Gótikus építészet és skolasztikus gondolkodás. Budapest, 1986.

Menedék

Menekülés Paraclet-ba, csöppnyi nyugalom, üldöztetés majd kétségbeesés, végül Saint Gildas és újabb menekülés után 1136-ban ismét a Sainte Geneviève-hegyen találjuk Abélard-t, de ezt már John of Salisbury *Metalogicon*jának második kötetében olvashatjuk, hiszen a *Historia Calamitatum* csak Saint Gildasig számol be főhőse megpróbáltatásairól. A Bresciai Arnold által javasolt sensi-*i* "vitaülés" végül Abélard kiközösítéséhez vezet, ő maga Clunybe menekül, ahol Petrus Venerabilis vigyáz rá, tekintélyével eléri a kiközösítés visszavonását, a hátralévő kevés időre pedig nyugalmat biztosít a meghurcoltatott filozófusnak.

Cluny hatalma és tekintélye közismert, már a 11. században kikerült a püspöki fennhatóság alól, ezóta az apát felettese maga a pápa. Petrus Venerabilis hatalma és tekintélye azonban nem magától értetődő, személyisége behatóbb vizsgálatot érdemel. Az Abélardnál nagyjából tizenöt évvel fiatalabb klerikus 1122-ben lett Cluny apátja, és működésének első tíz évét az elődje, a bukott Pons de Melgueil korában meggyökeresedett életmód reformálásával töltötte (ideje volt, az ottani szokások már Szent Bernát haragját is magukra vonták,) és a gazdasági nehézségek legyőzésének szentelte²⁶. Korának összes fő problémájáról nyilatkozik, a filozófiai és teológiai elméletektől a gregoriánus reformokig mindenhez okosan hozzászól, általában a nézetek érzelemmentes ütköztetését kedveli. Humánus ember, az egyensúly híve, könyvet ír a petrobrusianus eretnekek valamint zsidó és muzulmán gondolkodók ellen, de ő az egyetlen, aki le meri fordítani a Koránt, mondván: ellenfeleinkkel úgy küzdhetünk meg eredményesen, ha gondolkodásukat kiismerjük. Pierre Abélard és Pierre le Vénéralé kölcsönösen hatnak egymásra, intellektuális kapcsolatuk tagadhatatlan²⁷. Az apát patronáltját végül Saint-Marcel-lez-Chalonba küldi pihenni, Abélard ide már betegesen érkezik²⁸, majd 1142. április 21-én itt éri a halál – természetesen munka közben. Petrus Venerabilis ekkor igen kedves és tiszteletteljes levelet küld Héloise-nak, Paraclet apátnőjének, melyben leírja a vég körülményeit, majd később egy másikat is, a feloldozásról. Az apát levele szerint Abélard Paraclet-ben szeretett volna nyugodni, ezért a holttestet oda is szállítják, de érdekes módon titokban. A nagy titkolózás miatt azt sem tudjuk, vajon a tiszteletreméltó Petrus is utazik-e, és találkozik-e személyesen is mélységes tisztelete tárgyával, Héloise-zal. A hallgatás oka talán az volt, hogy Saint Marcel szerzetesei meg kívánták tartani egy ilyen híres ember testét, bár ez meglepő volna, hiszen Saint-Marcel Saint Odilo óta Cluny fennhatósága alá tartozott, Petrus Venerabilis tehát feljebbvalójuk volt. Valószínűbb ok, hogy az ekkor még érvényben lévő kiátkozás miatt kerülik a feltűnést²⁹. Az apát síremléket készített, és feliratot véset rá:

26 *Adriaan Bredero*: Pierre le Vénéralé: les commencements de son abbatiait á Cluny (1122-1132). In: P.A.-P.V.

27 *James Kritzeck*: De l'influence de Pierre Abélard sur Pierre le Vénéralé dans ses oeuvres sur l'Islam. In: P.A.-P.V.

28 A betegségét pontosan még nem azonosították, a téma egyik fő kutatója dr. Jeannin. Ld.: La dernière maladie d'Abélard. In: Mélanges Saint-Bernard. Dijon, 1954. 109-115. o.

29 *Jacques Vanuxem*: La mort et la sépulture d'Abélard á Saint-Marcel-lez-Chalon. In: P.A.-P.V.

*Est satis, in titulo, Petrus hic iacet Abaelardus
Huic soli partuit scibile quicquid erat*³⁰.

Pierre Abélard szerelme, szeretője és felesége, Héloïse apátnő 1163. május 16-án halt meg, a jámbor hagyomány szerint éppen annyi idős volt ekkor, mint Abélard a saját halálakor. Földi maradványait 1817-ben szállították át a Pére-Lachaise temetőbe, síremléküket felújították, ma turistalátványosságként szolgál.

II. Önéletrajz és valóság, levelezés és valódiság

Historia Calamitatum

Fogadjuk el egyelőre a *Szerencsétlenségeim történetének* valódiságát, és vizsgáljuk meg közelebbről, milyen Abélard-kép körvonalazódik az önéletírást olvasva. Értelmezhetjük a művet, mint egy 12. századi értelmiségi önéletrajzát, és méltathatjuk úttörő jellegét, hiszen Augustinus óta önéletírással csak Guibert de Nogent kísérletezett (*De vita sua*, 1115). De tekinthetjük kalandregénynek is, a sikert bukás, majd a nő általi megmenekülés követi. Az előbbiektől némileg eltér Gábrriel Asztrik véleménye³¹, szerinte ugyanis egy megtérés történetével állunk szemben, kivüláglík a góg bomlasztó hatása a bűnbánattal-könnyel megírt sorokból. Kettős megtérés ez, Héloïse-é is Abélard-on keresztül, vagy ahogy Milton írja az első emberpárról: "He for God, and she for God in him".

Hasonlóan vélekedik egy másik történész, Jacques Verger³², aki a *Historiáról* mint Paraclet alapítóinak hagiográfiájáról ír, a szentéletrajzok retorikája szerinte lépten-nyomon szembetűnik. Feketére festett bűnök után megtisztító bűnhódések következnek, mint általában a klasszikus szerzetesi irodalomban, toposz a tudomány választása ifjúkorban, és a mérgezési jelenet is, utóbbinál gondoljunk csak Szent Benedek történetére³³. Passió, majd megtérés külsőségekben is, a főhős a kasztráció előtt pénzért, azután ingyen tanít, előbb városban, később vidéken, a szentek tipikus lakóhelyén él. Jacques Verger egyéniségrajza meglehetősen rendhagyó, határozottan ellentmond a szokott sémának, mely szerint progresszív szellemű reformátorral, a 12. század egyik fő újítójával állnánk szemben. Először is, szigorúan egyházi személyt kell látnunk Abélard-ban, ténykedése feszegeti ugyan a vallás kereteit, de kilépni belőle sosem kíván – attól a kétségbeesett ötlettől eltekintve, amikor a muzulmánokhoz való menekülést fontolgatja. Klerikus voltát nem csak a *Historia Calamitatum* hagiográfiai jellege bizonyítja, hanem az is, hogy nyilvános szereplésének több mint a felét, huszonegy évet az egyház szervezetén belül tölti. Verger szerint az új dolgok érdeklik,

30 PL 178. 352. o.

31 *Gábrriel Asztrik*: Abélard. Gödöllő, 1942.

32 *Jacques Verger*: Abélard et les milieux sociaux. In: A. en son temps.

33 Szent Benedek legendája. In: *Népek nagy nevelője*. Szerk.: *Szennay István*. Budapest, 1981. 229-269. o.

de nem tudja őket teljesen magáévá tenni³⁴. A reformtörekvések jellemezte ciszterci renddel személyes konfliktusba kerül³⁵, a szintén újító goliard-okkal³⁶ való kapcsolatára semmi sem utal, azok társadalomkritikája Abélard műveiben nem mutatható ki, a kommunamozgalomtól nyüzsgő Laonból elmenekül³⁷. Újat maga nem talált ki, a teológiát már "feltalálták" Liége-ben, a kérdezést mint munkamódszert Anselmustól tanulta. Bárhova ment (reformált apátságokba például ritkán), mindenütt a tradicionális környezetet részesítette előnyben, az arisztokrata körökkel ápolta összeköttetéseit, míg semmi horizontális kapcsolatterjesztésről nem tudunk részéről, példának okáért más tanítókkal. Mindig is az egyház embere volt – mondja Verger³⁸ – aki pszichológiai okok miatt nem találta a helyét. Nyitottnak tűnik, de valójában a tradíciók foglya, így a reakciós ellenségtől szorongatott, reformátor Abélard-kép nem csak anakronisztikus, de tökéletesen hamis is³⁹. Jacques Verger rendhagyó elgondolása véleményünk szerint nem érdemelte volna meg, hogy említés nélkül hagyjuk. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy érvelésének helyessége kétségbe vonható ott, ahol az újító mozgalmakkal való szembehelyezkedést magának az újításnak az elvetésével tekinti azonosnak.

A levelek

Mint a *Historia Calamitatum* esetében, a hitelességet feltételezve vizsgáljuk Héloise és hitvese írásos kapcsolatát. A levelezést szokatlan módon Héloise kezdi, leírja, hogy véletlenül kezébe került Abélard-nak egy barátjához címzett levele. Az apátnő az ismerős betűket meglátva, tévedésből olvasta el az írást, melyben saját szerelmük történetét látta szeretett férje előadásában. Asztalhoz ül ekkor, és szemére hányja a klerikusnak, hogy évek óta nem kap tőle levelet, pedig a férfi azelőtt milyen gyengéd volt⁴⁰. Követeli, teljesítse kötelességét, oltalmazza és látogassa elhagyott feleségét. Abélard válasza hideg és elutasító, bocsánatot kér ugyan, de emlékezteti Héloise-t, ő magasabb régiókban jár, földi dolgokkal már kevésbé foglalkozik, kéri, hogy az apácák imádkozzanak érte, egyébként pedig szeretné, ha Paraclet-ban temetnék el. A nő a férfit a levélben drágámnak (*cearissime, carus superlativusa vocativusban, francia fordításban: Mon Cher*) szólítja, a válasz viszont egyszerűen: tu (*vous*)⁴¹. Héloise összetörik, megtagadva határozott jellemét, régi érzelmekre hivatkozik, saját szerencsétlenségét említi, és e gyengeség kiáltására végre hosszabb, érzelmesebb válasz érkezik. Ebben a szerzetes finoman megkéri, ne beszéljen többé közös múltjukról, hiszen az ő

34 Verger i.m. 109-117. o.

35 Bár korábban láttuk, hogy ennek politikai okai is lehettek.

36 Ennek ellentmond *Le Goff* i.m. 50. o.

37 Verger i.m. 119-120. o.

38 Uo. 130. o.

39 Uo. 121. o.

40 PL 178. 181. o. A levél kezdete: "Domino suo, imo Patri, Coniugi suo, imo Fratri, Ancilla sua, imo Filia, ipsius Uxor, imo Soror..."

41 PL 178. 187. o. A kezdő sorok is formálisabbak: "Heloissae dilectissimae sorori suae in Christo..."

tökéletlen szerelmük Krisztuséhoz képest jelentéktelen. Az apátnó tehát nem "érzeleg" többet, levele szinte tudományos, közös művük, a Paraclet kolostor számára kér szabályzatot férjétől – még elválasztva is annak útmutatása szerint kíván élni. Abélard tanácsait és az ún. *Regulát* az utolsó két levélben meg is kapja, és ezzel evilági kapcsolatuk véget ér⁴².

A valódiság kérdése

Történeti áttekintés⁴³

Elérkezett az idő, amikor az imént röviden vázolt dokumentumokkal kapcsolatban fel kell tenni a kérdést: hihetjük-e, ami bennük írva van, elfogadhatjuk-e a *Historia Calamitatumot* mint Abélard önéletírását és a leveleket mint kettejük alkotását. Az igazság kiderítése érdekében az idők folyamán számos aprólékos filológiai vizsgálatot végeztek, a szövegeket oly alaposan tanulmányozták, az ellentéteket olyan mélységben kutatták, mint annak idején Abélard tette a szent szövegekkel⁴⁴.

Bernhard Schmeidler⁴⁵ szerint a *Historia* és a levelek hasonlítanak egyéb Abélard művekre, még a Heloise-levelekben is a *Theologia Christiana*ból származó idézetek vannak (az apátnó e műhöz – tudjuk – hozzáférhetett), a koherencia az életműben tehát olyan nagy, hogy a szövegek valódisága feltételezhető. Nem kizárt azonban – éppen a hasonlóság keltette fel a gyanút –, hogy Héloise leveleit is Abélard írta. Muckle atya rávilágít⁴⁶, hogy Héloise későbbi férje tanítványaként, annak hatása alatt stílusát is átvehette (sőt: Héloise levelei jobban hasonlítanak a *Historiára*, mint Abélard-éi). Esetleg, mint Etienne Gilson felveti⁴⁷, a stílusegység oka az, hogy Abélard átdolgozta Héloise leveleit, de az sem kizárt, hogy fordítva történt. Lehet, hogy harmadik személy írta más Abélard művek alapján a levelezést, és lehet, hogy eredeti dokumentumokat egészített ki egy hamisító, és így jött létre a mai változat. Ez utóbbi véleményt osztja John F. Benton és Fiorella Prosperetti Ercoli⁴⁸. Gyanúra ad okot mindenesetre a tény, hogy az utolsó levélben megfogalmazott Abélard-féle *Regulát* Paraclet-ban a történelem tanúsága szerint nemigen követték.

A vizsgálatok nagy részének alapja a *Historia* hitelességének föltételezése volt, megdőlnének tehát, ha Abélard szerzőségét kétségbe vonjuk. Elsőként ezért mindenképpen az "önéletrajzzal" kell foglalkoznunk.

42 A levelek sorrendben: PL 178. 181., 187., 191., 199., 211., 225. és 255. o.

43 Ld.: Jacques Monfrin: Le problème et l'authenticité de la correspondance d'Abélard et d'Héloise. In: P.A.-P.V.

44 Az itt következők, tehát a történeti áttekintés és a szövegalkotás vizsgálata forrása: John F. Benton and Fiorella Prosperetti Ercoli: The style of the "Historia Calamitatum". London, 1975.

45 Bernhard Schmeidler: Der Briefwechsel zwischen Abälard und Heloise eine Fälschung? In: Archiv für Kulturgeschichte, 1913 1-30.

46 Father Joseph T. Muckle: The personal letters between Abélard and Heloise. In: *Medieval Studies* 15, 1953, 51-54. o.

47 Etienne Gilson: Héloise et Abélard. Paris, 1948. 150-171. o.

48 Ld.: 44. lj.

A szógyakoriság-vizsgálat

François Chatillon atya kimutatta⁴⁹, a 'vehementer' szó minegy huszonnégyszer fordul elő a *Historiában*, ezért ezt mint abélardi jellegzetességet definiálta. Valójában, egyéb művek alapján mindenestre, Abaelardus kedvenc határozója nem a 'vehementer', hanem a 'diligenter'⁵⁰, de ezt az atya már nem kutatta. Felmerült tehát egy nagyobb mérvű vizsgálat szükségessége, mely a filozófus több másik művével veti össze a kérdéseseket, elsősorban a szógyakoriság alapján. Ezt végül is J. F. Benton irányításával végezték⁵¹, de szigorúan manuális eszközökkel, a műveknek csak töredékét, mintegy 6400 szót vizsgálva, így az eredmények csupán feltételezések. Az ennél átfogóbb számítógépes feldolgozásra, mely biztosabb eredményt nyújthatott volna, a lehetőségek nem voltak adottak. Különböző szavakat választottak a vizsgálat eszközéül, olyanokat, melyek a lehető legkevésbé függnék a témától. Így a 'vehementer'-től el kellett tekinteni, hiszen ez a szerző pillanatnyi hangulatának is lehet a jele. Megfelelőnek tűntek viszont a 'tanto...quanto' szerkezet és az 'obscero', 'saltem', 'quasi', 'amplius' és 'ut' szavak.

Lévén a *Historia Calamitatum* egyedülálló a középkori irodalomban, az sem volt egyértelmű, Abélard mely műveivel hasonlítsák. Minthogy levél, vizsgáltak leveleket, előszavakat, mert történet, vizsgálták a *Dialógusokat*, és mert nem idegen tőle a buzdító jelleg, összevetették a szentbeszédekkel⁵². Nem feledkeztek meg Clairveaux-i Bernát, Pierre le Vénérable és Szent Gergely műveiről sem. A vizsgálati eredmények a következők lettek: a használat mértéke szavaknál valóban változik az egyes szerzők függvényében, bizonyos szavak utalnak a szerző kilétére, mások nem. A 'saltem' mindenütt egyformán szerepelt, a 'quasi' túlságosan környezetfüggő volt, de a többi szó nagyjából megfelelt⁵³. A *Historia* élesen elkülönül Bernát és Pierre le Vénérable műveitől, márpedig ki más írhatta volna rajtuk kívül, ha történetesen nem Abélard? Hagyjuk a kérdést megválaszolatlanul még egy kis ideig.

Stílus, nyelvtan, kompozíció

A szógyakoriságon kívül vizsgálható még a szórend (ezt Aldo Scaglione meg is tette⁵⁴), és gondolhatnánk, a mondatok hosszából is levonhatók bizonyos következtetések, de ez utóbbi nem jó kiindulópont, mert a középkori központosítás igen bizonytalan, így a kiadók általában egységesítik. L. Engels⁵⁵ nyelvtani szempontból közelített a problémához, és megállapította, hogy Abélard latinsága meglehetősen eltér a klasszikustól, a nyelvezete éppen a *Historiában* valamint Héloïse-hoz írott első két levelében a legtisztább, és teológiai kommentárjaiban a leg-

49 François Chatillon: Notes Abélardiennes. In: *Revue du moyen age latin* 20, 1964. 311-318. o.

50 Benton-Ercoli i.m. 63. o.

51 Ld.: 44. l.j.

52 Uo. 68. o.

53 Uo. 70. o.

54 Aldo Scaglione: The classical theory of composition from its origin to the present. A Historical Survey, 1972.

55 L. Engels: Abélard écrivain. In: Peter Abélard. The Hague, 1974.

rosszabb⁵⁶. Tudatában kell lennünk annak, hogy az eredmények hitelét feltétlenül rongja az a tény, hogy a szerzőtől eredeti kézirat nem maradt fenn, a másoló javításának és betoldásainak következményei pedig kivédhetetlenek.

Abélard stílusát vizsgálva megállapíthatjuk: nyelvében is elvei mutatkoztak meg, azaz a tanítás fontosabb volt az ékesszólásnál, a didaktika uralkodott a retorika felett⁵⁷. A nyelv eleganciáját alárendelte önkényének, saját, Héloise-hoz intézett szavaival: "... a kifejtés világosságára fektetek gondot, nem pedig a szép kifejezések elrendezésére, a betű szerinti értelemre figyelek és nem a retorikai dísztételekre"⁵⁸. Következésképp igen nehéz abélardi stílusjegyeket találni.

Tudatosan egyszerű stílusú írásainak megírása mellett képes volt azonban magas színvonalú költészetre is. Megkülönböztethetünk tehát műveiben finom retorikát és kontrollált egyszerűséget, de a *Historia* nem tartozik egyik kategóriához sem. Szerzője mintha nem volna ura szavainak. A sok 'vehementer', 'facile' és 'penitus' írói érdektelenségről árulkodik, a szerkezetre fordított csekély figyelem nem vall átgondolt írásra. Abélard-tól, a jó stílusmestertől márpedig azt várnánk, éppen önéletrajza lesz a legkomolyabb kompozíciója. Ha valóban ő volna ennek a tőle idegen és hozzá mérten alacsonyrendű stílusban íródott műnek a szerzője, nagyon siethetett, és nagyon sok vehemencia szorulhatott belé⁵⁹. Azonban ha nem ő írta, újból feltehetjük a kérdést: ki más?

Levél és Paraclet, avagy az első válasz

A *Historia Calamitatum*mal kapcsolatos, már vázolt problémák és a levelezésnél felmerülő, később részletezendő ellentmondások feloldására J. F. Benton⁶⁰ egy elméletet dolgozott ki. E szerint a levelezés 13. századi hamisítás. Valaki, vagy valakik talán valódi leveleket dolgoztak át, egészítették ki saját írományukkal, a *Regulával*, mert változásokat szerettek volna Paraclet-ban. Ehhez felhasználtak valódi Abélard-műveket és egy 12. századi fiktív önéletrajzi levelet, amely a mester életéről beszél el képzeletbeli történetet⁶¹. Ez utóbbi, a *Historia Calamitatum*, ebben az esetben nem kifejezetten hamisítvány, hanem az ars dictaminis, a 12. századi iskolákban tanított "Hogyan írjunk híres emberek nevében bármit?" témájú tantárgy egyik terméke. Olyan diákok alkotása, akik a mestert a korabeli pletykákon és művein keresztül ismerték. Ez megmagyarázza, hogy miért nem találunk Abélard-nál egyetlen célzást sem arra, hogy első jelentős teológiai műve Ezékielről íródott volna, mint a *Historia* állítja⁶².

56 Uo. 31. o. Az eltérések nem Abélard nyelvi fejlődésének, hanem az eltérő szerzői szándéknak köszönhetőek, az írás karakterétől és céljától függően.

57 Uo. 35. o.

58 *Le Goff*: i.m. 83. o.

59 *Benton-Ercoli* i.m. 75-76. o.

60 *J. F. Benton*: Fraud, fiction and borrowing in the correspondence of Abélard and Héloise. In: P.A.-P.V. A következő oldalakon részletezett érvrendszer ebből a tanulmányból származik.

61 Uo. 472. o.

62 PL 178. 125. o. "...et consenserunt omnes in obscurissima Ezechelis prophetia."

Így a fennmaradt levélszövegekben találhatunk eredeti részeket, 12. századi egyéb írásokat és 13. századi betoldásokat is. A *Historia* heterogén jellege mellett néhány alapvető ellentmondás is felkelti a gyanúnkat. Olyan hibák ezek, amelyeket – Benton szerint – nem követett volna el valaki, aki ismeri Paraclet-t. Utóbbit azonban mi sem ismerjük, nem adták ki a kolostor történetét, nem végeztek a helyszínen régészeti kutatásokat, nem adják ki a 13. századi, szokatlanul részletes *Szertartáskönyvet*, mely a liturgikus programot tartalmazza, nincs anyag Paraclet chartáiról, egyáltalán: nem tudunk semmiféle kutatásról a kolostorral kapcsolatban⁶³.

Ismerjük viszont a Paraclet-ban követett szabályzatot (*Institutiones nostrae*⁶⁴), amely több alapvető ponton eltér az utolsó levélben megfogalmazott abélardi *Regulától*⁶⁵, utóbbiról pedig a kolostor lakói mintha nem is hallottak volna.

Más ez az *Institutiones*, mint általában a szerzeteseké. Leginkább a híres fontevrault-i kettős kolostor szabályzatára emlékeztet⁶⁶, bár semmi biztosat nem tudunk arról, vajon egyszerű apáca- vagy valóban kettős kolostor volt-e Paraclet.

A két szabályzat közti eltérések hosszú sorát nyitja a *Regulában* említett apát tisztség, melyről az *Institutiones* nem tud. Talán a hamisító akarta elnyerni az apátnő felettesének pozícióját – véli Benton. Érdekesek a *Regulában* lefektetett apátnő-választással kapcsolatos alapelvek is. A megválasztandó legyen tapasztalt, tehát lehetőség szerint nem szűz. Ne legyen nemes, ne legyen környékbeli, de lehetőleg koros és tanulatlan legyen – ezek, mint látjuk, már Héloise-ra sem illenek, előnyösek viszont, ha valakinek egy befolyásolható apátnő megválasztása áll érdekében. A gyakorlatban egyébként 1288 körülől a 15. század elejéig ugyanaz a helyi, Barres nevű nemesi család adta Paraclet főnöknőit, a *Regulá*-nak tehát a gyakorlattal a leghalványabb kapcsolatát sem látjuk. A *Regula* engedélyezi a húsevést, lévén a nők gyengébbek, mint a férfiak, akiknek a hústól tartózkodniuk kell, míg az *Institutiones* ezt tiltja. Az előbbi szerint a fogyasztandó kenyér legyen legalább egy napos, és harmadrészben ne gabonából álljon, az utóbbi azt tanácsolja, egyék, ami van. Az ellentmondásokat még sorolhatnánk, de úgy tűnik, hogy, bár nem zárhatjuk ki, hogy Abélard írta e szabályokat, ezek valójában sosem léptek életbe. Ha viszont feltételezzük, hogy egy hamisító az eredeti levelezést egészítette ki a *Regulával* hatalmi törekvései érdekében, e véleményünket az is alátámasztja – így J. F. Benton, akinek teóriáját még mindig idézzük –, hogy éppen az utolsó levélben találunk sok 13. századi jegyzetet, melyek a legszigorúbb részekre hívják fel a figyelmet. A másoló mintha érdekelt lett volna e levél üzenetében. A 13. századra utal a húsevés engedélyezése is, ami száz évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna⁶⁷.

63 Benton i.m. 471. o.

64 PL.178. 313-317. o.

65 *Abaelardus*: Epistola VIII. In: PL.178. 255. o.

66 Benton i.m. 475. o.

67 Uo. 476-480. o.

Mielőtt Benton végkövetkeztetését részletesebben bemutatnánk, tekintsük át azokat a tartalmi bizonyítékokat, melyek a korábban vázolt stilisztikai érvek mellett a *Historia Calamitatum* szerzőségének megkérdőjelezését is indokolják. Mint említettük, a mester más művei hallgatnak az itt fontos szerepet játszó Ezékiel kommentárról, Abélardnak Roscelinnel való konfliktusáról viszont a *Historia* nem szól. Nincs más bizonyíték Héloise-nak az itt említett Argenteuil-ből való menekülésére és a kutató filozófusnak Areopagita kiléte miatt kirobbanó saint-denis-i konfliktusára, amely miatt az apátságból távozni kényszerült. Fennmaradt viszont egy Saint-Denis apátja, Adam számára írt levele, melyben nyugodtan érvel, összeveszésre semmi sem utal⁶⁸. Az apátsággal való szakítás már csak azért is valószínűtlen, mert maga Paraclet is Saint-Denis egyik leánykolostora. Az önéletrajzot eddig is csupán az tette autentikussá – mondja Benton –, hogy nem tudták elképzelni, ki más írhatta ezt az abélardi idézetekkel tarkított művet. Tudván azonban, hogy a mester művei hozzáférhetőek voltak, és nem felejtvén a tényt, hogy a *Historia* 12. századi szókinccset használ, végképp megalapozottnak tűnik a korábbi feltételezés, hogy kortárs tollgyakorlók írták a képzeletbeli levelet az ars dictaminis szabályai szerint.

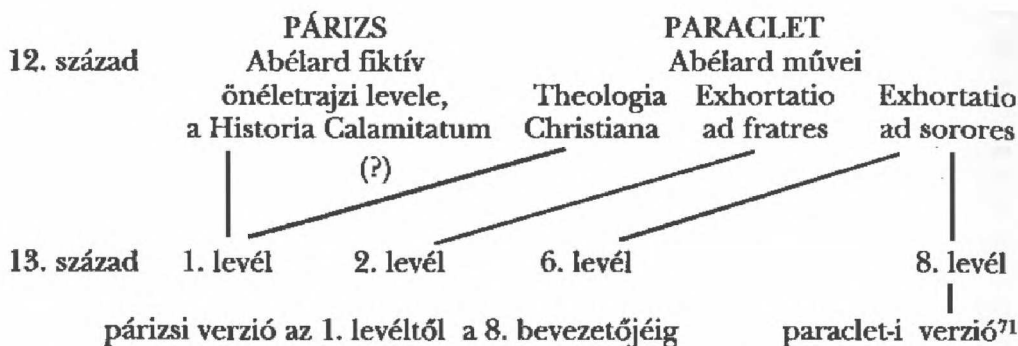
De ez még mindig nem a mai változatot eredményezte, mert a 13. századi hamisító is hozzátette a magáét. Ezt kellően alátámasztja, hogy a műben néhol meglepetésszerűen a száz év alatt megváltozott új bibliai utalás-számozással találkozunk, míg általában a 12. században érvényben levővel⁶⁹.

Benton elgondolása szerint a 13. században a paraclet-i, feltehetően kettős kolostor egyik szerzetese át akarja venni a hatalmat a nővérektől, legitimitását alátámasztandó Abélard valódi műveinek szellemében megírja a *Regulát*, melybe beépíti saját elképzeléseit is, mindebből pedig elkészíti a 8. levelet⁷⁰. Ezután némi forrásmunkával együtt elküldi az egészet párizsi barátjához, aki a 8. levél értelmében átdolgozza a korábbiakat és a *Historiát*, majd az autentikusnak tűnő anyagot visszaküldi a Paraclet-beli szervezeti merénylőnek, aki – úgy tűnik – nem jutott tartós hatalomra. A párizsi munkatársnál maradtak viszont a “forrásművek”, melyek értelemszerűen később innen kerültek elő (*Theologia Christiana* és *Exhortatio ad fratres*), vagy elvesztek (*Exhortatio ad sorores* – ennek létét Benton csak feltételezi). A középkori detektívtörténet lefolyását szemléltesse ábra:

68 *Abaelardus*: Epistola XI. IN: PL 178. 341. o.

69 *Benton* i.m. 495. o.

70 Uo. 498. o.

Ha mindez valóban megállja a helyét, felül kell vizsgálnunk Abélard-ról alkotott képünket. Talán mégsem számító csábító, tapintatlan diák és arrogáns vitapartner volt a nagy filozófus, és Heloise érzékiségéről és önnön alárendelésének vágyáról is meg kell feledkeznünk. Utóbbi változtatások John F. Bentont⁷² bevallottan boldoggá tennék⁷³.

Héloise, avagy a második válasz

Nem hiábavaló foglalkoznunk az Abélard konferenciák fő "vesztesének", Héloise-nak az egyéniségével, bár róla a tudományos értekezések hosszú ideig vagy megfeledkeztek, vagy csak sietve, a befejezés előtt ejtettek szót. A *Historia* hősnőjének háttérbe szorítása és agyonhallgatása ellen több jeles történész, így Peter von Moos⁷⁴ és Pascale Bourgain⁷⁵ is tiltakozott. Az általuk elvégzett vizsgálatok új szempontokat állítottak előtérbe.

Héloise-ról a *Historián* és a már említett leveleken kívül egyéb dokumentumokban is olvashatunk. Ezek közé tartoznak a botrányról szóló korabeli levelek, verstöredékek, az apátnővel mint Paraclet irányítójával kapcsolatos iratok, Pierre le Vénérable levelei, és magának Héloise-nak fennmaradt írásai⁷⁶.

Mint Pascale Bourgain⁷⁷ rávilágított, az említett írásokat olvasva két, látszólag ellentmondó Héloise-kép rajzolódik ki a kutató előtt.

⁷¹ Uo. 499. o.

⁷² Uo. 501. o.

⁷³ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Benton idézett cikkei óta megváltoztatta véleményét, és azt az elképzelést tartja a legvalószínűbbnek, amely szerint a levelezés teljes egészében Abélard által írt irodalmi fikció. Fő érvei a kettős szerzőség ellen szólnak (azaz, hogy az Héloise-nak tulajdonított leveleket valóban Héloise írta volna), de nem cáfolja korábbi elgondolásának leglényegesebb pontjait, és maga sem tartja kizártnak, hogy idővel megint módosítania kell véleményét. Az alábbi írásaira csak cikkem utómunkálatait végezve bukkantam, ezért már nem volt lehetőség arra, hogy tanulmányomba belefoglaljam. *Benton: A reconsideration; The Correspondence of Abelard and Heloise.* In: *Culture, power and personality in medieval France.* London, 1991.

⁷⁴ *Peter van Moos: Le silence d'Héloise.* In: P.A.-P.V.

⁷⁵ Ld.: 77. lj.

⁷⁶ Egyikben például fia, Astrolabe számára kér egyházi méltóságot Cluny apátjától. Ez a bizonyíték, hogy Astrolabe túlélte az apját. Ld.: PL 189. 427. o.

⁷⁷ *Pascale Bourgain: Héloise.* In: *A. en son temps*

A dokumentumok szerint az elcsábított kislányból megközelíthetetlen, rideg apátnő lett, aki szabad idejében a Bibliáról gondolkodik. Kortársai, így Petrus Venerabilis, csodálják, felnéznek rá. Az Abélard-nak írott levelek ezzel szemben a múltat feledni nem tudó, még mindig szenvedő, elhagyott, szenvedélyes szeretőt mutatják, utóbbiak alapján egy rideg apátnőnél komplexebb egyéniségre következtethetünk.

Bourgain, minthogy vizsgálódását elsősorban a *Historia Calamitatumra* és a kétes szerzőségű levelekre alapozta, természetesen foglalkozott ezek hitelességével. Érvelésével már csak azért is érdemes megismerkednünk, mert ellentétes John Benton már ismertetett teóriájával.

A huszonnegy 'vehementer' a *Historiában* lehet felfokozott érzelmi állapot eredménye is⁷⁸. A szokásos datálás szerint⁷⁹ Petrus Abaelardus Saint Gildasban írta önéletrajzát. A kor klerikusaitól támadva, saját szerzeteseitől is fenyegetve élt itt. Feltűnő, hogy csak az 1132 körül már nem élőket nevezi meg, de – óvatosságból – elkerüli Bernát és Suger nevének említését⁸⁰.

A levelezéssel, pontosabban a *Regulával*, nagyobb a probléma. Szédítő a hipotézis – írja Bourgain –, hogy hamisítványnak tekintjük ezt a szabályzatot, melynek felelőtlen Héloise-a távol áll a kortársak (Bernát, Petrus Venerabilis) által nagyrabecsült nőtől. Héloise-kutatónk nem szereti⁸¹ a *Regulát*, de nincs meggyőződve annak hamisságáról. Bár csupán minimális helyismeretről árulkodik (pedig maga a szerző még csak tíz éve hagyta el a helyszínt), és, többek közt megtiltja a Bibliában nem található szövegek éneklését, (pedig Abélard írt zsoltárokat Paraclet számára⁸²), a *Regula* mégis felfogható úgy, mint egy utópia megjelenítése az effektív állapothoz (*Institutiones*) képest. Az apátnő feletti férfi feljebbvaló szerepe pedig rögtön tisztázódik, ha feltételezzük, hogy Abélard öregkorára visszatérni szándékozott saját alapítású kolostorába, természetesen mint az apátnő felettese, mint az egész társaság lelki vezetője.

Héloise egyéniségéről végül bátran elfogadhatjuk az összetettebb képet, az egyéb adatok is ezt támasztják alá. Olyan nővel állunk szemben, aki már fiatalokorában is kellő határozottsággal mondott véleményt például akkor, amikor a házasság lehetősége felmerült. Az első Abélard-hoz írott levelében pedig hasonló határozottsággal követelte, férje ismerje el, hogy felelős érte. Ez a határozottság és uralkodói követelkezés egyáltalán nem áll távol attól az Héloise-tól, akit Petrus Venerabilis leveléből ismerünk meg.

Héloise, úgy látjuk, mindig a végsőig akart elmenni. Tanult, nem csak mint dilettáns, szeretett, mindent feláldozva, örökké, és, ha már a sors apácává tette, ebben is következetes volt, alárendeltjeitől is sokat várt el. Ő maga azonban csak hitvesének engedelmeskedett, Istennek is csak Abélard-on keresztül (milyen

78 Uo. 216. o.

79 1130-as évek eleje

80 Bourgain i.m. 216. o.

81 Saját szavait idézem. Bourgain i.m.

82 PL.178. 1765. o.

találó tehát a Milton idézet), ezért aztán a saját kolostorának szabályzata is csak akkor lehetett szent a számára, ha azt szeretője készítette el.

A lehetőségekhez képest bemutattuk a szóban forgó iratok valódisága körüli szenvedélyes vitát, az egyik oldalt John F. Benton tiszta, logikus érvelése által megjelenítve, a szembenállót pedig Pascale Bourgain, pszichológiához közel álló, alanyait megérteni vágyó tanulmányát összefoglalva. Hogy a 13. századi detektív-történet vagy a líraibb elmélet áll-e közelebb szívünkhöz, szabadon eldönthető. A kérdés egyértelműen még nem tisztázott⁸³, e tanulmány szerzője pedig nem kívánja tisztázni, tanulságot sem szeretne levonni, nem is annyira az állásfoglalást tartja elsődlegesnek, mint inkább az idézett kutatási vizsgálódások egzaktságát és forrásokhoz való "hűségét".

83 Ld.: 73. lj.

Zsigmond fejedelem látható állhatatossága

Márton László: *A nagyratörő. Szomorújáték*
Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. (Élő Irodalom sorozat)

Vonzák-e a történelmi tárgyú szépirodalmi művek a történészek figyelmét, s ha igen, mennyire felelnek meg az elvárásaiknak? Hogyan olvassák őket, ugyanolyan váraozással-e, mint a természetüknél fogva kifelé megannyi ponton nyitott szakmunkákat, vagy átengedve magukat az örömmek, amely a műalkotás zárt egésze láttán, és a rá irányuló, kifejezetten nem tudományos jellegű reflexió következtében támad bennük? Mi vár rájuk az olvasás végén: megszólal bennük a hivatásos aggály a történelmi valóság, ha van ilyen, esetleges torzulásai miatt; elégedettség tölti el őket, mert jó irodalmi művel találkoztak, és eltekintenek a történelmi részletkérdésektől; megcsömörlenek és elfordulnak, mert az író nagy léggömböket töltött tele a történelem, úgymond, levegőjével? Feltéve, de ahogy mondani szokás: nem megengedve, hogy a történelmi tudás és a szépirodalmi minőség két, egymástól egyre távolabb kerülő kategóriának tekintendő, és hogy közülük választani kell, olvasóként szívesebben vennék a kezembe egy jó irodalmi művet, legyen bármilyen laza kapcsolatban a történelemmel, mint egy történelmi adatokban gazdag lektúrt. Létezhet azonban olyan eset, amelyben az irodalmi mű jól észrevehetően a történelmi világ fennmaradt töredékeiből építkezik, kísérletet tesz a darabkák eredeti elrendeződésének megállapítására; ami pedig végül létrejön, több is, meg kevesebb is, mint a pusztán történelmi tudásanyag: saját világát kibontó, öntörvényű szépirodalmi alkotás, amelynek már nem kell a történelemhez fűződő kapcsolatát szemmel látható módon igazolnia.

Egy ilyen mű olvasása közben a történésznek sem kell félretennie mesterségéből adódó elvárásait – ha a könyv megkezdésekor még a figurák történelmi valóságosságára izgatta, később örömmel nyugtázza, hogy a saját lábukon állnak a történelmi világ fikatív másában. Ekkor már ezeknek az alakoknak a sorsa érdeklí, és nem kérdezi, hogy hitelesnek bizonyulnak-e a történelmi kritika szerint, de közben nem csillapodik a kíváncsisága az iránt, hogyan használta az író a rendelkezésére álló forrásokat. Mi az, ami miatt ugyanolyan olvasói bizalom járja át a történészt, mint egy jól dokumentált, meggyőzően érvelő és elegáns tanulmány olvasása közben? Ennél többet is kérdezhetnék: van-e a történelmi tárgyú szépirodalmi műveknek saját esztétikájuk? Talán inkább általános esztétikai minőségeknek kell társulniuk a történelmi igazság valamiféle minimumával? Az igazságot még a történészek alkotásaitól is csak bizonyos megkötések, játékszabályok ismeretében tudják számonkérni kritikusaik. Vannak-e ilyesfajta szabályai a történelmi tárgyú szépirodalmi műnek, teszem fel a kérdést – ha nem is fogok próbálkozni a kimondott válaszadással.

A nagyratörő című, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemről szóló drámatrilógia

Márton Lászlónak nem az első könyve, melyben a történelem szerepet kap: A *nagyratörőt* közvetlenül megelőző *Átkelés az üvegen* is teret engedett annak. A két mű azonban meglehetősen különböző módon viszonyul a történelemhez és a történet elbeszéléséhez.

Ha csak abból a szempontból nézzük az *Átkelést*, hogy a történelmet miként jeleníti meg – ebből az aspektusból persze aligha mondható el minden, ami fontos ebben a regényben –, akkor a történelem játékosan komoly kiterjesztésére és átírására figyelhetünk fel. (II.) Ragozzi (Ferenc) fejedelem abba az égbolt alól kilógó kopár világba vezeti seregét, amelyben történelmileg definiálható helyről és időből megugrott figurák adnak találkozót mitikus hősöknek és egyéb fura alakoknak; ezen a helyen mintha új dimenziókban folytatódna a történelem, miközben a másik világ eseményei a “Magyar Népválóságban”, nagyjából a hatvanas évek Budapestjén zajlanak; itt minden megtörténhet, ami az adott korban megtörténhetett, csak másképp. Itt például nem a Nemzeti Színházat, hanem az Operát robbantották fel, a Nemzetiben viszont egyenesen a pénztárig vezet a metró mozgólépcsője. Az “útirajz” a valóság lehetséges változatairól és észlelésükről szól. Az ál-budapesti történetről a mű végén derül ki, hogy a Ragozzi birtokában elfekvő szörnyeteg álmodja a túloldali világban, de amikor az álom véget ér, ő maga is megsemmisül, a személyek és tárgyak bonyolult metamorfózisainak sorozatát produkáló világokkal együtt, amelyek történetéből a narrátor már régóta eltűnőben volt.¹

Miért mondja el ugyanez az író, ma, Báthory Zsigmond négyszáz évvel ezelőtti történetét úgy, hogy az *lényegében* megegyezik azzal az eseménysorral, melyet a történelem könyvei vázolnak; miért megy jóval mélyebbre a történeti összefoglalások sémáinál, egészen a korabeli dokumentumokban rejlő apró, de valóban fontos részletekig, ha egyébként tetszés szerint élhetne a fikció eszközeivel? Erre a kérdésre egy interjúban maga az író felelt, rövidesen idézem is a válaszát. A könyv olvasása közben elég világosan megmutatkozik a történeti faktumok érvényre juttatásának írói igénye; úgy gondolom, hogy az irodalmi mű integritását nem éri sérelem, ha a történelmi ismeretek oldaláról is szemügyre vesszük. A mű irodalmi értékét természetesen nem az határozza meg, hogy milyen hűséggel ábrázolja a történelmi kort: a túlzott precizitás még a “túlírottság” sajátos állapotát is előidézhetné. Ezt azonban Mártonnak sikerül távol tartania, mivel nem erőlteti rá *A nagyratörőre* mindazt, amit a történelemből tud – a história nem nehezül súlyként a szerkezetre, a figurákra, hanem természetes közeget ad nekik –, elkerüli a műveltség öncélúságának, műveltség és mű különválásának veszélyét.

¹ Márton László: *Átkelés az üvegen*. Útirajz. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992.; Mészáros Sándor: A vég elhalasztása. Kitérők Márton László: *Átkelés az üvegen* című regényéről. In: Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Szerkesztette: Károlyi Csaba. *Nappali ház*, 1994.; Üvegezés. Műhelytanulmányok Márton László *Átkelés az üvegen* című regényéről. Összeállította Balassa Péter. József Attila Kör - Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. (JAK-füzetek 75.), további bibliográfiával.

Ellentétben az *Átkelés*szel, ahol a világ, a valóság megtöbbszöröződött, *A nagyratörő*ben nincs átjárás sehová a színpadról, a dráma alakjai foglyai helyzetüknek. Báthory Zsigmond kezdettől fogva ki akar lépni, lemondva fejedelmi hatalmáról, de ettől csak súlyos veszteségek árán válhat meg, s ezzel a szomorújátéknak is vége. A történet végkifejlete a főszereplő szándékaiban, és részben tetteiben, már a kiindulópontnál jelen van.

Ami képzeletbeli, itt is könnyen valóra válik, mint az *Átkelés*ben, és olyan dolgok is megtörténhetnek a szereplőkkel, amelyeket sohasem képzeltek volna. Bárhogy is igyekezzenek saját szándékaik szerint formálni történetüket, mások szándékai vagy a véletlen keresztülhúzza számításukat – arra pedig végképp nincs hatalmuk, hogy elképzeljenek egy másik történelmet. Ezzel egyedül Báthory Zsigmond próbálkozik meg a történet végén, kiábrándultan és halálos cinizmussal. A figurák a történelmen belül vannak. Nincs narrátor, aki kívülálló módjára értelmezné az eseményeket. Decsi János, a historiográfus, aki saját korának történetét kénytelen megírni, képtelen felülemelkedni azon. Maguk a szereplők lesznek a fordulatos történet elbeszélői, s bőven van mit előadniuk, hiszen gyakran jelentős események kerülnek a színpadi konfliktussorozaton kívülre. Nekik kell beszélniük azokról a háttéreseményekről, amelyek a történetet előreviszik, de a színpadon nem játszódnak le. A történet fordulatai sarkallják a nyitottabb szemű szereplőket, illetve a náluk helyzeténél fogva jóval többet átlátó néző-olvasót az események állandó újraértelmezésére: amit az imént valósnak hittek, most látszólagos, és fordítva. A szereplők közül sokan túl későn ébrednek rá arra, hogy a látszatnak hittek, s ez a tévedés könnyen az életükbe kerülhet. Gondolkodhatnak ők akárhányféleképp esélyeikről, jövőjük történetéről, mégis egyetlen történet jut érvényre, s ezt mindig egy náluk erősebb hatalom diktálja. Egyedül Báthory Zsigmond látja messze előre, ami történni fog, de éleslátása végül cserbenhagyja őt is, tettei pedig csak arra elegendőek, hogy általuk saját végzetét teljesítse be.

A szerző, aki saját figuráinak drámabeli életébe már nem avatkozik be, a dráma megírása, a történelmi materiából való kiemelése során állást foglal a történelmi adatok értelmezése terén. A "hogyan történt" kérdésre gyakran több történetverzió bemutatásával ad választ; ezek ellentmondásai rokonságban állnak a látszat és a valóság drámabeli problémájával. A mű világában, melyet a szereplők egymással szembeni színlelésük, félrevezető gesztusaik, szavaik és az ezekből eredő tévedéseik folytán más és más módon látnak, otthonra találnak a 16. század végi erdélyi történelem eltérő értelmezési lehetőségei. Ha pedig azt is felidézzük, hogy a színlelés hasznára épp a 16. század elején mutatott rá Machiavelli, s hogy a reneszánsz udvarok életében a látszat, a szó szoros értelmében, miféle méreteket öltött, akkor megérthetjük, miért ideális a 16. század végének Báthory-udvara mint történelmi közeg a valóság és a látszat határain mozgó színjáték számára.

A dráma cselekményét az író az 1592-től 1598-ig terjedő történelmi periódus alapján rajzolja meg. A legkorábbi esemény, mely a drámatrilógia egészéhez hasonlóan *A nagyratörő* címet viselő első rész cselekményében megjelenik, Báthory Zsigmond és unokafivére, Boldizsár konfliktusa, illetve ennek következményeként Gállfi János udvarmester erőszakos halála. E rész az 1594-es év összeeskü-

vésének megtorlásával, Báthory Boldizsár és társai kivégzésével, illetve Habsburg Mária Krisztierna, Zsigmond menyasszonyának Gyulafehérvárra érkezésével zárul. A második egység, *Az állhatatlan* cselekménye Erdélynek a tizenöt éves háborúba való belépésétől a székely felkelés leveréséig, Zsigmond – lemondását előkészítő – prágai utazásáig tart. A harmadik, a másik kettőnél rövidebb *A törött nádszál* Temesvár ostromától, a mezőkeresztesi csatától Báthory Zsigmond lemondásáig követi a történelmi eseményeket.

A történelmi időt a dráma belső ideje nem mindig képezi le arányosan; a történelmi kronológia helyenként a drámabeli konfliktusok logikájának megfelelően változik. (A kötet végére tett időrendi tábla megkönnyíti a dolgot azoknak az olvasóknak, akik e viszonyra kíváncsiak.) A mű által lehatárolt időn belül vannak utalások a cselekmény előzményeire és a végpontjánál későbbi fejleményeire. Lényeges konfliktusok bizonyos mértékig módosíthatnak a történelmi személyiségek életrajzi adatain. Lássunk néhány példát ezekre az összefüggésekre.

A konfliktusok egy része már a cselekmény kezdete előtt kialakult, ezekről a szereplők elbeszéléseiből értesülünk. A prófécia, a jóslás, a látomás, a szomorujátékon belüli színjáték a jövőbeli eseményekre irányul, vagy a már zajló eseményeknek a jövőben kitisztuló értelmét tárja fel. A dráma végpontján túli történelmi eseményekre mutat Mihály vajda fiának az álma. Ebben egy kutya levágott emberfejet visz az apa elé: “Barna fürtű, szakállas férfifej; / hosszú, sötét lyuk tátong homlokán.” Kevéssel utóbb Báthory Zsigmond látomásában fejszéssel felfegyverzett férfiak “bezúzzák barna fürtös fejét a bíborosnak”: Zsigmond, aki a látomást megelőző színjátékban bíborosi ruhába öltözött, rémülten tiltakozik e jövő ellen. “Megálljatok! Nem vagyok bíboros! Ez nem az én ruhám!” A szereplők beszélnek itt-ott a valódi bíborosról, Báthory Andrásról, aki soha nem jelenik meg a színen; a két vízió mégis az ő halálát vetíti előre abból a történelmi korból, ahova a drámai cselekmény már nem fog eljutni. (“Ezen a színpadon – írhatta bárki / a színjátékot, melyben részt veszünk, / Báthory Andrásnak nem jut szerep.”) 1599-ben a Mihály vajdát támogató székelyek gyilkolták meg Báthory András bíboros-fejedelmet; levágott feje, sebbel a homlokon, egy röplapon ábrázoltatott. Kakas Istvánnak olasz komédiások mutatják meg, milyen halál vár rá egy ismeretlen tenger partján: a történelmi Kakas István 1603-ban hazájától távol, Perzsiában halt meg. A személyében sértett Bocskai István a darab végén e szavakkal távozik: “Eljön még az idő, / mikor őfelsége belátja majd, / hogy mily méltatlanul határozott.” A majdani Bocskai-felkelésre asszociálhatunk, ha úgy tetszik.

A drámában Mária Krisztierna ugyanaznap érkezik Erdélybe, hogy Zsigmond kivégezteti a Kendi-féle összeesküvés résztvevőit – a vérpadot fűrészporral szórják fel, virágokkal hintik tele, hogy a menyasszony tiszteletére színjátékot rendezzenek rajta –, holott a történelemben a kivégzés és a hercegnő jövetele között kerek egy esztendő telt el. A történelemben, ahogy a drámában is, Habsburg Mária Krisztiernát azért veheti feleségül Báthory Zsigmond, mert a török ellen irányuló háborús szövetségre lép Rudolf császárral; a szövetség megkötését ellenzi az az ellenpárt, melynek vezetőit Zsigmond összeesküvés címén kivégezteti. A történe-

lemben a szövetségkötést és a házassági szerződést megelőzi az ellenpárttal való leszámolás; *A nagyratörőben* a sorrend fordított. A kronológiai módosítás, a történelmi idő sűrítése, nem veszi el a valós események értelmét, sőt, élesebb fénybe állítja azt. A kivégzéseknek és a menyasszony érkezésének szinkronba hozatala folytán a kettő közti összefüggés válik a szó szoros értelmében láthatóvá. Egyes történelmi források szerint Zsigmond az összeesküvők nyomására kénytelen volt lemondani a hatalomról, de hamarosan visszaszerezte azt. A drámában Zsigmond, miután szívesen, szinte önként lemondott a nyomasztó fejedelmi tisztségről a nála alkalmasabb Boldizsár javára – egyébként e készséget bizonyos történelmi dokumentumok elismerik, mások tagadják –, álruhában meglátogatja menyasszonyát, annak Gyulafehérvárra érkezése előtt, s kiábrándul belőle. "Irigylem őt – ő legalább szeret, / és nem tudja, hogy viszonzatlanul! / Most már vigasz, hogy trónom odavan, s vele odalett a menyasszonyom: / csak boldogtalanná tenném szegényt." *A nagyratörő* Báthory Zsigmondja, mire visszaszerzi hatalmát, jól tudja, hogy általa nem nyer szerelmet; politikai értelemben pedig ő maga ítélte sikertelenségre a házasságot, amikor szerződésben vállalta, hogy nem születnek utódai – könnyen tehetette ezt, mivel meg volt győződve saját nemzőképtelenségéről. Azokat a problémákat, melyek a történelemben a házasság következményeként jelentkeztek, és a történetíróknak is fejtörést okoznak – a kortársak körében találgatás folyt arról, mi az oka a házastársak egymás iránti hidegségének –, a drámában a házasság előzményeivé teszi a fikció.

Gálffi János halála, amit Báthory Boldizsár idézett elő, a történelemben egy évvel előzte meg Boldizsár Zsigmond általi kivégeztetését; *A nagyratörőben* szorosan egymás mellé kerül e két halál. Van rá forrásos utalás, Szamosközy Istvánnál, hogy Zsigmond kegyelmet akart adni a várbörtönben raboskodó Gálffinak, akit azonban kivégeztek, mire a levél célhoz ért. A drámában Zsigmond már csak mint kész tényről értesül volt udvarmestere haláláról. Egy pillanatra bosszúvágy támad benne a fogva tartott Boldizsár ellen, akinek önkényes bírászkodása Gálffi pusztulását okozta, de a haragot hirtelen felváltja a megbocsátás: "Hisz ő még él! Hisz ő még menthető! / Még én vagyok sorsának fejedelme! / Igen – Úgy legyen! – kegyelmet adok!" Boldizsárt felmentő levele, mint a történelemben Gálffi esetében, későn érkezik. Zsigmond hiába próbálja megállítani azt a folyamatot, melyben egy mind nagyobb hatalom előtt sorra áldozatul esnek azok, akik korábban maguk sem voltak ártatlanok a náluk kiszolgáltatottabbak bűnhődésében.

A törött nádszálban megjelenik Giorgio Basta, Rudolf császár képviselője, hogy átvegye a hatalmat Zsigmondtól. A mű által leképezett történelmi periódusban Basta nem járt Erdélyben, későbbi, 1600-tól kezdődő uralma vonult be a Báthorykor tragikus végpontjaként a történelmi köztudatba; de csakugyan volt arra lehetőség már 1598-ban, hogy a kormányzóvá kinevezett Miksa főherceg oldalán levelezényelje az erdélyi hatalomátadást. *A törött nádszál* szerint a főherceg Jósika István kancellárnak Zsigmond egyetértése mellett írt fenyegető levele miatt nem folytatta útját Erdély felé – történelmi dokumentumok tanúskodnak róla, hogy a fejedelem és a kancellár Miksát elijesztve valóban meg akarta tartani a Rudolf császárnak már odaígért országot. A drámában Basta jön, Miksa helyett. Ami egy

bizonyos történeti szituációban lehetséges volt, de nem, vagy csak egy későbbi időpontban teljesült, valóság a fikatív történeti világban. Bocskai István 1594-ben kapja meg azt az ajánlatot a török szultántól, melyet a történelemben csak 1604-ben kezdődő felkelése idején: az erdélyi fejedelmi és magyar királyi cím ígérését. A drámában Bocskai számára ez az a fordulópont, miután támogatni fogja Zsigmond fejedelmet, akire azelőtt neheztelt.

Geszti Ferenc alakja jóval élesebb körvonalakat kap, mint amennyire a dokumentumokból kivehető. Az állhatatlannak egyik főszereplője lesz ez a durva katona, elbizakodott intrikus, aki nem veszi észre, hogy csupán bábfigura abban a játékban, melyet irányítani vélt. Geszti az 1594-es esztendő összeesküvőinek ellenfeleként lép be a történetbe, aztán ő forral terveket a fejedelem eltávolítására, aki viszont őt használja a székely felkelés leverésére, majd árulás vádjával kivégezti. A történelmi feljegyzésekből, ha keveset is, de tudunk Geszti 1594-es szerepéről, hűtlenségéről, és arról is, hogy talán Zsigmond okozta Geszti halálát, amely azonban jóval a székely felkelés előtt következett be. Lényegét tekintve a karakter történetileg hiteles, a műben az események logikája indokolja, hogy épp neki kell a székely felkelőkkel leszámolnia. Halálával fejeződik be a drámaciklus középső része.

Jósika István, Zsigmond alacsony sorból felkapaszkodott híve, *Az állhatatlan* elején egy, a cumaei Sibylla és Tarquinius Suberbus történetét idéző jelenetben megtudja, hogy testvére Báthory Zsigmondnak. Ettől kezdve viseli ennek a titoknak a terhét, és éppúgy az önazonosság kérdésével küszködik, mint a fejedelem. A történelmi Jósika valóban homo novus volt, tényleg rokona a Báthoryaknak, de arról nem tudunk, hogy az uralkodó testvérének hitte volna magát. A kései utód, Jósika Miklós *Emlékirataiban* olvasható, hogy a 19. század félig-meddig műkedvelő genealógusai Jósika István nagy karrierjét szívesen magyarázták azzal az ötlettel, hogy Zsigmondnak testvére, Báthory Kristófnak természetes fia volt.² Ha *A nagyratörőt* a reformkori drámairodalom képzeletbeli részének vagy folytatójának tekintjük – tekintetbe véve Balassa Péter azon nézetét, hogy a mű Katona *Bánk bánjának* problémáit fogalmazza újra³ –, és elgondoljuk, hogy reformkori olvasók vagy nézők vagyunk, akár osztozhatunk is a szerzővel a Jósika-legenda ismeretén.⁴

² *Jósika Miklós*: Emlékirat. I. kötet, Pest, Heckenast Gusztáv, 1865. 15-16, 19. o.

³ *A nagyratörő* című rész korábbi szövegváltozatáról Balassa Péter: "Sárból kecmergő sár". *Színház*, XXVI. évf. 3. szám. 1993 március, 10-12 o.; majd a könyv megjelenésekor *úő*: Az ismerős és ismeretlen magyar szomorújáték. A *Magyar Hírlap* "Ahogy tetszik" melléklete, 1994. június 4.

⁴ A műben egyként felbukkannak a reformkori költőktől vett gondolatok átiratai: Károlyi András: "Idegen ajkú népek lakjanak / az ősi tűzhelyek hűlő helyén" (Kölcsey: *Zrínyi* második éneke); Geszti búcsúbeszéde: "az évszázados tölgyfa gyökerét / pillanatig élő, ügyeskedő, kalmár férgnek nagy titokban felőrlik" (Berzsenyi: *A magyarokhoz*); a többször előforduló "sárkányfog-vetemény", utalással Kadmosz mítoszára és a Báthory-címerre (Vörösmarty: *Az emberek*). Thoroczkay szózatának zárzata így hangzik: "Isten, áldd meg a magyar népet. Ámen." Talán nem erőltetett a párhuzam, ha Jósika István figurájában, annak két motívuma kapcsán – a gyulafehérvári árvízben menti a menthetőt, s aztán rövidesen az ellene hosszú idő óta folyó felségértési per áldozatává válik – Wesselényi Miklós életének eseményeire ismerünk rá. Zsigmond Jósika kivégzése előtti szónoklata azzal a reformkori

A kiugróan fontos történelmi események közé szövődnek a szereplők konfliktusainak számai, ezek adják a cselekményt. Az intrikák színpadán olyan nagy történelmi fordulatok, mint például a havasalföldi hadjárat vagy a mezőkeresztesi ütközet csak elbeszélésekben, illetve a szereplőkre gyakorolt hatásukban jelennek meg. Meghúzódnak a személyes konfliktusok háttérében, de nem mindig amiatt, hogy eleve dramatizálhatatlanok: a temesvári ostrom például a színre kerül. Támadók és várvédők vakon botladoznak a ködben, ekkor mondja el Báthory Zsigmond a világ megismerhetetlenségéről és a benne uralkodó zűrzavarról szóló monológiáját.

Márton László a történelmi alakok személyiségére nézve találhatott utalásokat a forrásokban – egy olyan kitűnő történetírónál, amilyen Szamosközy István, akár jól kidolgozott portrékat is. Abból, amit készen, félkészben kapott, új és konzisztens személyiségeket hozott létre a drámában. Ez a munka különösen a fejedelem figurájának esetében szembetűnő. A történelmi Báthory Zsigmond cselekedeteit legtöbb kortársa értetlenséggel fogadta – a magas politika titkossága miatt kétségtelenül nehéz lehetett felfogniuk az egymásnak láthatólag vagy látszólag ellentmondó lépések értelmét –, dicsőítették és átkozták, végül egy szélsőségesen negatív ítéletet adtak át a jövőnek. Márton, a történelmi személyiség bonyolultságára ráérezve, tulajdonképpen a korabeli szövegek mögé tekint, ott látja meg az emberi lélekben dülő viharokat. A történelmi személyiségekkel való írói találkozás élményéről a mű végleges formában való megjelenése előtt rövid idővel így számolt be: “föltűnt nekem, mennyire kézzelfogható ezeknek a három-négyszáz évvel ezelőtt élt embereknek a személyisége, mennyire világosan kirajzolódik előttünk”, “ez valahogy úgy van, mint ahogy egy pénzermét egy papírlap alá teszünk, és egy ceruza fokával elkezdjük dörzsölgötni, és akkor kirajzolódik valami – anélkül, hogy a fém a kezünkben volna”, és: “egy személyiség döntő fordulatai soha nem derülnek ki ezekből a forrásokból. Éppen ezért a tényekhez, a részletekhez és az igazolható dolgokhoz való minél szigorúbb ragaszkodás adja meg valójában a képzelet mozgásterét”.⁵

A *nagyratörőben* Zsigmond karakterét az önazonosság mélyen átélt problémája határozza meg, ebből erednek a valóságra, a felelősségre, az emberi cselekvés esélyeire és értelmére, ember és Isten viszonyára, végső fokon pedig az időre (a történelemre) vonatkozó kérdései. Amikor leszámol unokatestvérével, Boldizsárral, akit önmagánál valódiabb Báthorynak tartott – “Mintha az ő silány torzképe volnék! / Ő az igazi, én csak másolat, mely rátamad saját eredetével”, “a tükör mögül kilép a tükörkép, / és a valódiságot elnyeri” – egy időre azt hiheti, hogy megszabadult az éntudat bizonytalanságának gondjától. Ő lesz a valódi és a

---

eszmével zárul, az adott helyzetből következőleg szomorúan és ironikusan, hogy a magyaroknak vissza kell térniük “az emberiség teljes értékű tagjai közé”. Istvánffy Miklós szavaiból pedig egy, a mához időben közelebb eső történelmi kor aforizmája csendül ki: “Minden eddigi vétket megbocsátunk: aki nem ellenségünk, az barátunk.”

⁵ Az írás démonai. Márton Lászlóval beszélget Mészáros Sándor. *Magyar Napló*. VI. évf. 6. szám, 1994. április 1. 4. o.

valótlan mértéke, egyben a múlt terhét is levetheti magáról (“A múlt időket semmibe veszem, / és átlépek fennkölt példáikon! / Én: én vagyok, vegyétek tudomásul!”), azt a történelmet, mely korábban az elődök szelleme megidézésének extatikus pillanatában a jövőendő látomásával egyesült. Az *állhatatlan* Báthory Zsigmondja a fátummal és a fortunával dacolva vállalkozik emberfeletti tetre, egy nálánál jóval hatalmasabb erővel, “az idők súlyos áradatával” szembeállítva azt az “ént”, amelyet a másik Báthory, Boldizsár kiiktatásával már megtalálni vélt, amely az imént még a valóság meghatározhatóságában bízott. A tett az én újabb kettészakadásának kockázatával jár: “Én vagyok a sárkányeregető / fiú a réten, s én vagyok a sárkány; / én vagyok a templom, és én vagyok a templom népes gyülekezete”, “a gyülekezetet elbocsátom, / és elszakítom a zsinórt, / amely a sárkányt a földdel összeköti.” A valóságot a szerencsének vagy az előrelátásnak köszönhetően sikerrel alakítja — a lázadó székelyeket a maga oldalára vonja, titkos ellenfelét, Geszti Ferencet egy mozdulattal megindítja halálos útján —, másrészt a kezére is játszik a valóság, hiszen az erdélyiek váratlan győzelmet aratnak a török felett. Az *állhatatlan* végén, majd *A törött nádszál*ban következik a fátumok felülkerekedése, úgy az embernél nagyobb kényszerítő erők, mint a tragikus emberi tévedések folytán. Aki korábban éleslátásában bízott, most, átvitt értelemben, a vakságot éli meg, aki tükörképnek gondolta magát, átlátszóságáról panaszkodik. Egy embernek két teste van, a földi és az uralkodói, s mindkettő felmondja a szolgálatot. Zsigmond újra előveszi a hatalomról való lemondás tervét. Egy pillanatra aztán felcsillan a hatalom s önmaga megmentésének reménye, de hamar el is enyészik. Mielőtt lemondana, nem egészen szándékosan még Báthory Boldizsár sorsára juttatja Jósika Istvánt, akit éppen ő emelt saját hasonmásává és helyettesítőjévé, korántsem Jósika akarata ellenére. A szeretet, amit Boldizsár meggyilkolásával már egyszer száműzött magából, Mária Krisztierna felé irányulna, de a büszkeség és a véletlen nem hagyja érvényesülni. Zsigmond már a kezdet kezdetén tudatában van annak, hogy Isten hallgat, és a szív sem ad tanácsot az embernek; *A törött nádszál* köd-jelenetében pedig, felidézve múltbeli céljait, bevallja: önfeláldozásával Krisztust imitálva az emberiség bűneit akarta, nem megváltani, de legalább eltakarni. E gesztusból már kiveszett a szeretet, s ez a majdnem-Krisztus épp az áldozat miatt képtelen hinni: “eliszonyodtam a feszültől, / melyre, mint mézsárszéken az ökör, / úgy van a véres ember felfeszítve! A két gerenda, mint határsorompók, / nem és nem engednek Isten elé!” (Egy korábbi helyen, a hősi önfeláldozás előtt állva ugyanezt a problémát még így fogalmazta meg: “Ó, teremtett lélek! Halál fial / Vedd észre a Teremtő hült helyét, / és a Megváltó magához ölel!”) A bűnöket nem elfedi, hanem újabbakkal gyarapítja — de nincs senki a drámában, aki hitelesen képviselhetné a bűnök feletti morális ítéletet. A jezsuita politikus és a pápa követe nem hisz abban, hogy Isten szemmel tartja a világot, és ugyanerre a megállapításra jut a felekezeti viszályt szító protestáns diák. A történetírótól a hatalmasok megkövetelik, hogy az a magaslat, ahonnan “tettek és jellemek, / esélyek és szándékok összegét” láttatni fogja, maga a fejedelem legyen, mert ő “az, aki a nemzet egésze fölött áll.” Geszti Ferenc véres cselekedetei után és saját pusztulása előtt sommásan így szól: “Bár sokkal rosszabb

voltam nálatok, / ti nem vagytok nálam csöppet se jobbak.” Thoroczkay Máté menekül a katolikusok és kálvinisták közt kitört háborúskodás elől, pedig nem sokkal azelőtt a prédikátor erkölcsi fennsőbbiségével ostromozta a bűnöket.

A mű elején Gálffi János monológja jelöli ki, Dániel könyvéből vett idézettel a kor helyét a történelem folyamatában: az arany, ezüst, réz ideje letűnt, a mindent elpusztító vas birodalom kora jött el, s vele “az idők alkonya”. Jósika István a közelgő új évszázaddal bekövetkező pozitív változások hírnökének szerepében biztatja Decsi Jánost az egyébként pártos történetírásra. A szép Kovacsóczy né férje halála után félelmetesen rövid idő alatt vénasszonnyá változik: a szerencse forgandóságára, illetve az idő és az emberi élet viszonyának kiszámíthatatlanságára figyelmezteti Jósikát. Az olasz komédiás a változást tökéletesedésnek mondja, hozzátéve, hogy a tökéletesség egyformaság. Egy helyen a prédikátor bibliai szavakkal, a történetíró a római mitológia felfogása szerint beszél a végítélet eljövételéről. Próféciáiban Thoroczkay a magyar nép pusztulásának veszélyére int; a mű végén Báthory Zsigmond, a nemzethalál gondolatát mintegy megfordítva, a messi csillagokban lakó, s onnan egyszer majd eljövő boldogabb magyarok képét festi Jósika István elé, akinek viszont a pillanatnyilag rendelkezésre álló történelemben azonnali kivégeztetés a sorsa. Ezek a példák az idő múlásáról, folyamatosságáról, az általa hozott változásokról s a végéről szólnak, de mellettük ott vannak az idő múlásával dacoló változatlanosság, a reménytelen örökkévalóság és a körforgás motívumai is.

Jósikának Boldizsár, a “másik Báthory” helye és végzete jut; a Zsigmond lemondásával a történet oda jut vissza, ahol kezdődött. A csillagász szerint a “Historia Mundi” az örök éj, melyben az ember annyi, mint a jelentéktelen és nyüzsgő rovarok. Ha Báthory Zsigmond, aki a múlton már túltette magát, léte kérdéseire választ kapna szívéből, akkor a jelen és az utókor közti kapcsot is megtalálná: “Áruld el, ki vagyok, hogy az lehessenek, / aki szívével együtt megmarad, / akár jó az a szív, akár gonosz! / A késő századokig tündökölhetsz!” Tapasztalatai azonban hamarosan arra tanítják, hogy “Nem történik soha semmi, csak váltják egymást az állapotok.” Ugyanabban a drámai színben, melyben Zsigmond szólásra próbálja bírni szívét, követek ajándékként egy órát hoznak be, amelynek révén “a fejedelmi személy előtt / az idő múlása, mely önmagában / a halandókra nézve siralom, / félórás mulatsággá változik.” Zsigmondnak a hiábavaló cselekedetek egyhangúságáról szóló megjegyzése erre az óraszerkezetre és egyben a komédiások rovar-hasonlatára utal: “a tettek úgy nyüzsgönek, mint a tetvek: / ördög-rugóra járó masinák.” Nagy Tamás, a vallásfelekezetek békétlenségének értelmi szerzője, a bevett igazságok tagadója mondja ki: “hazugság az, hogy múlik az idő, / hiszen egy számlapon körbeforog”.

A mű végén Zsigmond, megszabadulván az uralkodás terhétől, búcsúbeszédében kijelenti: “Nincs emlékezés! Elhamvad a múlt! / Én voltam az első és az utolsó!” Szabadsága egyben végtelen egyedüllét a történelemben. A kozmoszban, a száguldó földgolyón “a történelem-kerékre feszítve, sikoltva pörög az emberiség”, kiszolgáltatva a könyörtelen forgásnak.

A szereplők beszédében fel-felbukkannak a 16. század végi forrásszövegek

mondатаi, melyek gyakran az eredetitől különböző kontextusban kezdenek új életet.⁶ Ezeket a kis idézeteket a szavak, gondolatok sajátos hajlításával egy-egy gondolat- vagy képsor lánczemeivé teszi a szerző. A jelen eseményeit kommentáló Decsi szövege két helyen szinte szóról szóra a történelmi Baranyai Decsi János *Magyar Históriajából* való. Az eredetiben múlt idejű igealakok jelenbe kerülnek, úgy érezhetjük, mintha Decsi éppen a készülő történeti krónikából olvasna fel. Az az átírat, mely a legnagyobb terjedelmű és a legfontosabb helyen áll, Báthory Zsigmond búcsúbeszéde. Első fele a többek közt Baranyainál és Szamosközy Istvánnál olvasható szöveg tartalmát adja vissza⁷, majd annak utolsó gondolatából, a fejedelem alattvalóihoz intézett bocsánatkéréséből indul a hozzáírt második rész, amely bosszúvételre invitálja a nyomorultakat és megalázottakat, és zárja a mű egészét a történelem víziójával.

A forrásokból vett mondatoknál nagyobb arányban vannak jelen a reneszánsz kori beszédmód olyan jellegzetességei, mint a klasszikus mítoszokból és a Bibliából vett példázatok, az ókori történelem eseményeinek emlegetése, az emberi tulajdonságokat minősítő erényekre való hivatkozás. Találó a politikus figurák nyelvi alakoskodása. A retorikát, a műveltség politikai hasznosságát elutasító Geszti-figura ellenfeleiénél durvább hangot kapott, s hozzá hasonlóan a nyers hatalmi erő többi birtokosa is, Báthory Boldizsár, Bocskai és Basta. A stílusok árnyalásánál a mű egészére nézve azonban fontosabbnak tartom azt az írói eljárást, mely a beszédet magát gondolati absztrakciók és költői alakzatok segítségével szervezi meg. Szerencsés, hogy mindezt modern nyelven teszi a szerző, és szinte egyáltalán nem él a grammatikai archaizálás eszközeivel.

Látás, éleslátás, előrelátás, látomás, látszat, átlátszóság – és a valóság, ez esetben a történelmi. Márton Lászlót, mint mondja, a történelem láthatósága érdekelte.⁸ Úgy gondolom, ez az alapállás tette lehetővé, hogy művéhez részben a történelmi adatok felől közelítsek. Az idő haladásáról, a történelem önismeréséről szóló gondolatok olyan történetfilozófiai kérdéseket feszegetnek, melyek történetírás és szépirodalom találkozási pontjai lehetnek. Talán szokatlan jelenség a mai magyar irodalomban, hogy egy író az alapos forrásolvasásig menően komolyan veszi a választott korszakot és embereit, ám a történészeket, akik számára mindennapos az ilyen természetű munka, bizonyára nem ez éri váratlanul, hanem valami más. A történész belefeledkezhet *A nagyratörő* olvasásába, anélkül, hogy a historiográfia kritériumairól meg kellene feledkeznie. Visszavezettetik saját területére az író által, s amit ott lát, nem ismeretlen, de meglepő, újszerű, meggyőző.

6 Hadd említsem e fordulatok egyik fontos leelőhelyét: Szamosközy István történeti maradványai (1542-1608). IV. kötet. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, MTA, 1880.

7 *Baranyai Decsi János Magyar története* [1592-1598]. Budapest, Helikon Kiadó, 1982. 364-372. o.; *Szamosközy István: Erdély története* [1598-1599, 1603] Budapest, Magyar Helikon, 1977. 79-88. o.; Márton, három szöveg összehasonlítása alapján úgy véli, hogy "Zsigmond a beszéd egyik változatát sem mondta el, hanem valami egész mást mondhatott. Különbösen is magyarul beszélt, míg ezeket a szövegeket latinul jegyezték fel." Az írás démonai i.m. 4. o.

8 Az írás démonai i.m. 4. o.

E számunk szerzői

Berend Nóra

1989-ben végzett az ELTE BTK történelem–francia szakán. Jelenleg ösztöndíjjal Franciaországban tartózkodik

Erdősi Péter

1993-ban végzett az ELTE BTK történelem-olasz szakán, jelenleg a Szent László Gimnázium tanára és az Atelier magyar-francia posztgraduális társadalomtudományi műhely ösztöndíjasa

Horváth Sándor

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Láng Benedek

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Nemerkényi Előd

az ELTE BTK III. éves történelem szakos hallgatója

Szabó A. Dezső

1994-ben végzett az ELTE BTK-n történelem-német szakon

Thoroczkay Gábor

1994-ben végzett az ELTE BTK latin nyelv és irodalom szakán. Történelemből 1995-ben szerez diplomát. Jelenleg az ELTE ÁJTK Idegennyelvi Lektorátusán, illetve Római Jogi Tanszékén nyelvtanár

Tombor András

az ELTE BTK III. éves történelem és I. éves latinszakos hallgatója

Zichy Mihály

az OSZK Kézirattárának munkatársa

mondатаi, melyek gyakran az eredetitől különböző kontextusban kezdenek új életet.⁶ Ezeket a kis idézeteket a szavak, gondolatok sajátos hajlításával egy-egy gondolat- vagy képsor láncszemeivé teszi a szerző. A jelen eseményeit kommentáló Decsi szövege két helyen szinte szóról szóra a történelmi Baranyai Decsi János *Magyar Históriajából* való. Az eredetiben múlt idejű igealakok jelenbe kerülnek, úgy érezhetjük, mintha Decsi éppen a készülő történeti krónikából olvasna fel. Az az átírat, mely a legnagyobb terjedelmű és a legfontosabb helyen áll, Báthory Zsigmond búcsúbeszéde. Első fele a többek közt Baranyainál és Szamosközy Istvánnál olvasható szöveg tartalmát adja vissza⁷, majd annak utolsó gondolatából, a fejedelem alattvalóihoz intézett bocsánatkéréséből indul a hozzáírt második rész, amely bosszúvételre invitálja a nyomorultakat és megalázottakat, és zárja a mű egészét a történelem víziójával.

A forrásokból vett mondatoknál nagyobb arányban vannak jelen a reneszánsz kori beszédmód olyan jellegzetességei, mint a klasszikus mítoszokból és a Bibliából vett példázatok, az ókori történelem eseményeinek emlegetése, az emberi tulajdonságokat minősítő erényekre való hivatkozás. Találó a politikus figurák nyelvi alakoskodása. A retorikát, a műveltség politikai hasznosságát elutasító Geszti-figura ellenfeleiénél durvább hangot kapott, s hozzá hasonlóan a nyers hatalmi erő többi birtokosa is, Báthory Boldizsár, Bocskai és Basta. A stílusok árnyalásánál a mű egészére nézve azonban fontosabbnak tartom azt az írói eljárást, mely a beszédet magát gondolati absztrakciók és költői alakzatok segítségével szervezi meg. Szerencsés, hogy mindezt modern nyelven teszi a szerző, és szinte egyáltalán nem él a grammatikai archaizálás eszközeivel.

Látás, éleslátás, előrelátás, látomás, látszat, átlátszóság – és a valóság, ez esetben a történelmi. Márton Lászlót, mint mondja, a történelem láthatósága érdekelte.⁸ Úgy gondolom, ez az alapállás tette lehetővé, hogy művéhez részben a történelmi adatok felől közelítsek. Az idő haladásáról, a történelem önméltléséről szóló gondolatok olyan történetfilozófiai kérdéseket feszegetnek, melyek történetírás és szépirodalom találkozási pontjai lehetnek. Talán szokatlan jelenség a mai magyar irodalomban, hogy egy író az alapos forrásolvasásig menően komolyan veszi a választott korszakot és embereit, ám a történészeket, akik számára mindennapos az ilyen természetű munka, bizonyára nem ez éri váratlanul, hanem valami más. A történész belefeledkezhet *A nagyratörő* olvasásába, anélkül, hogy a historiográfia kritériumairól meg kellene feledkeznie. Visszavezettetik saját területére az író által, s amit ott lát, nem ismeretlen, de meglepő, újszerű, meggyőző.

6 Hadd említsem e fordulatok egyik fontos leelőhelyét: Szamosközy István történeti maradványai (1542-1608). IV. kötet. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, MTA, 1880.

7 *Baranyai Decsi János Magyar történetje* [1592-1598]. Budapest, Helikon Kiadó, 1982. 364-372. o.; *Szamosközy István: Erdély története* [1598-1599, 1603] Budapest, Magyar Helikon, 1977. 79-88. o.; Márton, három szöveg összehasonlítása alapján úgy véli, hogy "Zsigmond a beszéd egyik változatát sem mondta el, hanem valami egész mást mondhatott. Különböznél is magyarul beszélt, míg ezeket a szövegeket latinul jegyezték fel." Az írás démonai i.m. 4. o.

8 Az írás démonai i.m. 4. o.

E számunk szerzői

Berend Nóra

1989-ben végzett az ELTE BTK történelem–francia szakán. Jelenleg ösztöndíjjal Franciaországban tartózkodik

Erdősi Péter

1993-ban végzett az ELTE BTK történelem-olasz szakán, jelenleg a Szent László Gimnázium tanára és az Atelier magyar-francia posztgraduális társadalomtudományi műhely ösztöndíjasa

Horváth Sándor

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Láng Benedek

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Nemerkényi Előd

az ELTE BTK III. éves történelem szakos hallgatója

Szabó A. Dezső

1994-ben végzett az ELTE BTK-n történelem-német szakon

Thoroczkay Gábor

1994-ben végzett az ELTE BTK latin nyelv és irodalom szakán. Történelemből 1995-ben szerez diplomát. Jelenleg az ELTE ÁJTK Idegennyelvi Lektorátusán, illetve Római Jogi Tanszékén nyelvtanár

Tombor András

az ELTE BTK III. éves történelem és I. éves latinszakos hallgatója

Zichy Mihály

az OSZK Kézirattárának munkatársa

F O N S

Forráskutatás és Történeti Segédtudományok

1995. 1. szám

<i>Pálffy Géza:</i> Barta Gábor emlékére	3
Tanulmányok <i>Kenyeres István:</i> A terno cséni vár a XVI. században	5
Közlemények <i>Török Enikő:</i> Egy XVIII. századi polihisztor: Mikoviny Sámuel	73
Műhely <i>Bak Borbála:</i> A történeti Magyarország földrajza	91
Fórum <i>Pálffy Géza:</i> Archontológiai kézikönyv vagy századeleji ismereteink összegzése	99
Könyvismertetés Hermann Róbert: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. – Ism.: <i>Fazekas Csaba</i>	113

(A szám mellékleteként tartalmazza a FONS 1994. évi tartalomjegyzékét)

SIC ITUR AD ASTRA

1993. 2–4. szám

Hóman Bálint népbíróági pere

Egy spontán koncepció per 1945 után

Batthyány Lajos, Széchenyi István,
Teleki László, Károlyi Mihály
grófok temetése

A Rerum Novarum keletkezése

Állami ünnepek és a propaganda:
április 4. és augusztus 20.
1945–49 között Magyarországon

Az Árpád-kori magyar történelem kutatója

1994. szeptember 18-án, életének 91. évében meghalt Váczy Péter, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének nyugalmazott professzora, a hazai medievisták doyenje. A magyar középkortudomány meghatározó személyisége néhány éve interjút adott e folyóirat néhány munkatársának, amelyben életének számos fordulópontjáról beszélt, történelmi működéséről, céljairól, az általa elért eredményekről azonban csak röviden szólt. Így végső búcsúként, egy közhelyes fordulatokat tartalmazó nekrológ helyett most megpróbálunk egy rövid, az elhunyt professzor életpályájának fontosabb szakaszait is feltüntető histográfiai áttekintést nyújtani Váczy Péternek a korai magyar történetre vonatkozó történetírói munkásságáról.

Váczy Péter 1904. március 17-én született a felvidéki Ruttkán, középosztálybeli családból. Iskolai tanulmányait felvidéki városokban végezte, s a Kassán tett érettségi után került a budapesti tudományegyetemre. Egyetemi éveit alatti kezdetben Pauler Ákos hallgatójaként a filozófia, azon belül is az ismeretelmélet érdekelte, erről néhány, magas színvonalon megírt ismertetése is tanúskodik az *Atheneum* folyóirat 1925-ös évfolyamának lapjain. A középkor kutatása felé egyfelől egész életét végigkísérő művészettörténeti érdeklődése, másfelől kiváló tanárai, a magyar középkor előadó Hóman Bálint, a magyar művelődéstörténetet tanító Domanovszky Sándor és a nálánál csak néhány évvel idősebb egyetemi magántanár, Mályusz Elemér társadalomtörténettel foglalkozó kollégiumai indították el. Mint magyar-történelem szakos hallgató végzett 1928-ban, doktori értekezését pedig Domanovszkyhoz írta társadalomtörténeti témából (*A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok* 1927.) Mestere segítette hozzá egy kétéves ösztöndíjhoz a Bécsi Magyar Történetkutató Intézetbe, ahonnan hazatérve, az akkor fénykorában lévő szellemtörténeti irányzat talán legtöbbet ígérő és legtöbbet publikáló fiatal kutatójaként helyezkedett el a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

Váczy Péter történetírói pályájának első szakaszát magunk 1927-től 1946-ig számítjuk, s ezen belül megkülönböztethetünk több, egymástól elváló érdeklődési kört, kutatási irányt. Az életmű maga is mutatja e belső határvonalakat; így egyfelől a történetírás elméleti vizsgálata iránti affinitást és a filológusokat megszégyenítő akribiával művelt forráskritika iránti érzéket, másfelől az eredetileg vizsgált Árpád-kor kutatásából kiinduló – s általunk részletesen nem érintett – középkori egyetemes történetre vonatkozó, Magyarországon mind qualitasában, mind quantitasában máig egyedülálló munkásságát.

Ha Váczy Péternek a magyar középkor történetére vonatkozó, ezen időszakban

született munkáit vizsgáljuk, négy fő kutatási irány tűnik meghatározónak: a társadalomtörténeti, a jog- és intézménytörténeti, az okleveles anyagra és a magyar krónika- és legendairóladalomra egyaránt figyelmet fordító forráskritikai és az előző három érdeklődési kört nagymértékben átható, de önállóan is művelt, szintetizáló jellegű eszmetörténeti vizsgálódások.

Társadalomtörténeti kutatásainak első eredményeit már fentebb említett doktori disszertációja tartalmazta (*A királyi serviensek ...*). Plasztikus képet rajzolt arról a XII. században meginduló folyamatról, amelyben a királyi hatalom és a Szent István törvényeiben milesként említett társadalmi réteg egy komponensének kapcsolata egyre szorosabbá válik. Az uralkodó "in domo regia" fogadja a kisbirtokos libereket, akik birtokába jutnak az "aurea libertas"-nak, az uralkodó közvetlen bírói hatalma alá kerülnek, s annak hadseregében kell személyesen szolgálniuk. A XII. században elinduló folyamat vezet el a "servientes regis" rétegének kialakulásához, amely meghatározó szerepet viszont csak az Aranybulla évszázadában fog játszani. A tanulmánynak fontos részét képezi a középkori magyar társadalmi terminológia vizsgálata és annak kimutatása, hogy a XIII. században a "nobilis" terminus már a fenti közzsabad rétegre is vonatkozott, s az oklevelekből előtűnő terminológiai változatosság, illetve ennek bizonyos fokú egységesülése már a magyar nemesi társadalom kialakulásának folyamatát jelzi. Váczy e korai tanulmányának eredményeit több részletében vitatta Mályusz Elemér (1942) és az 1945 utáni történetírás egyes képviselői, de Bolla Ilona 1983-ban megjelent Árpád-kori társadalomtörténeti szintézise már tudományos értékének megfelelően támaszkodott Váczy ezen dolgozatára.

Egy másik alapvető értekezésben a hűbériség szerepét tisztázta az államalapító király államában (*Századok* 1932.). Az 1920-1930-as évek magyar medievisztikai kutatása elsődleges feladatának tekintette – jórészt a kor szociologizáló, illetve szellemtörténeti irányultságú német történetírásának fogalomrendszerét használva – a középkori magyar királyság tipológiai besorolását az európai feudális államközösségbe. Így vezető történészek (Hóman, Mályusz, Eckhart Ferenc) vitakoztak a korai Árpádok államának patrimonialis, ill. karizmatikus jellegéről, s hasonló polémia alakult ki a hűbériség magyarországi létéről vagy nem-létéről. Váczy ez utóbbi mellett érvelt (főként Hóman ellenében), véleménye szerint Magyarországon az uralkodók csak teljes jogú adománybirtokokat adományoztak, a beneficiális jellegű, azaz szolgálattal terhelt hűbérbirtok hiányzott a magyarországi feudális rendszerből. Váczy más helyütt megfogalmazott végső konklúziója szerint a szentistváni patrimonialis állam "a politikai erők határtalan egyesítésére törekedett", míg ezzel szöges ellentétben "a hűbériség a hatalom hierarchikus megoszlásának elvén épült fel".

A társadalomtörténeti kutatások mellett már intenzív jogtörténeti vizsgálódásainak is hamar megmutatkoztak eredményei. Első e tárgyban írt cikke (*A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században*, Miskolc, 1930.) a magyar jogtörténeti kutatás, különösen Hajnik Imre és Tagányi Károly azon régi tételét cáfolta meg, amely szerint Szent László rövid ideig hatályos intézkedését nem tekintve a nemesi megye kiformalódásáig nincs állandó jellegű, a király nevében ítélező

vidéki igazságszolgáltatás. Váczy Péter első királyaink törvényein és oklevelein alapuló bizonyítása szerint már Szent István korától létezett vidéken a királybírói intézmény, az ispánokat és a klérust leszámítva mindenkire kiterjedő, a “polgári” és bűnügyekre egyaránt érvényes iurisdictioval. A megyéenkénti két “iudices regis” vagy “megales” jogköre Kálmán király koráig csorbítatlan maradt, utána az Aranybulláig azonban ténylegesen csökkent joghatóságuk, s véglegesen a nemesi vármegye kialakulása ítélte kihalásra a magyar igazságszolgáltatás ezen archaikus intézményét. Váczy ezirányú eredményeit kortársai közül a legtöbben (a jeles jog- és helytörténész, Holub Józsefet leszámítva) elfogadták, bár napjaink magyarországi medievisztikájában számosan továbbra is – Váczy tételével szemben – a megyésispán e korszakbeli bírói működését feltételezik.

A “iudex regius”-i intézmény vizsgálata után Váczy Péter még két kisebb tanulmányban foglalkozott a XI-XII. századi királyi igazgatás problematikájával, mielőtt még a *Szent István-émlékkönyvben* közzétette volna a magyar államkormányzat korai korszakát tárgyaló összefoglalását. 1934-ben a *Századok* lapjain hivatali főnökével, a neves Anonymus-kutatóval, Jakubovich Emillel vitatkozva állapította meg I. Endre ránk maradt törvénybeidéző ércbillogáról, hogy az nem a billogosoknak (királybírák), hanem magának az uralkodónak volt a jelvénye, s az azzal idéző királyi tisztviselő csak mint a király delegált bírója, s nem mint önálló joghatóságú tisztviselő ítélezhetett. 1937-ben a *Domanovszky-émlékkönyvben* pedig a Szentpétery Imre által akkoriban kimutatott Anjou-kori relatori rendszer kora Árpád-kori párhuzamaira mutatott rá. Váczy megállapítása szerint a “központi kormányzat ügymenete nem igazodott szigorúan a területiális szempontokhoz”, birtok- és egyéb peres ügyekben az udvari kíséret tagjai – legyenek bár megyésispánok, püspökök avagy tényleges udvari tisztviselők – eredeti feladatkörükön túlmenően, attól függetlenül vettek részt, referáltak ezekről a királynak és segítettek elintézésükben, s ezen királyi megbízásban tevékenykedve nevezik őket okleveleink quaesitornak, petitornak avagy impetratornak.

Mint fentebb említettük, Váczy Péter mindezen kutatásait összefoglalóan is közzétette az 1930-as évek végének reprezentatív történeti kiadványában is (*A királyság központi szervezete Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. köt. Bp., 1938.). E helyen a tudós nagyhatású elméletben fejtette ki a szentistváni államberendezkedésre vonatkozó nézeteit. Véleménye szerint a korai magyar királyságot a patrimoniális kormányzati formán kívül még az államhatalom teljesen királyi kézben maradása is kiemeli a korabeli Európa országai közül, s felépítésében a szintén törzsi-nemzetségi szervezetet felváltó, V-VI. századbéli germán–római államokra emlékeztet. Váczy háromosztatúnak fogta fel az államalapítás korának társadalmát, nézete szerint az egyházi és világi előkelőket jelentő “maiores”, a középréteget jelölő “miles”-ek és “ministerialis”-ok után a közrendűek széles néposztálya következett. A király kegyétől függött, hogy mely társadalmi osztályból került ki személyes képviselője; így akár szolgarendűek is betölthettek ispáni tisztségeket. Magának a központi udvari szervezetnek a mintáját a tudós az Ottók udvarában találta meg, véleménye szerint István a nádori méltóság létrehozásánál is a német “comes palatii”-t

tekintette példának. Váczy a nádori tisztség korai történetének részletes elemzését nyújtotta, s lényeglátóan mutatta be ezen méltóság fejlődését a királyi udvar egyszerű ispánjától, bírói helyettesétől a XII. századi önálló bírói jogkör megszerzéséig. A tudós intézménytörténeti fejtegetéseire máig épít a hazai középkortudomány, bár manapság az államalapítás (és azon belül a megyeszervezés) mintáit Kristó Gyula a Meroving-kor alatt kifejlődő és Nagy Károly idején fénykorát élő német grófsági szervezetben, azaz Váczy elképzelésainél néhány évszázaddal későbbi nyugat-európai modellben jelölte meg.

A fentiekén kívül Váczy Péternek egy, jogtörténettel kapcsolatos, még az 1930-as évek elején született tanulmányát kell feltétlenül megemlítenünk, amely már a magyar középkorra vonatkozó kutatásainak harmadik területéhez, forráskritikai munkásságához szolgál egyfajta átvezetésül. Az immunitas és iurisdictio problematikáját vizsgálva (*A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 1931.) a birtokra vagy jogi személyre vonatkozó, az állammal szembeni bírói vagy adózási mentességet (immunitas) helyezte el a magyarországi jogfejlődés történetében. Véleménye szerint a jogintézményt már Szent István megpróbálta királyságában német mintára bevezetni (erről tanúskodik a részleteiben hitelesnek tekintendő pannonhalmi alapítólevél), de tényleges elterjedése csak a patrimonális állam jogi kereteinek végső bomlásával, a XII. század második felében kezdődött, akkor is a magyarországinál bizonyos tekintetben fejlettebb jogintézményeket felmutató dalmát-horvát területekről kiindulva. A XI-XII. századi oklevelekben található, az egyházaknak különféle jogokat biztosító formulákat Váczy Péter csak bizonyos rendelkezési jog, hatalom (potestas, iurisdictio) király általi adományozásának bizonyítékaként fogta fel. Ez a látszólag másodlagos jogi probléma, amelyet Váczy is több történeti társtudomány (így a diplomatika) segítségül hívásával kísérelt megoldani, alapvető fontossággal bír a korai magyar királyság – és különösen a korai magyar egyház – jellegének meghatározásában, így nem csoda, hogy a kutató cikkét Pleidell Ambrus vele vitatkozó tanulmánya fogadta (1934), s az adott történeti kérdésre az 1931 óta eltelt évtizedekben több hazai kutató (Mályusz, Bónis György, Kumorovitz L. Bernát) is visszatért.

A középkori magyar forrásokra vonatkozó kritikai munkásságát Váczy Péter egy korai oklevelünk, a Szent László által megerősített 1086-os bakonybéli conscriptio vizsgálatával kezdte (*A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények* 1930.). Az Árpád-kori társadalom, és különösen az egyházi birtok népeinek megismerésében különleges fontossággal bíró oklevelet az addigi kutatás (Érdélyi László, Szentpétery) hamisnak tartotta, és négy részét különböző korokból (de leghamarabb a XII. század második feléből) származó bővített hamisítványként értékelte. Jakubovich Emil után Váczy bizonyította be – máig elfogadottan –, hogy az oklevél bizonyos részei néhány évtizeddel az 1080-as évek után készültek, a Szent László-kori összeírás számos, korjelölő értékű kifejezésének felhasználásával. A kutatónak már e cikkében megmutatkozott a diplomatikához való érzéke, s évtizedekkel később egy egészen más jellegű forrás, Anonymus gestájának datálásában bizonyította újra e téren való jártasságát. Következő jelentős – bár általunk kissé önkényesen ide sorolt –, valójában politikátörténeti probléma

megoldására kísérletet tevő tanulmánya a *Szentpétery-émlékkönyvben* jelent meg (Bp., 1938.). Annak magyarázata, hogy jelen rövid áttekintésben a forráskritikai dolgozatok között tárgyaljuk, az ott feldolgozott téma forrásadottságában rejlik.

A *Gyula és Ajtony* c. tanulmány a X-XI. század fordulója három fontos történeti szereplőjének problematikáját tárgyalta, néhány fontos megjegyzéssel a róluk hírt adó magyarországi és nyugati elbeszélő kútfők (Anonymus, Kézai gestája, a XIV. századi krónikaszerkesztmény, a Gellért-legendák; továbbá a Hildesheimi, ill. Altaichi Évkönyvek és Thietmar krónikája) egymáshoz való viszonyáról. A kutató elsődleges feladatának Hóman Bálint azon tételének megcáfolását tekintette, miszerint Gyula és Ajtony egyazon személy lenne, s a magyar régiségben tényleg tisztségnev értelmű gyula szó értelmének eltorzulásával lett belőle a magyarországi forrásokban történelmi szereplő. A harmadik, magyarországi krónikában szereplő személy, akinek Váczy történeti szerepét, valós személyiségét feltárni igyekezett, a krónikaszerkesztmény 30. és 66. fejezetében és Anonymusnál említett Keán volt. A tudós a fentebb említett két nyugati forrás híradása alapján bizonyítottnak tekintette Gyula történetiségét, s benne István király anyai nagybátyját látta, aki 1003-ban szenvedett vereséget a hatalmát a Kárpát-medence egészére kiterjeszteni kívánó unokaöccsétől. Gyula kapcsán fontos megjegyzéseket tett Anonymus genealogizáló hajlamából következő történetirői módszeréről, s a törzsfő és általában a Gyula-törzs államalapítás-kori szállásterületét Erdélyben, a Maros vidékén képzelte el (korábbi territóriumát pedig a mai Bánát vidékére lokalizálta). Az általunk a nagyobbik Gellért-legendából és Anonymus művéből megismerhető, — ott bolgár eredetű — Ajtony Váczy véleménye szerint már az elveszett ősgestában (a Szent László-kori redakcióban) is szerepelt, s Gyulától való különbözőségét a forrásokban szereplő, eltérő,— a Tisza-Maros vidékén fekvő —szállásterülete is bizonyította, bár eredetileg Ajtony is “a gyula-méltóságot viselő fejedelmi háznak volt a tagja”. Ajtony bukását a kutató 1003-ra, közvetlenül Gyula leverése utánra keltezte. A valóban kevés forrásos említéssel bíró Keánt is Ajtonnyal vette egynek a korábbi kutatás, míg Váczy a személynév eredeti “kán” méltóságjelölő jelentésére appellálva Sámuel bolgár cárral, Szent István kortársával azonosította e krónikabeli szereplőt. Váczy tételeinek egy részét a jelenkor magyar középkortörténészei is elfogadják, de leginkább Kristó Gyula kutatásai számos ponton módosították az ezredforduló e három fontos Kárpát-medencei főemberéről alkotott képet (így például a szegedi tudományegyetem professzora Keán személyében a magyarok által csak az államalapító király korában elfoglalt Dél-Erdély bolgár-szláv fejedelmét identifika).

Az elbeszélő forrásokra vonatkozó további vizsgálódásaiban Váczy Péter egy régóta vitatott kérdést oldott meg máig ható érvennyel. Az első magyar uralkodóház származásrendjének hosszú ideig tisztázatlan problémája volt három XI. századi herceg, két későbbi királyunk (I. András, I. Béla) és testvérük (Levente) származása, mivel bizonyos forrásaink Vazult, míg mások (így a Névtelen Jegyző és a XIV. századi krónikaszerkesztmény) Szár Lászlót mondták a három fiú apjának. Az 1940-es évek elején megjelent dolgozatában (*A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Levéltári Közlemények* 1940-1941.) Váczy bebizonyította, hogy

a Vazultól való leszármazás a helyes, ezt jegyezte le a valamikor a XI. század folyamán keletkezett ősgesta szerzője, a Szár László-féle leszármaztatás későbbi, a megvakított Vazul sorsát elhallgatni kívánó erők módosítása a magyarországi elbeszélő kútfőkben.

A tudós foglalkozott Anonymusszal is e történetírói korszakában. A II. világháború után közvetlenül megjelent dolgozatában P. mester forrásait vizsgálta (*Anonymus és a Justinus-kivonat. Turul 1944-1946.*). A kérdéskör irodalma már Váczy vizsgálódásai előtt könyvtárnnyira duzzadt (s napjainkban is a Névtelen Jegyző munkája a talán leginkább kutatott középkori magyar történeti forrás). A kutató tanulmányának leglényegesebb megállapítása a magyar történeti irodalom egyik legismertebb forrására, a II. századi Justinus művének *Exordia Scythica* c. kivonatára vonatkozott (ez a mű egyébként a magyarországi őshaza-ábrázolások egyik mintája). Váczy széleskörű szövegösszehasonlítás után bizonyítottnak vette, hogy Justinus munkáját P. mester nem használhatta közvetlenül, az csak a magyar történeti irodalom első alkotásán, az ősgestán keresztül hatott művére. Forráskritikai megállapításait fontos, a XII. századi európai irodalmi életre vonatkozó megjegyzései egészítették ki. Váczy e tanulmányának eredményei – legalábbis jelen sorok írójának véleménye szerint – nem igazán kerültek be a magyarországi Anonymus-kutatás “vérkeringésébe”, bár fenti legfontosabb megállapítása korunk kutatói előtt is ismeretes, sőt Kristó Gyula kísérletet tett a Névtelen Jegyző közvetlen *Exordia*-ismeretének igazolására is.

Váczy Péter utolsó, általunk munkásságának kútfőkritikai részéhez vont tanulmánya még az 1930-as évek elején született, s a magyar történeti irodalom egy Anonymusnál nem kevésbé problematikus alkotásával, Kézai Simon gestájával foglalkozott. A cikk témája és eredményei a kutató feltűnő jártasságát bizonyították az eszmetörténet terén, s az addig csak filológiai módszerekkel vizsgált “Gesta Hungarorum” ideológiai-teoretikus elemeinek vizsgálatában az első lépések megtétele kétségtől Váczy Péter érdeme. *A népfelenség elvének első magyar hirdetője, Kézai c. értekezés (Károlyi-émlékkönyv. Bp., 1933.)* legfontosabb eredményeit – e helyen Gerics Józsefet követve – így foglalhatjuk össze: Kézai a nemesi megyébe szerveződő serviensek mozgalmát tekinti mintának, ebből konstruál nagyszabású történeti utópiát; a *communitas* szervezettel szemben idegen intézmény a királyság; Kézai gondolatrendszerének elméleti alapjait pedig az Aquinói Szent Tamás működésével a XIII. században csúcspontjára jutott skolasztika, azon belül is annak államtana adja meg, Kun László “*fidelis clericus*”-a ezen az elméleti fundamentumon tekinti a közösséget az államhatalom igazi létesítményének, s teóriája szerint a királyokra is ez a *communitas* ruházta át a főhatalmat.

Fontos megemlítenünk, hogy Váczy 1930-40-es évekbeli munkásságából e cikk eredményeit módosította leginkább a későbbi magyar medievisztikai kutatás. Egyfelől Györffy György 1948-as keltezésű könyve (*Krónikáink és a magyar őstörténet*), majd ifj. Horváth János 1954-ben megjelent monográfiája (*Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*) alapvetően megváltoztatták a XIII. századi magyarországi történetírásról eredetileg még Domanovszky és Hóman által megrajzolt képet, amely a fenti tanulmány forráskritikai “talapzatát” szolgáltatta

(Györffy azonosította az 1270-es évek oligarchikus szemléletű történetíróját Ákos mesterrel, akinek munkája a XIV. századi krónikakompozíció alapjait is szolgáltatta; Horváth pedig az 1280-as években alkotó Kézait határolta el mind eszmetörténetileg, mind filológiailag Ákos mestertől); másfelől Gerics József (1957) mutatott rá a Kézai művében mind ideológiatörténetileg, mind szövegszerűen azonosítható római jogi elemekre, s Gerics bizonyítása szerint a krónikásnál megjelenő jogi terminológia tágabb környezetét a magyar királyi kancellária jogtudó klerikusai között, az onnan kikerülő oklevelek arengáiban is kereshetjük. Utoljára Szűcs Jenő foglalkozott Kézai munkájával, 1973-ban megjelent nagy munkája az elődöknek kijáró tisztelettel emlékezett meg Váczy dolgozatáról, s minden addiginál szélesebb forrás- és szakirodalmi bázis alapján helyezte el Kun László krónikásának művét a XIII. századi Európa és Magyarország eszmevilágában, főként a gestában használt natio-fogalom értelmezésével, illetve a hun-magyar rokonság fikció voltának végleges igazolásával.

Ha Váczy ezen időszakban keletkezett összefoglaló – a magyar királyság kialakulását és korai fejlődését eszmetörténeti aspektusból is vizsgáló – munkáit vesszük vizsgálat alá, először a *Minerva* folyóirat 1932-es évfolyamában megjelent, majd később külön is kiadott kismonográfiáját (*A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon*) kell említenünk. E munkájában is a magyarországi nemesi társadalom kialakulását, annak a hűbériséggel való kapcsolatát, eszmei alapjait vizsgálta. Az “államszemlélet” kissé ezoterikus fogalmán a tudós a korai magyar állam elvont, csak eszmei szinten létező megjelenését értette. Váczy fő tézise szerint a magyar társadalom elhűbériesítése csak a szemléletben ment végbe, kizárólag a terminológiában megjelenő érvennyel. A magyar birtokjog még Szent István által lefektetett alapjai (az örökbirtok fogalma), az oklevelekből kiolvasható fidelitas-fogalom, a hűbéri láncolat hiánya mind kizárta a beneficiális rendszer teljes megvalósulását hazánkban, de a szemlélet a sajátos magyar intézményeket hűbéri jelleggel ruházta fel. A kutatónak e kettőséget – a “virtuális kép viszonyát a valósághoz” – véleményünk szerint leginkább a XII-XIII. század fordulóján már formálódó magyarországi nemesség és a király viszonylatában sikerült bemutatnia, azaz a magyarországi “hűbériség” alapvetően magánjogi, az uralkodó személyéhez kötődő vonásaiban.

Váczy Péternek a magyar középkori történelemre vonatkozó legfontosabb monográfiája 1935-ben, Péccsett jelent meg (*Die erste Epoche des ungarischen Königtums*). E kötetben az általunk is bemutatott részeredmények egységbe foglalt feldolgozásán kívül monumentális tablót kapunk a magyar társadalom és állam fejlődéséről az államalapítás korától Kálmán király uralkodásáig. A magyar társadalom irányításában Váczy Szent István időszakáig a törzsi-nemzetségi keretek elsődlegességét hangsúlyozta, az államszervezést követően pedig a patrimoniális királyság döntő súlyát érzékeltette. Fontos – napjaink medievisztikai kutatása által is igazolt – megállapításai között említhetjük a vármegye politikai-közigazgatási egység voltának hangsúlyozását, a király “quasi sacerdos”-i mivoltának ábrázolását, az egyház szervezésében és irányításában vitt szerepének definiálását (s ebből következően a Hartvik-legendában megjelenített uralkodói pápai legátus-

ság fikció voltának bizonyítását). A szentistváni patrimonialis királyság eszmei és gyakorlati felbomlását a kutató Könyves Kálmán korára helyezte, amikor a gregoriánus eszmék és reformok Magyarországon is visszaszorítják az uralkodó egyházkormányzói hatalmát. Az államnak az egyház életét is irányító korszaka után Kálmán korában az egyház szerepének növekedését láthatjuk az államéletben (lásd például a zsinati törvényszékek létrehozását). A tudós elképzelései nagy hatással voltak a korszak szellemtörténeti irányultságú historikusaira, így a két világháború közötti magyar történetírás Hóman után legnagyobb hatású középkortörténészére, Váczy kortársára: Deér József-re is (*Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Bp., 1938.). Váczy Péter fenti monográfiájának rövidebb változatát magyarul is közzétette a Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar Művelődéstörténet* I. kötetében (*A magyarság a román és gót stílus korában*, ill. *Társadalmunk az Arpádok és Anjouk korában*. In: *Ösműveltség és középkori kultúra*. Bp., 1939.).

Váczy Péter életpályájának rövid vázlatát a múzeumi levéltárba való kinevezéséig tekintettük át. A tudós egészen 1940-ig a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. az Országos Levéltár munkatársa volt, ez időszak alatt számos külföldi tanulmányutat tett. Az 1930-as években bontakozott ki általunk nem tárgyalt egyetemes történeti munkássága, ekkor írta meg a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelenő *Egyetemes Történet* középkori kötetét (1936), majd az *Attila és hunjai* c. tanulmánykötet számára a hunok európai históriáját (1940). 1937-ben magántanár lett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd 1940-ben – 36 évesen – akadémiai levelező taggá választották. Nem sokáig késett professzori kinevezése sem, a frissen visszatért Kolozsvár újjászerveződő egyetemén lett a középkor tanára. 1942-ben áthelyezték Budapestre, s az egyetemes középkori történelem nyilvános rendes tanáraként érte meg a II. világháborút követő – 1949-től a történészvilágot is alapvetően befolyásoló – változásokat. Váczy mint az akkori hivatalos történettudomány által letűntnek nyilvánított és elítélendő szellemtörténeti iskola képviselője távozni kényszerült az Akadémiáról (a semmitmondó és hamarosan meg is szűnő tanácskozó tag titulust kapta meg). Az egyetemen továbbra is taníthatott, de tíz évig nem publikált – nem is publikálhatott. Így Váczy második történetírói korszakát jelen sorok írója 1958-tól haláláig véli megállapíthatónak, s annak a magyar történelem kutatására vonatkozó fő irányait a Kárpát-medence honfoglalás-kori történetének (általunk itt nem tárgyalt) vizsgálatában, illetve a magyar korona sajátosságainak elemzésében kereshetjük.

A professzor 1958-ban, a *Századok* hasábjain megjelent, *A korai magyar történet néhány kérdéséről* c. terjedelmes tanulmánya a magyar történeti vitairódalom kimagasló darabja. Az egy évtized után újra megszólaló tudós az egyébként korszakos jelentőségű jogtörténész, Bónis György 1956-ban megjelent népszerűsítő István király-monográfiáját vette – a recenzió alá vont könyvvel majdnem megegyező terjedelmű – kritika alá. Váczy Péter tanulmánya a szorosan vett bírálaton kívül számos újszerű, s azóta is hol egyetértően, hol vitatottan idézett megállapítást tartalmazott a z új hazát talált magyar nép nomádos életmódjáról, az állattenyésztés és földművelés X-XIII. századi magyarországi elterjedtségéről (Váczy Péter az állattenyésztés nagymérvű jelenlétét feltételezte a korai magyar

állam gazdasági életében), s a magyar egyházban érvényesülő bizánci behatásról. A bírálatot persze éleshangú válasz követte, de az István-monográfiát hamar „elfelejtette” a szakma – ellentétben Váczy dolgozatával.

Váczy koronakutatásait még legfontosabb nemzeti jelvényünk 1978-as hazakerülése előtt kezdte meg, jórészt külföldre távozott kollégája, Deér József 1966-ban megjelent németnyelvű monográfiájának elemző vitatásával. Deér könyve napjainkig a magyar koronáról írt legterjedelmesebb munka, így Váczy Péternek késő öregségéig „alapanyagot” adott a magyar uralkodói fejek vizsgálatához. A tudós koronával kapcsolatos megállapításainak rövid bemutatása előtt fontos felhívunk a figyelmet Váczy álláspontjának konstans elemére: a bizánci hatások hangsúlyozására. Így először Deérrel szemben a professzor elvetette a bizánci császárkoronának a basileus diadémós sisakjából való leszármaztatását (ez a *Magyar Numizmatikai Társulat 1971. évi évkönyvében* megjelent dolgozat egyfajta előtanulmányul szolgált Váczy számára a magyar uralkodói jelvény vizsgálatához). A tudós valószínűsítette a pogánykori magyar fejedelmi jelvény (süveg) meglétét is, szerinte az eredetileg Levente nevet viselő, Árpádot követő nagyfejedelem egyenesen az uralkodói fejszedőről nevezte magát később Jelechnek (*Világosság* 1978.).

Váczy Péter felszólalt az 1981-ben tartott koronakonferencián is, ahol a királyi jelvény hazakerülése óta megfogalmazott magyar kutatói vélemények hangzottak el. Később cikk formájában is megjelent előadásában foglalkozott Merseburgi Thietmar azon ismert híradásával, amelyben a még Vajk néven szereplő István koronájáról és egyházszervezéséről tudósít. Véleménye szerint a híres „imperatoris gratia et hortatu” kitétel szándékosan sikeredett kétértelművé, a tudós püspök-krónikaíró el kívánta hallgatni, hogy Vajk-István már a császári akaratnyilvánítás és a pápai beleegyezés (és nem koronaküldés!) előtt hozzáfogott a magyar püspökségek alapításához. A professzor szent királyunk koronázását több kortárs kutatótól eltérően 1001. pünkösdjére keltezte. Váczy tagadta a Szentszéknek való országfelajánlást is, e tételt Kálmán-kori fikciónak nyilvánította. A tudós nézete szerint – aki ebben bizánci hatást látott – Magyarországot első uralkodónk az Istenszülőnek, Máriának ajánlotta fel. A királyi jelvény egész középkoron át élő „corona angelica” megnevezését szintén azon, a Kelet-római Birodalomból átplántált teóriának tulajdonította, miszerint a nem emberkéz által készült fejedelmi jelvényt égi erők juttatják el az uralkodóhoz (*Insignia Regni Hungariae*. Bp., 1983.). Váczynek a Magyarország felajánlásában bizánci mintát kereső felfogását legutóbb Gerics József vitatta, aki szerint a Máriának való felajánlás jól magyarázható a XI. század első felének nyugati eszmevilágából is.

Váczy Péter vitába szállt az 1980-as évek közepén megfogalmazott, nem történelemszektől származó véleménnyel, miszerint a szent korona mai formájában egységes, még az ezredforduló idejéből származó, a kor kozmológiáját megjelenítő, az aranymetszés szabályosságát felmutató ötvösmunka. A tudós elutasította a ma ismert jelvény egységes alkotás mivoltát, továbbra is fenntartva a kutatóink túlnyomó többsége által vallott corona Graeca–corona Latina (azaz a két rész összeillesztését hirdető) felfogást (*História* 1984/3.). Utolsó, koronával kapcsola-

tos megnyilatkozását az 1988-as akadémiai Szent István-konferencián tette Váczy Péter. Rövid felszólalásában a koronázási paláston lévő István-ábrázoláson látható fejéket helyezte el a bizánci eredetű, ott a X. század végén eltűnő, de a német királyoknál később is kimutatható ék alakú fejdíszek sorában. A kezdetben csak egyszerű abroncskoronaként létező, zománcképek nélküli, igazgyöngyosorral díszített szent koronát pedig I. András korában keletkezettnek tartotta (*Szent István és kora.* Bp., 1988.).

Váczy Péter hosszú történetírói pályafutásának a magyar középkorra vonatkozó eredményeit számbavevő áttekintésünket egy, Anonymusszal kapcsolatos, még az 1971-es magyar medievisztikai ülészakon elhangzott előadásának taglalásával kívánjuk zárni. A "Gesta Hungarorum" datálásával foglalkozva is megmutatkozott a professzor filológusi alapossággal társult kombinatív történelmi gondolkodásmódja. Az 1960-as évek történelmi kutatásában (ifj. Horváth János, Györffy György, Sólyom Károly) a Névtelen Jegyző művét a XIII. század első két évtizedére, de mindenképpen az Aranybulla születése (1222) elé keltezték. Váczy három – az Anonymus-kutatásban addig nem hasznosított, a gestából kihüvelyezhető – korjelző adattal próbálta bizonyítani P. magister művének 1220 körüli keletkezését. A három érv közül az első Pannonhalma gestabeli névváltozatának (Mons Sancti Martini) és az 1220-as évek hasonló okleveles terminológiájának azonosságából táplálkozott, a második argumentum a keleti eredetű "Fekete-tenger" elnevezés anonymusi használatát (Nigrum Mare) az 1220-as években meginduló keleti (kunországi) misszió hazai megismerésével magyarázta, míg a harmadik bizonyíték a vlachok P. mester által – a görögből való átírás folytán „Blach” formában is használt – névváltozatát tartotta az 1220-as években élő, korjelölő értékű megnevezésnek (*Középkori kútfőink kritikus kérdései.* Bp., 1974.).

A már 1968-ban nyugállományba vonult Váczy Péter életének utolsó öt évében kapta meg a rég megérdemelt – és negyven évig hiányzó – hivatalos elismerést. 1989-ben visszavette levelező tagjainak sorába az Akadémia, majd egy évvel később rendes taggá választották. Magas állami kitüntetésekkel ismerték meg, 90. születésnapján az egész szakma köszöntötte és Glatz Ferencnek köszönhetően 1994 tavaszán gyűjteményes kötete jelent meg régebbi tanulmányaiból (*A magyar történet korai századaiból.* História Könyvtár). Halálával a magyar történészek legidősebb, az 1920-as években már komoly eredményeket elérő generációjának – ide számíthatjuk Mályusz Elemért vagy Kumorovitz L. Bernátot – utolsó képviselőjét veszítette el a hazai történettudomány és az annak eredményeire olyannyira figyelő művelt olvasóközönség.

Thoroczkay Gábor

Marc Bloch a történelem védelmében

(*Marc Bloch: Apologie pour l'histoire ou métier d'historien.*

Édition critique préparée par Étienne Bloch. Préface de Jacques Le Goff. Paris.

*Armand Colin. 1993. ISBN 2-200-21295-X 150FF*¹

Bloch kiemelkedő alakja nemcsak a középkor-kutatásnak, de a történetírás egészének, egyrészt a XX. századi történelemszemléletet erősen alakító Annales iskola egyik alapítójaként (1929), másrészt éppen módszertani művével, *A történelem védelmében*-nel. Ugyanakkor, amint azt személyes bátorsága és halála mutatja (1944. június 16-án végezték ki mint ellenállót), az értelmiségi elkötelezettség és felelősségvállalás megalkuvás nélküli megtestesítője volt. *A történelem védelmében* új kiadása méltó emléket állít mind a történész, mind az ember emlékének.

A történelem védelmében című művét Bloch már nem fejezhette be. Munkatársa, Lucien Febvre adta ki a könyvet 1949-ben. Febvre nem ismerte az összes fennmaradt kéziratot, és helyenként változtatott is a szövegen. Ebben az új kiadásban megtalálja az olvasó a mű elkészült részének végleges, valamint egy korábbi változat teljes szövegét, és különféle fogalmazvány-variánsokat, amelyek a munka más és más szakaszában készültek. Így nyomon követhető, hogyan keresett Bloch egy-egy megfelelő mondatot vagy kifejezést, hogyan írta át és finomította a szöveget: egyszerűen bepillantunk a kulisszák mögé, hogy megtekintsük a készülő művet is a végleges változat mellett. A szerkesztő Bloch szelleméhez maradt hű ezzel: "a kutatás látványa, sikereivel és kudarcaival, ritkán unalmas. A kész az, ami a jeges unalmat árasztja magából"². Bloch, a történész bizonyára értékelte volna, hogy micsoda filológiai precizitással adták ki könyvét: a fennmaradt kéziratok összes olvasatát figyelembe véve, egy alapszöveg és komoly jegyzet-apparátus teszi lehetővé, hogy az olvasó követhesse, hogyan írta-fogalmazta át műve főbb részét Bloch. A középkori kéziratokat forgató, a szövegek közti egyezéseket és eltéréseket vizsgáló szerző saját módszereire ismerhetne tehát könyve kiadásában. Bloch, az ember pedig bizonyára örülne annak, hogy halála után is töretlenül frissen hat oly sokakra. A kötethez J. Le Goff írt előszót, s ebben Bloch poszthumusz tanítványának nevezi magát. Nem ő az egyetlen; így hatott-hat Bloch halála óta is újabb és újabb történész-nemzedékekre. Példa erre az Annales-iskola máig tartó virágzása. S végül a könyv emléket állít Blochnak, az apának is: Bloch egykor fia kérdésére kezdte megfogalmazni válaszát a történelem hasznáról, amelyből *A történelem védelmében* megszületett, s most egyik fia az, aki sajtó alá rendezte a könyv új kiadását.

¹ A könyvnek (a L. Febvre-féle francia kiadás alapján) csak részleteit fordították le magyarra: M. Bloch: *A történelem védelmében*, Válogatott művek. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 47-65. o. Az ismertetésben szereplő idézeteket, ha azok szerepelnek a magyar válogatásban, ebből idézem. (A történelem...) Ellenkező esetben a címben jelzett francia kiadás oldalszámait szerepelnek. (Apologie...)

² Apologie ..., 114. o.

Bloch a "mi a történelem és mire jó?" kérdésre keresi a választ könyvében. Ahogy ő maga is írja: melyik történész ne hallotta volna sokszor ezt a kérdést; s melyik ne tette volna fel önmagának filozófikusan elgondolkozva a történelem hasznáról, avagy önmarcangolóan saját létjogosultságát vizsgálva. Bloch válasza kétirányú: bevallott célja a történész munkáját és módszereit ismertette az olvasóra bízni annak megítélését, hogy hasznot hajt-e egy ilyen tudomány. Továbbmegy azonban ennél, és gyakran elejt egy-egy megjegyzést arról, hogy szerinte "mire jó" a történelem.

Bloch nem próbálja hamis tudományosság köntösébe öltöztetni válaszát, nem használ csak egy szűk szakmai elit számára érthető szaknyelvet. Frissen és őszintén ír: meg tudta valósítani, hogy egyszerre szóljon "a tudósokhoz és az iskolásgyermekhez"³.

Bloch számára a történelem nem a múlt tudománya, hanem az emberé, s mint ilyen, a változások tudománya.

"Csak egyetlen tudomány van, amely az emberekkel foglalkozik az időben: a történelem."⁴ Arról ír, hogy milyen módszereket használ a történész ahhoz, hogy az emberek tetteiről és a történelem örök változásairól érthető képet adjon. Bloch szemében módszertani könyv és nem történetfilozófiai fejtegetés tehát *A történelem védelmében*, ám mi sem áll távolabb tőle, mint a kizárólag egy szűk szakmai réteget érdeklő, száraz ismertetés. S jóval többet valósít meg benne, mint a történész szoros értelemben vett módszereinek (pl. forráselemzés) bemutatása.

Bloch nem titkolja, hogy a történelem szórakoztató, s hogy a történelemtudományt egyéni választás, szubjektív vonzalom fűzi tárgyához. Ő maga is, mint munkáját igazán szerető és élvező mesterember vezeti be az olvasót a "szakmai titkokba". A történelem tudomány voltának bizonyításakor a módszertan ismertetése azért elengedhetetlen, mert a történettudomány tudományossága nem tárgyában rejlik (azaz nem állapíthatóak meg örök és megdönthetetlen törvényszerűségek, mint a természettudományokban), hanem a történész módszereiben. Ezeket a módszereket, és a kérdéseket, melyeket használatuk felvet, több nagy csoportra osztva mutatja be a szerző.

Az idő a történész közege. De önmagában nem szolgáltathatja a történelmi jelenségek magyarázatát. Bloch egyaránt harcol az eredet mítosza ellen, mely szerint valaminek az eredetét felderíteni egyet jelent a jelenség magyarázatának megadásával; s a jelen-központúság ellen, mely a jelent (vagyis a közeli múltat) hermetikusan elválasztaná a múlttól, mintha semmi sem kapcsolná össze a kettőt, mintha a jelen kérdéseire a magyarázatot kizárólag a jelen adhatná. Bloch szemléletében a kettő szétválaszthatatlanul összekapcsolódik, s azt vallja, hogy a jó történelemtudomány mind a kettő: múlt is, jelen is, egyaránt érdekli, s hogy az egyik ismerete segíti a másik korszak megértését, akár a jelen felől közelítjük a múltat, akár a múltból megértve a jelent.

³ A történelem ..., 47. o.

⁴ Apologie ..., 97. o.

A történeti megfigyelés jellemzőiről írva a szerző felsorolja a források különböző típusait, és azokat a módszereket, amelyekkel a történész szóra bírja a forrásokat: mert "azok csak akkor beszélnek, ha tudjuk kérdezni őket."⁵ Bloch azonban azt is bebizonyítja, hogy a történész soha sem naív "eszköz", aki csak lefordítja, amit a források mondanak. A kutatás mindig valamilyen feltevésből indul ki, mindig iránya van, amely persze módosulhat az anyaggyűjtés során. Ám a történész szinte univerzális tudással kellene, hogy rendelkezzen ahhoz, hogy minden forrástípust szóra tudjon bírni. Bloch ezért hirdetője az együttműködésnek, a csoportmunkának, mely sokkal többre képes, mint egy ember egyedül.

A források feldolgozása a történeti kritika segítségével történik. Sem a pusztaszkeptizmus, sem a "józan paraszti ész" (valójában többé-kevésbé tudatos előítéletek halmaza) nem jó útmutató. A történeti kritika valódi tudományos módszer, amely az összehasonlítást használja alapul. Ennek segítségével szűri ki a kutató a hamisítványt, állapítja meg egy dokumentum dátumát, vonja le következtetéseit. De mindig marad hely a váratlan, a felfedezés, az újdonság számára. A történet-tudomány soha nem válik gépiesen kiszámítható törvények gyűjteményévé.

A források összegyűjtése és a kritikai módszer alkalmazása a történeti elemzést szolgálja. A történész nem pusztán gyűjt és leír, hanem elemez. Bloch többször is hangsúlyozza, hogy ez nem jelent egyet az ítékezéssel. A kérdés az, hogy mit akartak a múlt emberei, és nem az, hogy igazuk volt-e. Az értékítéletek koronként és kutatónként változnak: hamar elavulnak tehát, s nem segítenek hozzá a történelem megértéséhez. Mert Bloch kulcsszava a megértés, amely azonban nem jelent egyet a passzivitással. A sokrétű valóságot a történész csak úgy tudja értelmezni, ha válogat benne. A valóság bizonyos jellemző részleteinek elemzésével lehet eljutni az egész megértéséig. Bloch egyaránt óva int a részlet túlhangsúlyozásától, az egész helyére való behelyettesítéstől, és a valóság minden részletét felölelni akaró, elemzés nélküli "fénykép" bemutatásától.

Az elemzés után a történész végső feladata a magyarázat adása. Itt Bloch felhívja a figyelmet arra, hogy a történelemben soha nem egy ok van, hanem mindig többtényezős a magyarázat.

A könyvben sok a ma is időszerű, illetve az azóta is továbbgondolásra, megoldásra váró kérdés. Bloch saját maga úgy látta, hogy művei történétírók nemzedékeinek munkásságába illeszkednek bele. Azzal az alázattal szemlélte a történész és a történelem viszonyát, mint a jó zenész, aki nem önmagát, hanem a zenét csodálja. Kritizálta elődeinek megállapításait, és remélte, hogy tanítványai majd az ő eredményeit fogják továbbgondolni, azokra alapozva vagy azokat megkérdőjelezve továbblépni. A történétírás így nemzedékek párbeszéde. Bloch szerint a történész feladata nem a megoldatlan kérdések elkendőzése, hanem épp a nagyközönség elé tárása. Ezek közül az egyik legfontosabb talán a történeti szakszavak problémája. A történész fogalmakkal dolgozik. Ezek azonban koránt-

⁵ Apologie ..., 109. o.

sem olyan egyértelműen meghatározottak, mint például a kémikus képletei. A hidrogént minden kémikus egyformán határozza meg, de nehéz két történészt találni, aki ugyanazt érti például a "feudalizmus" szó alatt. Bloch azt remélte, hogy közös munkával lassanként egyre több fogalom lesz egyértelműen meghatározható, és így kialakul majd egy közös szókincs, amit minden történész egyformán használ. A könyv megírása óta eltelt 50 évben azonban nem történt előrelépés ezen a téren.

Természetesen sokan sok vitát folytattak, és rengeteg meghatározás született, de egységesülésről aligha lehet beszélni. S így felmerül a kérdés, hogy vajon egyáltalán lehetséges-e egy ilyen egységesülés? A történelemben ugyanis nem lehet semmilyen jelenséget olyan objektíven elkülöníteni, mint a kémiában a hidrogént. Például meg lehetne állapodni egy-egy meghatározásban, de amíg ezt nem maga a meghatározandó jelenség megmásíthatatlan belső rendszere szabja meg, márpedig a történelmi jelenségeknek nincsen minden kutatótól függően objektív képlete, addig aligha lehet egy világszerte egységes meghatározásban reménykedni.

Talán meglepő, hogy *A történelem védelmében*, ez az 50 éve írt könyv, még ma is időszerű. A történelem hasznáról és módszereiről azonban mind a történészek, mind a nagyközönség újra és újra elgondolkoznak. Az embereket érdekli a múltjuk, és nem közömbös, hogy miként történik meg ennek feltárása. Bloch művéből kibontakozik, hogy a források összegyűjtésétől a magyarázatig egyetlen ív a történész munkája. Önmagában ennek bemutatása is még mindig aktuális, hiszen az a veszély, amire már ő is felhívta a figyelmet, ti. a rész miatt az egészt szem elől tévesztő alap kutatások és a forrásoktól elszakadt általános összefoglalások írásának túlságos szétválása manapság is fenyeget. De ezen túl is sok mindenben modern és időszerű kérdésekkel foglalkozik *A történelem védelmében*. Az összehasonlító módszer, mely mind mikroszinten (például egy-egy oklevél datálásánál), mind makroszinten (egy-egy civilizáció lényegének megértésénél) a történelmi kritika lényege Bloch szerint, a nagyobb egységek összehasonlításánál, mint például egy korszak vizsgálata, még manapság sem terjedt el igazán. Ezzel is összefüggésben továbbra is ösztönző Bloch megállapítása arról, hogy kutatócsoportok közös munkája milyen gyümölcsöző lehet. Beszél Bloch a kronológia kérdéséről is. A történész mindig az idővel dolgozik, de az, hogy hogyan tagolja ezt az időt, sokszor az elemzést is meghatározza. A hagyományos idő-felosztások csapdáját Bloch óta is sokan kritizálták. Egy király uralkodásának időhatárai vagy főleg egy évszázad szinte soha nem fed egy-egy történelmileg fontos, koherens szakaszt. A választott keretek azonban könnyen zsarnokivá válhatnak, s a kutató elkezdti egységként kezelni azt, ami eredetileg nem volt más, mint a munkát könnyítő felosztás. Így például megszületett a "XII. századi reneszánsz". Majd a kialakult kép helyesbítésének kísérlete során "felfedezték", hogy a XII. századi reneszánsz a XI. század közepén kezdődött. De a történészek még ma is nagyrészt a hagyományos idő-felosztásokat használják, nem tértek át más "időszámításra". Bloch a generáció és a civilizáció mint a rövid, illetve a hosszú szakaszok időmértéke közötti megkülönböztetés mellett érvel.

Felmerül még a könyvben a történettudomány és az egyéb társadalomtudományok (pl. szociológia) viszonya és eltérései is. Bloch állásfoglalása ebben a vitában sem avult el: bár nem ellenzi azt, hogy a történészek tanuljanak más tudományok módszereiből, kiáll a történettudomány autonómiája mellett. Végül továbbra is időszerű az az út, amit Bloch a történettudománynak kijelöl: két véglet, a pozitivista "tényfeltárás" öncélúsága, és a minden új divatnak hódoló szubjektív értékítéletek között a kritikai módszer alkalmazásával a múlt embereinek egyre jobb megismerése és megértése. S e két véglet között ellensúlyozva a történettudomány tudományosságát és hasznát egyszerre bizonyítja Bloch. Mert nem a pillanatnyi politikai, ideológiai vagy egyéb célt kell hogy szolgálja a történelmi "bizonyíték", hanem az egyén szintjén a másik (bármilyen más is az illető) megértését, a társadalmak szintjén pedig az adott társadalom reális önképének kialakítását, saját múltjának feltárása révén önnön jelenének megértését. Bloch így mégsem csupán az olvasóra bízta a történelem hasznának megítélését. Ő maga töretlenül hirdette a kritikai módszer, a történelem módszerének társadalmi hasznát, és a megértés kulcsfontosságát a múlt vizsgálatán keresztül a jelen számára.

Ahogy a könyvben összefonódik a történelmi módszertan kérdése a történelem társadalmi hasznának problémájával, úgy fonódott össze szerzőjének életében is a kutatás és saját jelenének gondjai. Bloch nemcsak könyvében hirdette, hogy a jó történészt egyszerre érdekli a múlt és a jelen. Megmutatta, hogy a történész és az ember nem választható szét egymástól.

A történelem védelmében tehát módszertan, de jóval több is ennél: egy kutató személyes vallomása tárgyáról s annak társadalmi szerepéről. Nem csupán történészek, de egy sokkal tágabb közönség számára készült. Jó lenne, ha magyarul is elérhetővé válna a könyv teljes szövege, s ez a kiadás egy új fordítás alapja lehetne.

Zichy Mihály

Propaganda és királyválasztás

Bevezetés

“Az utolsó lovag”, Miksa császár 1486-ban választatott meg német királlyá. Megválasztásának előzményei és körülményei, ill. uralkodása éppúgy, mint személyes tulajdonságai jellemzőek korára, amelyet a német a “Zeitwende”, azaz korszakváltás névvel illet. Valóban a nagy változás kora volt ez: a hűbéri-rendi alapokat Európa nagy részén felváltotta a fokozottabb központosítás és a nemzet-állam – vagy inkább csak az erre való törekvés. A felfedezések is ekkor kezdődtek, de hatásukat még nem éreztetik ebben az évszázadban. Ebből az időből való az az ősnymtatvány, amely Miksa német királlyá választását adja hírül – amolyan korai újságként –, és amely ennek a munkának gerincét alkotja.

Előtte azonban ismerkedjünk meg a koronázás szertartásával. Miksa ugyanis megválasztott és megkoronázott király volt. Megkapta mindazt, amit egy ilyen szertartás egy későközépkori uralkodónak adhatott. Ezt követően pedig tekintsük át azt az örökséget, amelyet Miksa házasságával szerzett, ill. amelynek várományosa volt.

Koronázások, koronázási eskük és koronázási ordók

A középkori Európa koronázási szertartásai, habár különfélék, lényegében azonos eszmét fejeznek ki, és ugyanazokra a bibliai helyekre utalnak vissza. A leendő királynak esküt kell tennie a béke fenntartására, az igazságos kormányzásra, a gonoszok üldözésére és megbüntetésére. A koronázás szertartásának középpontjában a felkenés és az uralkodói jelvények átadása áll (vö. 1 Sám 10,1; 16,12-13 vagy 1 Kir 19,15-16 stb.) A világi hatalom eredetéről vallott keresztény felfogás az egyházi hatalmat a világi fölé helyezte, a világi hatalom az egész keresztény “Respublica”, “Corpus Unum”, “Orbis Latinus” (vö. Róm 12,5) szolgálatában áll, éppúgy mint a papság, de annak alárendelve; visszavonható, és létjogosultsága csak a bűnben gyökerezik, t.i. az teszi szükségessé (John of Salisbury, 1115-1180). Továbbá: legitimitását a pápától nyeri (Zsid 7,8) a rossz – ha kell, erőszakkal történő – leverésére, illetve az Egyház és az egységes keresztény államtest védelmezésére. (Clairvaux-i Szt. Bernát, 1091-1153). Az uralkodói hatalom megfellebbezhető, a pápai nem. (Hugo de Saint Victor, 1096-1141)¹ Ezeket az eszméket hűen tükrözték a koronázási ordók. (A világi hatalomról ld. még Róm 13,4.) Az Egyház közreműködésével, a főpapok által megkoronázott király – és annak tekintélye számára – a koronázás kétségtelenül egyfajta szakrális többletet

¹ A fenti három szerzővel és a középkori hierokratikus tanokkal kapcsolatban ld. *Walter Ullmann: Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte. Graz–Wien–Köln, 1955. 682. o., 570-584. o., ill. 609-651. o.*

jelent. Természetesen ez csak akkor hatásos, ha szellemi és erkölcsi kvalitásai megvannak ahhoz, hogy országa üdvére kormányozzon.

A felkenésnek és a jelvények átadásának középkori módja Britanniából ered, még a szász hódítás előtti időkből. A leendő uralkodónak esküt kellett tennie az előző bekezdésben említett három dologra, amely a vele szembeni morális követelményekből fakadt. A nép is kikiáltotta uralkodónak – ahol ez szokás volt –, ez egyfajta populáris színezetet kölcsönzött a dolgoknak. A papság kente fel királlyá és koronázta meg, amit azonban meg is tagadhatott. A szertartást a *Te Deum* zárta le. A gregoriánus reformokig magától értetődő volt, hogy az így felkent és beiktatott király országában ura az egyháznak is, bár felkenése nem azonos a papok felkenésével.² Ez – az Egyház szempontjából – egyfajta tartományi cezaropapizmussal fenyegetett, amelynek a gregoriánus reformok vetettek véget. A főbb koronázási jelvények közül elsőként megemlítendő a jelvényegyüttes névadója, a korona. Alakját nagymértékben változtatta az évszázadok során, jelentését kevésbé: az uralkodás jelképe volt. A nyílt ún. aroncskorona azt jelentette, hogy viselője nem szuverén uralkodó, mást ural maga fölött. Az a korona azonban, amely zárt volt – ilyet viseltek pl. a bizánci császárok, a magyar királyok, továbbá a német birodalmi korona is ilyen volt –, azt jelentette, hogy az illető uralkodó fölött nem áll más – világi – hatalom. Eredetileg a császárság jelképe volt, később minden független uralkodót ilyennel koronáztak.

A német birodalmi koronát I. Ottó császár koronázására készítették. Mai formáját II. Konrád idejében nyerte el, amikor a nyolcszögletű alkotás homlok- és tarkólapját összekötő ívet egy másikkal cserélték fel, a homloklapra pedig felkerült a kereszt, ami eredetileg I. Ottó mellkeresztje volt. Gazdag jelentéstartalomból kiemelhetünk néhány vonatkozást.³

A Kivonulás könyvében (Kiv 28,15 és 39,8) két helyen is szerepel a főpap öltözékei között a melltáska, amelyen tizenkét drágakő – hármásával, négy sorban – jelentette Izrael tizenkét törzsét, nevük a kövekbe vésvé. A birodalmi korona homlok- és tarkólapján a drágakövek pontosan ilyen számban és elhelyezéssel vannak felrakva.

Újszövetségi párhuzam a drágakövek száma és színösszetétele. A zafír kékje, a smaragd zöld ragyogása, az ametiszt ibolyaszínével és a gyöngyök tompa fehér fényével olyan színösszeállítás ad, ami a Jelenések Könyvében olvasható (Jel 21, 19-20) a mennyei Jeruzsálem falainak leírásánál. A drágaköveknél és a gyöngyöknél előforduló 144-es szám szintén az apokalipszisre utal (Jel 7,4-8; 14,1; ill. 21,17).

² Lüttichi Wazo püspök szavai, amelyeket III. Henrikhez intézett: "Ez a ti felkenésetek, amelyre hivatkoztok, egészen más és lényegében különbözik a pápától, mert titeket halálos ítélet hozatalára, minket viszont Isten rendelkezéséből élet adására ékesített fel." (G. Waitz – G. Seelinger: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. Berlin, 1896. VI. 217. l. j.) Waitz – Seeligert idézi *Gerics József*: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo alkalmazásáról a XI. sz.-i Magyarországon. In: *Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk.: *Székhely György*. Bp. 1984. 243-254. o.

³ Uralkodói jelvényekről, ezen belül a német koronáról ld. *Herrschaftszeichen und Saatsymbolik*. Szerk.: *Percy Ernst Schramm*. I-III. kötet. Stuttgart, 1954-56. (*Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 13(I-III))

A tizenkettes többszöri előfordulása újszövetségi párhuzamot is hordoz: megegyezik az apostolok számával.

A kardról később lesz szó. A jogar jelvénye a védelmet és az igazságos kormányzást jelenti, de az erőt is. Az országalma eredetileg a földkerekséget jelképezte. Ezt a kozmológiai jelentést váltotta fel a XI. sz.-tól az "alma" elnevezés és az a nézet, hogy belül hamut tartalmaz, az uralkodót minden földiek mulandóságára emlékeztetendő. Ez jól megvilágítja a középkor szellemét. A legelső – ránkmaradt – teljes koronázási ordók közül a legfontosabbak egyike az ún. Ratold (Fulrad) ordó, mely a X. sz. végén keletkezett Északkelet-Franciaországban, amely terület a középkori európai kultúrában centrális helyet foglal el. A koronázás a püspökszentelés szertartásrendjét követi: olajjal felkenés ill. jelvényátadás; gyűrű, kard, korona, jogar, bírói pálca, a végén intronizáció. Ez a jelvényátadási sorrend került bele az angol királykoronázási szertartásba is egészen a XVII. sz. végéig.⁴ Franciaországban is ez az általánosan használt sorrend a XII. századig.

Angliából származik az ún. Egbert (Dunstan) ordó (X. sz.), melynek jellemzője, hogy a kard nem szerepel a jelvények között, és a király személyében való megegyezést, az ún. consensust adottnak veszi. Ezért a koronázó főpap kérdése – hogy t.i. a jelenlevők akarják-e királyuknak a jelöltet – elmarad. A koronázási eskü lényege – mint fentebb említettem – itt is a béke fenntartására, a gonoszság üldözésére és az igazságosságra való törekvés ígérete. Magyarországon használták ezt az ordót a XI. sz.-ban pl. Salamon koronázásánál. Az Egbert-ordó szolgált alapul a szintén angol Edgar-szertartásrendhez, és az ún. lombard ordóhoz is. Ez utóbbiakban a kard is szerepel.⁵

Az ún. német (mainzi) ordó szintén a X. sz.-ban alakult ki. Részben a három Ottó császár koronázási szertartásából, részben a Ratold-ordóból, ill. angol elemek is találhatóak benne. A fölkenés előtt a koronázó főpap felteszi a kérdést a népnek, itt tehát megvan a kikiáltás, az acclamatio. A világi hatalom méltóságának alátámasztására ez az ordó idézi Róm 13,4-et. A kard is szerepel a koronázási jelvények között, mégpedig úgy, hogy a kard és a jogar átadása megelőzi a koronáét. Az angol esküformula Franciaországban át – ahol szintén használták a X-XI.sz.-tól – a német ordóba is bekerült az intronizáció elé. (Franciaországban a XIII.sz.-tól, Szent Lajos koronázásától kezdve azt is beleveszik az eskübe, hogy a király kötelessége az eretnekek kiirtása – nyilvánvaló összefüggésben a valdens háborúval.)

Emellett a szertartás elején a koronázó főpap 3 kérdésére adott válasz-esküformula a kezdettől megvolt a német ordóban. Ennek tartalma a hithűség, az egyház védelme, igazságos kormányzás és az ellenségtől való védelem. A mainzi ordónak német és római változata ismeretes.

Végül feltétlenül megemlítendő a Pontificale Romanum koronázási ordója. A délfraanciaországi Mendes püspöke, Guillaume Durand foglalta írásba 1292-1295

⁴ Koronázási ordókról és koronázási esküről ld. *Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története.* Budapest, 1939.

⁵ *Gerics: i.m. 253-254. o.*

között. Magyarországon Nagy Lajos koronázásától kezdve volt használatban.⁶ Ez az ordó inkább a Ratold-féle ordóra, ill. a német ordó római változatára hasonlít. Az uralkodói jelvények átadásának sorrendje Ratolddal egyezik meg. Esküformulája pedig a németével: a szertartás elején mondott eskü is, és az intronizáció előtti is. Különös súlyt kap ebben a szertartásrendben a kard, mint uralkodói jelkép. A kardnak azonban ettől függetlenül is – különösen a jelképek iránt fogékonyabb korai századokban, amikor a jelvény még jószerivel magát a dolgot jelentette – nagy szerepe volt. Gondoljunk itt pl. a várkonyi jelenetre – ahol nem mint uralkodói jelvény, hanem a hercegség jelvényeként szerepel – vagy arra, hogy IV. Henrik haldoklásáig ragaszkodott uralkodói kardjához. Hatalmától már megfosztották, de ehhez ragaszkodott és csak ekkor, 1106-ban küldte el fiának, V. Henriknek. A kard a királyi fenytő hatalom jelképe (ld. a 2. sz. jegyzetet), amit a püspöktől – ill. császárkoronázás esetén a pápától – kap kormányzásra. Az utóbbi esetben a pápa az oltárhoz vezet a császárt, és az oltáron fekvő kivont kardot a császár kezébe adja az “Accipe gladium...” kezdetű ima kíséretében. Mire ő háromszor megsuhogtatja azt, és ruhaujján megtörölve visszateszi hüvelyébe. A Durand-féle Pontificale Romanum főbb mozzanatai: a király felkészülése után (böjt) a főpap kérdése a néphez, amire válasz az acclamatio. Ezután a kérdések a leendő uralkodóhoz szólnak, amelyben kötelességére figyelmeztetik. Az erre adott válasz egyben az első eskü is. Ezután következik a király felszentelése, majd a teológiai szempontból kétségkívül legfontosabb rész: a felkenés. Az így felkent királyt uralkodói ruhába öltöztetik, majd karddal felövezik, ő pedig kirántja a kardot. Kardrántás után a koronázás és a jogar átadása következik majd az intronizáció előtt a második eskü, intronizáció és végül a Te Deum. A szertartás után az újdonsült király – általában királyi jogokat gyakorol: bíráskodik v. lovaggá üti az arra kijelölt személyeket. Ez egyszerre tényleges és jelképes cselekedet. A Pontificale Romanumot VIII. Orbán és VIII. Kelemen pápák kanonizálták a XVII. sz.-ban. Ez a szertartásrend bizonyult a legidőtállóbbnak, a mai katolikus királykoronázásoknál is ezt használják.

Most pedig lássunk példát arra, hogyan zajlott le egy császárkoronázás. Zsigmond királyt 1433. május 31-én koronázta császárrá IV. Eugén pápa.⁷ A szertartás az alábbi fő részekből állott. A koronázási menet a Szt. Péter templom előcsarnokához érve – ahol a pápa és kísérete várakozott – Zsigmond letette az esküt.⁸ Ezután a szomszédos S. Maria in Turribus templomba vezették, ahol fölverték a Szt. Péter templom kanonokjai közé. A menet ismét bevonult a bazilikába. Zsigmondot a baloldali kereszthajóban kenték fel jobb karján és vállai között.

6 A magyarországi királykoronázásokról ld. *Fügedi Erik*: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Esznetörténeti tanulmányok* 255-273. o. Fügedi hivatkozik a Durand-féle Pontificale Romanum kiadójára: *Michel Adrieu*: Le Pontifical Romain en Moyen-Age I-IV. (Studi e testi 86-88, 89) Città del Vaticano, 1939-1941.

7 Ld. *Áldásy Antal* két közleményét: Zsigmond király római császári koronázásáról; *Századok* 1913 – 481, 563. o. A koronázás leírásánál forrásául említi többek között Durand egy korábbi kiadását, valamint Archivio Storico Italiano, Serie V. Tomo I. 45-47. o.

8 Az esküre vonatkozólag ld. *Áldásy* közleményét.

Szentlecke után történt a jelvények átadása a következő sorrendben: miután a király az oltárra helyezte a koronázási jelvényeket, a pápa vörös birétummal fedte be fejét. Erre fehér mitrát helyezett,⁹ arra pedig a koronát. Utána következett az országalma és a jogar átadása, végül a karddal övezte fel a királyt. A kivont kardot kezébe adta, amelyet Zsigmond háromszor megforgatva hüvelyébe visszadugott, majd lábsókra járult a pápához. Ezután a pápai trón jobbján felállított trónra ült. Kivonuláskor néhány lépést vezetett a pápa öszvérét, azután pedig az Angyalvár hídján többeket lovaggá ütött.

Jóllehet a jelvényátadási sorrend nem teljesen egyezik a Pontificale Romanumba bekerült Ratold-ordóéval, és egyes mozzanatok kimaradtak (pl. acclamatio), valószínűsíthetjük, hogy Zsigmond koronázásakor a Pontificale Romanum előírásait követték. Szóba jöhet az ilyen eltéréseknél a beszámoló esetleges pontatlansága is.

Miksa birodalma

A) Az örökség

A Habsburg-család hagyományai kétségtelenül igen régi időre nyúlnak vissza. Bizonytalan adat már a VII. sz. közepétől van: ezek szerint egy bizonyos I. Eticho, Elzász és Alemannia hercege lett volna a család őse. Az első megbízható adat szerint egy bizonyos Guntramtól származik a család, aki a X. században élt, birtokai pedig főleg Elzászban, ill. a mai Svájc területén voltak. Azt a várat, amelyről nevüket kapták, egy bizonyos Werner nevű strassburgi püspök építtette (természetesen ő is közéjük tartozott), Habichtsburg néven. Ez Svájcban, a mai Aargau kanton északi részén található, nagy része rom, csak egy torony áll belőle. Hatalmuk és befolyásuk lassan, de biztosan gyarapodott – nem utolsósorban jó házasságok révén, így pl. a Hohenstaufokkal is rokonságba kerültek. A XIII. sz. elején a család két ágra szakadt, a későbbi uralkodók az idősebbik ágból valók. (A fiatalabbik ág a XV. sz.-ban kihalt.)

Az igazi felemelkedés a XIII. sz.-ban kezdődött, mégpedig a család egy Rudolf nevű tagjával (1213-1291). Az interregnum (1256-1273) után Hohenzollern Frigyes, nürnbergi várgróf hívta fel a választók figyelmét sógorára, Rudolfra, aki 1240-től a Habsburg grófja méltóságot viselte, és akit 1257-ben Schwyz, Uri és Unterwalden – a három őskanton – védnökévé választott. Elég tekintélyes volt a korona viseléséhez, de kevés hatalommal rendelkezett ahhoz, hogy az igazi hatalmasokra veszélyes legyen. Ezért 1273-ban Frankfurtban megválasztották német királynak. (I. Rudolf; regn. 1273-1291) Megválasztásában szerepet játszott jó kapcsolata a választókkal: Werner mainzi érsek Rudolf lekötelezettje volt, leányait pedig (hat leánya volt) nekik ígérhette, és ígéretét be is tartotta. Rudolfnak megválasztásakor ki kellett jelentenie: mindenkit meghagy abban a birtokában, amit az interregnum alatt megszerzett, valamint ígéretet kellett tennie X. Gergely pápának (Visconti, regn. 1271-1276), hogy Itália ügyeibe nem avatkozik bele. Még egy – a későbbiek szempontjából döntő – mozzanat érdemel figyelmet. II. Ottokár cseh királyt a választásnál mellőzték, választójogát a bajor hercegre

⁹ A mitra jelentésénél a koronázáskor ld. *Schramm*: i. m. I. köt. 51-98. o.

ruházták. Ennek oka nyilvánvaló: óvakodtak ilyen hatalmas uralkodót a német trónon látni. Az újonnan megválasztott Rudolfnak a birodalmon belül legnagyobb ellenfele Ottokár volt, viszályuk tétje pedig az osztrák tartományok, amelyeket Ottokár a Babenbergekké kihalása után (1246) szerzett meg: 1251-ben a két Ausztriát (976-tól Őrgrófság a Babenbergekké kezében, 1156-tól hercegség, 1192-től Stájerország is hozzá tartozott; 1156-tól a hercegséggel együtt Barbarossa Frigyes től megkapják az ún. privilegium minus, melynek értelmében hercegsége leányágon is örökíthető, és az utolsó birtokos-örökös hiányában – szabadon rendelkezhet vele), 1261-ben Stájerországot, 1269-ben pedig Karintiát és Krajnát. A háború – magyar segítséggel – Rudolf győzelmével végződött az 1278. augusztus 26-i morvamezei ütközetben. Ennek kimenetele döntő fontosságú volt a Habsburgok későbbi történetére nézve. Rudolf a győzelem után Ausztriát és Stájerországot fiának, Albertnek (1248-1308) adta, Karintiát és Krajnát pedig hú szövetségesének, Tiroli Meinhardnak – az utóbbit zálogként. Ezt annál könnyebben tehette, mert Meinhard leánya Albert felesége volt. Az 1282-es birodalmi gyűlésen a választófjedelmek beleegyeztek, hogy a fenti összes tartomány – tehát Karintia és Krajna is – Rudolf fiaié – Alberté és Rudolfé – legyen. Az 1283-as rheinfeldi családi egyezmény a fenti állapotot rögzítette. Albert kiépítette és megszilárdította a tartományi hatalmat, nagyban segítette a városi fejlődést – különösen Bécsét; az első adat bécsi polgármesterről 1287-ből származik. A Habsburg-ház hatalma ezzel szilárd tartományi háttérrel kapott. Rudolf halála után ugyanazon okból, amelyből őt megválasztották, mellőzték fiát, és Nassaui Adolfot emelték a trónra (1291-98), akit azonban 1293-ban uralkodásának módszerei miatt letettnek nyilvánítottak, és Albertet koronázták meg. (Adolf elesik a göllheimi csatában 1298. VII. 2-án.) A birodalomban ugyanazt a keménykezű politikát folytatta, egyszersmind családjá hatalmát növelte, azonban életének váratlan véget vetett 1308-ban unokaöccse, János, aki – mivel örökrészét visszatartotta – meggyilkolta. A birodalom keleti szélén egy önálló nagyhatalom tervét Albert vetette fel először, de kivitelezése kései utódaira várt; Magyarországot és Csehországot ugyanis nem sikerült megszerznie. Halála után a Luxemburg család került a trónra, VII. Henrik személyében.

1314-ben kettős királyválasztás következett be: Bajor (Wittelsbach) Lajos (regn. 1314-1347), és Szép (Habsburg) Frigyes (regn. 1314-1322). Nyolc évig tartó polgárháború következett, mely alatt Frigyes öccse, Harcias Lipót 1313-ban Morgartennél csatát veszített a Lajos pártján álló svájciakkal szemben; Mühldorf-nál pedig Frigyes veszített csatát Lajos ellenében, és maga is fogságba esett. 1325-től – amikor kibékült Lajossal – névlegesen viselte az uralkodói címet.

1330 után a Habsburgok visszaszüllödtek a tartományurak szintjére, le is mondtak trónigényükről. Ez a csendes időszak azonban a család számára további nyereséget jelentett: 1335-ben Bajor Lajos mint birodalmi hűbért nekik adta Karintiát. Ugyanebben az évben Krajnát is sikerült visszaszerezniük. Albert unokája, Rudolf pedig (1339-1365) 1363-ban örökségképpen elnyerte Tirolt és felvette a főhercegi címet. Közben még oklevélhamisításhoz is folyamodott, de IV. Károlynál nem járt sikerrel. [III. Frigyes "privilegium maius" néven fogja elfogadni azokat.] Nevéhez fűződik a bécsi Szent István dóm újjáépítésének kezdete és a bécsi egyetem alapítása.

Halála után csendesebb idők következtek. Öccse, Lipót, még egyszer megpróbálkozott Svájc visszaszerzésével; de Sempachnál csatát veszített és elesett. (1386. július 9.)

A Habsburgok újabb emelkedése Albert (1397-1439) 1437-es magyar királlyá választásával kezdődött. (Zsigmond veje volt.) A következő évben cseh és német királlyá is megválasztották. Albert személyében először néznek szembe a későbbi évszázadok egyik legfőbb ellenségével: a törökkel. Albertnek nem adatott meg, hogy uralkodói képességeit kifejthesse: egy török elleni hadjáratból hazafelé jövet Neszmélyben meghalt (1439. X. 27.). Két év alatt is nagy népszerűsége tett szert; Székesfehérvárott temették el – egyedülként a Habsburg-házi magyar királyok közül. Utódjául Magyarországon Jagelló Ulászló lengyel királyt választották. Albert fia, Utószülött László ekkor Csehország trónját nyerte el, Magyarországot ténylegesen csak 1453-ban. A Habsburg-uralom ezekben az országokban ekkor 1457-ig, László haláláig tartott – ha egyáltalán beszélhetünk a félig még gyermek László önálló uralkodásáról. Utószülött László gyámja nagyapja unokatestvérének, Vaserejű Ernőnek (1377-1424) fia, Frigyes volt (1415-1493), Stájerország, Karintia és Krajna hercege. Ausztriát 1463-ig meg kellett osztania öccsével, Alberttel, akivel nem éppen barátságos viszonyban volt. A német királyi trónra 1440-ben választották meg (1442-ben koronázták Aachenben), 1452-ben pedig Rómában V. Miklós pápa koronázta császárrá (Parentucelli, regn. 1447-1455). Ez volt az utolsó "szabályos" császárkoronázás, amikor a pápa koronázta meg a császárt, Rómában. Egyénisége nem mutatott semmi kimagaslót, fősvénysége közismert volt, és azzá lett szívóssága is. Nem volt népszerű ember, ellentétben fiával és utódjával, Miksával. A Birodalmat nem tudta előbbre vinni az egység felé vezető úton, de kérdés, hogy ekkor lehetett-e még egyáltalán. A nemzeti szellem ébredése itt is megindult – Zsigmondtól nevezik a Birodalmat Német-Római Császárságnak –, de a tartományi rendszer, az ún. "Territorialstaat" is folyvást erősödik. A kérdés úgy is feltehető, hogy a Habsburgok ebben a korban azért törekedtek-e elsősorban saját családjuk hatalmának – és az uralmuk alatt álló területnek – növelésére, hogy ebből a szilárd egységből kiindulva egyesítsék – francia mintára – a Birodalmat, vagy pedig azért, hogy a birodalom egyesíthetőségét már nem remélve, ezt látták az emelkedés egyedüli útjának. Frigyes jelmondata rejtvény formájában maradt fenn, ez pedig öt betű: A.E.I.O.U. Többféleképpen próbálták feloldani: "Alles Erdreich ist Oesterreichs Unterthan" vagy "Austria erit in orbe ultima". Akárhogyan is nézzük, uralkodói öntudatról tanúskodik, jóllehet Frigyes egyáltalán nem volt irigylésre méltó helyzetben. Mint láttuk, öccsével viszályban volt, és az megtámadta Bécsben; Podiebrád György sietett segítségére. A háború a két testvér között két évig tartott (1461-63), míg végül Frigyes öccse, Albert meghalt.

Most vessünk egy pillantást egy másik, nem kevésbé lényeges dologra, Frigyes egyházpolitikájára. Mint ismeretes, a baseli zsinatot (1431-1449) V. Márton pápa hívta össze, de a következő évben (1431) meghalt. Utódja IV. Eugén (Condulmer, regn. 1437-1447) a zsinattal meghasonlott, annak egyes tételei következtében (a pápa hatalmának korlátozására törekedett), ezért azt a pápa előbb Ferrarába

(1437), majd Firenzébe helyezte át. (A baseliak V. Félix néven ellenpápát választottak Savoyai Amadé személyében (1439-1449; lemondott). A Baselban maradtakkal a viszony mind feszültebb lett, és ez a problémakör érintette a császárt és a német egyházfejedelmeket is. Frigyes eleinte semleges volt, később azonban 1442-től a pápa pártjára állott, és ez a baseli zsinat számára igen kedvezőtlen volt. Ekkor állt szolgálatába – akkor még mint a baseli zsinat követe, később a pápával való szövetség előmozdítója – Aeneas Sylvius Piccolomini, aki II. Pius néven később (1458-1464) pápa lett. Rómában megegyezést kötött a pápával, a császár nevében. Ennek legfontosabb pontja az volt, amelyben a császár elismerte a pápa egyházi jogait Németországban. Ugyanakkor a pápa a császárnak átengedi száz egyházi javadalom és hat püspök kinevezési jogát, a Birodalomban az egyházi javak tizedét, fizet neki 200 000 aranyat, és biztosítja császárrá való koronázását.¹⁰ A megegyezést titoktartás övezte. Ez az Aeneas Sylvius egyébként Frigyes bizalmasa lett, Eleonora portugál hercegnő kezét is ő kérte meg számára (esk. 1452). Németországban az álláspont a pápa és a baseli zsinat között semleges volt, és felmerült egy német nemzeti zsinat gondolata is. Ennek fő szószólói Dietrich kölni és Jakab trieri érsek voltak, akik akkor már a zsinat pártján állottak a pápával szemben. (Ez a Jakab – Jakob von Sirk – a birodalmi reformmozgalom egyik vezéralakja is volt.) A pápa a két érseket hivatalukból felfüggesztette azzal, hogy visszahelyezi őket, ha engedelmességet tanúsítanak iránta. Ezáltal a mozgalmat leszerelte. Mindebben Frigyes közvetítésének is része volt, az V. Miklós pápa és Frigyes között Bécsi Konkordátum (1448. II. 17.) pedig biztosította a pápa jogait Németországban, és egyben a baseli zsinat végleges meghiúsulását is jelentette.

A tárgyalásokon az egyik főszerep itt is Aeneas Sylviusé volt. Frigyes uralkodása alatt a birodalom összetartó ereje látványosan megrendült. Nyugaton felemelkedett Merész Károly országa – részletesen ld. a „Hozomány” c. fejezetben – keleten pedig –jóllehet Utószülött László törvényes örököse Frigyes volt – nemcsak Magyarországot nem sikerült megtartani, de Csehországot sem. A császár csak az örökös tartományokat birtokolta. Az öccsével folytatott 1461-63-as háborúban a magyar király is részt vett. A háborút lezáró ún. soproni békében Frigyes Mátyást fiává fogadta, Sopronért és a koronáért 8000 arany váltságdíjra lett jogosult. Végezetül pedig Mátyás magtalan halála esetén a magyar trón Frigyesé és utódaié. Ez kétségkívül nagy diplomáciai siker volt a császár részéről, ami két dologgal magyarázható: egyrészt a magyarok ragaszkodásával a Szentkoronához (a koronatorténét szempontjából ez fontos dokumentum), másrészt senki sem gondolta komolyan, hogy az 1463-ban már 43 éves Frigyes túl fogja élni az akkor még csak 20 éves Mátyást, ill., hogy az életerős fiatalembernek nem lesznek (törvényes) fiúgyermekai.

A német birodalomban a közállapotok és a belpolitikai állapotok nem voltak rendezettek: belharcok szaggatták, a császár által kimondott birodalmi átok hatástalan volt (pl. Pfalzi Frigyes vagy Bajor Lajos esetében). 1468-ban Podiebrádtól

¹⁰ Nagy Képes Világtörténet VI. kötet. Budapest, 1904. Szerk: *Marczali Henrik*, 168-169. o. A Habsburg-család történelmi szerepét átfogóan ld: *Gonda Imre – Niederhauser Emil*: A Habsburgok, Bp. 1978.

megtámadva Mátyást segítségül hívja, ekkor kezdődik a magyar-cseh háború; Mátyás 1469-ben felveszi a cseh királyi címet, és Frigyes tudta, hogy nem mentes a birodalmi aspirációktól: Mátyás a cseh királysággal járó választófejedelmi méltóságot akarta Frigyesel elismertetni, és a római királyi címre tartott igényt. Az 1470-es bécsi találkozó a két uralkodó között eredménytelenül végződött, Frigyes pedig Mátyás ellenfeleihez csatlakozott. A lengyel király is a csehek oldalán állt. (Podiebrad a Jagellókra ruházta Csehország örökségét.) A hosszas háborúskodás végeredménye Mátyás cseh királyi címének és választófejedelmi méltóságának elismerése lett, miután Mátyás Frigyeset Ausztriában megtámadta (1477. XII. 22.). A lengyelekkel kötött béke értelmében Mátyásnak a cseh koronából Morvaország, Szilézia és Lausitz jutott. (Olmütz, 1478. XII. 7.)

1480-tól azonban ismét kiújult a háború Mátyással, aminek eredménye Ausztria és Stájerország elvesztése, végül 1485. január 1-jén Bécs eleste lett. Frigyes nem kapott segítséget Miksától, akit lekötött a Burgundi Mária örökségéért vívott katonai és diplomáciai harc. Bécs eleste – ebben aligha tévedünk – döntő lökést adott Miksa megválasztásához: Frigyes – és nyilván Miksa is – így remélték biztosítani a család hatalmát és az uralkodói címnek családon belüli folyamatosságát Mátyás ellenében. Mint látni fogjuk, törekvésüket siker koronázta.

B) A hozomány

Miksa Burgundi Máriával kötött házassága a Habsburg-családot bevezette a burgund tartományok szövevényes viszonyai közé. Hogy a későbbi fejleményeket meg tudjuk érteni, lássuk először ennek a tartomány-együttesnek, találó német kifejezéssel "Zwischenreich"-nek a kialakulását.

A "Burgundia" nevet több tartomány is viselte a középkor évszázadai alatt. Ezek földrajzilag is különböző helyen terültek el, jószerivel csak a név köti össze őket. A burgund elnevezés egy népvándorláskori germán törzsé volt, amelyik az Alpoktól nyugatra és északnyugatra, súlypontjával a Rhone és a Saone folyók felső folyásánál rövid időre államot alapított, amit aztán elnyelt a frank birodalom, míg a népesség ott maradt. Nézzük most sorban azokat a tartományokat, amelyek innen kapták nevüket.

Ismeretes két önálló burgundi királyság: Alsó-Burgundia (877-től), és Felső-Burgundia (888-tól). Előbbi a Rhone alsó folyását és Provence-t foglalta magában, az utóbbi tőle észak-északkeleti irányban helyezkedett el. Később Burgund Királyságnak nevezték, ill. Arelat néven szerepelt. 1032-től tartozott a Birodalomhoz. Örökösnoje, Beatrix 1156-ban férjhez ment Barbarossa Frigyeshez, akit 1178-ban Arles-ben, a Burgund Királyság fővárosában (Alsó-Burgundia) Burgundia királyává koronáztak. 1246-tól Provence az Anjouk birtokába került, így ennek a tartománynak a birodalomtól való függése névlegessé vált. 1349-ben újabb darab szakad ki Burgundiából, és ezzel a Birodalomból: VI. Fülöp francia király (Valois, regn. 1328-1350) megszerzi a Provence-tól északra elterülő vidéket, és az Dauphiné néven Franciaország része lesz. (A trónörökös tartománya; innen kapták elnevezésüket a francia trón várományosai.)

1365-ben IV. Károly megkoronáztatta magát Arles-ben Burgundia királyává; ő még adott a címre. A későbbi császárok titulaturájában azonban (pl. III. Frigyesben) a burgund királyi cím már nem szerepel. (Ez nem tévesztendő össze a burgund hercegi és burgund grófi címmel, mely egészen más, mint azt látni fogjuk.) 1416-ban Zsigmond hercegi címmel ruházta fel VIII. Amadeus savoyai grófot. Ez a terület is az eredeti Burgund Királyság része volt. 1480-81-ben örökség révén Anjou, Provence, Maine, valamint a Nápolyra vonatkozó Anjou igény (ez utóbbi fontos lesz az Itáliáért folytatott harcban) XI. Lajos francia királyra szállt (II. Anjou Renétől), ezzel Provence végleg – de jure is – kivált a birodalomból és a szép csendben megszűnt Burgund Királyságból. Az ún. Szabad Grófság (Franche-Comté) az egykori királyság északi részén terült el, és a fentiekkel ellentétben lesz még szerepe a továbbiakban: része lett ugyanis a burgund államalakulatnak, miután 1302-ben Artois-val egyesült.

Az az örökrész, amely végül Burgundi Máriára jutott, a következőképpen alakult ki. A Francia Királyság keleti részén található a XIV. sz.-ban egy burgund hercegség, amelynek ura a francia király hűbérese. Ennek a hercegségnek az élén egy Capeting-szekundogenitura állt a XI. sz. óta, mely a XIV. sz. közepén kihalt. Jó János király (Valois, regn. 1350-64) fiának, Merész Fülöpnek adta a hercegséget 1363-ban (3 évvel a bretigny-i béke után). Fülöp Flandriai Margittal kötött házassága révén szerezte meg az Artois-val egyesült Szabad Grófságot, Flandriát és Nevers-t is 1384-ben, ezzel – igaz, két külön tagból álló – országnyi méretű fejelemység ura lett. Tartományainak egy része a Német Birodalomhoz, más része Franciaországhoz tartozott. Hogy a Birodalom összetartó erői már régtől fogva megrendültek, láttuk. Így nem csodálható a területszerzésnek ez a módja. Franciaország esetében ki kell emelnünk egyrészt az angolok elleni harcot, amely V. Károlyt ("bölcs", regn. 1364-1380) lekötötte – földrajzilag Délnyugat-Franciaország, tehát az ország távoli vidékein –, másrészt a polgárháborút és az angolok újabb, észak felől jövő támadását. A burgundi udvar helyzetének megerősödéséhez és újabb területek szerzéséhez vezetett az angolokkal időről időre megújított szövetség, illetve a polgárháborúban való részvétel. Merész Fülöp 1380-tól Franciaország régense (VI. "Órült" Károly regn. 1380-1422), a polgárháborúban a polgárságra támaszkodó burgundi párt feje, szemben a nemességre támaszkodó orleansi párttal, melynek élén Orleansi Lajos, a király öccse állt. Katasztrofális volt a franciákra nézve az Azincourt-i vereség, melynek nyomán Merész Fülöp és utóda, Rettenthetetlen János (regn. 1404-1419) szövetségelt az angolokkal és elfoglalta Párizst, amelyet 1420-tól 1436-ig az angolok birtokoltak. Később János kibékült a Dauphinnal, ám annak fegyveresei megölték. Fia bosszút esküdött és része volt a Troyes-i szerződésben (1420), melynek értelmében V. Henrik angol király (Lancaster, regn. 1413-1422) feleségül veszi VI. Károly leányát, Katalint, valamint VI. Károly életében Franciaország régense (ti. Henrik), halála után a francia trón az övé és utódaié. Henrik ezután bevonult Párizsba, Franciaország ekkor volt a mélyponton. Ekkor lépett fel Jeanne d'Arc, koronáztatta meg 1429-ben VII. Károlyt Reimsben, és ezzel fordulat állt be. (Jeanne d'Arcot egyébként a burgundi párt szolgáltatta ki az angoloknak.) Burgundiában ekkor János fia, II. (Jó) Fülöp

uralkodott (1419-1467). 1429-ben megszerezte Namurt, 1430-ban Brabantot és Limburgot öröklés útján. Francia- és Németország urai ekkor figyeltek föl Burgundia növekvő hatalmára: Zsigmond és VII. Károly 1434-es szövetsége ezt jelzi. A következő évben az Arras-i kongresszuson Fülöp és Károly kibékölttek. Ennek értelmében Picardia Fülöpé lett, Burgundia hűbéri függése a francia koronától megszűnt. Az angol – burgund szövetségnek is végeszakadt. 1436-ban Fülöp megszerezte Holland, Seeland, Hennegau tartományokat, növelve ezzel országának a német-római császárság területére átnyúló részét. (Idevágó kultúrtörténeti adalék, miszerint ez a Jó Fülöp alapította 1429-ben Izabella portugál hercegnővel kötött házassága alkalmából az Aranygyapjasrendet, melynek később Miksa is tagja lett.) További nyereséget jelentett 1443-ban Luxemburg megszerzése. Burgundia lassan korának egyik nagyhatalmává vált, legalábbis ami anyagi erőforrásait és – ezzel szoros összefüggésben – katonai erejét illeti. Területével a két szomszédos birodalom, Németország és Franciaország területéből részesedett – tulajdonképpen egy talpalatnyi olyan földterülete sem volt ennek az államnak, amelyre ne emelhetett volna igényt a francia v. a német király. Mivel a központosítás a két szomszéd közül Franciaországban haladt előre, természetes, hogy ennek a burgund államnak legádázabb ellensége Franciaország lett. Különösen azután, hogy Burgundia trónjára 1467-től Merész Károly került (regn. 1467-77), aki nem hazudtolta meg nevét. Már trónörökös korában katonai vereséget mért XI. Lajosra (Monthléry, 1465. VII. 16.). Az összetűzés onnan származott, hogy a burgund állam helyzeténél fogva természetes szövetségese volt a központosításra törekvő királyi hatalommal szembenálló főúri ligáknak. A Péronne-i találkozó a két uralkodó között nem hozott igazi békét (1468). Károly újból elismertette Burgundia függetlenségét, és ennek megfelelően viselkedett – a francia királlyal szemben is. (A találkozó után pl. elfogatta, mert Lajos lázadást szított ellene.) Saját országában Károly szintén központosításra törekedett. Jelentős gazdasági erőforrásaira támaszkodva (Flandria) jól szervezett közigazgatást épített ki, és erős hadsereget tartott fenn.

Mindez azonban nem zárta ki, hogy a burgund udvar külsőségeiben fényes és középkori legyen, egyfajta mintakép egész Európa számára. A burgund közigazgatás pedig Miksa előtt volt példa, amit a többi Habsburg tartományba is átültetett.

1469-ben Tiroli Zsigmond (Habsburg) – miután vereséget szenvedett a svájciaktól –, hogy pénzzavarán enyhítsen, elzalogosította Károlynak Elzászt, Sundgaut és Breisgaut, aki 1473-ban öröklés útján Geldernnel és Zutphennel is növelte országát. Károly propagandájának középpontjában a régi Burgund Királyság helyreállítása állt, ezért találkozott még ugyanebben az évben (novemberben) Trierben III. Frigyesel és Miksával. A találkozó eredménytelenül végződött, mert előbb akarta Károly a királyi címet a császártól, és csak utána lett volna hajlandó leányát és örökösneőjét, Máriát eljegyezni Miksával. Károly szeme előtt egy tengertől tengerig érő, erős, központosított monarchia lebegett, amelynek ő az ura. Pontosán fölmérette a hajdanvolt Burgund Királyság határait, a savoyai

herceget pedig szövetségesévé tette. Terveinek érdekében IV. Eduard angol királlyal is szövetekezett (1474).

Mindezek a hatalmi ambíciók azonban kihívták nemcsak XI. Lajos, hanem a svájciak haragját is. Az elzálogosított tartományokkal és a savoyai szövetséggel Svájc be volt kerítve, ráadásul az egykori Burgundia területéből jelentős mértékben részesedett is. Természetes volt, hogy az angol-burgund szövetséggel szemben francia-svájci szövetség alakult. Először is mindent megtettek, hogy a trieri találkozás ne hozzon eredményt – mint láttuk, sikerrel. Károly megérezte a veszélyt, mert szövetségre lépett Lajossal és Frigyessel a pápa ellen. (Visszautasítva Hunyadi Mátyás ajánlatát Nápolyval együtt a pápa, IV. Sixtus melletti szövetségre. Mátyás egyébként több ízben is mérséklőleg igyekezett Károlyra hatni egyre újabb és újabb háborúiban, hasztalanul.) A pápaellenes szövetség az ellentéteket nem simította el, és nem élt sokáig. XI. Lajos diplomáciája 1474-ben működésbe lépett. Elsőként kibékítette Svájcot a Habsburgokkal, és átadta Zsigmondnak a visszaváltáshoz szükséges összeget. Az 1474-es konstanzi szerződésben béke kötött Zsigmond (ill. a Habsburgok) és Svájc között a status quo és Svájc függetlensége alapján, melyhez a felsőrajnai és elzászi városok is csatlakoztak. Háború esetén jóindulatú semlegességet ígértek egymásnak a szerződő felek. Ez Károly elevenébe vágott, aki hallani sem akart a zálogbirtokok visszaadásáról, amelyek viszont felkeltek Károly helytartója ellen (akit ki is végeztek), és vissza akartak térni Zsigmond uralma alá. 1474. október 26-án Luzernben megalakult a burgundellenes szövetség (Lajos ígéreteire és sürgetéseire) XI. Lajos, a svájci kantonok, a német fejedelmek, városok és a császár részvételével. A szövetség egyébként nemcsak Károly, hanem IV. Eduard ellen is szólt. Még ebben az évben, november 14-én győzelmet arattak a svájciak Héricourt-nál. A következő évben az angol-burgund együttműködés lazulni kezdett, és a burgund alattvalók is vonakodtak a további áldozatoktól. Augusztusban Amiens-ben békét kötöttek az angol és francia háborúzó felek, kikötvén, hogy Eduard továbbra is viseli a francia királyi címet és kártérítést kap, aminek fejében visszavonul. Szeptember 13-án Lajos és Károly 9 évre kötött békét. Ennek értelmében Lajos nem segíti tovább Svájcot, szabad kezet biztosít Károlynak Elzászban és Lotharingiában. Ennek fejében mindössze egy alattvalójának, St. Pol grófnak kiszolgáltatását kéri, akit később ki is végeztetett (XII. 19.). A béke megkötése után Károly Lotharingiát rövid időre elfoglalta. Nancyt 1475. XI. 30-án vette be. Ezt a várost Károly leendő birodalma fővárosának szánta. Tovább folytatta háborúját – Hunyadi Mátyás intése ellenére – Svájc ellen, ekkor még váltakozó sikerrel. 1476 elején az elzászi nemesség csatlakozott Svájcához. Ezután Károlyt egymás után érték a katonai és diplomáciai vereségek: március 2. Grandson, június 22. Murten. A svájciak által Savoyától elvett területet Waadt néven csatolták a szövetséghez. Az Anjou-birtokok ura, I. René unokájának, II. Renének gyermektelen halála esetére Lotharingia kivételével az összes Anjou-birtokokat (Provence-t ill. a Nápolyra és Sziciliára vonatkozó igényeket is) XI. Lajosra hagyta. Mindezekre persze Károly is számot tartott. Lotharingiát még ebben az évben visszafoglalta tőle II. René, Milánó és Savoya pedig megszűnt Károly szövetségese lenni. Alattvalói ismételten vonakodtak a

céltalan háború áldozataitól; hatalma leáldozott. Nancyt még egyszer ostrom alá fogta, azonban megérkezett a svájci felmentő sereg, és az ütközetben Károly maga is halálát lelte (1477. I. 5.).

A herceg halálával a burgundiai uralkodóház által létrehozott ország sorsa megpecsételődött. XI. Lajos azonnal cselekedett: már február 11-én bevonult a burgund hercegség területére, majd megszállta Hennegaut, a Szabad Grófságot, és Flandriába is betört. (A Szabad Grófság a Senlis-i szerződésig – 1493 – francia megszállás alatt maradt.) Frigyes 1478-ban felszólította Lajost, hogy üritse ki a megszállt Szabad Grófságot és Hennegaut mint a Birodalomhoz tartozó területet, eredmény nélkül. A francia bevonulás akadály nélkül ment végbe a francia nyelvű burgund területeken – elsősorban a hercegségben, de részben a grófságban is, ill. Picardiában.

Károly leánya és örököse, Mária elígérkezett Miksának, akivel 1477. augusztus 19-én házasságot kötött. Környezetével együtt így próbált segíteni nehéz helyzetén. Országának tekintélyes részét ui. megszállta apja fő ellensége, a francia király, őreá pedig nagy nyomás nehezedett a francia udvar részéről. Azt akarták ugyanis elérni, hogy a dauphin jegyese legyen. Mária és környezete azonban Miksa mellett döntött. Erős, kormányzásra képes férfit akart Mária maga mellett tudni, azonkívül apja politikai öröksége, saját érzelmei és érdekei egyaránt Miksa mellett szóltak. Egybekelésük mindenestre a középkor végének egyik leglátványosabb és legromantikusabb házassága volt, amint az "Utolsó lovag" fehér lovon bevonul és megmenti választottját a "sárkány" haragjától. A korábban (1472. augusztusáig) burgund, művének megírása idején (1489-98) francia udvari szolgálatban álló történetíró, Philippe de Commines (1445-1509) másképp látja az eseményeket. Miután leírja, hogyan estek el sorban a riválisok Mária kezétől, rátér Miksa bevonulására Gentbe. Hat vagy nyolcszáz zsoldos lovassal jött az esküvőre. Pénzük nem volt, kölcsönökből éltek. Szokásaik durvák és faragatlanok voltak a burgund udvar szemében.¹¹ A flamandok nem óhajtották a francia uralmat, és támogatásuk döntő volt az Artois-beli Guinegate melletti ütközetben, ahol a francia király hadereje alulmaradt Miksával szemben (1479. VIII. 7.).

1482. május 27-én Mária egy vadászaton szerencsétlenül bukott le lováról és meghalt.¹² Férje és alattvalói mélyen meggyászolták a szerencsétlen asszonyt. Miksát mindenestre az északi tartományok (Flandria, ill. a későbbi Németalföld) elismerték a Burgund Máriától született Szép Fülöp gyámjának és kormányzónak, a déliek csak Fülöp örökösödését ismerték el, és XI. Lajossal léptek szövetségre – a francia megszállás után ezt nem lehet csodálni.

A burgundi örökség ügyét első ízben az Arras-i békében rendezték (1482. III. 23.). Ennek értelmében Németalföld és Luxemburg Miksáé, a Burgund Hercegség és Picardia Lajosé. (Előbbi mint francia koronahűbér.) A Szabad Grófság és Artois pedig Miksa leányának, Margitnak hozománya lesz, ha a dauphin elveszi feleségül.

¹¹ Die Denkwürdigkeiten Philipps von Commines, Herrn von Argenton. Übersetzt und eingeleitet von Dr. S. Aschner (Georg Müller Verlag, München, 1920. 400-407. o.)

¹² Commines szerint ekkor is áldott állapotban volt. I. m. 406-407. o.

Miksa koronázásig tett még kísérletet a teljes örökség elfoglalására, ilyen pl. az 1485-ös "eszeveszett háború" az orleansi herceg, Ferenc bretagne-i herceg és III. Richárd szövetségében. Ez azonban a francia király győzelmével végződött. A végleges rendezés a Senlis-i szerződéssel történik meg, erről lásd a "Miksa későbbi uralma" c. fejezetet.

A választás előkészületei¹³

Joggal merül fel a kérdés, hogy Miksát miért választották meg már apja életében királlyá. A választófejedelmek ugyanis nem óhajtottak örökletes monarchiát, főleg úgy nem, hogy az utódot már apja életében megkoronázzák. Választási privilégiumokra gondosan ügyeltek, és a birodalmi rendek nem voltak hívei olyan szilárd örökösödési rendszernek vagy szokásjognak, amely netán még a központosításra is igényt tarthat. Hogy mégis miért sikerült Frigyesnek fia megválasztását, ezt a diplomáciai mesterművet keresztülvinnie, ezt kíséreljük meg – a teljesség igénye nélkül – néhány szempont ismertetésével megvilágítani.

Természetes, hogy minden uralkodó – amennyiben van neki – szeretné törvényes, az uralkodásra képes felnőtt fiát utódjának látni. Miksáról mindezt el lehetett mondani. 1459. március 12-én született Bécsűjhelyen, a választás évében tehát már 27 éves – az akkori szokásokat tekintve ez bőségesen elegendő. Mélyen hiú volt. Egy könyv kiadásánál Szt. István magyar király ábrázolásához saját maga ült modellt. (Ez persze Szt. István népszerűségét is dicséri.) Síremlékét is maga tervezte. Korán nősült és tragikus módon fiatalon megözvegyült. Házasságával óriási hozományra tett szert – ha háborúznia kellett is érte. Négy gyermeke született, ebből kettő, Fülöp és Margit, megérte a felnőttkort. Ezzel a családon belüli örökösödés is megoldódott.

Egyszóval Miksa alkalmasnak mutatkozott az uralkodásra. Mégis mindezek ellenére más szempont is fölmerült. A német korona után idegen fejedelmek is kinyújtották kezüket – így korábban Merész Károlynak voltak ilyen ambíciói, és Hunyadi Mátyás sem volt mentes ettől a törekvéstől. Ez természetesen a Habsburgok elevenébe vágott, és nem volt érdeke sem a választóknak, sem a rendeknek. Ezenkívül még egy szempont volt, ami szinte parancsolóan írta elő Frigyes számára, hogy fiát választassa meg: az ugyanis, hogy a magyar támadással – és az időnkénti török betörésekkel is – a család hatalmának alapja, az osztrák örökös tartományok rendszere, súlyosan veszélyeztetve volt. Más kimenetelű választás esetén ezeket alighanem sorsukra hagyják a birodalmi rendek, így viszont lehet remélni birodalmi segílyt és – elsősorban – azt, hogy a burgundiai erőforrások a keleti határok védelmét szolgálják majd.

¹³ Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. München, 1971. Bd. I. 182-194. A téma kutatása során haszonnal forgatható még: Monumenta Habsburgica, kiadta: Joseph Chmel, I-III. kötet, Wien, 1854-58. A vonatkozó forrásokat 1473-1576 tervezte kiadni, témák szerint csoportosítva. (Burgundia 1469-től.) Sajnálatosan csak 1480-ig jutott el, amikor meghalt. Viszont még a belső címlapon is – megtevesztően – 1473-1576 szerepel! Mutatókkal ellátott. A kiadvány-sorozatot Karl Lanz folytatta – V. Károlyal. Stuttgartban Chmel kiadott forrásokat 1493-1508-ig. (Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit. Stuttgart, 1845.)

A választófejedelmek is mérlegelték a helyzetet, és eltelt egy bizonyos idő, amíg Miksa oldalára álltak. Ennek részleteit alább látni fogjuk. Álláspontjuk kialakításánál fő szerepet játszottak a császártól, ill. Miksától kapott adományok (pl. regáliák), valamint az a körülmény, hogy nem sikerült ellenjelöltet állítani. A trieri és a szász választót pedig rokonság fűzte a Habsburgokhoz, akiknek hatalma a francia és magyar háborúktól megtépázva nem jelentett komoly veszélyt rájuk nézve. Ezzel a választással pedig mentesülnek a császárnak adandó segély alól.

Frigyes az első lépéseket 1484-ben tette meg. Farsangkor ülték lakodal-mukat Innsbruckban Tiroli Zsigmond és Szász Albert leánya, Katalin. Ez kiváló alkalom volt számára, hogy a hozzá barátságos fejedelmeket megnyerje fia ügyének. Követeket küldött tehát, és ezzel a diplomáciai akció kezdetét vette. (A követek közül megemlíthetjük Haug von Werdenberget, Frigyes kiváló diplomatáját.) Maga Miksa is dolgozott saját megválasztása érdekében. Kézenfekvőnek tűnt számára, hogy a római királyi korona birtokában könnyebben védi meg tartományait a francia támadástól. A választófejedelmeknek szóló ígérekkel – beleértve a reform-ígéreteket is – ő sem fukarkodott. Még a fenti évben felvette az érintkezést apjával a választási ügyben. 1485 elején a választók összegyűltek Frankfurtban. A császár – igen óvatosan – fent említett követe útján vett részt a tárgyalásokon, amelyek akkor még nem hozták meg a várt eredményt.

A brandenburgi választó, Albrecht Achilles, mereven ellenállt, a rajnai és a mainzi választók támogatása sem volt egyértelmű. Igaz, a Habsburg-párt így legalább tudta, mihez tartsa magát. A császárnak pedig nem kellett elkönyvelni egy személyes jelenlétében őt ért fiaskót. Ő – és fia – távollétének másik oka az volt, hogy mindkettőjük háborúban állt (ti. a franciákkal és a magyarokkal).

A választás ügye hivatalos formában így nem merült fel. Werdenberg pusztán a magyarok elleni segélyre szorítkozott, de elutasították. Az az érve azonban, hogy Miksa megválasztásával elkerülhetik a nagyobb pénzáldozatokat, nem tévesztette el a kívánt hatást. A helyzet ezután kezdett változni. Az ellenpárt, élén Brandenburgi Alberttel, nem tudott ellenjelöltet állítani, és felőrlődött. Albert egyedül maradt. Bécs eleste pedig még jobban ösztökélte a császárt, aki ekkor a Birodalom belsejébe húzódott. Miksa helyzete ekkortájt erősödött meg saját tartományaiban, elismerték Fülöp örökösödését és – legalábbis az északi tartományokban, mint láttuk – őt magát kormányzónak. Az év hátralevő részében a császárnak – személyes tárgyalások útján – sikerült megnyernie a trieri, a rajnai és a mainzi választókat. A brandenburgival azonban a császár személyesen sem boldogult (Okt. 10. Dünkelsbühl). 1485. december 22-én találkozott apa és fia Aachenben, itt tárgyalták meg a hatalommegosztás részleteit: nem volt köztük ellentmondás. Ekkor tűzték ki a választás napját is, de nem nevezték annak, mert meglepetésszerűen akarták megvalósítani. Úgy látszik, nem voltak egészen biztosak a dolgukban. A meglepetés olyan jól sikerült, hogy még a pápai követ sem ért oda időben, és a pápai jóváhagyás 1488. február 4-i keltezésű. A cseh királyi címet viselő Mátyást és Ulászlót tudatosan mellőzték. Ezek tiltakoztak a pápánál és egyéb fejedelmi udvaroknál, de nem sok sikerrel. A választás egyébként több szempontból nem

volt szabályos: a jelenlevő katonai erő, a cseh király mellőzése¹⁴ (erre Habsburg Rudolfnál már volt példa), és hogy még az öreg császár életében történt. A birodalmon belül mégsem váltott ki tiltakozást. A királyi cím nem bírt komoly politikai súllyal, nemkülönben a Habsburg-háztól sem kellett a választóknak tartani¹⁵.

Január folyamán Miksa ígéretet tett Bertold mainzi érseknek – megválasztása esetére – többek között régi adósságainak elengedésére, kancelláriai jogainak és kiváltságainak megerősítésére stb. Hermann kölni érsek ugyanilyen értelemben védelmi ígéretet kapott több város – így pl. Köln – polgárságával szemben. Miksa pedig lemondott a kölni egyház fölötti – Merész Károly óta gyakorolt – burgundiai gyámságról. A tanácsosok is megkapták a maguk csúszópénzeit.

A trieri és a szász választó – lévén szó rokoní összeköttetésről – könnyen megnyerhető volt. (A választás árát itt nem ismerjük.) A pfalzi választó – mely korábban háborúban állt a császárral – regáliákat kapott, és valószínűleg az elzászi helytartóságot is (vagy annak jövedelmét). Ezután a brandenburgi is beadta a derekát. Támogatta a birodalmi segély gondolatát és Miksa megválasztását. (Aki viszont felvillantotta a lehetőséget előtte, hogy feleségül veszi annak leányát, Dorotheát. A házasságból később nem lett semmi.) Ekkor Albert már súlyos beteg volt. Miután az akadályok így elhárultak, a császár és fia január végén találkoztak Frankfurtban, nagy kísérettel. Itt az egybegyűlteket ünnepekkel igyekeztek a megfelelő hangulatban tartani. (Amikor mindez lezajlik, Miksának németalföldi tartományaihoz kell fordulnia pénzügyi segélyért.)

Frigyes február elején vitte az ügyet a választók elé. Rátermett, tekintélyes fejedelmre van szükség a szorongatott örökös tartományok miatt. Burkoltan célzott rá, hogy egyedül Miksa választását ismerné el. Nem akarta ugyanis ezen tartományok sorsát kockára tenni egy, az ő hálála után összeülő választási gyűlés bizonytalan kimenetele miatt. Akadtak még ekkor francia és magyar diplomáciai manőverek, de a választófejedelmeknél elutasításra találtak. A választás előtt 2 nappal a mainzi és a pfalzi választó regáliákat kap a császártól. Maga a választás február 16-án volt a frankfurti Szt. Bertalan templomban, ennek részleteit taglalja maga a fordítás. A választók esküjében nem volt benne az adományokról való lemondás – jó okkal. A választás egyhangú volt, és Frigyesnek fényes sikert hozott. A német trónon tulajdonképpen itt vette kezdetét a folyamatos Habsburg-örökösödés.

A választás másnapján birodalmi gyűlés kezdődött. Ezen Frigyes birodalmi segélyt követelt a magyarok ellen. Szóba került még – már a választás előtt is – a

14 *Fraknoi Vilmos*: Mátyás király törekvései a császári trónra (in: *Értekezések a történelmi tanulmányok köréből* XXIII. kötet. Budapest, 1915. Szerk.: *Pauer Imre és Fejérfataky László*. 609-692. o.) Ebben szó van egy Mátyás és Ulászló közötti 1479-es egyezségről, amelynek értelmében a cseh királyi címmel járó választófejedelmi méltóságot Ulászló viseli.

15 *Ludbold von Bebenburg* De iuribus regni et imperii c. művében azt írja, hogy a császári cím a német királyt illeti, függetlenül a pápai jóváhagyástól. Felmerül a kérdés, hogy ennek értelmében 1486-1493 két császára volt Németországnak. Ebből is látszik, hogy a római királyi, ill. a német császári cím mennyire kiüresedett.

birodalmi reform ügye: belső béke, egységes törvényhozás és egységes pénzügyek. A széthullás azonban már annyira előrehaladt, hogy nem értek el eredményt¹⁶. Ezen a gyűlésen — mint a későbbiekben is — az uralkodó a birodalmi segílyt sürgette — tehát az egész birodalom által fizetett pénzalappal egyfajta birodalmi szintű hadügyi reformot, mégpedig uralkodói vezetés alatt — a rendek pedig a közigazgatási reformért szálltak síkra: általános béke, pénzügyek, törvényhozás stb. — természetesen rendi alapon és az ő kezükben.

Ezen a gyűlésen Miksa — mint újonnan megválasztott király — önálló javaslattal lépett fel. Ennek értelmében a választófejedelmek és a nagyobb fejedelmek ill. a király saját országukban és környékén kötelesek a békét biztosítani. Ez a javaslat megbukott a kisebb rendek ellenállásán, akik nem akarták a nagyok hatalmának további növekedését. A császár ebben a kérdésben nem állt fia mellé. Miksa sejteni kezdte, hogy ezen a gyűlésen későbbi uralmának legfőbb kérdésével került szembe. Az országos békéről a császár szentesített egy — a rendek által javasolt — határozatot március 17-én, ez azonban a problémákat nem oldotta meg.

Néhány szó a nyomtatványról¹⁷

A nyomtatás föltalálása után a nyomtatott művek köre gyorsan bővült. Magától értetődő, hogy a politika szférájában igen hamar polgárjogot nyert, és már a legelső időktől kezdve felhasználták különböző események rögzítésére, politikai szándékok kinyilvánítására stb. A nyomtatás sajátosságaiból következik, hogy mindez egyben terjesztés is volt. Ezt igen korán felismerték, és természetesen alkalmazták propagandacélokra is. Különösen jó sajtója volt Miksának, aki tudatosan alkalmazta ezt az eszközt saját maga népszerűsítésére.

De nem maradt el tőle a mi Mátyás királyunk sem: ő is bocsátott ki röpiratokat, melyekben politikáját igyekezett népszerűsíteni a német rendek előtt.¹⁸

A birodalmi gyűlések összehívása és lefolyása jó alkalmat szolgáltatott röpiratok kinyomtatására. Ezeknek a beszámolóknak a szerzői többnyire ceremóniamesterek voltak, akik — tisztükből következően — részletekbe menő információkkal rendelkeztek a jelenlevőkről, azok rangjáról, a protokoll szerint elfoglalt helyükről stb. Nem esik szó azonban a tárgyalásokról, a gyűlések lényegéről és kimeneteléről. Tekintettel azonban a személyek és státusok pontos felsorolására, történeti ill. jog- és kultúrtörténeti szempontból nem elhanyagolható források.

16 *Fraknoi* i. m. 615. oldalán azt állítja, hogy a birodalmi gyűlés 34 000 főt határozott el, azonnali hatállyal pedig 4 000 fegyverest és 150 000 frt-ot. Miksa pedig ígéretet tett, hogy élükre áll. (Mint tudjuk, ebből semmi sem lett.) Hivatkozik: Frigyes Miksához írt levelei 1486. XI. 25. ill. 1487. I. 5. *Victor von Kraus*: Maximilians I. vertraulicher Briefwechsel mit Sigmund Pruschenk. Innsbruck, 1875. 56. 58. o. Wiesflecker nem említi ezeket.

17 *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*. Kiadta és előszóval ellátta: *Otto Schottenloher*. Leipzig, 1938. 5-11. o. Hasonló szövegek fordításánál haszonnal forgathatók az alábbi művek: *Alfred Götzte*: Frühneuhochdeutsches Glossar. Berlin, 1960, valamint *Matthias Lexer*: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. I-III. kötet. Leipzig, 1872-1878, reprint: Stuttgart 1974.

18 *Fraknoi* fenti művében hozza Frigyes 1485. okt. 30-án kelt levelét Strassburg városának, melyben eltöltja a magyar király röpiratának terjesztését és újbóli nyomtatását. I. m. 6., ill. 94. o.

Az itt lefordított beszámoló – a betűtípus tanúsága szerint – Peter Schöffler mainzi műhelyében készült. Schöffler a mainzi érsek-választófejedelemmel állt kapcsolatban, és Gutenberg tanítványa volt. Érdekessége az ún. keskeny fólió, amely eredetileg adólajstromok, lakossági listák stb. formája volt. Ez a hosszú és keskeny szedőtűkőr Schöffler számára kiválóan alkalmas volt a megjelentek felsorolására; művének nagy részét ez teszi ki. Hasonlóan társaihoz – melyek egyébként nagy formagazdagságot mutatnak – fametszet nincs benne. (Jó okkal, a metszetekkel díszítettek ugyanis a levéltárakban sokkal kelendőbbnek bizonyultak.)

A Miksa választásáról szóló beszámolók az eseményt gyorsan követték. Mivel napisajtó még nem létezett, a hírek viszont már akkor is fontosak voltak, ezen nincs mit csodálkoznunk.

Befejezésük különböző volt attól függően, hogy meddig követték a dolgok menetét. A strassburgi nyomtatványok pl. (von Prüss és Grüniger) febr. 20-ig, az Ausztriai Margitért mondott gyászmise napjáig. Schöffler itt lefordított második kiadásában Brandenburgi Albrecht temetéséig követi az eseményeket. Az első kiadásra támaszkodik, néhány dologban korrigálja annak pontatlanságait. Így pl. az egyházi választók főkanclári titulusait a második kiadás már helyesen közli. Egyes részekenél bővebb szöveget hoz. (Többek között a városok által küldött követeket is megemlíti.) Mindezekon kívül Schöffler a választási beszámolót latinul is kiadta.

A választási ceremónia leglátványosabb aktusáról, az oltárra ültetésről készült fametszetek más nyomtatványokból, Magdeburgból és Stuttgartból származnak.

A magdeburgi metszet (1. ábra) az oltáron ülve mutatja Miksát koronával, országalmával és jogarral. (A koronázási jelvényeket valójában csak a koronázáskor kapta meg, így a metszet készítője a két eseményt egy képben rögzíti.) Az oltár talapzatának egy császári sassal díszített címerpajzs támaszkodik. Az újonnan megválasztott király jobbján a három egyházi, balján a három világi választó. Előttük Frigyes császár, fején a császári koronával.

Ugyancsak a pillanatot örökíti meg a stuttgarti metszet is, de jóval mozgalmasabban (2. ábra). A király jobbján áll a császár, a választófejedelmek kétoldalt. Az előtérben egyháziak éneklék a Te Deumot, amire egyikük olvasópálcával mutat. Alul a württembergi követség tagjaként Johann Reuchlin (5. r. 33. sorban Hans Reychlynként), aki az aacheni koronázáson is részt vett.

**Erwählung Maximilian
Zum Römischen König zu Frankfurt a. M.
16. februar 1486**

Mainz: Peter Schöffler

1. ábra: I. Miksa római királyként, 1486
(Magdeburg, Simon Koch)
(Eredeti képméret: 211x152 mm)

In diesem buchlin findet man beschreiben die fursten-grauen und kröhen-die uff dem dage mit dem alledurchluchtigste kurtz und herrn. Keyser Frederich dem dritten-zu der erwelung des durchluchtigen kurtz Maximilians Erzherzog zu osterreich der keyserlichen maiestat sonne-zu einem Romischen konig-erschienen sint-z.

Darzu wie der romische keyser in seiner keyserlichen maiestat mit den kurfürsten-vñ anderen fursten Graue und herren nach ordenung-in der kirche so man die hoe messe lange gehalten. Und wie sie den Romische konig uff den Altar setze. Und uff der kirchen dar nach In der ordnung; gangen sint-z.

In dem iar da man zalt nach Crist geburt dusent vierhundert und .lxxvij.

Off sant Sebastiana gesantztag zue ist erschienen der aller durchluchtigste groismachtigste furst und herr/ker. Frederich Romischer keyser der dritte zu Ungern Dalmacien Croacien Bosnig-herzog zu Osterreich zc. In eyger person und mit sich gehabt disse nachgeschriben fursten und herren.

In anfang

Die keyserlich maiestat.

Der hochwirdigste furst und herr/ker Bertolt Erzbischoff zu Metz und kurfurst.

Der hochwirdigste furst und herr/ker Herman Erzbischoff zu Colmar und kurfurst.

Der hochwirdigste furst und herr/ker Johann Erzbischoff zu Trier und kurfurst.

Der hochgeborn furst vñ herr/ker Philipps Herzog in Bayern vñ pfaltzgrauwe by Rhyne kurfurst.

Der hochgeborn furst vñ herr/ker Ernst Herzog vo sachsen kurfurst.

Der hochgeborn furst und herr/ker Albrecht Marckgrauwe zu Brandenburg kurfurst.

Ebben a könyvecskében leírva található azok a fejedelmek, grófok és bárók, akik azon a napon a legfelségesebb fejedellemmel és úrral, III. Frigyes császárral a felséges fejedelmek, Miksának, Ausztria főhercegének, a császári felségfiának római királlyá történő megválasztására megjelentek. etc.

Megtalálható továbbá, hogy a római császár az ő császári felségében a választófejedelmekkel, valamint más fejedelmekkel, grófokkal és urakkal a templomban hogyan állt az egész nagymise alatt a szertartásrend szerint, valamint hogyan ültették a római királyt az oltárra, és hogyan mentek ki a templomból rend szerint, etc.

Abban az évben, amelyben ezernégy-százat és nyolcvanhatot számolnak Krisztus születése után.

Szent Sebestyén ünnepére eső napon/1/ megjelent a felséges és nagyhatalmú fejedelem és úr, III. Frigyes római császár, Magyarország, Dalmácia, Horvátország királya/2/, Ausztria hercege, etc. saját személyében az itt leírt fejedelmekkel és urakkal.

LEGELSÖUL

A császári Felsőg

A főtisztelendő fejedelem és úr, Bertold mainzi érsek és választófejedelem

A főtisztelendő fejedelem és úr, Hermann kölni érsek és választófejedelem

A főtisztelendő fejedelem és úr, János trieri érsek és választófejedelem

A méltóságos fejedelem és úr, Fülöp bajor herceg és rajnai palotagróf, választófejedelem

A méltóságos fejedelem és úr, Ernő szász herceg és választófejedelem

Der hochgebom fursch vnd her her Maximilian Erzbischoff zu osterreich Biskuff zu Brabant etc.
 Herzog Albrecht von sachsen
 Herzog Friedrich von sachsen
 Herzog Hans von sachsen
 Herzog Erich von Brunshwicz
 Herzog Hans von Bayern Graue zu spanheim
 Herzog Ruprecht von Bayern seine bruder
 Herzog Caspar von Bayern Graue zu selbentz
 Herzog Karolus von Gellern
 Landgraue wilhelm Landgraff beyrich seine zu Marckburg
 Landgraue wilhelm Landgraue Ludwig seine zu Cassel
 Marckgraue Cristoffel von Baden
 Marckgraue Albrecht von Baden

Marckgraue Friedrich von Baden
 Apt von solva gefurst
 Biskuff von ausspurg
 Der Biskuff von Bamberg
 Biskuff von Cammerich
 Biskuff von Sybenich
 Der Biskuff von Worms
 Der Biskuff von Spire
 Der Biskuff von Eptingen
 Der Biskuff von Triest
 Der Biskuff von Meyssen

Unser allergnedigster vnd durchlauchtigster her der Römische Keyser hat mit syner Keyserliche maiestat gehabt disse nachvolgende furschen Graue vñ henden hoch gebornen furschen marckgraue Albrecht von Baden
 Graue Hug von werdenberg
 Der Apt von milck
 Der Apt von admünde
 her Sygemont von Pappenheim erbmarschalck
 Sygemont Broschenck fryherr
 her bertlyn von starenberg
 her Friedrich von starenberg
 her Caspar von roggendorff
 her Martin von Eyzingen
 her Hans von wolffsteyn
 Der von wolcksteyn
 Der her von zuzendorf
 her Sygemont nydertorier
 her Hans von zeltingen
 Der her von berneck
 Der her von Mersperg

A méltóságos fejedelem és úr,
 Albert brandenburgi örgróf és választófejedelem
 A méltóságos fejedelem és úr,
 Miksa, Ausztria, Burgundia és Brabant főhercege, etc.
 Albert szász herceg
 Frigyes szász herceg
 Henrik szász herceg
 Henrik braunschweigi herceg
 Hans bajor herceg, sponheimi gróf
 Ruprecht bajor herceg, az ő testvére
 Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf
 Károly gellerni herceg
 Vilmos tartománygróf, Henrik marburgi tartománygróf fia
 Vilmos tartománygróf, Lajos kaszeli tartománygróf fia
 Kristóf badeni örgróf
 Albert badeni örgróf
 Frigyes badeni örgróf
 A hercegi rangra emelt fuldai apát
 Az ausburgi püspök
 A bambergi püspök
 A kammerichi püspök
 A siebeneichi püspök
 A wormsi püspök
 A speyeri püspök
 Az eisstetteni püspök
 A treisi püspök
 A meissen i püspök

A mi legkegyelmesebb és felséges urunkkal a római császár Ő császári felségével a következő fejedelmek, grófok és urak voltak.
 A méltóságos fejedelem, Albert badeni örgróf
 Hugo werdenbergi gróf
 A melki apát
 Az admonti apát
 Zsigmond pappenheimi úr, örökös marsall
 Broschenck Zsigmond báró
 Bertlin starhembergi úr
 Frigyes stubenbergi úr
 Gáspár roggendorfi úr
 Márton eizingeni úr
 Hans wolfsteini úr
 Wolkenstein ura
 Zutzendorf ura
 Zsigmond niedertori úr
 Hans zeltingeni úr
 A bernecki úr
 A mersbergi úr

HEITZ

Der hochwürdigster fürst vnd herr her bertolt Erzbischoff zu Aenz des keyligen römischen richs Erzkantler us germania vnd kurfürst hat myt yem bracht disse grauen vnd hern.

Der Apt von solda gefürst.
Graue Jorg vō hennenberd Compter
Graue Der von hennenberg gefürst.
Graue Herman von hennenberg.
Graue Hans von wertheym.
Graue Asmus von wertheym.
Graue Sygmont von glychen.
Graue Philips von Nassauwe.

Der Ludwig von Isenberg graue czu zu Büdingen.

Johan von Isenberg graue czu Bus
Philips von Isenck graue zu Büdingen
Der Ludwig son von Isenberg ges
Graue Philips von rineck der alt.
Graue Reynhart von Rineck.
Graue Philips vō Rineck

Vff sant Valentins dag Ist der gnade hochwürdigster fürst vñ herr her Derolt Erzbischoff czu Aenz vnd kurfürst gnädlichen befehnt von der keyserlichen maiestat myt syner gnaden eygen gezeuge furkomen vñ gemuet.

COLLEN

Der hochwürdigste fürst vnd herr her Herman Erzbischoff czu Collen des heiligen Römischen richs Erzkantler In pralia vnd kurfürst hat myt yem geschacht disse grauen vnd hern.

Lanegraue wilhelm lanegraue Ada wigis jone czu Cassel.

Lanegraue wilhelm lanegraue Heyn richs sone zu Marburg.

Graue Gerhart Nyngraue.

Graue wilhelm von Turwenar.

Graue Gumprecht von Turwenar.

Graue tzerriech von Nassauwe herre zu Büllsteyn.

Graue Philips von funberg.

Graue Philips von Solms.

Graue Henrich von waldeck.

Der graue zu Salkin her zu rifferscheie

Vincencius graue zu Wozze.

Fredericch fryher zu zomeruff.

wilhelm fryher von Rennebergs

TRIER

Der hochwürdigste fürst vnd herr her Johan Erzbischoff zu Trier des keyligen Römischen richs Erzkantler in gallia vñ kurfürst hat mit yem bracht disse grauen vnd hern.

MAINZ

A fótisztelendő fejedelem és úr, Bertold mainzi érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Germániában és választófejedelem a következő grófokat és urakat hozta magával.

A hercegi rangra emelt fuldai apát Jorg hennebergi gróf/3/

A hercegi rangra emelt Ottó hennebergi gróf

Hermann hennebergi gróf

Hans wertheimi gróf

Asmus wertheimi gróf

Zsigmond gleicheni gróf

Fülöp nassauai gróf

Lajos eisenbergi úr, büdingeni gróf

/eisenbergi/ János, büdingeni gróf

/eisenbergi/ Fülöp, büdingeni gróf,

eisenbergi Lajos úr fia

id. rinecki Fülöp gróf

rinecki Reinhard gróf

rinecki Fülöp gróf

Szent Valentin napján/4/ a fent-

nevezett fótisztelendő fejedelem

és úr, Bertold mainzi érsek és választófejedelem számára a császári felség által kegyesen kíséret adatott/5/

KÖLN

A fótisztelendő fejedelem és úr, Hermann kölni érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Itáliában és választófejedelem a következő grófokkal és urakkal volt.

Vilmos tartománygróf, Lajos kasseli tartománygróf fia

Vilmos tartománygróf, Henrik marburgi tartománygróf fia

Gerhard gróf/6/

Vilmos neuenahri gróf

Gumprecht neuenahri gróf

Henrik nassauai gróf, Brilstein ura

Fülöp virnbergi gróf

Fülöp solmsi gróf

Henrik waldecki gróf

a salmi gróf, Reiferscheim ura

Vincent moorsee-i gróf

Frigyes sommerauai gróf

Vilmos rennebergi báró

TRIER

A fótisztelendő fejedelem és úr, János trieri érsek, a Szent Római Birodalom főkancellárja Galliában és választófejedelem a következő grófokat és urakat hozta magával.

Der hochgeborn furst Narckgrau
Frederich von Baden. münzberg
Graue Bernhart von Solms her zu
Graue Emch zu Lyningen vnd zu
Dasburg her zu Appermont.

Graue Frederich syn sons
Graue Segebot syn sons

Graue Johan von Nassauwe vnd zu
Dyck.

Symon wecker graue von zweynbrun
cken her zu Bitsch vñ zu Lichtenberg.

Johan von Seyne graue zu wigers
steyn her zu hoenburg.

Dyckerich graue zu Wanderscheide
her zu Sleyden berg.

Frederich graue zu wiede her zu Jern
Johan Junggrau zu Wanderscheide

graue zu blanchenheym.
Bernhart Junggrau zu Liningen.

Jacob wildgrau zum Dune vnd zu
Lupurg-Kingraue zum Steyn Jung
grau zu Sahn.

Wurich von dune her zu falckenstein
vnd zum oberssteyn burg.

wilhelm her zu Runckel vnd zu Jern
Johan Junggrau zu wiede her zu
Herkberg.

Philips Jungher zu oberststeyn vnd
zu falckenstein.

Dierich burggrau zu Keneck her
zu broich vnd zu Tonnenberg.

Cuno her zu wünnenberg vñ zu bilstein

Pfalzgrau

Der durchluchtigste furst vnd her her
Philips kczog zu beyern pfalzgrau

we bij Rhine vnd des heyligen Rom
schen richs Ertruchsch vnd furstsch
hat mit dem bracht disse fursten graue
vnd kern.

Den hochgebornen fursten Caspar bey
czog von beyern graue zu salzburg.

Den bischoff von worms.

Den bischoff von Spire.

Den durchschmeyster.

Her Ludwig von beyern.

Graue Johan Kingraue zu Steyn.

Graue Ott von Solms.

Graue Michel von wertheym.

Graue henrich von bitsch.

Graue Philips von Hanauwe.

Graue Gerhart von Seyne.

Graue Hamman von Liningen.

Graue wicker von Liningen.

Graue hug von monfort der Junge.

Graue hans von monfort.

Graue krafft von hoenlech.

Graue Conrade von Tubingen.

Graue vñ Nassauwe her zu bytsteyn.

A méltóságos fejedelem, Frigyes
badeni örgróf

Bernhard solmsi gróf, Münzenberg ura

Emch leiningeni és dasburgi gróf,

Appermont ura
fia, Frigyes gróf

fia, Segebot gróf
János nassaui és dietzi gróf

Simon Wecker zweibrückeni gróf,
Bitsch és Lichtenberg ura

Johann von Seyne wittgensteini
gróf, Hohenburg ura

Dietrich mahnerscheidi gróf, Schleiden ura

Frigyes wiedi gróf, Eisenberg ura

János, a mahnerscheidi gróf-
ság örököse, blankenheimi gróf /7/
Bernhart, a leiningeni grófság örököse /8/
Jakab, dauni és kirchburgi wild-
graf /9/, Stein ringrafja /10/,
a salmi grófság örököse /11/
dauni Henrik, Falkenstein és
Oberstein ura

Vilmos, runckeleni és eisenburgi úr

János, a wiedi grófság örököse /12/,
Eisenberg ura

Fülöp, Oberstein és Falkenstein örököse /13/
Dietrich, reinecki burggraf /14/,
Dietrich és Tannenbergr ura

Kuno, Wünnenberg és Bilstein ura

PALOTAGRÓF

A főméltóságú fejedelem, Fülöp úr,
bajor herceg, rajnai palotagróf,
a Szent Római Birodalom főasztal-
noka és választófejedelem a követke-
ző fejedelmeket, grófokat és ura-
kat hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Gáspár
bajor herceg és veldenzi gróf

A wormsi püspök

A speyeri püspök

A Német Lovagrend nagymestere

Lajos, bajor úr

János gróf, steini ringraf /15/
Ottó solmsi gróf

Mihály wertheimi gróf

Henrik Bitsch-i gróf

Fülöp hennegau gróf

Gerhardt saini gróf

Hamman leiningeni gróf

Wicker leiningeni gróf

Hugo, az ifjabbik montforti gróf

Hans montforti gróf

Krafft hohenlohei gróf

Konrad tübingeni gróf
A nassau gróf, Bilstein ura
Wolfgang fürstenbergi gróf

Grauc wolffgang von furstenberg
 Bernhart graue von roestenburg.
 Cune graue zu westerburg.
 Graue Bernhart der alt vñ Oberstein
 Graue Bernhart der iung vñ eberstein.
 Graue Henrich von Lupff.
 Der Johan arwegraue.
 Der Melchior vom oberstein.
 Der Lantich vom oberstein. kirch.
 Johan von hohenfels her zu Riperskirch
 Schenck Cristoffel von Lymburg.
 Schenck Frederich von Lymburg.
 Schenck Asinus von Lerpach.
 Der Hans von swartzenburg.
 Der her von sonnenburg.

Sffiant Valentins dag ist der obge
 nant durchluckigste furst Herzog pht
 lips von Beyernd paltzgraue 12. vñ
 kurfurst gnediglayen belant vñ vns
 fern allergnedigsten kunden Rom
 schen kaiser mit cynem kostlichem gezu
 ge vff der bane reuincden. Vñ gleich
 da mit dem selben gezuge ist auch be
 zant worden der Bischoff vñ wounh

Sachsen

Der durchluckigste furst vñ her
 Ernst Herzog zu Sachsen des heiligen
 Romischen richs Erzmarschalck vñ
 kurfurst hat mit yem braue disse fur
 sten grauen vñ hern.

Der hochgebomen fursten Herzog Fran
 zisch synen sone.

Herzog hansen synen sone.

Graue Karle von gluchen.

Graue hans von honslein.

Graue Hans von werdenburg.

Lym graue von warnburg.

Bruno her zu querfurt der iunge.

Fwen Neusen von Plawen hern eun
 greiz vñ Eranchfeldt.

Brandenburg.

Der hochgebomen furst vñ her her Al
 bracht Marckgraue zu Brandenburg.
 Des heiligen Romischen richs Erztames
 rer vñ kurfurst hat mit yem braue
 disse grauen vñ hern.

Graue Jost von hohenzom.

Graue Frederich von zorn.

Graue ytel Fritz von zorn.

Graue Frederich von Castell.

Graue Jorg von Castell.

Der Wicel her zu swartzburg.

Der Sigemont von swartzburg.

Philips der alt her zu winsberg des
 heiligen romischen richs erbtamers.

Cristoffel her zu Lymburg des heilige
 Romischen richs erbtschenck

Bernhardt westenburgi gróf

Kuno westenburgi gróf

Bernhardt ebersteini gróf,

az ifjabbik Henrik lupffi gróf

János úr /16/

Melchior obersteini úr

Emch obersteini úr

János hohenfelsi úr, Riperskirch ura

limburgi Schenck Kristóf

limburgi Schenck Frigyes

ehrenbachi Schenck Asinus

Hans, schwarzenburgi úr

A sonnenburgi úr

Szent Valentin napján /Id. a

4. sz. jegyzetet/ a fentnevezett

főméltóságú fejedelem, Fülöp

bajor herceg, palotagróf, etc. szá-

mára legkegyelmesebb urunk, a ró-

mai császár által kegyesen egy előtte

nyargaló pompás kíséret adatott /17/.

Ugyanott saját kísérettel ajándékozott meg

a wormsi püspök is.

SZÁSZORSZÁG

A főméltóságú fejedelem és úr,

Ernst szász herceg, a Szent Ró-

mai Birodalom főmarsallja, vá-

lasztófejedelem a következő fe-

jedelmeket, grófokat és urakat

hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Frigyes,

az ő fia

Hans herceg, az ő fia

Károly gleicheni gróf

Hans hohensteini gróf

werdenburgi Braue Hans /17a/

Egy warnburgi gróf

Bruno, querfurti úr, az ifjabbik

Két plaueni orosz (?), Graetz és

Kranichfeld urai

BRANDENBURG

A méltóságos fejedelem és úr,

Albert brandenburgi örgróf, a

Szent Római Birodalom főkamarása

és választófejedelem a következő

grófokat és urakat hozta magával.

Jost zollerni gróf

Frigyes zollerni gróf

Ytel Fritz zollerni gróf

Frigyes kasteli gróf

Jorg kasteli gróf

Mihály úr, Schwarzburg ura

Zsigmond, schwarzburgi úr

Az idősebbik Winsberg Fülöp

úr, a Szent Római Birodalom

örökös kamarása

Kristóf, Limburg ura, a Szent

Római Birodalom örökös pohárnoka

maximilianus

Der durchlauchtigste furst Maximilianus Herzog zu Osterreich Burgundien und zu Romischer König hat nye yem bracht disse frauen vnd herrn.

Marckgraue Cristoffel von Baden.
Der bischoff von Camerach.
Der bischoff von Sybenich.
Herzog Kaiolus von Gellereu.
Graue adelff vō nassawe marschalck.
Graue Frederich von Henzou.
Graue Frederich von Birsich.
Graue walrade von Birsich.
Der graue von Bentheim.
Graue Karolus von Troy vnd graue zu Schymay.
Her Ludwig von Emarey.
Her Martin
Her wolfgang von Polheim.
Her Bernhart
Her Sit von wolkenstein.
Her Jorg von wolkenstein.
Her Cornelius von Bergen. stein.
Her Frederich von Egmund vñ Isel.
Hug von Adelo ym her vō Anthon.
Ein her von Lanney.
Karolus her zu Lalayn.
Her Hans von Leuan.
Her Philips bastart von Burgundie.
Her Gerhart von Pusti.
Graue Gerlach von Isenberg.
Eyn her von Brabenzon.
Her Arnolt vō ercentiſ her zu Army.
Der her von Geib.
Eyn her von Battenburg.
Her walrade von Breideradei.
Her Ludwig von Baenst.
Dietberich her zu Fosse.
Florentius her zu Iselsteyn.
Dun Ladron von Portegal.
Der her von Erclentel.
Der her von Liechtenstein.
Der her von Trap.
Philip loet her vō arresses hoffmeyster.
Her Daniel von herzelk.

MIKSA

A felséges fejedelem, Miksa, Ausztria, Burgundia, etc. főhercege, immár római király, a következő grófokat és urakat hozta magával.
Kristóf badeni őrgróf
A kammerichi püspök
A siebeneichi püspök
Károly gelderni herceg
Adolf nassau gróf, marsall
Frigyes zollerni gróf
Frigyes bitschi gróf
Walrabe bitschi gróf
A bentheimi gróf
Károly croyi gróf, Schymay grófja
Lajos emmerichi gróf
Márton
Wolfgang } poulheimi urak
Bernhard }
Vit wolkensteini úr
Jorg wolkensteini úr
Kornéliusz bergeni úr
egmondi és eiselsteini Frigyes úr
mihlai Hugo; egy andeli úr /18/
Egy leinai úr
Károly, Lalayn ura
Hans, lanai úr
Fülöp úr, burgundiai fattyú /19/
Gerhard, pussti úr
Gerlach, eisenbergi úr
Egy brabenzoni úr
trausnitz Arnold, Army ura
A giethi úr
Egy battenburgi úr
breideradei Walrade úr
baenitzi Lajos úr
Dietrich, Fuse ura
Florentius, Eiselstein ura
Don Ladron, Portugáliából/20/
Az erckentieli úr
A lichtensteini úr
A trapi úr
arressesi Fülöp úr, udvarmester /21/
erkelenzi Dániel úr

Der hochwirdige her vnd furst Albertus bischoff von Straußburg ist kommen zu schiff vnd mit yem bracht disse herrn.
Herzog Ruprecht von Bayern
Eyn ger des hohen stiftes zu Auentz.
Graue henrich von Hennenberg.
Graue henrich von werdenberg.

A főtisztelendő úr és fejedelem, Albert strassburgi püspök hajón érkezett és a következő urakat hozta magával.
Ruprecht bajor herceg, a mainzi székeskáptalan énekese
Henrik hennebergi gróf
Henrik werdenbergi gróf

Der hochwürdig herr her hans bischoff
zu green. Administrator des bistums
zu saltzburg hat mit yem bracht die
hern und friben.
Her Jacob von hauwesparg.
Her Wolfgang von Abaym.
Her Marg von hohenfeld.
Her Ernst von Graben.
Her Jörg von Kam.
Her Thebold von stemming.
Der Apt von Agram.

Der Bischoff von Bamberg hat mit
yem bracht disse hern.
Bertholt graue von hennenberg.
Graue Ernst von Konstein.

Item der bischoff von Eystett mit sy
ner Ritterschafft.

Hertzog Albrecht von Meyssen hat
mit yem bracht disse grauen vñ hern.
Der Erwürdigsten hern her Hans
bischoff zu Meyssen.
Graue Henrich von Stralburg.
Graue Adam beichlingen.
Bruno herr zu querfurt der alte.

Hertzog Henrich von Brünswig hat
mit yem bracht disse hern.
Graue Philips von Waldeck.
Der graue von gonstoffs.
Vff sant valentins dag ist der genant
Hertzog Henrich gnedighen befehert
worden von vnserm aller gnedigsten
hern dem keyser.
Hertzog Hans von Bayern graue zu
Spanbergn.
Hertzog Ruprecht von Bayern sint
brüder mit yem.

Geschichte reihe von au dern fürsten

Ein botschafft geschicht vñ dem koni
nige von Franckrich nemlich.
Den bischoff von Sacyn.

Ein botschafft geschicht von dem ko
nige von Engellant.

Hertzog Sygmonts von Osterreich
etc.
Der bischoff von Augspurg. Sind ist
da gestorben dem got genade.
Her Ulrich von fremberg.
Her Jörg von Absberg.

A főtisztelendő úr, Hans greeni
püspök, a saltzburgi püspökség ad
minisztrátora, a következő urakat
és bárókat hozta magával.
Jakab hohenbergi úr
Wolfgang hohenfeldi úr
Ernst grabeni úr
Jörg raimi úr
Tibold steiningi úr
A zágrábi apát

A bambergi püspök az alábbi ura
kat hozta magával.
Bertold hennebergi gróf
Ernst hohnsteini gróf

Hasonlóképpen az eissteteni püs
pök is lovagi kíséretével

Albert meisseni herceg a követ
kező grófokat és urakat hozta magával.
A tiszteletreméltó Hansen meisseni
püspök úr
Henrik stalbergi gróf
Ádám beichlingeni gróf
Bruno, querfurti úr, az idősebbik

Henrik braunschweigi herceg a kö
vetkező urakat hozta magával.
Fülöp waldecki gróf
A giesdorfi gróf
Szent Valentin napján a fentneve
zett Henrik herceg kegyesen kí
sérettel ajándékozott meg leg
kegyelmesebb urunk, a császár által.
Hans bajor herceg, sponheimi gróf
és fivére, Ruprecht bajor herceg vele
együtt /22/.

MÁS FEJEDELMEK ÁLTAL
KÜLDÖTT KÖVETEK /23/
Egy követ jött a francia király
tól, mégpedig a
verduni püspök.

Egy küldött jött az angol ki
rálytól.

Zsigmond ausztriai herceg kül
döttsége.
Az augsburgi püspök, aki ott Is
ten kegyelmében elhunyt.
Ulrik freimissbergi úr
Jörg absbergi úr

Des Herzogen von Lothringen reyse
geschicht.
Philips graue zu Liningen der dutsches
bestes.
Graue Nicolaus von Sarwerden.
Graue Ernst der Junge vö Liningen

Herzog Jorgen von Beyern reyse ge
schicht.
Hans Sygemont Leyminger.
Vnd eyner doctor.

Herzog Albrechts von Monche reyse.
Lyn doctor genant Buchse ymer.
Sifrid paulsdorffer.

Des Herzogen von Meylants reyse
vnd diener.
Doctor Andreas schenck myt andern
yem zu gegeben.

Des grauen von wirttenbergs reyse
Synen kantzler ist doctor in beyden
rechten vnd probst zu stuckarten.
Der herman vö sachsenheym Ritter.
Doctor Hans reychlyn.

Graue Oswalt von Dierstein ist kom
men zu schiff myt xx. personen.

Graue Erusten von Mansfelds reyse.
ist kommen myt acht pferden.

Der Stede Bottschaft.

Des Rats frunde von Lurenberg
haben herberg bestand vff .xiiij. pferde
mit namen Gabriel nutzsel vü der stua
mer eyner.

Des Rats fründ von Collen syne czu
schiff kommen mit xvi. personen.

Des Rats frund vö Straßburg syne
zu schiff komen myt .xiiij. personen mit
namen czwey Ritter vnd herr Peter
schott Amneyßer.

Des Rats frund von Elm mit namē
der Unger hat herberg bestanden vff
funff pferde.

Des Rats frunde von Turlingen ein
Burgermeister myt .iiii. pferden.

Des Rats frund von schwedische hall

Des Rats frunde von Metz syne zu
schiff kommen myt .xx. personen myt
namen hern Andres gotz Ritter vnd
eyner doctor.

Der Rats frunde von Hagenauwe.
Synt zu schiff kommen mit .iiii. personē

A lotharingiai herceg által kül
dött követség.
Fülöp leiningeni gróf .../24/
Miklós saarwerdeni gróf
Emch leiningeni gróf, az ifjabbik

Jorgen bajor herceg küldöttsége.
Leyminger Zsigmond úr
és egy doktor

Albert müncheni herceg követei és szolgálai
Egy Birckheymer nevű doktor
pauelsdorffi Szigfrid

A milánói herceg követei és szolgálai.
András doktor, pohárnok, száma
ra alárendeltekkel együtt

A württembergi gróf küldöttsége.
Mindkét jogban doktor kancellár
ja, aki a tartomány felügyelője is
Hermann sachsenheimi lovag úr
Hans Reychlyn doktor

Oswald thiersteini gróf hajón ér
kezett húsz emberrel.

Ernst mansfeldi gróf küldöttsé
ge nyolc lóval érkezett.

A VÁROSOK KÖVETSÉGE

Nürnberg tiszteletreméltó tanácsáé
13 lóra tartott szállást. Név
szerint Gabriel Nutzsel és egy intéző.
Köln tiszteletreméltó tanácsáé ha
jón érkezett 16 emberrel.
Strassburg tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 13 emberrel.
Nevezetesen két lovag és Peter
Scott, a céhek elöljárója.
Ulm tiszteletreméltó tanácsáé 5
lóra tartott fenn szállást. Név
szerint Eginger is.
Neulingen tiszteletreméltó taná
csáé egy polgármester 4 lóval.

Schweibischenhall tiszteletreméltó
tanácsáé .../25/

Metz város tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 15 emberrel.
Név szerint Andreas Gotz lovag úr
és egy doktor.
Hagenau tiszteletreméltó tanácsáé
hajón érkezett 3 emberrel.

Des Rats stunde von Ache synt zu
schiff kommen myt .viij. personen.

Des Rats stunde von Meyburg
haben herberge enfangen vff .ix. pferd.

Des Rats stunde von Wolbusen vff
dozingen mit namen eyn meister der sch
ligen schiffte myt .iij. pferden.

Des Rats stunde von Antwerpen
synt zu schiff kommen myt .xv. personen
myt namen eyn Rutter vñ eyn doctor.

Der Stadt schreiber von Belerach vff
schwaken von des rats wegen mit .iij.
pferden.

Des Rats stunde vō Lutzelburg synt
zu schiff kommen myt .xxvij. personen
mit namē eyn Graue .iij. Rutter vñ d
der Stadt hauptman.

Des Rats stund von Koblenz/wesel
vñ Boparten haben .xij. personen synt
zu Schiff kommen.

Diz ist die ordnung wie vnser aller
gnedigster her der Romische kaiser mit
samt den kurfursten vñ furste beyde
gerliche vñ weltlich zu der konig
lichen eruelung des durchlauchtigsten
vñ hochgebomen fursten Maximilia
ans syner kaiserlichen maiestat liebster
sone Ketzherzoge zu Ostreich Burg
gundien ic. gegangen vñ gehalten ist

Item in dem jngang in die pfarrkirchen
sant Bartholomeus do ist für gegan
gen eyn mercklich groß eiaß Rutter
Leden vñ der fursten rade. Vñ dar
nach die wolgebomen grauen vñ Fri
den auch eyn groß menge

Item dar nach die heraulte vñ perre
sant myt yren wapenrocken

Item die hochwirdigen hochgebome
fursten beyde gaitlich vñ weltlich.

Sum ersten der bischoff vō wurnh der
bischoff vō Spier vñ der durschmeister

Dar nach die jungen fursten von bad
herzog hans von sachsen. Herzog
Frederich von sachsen herzog Ern
sten sone herzog Caspar von Bey
ern herzog Ruprecht vñ herzog
hans von Bayern vñ herzog Kar
le von Gellen.

Item hie sych Albrecht marckgrau
vō Brandenburg zu für dragen vff
eyn stult in die kirchen.

Item herzog albrecht vō meysen vñ
marckgrau Albrecht vō badē word
geordnet in stat des marckhalcks vñ

Aachen város tiszteletreméltó ta
nácsáé hajón érkezett 6 személyel.

Meldburg város tiszteletreméltó
tanácsáé 9 lóra fogadott szállást.

A Thuringia-beli Mühlhausen tiszte
letreméltó tanácsáé 3 lóval érke
zett. Velük jött egy szentírásdoktor is.

Antwerpen város tiszteletreméltó
tanácsáé hajón érkezett 15 sze
mélyel, köztük egy lovag és egy doktor.

A svábföldi Bieberbach város jegy
zője a tanács által 2 lóval.

Leutzelburg tiszteletreméltó taná
csáé hajón érkezett 32 emberrel.
Köztük egy gróf, 4 lovag és a vá
ros polgármestere. /26/
Koblenz, Wesel és Boppard város
tiszteletreméltó tanácsáé 12 sze
mélyel hajón érkezett.

Annak rendje, hogy a mi legkegyelmesebb
urunk, a római császár a választófejedelmek
kel, az egyházi és világi fejedelmekkel együtt
hogyan ment el a felséges és főméltóságú feje
delemnek, Miksának ó császári felsége ilyen
kedves fiának, Ausztria és Burgundia főherce
gének etc. királlyá választására, és hogyan
tartották azt meg.

Akkor feltűnően nagyszámú lovag,
nemes és fejedelmi követ a
Szent Bertalan plébániatemplom
bejáratához ment, utánuk a
méltóságos grófoknak és bárók
nak szintén igen nagy száma.
Utánuk heroldok és címerhordozók
címeres gúnyájukban.

Majd a főtisztelendő és méltóságos egyházi
és világi fejedelmek.

Elsőként a wormsi püspök, a
speyeri püspök és a Német Lo
vagrend nagymestere.

Azután az idősebb badeni fe
jedelmek. Hans szász herceg,
Frigyes szász herceg, Ernst
herceg fia. Gáspár bajor her
ceg, Ruprecht és Hans bajor
hercegek, valamint Károly gel
lerni herceg. Albert branden
burgi őrgróf egy székben vi
tette magát a templomba. /27/
Albert meissen herceg és Al

Hoffmeysters platz tume vñ ordnung
zu schaffen vor dem folck vñ die furst
vñ der herren rede ygliche nach ordnung
in syne stadt zu stellen.

Te gengen die fursten zu der kuchen
in yren kostparliche gulden vñ syden
stucken. Doch nvt in der ordnung als
sye us der kuchen gingen.

Zu erst gung Philips pfaltzgrawe by
Kin. vñ kurfurst vff die rechte hant vñ
neben yem Maximilian Erzhertzog
zu Osterreich vñ Burgundien r.

Te dar nach der Erzbischoff vñ trier
kurfurst. Dar nach gung hertzog ernst
vñ sachse kurfurst vñ drug Das bloß
swert der keiserliche maiestat fur als
syn. Erzmarschalk.

Dar nach gung vnser allernedigste
her der Romische kaiser vñ neben
yem zu der rechte hant der Erzbischoff
von Mentz kurfurst. Zu der lyncchten
hant der Erzbischoff von Colen kura
furst. Also gung man in die kirche by
in den chöre.

Item der keiserlichen maiestat gingen
nach der bischoff von Bamberg Der
bischoff von Ayspurg der bischoff von
Eyssteten. Graue drug von werden
berg mie vieln andern graue vñ herren.

Item als man vñ der lüben gung
vñ die messe anfang. Do gung fur der
Erzhertzog Maximilianus vñ Osterreich
hat synen Erzhertzogs hude vff
syner gnaden hude. Dar nach der Erzbischoff
vñ Trier. Dar nach der pfaltz
grawe. Dar nach hertzog Ernst von
sachsen. Dar nach der Erzbischoff vñ
Mentz vñ der Erzbischoff vñ Colen
neben yem vud furten yem in syn stadt
wie her nach volget.

Te stunt vnser gnedigster her der kaiser
vff der syten neben dem altar do man
die epistel leset. In dieser ordnung.

Te syn keiserlich maiestat zu erst eyner
stafeln hider dan yre andern kurfurste
Dar nach zu der rechten hant der hoch
wirdigste Bertoldus Erzbischoff zu
Mentz kurfurst. Dar nach der hochge
born furst Philips hertzog von Bays
ern pfaltzgrawe r. vñ kurfurst vñ
hyelt den apfel.

Dar nach der hoch geborn furst Max
milian Erzhertzog zu Osterreich r.

Item zu der lyncchten syten stunde der
hoch wirdigste furst der Erzbischoff vñ
Colen. Dar nach der hoch geborn furst
hertzog Ernst von sachsen kurfurst.

Dar nach der hoch geborn furst albrecht
marckgrawe vñ Brandenburg kurfurst.

bert badeni örgróf a marsall
és az udvarmester szerepében
helyet és rendet csináltak a
nép előtt, hogy a fejedelmeket
és urakat a rend szerinti helyükre állítsák. A fejedelmek
pazar ékszercikkel és selyem-
ruháikban mentek a templomba.
Ugyanebben a rendben jöttek
kifelé is. Elsőnek ment Fülöp
rajnai palotagróf és választófejedelem,
jobb kéz felől. Mellette Miksa, Ausztria és Bur-
gundia etc. főhercege. Ezután következett
a trieri érsek, választófejedelem. Utána ment
Ernst szász herceg és választófejedelem,
és vitte a meztelen kardot a császári felség
előtt, mint főmarsallja.

Ezután jött a mi legkegyelme-
sebb urunk, a római császár.
Mellette jobb kéz felől a main-
zi érsek, választófejedelem;
bal kéz felől a kölni érsek,
választófejedelem. Így mentek
a templomba a kórusig. /28/
A császári felség mögött ment
a bambergi püspök; az augsburgi püspök;
az eissteteni püspök; Werdenberg Hugo sok
más gróffal és úrral. Így tehát kimentek a
sekrestyéből /29/ és a mise elkezdődött.
Elöl ment Miksa ausztriai főherceg,
főhercegi kalapja kegyelmes fején volt. Utána
a trieri érsek, majd a palota-
gróf, Ernst szász herceg, a
mainzi és a kölni érsekek
egymás mellett, és úgy vezet-
ték őket a helyükre, ahogyan
itt következik.

Kegey urunkat, a császárt
az oldalának arra az oldalára
vezették, ahol a szentleckét fel-
olvassák. Ebben a rendben.
Ő császári felségét egy lépcsőfokkal följebb
/helyezték el/, majd utána a többi vá-
lasztófejedelmet. Jobb kéz
felől tisztelendő Bertold
mainzi érsek, választófejedelem. A méltóságos fejedelem,
Fülöp bajor herceg palotagróf etc. és választófejedelem;
és tartotta az almát.

Utána következett a méltóságos fejedelem, Miksa Ausztria
etc. főhercege. Ugyanígy balkéz felől álltak
a főtisztelendő fejedelem, a kölni érsek.
Utána a méltóságos fejedelem, Ernst szász

Item vor dem marschalck stunde Pbil
lips her zu winzburg vñ hiele die zepter
Ic gegen vñ hern allernüchste hern
de keiser vber mitte ym chore der Ketz
bischoff vñ Trier kurfürst in syner ois
Denunge. Ic vff der selben syten wort
gestellet die geistlichen fürsten
Der bischoff von Bamberg
Der bischoff von Worms
Der bischoff von Eystetten

Der bischoff von Spire.

Der bischoff von Meyssen.

Der dutsch meyster.

Der Apt von solda.

Der dumdech von Aenz.

Item gegen dem bischoff von Baim
berg vber stunden. Der bischoff von
Verdun. Der bischoff von Camerich.
Item der wiskbischoff des bistums zu
Aenz sang die hochmesse mit synen ca
pellanen von dem heilige geist.

Ic der Erzbischoff von Trier drug
der keyserlichen maiestat das euangeli
um buch das er das kost vñ das pacem
Item vff der syten do man das euange
lium leset stunden disse fürsten.

Item herzog Albracht von sachsen.

Ic herzog Caspar von Beyer Gra
ue zu seldenz.

Herzog henrich von Brinshwig.

Herzog Frederich von sachsen.

Marchgraue Albrecht von Baden.

Marchgraue Cristoffel von Baden.

Herzog Hans von Beyer Graue zu
Spanberch.

Herzog Hans von sachsen.

Wilhelm Lantraue vñ hessen zu
Cassel.

Wilhelm Lantraue von hessen gra
ue vñ lanzenfeldbogen vñ vñ sygedan

Der fürsten Botschafft.

Item herzog Sigemonts Botschafft
von Osterreich.

Herzog Albrechts von Beyer zu
monchen Botschafft.

Marchgraue Hans von Branden
burgs Botschafft.

Der Bischoff von Luni.

Herzog Jorgen vñ Beyer Botschafft

Item des herzogen von Lottingen
Botschafft.

Item der herzog von gellen stunde

fürder dem herzogen von Osterreich.

Frederich marchgraue vñ baden stunde

synder dem Erzbischoff von Trier.

Item do die keyserlich maiestat zu
opfer ging Do ging vor yem der Ketz
bischoff von triere bis an den altar.

herceg, választófejedelem. A méltóságos
fejedelem, Albert brandenburgi őrgróf,
választófejedelem. A marsall előtt állt
weinsbergi Fülöp úr, és tartotta a jogart.
Legkegyelmesebb urunkkal, a császárral
szemben a kórus közepén a trieri érsek, válasz
tófejedelem, a rend szerint. A maguk oldalára
voltak állítva /30/ továbbá az egyházi fe
jedelmek:

A bambergi püspök

A wormsi püspök

Az eisstetteni püspök

A speyeri püspök

A meisseneni püspök

A Német Lovagrend nagymestere

A fuldai apát

A mainzi káptalan dékánja

A bambergi püspökkel átellen
ben álltak továbbá: a verduni
püspök; a kammerichi püspök. A mainzi püs
pökség segédpüspöke énekelte a nagymisét
káplánjaival együtt a Szentlélekről. A trieri
érsek tartotta az evangéliumos könyvet a császár
felségnek, hogy az megcsókolja és békecsók
ot váltson vele. Azon az oldalon, ahol az
evangéliumot olvassák, álltak a következő feje
delmek:

Albert szász herceg

Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf

Henrik braunschweigi herceg

Frigyes szász herceg

Albert badeni őrgróf

Kristóf badeni őrgróf

Hans bajor herceg, panheimi gróf

Hans szász herceg

Vilmos hessen-kasseli tartománygróf

Vilmos hesseni tartománygróf,

katzenellenbogeni és ziegenhaini gróf

A FEJEDELMEK KÖVETEI

Zsigmond ausztriai herceg kül
döttsége

A müncheni Bajorország

hercegének, Albertnek küldöttsége /31/

Hansen brandenburgi őrgróf kül
döttsége

Linne püspöke

Jorgen bajor herceg küldöttsége

A lotharingiai herceg küldöttsége

A gellerni herceg az osztrák

herceg mögött állt.

Frigyes badeni őrgróf a trieri

érsek mögött állt.

Amikor a császári felség ada
kozni ment, előtte ment a trieri érsek

az oltárig.

Item der Erzbischoff von Mentz. vñ
der Erzbischoff von Colten furten
vñ hern aller gnedigste hern den Rom
schen keyser zu dem altar. Vñ gync
vñ nach hertzog Philips pfaltzgraff
vñ kurfurst. Hertzog Ernst von sach
sen kurfurst. Marchgraue Albrecht vñ
brandenburg kurfurst. Dar nach der
hoch geborn furst Maximilianus erz
hertzog zu Osterreich Burgundien. 12.
Item vñ her aller genedigster her der
Kon sche keyser op. ert zum ersten dar
nach der Erzbischoff von Triere. Dar
nach der Erzbischoff von Mentz wie
obsteet.

Item als man das Sanctus an hude
zu syngen do nam Schenck Cristoffel
von Lymburg dem Romischen keyser
die keyserliche krone abe.

Item her Philips von Selmick cyn
erbtuch, es vñ kuchenmeister des hei
ligen Romischen richs hielt den apfel
der keyserlichen maiestat vñ des pfaltz
grauen wegen.

Item her Sigemont von Bappensym
Erbtuchschalk des künigen Romische
richs hielt das swert nyd der gesturte
die spitz zu der erden vñ des hertzoge
von sachsen wegen.

Item Schenck Philips her von win
spurg hielt den zepter als cyn Erbtuch
mercer von des marchgrauen wegen.

Item als der priester das heilige sacra
ment genossen hatte satze man dem kei
ser syn keyserliche krone widder vñ syn
heubt. Vñ der hoch geborn furst her
zog Ernst nam das swert widder in
syn hant vñ hielt das zu berge wie er
für vergliche getan hatte. So hielt der
pfaltzgraue den gulden apfel als cyn
Erztuch des Romischen richs.

Item nach der messe wart gesungen. vñ
in sancte spüs. vñ gingen die sechs
kurfursten an den altar vñ swozen zu
samen eyner eyde vñ das euangelium
dar nach gync vñ her aller gnedigster
her der keyser myr den sechs kurfursten
in syner ordenunge in die libery zu rathe
vñ waren vollenschaffen dar in bi
eynander cyn stunde lang. oder me.

A mainzi érsek és a kölni ér
sek vezette legkegyelmesebb
urunkat, a római császárt az
oltárhoz. Mögötte mentek Fül
löp herceg palotagróf és vá
lasztófejedelem, Ernst szász
herceg, választófejedelem, Al
bert brandenburgi örgróf, vá
lasztófejedelem. Utána a mélt
óságos fejedelem, Miksa Auszt
ria, Burgundia etc. főhercege.
Legkegyelmesebb urunk a csá
szár áldozott elsőnek. Utána
a trieri érsek, a mainzi ér
sek, ahogy fentebb áll. Ami
kor a Sanctust elkezdtek é
nekelni, Limburgi Schneck
Kristóf a római császár fejé
ről levette a császári koronát.
Selmick Fülöp úr, a Szent
Római Birodalom örökös asz
talnoka és szakácsmestere
tartotta az almát a palota
gróf révén. /32/

bobenheimi Zsigmond úr, a
Szent Római Birodalom örö
kös marsallja tartotta a kar
dot, hegyével a föld felé
fordítva; a szász herceg ré
vén. Weinsbergi Schenck Fülöp
tartotta a jogart, mint örö
kös kamarás; az örgróf révén.
Amint a pap részszült a szent
ségben, újra a császár fejére
tették császári koronáját.
És a méltóságos fejedelem,
Ernst herceg újra kezébe vet
te a kardot és hegyével fel
felé tartotta, ahogyan előbb
tette. Így tartotta a palota
gróf is az arany országalmát,
mint a római birodalom fő
asztalnoka. A mise után a Veni
Sanctét énekeltek. A hat vá
lasztófejedelem az oltárhoz
ment és mindnyájan esküt tet
tek az evangéliumra. Ezután
legkegyelmesebb urunk, a csá
szár a hat választófejedelem
mel együtt ugyanebben a rend
ben a sekrestyébe vonult ta
nácskozni. Ott maradtak egy
mással egy óra hosszat, vagy
még többet.

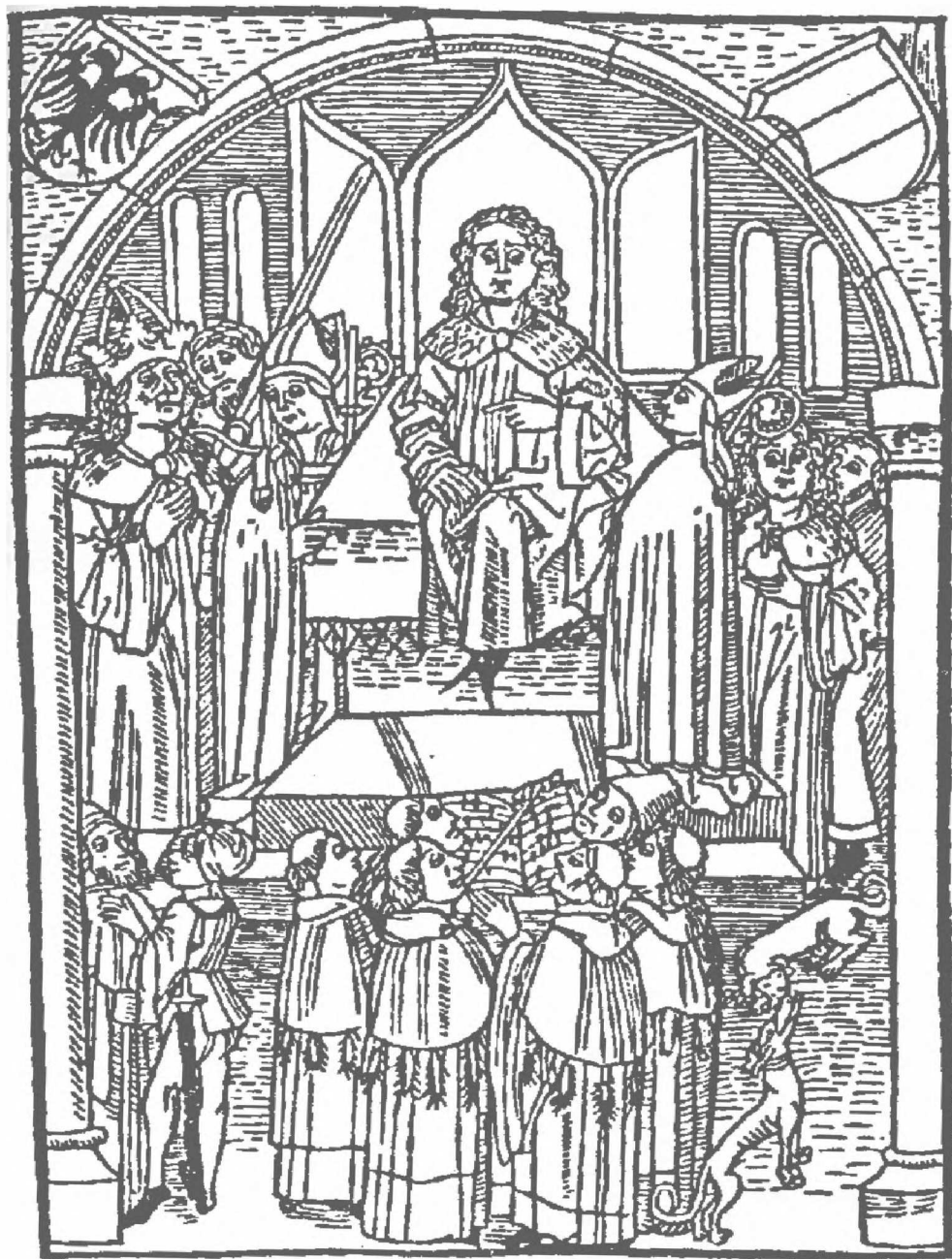

Dar nach so rieß man den andern fur-
 sten wie sye in der ordnung stunden
 vñ auch vieln graue wie her nach stet
 Auch zwen notarien das sye solten zu
 ersten gezeugniß geben so das die fur-
 fursten eintrachtlich vñ mercklicher vr-
 sachen den allerdurchtuchtigsten furste
 Maximilian Erzhertzog zu Osterreich
 vñ Burgundien zc zu eynem Rom-
 schen konig gekorn haben. Zu dem an-
 dem mal das vnser allernedigster her
 der keyser das bewilliget hat. Zu drit-
 das der egnant Maximilian Erzhert-
 zog solches an sych genömen hat.
 Item wart geschicket vñ dem Rade der
 kurfursten vñ der libery. Der Erzbis-
 schoff von Colten kurfurst. Der pfaltz-
 graue kurstin st. vñ hertzog Ernst von
 sachsen kurfurst. zu dem gnanten hoch
 gebornen fursten Maximilian. Erzh-
 bertzog zc. yem zu sagen wie er gekor-
 nen sy zu eynem Romischen konig. vñ
 gung yem zu eynem sichten der pfaltzgra-
 ue zu der andern hertzog Ernst. vñ
 der Erzbischoff von Colten gung yem
 fur. Sñ furten also den gnantē Maxi-
 milian Erzhertzog zu vnserm gene-
 digsten hein dem Romischen keyser vñ
 zu den andern kurfursten fursten vñ
 hein in die libery.

Dar nach brachten die kurfursten sa-
 mentliche yem vñ der libery vor den al-
 tar. Do gung yem der Erzbischoff vñ
 Mentz vñ der rechten syten. Vñ der
 Erzbischoff von Colten vñ der linckē
 syten. Der keyser vñ der Erzbischoff
 von Trier vñ die andern kurfursten
 gungen yem nach.

Do lasz der wibschischoff vor dem altar
 vber yem vñ eyn buch etliche collecten.
 vñ besprehet yem myt wibewasser. vñ
 also zoch man yem vñ synen rock der
 wart dem glockener als von alter her
 komen ist. vñ wart mit eynem gro-
 ßen kleide beclerdet vñ eyn gro-
 ße gethone von aller fursten trömeren die alle
 sampt vñ dem leitener vor dem chere
 stunden. vñ eyns males myt allen
 trömpen vñ claretten aufungen zu
 trömeren. So sarzt man yem vñ den
 altar vñ da hub man an zu synge vñ
 vñ der orgeeln zu spielen den lobsang.
 Te deum laudamus. Do stunden dyc
 geystlichen kurfursten also neben yem

Ezután úgy hívtak be más fejedelmeket,
 ahogyan a szertartásrend szerint álltak,
 valamint sok grófot, ahogyan
 itt majd következik és két
 jegyzőt, akiknek tanuskodniuk
 kellett először is
 arról, hogy a választófejedelmek
 egyetértettek
 a nyilvánvaló okokban, hogy a legfel-
 ségesebb fejedelmet, Miksát,
 Ausztria, Burgundia etc. főherceget római
 királlyá koronázzák. Másodszor arról, hogy
 legkegyelmesebb urunk, a császár
 az engedélyt megadta. Harmadszor,
 hogy fent-
 nevezett Miksa főherceg a maga részéről
 ezt elfogadta. Ezután a választófejedelmek
 sekrestyebeli tanácsából kiküldetett
 a kölni érsek, választófejedelem,
 a palotagróf, választófejedelem és Ernst
 szász herceg, választófejedelem
 a fentnevezett méltóságos fe-
 jedelemhez, Miksa főherceghez
 etc., hogy mondják neki: római
 királlyá választották. Egyik
 oldalán a palotagróf ment, a
 másikon Ernst herceg és a kölni
 érsek ment előtte. Így vezet-
 ték tehát a fentnevezett Miksa
 főherceget kegyes urunkhoz a
 római császárhoz, és a többi
 választófejedelemhez, fejede-
 lemhez és úrhoz a sekrestyébe.
 Ezután a választófejedelmek
 együttesen az oltár elé vitték.
 Jobbján ment a mainzi érsek,
 balján a kölni érsek. A csá-
 szár, a trieri érsek és a töb-
 bi választófejedelem mögöttük
 ment. A segédpüspök ott az ol-
 tár előtt néhány kollektát ol-
 vasott föl egy könyvből, és
 meghintette őt szenteltvízzel.
 Levették felsőruháját és a ha-
 rangozónak adták át, aki az
 oltárhoz jött. Királyi ruhába
 öltöztették. Az összes fejede-
 lem, akik mindannyian együtt
 álltak a kórus előtti felolva-
 sós helyen, nagyhangon éltette.
 Egyszerre megfújták az összes
 trombitát és claretet. /33/ Az ol-
 tárra ültették, majd énekelni
 és orgonán játszani kezdték a
 Te Deumot. Mellette álltak tehát
 az egyházi választófejedelmek:

2. ábra: I. Miksa római királyként, 1486
(Stuttgart, Drucker der Wahl)
(Eredeti képméret: 200x137 mm)

Der Erzbischoff von Mentz vff eyner syten vñ der erzbischoff vñ Colen uff der andern syten. Der Erzbischoff vñ Trier gegen yem vber. Vñ fier allergnedigster her der keyser stundt mit sampt den weltlichen kurfürsten neben dem altar in eym stule.

Item do derte des Erzbischoffe von mentz kantzler doctor pffister eyn redde vñ befale das man solte durch befele vnser gnedigsten hern des keyser vñ der kurfürsten den konig für eynen konig haben vñ nennē.

So diß alles vollbracht was, do yng man in disse ordnung wie man in der kirchen gestanden was Nemlich vnser gnedigster her der keyser in vnser keyserlichen kōspartischen kronen cappē vñ cleydung. Vñ die kurfürsten in yren gnedigsten kurfürstliche c. adung so sich zu der erwelunge eyns Rōmische koniges gebort. vñ der kirchen mit vnserm aller gnedigsten hern dem keyser vñ vnserm gnedigsten hern dem rōmischen konig.

Item neben vnserm gnedigsten hern dem keyser ist gangen der aller durchsuchtigste fürst Maximilian Rōmischer konig vñ der keyser vñ der erzbischoff von Colen vñ neben dem keyser vñ der rechten syten der Erzbischoff von mentz. Vñ nehest vor dem keyser ynggen die drey weltlichen kurfürsten. Der pfaltzgrauē zu der rechten hant vñ drug den apfel. Vñ neben dem ynggen hertzog Ernst von sachsen kurfürst in der mitte vñ drug das bloß swert. Vñ neben dem drug man marchgraff Albrecht vñ Brandenburg kurfürst vñ synem stule vñ den zepter vor der keyserlichen maiestat. Vñ vor den drien ging der erzbischoff vñ trier vñ vor den gung hertzog Albrecht vñ sachsen vñ hertzog hennich vñ brunswig. Vor den hertzog hans von beyern vñ Frederich hertzog ernst son vñ sachsen Vor den hertzog caspar vñ Bayern graue zu seltenz hertzog hanssen hert; o J erste son. Vor den alle ander fürste grauen vñ hern in der ordnung bis in des keyser hof. Also was die erwelung gescheen vñ donerstag nach Inuocavit. Anno. M. cccc. lxxvi. Deo gratias.

a mainzi érsek az egyik oldalon, a kölni érsek a másik oldalon. A trieri érsek vele szemben. Legkegyelmesebb urunk, a császár a világi választófejedelmekkel együtt az oltár mellett székekben ült.

Ezekután a mainzi érsek kancellárja, doktor Pfeffer beszédet mondott, és kihirdette, hogy kegyes urunk, a császár és a választófejedelmek parancsára a királyt királynak

kell elismerni és nevezni.

Így végeztetett el minden.

Abban a rendben mentek, amilyenben a templomban álltak.

Nevezetesen: kegyes urunk, a császár pompás császári koronájával, palástjában és ruházatával. Valamint a választófejedelmek pazar választófejedelmi díszükben mentek ki a templomból legkegyelmesebb urunkkal, a római királlyal, úgy ahogy egy római király választásához felöltöztek.

Kegyes urunk, a császár mellett ment

a legfelségesebb fejedelem,

Miksa római király

baloldalt, valamint a kölni érsek.

A császár mellett

jobboldalt a mainzi érsek.

Közvetlenül a császár előtt

a három világi választófejedelem.

A palotagróf jobb kéz felől, és vitte

az almát. Mellette Ernst szász

herceg, választófejedelem kö-

zépen, és vitte a meztelen

kardot. Mellette vitték széken

Albert brandenburgi őrgrof

választófejedelmet és a jogart a császári felség

előtt. Hármuk előtt ment a

trieri érsek. Előtte ment

Albert szász herceg; Henrik

braunschweigi herceg; Hans

bajor herceg; Frigyes

szászországi Ernst herceg fia;

előtte Gáspár bajor herceg,

Veldenzi gróf; Hansen herceg,

Ernst herceg fia. Mind-

nyájuk előtt a többi fejedelmék,

grófok és urak a szer-

tartásrendnek megfelelően a

császár palotájáig. Ime,

hogyan történt a választás in-

vocavit utáni csütörtökön. /34/

Anno LXXXVI Deo gratias.

Off sonntag Reminiscere gyng vnser
aller gnedigster her der keyser mit dem
kurfürsten vnd andern fürsten in dye
pfaltzrechen zu sant Bartholomeus
vnd lies da ein heilich schöne begeng-
niß ihun suer swester vnd beyder für-
sten von sachsen herzog Ernst des
kurfürste vñ hertzog Albrecht liebte
mutter die in der ync verseynde was der
got genader ē. Sind stunde vnser aller
gnedigster her keyser mit den fürsten in
der kirchen in solicher ordnung.

Off der rechten sijden des choirs stunde
vnser allergnedigster her der kays-
ker. Dar nach vnser gnedigster her
der kaysche konig Maximilianus.
Dar nach der Erzbischoff vñ Mentz-
Der Erzbischoff von Colen. Der
Pfaltz graue. Hertzog Ernst von sach-
sen. Der graue von Sorn Lyn dume-
dechant vñ Straisburg. Hertzog Al-
brecht von sachsen. Hertzog Caspar vñ
Beyern. Marcgrau Crisoffel vñ Biern
Probst zu vnser libe frauwē zu mentz
vñ Senger des hohen stiftes zu mentz.
Wilhelm lantgrau zu Hessen. Der
Bischoff von Worms. Der bischoff von
Spir. Der Erzbischoff von Triere
stunde in syme stule mitē in dem chors
gegen dem keyser in syner ordnung.
Vnd wie die fürsten in der ordnung
stunden also gingen sye auch zu opfer
nach eyinander.

Do solich begengniß gethan was da
ging vnser allergnedigster her der keyser
wider keyme in synen hoff vnd ging
neben yem vnser aller gnedigster her
der kaysche konig. Der Erzbischoff
von Mentz vñ der Erzbischoff von
Colen.

Te neben hertzog Ernst von sachsen
kurfürste ging der pfaltz graue vñ
grau vñ Sorn dumedechant zu strais-
burg vñ fürten yem zwischen yem beyde
Te neben hertzog Albrecht vñ sachsen
ging hertzog Caspar vñ Biern graff
zu feldentz vñ marcgrau Crisoffel
von Baden vñ fürten yem zwischen
yem beyden. Dar nach ander fürsten
grauen vñ hern vñ gingen also in

Reminiscere vasárnapján /35/
legkegyelmesebb urunk, a császár a választófejedelemmel
és a többi fejedelmekkel együtt
a Szent Bertalan plébániatemplomba
ment, és ott egy gyönyörű
szép gyászszertartást tartatott
az ő nővéérért. Mindkét szászországi
fejedelemnek, Ernst herceg,
választófejedelemnek és
Albert hercegnek édesanyja volt
az, aki ekkor elhalálozott. Az
Úr legyen irgalmas hozzá etc.

Legkegyelmesebb urunk, a császár
a fejedelmekkel együtt a következő
rendben állt a templomban.

A kórus /36/ jobb oldalán állt
legkegyelmesebb urunk, a római
császár, valamint kegyes urunk
Miksa római király. A mainzi
érsek. A kölni érsek. A palota-
gróf. Ernst szász herceg. A
zolleni gróf. Egy káptalani dé-
kán Strassburgból. Albert szász
herceg. Gáspár bajor herceg.
Kristóf badeni őrgrof. Ruprecht bajor
herceg. A mainzi Miasszonyunk templom
prépostja és a mainzi székeskáptalan
énekese. Vilmos hesseni tartománygróf.
A wormszi püspök. A speyeri püspök.
A trieri érsek a kórus közepén állt
stólájában, a császárral szemben a
szertartásrend szerint. És ahogyan álltak
a szertartásrendi szerint a fejedelemnek,
úgy járultak egymás után
a szentáldozáshoz is.

Így zajlott le ott a gyász-
szertartás, utána legkegyelme-
sebb urunk a császár újra visz-
zatért palotájába. Mellette
ment legkegyelmesebb urunk a
római király, a mainzi érsek
és a kölni érsek.

Ernst szász herceg,
választófejedelem mellett ment
a palotagróf, egy zollerni gróf és a
strassburgi káptalan dékánja.
Őt magát (ti. a szász herceget)
a kettő között vezették. Ugyan-
úgy Albert szász herceg mellett
ment Gáspár bajor herceg, veldenzi
gróf és Kristóf badeni őrgrof.
Őt magát a kettő között vezet-
ték. Utánuk a többi fejedelem,
gróf és úr,

der oeffnunge bis in des keyseris hof
do syden sye sych

Vff samstag nach dem sondag Leta
re lyef sych der hochgebom furst Al
brecht marchgrau von brandenberg
vff syner herberge vff synem stule nach
syner gewonheit dragen in das predi
ger closter. Vnd desselben dages vmb
die vierde vwer nach myttage starp er
selglichen in dem selben closter dem
gorgenade.

Vff den sondag Judica. ließ man yem
eyn herlich loblich begengnuß thun zu
den predigern vñ stunde syn lychnam
vff der baren vnd dar vber lag gedecet
eyn groß kostlich swartz seyden fluelen
stuck. vnd dar vff eyn wiß syden cruz
gemacht. vñ dar neben brant. xxxvj.
kerzen vngewerlich.

Also quam vnser aller gnedigster her
der Romische keyser. vnd der Romische
konig Maximilian mit sampt den an
dern kurfursten. furst. grauen vñ herren
in die byrchen vnd begyngen yett fast
herlich. vnd stunden in yrer ordenung
als her nach volger.

Vff der rechten syten des chores stunde
zum ersten die keiserliche maiestat vnd
vñ yem der Romische konig maximilian.
Dar nach der Erzbischoff von
metz kurfurst. Der Erzbischoff von
Cohen kurfurst. Dar nach der pfaltz
grau kurfurst. Vnd dar nach hertzog
Ernst von sachsen kurfurst. Dar nach
Der bischoff von humberg. Nach dem
hertzog Albrecht vñ sachsen. Dar nach
Der bischoff vñ Eystetten. Der bischoff
vñ Strassburg. Der bischoff vñ Spire
Der bischoff vñ meissen. hertzog Ru
precht vñ beyern. dumber vñ Senger
des hohen Stiffts zu metz. Dar nach
marchgrau Frederich von baden pro
thonotarius etc. Der bischoff vñ worms
Der durtzmeyster.

Der Erzbischoff vñ Triere kurfurst
stunde in synem stule mytten in dem
choire gegen dem keyser in syner orde
nung.

Vff der lyncken syten des chores stunde
Der Erzbischoff von Gran admini

és a szertartás szerint
mentek a császár palotájáig,
ott szétváltak.

Letare vasárnapja utáni szombaton /37/ a méltóságos fejedelem Albert brandenburgi örgróf szokása szerint szállásáról székében a domonkosok kolostorába vitette magát. Ugyanezen a napon délután négy óra körül békében elhunyt ugyanebben a kolostorban. Az Úr legyen hozzá irgalmas.

Judica vasárnapján /38/ fényes gyászszertartást rendeztek neki a domonkosoknál. Holtteste ravatalon feküdt, nagy pompás fekete selyemmel volt letakarva, arra pedig fehér selyemből egy kereszt ráhímezve. Mellette szüntelenül 36 gyeritya égett. Jött tehát legkegyelmesebb urunk, a római császár és Miksa római király tehát a többi választófejedellemmel, fejedellemmel, grófokkal és urakkal együtt a templomba pompával gyászünnepet tartani, és ebben a rendben álltak, ahogy itt következik. A kórus jobb oldalán /39/ állt először is a császári felség, és mellette Miksa római király.

A mainzi érsek, választófejedelem, a kölni érsek, választófejedelem. A palotagróf, választófejedelem. Majd Ernst szász herceg, választófejedelem. A bambergi püspök. Albert szász herceg. Az eisstetteni püspök. A strassburgi püspök. A speyeri püspök. A meissenai püspök. Ruprecht bajor herceg, a mainzi székeskáptalan kano-nokja és énekes. Frigyes badeni örgróf, protonotárius etc. A wormszi püspök. A Német Lovagrend nagymestere. A trieri érsek, választófejedelem székében ült a kórus közepén a császárral szemben, az őt megillető helyen. A kórus bal oldalán álltak: az esztergomi érsek, Salzburg adminisztrátora etc. /40/

Kratos zu Salsburg. C. Marchgrau
Cristoffel von Baden Herzog Freder
rich von Sachsen Herzog Ernst son
Herzog Caspar von Bayern granc zu
feldenz Marchgrau abbrecht. Bad
Herzog Hans von Sachsen Herzog
Ernst son. Wilselin kantzgrau zu
Hessen zu Cassel.

Dar nach Herzog Spegemonts boi
schafft von Osterreich mit andern gesch
chten boi schafft der fursten.

Vnd also in dieser ordenung wie sye
stonden gingen sye zu altar czu opfer
zwey mal.

Do die messe vñ was wart der march
grau sellger also mit der baren oder
beyden. bedeckt mit dem swartzem sp
n stark durch ertlich grauen vnd edel
ge cragē us der kirche bis in das schiff dar
in man yett hem in syn lant fire solt.

Vnd gyngen der baren oder lych fur
die dry oden Barfisher Frauen br
der vnd hart vor der baren gyngen die
prediger hem vnd harte peglicher eyn
grois weissen fertz in syner hant vnd
do by worden getragen durch d
genanten marchgrauen dyener weissen
suckelen oder rhorzen wol vff die .gC.
oder mee vngewerlich.

Te nach der baren vñ procession vol
get vnser aller gnedigster herr k
er vnd vnser gnedigster herr der Romis
Konig vnd alle ander kurfursten furste
Bischoff Grauen vnd hern wie sye zu
der begengnyß waren gewest. Da an
das schiff vnd vom schiff wider in der
selben ordenunge bis in des keijers hoff
vñ herberge alle zu fust. Do schyden
sye sych. Got der almechtige sy yem ge
medig vnd barmhertzig.

Kristóf badeni örgróf; Frigyes
szász herceg, Ernst herceg
fia; Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf;
Albert badeni örgróf; Hans szász herceg,
Ernst herceg fia; Vilmos hessen-
kasseli tartománygróf.

Továbbá Zsigmond ausztriai
herceg követsége a többi fejedelmek
által küldött követséggel együtt.
Ebben a rendben tehát, ahogy álltak,
mentek az oltárhoz másodsor is adakozni.

A megboldogult örgrófért mondott
miséről néhány gróf és
nemes vitte ki a ravaltal a
fekete selyemmel letakart
holttesttel együtt a templomból a hajóig,
amelynek haza kellett vinnie őt.

A ravatal és a holttest előtt
a következő három rend ment:
a női és férfi sarutlanok, közvetlenül
a ravatal előtt pedig a domonkosok.
Mindegyikük egy nagy viaszgyertyát tartott
a kezében. A fentnevezett örgróf szolgái
40 viaszfáklyát vittek mellette, vagy még
többet. A ravatal és a halotti
menet után következett legkegyelmesebb
urunk, a császár, kegyes urunk, a római király
és az összes többi választófejedelem,
fejedelem, püspök, gróf
és úr, ahogy a gyászszertartáson voltak,
egészen a hajóig, és a hajótól újra
a szertartásrend szerint a császár
palotájáig és szállásáig,
mindnyájan gyalog. Ott szétváltak.
A mindenható Isten
irgalmazzon neki, és legyen
könyörületes hozzá.

1 Január 20.

2 A Hunyadi Mátyás és III. Frigyes közötti 1463-as soproni béke értelmében Frigyes viselhette a magyar királyi címet is.

3 Az eredeti szövegben a "Compter" szó is szerepel – esetleg a francia "comte" – gróf, vagy comte – grófi rangot adó földbirtok megfelelője.

4 Február 14-én

5 Az eredeti szöveg itt a "belehnen" igét használja, ami hűbéradományt, vagy valamilyen tisztséggel való felruházást jelent. Wiesflecker művében olvasható, hogy ezen a napon a császár regáliákat ardmányozott Mainznak és Kurpfalznak, miáltal a választásban való részesedésük lehetővé vált. Wiesflecker forrása ebben a tárgyban: Jonssen Johannes Frankfurts Reichkorrespondenz II. 434. ff. Freiburg im Breisgau, 1872. Tekintettel azonban arra, hogy a szöveg a választási szertartásra korlátozódik, másik értelmezési lehetőségként a császár által a megnevezettek számára – ideiglenes jelleggel – adatott kíséret kínálkozik.

6 Itt a "Ringraf" titulus is szerepel

7 Az eredeti szövegben "Junggraf zu Manderscheidt" szerepel

8 I.d. a 7. sz. jegyzetel

9 A "Wildgraf" cím a Nahegau-i régi úri nemzetséget illette meg a XV. sz.-ban kihalt férfiágon. Címét a rajnai gróf örökölte. Az itt szereplő Jakab alkalmasint a Nahegau-i nemzetség utolsó férfiága volt.

- 10 Ld. a 6. sz. jegyzetet.
- 11 Ld. a 7. sz. jegyzetet.
- 12 Ld. a 7. sz. jegyzetet.
- 13 A szövegben „Jungherr” szerepel
- 14 „Burggraf”: királyi vagy püspöki városokban kb. az ispánnak megfelelő tisztség („várnagy”), később általános hivatalai cím lett belőle.
- 15 Ld. a 6. sz. jegyzetet.
- 16 Neve mellett itt még a „ruwegraf” cím is szerepel
- 17 Ld. a 5. sz. jegyzetet.
- 17a Valószínűleg sajtóhiba „Graue Hans von werdenburg” – azaz Hans werdenburgi gróf – helyett
- 18 Mivel egy sorban van vele, nem világos, hogy új ember, vagy Melo-i Hugora vonatkozik
- 19 Nem éppen hízelgő titulus!
- 20 Az eddigi fordítás logika szerint „portugáliai”-t kellett volna írnom, ezt a megoldást azonban itt jobbnak érzem
- 21 A szövegben „loet her” szerepel
- 22 A két utóbbi személy neve a braunschweigi herceg csoportjában található, de az ajándékozás említése után. Mivel minden önállóan érkező személy kíséretével együtt jól elkülönítve, sorkihagyással található a szövegben, minden valószínűség szerint Henrik braunschweigi herceg kíséretében voltak, igaz, vele azonos hercegi rangban. (Hacsak nem tételezzük fel, hogy a nyomda ördöge játszott közre: elhagyták a sorközt, hogy a következő oldalt más témával kezdessék.) Amennyiben tehát Henrik herceg kíséretében voltak, a Ruprecht neve utáni „myt yem” azt jelenti, hogy az ajándékozás rájuk is vonatkozott; alighanem azért került nevük az ajándékozás említésé után.
- 23 A „geschickte rethe”-t „többi küldöttség”-nek fordítottam
- 24 A szöveghez a folytatás „...der dutschbelles” – titulusa hasonlít a Német Lovagrend nagymesteréhez
- 25 A szövegben csak ennyi van
- 26 A „haubtman” – Hauptmann szót jobb híjján polgármesternek fordítottam.
- 27 Ekkor már súlyos beteg volt
- 28 A kórus abban az időben nem a mai értelemben vett része a templomnak, hanem a főoltár körüli rész
- 29 „uss der liberyen” – a szöveg legproblematisabb kifejezése. Az akkori templomok könyveit egy külön helyiségben tartották, ahogy ma is – ez kb. megfelel a mai sekrestyének. A szűkkörű választáshoz méretei nyilvánvalóan megfelelték. Wiesflecker nem fordítja mai kifejezésre, helyette a jegyzetben *Felix Pribatsch* művét felhasználva (Die politische Korrespondenz des Markgrafen Albrecht Achilles III. Leipzig, 1894-98), Ludwig von Eyb-re hivatkozva „Sakristei”-t említ. *Wiesflecker* i. m. 191. 475. o.
- 30 A korabeli olvasó számára talán magától értetődő volt, hogy ez melyik oldal (ti. a leckeoldal vagy az evangéliumi oldal-e).
- 31 „Beyern czu monchen” – a müncheni Bajorország. Albert ellenezte Miksa megválasztását, ezért nem jelent meg személyesen. Igényei voltak továbbá Ausztriára is.
- 32 A három világi választó helyettesítését a szöveg a „wegen” szóval és genitivusszal fejezi ki. Így is lehetne fordítani: helyett, képeben stb.
- 33 A szövegben „claretten” áll, ami a klarinéthez hasonlóan hangzik, de valószínűtlen, hogy erről volna szó.
- 34 Un. introitus szerinti datálás. Invocavit vasárnapja 1486-ban február 12-én volt, Miksát tehát február 16-án, csütörtöki napon választották királlyá.
- 35 Introitus szerinti datálás; reminiscere vasárnapja = nagyböjt 2. vasárnapja. 1486-ban ez február 19-ére esett
- 36 Ld. a 28. jegyzet
- 37 Introitus szerinti datálás; letare = nagyböjt 4. vasárnapja, az utána való szombat 1486. március 11.
- 38 Introitus szerinti datálás; nagyböjt 5. vasárnapja, 1486. március 12.
39. A kórusról ld. a 28. fejezetet.
- 40 Beckensloer Jánost Mátyás király emelte az esztergomi érseki székbe Vitéz János halála után. III. Frigyes ígéretére – miszerint salzburgi érsekké fogja megtenni –, sok kincsekkel hűlően elhagyta Magyarországot. Úgy látszik, kár láttnia, mert csak az adminisztrátorságig vitte. Vö. *Marczali*: Nagy Képes Világtörténet, IV. kötet 340. o.

A királyválasztás utáni tanácskozások több hétig elhúzódtak, így a két uralkodó – apa és fia – csak március 28-án, húsvét utáni kedden indultak el Frankfurtból. Az uralkodásba való beiktatás jelképes cselekedetei már útközben elkezdődtek. Miksa megállt Rense-nél, hogy itt a frankföldi ősrég kőtrónusra üljön. Itt meg kellett újítania azt az esküt, amit megválasztásakor tett, és a mainzi érsek emlékeztette: a Birodalom fejedelmeit tartsa meg ősi jogaikban. A nép mindenhol tódult, hogy megbámulja a Rajnán úszó flottát.

A koronázási menet április 4-én ért Aachenbe. A város kapuit – régi szokás szerint – csak azután nyitotta meg, hogy felmutatták a választási határozatot. A bevonulás az alkalomhoz illő volt, nagy pompával, 2000 lovassal. Természetesen a Birodalom főbb egyházi és világi méltóságai is jelen voltak. A koronázási szertartás részleteit ekkor beszélték meg.

Április 8-án a király felkészült a koronázásra, ez valószínűleg böjtöt és gyónást jelentett. A koronázási szertartás – mise keretében – másnap, április 9-én történt meg a német ordó szabályai szerint. Reggel Miksát apja, a választófejedelmek és a többi világi fejedelem a dómba vezették, ahol már várták az egyházi választófejedelmek és az egész klérus, főpapi díszben (bevonulás). A főoltár előtt felállított trónszékhez vezették, amely mögött különböző egyházi és világi fejedelmek álltak. (Köztük Beckensloer esztergomi érsek, kiről már volt szó.) Francia módra rövid arany szoknyában jelent meg. Frigyesnek külön trónszéket állítottak a leckeoldalon, világi választófejedelmek és ceremóniamesterek között.

A főoltár lépcsőin keresztalakban fekvő király fölött a kölni érsek imát mondott, majd elkezdte a koronázási misét. A lecke után következett a német ordó első (egyházi) esküje: a kölni érsek hat kérdésére kellett felelnie beleegyezőleg. Ezek: megtartja a hagyományos katolikus hitet, megvédi az Anyaszentegyházat, igazságosan kormányozza a Birodalmat, megőrzi a Birodalom jogait, megoltalmazza az özvegyeket és az árvákat, hűséggel és engedelmességgel viseltetik a római egyház és a pápa iránt. Ezután az érsek a jelenlevőkhöz fordult: engedelmese akarnak-e lenni az új királyhoz az Apostol parancsa szerint? (vö. Róm 13,4) A válasz harsány "fiat, fiat!" volt (acclamatio).

A király itt ismét leborult, mire az érsek megáldotta (a király megáldása), majd felkente: fején, mellén, vállán és kezén. Teológiai szempontból ez volt a szertartás legfontosabb mozzanata. Ezután a sekrestyébe vezették, ahol felöltöztették és ráadták Nagy Károly szandálját. A Nürnbergben őrzött koronázási jelvényeket erre az alkalomra Aachenba hozták. A felöltöztetés után a kölni érsek felövezte a karddal, újjára húzta a királyi gyűrűt, a keresztet mellére tűzte, a jogart a jobb, az országalmát a bal kezébe adta. Végül a három érsek a koronát – hangos ujjongás kíséretében – a fejére tette (3. ábra). A jelvényátadási sorrend egyértelműen a német ordóra utal.

19 *Wiesflecker*: i. m. 194-199. o.

3. ábra: I. Miksa római királlyá koronázása, 1486
(Antwerpen, Gerard Leeu)
(Eredeti képméret: 105x80 mm)

Ezután Miksa – a választási ígéretnek megfelelően – letette a koronázási esküt. Következett az intronizáció: Nagy Károly székébe ült (miközben emlékeztették rá, hogy nem saját erejéből foglalta el a trónt) és 200 fiatal nemest lovaggá ütött. A szertartást a Te Deum zárta le, majd folytatódott az evangéliummal – melyet Miksa énekelt – a koronázási mise.

Miksa uralkodása²⁰

Miután áttekintettük azt az örökséget, amely Miksának osztályrészül jutott, valamint azt a hozományt, melyet Burgundi Mária kezével elnyert, illő, hogy – legalább vázlatosan, a teljesség kedvéért – egy pillantást vessünk későbbi uralmára.

Láttuk, hogy megválasztása után közvetlenül már szembekerült azokkal a kérdésekkel, amelyek számára később a fő problémát jelentették. Ezek pedig az ún. birodalmi reform köré csoportosultak, úgy mint birodalmi adó és segély, birodalmi hadsereg, törvényszék, tanács, birodalmi béke stb.

Koronázása után közvetlenül – általános megrökönyödéssre – nem Mátyás ellen fordult – amint azt mindenki elvárta volna tőle –, hanem Németalföldre utazott a saját burgundi-németalföldi ügyei végett, ahová apja is követte. (Itt még kell jegyezni, hogy ezek a tartományok sokkal gazdagabbak és jövedelmezőbbek voltak, mint az osztrák örökös tartományok. Ha harcolni is kellett értük, potenciálisan sokkal nagyobb hatalommal kecsegtettek.)

Miksa politikájának négy fő vonulatát vesszük szemügyre: a burgundi örökségért folytatott harcot, a belügyeket, örökösödési politikáját és az itáliai eseményeket. Nem foglalkozunk külön francia politikájával, mert az jószerivel mindegyikben benne van (mondhatni, annak lényegét ezek az ügyek alkották). Nem foglalkozunk továbbá a reformációval sem, mert ez Miksa halála után fejtette ki igazán hatását.

Lássuk először, hogyan alakult véglegesen a burgund örökség sorsa. Ez szorosan összekapcsolódott egy másik üggyel, Bretagne-nyal. Az erőteljes központosítás a francia főrendek ellenállását váltotta ki, közöttük ezt a legmarkánsabban Bretagne hercege, Ferenc testesítette meg. Ennek oka többek között a földrajzi és etnikai különállás volt. (A félszigetnek és népének, a kelta bretonnak neve a brit szóból származik, u.i. az angolszászok elől a kontinensre menekülő britek voltak őseik.) Ezt kihasználva 1488-ban Miksa háborút indított VIII. Károly ellen (akinek kiskorúsága idején 1491-ig nővére, Anna volt Franciaország kormányzója), melynek tétje Ferenc leányainak keze és ezzel a Bretagne-i hercegség volt. (Az idősebbiket, Annát, Miksa akarta nőül venni, hugát pedig fiának szánta.)

Azonban a felkelő Brügge-i polgárok fogságba vetették Miksát, Ferenc vereséget szenvedett és meg kellett ígérnie, hogy leányait a francia király engedelmével házassítja meg. Ennek következtében Károly 1490-ben felbontotta jegyességét

²⁰ Id. erről a témáról: Propyläen Weltgeschichte IV. kötet: Das Zeitalter der Gotik und Renaissance. Berlin 1932. V. kötet: Das Zeitalter der religiösen Umwälzung, Reformation und Gegenreformation. Berlin, 1930.

Margittal (Miksa és Burgundi Mária leányáról van szó), akit hazaküldött és 1491. december 6-án – miután bevonult Bretagne-ba – Annát feleségül vette. Mindezt Miksa nem tudta megakadályozni a flandriai és magyarországi ügyek miatt. A sérelem nagyságát növelte, hogy Anna – mielőtt Károly bevonult volna hazájába – Miksával már jegyet váltott, aki mindent megtett, hogy mentse ami menthető. Az 1482-es arrasi szerződés értelmében a Szabad Grófság Artois Margit hozománya volt, amennyiben Károly elveszi feleségül. Ezek a területek ténylegesen 1477 óta francia uralom alatt álltak, jöllehet a Szabad Grófság közjogi értelemben a Birodalomhoz tartozott. Miksa már 1490-ben szövetség Angliával és Spanyolországgal, ez a szövetség azonban nem hozott eredményt. Újabb háborús készülődésre, és a háborút megelőzendő (meg azért is, mert VIII. Henrik időközben az Etaples-i szerződésben 1492-ben megegyezett Károllyal, de a birodalmi rendektől sem várhatott ebben az ügyben támogatást) kötötték meg Károly és Miksa a Senlis-i szerződést. (1493. V. 23.; Spanyolország már előbb megkötötte a békét: 1493. I. 19. Barcelona; spanyol területi nyereséggel). Ebben a szerződésben Németalföldet (Artois-val együtt) a Szabad Grófsággal egyetemben Károly elismerte Habsburg birtoknak, így Margit hozománya visszakerült. Érdeemes megjegyeznünk, hogy míg délen – a két burgund tartomány között – a régi határ állt vissza, északon – Flandriával és Artois-val – az országhatár (mely fogalom épp ekkor kezd fontossá válni) jelentős mértékben nyugatra tolódtott. Franciaország Artois-t a XVIII. sz.-ban visszaszerezte, Flandriáról azonban végleg le kellett mondania. Ugyanebben az évben, augusztus 19-én meghalt az öreg Frigyes császár.

A Senlis-i szerződés nyugalmat teremtett a Birodalom és Franciaország határán, és mindkettő uralkodójának figyelme Itália felé fordult. Ez önmagában is elég volt az ellentét újabb kiéleződéséhez, a dolgok azonban nem álltak meg itt, ti. a spanyol örökséggel Itália méginkább a harc színterévé vált. Sőt, az igazi háború ekkor vette kezdetét: a francia politikai tudatba a spanyol örökséggel és V. Károly 1519-es császárrá választásával vert gyökeret a bekerítettség érzése és ösztönözte Franciaországot olyan lépésekre, mint pl. a törökkel való kapcsolat. Ennek taglalása azonban nem ezen írás feladata.

VIII. Károly korábbi tanácsadóitól és régensétől megszabadulva 1494-ben elfoglalta Nápolyt, természetesen az Anjou-jogigény öröklésére hivatkozva. Azonban már a következő évben meg kellett hátrálnia Spanyolország, Anglia, a Habsburgok és az olasz államok ligája elől. Spanyolország reagálása érthető: Nápoly aragóniai birtok volt. Miksa Itália felé fordulását házassága jelzi: ekkor kötött házasságot Sforza Biancával. Ez a házasság őt is belevitte – annyi elődjéhez hasonlóan – az itáliai ügyekbe. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem mint német császár akarta formális hatalmát érvényesíteni (ez legfelsőbb jogcím volt), hanem családi-örökösödési alapon tette ugyanezt. A Habsburgok befolyása döntő módon a spanyol erőforrások bekapcsolódásával nőtt meg Itáliában. Az olasz államok is felléptek a franciák ellen, mert nem akarták a névleges császári uralmat a tényleges franciával felváltani.

VIII. Károly utóda, XII. Lajos (regn. 1493-1515) feleségül vette elődjének özvegyét (nem közvetlen leszármazottja volt, hanem az Orleans-i ágból való), és

felújította Károly Itália-politikáját. 1500-ban a Visconti jogigényre hivatkozva elfoglalta Milánót (aktív svájci közreműködéssel), és 1512-ig birtokában is tartotta. Viszont 1504-ben a Blois-i szerződésben kénytelen volt lemondani Nápolyról, Katolikus Ferdinánd javára. Szép Fülöp és Őrült Johanna 1496-os házassága óta minden, ami a spanyol koronát érintő ügy volt, természetesen a Habsburgok érdekkörébe is tartozott. Ezért ezt a szerződést úgy is tekinthetjük, mint ami – potenciálisan – a Habsburgok hatalmát növelte Itáliában.

A gyorsan változó itáliai színtéren új koalíció tűnt föl, a Cambray-i liga, amelyik Velence hatalmát visszaszorítandó lépett fel. Tagjai voltak Miksa és XII. Lajos, csatlakozott hozzájuk II. Gyula pápa is (regn. 1503-1513). Velence az Agnadelloi ütközet után szárazföldi hódításának, az ún. "Terra Fermának" jelentős részét elvesztette. A pápa azonban megelégedte a Velencével szembeni sikereket és az idegen hadseregek jelenlétét Itáliában, ezért 1511-ben "Szent Liga Itália felszabadítására" néven szövetségi rendszert hozott létre, melynek feladata volt kiűzni a legerősebben jelenlevő idegen hadsereget, a franciát. Ennek az ügynök megnyerte Spanyolországot, Velencét, Svájcot, Miksát és VIII. Henrik is csatlakozott. XII. Lajos be volt kerítve, miután az összes említett hatalom belépett a szövetségbe. (Ez nem történt meg egycsapásra.) Így a franciák novarai és immár második Guinegate-i vereségük után (1513) kénytelenek voltak Milánót kiüríteni. A francia politika azonban nem adta fel, I. Ferenc (regn. 1515-1547) Marignanónál térdre kényszeríti a dél felé terjeszkedő svájciakat, és az 1516-os noyoni szerződésben elismerteti Milánó francia birtoklását. Svájc ekkor adja fel hatalmi politikáját, és lép – máig tartó érvénnyel – a semlegesség útjára. A küzdelem ezzel azonban még nem ért véget: ebben az esztendőben lép a spanyol trónra Miksa unokája, Károly, aki nem ismeri el ezt a szerződést és a francia jelenlétet Itáliában. A Habsburgok Spanyolországgal megnövekedett erőforrásaira támaszkodva újraindítja a küzdelmet. A Habsburg–francia szembenállás az elkövetkező évszázadok európai politikájának egyik fő meghatározója lesz.

Miksa – akárcsak elődei – a közvetlenül a család hatalma alá tartozó tartományok számának növelésére törekedett. Ennek leghatásosabb eszköze az örökösödési szerződés volt, alapja a fejedelmi házasság intézménye. Mielőtt megvizsgál-nánk, milyen sikereket könyvelhetett el ezen a téren, lássuk előbb – mint német–római császár, akit immár pápai legátus koronázott császárrá Trierben (1508) – milyen politikát követett tulajdonképpen országában, a Birodalomban.

Már a koronázást követő időkben megmutatkozott két fontos tulajdonsága: szereti a fényes külsőségeket, és sokat ad jó hírére. Politikai szempontból ennél fontosabb, hogy engedékeny volt ott, ahol nem remélhette családi hatalmának növelését: pl. megválasztása után Bertold mainzi érsek privilégiumait megerősítette, Mainz városát hatalma alá adta stb.

A Birodalomban mindenki reformot akart. A lényeges ellentét abban rejlett, hogy a rendek rendi alapon, a rendek hatalmát erősítő képelték ezt el – a császár pedig fordítva. A fejedelmek és városok előbb intézményeket akartak, (mint pl. a birodalmi tanács intézménye), a császár olyan hadsereget, melyet közpénzből tartanak fenn, viszont egyedül a császárnak van alárendelve. Már az

1489-es nürnbergi birodalmi gyűlésen ígértetett tett Miksa, hogy atyját a reformok irányába tereli.

Fontos mérföldkő ezen az úton az 1495-ös wormszi birodalmi gyűlés, ahol a rendek fő szószólója éppen a fenti Bertold mainzi érsek volt²¹. (Ez volt az első azóta, hogy Miksa átvette a hatalmat apja halála után.) A gyűlésen hagyományosan három rend vett részt, a választófejedelmek, az egyházi és világi fejedelmek és nagyobb urak, ill. (Habsburg Rudolf óta) a városok. Törvény az volt, amiben a három rend megegyezett és amit császár szentesített. A törvényjavaslat úgy szólt, hogy állíttassék fel birodalmi tanács, mely 17 tagból áll. Elnökét a császár nevezze ki, a tagokat pedig a választófejedelmek és a többi rendek választják. Ennek fejében a rendek hajlandók megadni a hadsereg fenntartásához szükséges adót. Miksa hallani sem akart a birodalmi tanácsról, még adó fejében sem. Végül kompromisszum született, mely a következőket iktatta törvénybe:

- Általános birodalmi béke; a fegyveres önbíráskodást birodalmi átok sújtja, ill.
- ennek érdekében birodalmi törvényszék (= Kammergericht) felállítása. Elnökét a császár nevezi ki, a tizenhat bíróból 8 nemes és 8 a fejedelmek által delegált jogász.

A könnyebb ügykezelés végett később (1512-ben) a Birodalmat 10 kerületre osztották fel. (Ezek: osztrák, bajor, sváb, frank, rajnai választó, felső-rajnai, alsó-rajnai-westfáliai, felső szász, alsó szász, burgundi.) Nem került be Svájc (alább ismertetendő okok miatt), és nem kerültek be a cseh korona tartományai sem. Az önálló földrajzi egységet alkotó Savoya a vele nem összefüggő felső-rajnai kerülethez tartozott. A törvényszék határozatainak végrehajtását a kerületek leghatalmasabb fejedelmeire bízták. Ez a rendelkezés természetesen tovább erősítette a tartományi fejedelmi hatalmat, és ismét egy lépés volt a tartományi állam megteremtése felé. Más eredményre vezetett az az intézkedés, miszerint kerületi gyűlések is tartassanak a birodalmi gyűlés mintájára. Ez a gyűlés szavatolja saját területén a igazságszolgáltatás súlyát, a gazdasági élet, az adó, a közlekedés, a belső rend, a pénzverés stb. normális menetét. Főleg ez utóbbi az egész Birodalom számára – a széthúzó erőkkel szemben – bizonyos kohéziót jelentett. A birodalmi adót úgy rendezték, hogy 500 frt vagyon után kellett fizetni évente fél forintot, a szegények közösen fizetnek huszonnégyen egy frt-ot. Hovafordításáról a birodalmi gyűlés dönt, melyet évenként kell összehívni.

Ezek a határozatok azonban nem oldották meg az olyan problémákat, mint pl. a belső béke megvalósítása, az egység helyreállítása stb. Sőt, újabb fegyveres beháború keletkezett: Svájc visszautasította azt a követelést, hogy elismerje a birodalmi törvényszéket maga fölött, és fizesse a birodalmi adót. Mint láttuk, a Habsburgok 1474-ben elismerték Svájcot, azonban ez az egyezség családi alapon történt, itt pedig közjogi vonatkozású volt az ellentét lényege. Dornach mellett Miksa vereséget szenvedett és 1499. szeptember 22-én a baseli béke értelmében Svájc többé nem tartozott a birodalmi törvényszék és adó alá, mindössze egyfajta

²¹ A Propiläen Weltgeschichte kifejezetten szembeállítja Bertoldot, mint a tartományi állam egyik fő szószólóját Miksával.

“rokoni” viszonyban van a Birodalommal. A francia udvar természetesen támogatta Svájcot, amely ezáltal – gyakorlatilag – kivált a Birodalom testéből.

Az 1500-ban összeült augsburgi birodalmi gyűlés eltörölte a birodalmi adót, helyette intézkedett a birodalmi hadsereg felállításáról. Felállították továbbá a birodalmi tanácsot is, amely a császár hatalmát és tekintélyét tovább csökkentette. Miksa ezt ellensúlyozandó 1501-ben Bécsben az örökös tartományokra vonatkozó érvénnyel ún. Udvari Tanácsot állított fel, amely a birodalmi törvényszék hatáskörét gyakorolta, azonban egyedül a császártól függött. Fejlesztette a hadsereget, állandó zsoldosokat, ún. landsknechteket alkalmazott; korszerűsítette a tüzérséget. Kulturális téren maradandó az udvari könyvtár bővítése, a bécsi egyetem támogatása. Fejlesztette a postát, kezelését a híres Thurn-Taxisra bízta.

Amilyen sikertelen volt az a törekvése, hogy Németországban a központosítást erősítse, annyira sikeres volt a család hatalmát növelő, és az ezalatt álló területek központosítására irányuló erőfeszítése. Már 1490-ben, Hunyadi Mátyás váratlan halálának évében visszafoglalta mindazt, amit Mátyás a Habsburg tartományokból elfoglalt. Egyben bejelentette igényét – az 1463-as soproni békére hivatkozva – Magyar- és Csehország trónjára. Ez a törekvése nem járt sikerrel, jóllehet hadjáratot vezetett Magyarországra és Székesfehérvárt el is foglalta. Mindkét ország – Magyarország és Csehország – Jagelló Ulászlóé lett. Miksa ekkor a törökkel vívott sikeres harcokat Krajnában, Karintiában és Stájerországban. A Habsburg-diplomácia azonban nem mondott le ezekről az országokról, és szokott szívósságával tovább dolgozott megszerzésük érdekében. Az 1491-es pozsonyi békében Ulászló – Miksa hadjáratának nyomására – elismerte a Habsburg-örökösödést Magyar- és Csehországra, a magyar országgyűlés azonban ezt elutasította. Közben megörökölte Tirolt: Zsigmond Miksára hagyta 1490-ben; 1496-os halála után az övé lett.

Magyar- és Csehország megszerzésére a döntő lépés az 1515 júliusában Bécsben megkötött Habsburg-Jagelló szerződés volt. Itt két frigy határozatott el: II. Lajos (Ulászló fia) magyar és cseh király, és Mária, Miksa unokája (a későbbi V. Károly, ill. I. Ferdinánd testvére), valamint Ferdinánd és Lajos nőtestvére, Jagelló Anna között. A másodikat 1521-ben, az elsőt 1522-ben kötötték, Lajos 1526-os halála révén – mivel gyermekük nem volt – Ferdinánd bejelentette igényét a magyar és cseh trónra.

A spanyol örökség ügye Szép Fülöp és Örült Johanna 1496-os házasságkötésével vette kezdetét. Jóllehet voltak közöttük ellentétek, és Fülöp korábban meghalt, Aragóniai (Katolikus) Ferdinánd 1516-os halálakor Fülöp idősebbik fia, Károly, átvehette az immár egységes Spanyolországot jelentő trónt. Ezzel a Habsburgok örökösödési politikája legnagyobb sikerét könyvelhette el.

Mindezt még megérte Miksa, aki 1519. január 12-én Welsben halt meg. Halála után unokáját, Károly spanyol királyt választották – I. Ferenc francia király ellenében – német–római császárrá. Bármily üres volt is ekkor már a császári cím, Károly ezzel a választással – ahogyan azt pl. a francia és a török diplomácia nagyon pontosan értékelte – korának leghatalmasabb európai uralkodójává lépett elő.

Miksa uralkodása fordulóponttra esik. Ez derül ki a történeti tanulmányokból, az eszme-, gazdaság-, diplomácia-, politika-, és vallástörténetből egyaránt. Uralkodásának fő törekvése a családi hatalom és a családi örökös tartományok növelése volt. Ennek a törekvésnek a háttérében azonban igen mély okok húzódnak meg. Ezek az okok egy másik törekvésre, azaz inkább annak hiányára utalnak. Összevetve a kortárs francia, angol és spanyol királyokkal – de ide sorolhatjuk Hunyadi Mátyást is –, azonnal szembetűnik az alapvető különbség. Míg ezek – természetesen nem feledkezve meg dinasztiájukról sem, sőt annak hatalmát is felhasználva, mint pl. Franciaországban – elsősorban a királyi hatalomnak, mint *intézménynek* a megerősítésére törekszenek, addig a Habsburgok éppen a család, a *dinasztia* hatalmával törődnek elsősorban. Teszik ezt házassággal, örökösödéssel és – ritkán – háborúval. A kezükbe került közjogi méltósággal, a császársággal – a középkori keresztény Európa első világi méltóságával – kevesebbet törődnek. És ezen tények átgondolásával máris előttünk áll a német történelem legnagyobb kérdése: az egység hiánya. Azonban amikor a Habsburgok a német császárság trónjára kerültek, a szétesés folyamata – és ezzel párhuzamosan a tartományok önállósága – már annyira előrehaladt, hogy nem tudtak rajta változtatni. A teljesség igénye nélkül nem árt felidézni a szellemtörténet néhány tényét²². Ezek közül is azokat, amelyek végigkísérik a Birodalom szétesésének folyamatát. Viterboi Gottfried (I. Frigyes és VI. Henrik titkára, 1184-ben Viterbo püspöke) számára a császár Nagy Károly egyetlen legitim utódja, a keresztény–római világbirodalom feje, mely birodalom hordozói a frankok. Ideája szinte politikamentes, teljesen az univerzalizmus hatja át. Egy másik műben (Johann von Viterbo 1220-30. k.) az elméleti univerzalizmus követelményének eleget tesz, ha az itáliai város podesztája egy, a császárral való iratváltással legitimálja uralmát. A XIII. sz. második és a XIV. sz. első felében élt Engelbert admonti apát (korának egyik legjelesebb tudósa) "A római birodalom keletkezéséről és elmúlásáról" c. művében már a Birodalom szomorú állapotáról ír. Számára a császáreszme természetjogi megalapozottságú. Levold von Northof (1279-1359, westfáliai történétíró) az "Órgrófk krónikája" c. művének gondolatvilágában jelen van a szétforgácsolódás mint realitás. Egyértelműen és kétséget kizáróan ír Philipp von Leyden (a kánonjog professzora Párizsban, 1386): "Scissum est imperium" – a Birodalom szétesett. Szerinte az egyes – értsd: a Birodalmon belüli – fejedelmeknek kell a hatalmat, melyet a Birodalomtól nyertek, a római jog teljes ételmében birtokolniuk. Azaz saját területükön császári jogot élvezzenek. Nem más ez, mint a teljes szuverenitás követelése a területi államok számára. A császáreszme fokozatos hanyatlásával állunk tehát szemben. A XIII. sz. közepétől kezdik a források az egyedül a császár, ill. a római nép számára fenntartott szuverén státuszt a független királyoknak és városoknak is osztani, amit az Egyház elismert. A következő évszázadokban fogalmazódik meg az igény, hogy ezt a státuszt megkapják a Birodalmon belüli

²² A középkori német királytűkrökről, a császár- és birodalomeszméről ld. *Wilhelm Berges*: Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters c. művét. Leipzig, 1938. Főleg 101-108, és 123-128. o.

részfejedelmek. És itt, pontosan itt tapintunk a probléma gyökerére. Ugyanis adott egy egyetemes idea, melynek megtestesítője a császár személye. Az eszme érvényessége az egész "Orbis Latinus"-ra, az egész "Europa Occidens"-re kiterjed. Azonban kezdettől vannak uralkodók, melyek de facto szuverének – a kasztíliai, francia, magyar, angol stb. királyok – ezen "Europa Occidens"-en belül, de a Birodalmon kívül. Ezt a XIII. sz.-ban írásban is elismert szuverén státuszt (mely nem egyenlő azzal, hogy ezek az uralkodók nem hűbéresei a császárnak – ez ugyanis fel sem merül.) a XIV. sz.-ban a részfejedelmeknek követelik, és a későbbi évszázadok folyamán ténylegesen el is nyerik. Ez a szuverén státusz azonban olyan területeket érintett, amelyek kezdettől a Birodalomhoz tartoztak, és a császár közvetlen uralma alatt álltak. Fontos tehát distinkciót tennünk két dolog között: a császárszémének az egész nyugati keresztény világra kiterjedő érvényessége és a szűkebb értelemben vett birodalmi terület között. Ez utóbbi úgy állt – eleinte – a császár szuverenitása alatt, ahogyan a többi királyok alatt a saját országuk. Azonban az az idea, hogy ezt az egyetemes eszmét a német nemzetnek kell megvalósítania, felemésztette a Birodalom és a császári hatalom erejét. A szuverenitás követelése a részállamok számára olyan fejedelmi előjogokat és önállóságot csempészett be a Birodalomba, amely addig csak azon kívül volt ismert. A tartományi fejedelmi hatalom megerősödésének – különös tekintettel II. Frigyesre és az utána következőkre – története ismert. Az eszmék síkján itt egy olyan jelenséggel találkozunk, amely a császári hatalmon kívül a fejedelmi hatalom (római jogi értelemben vett) teljességét – ami a Birodalom határain kívül természetesen volt – a Birodalmon belülről viszi át, tovább gyengítve ezzel az univerzális császárszeme amúgy is csekély politikai tartalmát. Az eddig leírtakból világosan következik, hogy a német nemzet és uralkodói egy olyan eszme szolgálatába álltak, melynek gyakorlati megvalósítására a középkori Európa nem volt alkalmas, és ezzel fejlődésüknek legnagyobb esélyét játszották el. Ez felemésztette a császárságnak mint hatalmi–politikai intézménynek az erejét, és megszűnt annak lehetősége, hogy a császár úgy legyen úr a Birodalomban, ahogy a többi király – előbb-utóbb – a saját országában. Helyette a "külső szuverenitás" mintájára – fokozatosan – "belső szuverenitások" alakultak. A Habsburgok olyan időben vették át a császárság intézményét, amikor ez a folyamat már nem volt visszafordítható. Ennek természetesen tudatában voltak. Sőt azt is tudták, hogy csakis a közvetlen – családi – alapon birtokukban levő tartományok fölött urak igazán. Csak ezek segítségével maradhatnak talpon, és ezeket maguk mögött tudva kísérrelhetik meg – esetleg – a császári hatalomnak jogaiba való visszaállítását. Ez magyarázza, hogy elsődleges és fő törekvésük a család hatalmának növelése volt.

Végezetül egy művészettörténeti adalék. Egy Hórusz–Apolló nevet viselő – kb. II-III. századi, egyiptomiból göröggre fordított mű megtetszett a császárnak, s azt Willibald Pirkheimerrel (+ 1530) latinra fordíttatta. Ilusztrálására Dürert kérte fel, aki 1514-ben – Nürnberg város követeként – művét átadta az uralkodónak. Ebben található egy Miksát ábrázoló festmény (205 x 152 mm), amelyet Dürer később híres diadalívében is fölhasznált.

A különböző alakoknak, melyek itt találhatók, következő a jelentésük: a címerpajzs a sassal a Birodalmat jelképezi, és egyértelművé teszi, hogy kiról van szó. A jogarra csavarodó odakötözött kígyó azt jelenti, hogy a világ – ill. nagy része – a

császárt uralja. Az országalmán ülő sólyom a fényes győzelem jelképe. A fején lévő csúcsos koronában – mintha fészek lenne – baziliszkus: a halhatatlan dicsőség szimbóluma. A koronán levő csillag többértelmű: isteni szimbólum, de jámborságot, kegyességet is jelent²³. A papiruszköteg, amin ül, az ősi származásra utal. Oroszlánon is ül: a bátorság is alátámasztja uralmát. A bika az erőt és a hatalmat jelenti. A kakas: a legyőzött francia király. A daru fölemelt lába: óvatosság, éberség, körültekintés. Végül a kutya a stórával a fejedelmi igazságosságot jelképezi.

Feltűnő – már első pillantásra is – a korai és késői középkor jelképrendszere közötti különbség. Csak egy példa: a baziliszkus a korábbi századokban az ördög jelképe volt! A mélységesen komoly, ötletgazdag, mindamellettt mértéktartó és arányos birodalmi koronához viszonyítva ez az ábrázolás szertelen, csapongó és meglehetősen komolytalan. Ez nyilvánvalóan és elsősorban a korszellem tükröződése. Azé a humanista korszellemé, amely a korábbi évszázadok Európájától elszakadt, eltárgyasodott környezetre – mintegy válaszképpen – mindenben jelképeket keresett. Indíttatásánál fogva a keresztény középkornál régebbi, antik időkre nyúlt vissza – azt hitte, hogy itt szilárdabb alapokat talál.

HABSBURG-KÖNIGSWAHL IM SPIEGEL EINES WIEGENDRUCKES. (BEITRAG ZUR PRESSE- UND POLITIKGESCHICHTE)

Diese Studie befasst sich mit den Anfängen der Massenkommunikation im heutigen Wortsinn. Die Erfindung des Druckes gab u.a. auch der politischen Macht ein Mittel in die Hand. Der hier veröffentlichte Text aus Mainz erscheint zum drittenmal gedruckt und zum erstenmal in Ungarisch. (Die ersten beiden Drucke sind das Original bzw. eine Faksimileausgabe aus dem 20. Jahrhundert.) Thema des Schriftstückes ist die Wahl Maximilians I. (des späteren Kaisers) zum König am 16. Februar 1486 in Frankfurt. Alle wichtigeren Personen, die an der Wahl teilnahmen, sind aufgezählt (mit Rangangabe), die Zeremonie wird beschrieben. Als Fortsetzung werden die Trauerfeierlichkeiten für die ein paar Tage nach der Königswahl ebendort verstorbene jüngere Schwester Kaiser Friedrichs III. sowie für den ebenfalls in Frankfurt verstorbenen Markgrafen von Brandenburg Albert, die Einschiffung Alberts zwecks letzter Heimfahrt beschrieben.

Vorliegende Übersetzung ist von zwei Standpunkten aus beachtenswert. Einerseits ist sie ein Dokument für die Presse- und Typographiegeschichte, schliesslich wurde mit ähnlichen Schriften ein breites Publikumsinteresse befriedigt. Andererseits kann anhand der Beschreibung eine Königswahl im Spätmittelalter rekonstruiert werden, die die grösste politische Bravour des Vaters, Friedrichs III. war.

Die beigefügten beiden Stiche stammen von anderswo, ihr Thema ist aber genau diese Königswahl.

Der Begleittext und die Übersetzung des Dokumentes sind mit Notizen versehen.

²³ A jelképek értelmezéséről ld. Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Szerk.: Percy Ernst Schramm, Stuttgart, 1955. I-III. kötet (Monumenta Germ. Hist. 13./1-3/ III. köt. 1021-1022. o. ill. magát a képet és értelmezését: Walter L. Strauss: The Complete Drawings of Albrecht Dürer. New York, 1974. vol. 3. /1510-1519/ 1352. o.)

Újszerű vonások a középkori szerzetességben

Adalékok Szt. Ferenc rendjének korai történetéhez

A Természetfölötti létében hívő emberek közt, tartozzanak bármilyen valláshoz, minden időben akadtak olyanok, akik csak Istennek akartak élni, s e célért a világtól is elvonulni. A szerzetesi élet alapvonásai egyaránt megtalálhatók a buddhizmusban, az iszlámban vagy a pythagoreus közösségekben. A keresztény szerzetesi életforma azonban minden hasonlósága ellenére alapvetően különbözik az egyéb vallásokban megtalálható szerzetesszerűség bármilyen fajtájától. Központja ugyanis Krisztus és célja, hogy a Krisztus által ajánlott három evangéliumi tanács, a szegénység, tisztaság és engedelmesség (Lásd: Mt 19, 10-12, 19, 16-30, 25, 1-12, Mk 10, 17-31, Lk 18, 18-30) minél tökéletesebb megtartása által az ember egyre hasonlóbbá váljék életeszményképéhez, Jézus Krisztushoz.¹

Ehelyütt egyrészt a ferences rendnél szeretném megvizsgálni, hogy miben áll újszerűsége a már ismert rendekhez (monasztikusok, lovagrendek) képest. Másrészt William Southern állításának szeretnék utánajárni, mely szerint a rendek történetében mindenütt azt látjuk, hogy a világ és mindennemű szokása elleni tiltakozásul alapított társulások sorsát végül az a társadalom határozta meg, amely létrehozta őket.²

A XIII. századról lesz szó. Európa történetének ebben a periódusában, melyet felgyorsított a termelés szüntelen növekedése és a kereskedelem sikerei, az emberek őrlődnek egyfelől a gazdaság, az anyagi javak megszerzésének és élvezetének vágya, másfelől a szegénység iránti mélységes vágyakozás között, mely minden keresztény számára az üdvözülés legfőbb útját jelentette. Ebben a korban, amikor a királyságok alakultak ki, egyre fontosabb a kérdés: vajon melyik hatalom ragadja majd meg a világ irányítását, a szellemi vagy a földi, a pápa vagy a császár, az egyház vagy a király?

Ezek az ellentétek végül a végső nagy ellentétben oldódnak fel, az ortodox keresztény vallás és az eretnekségek közötti konfliktusban.

A fokozódó gazdasági és társadalmi ellentétek közt vergődő korszak egyháza olyan szerzetesi intézményt kívánt, amelynek tagjai a különféle néprétegekkel minél szélesebb és bensőségesebb kapcsolatot teremtve megmutatják a Krisztuskövetés helyes útját a nyugtalankodó tömegeknek. A régi szerzetesrendek ugyanis hitelüket veszítették. A francia nemesek lakomákon szavalt versei tele vannak bírálatokkal a Benedek-rendiekkel s a karthauziakkal szemben. Szemükre vetik, hogy visszahúzódnak a világtól s túlságosan nagy gazdagságban élnek. Ugyanakkor olyan intézményre volt szükség, melynek tagjai ki tudják elégíteni a mind

1 Szántó Konrád: A katolikus egyház története. Budapest, 1987. 228. o.

2 William Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest, 1987. 263. o.

számban, mind műveltségben növekvő városi rétegek magasabb vallási igényeit, és teológiai képzettségükkel fel tudják venni a küzdelmet az eretnekséggel szemben. Ezeknek a feltételeknek a koldulórendek minden szempontból meg tudtak felelni. Ők vállalták ugyanis a feudális társadalmon kívül rekedtek szegény életmódját, azokkal bensőséges kapcsolatot építve ki. Szigorú fegyelmükkel, jámborságukkal és magasabb teológiai műveltségükkel alkalmasak voltak a társadalom minden rétegének lelki igényét kielégíteni, s az eretnekekkel a harcot eredményesen felvenni.

A két nagy középkori tényező: a pápa, és a császár Ferenc korában külső tekintélyét, és belső megbecsülését tekintve alaposan megfogyatkozott.³ (De nem tűnt el tiszteletük!) E két tekintély elhomályosulása magával hozta a szabadabb gondolkodásnak szinte ismeretlen okból feltörő megerősödését. A különböző eretnekségek, álmisztikusok, vándorprédikátorok megrontották a közfelfogás békés menetét (ti. a szegénységgel kapcsolatos szélsőséges tanok). Az erkölcsi nyomor szinte elképesztő volt, ez szintén gyors segítség után kiáltott. Új életterek jelentek meg, melyek korábban alig léteztek: a nagyvárosok s az egyetemek. Ezekhez kapcsolódnak a koldulórendek.

A városok nélkül sohasem jöhettek volna létre, az egyetemek nélkül soha nem lehettek volna naggyá.⁴ Ez azért fontos, mert egyre jelentősebb lesz a vándorprédikátorok működése. Ez a tevékenység kívül esett a szervezett egyház keretein, mely addig alig foglalkozott a városi társadalom problémáival, s nem tudott alkalmazkodni a városi mentalitás egyes elemeihez. Az egyetemek pedig azért fontosak, mert a városok szabadsága mellett a kolduló barátok mozgalmának kifejlődéséhez az egyetemek szabadsága szolgáltatta a másik előfeltételt. A XIII. század folyamán számos új egyetemet alapítanak – Párizs és Bologna mellett – főként Itáliában. Ezek aztán átveszik a korábbi monostorok helyét és szerepét. A világi hatalmasságok pedig magasra értékelték a magiszterek tudását. Hiszen tanult emberekre szükség van az ügyvitelhez, jelenlétük pedig növelte a város tekintélyét, biztosította a tisztviselők utánpótlását.

Ferenc életútja közismert. Azok számára, akik követni akarták, s evangéliumi életútját akarták élni, az Evangélium szavaiból rövid regulát állított össze.⁵

III. Ince pápa kezdetben nem adott írásbeli hozzájárulást, de legalább nem tiltotta meg Ferencnek a prédikálást. Ez nem volt sok, de Ferencnek nem is volt szüksége többre. Nem kényszerítették kolostorba és megtúrták a vándorprédikálást. Ezt 1210-ben szóban megerősítette és engedélyt adott nekik, hogy egyszerű bűnbánati s erkölcsi prédikációkat mondjanak. Csak 1212-ben, Klára csatlakozásakor engedélyezett Ferenc neki és a hozzá csatlakozó nőknek egy kolostort.⁶ A missziók kiterjedésével azonban a nehézségek is nőttek. Néhány Bibliából vett

3 *Takács Ince*: Szent Ferenc rendje. Történelmi áttekintés. Budapest 1937. 7. o.

4 *William Southern* i.m. 267. o.

5 A regulához ld. *Célanói Tamás életrajzai St. Ferencről* c. kiadványt, Újvidék-Szeged-Csíksomlyó, 1993. I. könyv, 48-50. ill. 52-57. o.

6 *Arno Borst*: Religiöse und geistige Bewegungen im Hochmittelalter. In: *Propyläen Weltgeschichte* V. Band. Frankfurt, 1991. 539. o.

mondattal nem lehetett irányítani a testvérek ezreit szerte a világban.⁷ Mindez a rendezés irányába készítette tehát Szent Ferencet, jóllehet ő nem intézményt, hanem mozgalmat akart. Csak 1217-ben volt kész egy a ciszterciákéhoz hasonló provinciamegosztás bevezetésére. A rendházakat nem az apát, hanem a gvárgyián, vagyis a "testvérek szolgája" irányította, mindenki bármikor szabadon elhagyhatta azokat. Ferenc nem a falak mögé húzódást, a magányt hirdette, hanem ennek ellenkezőjét s mindezt keresztényi szabadságban a szeretetben.⁸

De mit ér a szeretet fegyelem nélkül? Ez volt az egyház aggodalmának lényege, nehogy a mozgalom kaotikussá váljon. Prédikáció? Rendben van, de akkor papi képzéssel együtt. Gregoriánus vallásos buzgóság a világban? Rendben, de akkor a világiak gregoriánus szigorúságú elválasztása a rendiektől. Ilyen körülmények között természetes, hogy kompromisszumra került sor. A mozgalmából rend lett, felvételi kritériumokat állítottak fel, de egyben feljogosították a ferenceseket valamire, amire addig egyetlen rend sem volt jogosult: vándorprédikálásra és világi lélegkondozásra, vagyis a harmadrendek létrehozására. Előbbiről megjegyezhetjük, hogy bár Ferenc és társai prédikációi naivak voltak, példát adtak, s nem logikai érvelést, az egyház felismerte jelentőségüket. Meg akarta tehát fegyelmezni ezeket, hiszen az "ihletett dalnokoknál és Krisztus örültjeinél hasznosabbak voltak a pápa számára a módszeres gondolkodók és a doktorok".⁹

Itt felmerül a kérdés, akart-e egyáltalán Ferenc rendet alapítani vagy csak az Egyház kényszerítette erre?¹⁰ Henry Thode írja híres könyvében, hogy kezdetben mi sem állt távolabb Ferencetől, mint a rendalapítás, s csak később, mikor közösségét az egyház befogadta, vett át egy rendre jellemző törvényeket és rendszabályokat.¹¹ Egy rendalapításhoz ugyanis három feltétel szükséges. a.) Hogy többen, közös vallásos cél elérése végett egyesüljenek. b.) Hogy meglegyenek a szerzetesi fogalmak, amelyek minden szerzetben megvannak (ti. szegénység, tisztaság, engedelmisség). c.) Végül szükséges hozzá az Egyház jóváhagyása.

Ezek alapján Ferenc esetében rendalapításról beszélhetünk. Az első testvérek csatlakozásáról Jakob von Vitry tájékoztat, többek között 1217-es levelében.¹² Ezeket nevezték kisebb testvéreknek és a közösséghez mind többen csatlakoztak, ez a gyorsan terjedő mozgalom a társadalom minden rétegénél visszhangra talált. Feltűnő, hogy nagyon sok gazdag világi emberi is csatlakozott. Vitry ugyanebben a levelében említ egy magas rangú udvari embert, Nikolaust, aki elhagyta az udvart és a kisebb testvérekhez állt, de mivel a pápa számára szolgálata nélkülözhetetlen

7 Amikor az első testvérek északabbra mentek, mivel nem ismerték a nyelvet, arra a kérdésre, vajon eretnekek-e, barátságosan bólogattak.

8 Arno Borst i.m. 540. o.

9 Georges Duby: A katedrálisok kora. Budapest, 1984. 133. o.

10 Balanyi György: Assisi Szt. Ferenc. Budapest, 1927. 124-129. o. A szerző foglalkozik azokkal a nézetekkel, amelyek vitatják Ferenc rendalapítási szándékát.

11 Henry Thode: Franz von Assisi und die Anfänge der Renaissance in Italien. Berlin, 1926. 19. o.

12 Vitry leveleit részletesen elemzi Kajetan Esser Anfänge und ursprüngliche Zielsetzungen des Ordens der Minderbrüder c. könyvében, Leiden 1966. 10-19. o.

volt, így visszahívták őt.¹³ Ebből az illető magasabb képzettségére illetve műveltségére lehet következtetni. De szép számmal találunk magas klerikusokat is, akik elhagyják posztjukat és csatlakoznak a testvérekhez. Ezek között magisterek és más tudós férfiak is voltak. K. Esser ezekre a forrásokra támaszkodva állapította meg, hogy a közösség mindenki számára nyitva állt.¹⁴ Kikötés csak abban állt, hogy a már házasoknak illetve más rend tagjainak engedélyt kellett kapniuk a feleségüktől, illetve a feletteseiktől. Roger Wendower, az angliai St. Alban apátság szerzetese írja le krónikájában, hogy nagyon sok laikus is csatlakozott: "nobiles et ignobiles, clerici et laici."¹⁵ Szt. Ferenc maga a "clerici" és "laici" közti különbséget hangsúlyozza. De ez korántsem megkülönböztetést, hanem inkább műveltségi különbséget jelent. Ezek az első testvérek rövid időn belül megjelentek a városokban. Párizsba például 1219-ben érkeztek meg az elsők. Eleinte nem nézték őket jó szemmel, eretnekeket láttak bennük, és pápai leveleket kellett felmutatniuk. 1233-ra már Észak-Franciaország valamennyi városában ott találjuk őket. Ferenc új fraternitásában tehát a társadalmi helyzet és a származás nem játszott szerepet.

Ezzel a középkori gondolkodást, mely a földön fennálló rangrendszert végső soron Istenre magára vezette vissza, alapjaiban robbantotta fel. Ferenc Fraternitása abból a tényből nő ki, hogy Isten előtt nincs a személynek külseje, csak kendőzetlen belső megnyilvánulása (ti. a lelke). Egy kivételt figyelhetünk csak meg, méghozzá az imádságok beosztásánál. Ez azonban nem minőségi jellegű, hiszen a klerikusoknak kellett a napi imádságokat végezni, míg a laikusoknak – akiknek nagy része alig, vagy egyáltalán nem tudott olvasni – a Miatyánkot kellett imádkozniuk.¹⁶ A fő és egyetemes érvényű hangsúly a szegénységre és az önátadásra helyeződik. Míg minden korábbi szerzetesi mozgalmat a rend és a tradíciók iránti erős érzék vezetett, ennek kevés nyomát találjuk Ferenc tanításaiban. Az ő elképzelése az volt, hogy át kell törni a szerzetesi fejlődés minden megmerevedését, és a szó valódi értelmében kell Krisztus életét élni. Teljes odaadásra szólít fel, ennek szimbóluma, hogy pontosan követi, utánozza és mint színész eljátssza a Szentírás utasítását: eladni mindent és a szegényeknek adni. Ebben a szegénységben azonban volt valami új, a korábbi szegénység-eszményekhez képest. A szegénységnek ugyanis olyan mély gyökerei voltak, annyira természetes volt, hogy önmagában véve sohasem tűnhetett a lemondás fontos részének. (Nem véletlen, Szt. Benedek regulája az engedelmességre helyezte a fő hangsúlyt, nem pedig a szegénységre.) Szt. Ferencnél azonban ez maga a cél volt, s mint az erkölcsi tisztaság eszménye tündöklött.¹⁷ Követőivel kezdetben egy Rivorto nevű helyen telepedett le, visszavonultan a világtól. Ez a tartózkodás mintegy közös előkészítő jellegű lelkigyakorlat volt, ahol az evangéliumi szellemet igyekeztek megvalósítani.

13 A levelet teljes terjedelmében közli R.B.C. Huygens: *Lettres de Jacques de Vitry*. Edition critique, Leiden 1960. 71-78. o.

14 *Kajetan Esser* i.m. 37-38. o.

15 K. Esser idézi a L. Lemmens által kiadott *Speculum Perfectionis* alapján in: *Documenta Antiqua Franciscana*; Quaracchi 1901. 26-32. o.

16 K. Esser i.m. 40-42. o.

17 *Henry Thode* rámutat Ferenc és a valdensek szegénységfelfogásának hasonlóságaira. Ld. i.m. 20. o.

Ez lett a Pax et Bonum eszménye. Vajon mi lehetett a titka hallatlan gyors elterjedésének és kiszélesedésének? Az első ok, amire többen is visszavezetik: a kistestvérek hatása az eretnekségre. A premontre-i Lauterberg abban is látja ennek okát, hogy a régi rendek tagjai az "inordinata conversatio" miatt már sok ember buzgalmának nem tudtak megfelelni.¹⁸

A *Chronicon Normanniae* a teljesen újszerű életformában keresi az előidéző tényezőt. A St. Alban apátság bencés krónikásai pedig — nem kis bosszúsággal — a pápai jóváhagyásban látják a mozgatóerőt. Idetartozhat magának Ferencnek a kezdeményezése, de ezt általános jelleggel felruházni hiba lenne, hiszen ő éppen az isteni kegyelem hatására érkező embereket várt rendjébe. Ezek a nézetek a rend elterjedését inkább külső okokra vezetik vissza. Egy sor forrásunk van azonban, mely ezek mellett inkább belső okokat ragad meg. Mindenekelőtt Ferenc nagyon is élő alakját és kortársaira gyakorolt hatását helyezik középpontba. Így Jakob von Vitry is. Hozzáfűzi azt a fontos megállapítást, mely talán leginkább indokolja a gyors elterjedést: "Ez a rend azért szélesedik ki ilyen hirtelen az egész földön, mert olyan nyomatékosan utánozza az első egyházat és az apostolok életét"¹⁹. Ezzel ugyanis szorosán tudtak illeszkedni a kor evangéliumi—apostoli megújulási mozgalmaihoz. Amit a vallásos keresztények oly forrón áhítottak, de eddig többnyire csak eretnekség formájában volt elérhető, most Ferenc és rendje teljesen szabályos, vallásos formában — szinte tálcán — nyújtotta nekik.²⁰ A pápa részéről pedig zseniálisnak bizonyult ez a lépés, hiszen egy olyan mozgalmat nyert meg, mely a népből indult ki, tehát veszélyt hordozott magában az egyházra nézve.²¹ Ferenc maga bizonyos kétséggel nézhette rendje gyarapodását, hiszen ez egyben nagyobb igényeket is jelentett, ő pedig attól tartott, hogy "ez már a szegénység rovására fog menni" — írja róla Celanoi Tamás.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kortársak egybehangzó véleménye szerint a ferences rend egyenrangú a korábbi rendekkel. Olyan emberekből áll, akik magukat hangsúlyozottan testvéreknek, közösségüket pedig fraternitásnak nevezik. Tagjai a társadalom minden rétegéből jönnek. Kezdetől fogva sem tudatos laikusmozgalom, sem klerikális közösség, hanem ezek egyesítése. Nyitott mindenki számára, afféle társadalmi gyűjtőmedence. Azé a társadalomé, mely kitermelte és mindvégig szoros kölcsönhatásban maradt vele.

Újszerű vonások

a.) A legelső, ami szembetűnik, hogy a rendnek egyetlen régi értelemben vett kolostora sem volt. A testvérek vándorprédikátorként járták a világot, bőjtire hívták fel az embereket és hirdették Isten országát. A szerzetesház csupán menedékhely számukra, ahová dolguk végeztével visszatérhetnek aludni és eleségüket megosztani.

Vitry írja 1216-ban, hogy a testvérek az évi összejövetelek után szétrajzottak

18 Ld. K. Esser i.m. 46. o.

19 Ld. Huygens 131-132. o.

20 Bővebben in: *Rosalind and Christopher Brooke: Popular Religion in the Middle Ages. Western Europe 1000-1300.* 1984. 126-129. o.

21 *Henry Thode* i.m. 22. o.

Itália provinciáiba, majd pár évvel később, mikor átlépi Itália határait megjegyzi, hogy kettesével, illetve többedmagukkal különböző tartományokba, városokba.²² Ez tehát nem egy helyhez kötött, hanem egy tevékenység által meghatározott életforma volt. Ahogy Ferenc emlegette: "A testvérek kolostora a széles egy világ."

b.) A helyhez nem kötött testvéreknek természetesen szoros kapcsolatra volt szükségük az emberrel, akinek szelleme mindannyiukat magával ragadta. Így jön egy további új elem hozzá, már nemcsak az egyes csoportokat (vö. bencés apátságok), hanem az egész mozgalmat egy ember vezeti.²³ Itt tehát nem közösségekről vagy kolostorokról van szó, amelyek összetömrülnek és egy vezetőt választanak, akinek mindenki alárendeli magát, hanem egy emberről, aki az egész mozgalmat életre hívta, és utóbb vezette. Csak később – az egyre nagyobb létszám miatt – került sor további felettesek kinevezésére, akik azonban nem voltak önállóak, hanem a legfelső embert képviselték a testvérek előtt, azt aki választotta és le is tehetette őket. Ferenc volt a "pater", a szellemi atyja ennek a fraternitásnak. Ő volt a "magister" is, aki követőit tanította. És ő volt a "frater", mindenki testvére, a legfelső mindenki számára.²⁴ Most ejtsünk néhány szót a rend szervezetéről és alkotmányáról, mely szigorúan centralisztikus. Élén a generális áll, neki vannak alárendelve a tartományok élére állított provinciálisok, akik szabályszerű időközben generális káptalanra jönnek össze, melynek törvényhozó hatalma van az egész rend felett. Ennek mindenki engedelmisséggel tartozik, így hatalmuk e rendben nagyobb volt, mint az egy kolostort uraló apátoké.

Szent Ferenc szerint "fiai a kerekasztal lovagjai." Ez nemcsak evangéliumi utalást rejt magában, hanem azt is jelenti, hogy mobilisak, könnyen küldhetők oda, ahol szükség van rájuk. Rendjét a pápához kötötte, kötelezve fiait, hogy a mindenkori pápa iránt abszolút engedelmisséget tanúsítsanak. Ő az első rendalapító, aki rendje számára protectort kér a római Szentszéktől.²⁵ Ezzel két célja volt: egyrészt, hogy szorosabbra láncolja a rend kötelékeit az egyházhoz, másrészt, hogy az áskálódásokat, besúgásokat (melyek bizony szép számmal voltak tetten érhetőek) biztosabban kivédhesse a pápa előtt. Később ez a bíboros-protector sokszor önhatalmúlag beavatkozott a rend belügyeibe, amit először hatalmának és jogkörének megnyirbálása követett, majd XI. Gergely pápa 1373-ban ettől eltiltotta.

Következő tisztségünk a generális miniszter, aki mint Szent Ferenc utóda meghatározott törvények szerint kormányozza az egész rendet. Joghatósága alatt áll az összes ferencrendi szerzetes. Hatalma kezdetben korlátlan volt, de aztán Cortonai Illés tevékenysége miatt megosztották hatalmát a generális káptalannal. Ezt ő hívja össze és irányítja működését. Joga van meglátogatni a rendet, ellenőrizni és betartatni a fegyelmet. Erre az egyre nagyobb kiterjedés miatt képtelen, ezért ezt

22 Ld. *Huygens* i.m.

23 Ld. pld: *David Knowles: Christian Monasticism.* 1969. 72-115. o.

24 *K. Esser* i.m. 62-63. o.

25 *Celanoi Tamás* életrajzai... II. Könyv, XVI. 168-170. o.

a jogát az általa és tanácsa által kinevezett generális vizitátorok révén 3 évenként gyakorolja. Ők egy-egy rendtartományt vizsgálnak meg és arról részletes felmérést, jelentést készítenek. A generális miniszter hivatalának időtartama nincs meghatározva. Szent Ferenc például 1221-ben lemondott tiszteről. Különben kezdetben egész életre szolt, majd korlátozták 3, 6, 5 és 12 évre. Jelenleg 6 évre szol a kinevezés. Címei: a kisebb testvérek egész rendjének főnöke, és spanyol grand. Tanácsát a definitorium generale képezi. Ennek tagjai: a generális prokurátor (rendi ügyvivő), aki helyettesi funkciót tölt be, továbbá 6 generális definitor a nagyobb nyelvek (angol, olasz, francia, német, spanyol + magyar–szláv) képviselőjében.²⁶ Beszélünk már a rendi generális káptalanról, mely szintén új vonása a rendnek. Erre 3 évenként, pünkösdkor gyűlnek össze. A provinciális miniszterek kormányozzák az egyes tartományokat melyeknek tanácsa a definitorium provinciale. Tagjai: a custos, 4 definitor és a titkár. A provinciális káptalant minden 6. évben hívják össze. Ennek tagjai még a guardiánok, az egyes rendházak főnökei.

Az ultramontán provinciákban (Nyugat-Európa) maguk a rendházak választják, míg a cisalpin részen (Közép- és Kelet-Európa) a tartományi káptalan iktatja be a házfőnököket.²⁷ Bizonyos kisebb tisztségek: a praesides (kisebb rendház főnöke), vikáriusok, discretusok, lectorok, magisterek stb. meglelte bizonyítja, hogy bár a közvélemény szerint Ferenc nem tartozik a nagy szervezők közé, bizonyos szervezőképességnek nem volt hiányában. Amit a tisztségekkel kapcsolatban tudnunk kell, az, hogy Ferenc itt is Krisztust követte, tudniillik a szolgálat jelentőségét hangsúlyozta: a vezető legyen mindenki szolgálója. (Könnyű elképzelni, milyen osztatlan sikert aratott ez a gondolat a szegényebb rétegeknél.)

c.) A harmadik új és már említett momentum a szabályos időközökben összeülő káptalan. Szintén új, hogy mindenki, még a noviciusok is részt vehetnek rajta, nemcsak a vezetők. Erről tudósít többek között 1216-ban Jakob von Vitry. *Historia Orientalis* c. munkájában leírja egy ilyen káptalan külső lefolyását. Ami itt fontos, hogy nemcsak 3 évente jöhetnek össze, hanem gyakrabban is, hiszen ez nemcsak a problémák, ügyek megtárgyalásának és intézésének helye volt, hanem alkalom is egyben egymás látására, beszélgetésekre. A *Regula non bullata* három fajta káptalant különböztet meg. Az egyik, amelyik minden évben Mihály arkangyal ünnepén zajlott, főleg a "miniszterek és testvérek" számára. Ez és a szintén évente pünkösdkor a Maria Portinnucula templomban összehívott káptalan tehát amolyan vezetőségi gyűlés volt. Mindenki elmehetett viszont a ciklusosan három évenként összehívott harmadik alkalomra. Legfőbb szervezeti feladatuk volt a rendi élet igazságosságáról gondoskodni.²⁸

26 Szóbeli közlés: Tömördy Viktor OFM, 1990.

27 Szántó Konrád i.m. 231-232. o.

28 Ld. *Herbert Grundmann: Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundlagen der deutschen Mystik.* Berlin, 1935. 165. o.

Feladatkörének fontos része volt a törvényhozó tevékenység. Jordan von Giano, itáliai történetíró írja, hogy Ferenc az 1219-es Portinncula-i káptalan alkalmával csoportokat küldött azokba az országokba, ahonnan a testvérek nem tudtak eljönni. Éppen a nagy távolságok miatt jönnek létre a már említett provinciai káptalanok.

d.) Fontos a szabályzatuk, mely nemcsak védelmet és biztonságot adott a testvéreknek, hanem közösségük egységét és egyenjogúságát is biztosította. Különleg ez az egységes ruhával vált láthatóvá. Eleinte alig különbözött a szegényekétől, majd "signum distinctivum" lesz, ami alapján a környezetük előtt felismerhetővé válnak. Mások általi viselése egyházi büntetést von maga után.²⁹ Ezeknél az apró dolgoknál is megfigyelhetjük: a rend bár hangsúlyozottan az egyházhoz tartozik, valamiféle elkülönülési törekvés mindenképp megfigyelhető.

A közös imádságról volt már szó. Jelentősége abban állt, hogy itt találkozunk először a napirenddel mint a testvérek együttélését szabályozó és meghatározó tényezővel.

A rend szervezeti felépítése tovább bővült. Nemcsak férfiak voltak készen a rendalapítót követni, hanem nők is. A rend női ágát, a szigorúan zárt életű második rendet, a klarisszákat Klára, egy Assisi-beli nemesleány alapította meg Ferenc segítségével.³⁰ Nagy volt az igény a ferences életre azok körében is, akik valamilyen módon (házasság, tevékenység) a világhoz voltak kötve. Ezek számára kb. 1221-ben adott Ferenc szabályzatot Angolius bíboros, a későbbi IX. Gergely pápa segítségével, aki már az első és második rend szervezésében is segédkezett neki. A harmadrend vallási jelentősége abban rejlik, hogy a társadalom legkisebb sejtjébe (ti. család) is beleviszi a keresztény tökéletesség eszményét. Ez tulajdonképpen egy társadalmat, a laikusok közösségét jelenti a világi társadalmon belül. Hihetetlenül népszerű és széles körben elterjedt lett. Tagjai az első rend vezetése mellett vezeklő, bűnbánó életre és a szeretet gyakorlására törekedtek. A belépők megtarthatták javaikat, csak a jogtalanul szerzeteket kellett visszaadniuk, mindenkivel kibékülniük, és Krisztushoz hűen élniük. Az első rend szabályzatát véglegesen III. Honorius pápa hagyta jóvá 1223-ban. Erre egyrészt azért volt szükség, mert Incétől csak szóbeli megerősítést kaptak, másrészt azért, mert ismeretes, hogy ekkor ülésezett a lateráni zsinat, mely kimondta, hogy ezentúl nem szabad új rendet alapítani. Megállapítható tehát, hogy a ferences rendnek ez az egyház szándékai szerint történő és Hugolino által irányított szervezése a történelmi körülményeket és a természetes fejlődés követelményeit egyaránt figyelembe véve történt.

²⁹ K. Esser i.m. 117-118.

³⁰ Bővebben Ld.: Clifford Hugh, Lawrence: *Medieval Monasticism Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages.* London & New York, 1989. 244-251. o.

Hostiensis és a saeculares—regulares vita

Bevezetés

I. A XIII. század a középkori egyetemek nagy évszázada. Le Goff szerint¹ azért, mert ez volt a testületek, a céhek, gildék, hanzák nagy évszázada is. Minden szakma mesterei szabályozott és egységes szervezetet teremtettek, mely kizárta a létüket veszélyeztető konkurencia-harcot, és elég erős gazdasági alapot teremtett az időközben megerősödött, világi és egyházi befolyástól egyre mentesebb város önkormányzatának irányításához.

Egy hasonló fejlődési tendencia figyelhető meg az egyetemek esetében is: függetlenedtek a világi hatalmaktól, önálló szabadságjogokat vívtak ki, de mindennek csak később fizették meg az árát: más, az őket korábban a világiakkal folytatott küzdelemben támogató egyházi hatalom alárendeltjei lettek, dinamikus fejlődésük megtorpant, s képtelenek voltak megtalálni a jövő megoldását.²

A világi hatalmak befolyása az egyetemek felett azok kialakulásának kezdetétől megvolt. Ugyanis a XIII. századi pápák által adományozott privilégiumok sohasem valósultak volna meg a világi hatalmak állandó közreműködése nélkül, lett légyen szó akár királyi, akár más partikuláris hatalomról. Feltűnő példa erre például Piacenza, ahol IV. Ince hiába alapított studium generalét, mert arról a polgárok vezető rétege elmulasztott gondoskodni, s így az iskola tulajdonképp működésképtelenné vált. Ezzel ellentétben az angol királyok igen buzgón támogatták a studiumot mind Oxfordban, mind Cambridge-ben. 1231-től kezdve III. Henrik rendeletei folyamatosan megerősítik és konszolidálják a már egyházi hozzájárulással privilegizált, a mesterek és diákok által élvezett pozíciókat. Oxfordban például az Universitas privilegiumát 1214-ben állította ki egy pápai legátus, aminek a világi hatalom (legfőképpen anyagi) hozzájárulása nélkül kevés fogamatja lett volna. Az alapítás egyházi engedély híján lehetetlen volt, de a működés hétköznapi kérékeit a világi hatalom állapította meg és felügyelte.³ Meglehetősen hasonlít ez a kép a jóval korábban kialakuló püspökségek körülményeihez, ahol az egyház szintén úgy járt el, hogy kellő világi javak (és jogok) híján a világi hatalmak segítségére támaszkodott, s mikor megerősödve már nem tűrte a korlátokat, kemény harcban korábbi támogatója fölé nőtt. Akárcsak az investitúraharcban, az egyetem fölötti küzdelemben is megvoltak a feleknek a maguk szellemi gyökerei. Mindenesetre

1 Ld. J. Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1979. 93. o.

2 Ld. Le Goff. i.m. 94. o.

3 Hasonlóképp fontos szerepe volt az Ibér-félszigeten León és Kasztília királyának. VIII. Alfonz, a valenciai egyetem, IX. Alfonz, a salamancai egyetem alapítója, valamint X. (Bölcs) Alfonz, ez utóbbi kiváltságainak megerősítője előbb egyaránt a helyi egyház, majd a Szentszék hozzájárulását kellett, hogy megszerezze. Az alapításhoz szükséges anyagi javak egészét azonban ők adták meg.

a pápák remekül ismerték fel azokat az egyetemi és a világi társadalomban keletkezett igényeket, melyeket eszközül használhattak céljaik eléréséhez. Az igények kielégítésének keresése pedig, mint mindig, akkor is viszályokba torkollott.

II. Az egyetemen belüli, illetve az egyetem és az egyház közti konfliktusok egyik fő forrása a szerzetesek megjelenése volt a főiskolai tanításban a XIII. század elején. Egyházi személy feltűnése az egyetemeken természetesen nem volt szokatlan, hiszen világi tanításról nem beszélhetünk, mert a korabeli diákok és tanárok mindegyike clericusnak, tehát valamiképp egyházi személynek számított, s ezért az egyház magának tartotta fenn a jogot a felettük való rendelkezésre. Ez ellen a világi vezetők természetesen hevesen tiltakoztak, hisz az egyetem többszörös hasznot jelentett: nagy vásárlóközönséget a helyi piacoknak, szakképzett hivatalnokgárdát a kormányzásban, valamint az uralkodók közti tekintély-versenyben is sokat nyomott a latban. A XIII. században a királyok és fejedelmek egyre inkább kezdték igényelni az egyetem által kinevelt hivatalnokokat, s a magisterek lojalitásáért, a szakemberekért nagy harc folyt a világi és az egyházi hatalmak részéről egyaránt. Ezt igen jól mutatja III. Henrik angol király levele, melyet a párizsi magistereknek írt.⁴ Jóllehet a francia tisztviselőkarban csak IX. Lajos uralkodása idején növekedik meg az egyetemi értelmiség száma és befolyása,⁵ viszont az angol kancellárián dolgozó tisztviselőket már a XII. század végén magistri névvel illetik. Az egyes egyetemeket befogadó városok bíraskodási gyakorlata csak hosszabb idő elteltével kezdte tömegesen alkalmazni az egyetemről kikerülő jogászokat, de a XIII. század közepétől kezdve számos kedvező intézkedéssel próbálták a növekvő igényeket kielégíteni.⁶

Az egyetem világi és egyházi hatalmak közti "függetlenségi" harcában – mely harcot e dolgozat terjedelmi okokból nem tárgyalhatja – döntő pillanat volt, mikor a hirtelen született koldulórendek soraiból tanárok jelentek meg az egyetemeken. Mint a pápa fennhatósága alatt álló intézmények tagjai az egyházi hatalom befolyásos képviselői lettek. Felbukkanásuk kemény küzdelmek alapját

4 Mélyszéles részvétellel vagyunk Párizs méltánytalan törvényei miatt elszenvedett megpróbáltatásaitok iránt, és jogos szabadságaitok helyreállítását kívánjuk. Ezért hát írunk nektek, és hívünk: jöjjetek angol királyságunkba, és tanulmányi célokból maradjatok itt. Bármelyik kisvárost, elővárost vagy nagyvárost választjátok ki e célra, átengedjük használatotokra, és örömmel biztosítjuk nektek azt a szabadságot és békességet, amely egyrészt Istennek tetsző, másrészt teljes mértékben megfelel szükségleteiteknek. in: *Calendar of Patent Rolls, Henry III, 1225-1252.*

5 A XIII. század második felétől kezdve, és különösen Szép Fülöp 1285-ös trónralépése óta számos jogász került a Parlament-ba és a királyi kúriába; ezek, ismerve a római jogot, készségesen segítettek a Római Szent Birodalom feltámasztásához való jogok listáját elkészíteni és magyarázni.

6 Így például 1260 után Páduában a communa hozott egy olyan rendeletet, mely szerint több professzori széket kell betölteni; kis idő elteltével a tanárok fizetését is magára vállalta, szabályokat hozott a diákok támogatására, valamint a kéziratok előállítására és a szállások tekintetében. Siena, Perugia, Modena hasonlóképp magára vállalta idegen tanárok szerződését kiváló feltételeket kínálva. Bolognában a diákok státusza igen sok tekintetben a polgárokét közelítette meg. A városok adta kiváltságok, akárcsak a pápáké, kétélű volt, hisz könnyebbséget és elkötelezettséget egyaránt jelentettek.

adta meg, s a korabeli – egyébként sem egységes – értelmiség mélyebb megosztottságához vezetett.⁷ Az élesen elválasztó vonal két oldalán a *saeculares* és a *regulares* magisterek álltak. Du Cange *Glossariuma*⁸ a *saecularis* szó szinonímájaként a mundanus és a laicus szavakat említi, melyek csak fenntartásokkal alkalmazhatóak a mi esetünkben, mivel a laicus szó fogalma semmiképp sem egyeztethető a jogilag clericusként kezelt világi egyetemi magisterekével. Annál figyelemreméltóbb viszont a következő két definíció: *Saecularitas, Saecularium conditio monachali opposita, és Saecularis, qui alicui regulae addictus non est.*⁹ *Saecularis* magister alatt tehát mindenképpen olyan clericus személyt értek, akire a fenti két meghatározás is illik. A *regulares* szó Du Cange szerinti megfelelője a *monachi*, és így folytatja többek közt: *Leges Caroli M. apud Murator. tom. 1. part. 2. pag. 100. col. 2: Vigilanter curent ut canonici secundum canones, et Regulares secundum Regulam vivant.*¹⁰ A *monachi* szó magyarázata: *Monachi appellabantur, qui strictioris vitae Christianae intuitu, in solitudines recedebant, vitato omni hominum consortio*¹¹ etc. Ez a meghatározás leginkább a szerzetesség kezdeteire illik, mivel a XI. századtól kezdve újabb és újabb szerzetesrendek születtek, alapvetően azonos, de részleteiben igen különböző elképzelésekkel. Így például az az 1031-ből való meghatározás, hogy *non suo, sed alieno imperio vivunt*¹², kiválóan alkalmazható a koldulórendekre is. Azért fontos ez, mert az elemzendő kánonjogi textusban kizárólag a *monachus* fogalom fordul elő, és mindenképpen eldöntendő az a kérdés, hogy mennyiben alkalmazható ez a meghatározás a szerzetesi tanárkodás problémáját hevesen a felszínre hozó koldulórendiekre. Az 1217-es charta szerint a domonkosok *Fratres Praedicationis apellantur.*¹³ A *fratres* közössége, a *fraternitas* fogalomként igen nagy múltú, ezért számtalan definíciója létezik. (Ezeket Du Cange gazdag forrásanyaggal tárgyalja.) Ezek közül kettőt emelnék ki, melyek talán fogódzóul szolgálhatnak: *Fraternitas, Fratrum, seu Monachorum coetus és Fraternitas, Societas inita inter Monachos variorum Monasteriorum.* Az ilyen jellegű párhuzamos használat ugyan nem jogosít fel senkit arra, hogy a két fogalmat szinonimaként kezelje, de az igenis gyanítható, hogy bizonyos fogalmi összemosódáshoz vezetett. Annál is inkább, mert a szerzetes megjelölése körülbelül hat évszázadon át a *monachus* szóval történt, és az újonnan megjelenő rendek sajátos – legalábbis ami a hivatalos használatot illeti – elnevezést nem nyertek.

7 Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy amikor világiakról szólunk, nem a világi hatalmak érdekeit képviselő csatlósokról van szó. Az egyetemeken nem két párt működött, hanem igények és társadalmi mozgalmak jelentek meg, csaptak össze, melyeket esetenként világi és egyházi hatalmak használtak fel.

8 *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Domino Du Cange auctum. Niort, 1885.

9 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VII. 265.o.

10 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VII. 100. o. és köv.

11 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. V. 451.o.

12 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. V. 451.o.

13 Ld. *Du Cange*: i.m. tom. VI. 456.o.: in Charta ann. 1217 inter Instr. tom. 6. Gall. Christ. col. 443.

III. Még egy igen gyakran szereplő fogalmat kell tisztáznunk, és ez a *clericus*.¹⁴ Egyes szerzők – így például Savigny – olyankor használják a clericus terminust, mikor a középkori diákról beszélnek, szinonimaként a *scholaris*-szal, minden megkülönböztetés nélkül.¹⁵ Stubbs püspök másfelől azt feltételezi, hogy minden clericus valamely kisebb egyházi rend (*ordo*) tagja volt,¹⁶ mely rendek alatt, általában, nem szentségi rendek (mint például papság) értendők. Tény, hogy a középkori clericusi réteg, jöllehet ez nem foglalta magába szükségszerűen az alacsonyabb egyházi rendekhez tartozókat, nagy létszámú társadalmi csoport volt. A clericusi tonzúra és ruha elfogadása együtt járt a clericusi jogok által nyújtott védelmek és kiváltságok – pl. mentesség a világi udvarok ítélete alól, személyi sértetlenség etc. – olyan mértékű élvezésével, mint azt a papok és püspökök tehették,¹⁷ egészen addig, míg az illető clericus cölibátusban élt; a tonzúrást clericus, mielőtt megnősült, elvesztette jogait, többé nem viselhette a tonzúrást, sem a *habitus clericalis*-t.¹⁸ A clericusi réteghez számítjuk az egyházi énekesek és szolgálók, az egyházi bírák és jogászok sokaságát, kiknek jelentős része működött a korona vagy a főnemesség szolgálatában. Gerézdi Rabán véleménye szerint¹⁹ a clericus szó az egész középkoron át jelentette mind a papságot, mind pedig azokat a papjelölteket, akik ugyan még nem voltak felszentelve, de a clerushoz tartozás első szimbólumát, a tonzúrást már felvették. Ez a réteg eleinte a káptalani és konventi iskolákban sajátította el az alapvető ismereteket (írás-olvasás), de a IX. századra annyira felduzzadt képviselőinek létszáma, hogy jelentős része világi főurakhoz szegődött el értelmiségi munkák elvégzésére. Gerézdi is említi a számunkra oly fontos körülményt, hogy a fokozott mértékű laicizálódással ennek a rétegnek a clericus elnevezése újabb jelentéstartalommal bővült: a XIII. századtól egyszerűen iskolázott embert kezdett jelenteni.

Az említett kisebb egyházi rendek és a clericusság közti viszony még nem tisztázott a szakirodalomban. Az bizonyos, hogy a tonzúra adományozásának szertartása – melyet a püspök végzett – nem egyezett az *ostiarius*-i rendbe való felvétellel.²⁰ Nehéz lenne megmondani, hogy a clericusok hányad részben voltak

14 Vö. H. Rashdall: i.m. 393. o., Du Cange: i.m. tom. II. 368-370. o. Többek közt írja: *Generaliter autem clerici nuncupantur omnes, qui in ecclesia Christi deservierunt, quorum gradus et nomina haec sunt: Ostiarius, psalmista, lector, exorcista, acolythus, subdiaconus, diaconus, presbyter, episcopus.* (Isid. Origin. lib. 7. cap. 12. sect. 2.)

15 F. K. von Savigny: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter.* Heidelberg, 1834-1851. c. xxi, 72. Ő írja, hogy a fegyverviselés joga nem illette meg az egyházi rendhez tartozót, de például Oxford kancellárja, aki gyakran papi személy volt, élvezhette ezt a jogot, ami a szükséges védelem volt kötelessége teljesítéséhez.

16 Ld. in Report of Ecclesiastical Courts Commission. London, 1883. Historical Appendix, 26. o.

17 Ld. még R. Genestal: *La 'privilegium fori' en France du decret de Gratien a la fin du XIV siecle.* Paris, 1921-24. 2 vols.

18 Vö. Liber X, 3. 3. 7,8,9.

19 Ld. Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei.* Budapest, 1962. 23-33. o.

20 *Primus gradus ordinis ecclesiastici (...) Hujus officium sic recitat Isidorus Junior in Epist. ad Luitfredum: Ad Ostiarium pertinet claves ecclesiae, ut claudat et aperiat templum Dei, et omnia, quae sunt intus extraeque, custodiat, fideles recipiat, infideles et excommunicatos rejiciat.* (...) Ld. Du Cange: i.m. tom. VI. 77. o.

tagjai valamely kisebb egyházi rendnek. A püspöki jegyzőkönyvekből az lenne elvileg leszűrhető, hogy a tonzúra adományozása egyet jelentett a legalacsonyabb egyházi rend átadásával is, ami az ortarius. Az azonban nem világos, hogy a párizsi vagy oxfordi diákok szabályzatban előírt kötelezettségként viselték-e a tonzúrárt. (A tonzúrárt egyébként a római kúrián néha még ma is megadják a seminaristáknak, minden ceremónia nélkül, de ebben az esetben nem *tonsura clericalis*-ről van szó.) Nyomát ennek csak a párizsi Lombard College-ban találjuk, ahol a statútum előírja, hogy *...quod predictae domus scholares sint et esse debeant clerici de Italia et de legitimo matrimonio nati, et quod illi qui ad presens clerici non existunt, promittent et facient se insigniri caractere clericali intra festum nativitatis beati Johannis Baptistae proxime venturum*. Ez esetben nyilvánvaló, hogy a püspöktől nyert tonzúrának nagy jelentősége van. Ez a szabály azonban itáliaiak által alkottatott, itáliai diákok számára, és az olasz diákokat sem kezelték clericusként egészen addig, míg nem nyertek *tonsura clericalis*-t a püspöktől. Az egyetemen azonban a clericusi jogok élvezete sosem látszik függni a tonzúra szabályozott elnyerésétől, és a *scholares*-nek sosem kellett kanonikusan *tonsewyrd*-nek lenni.²¹ Ugy tűnik ezért, hogy a tonzúra-ceremónián senki sem ügködött a borbélyon kívül,²² és a szentelésre készülők a tonzúrárt formálisan újra elnyerték a püspöktől.

A diákok nagy része valószínűleg nem a státuszért, hanem a vele járó javadalom kedvéért lett valamely egyházi rend tagja. Néhány egyetemen egyedül a teológiai fakultás volt az, ahol a doktori fokozathoz megkívánták a papi *ordo* felvételét is. Az egyéb vezető posztokhoz (mint például az oxfordi kancellársághoz, vagy az egyes kollégiumok igazgatóságához, tagságához etc.) nem volt előírva ilyenfajta kötelezettség.

Azt a fentebb összefoglaltak alapján elmondhatjuk, hogy az egyetem mindenképp előtti egyházi jellegű testület volt. Tagjai tehát közel sem voltak mind felszentelve, sőt kisebb egyházi rendnek sem voltak mind tagjai. Mindazonáltal valamennyien az egyház, egészen pontosan Róma igazságszolgáltatása alá tartoztak, s pontosan ez adott kifejezett egyházi jelleget ennek a világiság felé törő mozgalomban született intézménynek.

Henricus de Segusio: De magistris

I. A *saeculares* és *regulares* közti vitákban döntő szerep jutott a kánoni jogoknak. A középkorkutatás sajnálatosan kevés jelentőséget tulajdonít a kánonjogi forrásoknak, annak ellenére, hogy hatalmas befolyásuk arra a korra, melyben keletkeztek, tagadhatatlan, és a rövidke textusok is, mint pl. a lentebb közölt *Henricus de*

21 Vö. *Paston Letters*, ed. J. Gairdner 1872. II. 239. o.

22 Vö. *Decr. Grat. I. Dist. Lxix, c.i.*, mely így kezdődik: *Quoniam videmus multos sine manus impositione a parvula etate tonsuram clerici accipientes, nondumque ab episcopo manus impositione percepte super ambonem irregulariter in collecta legentes*.

Segusio *Summa aurea* című művének *De magistris* rubrikája²³ egy igen összetett történeti háttér kicsiny tükrei.

A következőkben Henricus de Segusioval (Susa) – akit általában (Cardinalis) Hostiensisnek neveznek – és fent említett művével foglalkoznék részletesebben. Szerzőnk 1230 és 1240 között Párizsban tanított kánonjogot. 1250-től Enbrun érseke, 1261-ben bíborosként az ostiai egyház élére kerül (innen a Hostiensis elnevezés). 1271-ben hunyt el. Legismertebb műve a *Summa super titulis decretalium*, melynek első recenziója elveszett, a második 1250 és 1253 között készült mindkét jog számára. Ezt nagy értékére való tekintettel elterjedten *Summa aurea*-nak is nevezik.

Hostiensis a pápák ügylevél-gyűjteményeit (decretales) magyarázó dekretalisták közé tartozik. Kiemelném közülük Hostiensis egyik nagy elődjét, Bernardus Papiensis-t (meghalt 1216-ban), aki előbb mint paviai prépost, majd faenzai püspök működött; híres műve: *Breviarium Extravagantium*.²⁴

Hostiensis *Summa aurea* című művének *De magistris, et ne aliquid exigatur pro licentia docendi* rubrikája egy, a XIII. századnál korábban is ismert problémát vet fel: taníthat-e a szerzetes? Ez a kérdés a bevezetőben már említett koldulórendek megjelenése folytán került ismét felszínre, így természetesen nem véletlen, hogy a mű a XIII. század derekán látott napvilágot. A munka a következő tételek köré csoportosítja fő mondanivalóját: 1. *Quis dicatur magister* (ebben röviden értekezik a magister szó eredetéről, és annak közéleti értelmezési változatairól); 2. *Qualis debeat esse* (itt tárgyalja röviden, hogy milyen tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkeznie annak, aki magisteri babérokra pályázik); 3. *Utrum autem sufficiens sit magister* kezdetű rész tárgyalja a számunkra oly izgalmas kérdést: taníthat-e a szerzetes, avagy tartózkodjon a tudományok illetően továbbadásától. Ezt a fejezetet fogom majd részletesebben ismertetni. 4-5. *Qua scientiam docere debeat* (Hostiensis a grammaticát, a dialecticát, a rhetoricát (trivium), valamint a musicát, geometriát, arithmetikát, astronomiát (quadrivium) tartja tanításra érdemes tárgyaknak; külön szól itt az eretneknek ítélt “matisis”-ről, mely a babonás jóslás, varázslás tudománya, és amely elítélendő a tanítható és hasznos “mathesis”-szel szemben, mely a matematika kiváló tudományát jelenti. Egy aprócska “h” betű csodákat volt képes művelni, ha az ember az inkvizíciós

²³ Forrás: Henricus de Segusio, Cardinalis Hostiensis: *Summa aurea*. Lugduni, M.D.LXXVI, Sumptibus Philippi Florentini 287b-289a folió; az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdona, jelzete: B. Vet. 306. (Közvetlen forrás: ELTE BTK Tört. Segéd tud, Tanszék, Forrásszemelvények a “Kánonjog forrásai és története VI.” c. szemináriumhoz. Szerk. Püspöki Nagy Péter, VI. Sorozat, 4. füzet. 1994.

²⁴ Ő alkalmazza először a Pandecta-jog alapján a Judex, iudicium, clerus, connubia, crimen ötös felosztását. Ez a felosztás szinte a kódexig megmarad a kánonjogban. Bernardus Papiensisig Gratianus dekrétumát, utána pedig a dekretálisokat magyarázták az iskolákban. A dekretalisták közül kitűnt még Tancredus (meghalt 1235-ben) a házasságról írt *Summa de matrimonio* című művével, a perjogról szóló *Ordo iudicarius* című munkájával. Rajta kívül fontos megemlíteni a magyar származású Damasus bolognai professzort (vö. S. Kuttner: *Repertorium der Kanonistik*. Citta del Vaticano, 1937. 393, 419, 428. o.) és *Summa decretorum* című művét (vö. Móra Mihály: *Középkori kánonjogi gyűjtemények*. In: *Századok*, 1939. 9-10. szám. Klny. 1940.) etc. Ld. még Bánk J.: i.m. I. kötet, 80. o., 75. jegyzet.

vizsgálóbizottsággal állt éppen szemben); 6. *Et qualiter debeat docere* (ez a fejezet tartalmazza tehát a tanítás – Hostiensis által helyesnek tartott – gyakorlati módszerének leírását); 7. *Utrum a scholaribus collectam* (ez a szakasz beszél a tanárok javadalmazásáról, ellátásáról etc.);²⁵ 8. *Qui iuris, si aliquid exigatur* (gyakorlati kérdések tárgyalása); 9. *An clericus studio insistens debeat* (állhatatos legyen-e a tanulmányokban?).

Hostiensis munkájának tehát egésze az egyetem és a szerzetesek, a világi és a szerzetesi életmód adta kötelezettségekről, jogokról és azok megkülönböztetéséről szól. Summájában nem egy önálló vélemény olvasható, hanem az éppen hatályos egyházi jog adta keretek értelmezése. Nagyonbízott Gratianus *Decretum*-ára, kisebb részt pedig a Liber X-re, valamint a *Digestára* támaszkodik, azokat kompilálja és egészíti ki. Látványosan egyik nézőpont mellett sem akart személyesen állást foglalni, egyéni véleménye is inkább csak a nézőpontok közlésének sorrendjéből sejtethető.

II. *Sed nunquid religiosus, & maxime monachus potest & debet in magistrum assumi?* - kezdi Hostiensis a vélemények felsorakoztatását. *Non videtur: quia Io. non docentis: sed plangentis habet officium; nec debet pascere, sed pasci: ut xvi. q. i. monachus, & multiis. c. ibi seq.* Ez a nézet egyértelműen a szerzetesek tanító tevékenységével szemben foglal állást, s a megjelölt hely a Liber *causarum*-ban is ezt támasztja csak alá, tudniillik, hogy *Monachus non docentis, sed plangentis habet officium, qui vel se, vel mundum lugeat, et Domini pavidus praestoletur adventum*; ezek szerint a szerzetes dolga vagy önmaga, vagy a világ "sajnálata" (könyörgő imádkozás), és az Úr eljövetelére készen való várakozás, nem pedig a tanítás. A szerzetes maga ne "legeltessen, hanem legeljen". *Item quia secundum Greg.* – folytatja Hostiensis a vélemények felsorolását – *nemo potest ecclesiasticis officiis simul & monachiali regulae deseruire. xvi. q. i. nemo multo minus monachiali & magistrali. & sicut dicitur in concilio Hispal. in vno & eodem officio non debet esse dispar professio, & cohaerere & coniungi non possunt, quibus vota & studia sunt diuersa.* Az ellenvélemény tehát úgy szól, hogy a két hivatal – tudniillik a magisteri és a szerzetesi – nem egyeztethető össze, ezeket összekötni nem szabad, és nem lehet, "mivel imáik és törekvéseik különbözőek", s egyenlőképp a kettő nem szolgálható. A zsinati hivatkozásokon túl (*sicut dicitur in concilio Hispal. ...*) a Liber *causae*-ra való utalások, melyek a fentebb mondottakat hivatottak megerősíteni így szólnak: *xvi. q. i. nemo: Nemo potest et ecclesiasticis obsequiis deservere, et in monastica regula ordinate persistere: ut ipse monasterii distractionem teneat, qui quotidie in ministerio ecclesiastico cogitur permanere. és xvi. q. vii. in no: Laici non sunt constituendi oekonomi, sed ex proprio clero eligendi. Hostiensis így folytatja: igitur non videtur, quod clerici seculares & regulares, quo ad officium docendi, simul coniungi possunt: quia, secundum Hug. bonus monachus vix bonum clericum faciet.: xvi. q. i. legi.²⁶* Hostiensis itt tulajdonképpen Augustinus

25 Az egyetemi tanárok javadalmazásának tekintetében ld. 60. és 62. jegyzet.

26 ...cum aliquando etiam bonus Monachus vix bonum Clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, & tamen desit instructio necessaria, aut personae regularis integritas.

401-ben Aureliushoz írt levelében (epist. 76.) foglaltakat ismétli, melyben ez olvasható: *...cum aliquando etiam bonus Monachus vix bonum Clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, et tamen desit instructio necessaria, aut personae regularis integritas.* Tehát az a szerzetes, aki eleget tesz a rendjének regulájában foglaltaknak (ez alatt bizonyára már az erre való tiszta szándék is értendő, emberi tökéletlenségünkől kiindulva), és inkább törekszik legelni, mint öntelten legeltetni, az aligha lehet jó világi clericus, (hisz annak életvitele teljesen eltérő), és ha nem lehet jó clericus, akkor miként lehetne jó magister? *Sed si non facit bonum clericum: ergo nec bonum magistrum. tales igitur repelli debent ab officio magistrali: quia in talibus male concordaret cithara cum psalterio.* Ezek szerint az eredeténél fogva helyállni nem tudó szerzetes-tanárt, "mivel az ilyenekben nem talál összhangra a lant és a zsoltár", el lehet űzni. Hasonló gondolatok lelhetőek fel Augustinus fentebb idézett levelében: *...cum ex eis, qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatiores, atque meliores in Clerum assumere soleamus: nisi forte (sicut vulgares dicunt) malus Choraula, bonus Symphonicus est; ita iidem ipsi vulgares de nobis jocabuntur, dicentes; Malus Monachus, bonus Clericus est.*

III. Hostiensis mester a szerzetesi tanárok működése ellen állást foglaló nézetek közvetítése után azok cáfolatának bemutatásához fog: *Sed contra, quia secundum Io. ad Rusticum monachum: multo tepere debet discere monachus, quae postea doceat. Sed caueat, ne tyro usurpet: & ne prius sit magister, quam discipulus xvi. q. i. sic viue. & c. si clericatus.* Ezek sem Hostiensis saját bölcsességei, hiszen valami egészen hasonlót olvashatunk a megjelölt *si clericatus* kezdetű caputban, mely egyébként Hieronymus *ad Rusticum Monachum* című leveléből vett idézet: *Si Clericatus te titillat desiderium, discas, quod possis docere, et rationabilem Christo hostiam offeras: ne miles ante, quam tyro, ne prius magister sis, quam discipulus. A xvi. q. i. sic viue* kezdetű rész szerint: *Digne in monasterio vivens, per populi electionem ad clericatum poterit promoueri ... Quod si populus vel episcopus te in clericum elegerit, age ea, quae clerici sunt.* Tehát ha valamely szerzetes a hívők, vagy a püspök hívására clericusi teendőket láthat el, akkor miért lenne a szintén clericusi magisterség tilos a szerzetesek számára? Sőt, az ugyanezen *causa XXIX.* caputjában, egy 385-ben, Sirycius pápa által írt levélben az áll, hogy *Monachos quoque, quos tamen morum gravitas, et vitae ac fidei institutio sancta commendat, Clericorum officiis aggregari et optamus et volumus.* Főképpen akkor, írja Hostiensis, *si monachus idoneus est prae caeteris: qua eminentis scientiae est, & vitae sanctissimae; nunquid est melius talem ponere in cathedram, quam inhonestum, vel non tam honestum clericum secularem?* Vajon miért ne kaphatna a mind képességeire, mind pedig erkölcsseire nézve alkalmasabb szerzetes katedrát a kevésbé jó világgal szemben? És ezután jön az oly sokat támadott "előnyük" említése: *...maxime cum gratis doceant: & sic in hoc ecclesiae cathedrales valeant releuari.* Ingyen oktatnak! Hogy ki mindenkinek is ártnak ezzel, arról diszkréten hallgat nem tagadhatóan tájékozott dekretalistánk. Mindenesetre a III. Sándor pápasága alatt zajlott III. Lateráni zsinat az

alábbi rendeletet hozta:²⁷ *Statuit consilium Lateranense quod per unam quamque cathedralem ecclesiam, uni magistro competens beneficium assignetur: qui clericos et scholares eiusdem gratis doceat.*²⁸ Továbbá: *Statuitur in Lateranensi concilio, quod in unaquaque cathedrali ecclesia instituitur magister, qui pauperes clericos gratis doceat.* Igaz ugyan, hogy itt nem az egyetemi magisterekről rendelkeztek, és semmifajta jogi vonatkozása ennek a döntésnek nem volt az egyetemek vonatkozásában, de az ingyenes tanítás "törvényadta erkölcsi alapja" már adott volt általa. (Ennek a jelentőségét alább, a történeti háttér bővebb leírásakor fejtem ki.) A tanítás jogát szintén tilos volt bizonyos pénzösszeg ellenében megadni, ami szintén a regulares erkölcsi alapját szélesítette, ugyanis a törvény azt mondja: *Quia quidam pro licentia docendi pecuniam exigabant, praecipit Papa Vintoniensi episcopo, ut prohibeat ne pro licentia docendi in parochia sua aliquid exigatur, aut etiam promittantur, et si postea solutum aliquid fuerit, illud faciat restituui: et si aliquid promissum fuerint, faciat remitti promissum: quia scriptum est: gratis accipistis, gratis date.*²⁹ Továbbá: *Consuetudo erat in ecclesia Gallicana, quod magistri scholarum sine certo pretio alicui docendi licentiam non concedebant. Papa volens illam pravam consuetudinem extirpare, quae de radice cupiditatis procedit, prohibet sub anathematis interminatione, ut quicumque idonei fuerint regere scholas, sine molestia vel extractione aliqua permittantur.*

Ugyanakkor, amennyiben egy szerzetes clericusi feladatokat látott el, a törvény megengedte a clericusi állással járó javak teljeskörű élvezetét. *Moderamine Apostolicae auctoritatis decernimus, ut Monachi, si Presbyterii honore dedicati sunt, cum ligandi, solvendique potestate, decimarum, primitiarum, oblationum, donationum, quae fiunt pro vivis et pro defunctis, portionem iuxta canonem ad suam, proximorumque utilitatem merito perfectioris iustitiae non minus, quam ceteri Sacerdotes laudabiliter sibi vendicent.*³⁰

Hostiensis mindazonáltal megjegyzi, hogy azt a szerzetest, akit nem egyetértésből, vagy valamely fennsőbbség által helyeztek katedrára, és szemtelenül befurakodik, azt űzzék el. Az küldje tanulni, akinek hatalma van felette, úgy elbocsátva, hogy vannak tilos tudományok (melyek néhányaktól el vannak zárva), de egyebekben a világi és a szerzetes se előnyére, se hátrányára nincs megkülönböztetve. És különösen igaz ez a teológia tudományára, amelynek tanulmányozására a világi clericusok és a szerzetesek egyformán küldetnek. *Haec etiam requirit salus animarum, & publica utilitas.* A szerzetes ugyanakkor engedelmeskedjen az apátnak, nem csak saját monostora, hanem az egyete-

²⁷ Többek közt a III. Lateráni zsinat határozataiban való gyors tájékozódáshoz megfelelő kézikönyv: *Notitia conciliorum sanctae ecclesiae, authore Joanne Cabassutio, Tyrnaviae, M. DCC. LXIV. tom. 2. 209-214. o.*

²⁸ Ld. Liber X 5. 5. 1., glossae, De magistris et ne aliquid exigatur pro licentia docendi.

²⁹ Liber X 5. 5. 2.

³⁰ xvi. q i. Moderamine.

mes egyház hasznát szem előtt tartva.³¹ Mindkét szempont igaz tehát egyszerre, írja Hostiensis; *quia verum est, quod sub uno et eodem tecto non debent esse diuersae professionis homines. ... Sed certum est, quod sub una & eadem universitate diuersorum corporum hominum genera sunt diuersa. Sed nec quo ad officium magisterii pertinet. clericorum secularium & regularium studia diuersa sunt: qua utrique student eandem doctrinam. ... & tamen unum corpus faciunt, & in simul cohaerent, & in simul coniunguntur.*

Két ellentétes kánonjogi véleményt olvashattunk tehát, melyek sorrendjéből Hostiensis egyéni véleménye is sejthető. Ugyanis a kánoni jogban mindig az az autentikus, amelyet utóljára tesznek közzé, és ha ezt a szempontot figyelembe vesszük, akkor feltételezhető, hogy Hostiensis inkább az utóbbi nézet oldalán áll. Ez azonban egy kevésbé lényeges kérdés; sokkal fontosabb az, hogy milyen történeti háttér tette szükségessé azt, hogy a maga korában igen megbecsült kanonista ilyen problémával foglalkozzon. Most térnék tehát rá a konkrét történeti háttér ismertetésére.

Szerzetesség és tudomány

I. A XII-XIII. században a monasztikus rendeknél, ha nem is “kulturális forradalomról”, de a tudományokhoz való viszony átalakulásáról beszélhetünk. Egyre nagyobb lelkesedéssel tekintettek a kánonjogi, orvosi és római jogi stúdiумok felé,³² mígnem a határtalan buzgalmat a szigorú pápai rendeletek szorították korlátok közé (pl. 1212 Paris,³³ korábban Clermont 1130, Reims 1131, Lateran 1139, Tours 1163, Montpellier 1162; 1310-ben V. Kelemen.³⁴).

A tanulmányi idő a monostorokban jelentősen megnőtt – 10,12,15 évre. Az “artes”-t új szempontok alapján oktatták, továbbdolgozták, de a quadrivium tárgyai “curiositas”-ként gyakran csorbát szenvedtek.³⁵ Mindazonáltal a novíciusok nevelése inkább a rendi statútumok, szokások, egyházi énekművészet, ima és meditáció továbbadását célozta meg, s kevésbé a mély teológiai oktatást. Ahol kiművelt tanárok működtek, ott persze jobb volt a helyzet: teológiát, egyházjogot tanítottak. De ez nem kapott jól szervezett keretet, nem terjedt el széles körben. Az ismételt zsinati felszólítások, pápai intések azonban, úgy tűnik, nem voltak

31 *Sed haec ipsa oboedientia tunc acceptabilis erit Deo et dulcis hominibus, si quod iubetur non trepide, non tarde, non tepide, aut cum murmurio, vel cum responso nolentis efficiatur. Quia oboedientia quae maioribus praebetur Deo exhibetur; ipse enim dixit: Qui vos audit me audit.* Regula Sancti Benedicti, caput V., De oboedientia.

32 Vö. R. Limmer: *Bildungszustände und Bildungsideen.* Berlin, 1957. 105. o.

33 Ld. Mansi: *Sacr. conc. nova et ampl. collectio, Venetiis, 1728. tom. XXII, 831, 20.*

34 Ld. H. Denifle: *Die Universitäten des Mittelalters bis zum XIV. Jahrhundert.* Berlin 1885., *Denifle-Chatelein: Chartularium univ. Paris.* Paris, 1889. I, 92.; *Humb. de Romanis, De erud. praed. c. 28* (in: *Maxima Bibl. Patrum XXV, 469*); *Aquinói Szt. Tamás, Summa Theologiae 2,2,q. 188., R. Limmer jegyzetéből, ld. idézett mű.*

35 Vö. *Jacque de Vitry* (in: *Pitra, Analecta nov. II, 368, 370*), *Roger Bacon.: Op. tert. 20, 56*; *Philippus von Hartweg* in: *J.-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Turnhout tom. 203, 703-tól.*

igazán hatásosak, amit jól bizonyít az 1312-es vienne-i zsinat megállapítása: *rursus, ut in ipsis monachis proficiendi in scientia via opportuna non desit, in singulis ipsorum monasteriis...idoneus teneatur magister, qui eos in primitivis scientiis instruat diligenter.*³⁶

II. A monasztikus szerzetesek számára az idegen iskolák látogatása tilos volt, amit viszont a koldulórendi – sem a ferences, sem a domonkos – szabályzatok nem akadályoztak. Ami az első ferences regulát illeti (1210), az nem tett mást, mint teljes lemondásra szólított fel. Mindent eladni, árát a szegényeknek adni, nem élni a világ kényelmével, gazdagságával.³⁷ Minden nyugati szerzetesség szellemi-lelki alapja, Szent Benedek Regulája csak egyszer használja a *paupertas* szót,³⁸ a fő hangsúlyt az engedelmességre helyezi, és a bencés szerzetes szegénysége nem más, mint a saját akarataról való lemondás. A koldulórendiek mozgalma másból merített: a városok nyomorából, a szegénység és a hatalmas kereskedővagyonok éles kontrasztjából.³⁹ A tudományról, melyről Szent Ferenc gondolatait a következőkben közlöm, kezdetben szó sem volt. *Azt mondja az apostol: – írja Ferenc ma Admonitiones címen ismert művében – A betű öl, a lélek pedig éltet. Betű által halnak meg azok, akik csak a szavakat óhajtják tudni, hogy így bölcsőbbnek tűnjenek fel másoknál; s így akarnak nagy vagyont szerezni, hogy azt rokonaik és barátaik közt szétoszthassák. És betű által halnak meg azok a szerzetesek is, akik nem akarják követni a Szent betű szellemét, hanem beérik a szavak merő tudásával és értelmezésével. És viszont azokat élte a Szent betű szelleme, akik egész tudományukat, melyet szereztek és megszerezni kívánnak, nem a testnek tulajdonítják, hanem szóval és példaadással a fölséges Úristennek adják vissza, akitől minden jó származik.*⁴⁰

A XIII. század elején mégis egy olyan folyamat indult el, mely a XIV. század közepéig kétszer is – a XIII. század első és befejező harmadában – reneszánszát élte.

Johannes Barastre telepítette le az első domonkosokat Párizsban, és Giovanni Staccia volt az, aki Szent Ferenc akarata ellenére tanulmányi házat alapított Bolognában a tudásra szomjazó ferences növendékek számára. Harminc évvel később, mikor kisebb koldulórendek is megjelentek a színen, a két nagyobbik – a domonkosok s a ferencesek – megtették a második lépést, és újabb tanulmányi házakat alapítottak. A nagy terjeszkedési hullám után mindkettőnél körülbelül három évtizedes nyugalom következett, miközben a kisebb koldulórendek is behozhatták lemaradásukat, minek következtében a század nyolcvanas-kilencvenes éveiben újabb alapítóhullám indult meg. Akkoriban nem kevesebb, mint legalább kétszáz studium generale működött szerte Európában. Ez a magas szám azonban csak a koldulórendi (elsősorban a domonkosok által kidolgozott) oktatási rendszer csúcshintézményeinek adatait tartalmazza; mikor Roger Bacon *Com-*

36 Vö. *R. Limmer*: i. m. 106. o.

37 Vö. *J. R. H. Moorman*: *Sources for the Life of St. Francis of Assisi*. Oxford, 1940. 52. o. és köv.

38 Ld. *Regula Sancti Benedicti*, c. 48.

39 Ld. *R. W. Southern*: *A nyugati társadalom és egyház a középkorban*. Budapest, 1987. 347. o.

40 Ld. *Admonitiones Sancti Francisci* in: *Assisi Szent Ferenc művei*. Szeged, 1993. 13. o.

pendium studii philosophiae című művében azt írja, hogy a ferenceseknek és a domonkosoknak *in omni civitate, in omni castro et in omni burgo* doktoraik vannak, akkor nem csak a studium generalékra, hanem a helyi, a "provinciális" iskolákra is gondolt. Ezek az iskolák közvetítették a legalapvetőbb ismereteket, és tették lehetővé a studium generalék látogatását. A koldulórendek elég hamar nem csak a *vita apostolica* által legitimált prédikálást, és a szociális tevékenységet tűzték ki célul, hanem a pápák szándékának megfelelően a minden hívő számára megismerendő igazság terjesztésére is életüket tették. A városok mellett az egyetemeket is egyértelműen célba vették, és meg voltak arról győződve, *quod nostrae religionis famosa reputatio in Ecclesia Dei ex personis excellenter litteratis specialiter dependet*, ahogy ezt a karmeliták 1312-es nagykáptalanja megfogalmazta. A tanulás és a tanítás egész életen át tartó szolgálattá vált. Domonkos utóda, Humbert de Roman írta: *Studium est ordinatum ad praedicationem, praedicationis ad animarum salutem, qui est ultimus finis*. Ez fővonulattá vált minden koldulórend szellemiségében. A tanuló és tanító testvérek számára előírták, *ut die, et nocte, in domo, in itinere legant aliquid vel meditentur*. 1274-ben a kisebb koldulórendeket is választás elé állították: vagy kiveszik a részüket az oktatásból az egyház és a hívők közösségének érdekében, vagy a II. Lyoni zsinat 15. canonja értelmében feloszlatták őket. Természetesen a rendeken belül is megoszlottak a vélemények az új élet- és hivatásszemlélet, és a "régieket" képviselők között. Igen sokan egy más, inkább lelki-aszketikus vonalon kívántak volna haladni, különbséget téve *sapientia* és *scientia* között. Tudjuk, hogy ezek a később elmérgesedő nézetkülönbségek milyen szakadáshoz vezettek a ferences vagy a karmelita renden belül. Ez utóbbi rendben jelentkezett talán legerősebben a studiumok legitimitásának kérdése. Illés próféta fiai, *eremitae simplices, non litterati, pauperes, membranas forte non habentes, nec scriptores, orare potius consuevit quam scribere*, ahogy Johannes von Hildesheim jellemzi őket, nagyon hamar meglepedtek Párizsban, Oxfordban és Cambridge-ben, minek következményei hamar meglátszottak a rend lelki életében, felfogásában. Ugyanis a rend angol testvérei és generálpriorja Simon Stock, valamint a francia testvérek között, akik Nicolaus Gallus vezetésével vissza akartak térni a Karmel-hegyre, a szemlélődés színhelyére, viszály tört ki, és ebből az előbbi párt került ki "győztesen". Nicolaus Gallus műve, az *Ignea Sagitta* a várost és a studiumokat úgy emlegette, mint az ördög eszközeit.⁴¹

III. A két nagyobb rend útja röviden a következő. A ferencesek eleinte gyorsabban fejlődtek, mint "versenyársuk", a domonkos rend. 1220-ban, a noviciátus megalapításának évében tagjai már Bolognában és Párizsban folytatnak rendi tanulmányokat. 1224-ben jelennek meg Oxfordban, de már 1223-ban egyik jelentős tagjuk, Pádúai Antonius bolognai teológiai lector. Németföldön a három

41 A fenti bekezdés adatainak és gondolatainak nagy része Kaspar Elm 1994. novemberében Krakkóban elhangzott *Studium und Studienwesen der Bettelorden – eine andere, eine bessere Universität?* című előadásának anyagából származik, melyet Klaniczay Gábor tanár úr bocsátott rendelkezésemre.

provincia elhelyezkedésének megfelelően három nagyobb tanulmányi központot alakítottak ki, néhol provinciánként több intézménnyel: Magdeburg (1228), Köln, Strassburg, Hildesheim (1245), Erfurt (1259). Az első ferences teológiai professzor 1231-ben Párizsban kezdett működni. Az egyetemekről a közösségekbe visszatérők lectorként lectioakat, disputatioakat tartottak az egész konventnek. Számukra a teológia volt az elsősorú tudomány a prédikáló tevékenységnek⁴² megfelelően.⁴³ Ide tartozott a Szentírás, az egyházatyák, és a Szentenciák tanulmányozása. A filozófia – segédtudományként – csak a század közepén kerül elő, s bár nagy a renden belüli ellenállás (elsősorban Szt. Ferencre hivatkozva, aki a fentebb idézett szövegnek megfelelően viszonyult a tudományhoz, aminek szerinte más céljai vannak, mint azt művelői hiszik, és ha azzal helytelenül bánnak, akkor csak akadály a teljes szegénység, a lemondás és a szegény emberekkel vállalt sorsközösség útján), elismerik. Az „artes” ágai is csak 1244/47-től kapnak helyet Bonaventura „bábáskodásának” köszönhetően.⁴⁴ Ezek már nem a korábbi idők filológiai stúdiumai voltak, hanem a modern skolasztikus dialektika. Csak Oxfordban úzték buzgón a klasszikus tudományokat.⁴⁵ A tanulmányi elvárások a novíciusokkal szemben egyre növekedtek. A Regula már 1260-ban (34 évvel Szt. Ferenc halála után!) előképzettséget várt el a belépni szándékozó clericustól a lecturában (zsoltárok), ismereteket a grammaticában és a logikában. A XIII. század fordulóján a novícius évek 2-3 év filozófiai stúdium követte, aztán négy év generálistúdium (teológia). A tanulmányi idő alatt a testvéreket felmentették a rendi kötelezettségeik alól, hogy azok ne akadályozzák őket a tanulmányokban. Az egyetemen végzett tevékenységükről be kellett számolniuk.

Salimbene úgy ír a a minorita novíciusokról, mint *pueri litterati; nobiles moribus et honesti*,⁴⁶ ugyanakkor néhány tudósítás elmondja, hogy nem mindig feleltek meg a teoretikus elvárásoknak.⁴⁷ Viszont néhányak egyetemi karrierje bizonyítja, hogy egy erős tudományos vonal tört előre a rendben. Ugyanis a tudósok nagy része állandó harcban állt az egyházi javadalmakért, hogy fenntarthassa magát. Szinte minden egyetemi hallgató családi, vagy valamely patrónusi támogatásra szorult, különben egyszerűen nem tudott volna megélni. Ami a karriert illeti: a magister artium címet körülbelül 25 évesen érhették el, miután az illető egyénnek egy egyházi vagy világi hivatalban kellett működnie és megfelelnie, hogy visszatérhessen az egyetemre teológiai, vagy jogi fokozat megszerzése céljából. Ha például teológiai pályára lépett, akkor körülbelül 40 évesen lett doktor, s csak ekkor gondolhatott magasabb pozíció elnyerésére mind egyházi, mind pedig világi vonalon. A koldulóbarátok azonban megmutatták a kiutat ebből a nyomasz-

42 Vö. De predicatores in Regula bullata c.9. in: Assisi Szent F. művei.52. o.

43 Ld. Bonaventura, Opp. VIII, 339.

44 Vö. Bonaventura, Opp. VIII, 335.

45 Ld. H. Rashdall: The Universities of Europe in the Middle Ages. ed. F.M.Powicke, A.B.Emden. Oxford, 1987. vol. III. 153-156. o.

46 Ld. Chron. 119, in Salimbene, Chronicon. Parma, 1857.

47 Ld. R. Bacon, c. st. ph. c. 5. 425. o.-tól, ahol így ír: *Plura millia intrant, qui nesciunt legere Psalterium nec Donatum, sed statim post professionem ponuntur ad studium theologiae...*

tó helyzetből, aki ugyanis rendjükbe lépett, nem könyörgött többé beneficiumért, s teljes lendülettel csak a tudománynak élhetett. Így futott tehát be hatalmas karriert Robert Bacon,⁴⁸ Richard Rufus⁴⁹ és Alexander of Hales.⁵⁰

A párhuzamosan alakuló domonkosok hasonló célokat követtek, csak a megvalósításban választottak más utat. (Ez a rend kezdetben sokkal nehezebben tudott gyökeret eresztetni.) A két koldulórend természetesen szervesen hatott egymásra: a domonkosok átvették a ferencesek állásfoglalását a szegénységgel kapcsolatban, hiszen felismerték annak sikerét,⁵¹ a ferencesek pedig követték a domonkosokat az egyetemekre. A ferencesek szinte ösztönösen éreztek rá a társadalmi igényekre, s e megérzést aztán a domonkosok egy erős intellektuális magra támaszkodva vették át és használták fel. Ez utóbbiak a prédikáláshoz, és a tanításhoz igényelték a tudományos előfeltételek megszerzését, az előbbieket viszont az Írás által, annak lényege, a mondat helyes felfogása által, *verbo pariter et exemplo* próbálták hatni. A század vége az ő szellemi törekvéseik és eredményeik virágkora. A koldulórendek vezetésével, különösen a domonkosokéval, a bevezetésben már említett következményeket hozó nagy harc alakult ki az egyetemeken. Iskoláik nyitva álltak a laikusok, a clericusok, és a szerzetesek előtt egyaránt. A vándorpredikálás és vándortanítás az ő mozgalmukhoz fűződik elsősorban; egy strassburgi rendtag szerint *docemus populos, docemus praelatos, docemus sapientes et insipientes, religiosos et seculares, clericos et laycos, nobiles et ignobiles, parvos et magnos*.⁵² 1259-ben a filozófiát a teológia előstúdiumának ismerték el. A domonkos kiképzés 9-10 évig tartott: *Logicialia* (2 év) és *Naturalia* (2 év), 2 év Petrus Lombardus *Sententia*-kommentárjainak⁵³ volt szentelve, végül 3-4 év teológia. Csak ezek után taníthattak és prédikálhattak. Az orvosi, jogi és természettudományos stúdiumok tilosak voltak, a jogi tanulmányok Raymundus de Pennaforte *Summa de casibus* című művére⁵⁴ korlátozódtak. Párizsban 1217-ben

48 Pályafutásához ld. A.B. Emden: *Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*. Oxford, 1957-59. I. 87. o. ld. még 40. jegyzet.

49 Ld. *uo.* III. 1604-1605. o. ld. még 40. jegyzet.

50 Ld. J.R.H. Moorman: *History of the Franciscan Order*. Oxford, 1968. 100, 131-132, 240-242. o.

51 Amikor a két rend vezetői 1218-ban Rómában találkoztak, Ferenc szervezete már egész Európában otthonra talált, Domonkos pedig még mindig egy kis csoport élén állt.

52 Ld. L. Pfleger: *Zur Geschichte des Predigtwesens in Strassburg*, Strassburg, 1907. 7. o.-tól.

53 Petrus Lombardus *Libri IV. Sententiarum, A szentenciók négy könyve*, más néven *Négyeskönyv* című műve a korai skolasztika talán legjelentősebb alkotása. Írója a párizsi székesegyházi iskola tanára, majd Párizs püspöke volt (meghalt 1160-ban). Alkalmazkodva az egyház tanításaihoz Abélard *Sic et Non* című művének módszerére támaszkodva foglalta össze a teológia lényegi anyagát. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a középkor folyamán végig tankönyvként használták, és számtalan kommentárt szenteltek neki. Vö. Bánk J.: *Kánoni jog*. Budapest, 1960. 79. o., és Marcia L. Colish, Peter Lombard III. Leiden, New York, Köln, 1994. 33-77. o.

54 1230-ban IX. Gergely pápa (1227-1247) káplánjára és penitenciárusára, Raymundus de Pennafortéra bízta egy egyetemes és teljes kánongyűjtemény szerkesztését. A szerző 1180 körül született Barcelonában. Bolognában tanult és tanított. 1222-ben a domonkos rend tagja lett. A pápai megbízatást négy év alatt teljesíti, ami hatalmas teljesítménynek tekinthető. 1238 és 1240 között a domonkosok generálisa, majd visszatér Spanyolországba, ahol 1275-ben meghalt. 1601-ben VIII. Kelemen szentté avatta. Ld. bővebben Bánk: i.m. 187-190. o.

telepedtek meg (1220-ban III. Honorius pápa külön megelégedését nyilvánította ki a párizsi egyetemnek a domonkosok befogadása alkalmából), Bolognában 1219-ben alapítottak iskolát. 1224-ben a párizsi tanulmányi házukban több, mint 120 testvér volt. Első professzorukat 1229-ben szerezték, a másodikat 1231-ben. A XIII. század közepéig mintegy 20 tanáruk működött Párizsban.⁵⁵ 1229 és 1236 között minden provinciából három diákot Párizsba küldtek, 1246-ban továbbmentek: az előbbi hármon túl még négy mehetett más főiskolákra (a diákok tanulmányi költségeit természetesen a rend állta). A négy provincia megszervezése után Kölnben, Bolognában, Montpellierben és Oxfordban generálistúdiumokon vettek részt.⁵⁶

A szerzetesek és az egyetemek közti viszony

I. A középkori egyetemek két legnagyobbikában, Párizsban és Oxfordban – *ubi maxime viget studium* – a szerzeteseket – szentségük és aszketizmusuk okozta első elragadtatásban – jól befogadták. A világi magisterek róluk alkotott véleményét Parmai Johannes tolmácsolja: *servi, filii et discipuli*.

Párizsban az újkeletű jövevények kedvező fogadtatása azonban gyorsan megváltozott. A leghevesebb összecsapások 1252 és 1290 között zajlottak, éspedig három periódusban: 1252-1259, 1265-1271, 1282-1290. A leghevesebb összeütközés a maga hirtelen kirobbanó, újszerű erejével az 1252-1259 között lezajló volt. Résztvevői: a koldulórendi magisterek, a laikus magisterek döntő többsége, a pápaság, a francia király és a diákság.

A XIII. században az egyetemek legfontosabb alternatívái a koldulórendi stúdiumok voltak. Mint említettem, igen hamar iskolákat alapítottak Párizsban, Oxfordban és Cambridge-ben (azon három egyetem árnyékában, melyek egyedül voltak feljogosítva teológiai *licentia ubique docendi* kiadására!), az egyetemtől tanárokat, növendékeket vonva el a rend számára. Feltétlenül meg kell említeni viszont azt is, hogy a teológiai fakultásokon igen szívesen látták a jól képzett szerzetes-tanárokat, és ez a tendencia igazán a XIV. században erősödött meg, mikor egyre több egyetem kapta meg a teológiai fakultás indításának jogát, viszont a megfelelő tanárokkal nem rendelkeztek.

Az első két tanár, aki a párizsi domonkos studiumban, Saint Jacques-ban tanított, tulajdonképpen világi volt: Jean de St. Albans 1220 körül kezdi meg működését, éspedig III. Honorius pápának, a koldulórendiek jól ismert támogatójának a kérésére, és őt Jean de St. Gilles követte 1225 körül. Saint Jacques tanárai nyilvánvalóan érezték, hogy státuszuk különbözik az egyetemi magisterekéétől, s midőn az utóbbiak 1229 márciusában elhagyták Párizst a sztrájk jogával élve, Jean de St. Gilles megtagadta a csatlakozást. A domonkos Roland de

⁵⁵ Ld.H. Denifle: Archiv II. 171. o.-tól.

⁵⁶ A domonkos neveléshez ld. még W.A. Hinnebusch: The History of the Dominican Order. New York, 1973. vol.II.

Cremona éppen két hónappal a szétszóródás után kezdett működni, mint mester, s így lett ő az első domonkos magister. 1230-ban a teológiai fakultáson tizenkét katedrából kettőt domonkosok foglaltak el, viszont ezáltal egyértelműen az egyetemi tanárok testületébe tartoztak, és ennek megfelelően kellett volna eljárniuk minden esetben. A zökkenőmentes együttélés csak így lett volna lehetséges. Amiként domonkosok is részt vehettek az egyetemi oktatásban, ugyanúgy jelen lehettek nem-domonkos diákok a Saint Jacques-ban tartott lectionon. A domonkos és ferences iskolák jelentős hasznot húzhattak a világi magisterek szétszóródásából, nagy befolyásra tehettek szert az egyetemeken.

A ferencesek iskolája⁵⁷ Alexander of Hales (+1245)⁵⁸ csatlakozásával válhatott híressé, akit a ferences doktori székben tanítványai, valamennyien kiváló tudósok, követtek: Jean de La Rochelle, Odo Rigaud (+1275), William of Meliton (+kb. 1260) és Szent Bonaventura (Giovanni di Fidanza, +1274).

II. A szembenállás lényege és a világi magisterek sérelmeinek alapjai a következők. Nem lehet igazi értelmiségi az, aki nem kapta meg a nélkülözhetetlen alapfokú képzést a Szabad Művészetek Karán, aki számára nem létezik a létfenntartás mindennapos anyagi gondja, és akinek a szemében az egyetemi sztrájkjog nem jelent kötelezettséget. A világi magisterek tehát az egyetemi státútum megsértésével, be nem tartásával vádolják szerzetesi – egyébként el nem ismert – kollégáikat. Ugyanis teológiai fokozatot szereztek, és oktattak anélkül, hogy megszerezték volna a "maitrise-es-arts" végzettségét. 1250-ben azt a jogot is megkapták a pápától, hogy a licentiát a teológiai kartól függetlenül, a Notre-Dame kancellárjától nyerhessék el. A státútumok által előírt egy katedra helyett kettőt követeltek maguknak és foglaltak el. És ami talán a legnagyobb botrányt kavarta, az az volt, hogy a szerzetesek kivonták magukat az egyetemi szolidaritás kötelékéből, és mikor az egyetem sztrájkot tartott, ők akkor is megtartották előadásait, noha a sztrájk egyike azon jogoknak, amelyért az egyetem hosszú időközön át küzdött, és ami természetesen bennfoglaltatik a pápa által elismert státútumokban. Súlyos vád volt ezenfelül, hogy a szerzetesek tisztességtelen konkurenciával ártanak a világi magistereknek: a diákokat magukhoz édesgetik, sokakat szerzetesi pályára csábítanak,⁵⁹ és minthogy koldulásból élnek, nem fogadnak el pénzt a hallgatóiktól, amit egy állandó anyagi gondokkal küszködő világi nem engedhet

57 A párizsi ferences iskolát illetőleg ld. *J.R.H. Moorman: A History...* 131-133. o.

58 Ld. *Southern: i.m.* 364. o.

59 A kolduló barátok ellenségei sok történetben taglalták az e téren elkövetett bűneiket, s némelykor e történetek bizony nem voltak alaptalanok. IV. Ince például 1244. márciusában levelet intézett Torino főespereséhez, melyben elmondja, hogy Asti iskolamestere megjelent előtte, és a következők szerint számolt be: *Amikor az iskolamester Vercelliben folytatta tanulmányait, szolgálait megvesztegették, hogy kábítószert tegyenek italába. Ez után bizonyos barátok rávették őt, csatlakozzék rendjükhöz, mondjon ki egy egyszerű "igen"-t, további beszédre ugyanis nem volt képes. Ez után magukhoz vették holmijait, letépték róla ruháját, és szerzetesi csuhába öltöztették. Már éppen azon a ponton voltak, hogy tonzúrárt nyírjanak fején, ám ő magához tért, megragadta az ollót, és támadóit kiűzte a házból. A barátok, botránytól félve, visszaadták ingóságait; de az iskolamester a pápához fellebbezett, hogy kiereszkolt fogadalma alól oldja fel.* Ld. *Southern: i.m.* 361-362. o.

meg magának,⁶⁰ és egyúttal a szerzetesek támogatására sem számíthatnak a magasabb anyagi javadalmaszástól folytatott harcokban.

A tanári fizetések, vagy inkább javadalmak igen eltérő és sokszínű képet mutatnak. Nem kívánok e témáról hosszabban írni, pusztán néhány észrevételre szorítkozom. A XII. századi iskolákban, mind Párizsban, mind pedig Bolognában a tanárok diákjaik által fizetett jövedelemből éltek, melyet vagy egyénre, vagy a csoportra szabva állapítottak meg, még a lectio megkezdése előtt. Az egyház nem támogatta ezt a rendszert, *quia scientia donum Dei est*,⁶¹ melynek áruba bocsátása *simoniának* számít. A hagyományos katedrális iskolák ezért ajánlottak, legalábbis elméletben, ingyenes oktatást, s a mestereket *praebenda* adományozásával tartották fenn. A probléma növekedni látszott az egyetemek esetében. A tanárok clericusként gyakran egyházi beneficium birtokosai is voltak, mivel a pápák így tartották megoldhatónak a problémát. Ugyanakkor egyes beneficiumok nem voltak kielégítőek, különösen sok, frissen végzett artista magister pedig nem is jutott hozzá. Ez volt a helyzet az orvosi és a jogi tanárokkal is a délebben fekvő egyetemeken. A régecsék ezért lelkiismeretesen gyűjtötték össze a diákok által fizetett díjat, a *collectát*. Ezt azonban nem mindig fizették szívesen a diákok, és sosem tett ki hatalmas összeget. A XIII. század végétől azonban a diákoknak egyre magasabb összeget kellett fizetniük vizsgáik letételekor. A tanárok keservesen küzdöttek a jobb beneficiumokért, a magasabb vizsgadíjakért, és a *collecta* pontos összeszedéséért. A tanárok elvi vitákat folytattak Arisztotelészre, a Bibliára és a római jogra támaszkodva arról, hogy jóllehet a tudomány isteni adomány, és ezért nem lehet pénz szerint értékelni, mégis a tanárok dolgoznak, és munkájuk érdemel valamilyen ellenszolgáltatást.

Az újonnan alakult egyetemek a biztos illetmény csalogató ígéréssel próbálták a jobb tanárokat iskolájuk számára megszerezni. Ez történt például Nápolyban (1224), Vercelliben (1228), és Toulouse-ban (1229) is. Sok helyen maga a helyi egyház is bekapcsolódott ezekbe az alkudozásokba, főként mikor az egyes tanári illetmények tizedeken és más egyházi jövedelmeken alapultak. Másutt a város is jelentős kötelezettségeket vállalt.⁶² Ugyanakkor Franciaországban nem találunk a középkor vége előtt (először Avignonban 1479-ben) ilyen illetményekkel ellátott tanárokat, kivétel néhány új alapítás, melyeket a városok próbáltak ellátni.

Minden kedvezmény és segítség ellenére mind a tanárok, mind a diákok élete igen bizonytalan volt, a legtöbbben nem tudták létfenntartásukat fedezni. Ezt bizonyítja az a számtalan, már-már közhelyszámba menő levél, mely a scholares

60 Az egyetemi professzorok helyzetét illetően ld. *Le Goff*: 171-174. o., továbbá *Hostiensis*: i.m. cap. 7., *Ridder-Symoens*: i. m. 133-135, 154-57, 165-68. o., továbbá: *G. Post*: Masters' Salaires and Student Fees in the Mediaeval Universities'. in: *Speculum*, 7 (1932), *J. Paquet*: Salaires et prébendes des professeurs de l'université de Louvain au XVe siècle. Léopoldville, 1958.

61 Ld. *Hostiensis*: Summa Aurea, *De Magistris* rubrika bevezetője.

62 Vö. *D. Zanetti*: A l'université de Pavie au XVe siècle: les salaires des professeurs. in: *Annales ESC*, 17 (1962).

sanyarú helyzetét taglalja.⁶³ Az intellektuális tevékenység, az értelmiségi státusz ezekben az időkben egyet jelentett a létbizonytalansággal, legalábbis ami azt a többséget illeti, amely nem tudott a tanítványaitól kapott díjazásból, ajándékokból megélni. Ebben a helyzetben jelentek meg egy merőben más és szinte "megváltó" életformát kínálva a koldulóbarátok. Robert Bacon és Richard Rufus példája is bizonyítja, hogy milyen hatással volt ez a világi magisterekre.⁶⁴

Kétségtelen, hogy a legtöbb vitát a koldulórendek reguláinak központi alappilére, a szegénység váltotta ki.⁶⁵ A szegénység a ferences és domonkos barátoknál szükségszerűen hozta magával a koldulást; s ezen a ponton a legnagyobb az értelmiségi világi kollégák ellenállása. Szerintük ugyanis az ember csak saját munkájából élhet. *Könnyűszerrel bebizonyítom* – írja a vitához csak később kapcsolódó Jean de Meung –, *sehol sem olvasható a Szentírásban, hogy Jézus és az ő tanítványai, messzi földeket bejárván, alamizsnakenyéren éltek volna: épp ellenkezőleg, ahogy egykor a párizsi teológusok tanították, nem akartak koldulni. ...Az egészséges férfinak – akár szerzetes, akár egyszerű istenfélő –, ha magának kell gondoskodnia a megélhetéséről, tulajdon két kezével kell megkeresnie a kenyérré valót ...A Szent Pál azt parancsolta az apostoloknak, hogy munkával szerezzék meg, amire szükségük van; s amikor megtiltotta a koldulást, így szólt hozzájuk: keményen dolgozzatok meg minden betevő falatért, és sohase vegyétek el a másét.*⁶⁶

A leghevesebb viták közepette egy világi magister, Guillaume de Saint-Amour⁶⁷ a fenti – bizony állíthatjuk, hogy súlyos – sérelmek hatása alatt *Új idők veszélyei*⁶⁸ című írásában kemény kirohanást intézett a koldulórendiek ellen, amiért is egy pápai ítélet nyomán, még ha a világi magisterek többsége mellé is állt, el kellett

63 Egy bizonyos Dávid mester, aki az 1170-es években Bolognában tanult, így ír: *Képtelen vagyok elhagyni Bolognát egy halom adósság miatt, ami rám nehezedik, és tönkretesz. (...) Járadékhomból többet reméltem, és e várnakozásom miatt többet költöttem, és tovább maradtam Bolognában, mint amit megengedhettem magamnak. A dolgok már általában így szoktak történni.* In: F. Liverani: *Spicilegium Liberianum*, 1863, I. 627. o. ld. in: *Southern*: i.m. 343. o.

64 Az előbbi Párizsban szerezte meg a magister artium címet, majd az oxfordshire-i Lower Heyford papi javadalma felének birtokosaként (ezt Eynsham apátságának köszönhette, valószínűleg azért kapta, mert családja bérlője volt az apátságnak) kezd tanítani Angliában. Anyagi kilátásai nem voltak túl fényesek, de kb. 1227-ben belépett a dominikánus rendbe, és ezzel minden gondja megoldódott, minden anyagi javadalomról hátrány nélkül lemondhatott, és biztos akadémiai pozícióra tett szert. Richard Rufus szintén a magister artium fokozat megszerzése után kezdett tanítani, és 1230 körül lett ferences, ami által pályafutása biztosítva volt, és jelentős karriert futott be, egész életét a teológia tanulmányozásának szentelve. Ld. még 24., 25. jegyzet.

65 Ld. *Regula Bullata*, c.4., 6.: *Szigorúan megparancsolom az összes testvéreknek, hogy semmiképpen se fogadjanak el pénzt, vagy pénzt, se közvetlenül, se közvetítő személy útján. (...) És mint zarándokok és jövevények, akik szegénységben és alázatosságban szolgálnak e világon az Úrnak, menjenek bizalommal alamizsnát gyűjteni, és nem kell szégyenkezniük, mert az Úr is szegénnyé lett értünk ezen a földön.*

66 Ld. *Le Goff*: i.m. 146-147. o.

67 Az ő és a többi párizsi (bölcész) magister személyét, de főként a párizsi bölcsészfakultáson végzett munkásságát tekintve ld. P. *Glorieux*: *La faculté des arts et ses maîtres au XIII siècle*. Paris, 1971.

68 Ld. P. *Glorieux*: *Le conflit de 1252-1257 et la lumière du Mémoire de Guillaume de Saint-Amour*. In: *Rech. de théol. anc. et médiév.*, 24 (1957). 363-372. o.

hogy hagyja az egyetemet.⁶⁹ IV. Ince pápa (1243-54) végül kénytelen volt elismerni a koldulórendiek státútumokat sértő túlkapásait, és 1254. november 20-án *Etsi animarum* kezdetű bullájában a két rend kiváltságait megnyirbálta. Ez volt az utolsó kísérlet arra, hogy a koldulórendeket az egyetemi testület keretein belül tartsák. De a korabeli koldulórendi kapcsolatok és befolyások mellett egy ilyen korlátozó jellegű bulla nem lehetett hosszú életű: IV. Ince utóda, IV. Sándor (1254-61) – egyébként a ferencesek volt bíboros protektora – már 1254. december 22-én *Nec insolitum* kezdetű bullájával érvényteleníti elődje rendelkezését; 1255. áprilisában pedig kiadta *Quasi lignum vitae* bulláját, mellyel a koldulórendek teljesen a világi magisterek fölé kerekedtek.

A küzdelem hamarosan újra fellángolt, sokkal mérgesebb formákat öltve olyanok részvételével, mint az elbocsátott Guillaume de Saint-Amour, a költő Rutebeuf és a már idézett Jean de Meung (a *Rózsaregényben*). Olyan vádak érték a koldulóbarátokat, hogy jogtalanul bitorolják a papi funkciókat, tudniillik a gyóntatást és a temetést; hogy álszent cselekedeteikkel megtévesztenek mindenkit, és csak gazdagságot, hatalmat hajszolnak;⁷⁰ legsúlyosabb vádjuk pedig az eretnekség volt.⁷¹

Azok a túlzások, és mértéktelen vádaskodások, szidalmak, melyek a koldulórendek hitelét akarták teljesen megrontani, méltó ellensúlyozást nyertek a skolasztika olyan nagyjaitól, mint a domonkos Aquinói Szt. Tamás (†1274), Gérard de Abeville (Guillaume de Saint-Amour utóda, †1272),⁷² vagy a ferences Szt. Bonaventura etc.

A viszály tehát egyre csak mérgeződött, de a pápákkal szemben a világi magisterek tehetetlenek voltak,⁷³ s Róma egyértelműen a kolduló barátok mellé állt,

69 Ld. *M.M. Dufeil*: Guillaume de Saint-Amour et la polémique universitaire Parisienne 1250-1259. Paris, 1972.

70 Vö. a *Rózsaregény* híres Képmutatója, aki ferences barát.

71 A vádlók szerint az "evangéliumi szegénység" eszménye ellenkezik a krisztusi tanítással, s jelentősen károsítja az egyházat. Könnyen felhasználható volt még ellenük az, hogy főként a ferences renden belül nagy népszerűsége volt Joachim da Fiore (cisztercita szerzetes) apokaliptikus próféciáinak, melyek az "új kor" eljövételét éppen a vizsgált korra tették (kb. 1260-ra), amely korban egy új világ születik, és pedig a Lélek, a szegénység egyháza által. A ferences Gherardo da Borgo San Donnino *Liber introductorius in Evangelium Aeternum* című művével (1254) lett a joachimita tanok követőjévé, újabb alapot adva a világi oldalról jövő vádaknak. Ld. *Le Goff*: 143-144. o. Továbbá: *Christine Thouzelier*: Hérésie et pauvreté à la fin du XII et au début du XIII siècle. In: *Études sur l'histoire de la pauvreté*. Paris, 1974. 371-388. o. vö. C. XXIV, q 3, c 26.

72 *Idem est proprium et commune: proprium quoad dominium vel potestatem dispensandi, commune quia alii: communicandum tempore necessitatis*. Vö. Philippe Grand: Gérard d'Abeville et la pauvreté volontaire. in: *Études sur l'histoire...* 389-411. o., továbbá: P. Glorieux: Pour une édition de Gérard d'Abeville. in: *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, IX. 1937.

73 Az 1290. évi párizsi zsinaton Benedetto Gaetani pápai legátus (a későbbi VIII. Bonifác) többek közt ezen szavakat vágta a jelenlevő párizsi magisterek szemébe: „Ezek a magisterek azt képzelik magukról, hogy hatalmas tudósi hírnévnek örverudenek előttünk. Épp ellenkezőleg: az a véleményünk, hogy az ostobák között is ők a legostobábbak, ők, akik méreggel fertőzték meg tanításukat, saját személyüket, sőt az egész világot... Semmiképp sem tűrhetjük el, hogy a mesterek holmi körmönfont okoskodásra támaszkodva bármily, Szentsek által kiadott privilégium megsemmisítésére törekedjenek.” Ld. *Le Goff*: i.m. 147-148. o.

elégítelt szolgáltatva ezzel hűséges munkatársainak, és magához láncolva a folyton változásokot eszközöző világi magistereket. A király, IX. (Szt.) Lajos – kinek gyóntatója ferences volt – egyetértett ezzel a rendezéssel;⁷⁴ a diákok a koldulórendi személyek és tanítások bűvöletében vonakodtak egyértelműen állást foglalni.

III. Oxfordban a regulares és saeculares közti harmónia hosszabb ideig maradt meg.⁷⁵ A domonkosok körül sem tört ki viszály, és a ferencesek is laikus teológiai tanárokat alkalmaztak konvent-iskoláikban a lecturákhoz.⁷⁶ Az illusztris Grosseteste (†1253) volt az első, és talán a legfontosabb világi magister, aki a ferences iskolában előadásokat tartott (1230-1235).⁷⁷

A domonkosok első magisterüket 1229-30 körül szereztek Robert Bacon (†1248) belépésével, és a domonkos iskola az ő személyén keresztül kezdett beépülni az egyetemi szervezetbe. Világosan látszik, hogy mind a párizsi, mind pedig az oxfordi egyetemen ugyanaz a folyamat játszódott le: az egyetem gondoskodott magisterekről a koldulórendi iskolák számára, így azok igen hamar ki tudtak nevelni egy önálló tanárgárdát maguknak, melynek tagjai a már említett kettős státuszban működtek.

Oxfordot a XIII. században – mint említettem – csak átmenetileg csapta meg annak a viharnek a szele, amely Párizst oly sok éven át két táborra szakítva tartotta.⁷⁸ 1251-52-ben, néhány héttel a párizsi egyetem első szerzetesek ellen szóló statútumának bevezetése után, találunk egy, a párizsihoz hasonló statútumot Oxfordban is, hasonlóan általános intenciókkal a szerzetesi doctorok sokszorozódó számának korlátozására, valamint a szerzetesi tanárok feletti egyetemi kontroll érvényesítése végett. Mint a párizsi statútum, ez is megkövetelte a teológiai tanulmányokat kezdő diáktól, hogy rendelkezzenek az „Artes” kar végzettségével. A párizsi statútum további részeit más módon érvényesítették. A szerzetesi doctorok számának korlátozása helyett tehát megtiltotta azon férfiak képzését a teológiai karon, akik elébb nem szereztek magisteri (I) fokozatot az „Artes”-en. Ez az irat egyszersmind előírta azt is, hogy a hallgatók tegyenek esküt az egyetemi statútumoknak való engedelmségre, ami az egyik legkeményebb pontja volt a két fél közötti szócsatáknak. Egy tekintetben azonban a két statútum pontjai eltérőek voltak. A párizsi a teológiai fakultásról rendelkezett, és a saeculares teológusokat kívánta megvédeni törekvő koldulórendi társaik versenyétől. Oxfordban ezzel szemben kevés nyoma van a koldulórendiek iránti ellenszenvnek.⁷⁹ Az oxfordi

74 Rutebeuf a király szemére is hányja, hogy játékszer a koldulóbarátok kezében, nem védte meg az egyetem jogait királysága számára.

75 Ld. bővebben: *W.J.Courtenay: Schools and Scholars in Fourteenth-Century England*. Princeton, 1987. 56-77. o.

76 Vö. *Mon. Francisc.*, 37-39, 550. o.

77 Vö. *A.G.Little: The Franciscan School at Oxford in the Thirteenth Century*. in: *Archivum Franciscanum Historicum*. 19 (1926). 803-874. o., továbbá: *R.W.Southern: Robert Grosseteste: The Growth of an English Mind in Medieval Europe*. Oxford/New York, 1986.

78 Ld. *Rashdall: i.m. vol.III. 70-74. o.*; *M.W.Sheehan: The Religious Orders 1220-1370*. in: *History of Oxford*. 204-208. o.

79 Vö. *Mon. Francisc.*, 338., 346. o. és köv.

statútum magáról az egyetemről rendelkezett, és az "Artes" fakultás féltékenysége inspirálta saját autoritása megvédése végett, és azon stúdiumok végett, melyeknek ő volt a gyámja. A statútum tehát nem érint például olyan embereket, akik a bölcsészfakultás elvégzése után léptek be valamely szerzetesrendbe. De a szerzetesek, jóllehet kijelentették, hogy novíciusaiknak filozófiai képzést nyújtanak saját iskoláikban, alapelveikkel inkonzisztensnek ítélték, hogy fokozatot szerezzenek "világi vonalon" is. A laikus egyetemi oktatók véleménye szerint a filozófia tanulmányozása elengedhetetlen és lényegi bevezetés volt az isteni tudományhoz, a teológiához. Így ha valaki a teológia tanulmányozására adta a fejét, az hajlamos lehetett több fontosságot tulajdonítani Petrus Lombardus szentenciakommentárjának, mint a Bibliának,⁸⁰ továbbá nagyobb figyelmet fordítani a filozófiai distinctiókra, a Szentháromság doktrínájára, vagy az angyali lét pszichológiájára, amelyekben oly nagy kedvét lelte, mint egy artista.⁸¹ Az "Artes" világi mesterei nem voltak hajlandók megengedni, hogy bárki teológiát tanuljon megfelelő filozófiai képzettség nélkül, s nem fogadtak semmi ilyen jellegű végzettséget, hacsak nem az ő fakultásuk tekintélyes mestereinél szereztek. Nem csoda, hogy ez az egész ügy akkor pattant ki, amikor a világi magisterek megszűntek működni a koldulórendi iskolákban, mivel, mint már említettem, kinevelték a maguk tanári gárdáját, ami nemcsak a szerzetesi iskolákban, hanem az egyetemeken is kemény rivalizáláshoz vezetett.

A szerzetesek kedvező befogadásának megfelelően az ilyen kezdeti döntéseket az oxfordi barátok ellenszegülés nélkül elfogadták, és az egyetem valamint a szerzetesek közti jó viszonyt csak a későbbi statútumok zavarták meg.⁸² Nagyobb zavart Thomas of York (†1260) teológiai fokozatának megszerzése okozott, melyet a világi magisterek nem akartak legitímnek tekinteni a fenti okok miatt.⁸³ A ferencesek sem tétlenkedtek: az 1279-es, majd az 1292-es rendi nagykáptalanon kimondták, hogy világi diákoknak nem szabad filozófiai lectiókon részt venniük iskoláikban.⁸⁴ Az elkerülhetetlen konfliktus a következő század elején tört ki. 1303-tól az egyetem statútumok sorát adta ki teljes egyértelműséggel a kellemetlenkedő koldulórendiek ellen, különösen az örök-harcos domonkosok ellen. Az 1303-as évben az egyetem keresztülvitte, hogy a domonkosok és a minorita barátok kénytelenek voltak a csendes, nyugodt folyópartról, ahol prédikációikat

80 Etémához ld. J.S.Brewer: *Quell livre servait de base à l'enseignement des Maîtres à l'Université c.* cikke. In: *Revue Thomiste*, 1894. 149-61. o.

81 Éppen a koldulórendi R. Bacon mondta, hogy a bibliai lector *mendicat horam legendi secundum quod placet lectori Sententiarum*. Ld. in: *Opp. Inédita*, (ed. J.S.Brewer) 329. o.

82 Ld. *Collectanea (O.H.S.)*, 256. o.

83 Gérard de Abeville ennek kapcsán így írt: *Contra hunc errorem...*, *rogatus ea que a magistris meis audivi et a sanctis ecclesie doctoribus secundum ingenii mei parvitatem colligere potui in quaternis redegi, non mea imprudenter ingerens, sed sapientium examinationi tradens, non inuerecunde publicans, sed iudicio eorumdem, sicut michi testes existunt, reseuans*. Ld. in: *Liber Apologeticus* avagy *Apologeticon* in: *Études sur l'histoire de la pauvreté*. Paris, 1974. 417. o.

84 Vö. *M.Biehl*: *Documenta-Statuta generalia ordinis edita in capitulis generalibus celebratis Narbonae...* in: *Archivum Franciscanum Historicum*. 34 (1941), 76. o.

tartották, átköltözni a központibb fekvésű, zajosabb és kényelmetlenebb St. Mary-be. 1310-ben a teológiai disputatiókat, mely minden magister iskolájában megrendezésre került, már az egyetemi templomban kellett tartani. Ez az intézkedés valóban a szerzetesek ellen irányult, mivel a minoriták vagy a "prédikálók", szokás szerint, egy-egy nagy, és jól megépített iskolát kértek kölcsön, vagy béreltek ki erre a célra. Egy kicsivel később (1310-11) a szerzetesektől megkívánták az egyetemen, hogy szerezzenek baccalaureusi fokozatot, ami nélkül Biblia-lecturákat nem tarthattak, még előjáróik engedélyével sem. A teológiai baccalaureatus megszerzése a szentenciakommentár olvasása által, ami egyúttal a filozófiai képzettséget is megkövetelte, súlyosan nehezedett a teológiai képzésben résztvevő koldulórendiek válára, akik prédikáló és lelkipásztori feladataik teljesítéséhez inkább törődtek a bibliai szövegmagyarázatokkal, mint a praktikus preparációkkal. Az egyetemi státútum, ami ellen nem ok nélkül harcoltak, irracionális volt, főleg mert sok egyszerű rendtag alkalmas volt a Biblia olvasására, és alapvető átadására, de már kevésbé volt alkalmas a skolasztikus teológia kuszaságaival megbirkózni; jóllehet az egyetem joggal látta úgy, hogy az ilyen tanítás a tévedések terjedéséhez vezethet.

Ezen formális, testületi támadásokon kívül a szerzeteseket – a státútumok szigorúbb végrehajtására és nem egyszer ostoba vádaskodásokra támaszkodva – az egyetemeken kivívott pozícióikban is ostromolni kezdték a világi magisterek, főként egyéni kiváltságaik miatt. Kezdték megtagadni a "kegyes felmentést" a bölcsészkar fokozat megszerzésének kötelezettsége alól, s egyetlen egyéni magister is megakadályozhatta a felmentés megadását azon interpretációnak megfelelően, melyet az egyetem a státútum fölé helyezett. A státútumok kezdték megkövetelni, hogy a jelölt a teológiai fokozatok megszerzéséhez a fakultás valamennyi magisterénél dispután vegyen részt, és ezeken a világi magisterek egyre-másra tagadták meg a hozzájárulást a szerzetesek előmeneteléhez. Végezetül az egyetem nemcsak, hogy megkívánta az esküt a státútumok iránti engedelmességre, ami nélkül egy fokozat sem volt elnyerhető, hanem már tanító magisterektől is megkívánta, hogy esküt tegyenek le az új státútumokra. És mikor egy domonkos barát, Hugh of Sutton ezt megtagadta, kiűzték az egyetemről.⁸⁵ Végül, hogy a dolgot végképp elintézzetnek tekinthessék, az egyetem kiközösíttette a rebellis szerzeteseket a canterbury-i érsek által, ami kicsinyes zaklatások sorának tette ki a barátokat. A saeculares magisterek ellenük prédikáltak a szószékeken; a regulares szó- és gyóntatószékeiket, iskoláit kezdték elkerülni a diákok és a városi nép is. Az emberek féltek velük beszélni, pénzt vagy élelmet adni nekik, a jogászok képviselőiként fellépni. A szerzetesek állítása szerint még saját diákjaikat is elragadta a becsmélésnek ez a hirtelen támadt vihara, és menekülésszerűen rohantak el konventjeiktől; azok is, akiket szükséges létükre emlékeztettek, a jó hírnévre és a színlelt barátságra, mind elmentek tőlük.⁸⁶ A koldulórendeket azon

85 Hugh of Sutton (de Suctona) Hugh of Dutton-ként vagy Dyton (de Ductona)-ként ismert; ld. Collectanea (O.H.S.), 219. o.

86 Ld. Collectanea, 217-237, 256-261. o.

a két ponton érte támadás, ami működésüknek fő alapjait, támaszait adta: a tanításban, és a városban a polgárok – igaz, nem végleges – elfordulása által.

IV. Más egyetemeken, így Montpellier-ben és Bolognában a szerzetesek vezette *studia generalia* hosszú ideig mintegy teológiai fakultásként működtek, amíg ténylegesen el nem ismerték őket annak. Erfurtban és Kölnben a koldulórendi *studia generalia* fontosabbak voltak, mint a száz évvel korábban alapított egyetemek. (Ezekon a helyeken, továbbá Bécsben és Prágában a domonkos, ferences, ágostonos és karmelita studiumok beépültek az egyetem teológiai fakultásába, és a rendi magisterek, mint például Nikolaus Laun, Albert von Döberln és Johannes Retz álltak elsőként élükön.⁸⁷) Itáliában a szerzetesek gyakorlatilag monopolizálták a teológiai oktatást, így Nápolyban, Firenzében, Pisában, Perugiában, Bolognában etc. A barátok nagy mozgékonyságának köszönhetően itt is eleven kapcsolat alakult ki a studiumok és az egyetemek között.

Befejezés

Megoldás a vitában nem született és nem is születhetett. Mint az a fentiekből kiténik, a viszálykodók nézetei, érdekei annyira szembenálltak egymással, hogy mindkét felet kielégítő kompromisszum nem alakulhatott ki. A pápaság továbbra is támogatta a koldulórendeket, és mindvégig maga mellett tartotta a jogaikért küzdő saeculares magistereket is. Mindenesetre a XIII. században számtalan nézet született *pro* és *contra*. Hostiensis álláspontja tökéletesen megfelel a dolgozat második felében vázolt állapotoknak, s remek alapot szolgáltat a koldulórendi törekvések megindoklásához. Mindkét nézet hordozza a maga igazságát, s hogy melyik tudott győzedelmeskedni, az jelentősen függött attól, hogy a pápa melyik irányzatot értékelte politikája számára gyümölcsözőbbnek. Bizonyos, hogy a tudományok első céljának a *salus animarum* felé tartó út egyengetését tartották. És ha ez szerzetesi tanárok segítségével könnyebben ment, akkor helyet kellett nekik szorítani. A *publica utilitas* utóbb az egész viszályt más mederbe terelte: a XIV. és XV. században, mikor az egyetemek úgynevezett nemzeti egyetemekké váltak, és az elszaporodó teológiai fakultások minden tanárt válogatás nélkül felszippantottak, az ilyen jellegű vita már értelmetlenné vált. A koldulórendek megítélése is megváltozott. A korábban oly rikító sajátosságaik tompultak, és a társadalom új igényekkel ostromolta az egyházat. Az ostromlott egyház védői, milites Christi, a jezsuiták lettek. Velük az oktatás is merőben más színezetet kapott, az új renddel és környezetükkel dolgozatom kereteit meghaladó új viták és küzdelmek születtek.

87 Vö. Ridder-Symoens: i.m. 35-37. o.

A történetíró állásfoglalása John of Salisbury: *Historia Pontificalis* című művében

Napjainkban is történetírói jelszó, hogy a történeti tárgyhoz harag és részrehajlás nélkül kell fordulni. Közismert, hogy maga Tacitus, a jelszó meghonosítója is elfogultan írta történeteit, és gyakorlatilag mind a mai napig csak eszményi célként lehetséges egy történésznek úgy megközelítenie tárgyát, hogy a megközelítési mód, illetve maga a témaválasztás ne foglaljon magában részrehajlást, állásfoglalást. Az állásfoglalás nem csak egy hatalmon lévő ideológia befolyására, hanem magunkban is, önkéntelenül is megszületik egy a magunkétól eltérő kulturális közeg értelmezése során. Ezen kulturális szakadékok szemléltetésére a következő sokak által ismert történetet szokták elmondani:

Egy kutató egy bennszülött törzs vénjeinek feltette azt a kérdést, hogy mi miatt születnek a gyermekek. Erre a törzs vénei elmondták, hogy időnként a szemközti szigetről nagy, láthatatlan istenek jönnek át és néhány nő emiatt teherbe esik. A kutató próbálta felfedni a vének előtt, hogy a szexuális együttlét az oka a gyermekáldásnak, mire a törzs bölcsei elismerték, hogy lehet valami összefüggés a két dolog között, mert a szexuális életet élő nők esnek általában teherbe, viszont ők sem minden esetben, de ha a szemközti szigetről átjönnek a nagy, láthatatlan istenek, akkor biztos terhes lesz egy nő. Ez olyan érv volt, amivel a kutató nem tudott vitatkozni.

A történetből kiderül, hogy két különböző kulturális közeg érintkezésekor elkerülhetetlen valamiféle állásfoglalás, ami éppen a két eltérő gondolkodásmód találkozásából adódik. Vajon nem két különböző kulturális közeg érintkezik-e akkor is, amikor egy történetíró a múltban megtörtént eseményeket közli, vagy magyarázza?

John of Salisburyt (1115/20-1180. okt. 25.) a történeti irodalomban a XII. századi reneszánsz¹, illetve humanizmus² jeles képviselőjeként tartják számon. Ugyanakkor politikaelméleti – ezen belül az egyházi és világi hatalom kérdésköré-

1 A fogalomhoz lásd: *Ch. H. Haskins: The Renaissance of the twelfth century* (A tizenkettedik századi reneszánsz). Cambridge, 1933. és *C. Brooke: The Twelfth Century Renaissance* (A tizenkettedik századi reneszánsz). London, 1969.

2 *H. Liedeschütz: Medieval Humanism in the Life and Writings of John of Salisbury* (Középkori humanizmus John of Salisbury életében és írásaiban). London, 1950; *Georg Misch: Johann von Salisbury und das Problem des mittelalterlichen Humanismus* (John of Salisbury és a középkori humanizmus problémája). In: *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I. Philologische-historische Klasse*, 1960. 6. sz. 231-357. o.; *C. Schaarschmidt: Johannes Saresberiensis nach Leben und Studien, Schriften und Philosophie* (John of Salisbury élete és tanulmányai, írásai és filozófiája alapján). Leipzig, 1862.

ben alkotott — műveivel³ és világlátásával⁴ is kiterjedt szakirodalom foglalkozik. A *Historia Pontificalis*⁵ (Pápai történet) kiemelkedő helyet foglal el John of Salisbury történeti tárgyú művei között⁶ és sokszínűsége miatt számos megközelítési módnak ad teret⁷. Maga a mű az 1148 és 1152 között, III. Jenő pápaságának idején történt, a pápai udvarral kapcsolatban álló eseményekkel foglalkozik. A szerző 1163-64-ben írta művét különféle források és emlékei alapján.

Az fentebb említett probléma kapcsán megkockáztathajtuk azt a kijelentést, miszerint nem is létezhet történetírás valamiféle kulturális elfogultság nélkül, sőt ezen túlmenően is a történetírás mindig is feladatának érezte az állásfoglalást valami mellett vagy ellen. A történetíró — bár nem feltétlenül szándéka — már témaválasztásában is interpretál, legyen itt szó statisztikai adatsorról vagy udvari pletykákról. Mindezek alapján feltehető a kérdés: hogyan és milyen fő kérdésekben foglal állást nyíltan vagy burkoltan John of Salisbury a *Historia Pontificalis*-ban?

John of Salisbury pápai udvar környezetéhez kötődő történetei tele vannak intrikával, összeesküvéssel, féltékenységgel és politikai csatározásokkal. Egy felületés olvasónak úgy tűnhet, mintha a szerző összevissza ugrálna az események között minden előzetes szándék nélkül. Hogyan helyezkedik a mű a korabeli történeti tárgyú művek kontextusában, illetve milyen mintákat használhatott a szerző művének írásakor? Ez a kérdés arra irányul, hogyan érvényesült a korabeli történeti tudat a műben. Tehát a szerző műfajválasztása már önmagában állásfoglalás, ezért felmerül a kérdés, hogy

1) milyen műfaji sajátosságok jellemzik a *Historia Pontificalis*-t?

A középkori irodalom talán egyik legismertebb műve Dante Isteni színjátéka, ugyanakkor sokan nem tudják, hogy a Danténél oly hangsúlyos hierarchikus szemlélet jóval régebbi hagyományokra megy vissza. Amennyiben a szerző értékítéletének fő összetevőit megállapítjuk, rekonstruálhatóvá válik az a hierarchia, ami a szereplők egyes cselekedeteit befolyásolja. Emellett ezen hierarchia a szerző állásfoglalásának is részét képezi, tehát a másik fő kérdés:

3 *Ernst Schubert*: Die Staatslehre Johannis von Salisbury (John of Salisbury államelmélete). Berlin, 1897; *R. Pauli*: Über die kirchenpolitische Wirksamkeit des Johannes Saresberiensis (John Of Salisbury egyházpolitikai tevékenységéről). In: *Zeitschrift für Kirchenrecht*, 1881. 16. sz. 265-287. o.; *P. Gennrich*: Die Staats- und Kirchenlehre Johannis von Salisbury (John of Salisbury állam- és egyháztana). Gotha, 1894; *Georg Miczka*: Das Bild der Kirche bei Johannes von Salisbury (Az egyház képe John of Salisbury-nél). Bonn, 1970.

4 *J. Webb*: John of Salisbury. London, 1932.; *M. Wilks*: The World of John of Salisbury (John of Salisbury világa). Oxford, 1984.

5 *John of Salisbury*: *Historia Pontificalis*. Szerk.: *M. Chibmall*, in *Med. Texts*, 1956, 1982. 1-89.o. Angol fordítás: Szerk.: *Chibmall*, 1-89, oldal verso latinról. Rövidítése: *Hist. Pont.* oldalszám, vagy *Hist. Pont.* (...) fejezet; a magyar idézetek a saját fordításomban olvashatók. A szereplők az általam elterjedtnek tartott nevükön, vagy ha kevésbé ismertek, akkor latin nevükön szerepelnek.

6 Lásd még: *Vita s. Anselmi* (é.n.); *Vita s. Thomas Cantuariensis* (1171/76).

7 Itt megemlítem például a forrás egyház-, jog-, illetve művelődéstörténeti jelentőségét.

2) mennyiben és hogyan érvényesül a szereplők ábrázolásában, illetve a szerző tér- és időlátásában a hierarchikus szemlélet⁸?

Mint azt már említettük, a történetíró nem csak tárgyán belül foglalhat állást, hanem témaválasztásával is, hiszen a megírás korának konfliktusait kivetheti az általa megírt történetekre is. Az aktuális kérdésekben állást foglaló szerző véleményének kialakulását nem lehet megérteni anélkül, hogy ne ismernénk – legalább vázlataiban – kor kulturális hátterét, tehát tudnunk kell

3) hogyan viszonyul a szerző korának kulturális és politikai kérdéseihez, illetve hogyan foglal állást a megíraskor aktuális kérdésekben?

Végül, ha elhelyezhetővé válik a *Historia Pontificalis* a műfaji sajátosságai alapján a korabeli történeti tárgyú művek között és ismerjük John of Salisbury állásfoglalását mind a történeti szereplők hierarchiáját, mind az aktuális kérdéseket illetően, akkor feltehetjük a kérdést, hogy mi célból írta művét, akart-e hatást gyakorolni a befogadókra "kutatásával", vagyis

4) miként kapcsolódik a műben a történeti kutatáshoz az oktatás, illetve tágabban, mi a viszonya a történetírónak és társadalmának?

1. A *Historia Pontificalis* műfaja

A *Historia Pontificalis* témája "a pápai történetet érintő események rövid számbavétele, minden egyéb mellőzésével"⁹, és valóban, a szerző csak azokat az eseményeket érinti, melyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatba hozhatók a pápasággal.

A név szerint megnevezett szereplők 80 százaléka egyházi, míg csak 20 százalék világi személy. Az egyháziak és világiak túlnyomó része a felsőpapsághoz illetve a vezető világiakhoz tartozik. A műben előforduló csekély számú nő egyetlen esetet kivéve nem saját jogon, hanem házassági vagy válási ügyekben kerül említésre. Megállapíthatjuk tehát, hogy a felőlet időszakot (1148-52) egyházi felülnévezetből ábrázolja a szerző, ezen belül is inkább a világi papság dominál a szerzetesekkel szemben.¹⁰

A földrajzi tér szinte a teljes 12. századi keresztény Európára kiterjed (Brit-szigetek, Franciaország, Itália, Szicília, Németország, Santiago, Szentföld) bár

⁸ Ez nem azt jelenti, hogy a szerzőnél a hierarchikus szemléletet tartom elsődlegesnek – ennek kritikája *Miczka* i.m. 21-32. o. –, ugyanakkor meghatározó, mint kapcsolódás a kor történeti tudatához, illetve mint a történetíró állásfoglalásának eszköze; a hierarchikus szemlélet vizionárius kialakulásáról és történetéről lásd bővebben: *J. Le Goff: La Naissance du Purgatoire (A purgatórium születése)*. Párizs, 1981.

⁹ "que ad pontificalem hystoriam pertinent" *Hist. Pont.* 3.

¹⁰ Alapsokaság = 156 fő. 125 egyházi, 31 világi. Összesen 10 nő (6,5%); említett kivétel Adelaide *Hist. Pont.* 69. Egyháziak = 6 pápa, 3 ellenpápa, 4 bíboros, 22 érsek, 32 püspök, 8 főesperes, 8 főpap, 7 legátus, 13 apát, 1 pápai kancellár, 1 pap, 1 sekrestyés, 1 patriarka, 2 bíborosi püspök, 2 kanonok, 2 szerzetes, 13 egyházatyja. Világiak = 6 király, 1 császár (bizánci), 4 királynő, 3 herceg, 10 gróf, 6 grófnő, 1 titkár. A lista készítésekor nem teljességre, hanem a főbb rétegek felfedezésére törekedtem, ezért átfedések vannak például a főpapok és a legátusok között.

kétségtelen, hogy Anglia a legfrekvenciáltabb terület, hiszen az angol király (István) és az egyház viszonya kulcsmotívumként vonul végig az egész művön, mintegy keretet adva annak¹¹.

Az idő lassan halad előre, ennek egyik oka az, hogy a szerző a tárgyalt időszakot (1148-1152) újra meg újra megszakítja, hol visszanyúlt az időben, hol előreszalad, helyenként pedig hosszás fejtegetésbe kezd¹². Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy az érthetőség kedvéért a szerző a hosszabb történeteket megtartja a maguk egységében, ezáltal pedig létrejön a különböző területek "krónikája" (pl.: Szentföld: 47-49. fejezet; Szicília: 32-34. fejezet).

Feltehetjük ezek után a kérdést: mely középkori történeti műfajhoz¹³ sorolhatjuk a *Historia Pontificalis*-t? A műben találunk kompendiumokhoz hasonló részletet akkor, amikor a szerző röviden összefoglalja a keresztes hadjáratot¹⁴. Ugyanakkor a mű magán viseli a világkrónikák jegyeit is annyiban, hogy a földrajzi tér felőleli majdnem az összes keresztény területet. A *Historia Pontificalis*on belül említhetünk nemzeti, tájegységi krónikákat is, hiszen kiemelhető a műből egy önmagában is megálló angol, szicíliai vagy szentföldi krónika. Emellett John a pápai udvar történetében betartja az annalesekre jellemző kronológiai szigort. Nem csak nemzetekhez és helyekhez, de személyekhez is kapcsol elbeszélésbeli egységeket, így beszélhetnénk Gilbert de la Porrée¹⁵, vagy Bresciai Arnold¹⁶ gestájáról. Hagiografikus elem is felbukkan Clairvaux-i Szent Bernáttal kapcsolatban¹⁷, és ezenfelül biografikus, memoárszerű visszaemlékezés is a mű¹⁸. John magát egyháztörténetíró¹⁹ folytatójának nevezi, ugyanakkor műve nem az egyház egészével, hanem annak csak egy részével, a világi felsőpapsággal, a pápai udvarral foglalkozik. Mindezek ellenére a pápai és az egyháztörténeteknek magától értetődő összefüggése van, hiszen a pápai történet benne foglaltatik az egyháztörténetben, míg az egyháztörténet szervesen illeszkedik az egyetemes történetbe²⁰.

A *Historia Pontificalis* tehát korabeli műfajszintézis. John of Salisbury tehát képes volt szinte az összes korabeli történeti műfaj keretében alkotni, és a *Historia Pontificalis*ban ezt meg is tette, mindenütt a tárgyához vagy mondanivalójához legmegfelelőbb műfaj sajátosságainak alkalmazásával. De művének egyedisége

11 Az angol király és az egyház viszonya 15 fejezetben (1, 2, 4, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 36, 40, 42, 43, 43, 46) kerül említésre a mű 46 fejezetéből.

12 Legjobb példa erre a 13. fejezet (a leghosszabb a műben), ami talán legközelebb a teológiai értekezés műfajához áll.

13 A műfaji példák *R.C. van Caenegem-F.L. Ganshof: Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters* (A nyugat-európai középkor rövid forrástana). Gent, 1962. alapján.

14 Hist. Pont. 23-26. fejezet.

15 Hist. Pont. 15-41.

16 Hist. Pont. 63-65.

17 Hist. Pont. 14.

18 Az *M. Chibnall*-féle kiadás angol címe: *Memoirs of the Papal Court* (Emlékiratok a pápai udvarból).

19 Hist. Pont. 1.; "cronici scriptores ante me noscuntur habuisse" Hist. Pont. 3.

20 *Miczka* i.m. 53. o.

nem csak ebben, hanem a szerző véleménynyilvánítási módjában is rejlik, ami szorosan kapcsolódik a hierarchikus szemlélet műben való érvényesüléséhez.

2. Hierarchikus világgép

a) Egyházi hierarchia – világi hatalom

A *Historia Pontificalis* központi szereplője III. Jenő (1145-53) pápa, aki összeköti a szerteágazó eseményeket és aki minden jótett mögött ott van. A pápának jogos tejhatalma van az elsőbbségjogi ügyekben²¹, „apostoli ember és lelkek pásztora”²². Ugyanakkor bölcsessége miatt gyanakvóan viselkedik „gyenge jellemű és tudatosan rosszhiszemű alárendeltjeivel” szemben²³, ami jelzi a közte és hatalmi gépezet között kialakult feszültséget, ugyanakkor a gyakori elsőbbségjogi ügyek azt is megmutatják, hogy az egyházi hierarchia még csak éppen megszilárdulóban volt.

Felmerül a John of Salisbury által leírt hierarchia szilárdságának kérdése a következő esetben is. Amikor Guido Florentinus – aki keleten volt pápai legátus – gyűlést hívott össze, s a szaracén hadak miatt szorongatott helyzetben lévő jeruzsálemi patriarka megtiltotta híveinek, többek között Tripoli püspökének is, hogy elhagyják városukat, és elmenjenek a gyűlésre. A tripoli püspök engedelmeskedve a parancsnak nem ment el, ezért később a pápa megdorgálta, bár ezután, amikor a püspök már a helyes hierarchiának engedelmeskedett, visszahelyezte pozíciójába. „Ésete megmutatta,” – írja John Salisbury – „milyen sajnálatos annak az ügye, aki bármelyik patriarkát a római egyház legátusa elé helyezi.”²⁴ A hierarchia tehát a következő a jelen esetben: pápa » legátus » patriarka » püspök.

Ezenkívül 7 legátust említ, akik területük szerint a következők:

a, szentföldi legátusok: két valódi pápai megbízott, Theodwin és Guido, hiába voltak becsületesek, nem rendelkeztek azokkal a tulajdonságokkal, melyek egy ilyen magas poszt betöltéséhez szükségesek voltak, ezért hivatalukat Arnulf és Godfrey püspökök bitorolták (*occupo*), akiknek kapzsisága közrejátszott a sereg kudarcában;²⁵

b, a németországiak Jordanus, a korrupt és pénzéhes főpap, illetve Octavianus, aki 1159-64-ig ellenpápa volt, talán ezért is jellemzi John of Salisbury gőgösként²⁶. A gőgöt akkoriban váltja fel a kapzsiság mint legfőbb bűn, és ez a kettősség jól megfigyelhető a rossz legátusok jellemzésében²⁷.

c, Egy nagy összetűzés után lesz Johannis Paparonis írországi legátus, mivel csak a bíborosok rábeszélésére fogadja el a pápai megbízatást, azok után, hogy „mérgesen Rómába ment és a népet új, béketeremtő pápa megválasztására

21 *Hist. Pont.* 5-7. Az elsőbbségjogi ügyek azzal foglalkoztak, hogy mely érsekségeket, illetve püspökségeket rendeljék egymás alá vagy fölé.

22 „apostolicum uirum et animarum pastorem” *Hist. Pont.* 65.

23 *Hist. Pont.* 51.

24 *Hist. Pont.* 73-74. (37. fej.)

25 *Hist. Pont.* 54-55.

26 *Hist. Pont.* 75-78.

27 *J. Huizinga: A középkor alkonya.* Budapest, 1979. 25. o.

biztatta”²⁸. Ezenkívül legfőbb tanácsadója volt a megvesztegetéssel gyanúsítható Greogorii de sancto Angelonak²⁹, továbbá támogatta a pápa által ördöghöz hasonlított Henry of Winchestert³⁰, aki István angol király fivére volt.

Angliában a legátusi tejhatalmat – bár legátusi cím nélkül Theobald, Canterbury érseke gyakorolta, “aki nagy tiszteletnek örvendett (a pápa) szemében”³¹. John of Salisbury Theobaldot a pápa után szinte a legkiválóbb emberként jellemzi, és bemutatja harcát az engedetlen angol egyházfőkkel szemben. Az engedetlenség abból állt, hogy nem támogatták Theobaldot a királlyal szemben³², de Theobald “mindenkinek megbocsátott” – még a vele egyrangú pozícióért harcoló yorki érseknek³³ is – “kivéve Henry of Winchestert”³⁴, akinek a pápa ugyan megbocsátott, de nem teljesítette kívánságát, ami Winchester érseki rangra³⁵ emelése volt. A pápa és megbízottjának akarata egy (szemben állnak Henryvel), tehát a “legátus” a lehető legjobban végzi dolgát.

A nagy befolyással rendelkező egyházi személyiségek különböznek egymástól morális megítélésük által is. Clairvaux-i Bernát (1091-1153) “nagy szentségű és súlyos tekintélyű (auctoritas)”³⁶ apát, aki “Clairvaux legszentebb apátja (sanctissimus abbas)”³⁷, “akinek neve mindenkinél több tiszta hírnevet érdemelt ki”³⁸, a “legékesszólóbb és legjobb hírű ember”³⁹. Ilyen jelzőkkel emeli Theobald erkölcsi tisztasága mellé Bernátot. Ugyanakkor Suger apát (1081k.1154) sokkal inkább műveltsége (litteratus) miatt kerül a legkiválóbb emberek mellé: “művelt és ékesszóló ember”⁴⁰, aki azon vezető egyházi emberek közül, akiket műveltségük, szentségük és hivataluk miatt választottak a Gilbert ügy kivizsgálói közé, a legvallásosabb és legtanultabb volt⁴¹. Talán amikor jótéteményeiről van szó⁴², akkor is inkább az általa örökölt hagyott szellemi, mint a földi javak kerülnek említésre.

John of Salisbury Gilbert de la Porrée-t, bár eretnekséggel vádolták, magisterként és “napjaink legműveltebb embere”-ként (litteratissimus) emlegeti⁴³, beidézését pedig így okolja: “nem azért (idézték be), mert (kijelentései) ellentétesek voltak a hittel, hanem mert kifejezésmódjuk ellentmondásosnak látszott.”⁴⁴

Petrus Abaelardust (1079-1142) szintén műveltsége által védi meg, mivel Gilbert-

28 Hist. Pont. 71-72.

29 Hist. Pont. 12.

30 Hist. Pont. 78.

31 “qui multam gratiam eius promuerat” Hist. Pont. 11.

32 Hist. Pont. 46.

33 Hist. Pont. 5.

34 “Episcopus et abbates Anglorum a suspensione relaxauerat dominus Theobaldus Cantuariensis archiepiscopus, preter Henricum Wintoniensem” Hist. Pont. 78.

35 “Cum uero episcopus preter absolutionem se nihil optinere posse uideret” Hist. Pont. 79.

36 Hist. Pont. 14.

37 Hist. Pont. 25.

38 “cuius nomen ex multis meritis clarissimum habebatur” Hist. Pont. 64.

39 “clarissime opinionis et eloquentissimo uiro abbati Clarenallensi” Hist. Pont. 15.

40 “uir litteratus et eloquens” Hist. Pont. 16.

41 “religiosissimus et disertissimus: Hist. Pont. 17.; “Sigerius abbas sancti Dionisii, uir litteratus et eloquens” Hist. Pont. 15-16.

42 “beneficiorum Sigerii” Hist. Pont. 87.

43 “uir etate nostra litteratissimus magister Ciselbertus” Hist. Pont. 15.

44 “uel quia non consonabant regulis” Hist. Pont. 15.

hez méri, mind műveltségben⁴⁵, mind perében, ráadásul őt is magisterként emlegeti⁴⁶, ami magában foglalja a mester iránti középkori tiszteletet. Bresciai Arnolddól úgy különbözteti meg Abaelardust, hogy bár elismeri azt, hogy tanítványa volt, sőt azt is, hogy ugyanott tanított mint ő, de Arnoldnak szegény hallgatói voltak⁴⁷, míg Abaelardusnak – mint az köztudott lehetett – gazdagok, hisz fizettek neki⁴⁸. Tehát Arnold letért Abaelardus útjáról, ezért Abaelardus hallgatói elpároltak tőle, így kettejük tanainak semmi közük egymáshoz.

S valóban, amennyire Gilbert-t és Abaelardust védelmezi, annyira kedvezőtlen képet alkot John of Salisbury Bresciai Arnolddról azáltal, hogy az egyházi hierarchiát sértő kijelentéseket ad szájába, "a szkizma okozójának", a "a béke akadályának" nevezi. Ugyanakkor megemlíti, hogy "éles intelligenciával rendelkezik, az írásokban jártas, kiváló szónok és prédikátor"⁴⁹, viszont egyszer sem használja vele kapcsolatban a művelt (litteratus) kifejezést, ami arra is bizonyítékkal szolgál, hogy az erkölcs által felállított hierarchiával párhuzamosan, átfedésekkel létezik egy a műveltség által felállított hierarchia is John of Salisbury szemléletében.

Mindezen kívül John elismeri azon hierarchia jogosságát is, ami a tisztségekből következik. Tehát ez a három rendszer – a műveltség, a szentség (erkölcs) és a hivatal alapján történő megkülönböztetés – egyással párhuzamosan jelentkezik az egyes szereplők viszonyrendszerében⁵⁰. Ugyanakkor negatívan differenciál a góg, a kapzsiság (német legátusok) és a jogos hierarchiát sértő kijelentés (Arnold).

Meg kell vizsgálnunk a világi hatalmak értékelésében használt szempontokat. Ezek nyilvánvalóvá válnak azáltal, hogy a világi hatalmak mindig a pápasággal kapcsolatban kerülnek csak elő, tehát a világi hatalmak hierarchián belüli helyzete jellemezhető az egyházzal való kapcsolatuk milyenségével⁵¹. Ezen belül az egyházat (a megtestesült egyházat) fel kell osztanunk világi kapcsolataiban a központi pápai hatalomra, illetve a helyi egyházi vezetőkre minden vizsgált esetben.

Mint azt már említettem, a *Historia Pontificalis*ban kulcsszerepet tölt be az angol király, István (1135-53) és az egyház viszonya. Ezen belül az angol király és a pápa viszonya a felölelt időszak alatt a rosszból az interdiktum után kifejezetten ellenségessé válik. John of Salisbury a pápaság elleni jogtalanságaival (iniuria)

45 "uiros in litteris famosissimos" Hist. Pont. 16.

46 "abbas arte simili magistrum Petrum aggressus erat" Hist. Pont. 19.

47 "auditores (...) pauperes" Hist. Pont. 63.

48 *Petrus Abaelardus: Szerencsétlenségeim története.* Budapest, 1985. 19.o.

49 "Ingenio perspicax, peruicax in studio scripturarum, facundus eloquio, et contemptus mundi uehemens predicator"; "auctor scismatis"; "pacem habere non sineret" Hist. Pont. 63. Bresciai Arnold (Arnoldo da Brescia 1100k-1154) itáliai Ágoston – rendi szerzetes, radikális egyházreformér. Az apostoli szegénységet hangsúlyozva elvetette az egyházi felsőbbiséget. Miután elűzte Rómából III. Jenő pápát (1145), a papságon belül mélyreható reformokat foganasított és városköztársaságot hozott létre. IV. Adorján és I. Frigyes császár engedélyével a római prefektus mint lázadó eretneket felakasztotta.

50 Vö. "uenerabiles uiri qui opinione litterarum et auctoritate religionis uel officii ceteris premebant" Hist. Pont. 17.: a Gilbert ügyben való bíraskodásra kiválasztás alapelveivel.

51 *Miczka i.m.:* "Die Stellung des Papstes und der Römischen Kirche verlangt von Bischöfen, Klerikern und Gläubigen Ergebenheit und Gehorsam."

jellemzi a királyt. Egyrészt a pápasággal szembeni⁵², másrészt az angol földön teljes egyházi hatalommal felruházott Theobald elleni tettekre⁵³ lehet felbontani a király jogtalanságait. Ugyanakkor a király "kegyelmébe" fogadja az engedetlen egyházfőket⁵⁴, tehát a legfőbb egyházi gonosszal cimborál. Simonia gyanújába is keveredik⁵⁵, sőt, pénzt szed a szabad egyházi választás elismeréséért⁵⁶. Mindezen tettek alapján a király talán a legerkölcstelenebb világi személy, és persze sem hivatalánál fogva – hiszen világi –, sem műveltsége által nem emelkedhet a forrás szemléletében "magasabb körbe".

Az angol királynak szinte teljesen ellentéte – feleségimádatát leszámítva⁵⁷ – a francia király, VII. Lajos (1137-1180), akinek a pápával való jó kapcsolatára jellemző a fényes pápai fogadás, illetve a pápának azon lépései, amivel Lajos házasságát igyekezett erősíteni⁵⁸. Ezenkívül a "pápa a francia királyságot bármely más királyságnál jobban szerette"⁵⁹, és John of Salisbury Lajost a franciák legkezesztényibb királyának nevezi (*christianissimus rex Francorum*)⁶⁰.

A "kedvelt és megbecsült"⁶¹ Konrád (1138-52) német király megítélése már árnyaltabb, mivel a császári korona megszerzéséhez "követeket küldött mind a pápasághoz, mind a rómaiakhoz"⁶², tehát nem volt egyértelműen III. Jenő pápa híve.

II. Roger (1101-54) szicíliai király, aki Konrád ellenfele volt⁶³, viszont a francia királlyal baráti viszonyban állt⁶⁴, megítélése szintén kétarcú, mivel bár "a király a tirannusok szokását követve szolgaságba vetette az egyházat királyságában"⁶⁵, a pápa mégis kiegyezett vele⁶⁶, és később sem tudott az egyezségük ellenére semmit sem tenni a királyi investitúra ellen⁶⁷.

Mindezek ellenére Roger a *Historia Pontificalis*ban kedvezőtlenebb megítélés alá esik, mint Konrád. Ha a királyok között a legrosszabtól legjobbig sorrendet kéne felállítani, akkor a mű alapján ez a következő volna (persze mindez az egyházzal való viszonyuk alapján): István » Roger » Konrád » Lajos. A világi hatalmak hierarchiájában tehát az erkölcsiség a döntő, ami egyenlő a pápai hatalom szolgálatával, illetve tagadásával.

52 Hist. Pont. 6.

53 Hist. Pont. 7.; 42.; 46.

54 "erant in regis potestate" Hist. Pont. 46.

55 "multos suspicionem contraxit symonic" Hist. Pont. 86.

56 "Rex uero eis eligendi libertatem concedere noluit antiquam quingentas libras, exemplo monachorum sancti Augustini, ei appenderint." Hist. Pont. 88.

57. "reginam uehementer amabat et fere puerili modo" Hist. Pont. 61.

58 Hist. Pont. 61-62.

59 "regno Francorum quod ab ipso meruerant super omnia regna mundi" Hist. Pont. 62.

60 Hist. Pont. 11.

61 "diligebat et uenerabatur" Hist. Pont. 54.

62 "tam ad ecclesiam quam ad urbem destinauerat nuntios suos" Hist. Pont. 75.

63 "inter ipsum (Rex Conradus) et Rogerum regem Siculum inimicitie uertebantur" Hist. Pont. 58.

64 Hist. Pont. 60.

65 "more tirannorum" Hist. Pont. 65.

66 Hist. Pont. 66.

67 Hist. Pont. 69.

Ahogy távolodunk a pápai hatalom hatósugarától, az egyháztól, egyre kevesebb információt találunk, ami a világi hatalmak egymás közötti viszonyára utalna⁶⁸. Ugyanakkor a mű egészét tekintve, annak végigolvasása során egyre jobban kikristályosodik a szereplők szerző által sugallt hierarchikus rendje.

A hierarchiát megteremtő alapvető tényezők összefoglalva a következők: mindenek előtt bármilyen a hierarchiában feljebb vivő tényezőnek egyeznie kell az isteni törvénnyel (*lex divina*), ebbe beletartozhat:

- a) a műveltség (pl. a *litteratus* Gilbert és Bernát),
- b) az erkölcsösség (pl. III. Jenő – *vir apostolicus*, Bernát – *sanctissimus*, Suger – *religiosissimus*, Theobald – *multam gratiam promuerat*),
- c) a magas tisztség (III. Jenő – jogos tejhatalom, Bernát – *auctoritas*, Theobald – Angliában egyházi teljhatalom, Suger – királyi régens),
- d) beneficij (jótétemények pl. a pápai parancsot követő Theobald és hívei, Molise grófjának házasságkötése⁶⁹, a *fides* (hűségeskü) betartása – Hugh apát⁷⁰),
- e) a kapzsiság visszautasítása⁷¹.

Ami viszont ellenkezik az isteni törvénnyel (*lex divina*), az egyben véték a jogos hierarchia ellen, és maga a mindenható isteni törvény állítja helyre valamilyen büntetéssel – ami feltétlenül bekövetkezik – a hierarchiában bekövetkezett egyensúlyzavart.

A jogos hierarchia elleni vétkek és a *lex divina*⁷² működése:

- a, egyéni: Arnold » *excommunicatio*⁷³;
- b, kollektív: István és püspökei » *interdictum*⁷⁴;
- c, gőg (keresztesek⁷⁵) » hadjárat kudarca;
- d, simonia (István alatt⁷⁶) » (István fia nem lesz király);
- e, álhierarchia követése (Tripoli püspöke) » pápai feddés⁷⁷;
- f, *fides* megszegése (Hereford püspöke)⁷⁸ » akihez a *fides* megszegésével átpártolt (István), annak nem lesz dinasztikus hatalma, szemben azokkal (Plantagenet-ház), akiknek korábban hűségesküt tett;
- g, házasságtörés (Ralph) » dinasztíája kihal;
- h, kapzsiság (Jordanus) » pápai feddés⁷⁹.

68 Vö. *Miczka* i.m. 26.o. Talán ezért is lesz *Miczka* kutatásának kizárólagos tárgya az egyházkép, mert ezen keresztül lehet a legjobban megközelíteni John of Salisbury világgépét.

69 *Hist. Pont.* 80-82.

70 *Hist. Pont.* 46.

71 *Hist. Pont.* 77.

72 *Miczka* i.m. 207. o.: "Die *lex divina* ist die oberste Norm für das gesamte Kirchenrecht, ist aber nicht dem Kirchenrecht gleichzusetzen."

73 "eum namque excommunicauerat ecclesia Romana" *Hist. Pont.* 63.

74 *Miczka* i.m. 205.o.: "Neben den Verfügungen für Einzelfälle sind Appellationen, Privilegierungen und die Entsendung von Legaten die wichtigsten Mittel der Kirchenregierung. Als schweste Strafmittel sind Exkommunikation und Interdikt genannt."

75 *Hist. Pont.* 54.

76 *Hist. Pont.* 86.; *Hist. Pont.* 89.

77 *Hist. Pont.* 73-74.

78 *Hist. Pont.* 47-49.

79 *Hist. Pont.* 78.

b) Tér és idő a *Historia Pontificalis*ban

A pápa, mint Isten földi helytartója, a földön tejhatalommal bír. Aki közelebb van Istenhez, nagyobb mértékben részesül a szentségből, és mivel a földön Istent az egyház képviseli, ezért az egyházhoz – azon belül a pápához – közelállók feljebb helyezkednek el a körkörös hierarchiában. A szentségből részesülők különböző rendeket (ordo) alkotnak. Így lesznek a látszólag semmi rendet nem követő, szétszabdalt történetek egy egységes térleírás elemei.

Ugyanakkor a földrajzi tér a kialakuló királyságokra és a keresztény egyházra⁸⁰ támaszkodva létrehozza a maga "bugyrait" is. A keresztény hierarchia mint makrokozmosz, jelen van az egyes királyságok mikrokozmoszában is. Ezt próbálom lebontva ábrázolni:

Angila	Jó egyházi Theobald + köre	Jó világi Matilda	Rossz világi István kir.	Rossz egyházi Winchester püspöke
Itália	pápai curia		rómaiak	Brescai Arnold legátusok
Németo.		Konrád		
Franciao.	Suger, Bernát	VII. Lajos	Ralph	

Konrád kettős megítélés alá esik, mivel nem egyértelműen negatív szereplő.

A hierarchikus szemléletben az idő korántsem olyan fontos struktúraformáló tényező, mint a tér. A legkorábbi dátum 1139⁸¹, a legkésőbbi pedig 1163⁸² amikor említett esemény történik, de a főfonal megmarad mégis 1148 és 1152 között, mikor John of Salisburgy maga is a pápai udvarban volt. Az események nem lineárisan követik egymást, bár az időrendiséget a szerző betartja, nem az egymásutániságon, hanem a szinkrón ábrázoláson van a hangsúly. Úgy is jellemezhetnénk ezt, hogy a hierarchia egyes szintjei között ide-oda vezet az olvasót John of Salisbury, ahogy ezt Vergilius és Beatrice teszik majd több mint száz év múlva Dantéval⁸³.

A statikus szemlélet úgy érvényesül a műben, hogy a szerző számára az idő a mozdulatlan világnak csak variációja, és végeredményben minden a jelen pillanattal áll vonatkozásban⁸⁴. Így az 1148 és 52 közötti időszak csak a ma egyik variációja, viszont mivel az igazság örök, ami akkor igaz volt, ma is az⁸⁵. Ha pedig alkalmazzuk

80 Vö. *Szűcs Jenő*: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged, 1992. 15-39. o.

81 Hist. Pont. 84.

82 Hist. Pont. 15.

83 *Dante Alighieri*: Isteni színjáték. (ford. Babits Mihály), Budapest, 1971. Dantének az isteni hierarchiáról alkotott elképzelése: III. 64-90. sor. 278-279. o.

84 A. Ja. *Gurevics*: A középkori ember vilásképe. Budapest, 1974. 101-104. o.

85 Uo. 107. o.; továbbá vö. *Aurelius Augustinus*: Vallomások. Budapest, 1982. o.: "Emlékezésünk: jelen a múltból. Szemléletünk: jelen a jelenről. Várakozásunk: jelen a jövőről."

a műre a négyféle középkori értelmezési síkot⁸⁶, akkor a hierarchikus szemléletet előtérbe helyezve a következő eredményt kaphatjuk: értelmezés

a *Historia Pontificalis* = 1. ténybeli » pápai történet 1148-52;

2. allegorikus » egyházi és világi hatalom harca egymással;

3. tropologiai » csak az egyház követendő;

4. anagogikus » az örök, szent hierarchia változtathatatlan.

3. A korproblémák a *Historia Pontificalis*ban

a) Népi kultúra a *Historia Pontificalis*ban

A történész szemléletmódját befolyásolhatják a kor kulturájának sarkalatos elemei. Ezen elemek felbukkanását kívánom feltérképezni a *Historia Pontificalis*ban.

A szentkultusz szorgalmazása John of Salisbury két másik történeti munkájában is felbukkan⁸⁷, és jelen műben is találunk olyan utalásokat, miszerint Bernát szent, holott szenttéavatása csak 1174-ben történik meg⁸⁸.

A népi kultúrából származó liturgikus elem, az úrvacsora fontosságára jellemző, hogy a bajok a mise közbeni borkiömléssel veszik kezdetüket⁸⁹.

A jóslatok kétszer is fontos szerepet töltenek be. Egyrészt megtudjuk, hogy részben bevált Bernát jóvendőlése Ralph de Vermandois utódjaival kapcsolatban⁹⁰, másrészt Hereford püspökének felavatási szertartásán akkor, amikor szokás szerint az új püspök fejére helyezett evangéliumból felolvasták az első szem elé kerülő mondatot, az a következő volt: "Alszol. Egy órát sem tudtál virrasztani velem" (Márk 14,37) John of Salisbury szerint ebből már következtethetünk arra, hogy a püspök az egyik legsúlyosabb bűnt, a hűbéri eskü (fides) megszegését fogja elkövetni⁹¹.

És végezetül olyan népszerű népi figura is megjelenik hús-vér alakban, mint az ördög, ráadásul a pápa mesél róla élethű anekdotát, amelyben az ördög beszélget ördöganyjával úgy, mint gézengúz kölyök az anyjával szokott⁹², bár a történet a maga környezetében csak allegóriaként értelmezhető. Az, hogy ennyire életszerű ördögről szóló elbeszélés elhangozhat John of Salisbury művében a pápa szájából, az azt jelzi, hogy egyes, a népi kultúrában gyökeredző elemek – amelyek a műben ábrázolt hierarchia alól törnek be – a legalsótól a legfelsőbb posztig szabadon áramolhattak, és befogadókra találtak.

86 Gurevics i.m. 72-73. o.

87 Lásd a 6. jegyzet.

88 *Léhai Lajos: A ciszterciek*. Budapest, 1991. 225. o.

89 *Hist. Pont.* 11.

90 *Hist. Pont.* 14.

91 *Hist. Pont.* 48.

92 *Hist. Pont.* 79.

b) Világi kultúra a *Historia Pontificalis*ban

A világi művészetek térhódításával párhuzamosan megjelenik az esztétikai kritika. John of Salisbury is él ezen eszközzel akkor, amikor így ír: "elegáns stílussal rendelkezett"⁹³, vagy: "egy íróra sem emlékszem, aki talpraesettebben illusztrálja ezt a verssort: Milyen csodás a stílusod, / Olyanná teszed a régi szavakat, hogy újnak látszanak."⁹⁴

A lovagi életmód térnyerésével a pazarlás mindennapivá vált a világi életben. Amikor John of Salisbury nem a pazarlást, hanem azt kifogásolja a fogadási ünnepélysorozatban, hogy VII. Lajos nem úgy viselkedett, mint egy halandó, akkor burkoltan elfogadja az ünnepi kiadások szükségességét⁹⁵.

A kapzsiság miatti társadalmi feszültséget jól szemlélteti az a történet, amelyben egy mondaye-i szerzetes nem fogadja el Jordan legátus "romlott" pénzét⁹⁶.

A lovagszerelem motívuma megtalálható VII. Lajos felesége iránti⁹⁷, illetve Rajmund ugyanezen nő iránti szerelmében⁹⁸. John ironikusan szól Lajos "feleségimádatáról", mivel a házasság nem a szerelem, hanem racionálisan felfogható (vö. Anselmus) hitbéli okokból, az egyházi szentség által köttetik.

A házasságokon belüli szexualitás egyház általi szentesítése megtalálható abban a jelenetben, amikor "a pápa (a francia királyt és királynét) ugyanabba az ágyba fektette, melyet saját díszével fedett be"⁹⁹. Teszi ezt azért, mert szexualitás elősegíti a racionális okokból házások házasságban maradását, így a "szent köteléket" szolgálja, tehát a pápa és John által is helyeslendő.

c) Politikai áramlatok megjelenése a *Historia Pontificalis*ban

A korabeli politikai gondolkodás sokoldalúsága miatt jelen dolgozatban csak a műben fellelhető erővonalak lehetséges csoportosításait kívánom vázlatosan ismertetni.

A kibontakozó katedrális mellett már régóta létezett a kolostori kultúra, melynek megújítójaként lép fel a ciszterci rend és a Clairvaux-i Bernát. Az elmélekedésről (De consideratione) című munkáját az első ciszter pápának, III. Jenőnek ajánlotta¹⁰⁰, és a traktátus megírásának oka az egykori tanítvány pápává választása volt. Bernát befolyására jellemző, hogy traktátusa a pápai kancelláriában kézikönyvként szolgált¹⁰¹.

93 "elegantí (...) stilo" Hist. Pont. 26.

94 Hist. Pont. 27. benne: *Horatius: Ars Poetica*, 47-48.

95 Hist. Pont. 60-62.

96 "Pecunia tua tecum sit in perditione, quia non est tibi pars in sorte hac, nec nobis, Deo propiciante, pars erit in sorte tua" Hist. Pont. 77. (ApCsel. VIII. 20.)

97 Hist. Pont. 61.

98 Hist. Pont. 52-53.

99 "Fecit eos in eodem lecto decumbere" Hist. Pont. 61.; lásd még: *P. Browe: Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters (Adalékok a középkor szexuális szokás- és normarendszeréhez.)* Brelau, 1932.

100 *Léhai* i.m. 224.o.

101 *Walter Ullmann: Law and Politics in the Middle Ages (Törvény és politika a középkorban).* London, 1975. 255. o.; Bernátról bővebben: *J. Lortz: Bernhard von Clairvaux. Mönch und Mystiker (Clairvaux-i Bernát. Szerzetes és misztikus).* Wiesbaden, 1955; *B. Schellenberger: Bernhard von Clairvaux (Clairvaux-i Bernát).* München, 1982.

A városok felvirágzásával – ami szervesen kapcsolódott a XII. századi prosperitásba¹⁰² – párhuzamosan kialakult a püspöki és érseki székek hatalma. Ezek befolyási övezeteivel kapcsolatban kerülnek elő az elsőbbségjogi ügyek a Historia Pontificalisban is¹⁰³. A kialakuló katedrális kultúra képviselője Suger, St. Denis apátja, aki “a pápához, mint bartjához ment” és VII. Lajos régense volt¹⁰⁴, tehát mind egyházi, mind világi támogatást élvezett¹⁰⁵.

A városok és a polgárság önkormányzatért való harcában¹⁰⁶ előtérbe kerültek az egyház által éretneknek bélyegzett eszmék, melyek megjelenése a műben a Római köztársasághoz és Brescia-i Arnoldhoz kapcsolódik¹⁰⁷.

Ezen három személyiség köré csoportosulnak a katedrális és városi kultúra kialakulása során keletkező politikai erővonalak: tehát Bernát a kolostori, Suger: a katedrális és Arnold az eretnek mozgalmak képviselője¹⁰⁸.

Az egyházi és világi hatalmak összeütközésének kérdéskörét szintén csak a történetíró John of Salisbury szemszögéből vizsgálom. Nála a legnagyobb világi bűn, ha a király beleszól az egyházi hierarchiába (István, Roger). Ennek teológiai politikaelméleti háttere a következő¹⁰⁹: az isteni törvény egybeesik a természeti törvénnyel¹¹⁰, aki ezt megszegi, az zsarnok¹¹¹. A szkizma mindig a világi tirannusoktól származik¹¹², azzal, hogy engedetlenek, és ezáltal, megsértik azt a törvényt, miszerint a világi hatalmak az egyház szolgálói¹¹³, ami már önmagában bűn, mivel nem az isteni törvényt követik¹¹⁴. John of Salisbury az egyházi hierarchia eredetét a természeti törvényből eredőnek tartja, és mivel a természeti törvény megszegői zsarnokok, így az is zsarnok, aki kívülről belszól az egyházi hierarchiába. A tirannusok, a zsarnokok azok, akik a szabadságot megakadályozzák, azáltal hogy

102 G. DUBY–R. MANDROU: A francia civilizáció ezer éve. Budapest, 1975. 72-120. o.

103 Hist. Pont. 5-7.

104 “qui uices habebat regis in Francia” Hist. Pont. 20.; Suger apátnak a gótikus építészetben betöltött szerepéről lásd: ENTZ GÉZA: A gótika művészete. Budapest, 1973. 17-37.; E. PANOFSKY: Abbot Suger on the Abbey Church of St. Denis and its Art Treasures (Suger apát a Szt. Dénes apátságon és annak művészeti kincsei). London, 1946.

105 Suger apát, mint világi klerikus – Johnnál – jogosan élvez politikai hatalmat is, mivel ezzel a tevékeny apostoli eszményt követi; vö. MÍCZKA i.m. 40.o.: “Seiner Meinung nach ist es die Aufgabe der Mönche, als die wahren philosophi in der Genewart das antike Ideal des Weisen zu verwirklichen und zur eigentlichen Höhe zu führen. Aber ihm erscheint doch das Leben der Weltkleriker (...) als echte “Nachfolge Christi” und als Verwirklichung des Ideals des vir apostolicus.”

106 DUBY–MANDROU i.m. 84-87. o.

107 Hist. Pont. 63-65.

108 A felosztásról bővebben: G. DUBY: A katedrálisok kora. Budapest, 1984. 93-126. o.

109 Ezt a szerző nagyrészt a Polycraticusban ismerteti.

110 SCHUBERT i.m. 19. o.

111 Uo. 21. o.

112 Uo. 31. o.

113 Uo. 34. o.

114 Aristotelesnél a törvény be nem tartása abban áll, hogy valaki nem azt cselekszi, amit a törvény előír.

szkizmat (törést az egyházi rendben) okoznak, így nála az igazi szabadság¹¹⁵ fogalma egyenlő a római egyház szolgálatával¹¹⁶.

John of Salisbury az egyházi hierarchiában a keresztény lélek szabadságának megtestesülését látta, ezért a hierarchia egyházi függetlenségének védelmezője a királyokkal szemben.

d) A Historia Pontificalis, mint politikai állásfoglalás

John of Salisbury jelentős szerepet játszik II. Henrik (1153-89) és Becket Tamás (1117/18-1170 dec. 29.) harcában. Ez abból is kiderül, hogy 1159-ben írt Policraticusát Becketnek ajánlja¹¹⁷. Politikai állásfoglalása ezenkívül kiderül leveleiből és a Historia Pontificalisból is. Tudjuk, hogy Johnnak 1163-ban érseki tanácsadói volta miatt el kellett hagynia Angliát¹¹⁸. Francia területen talált menedéket, és itt írta 1163-64-ben a Historiát. Talán ez is közrejátszik a francia királyról festett pozitív képben. 1164-ben megszületnek a Clarendoni határozatok, melyeket a vezető egyháziak csak királyi kényszerítésre fogadnak el, de annak több pontjával nem értenek egyet.

A Policraticusban John a filozófiát a történelemmel, az igazságszolgáltatást a teológiával kombinálva fejt ki gyakorlati érveit¹¹⁹. Vajon nem ez történik a Historia Pontificalisban is?

Szerzőnk a Clarendoni határozatokat isteni törvénnyel ellentétesnek és a szokásjog gyalázatos megváltoztatásának tartja¹²⁰. Az abban foglaltakkal kapcsolatban áttételesen ki is fejt álláspontját. A 3. cikkely kimondja a királyi bíraskodás jogosságát a bűnös klerikusok felett¹²¹, ugyanakkor a Historiában a canterburyi érsek a pápától megkapja ugyanezt a jogot¹²², tehát a 3. cikkely jogtalanság.

A 4. cikkely megtiltja Anglia egyházi személyeinek az ország királyi engedély nélküli elhagyását. John of Salisbury István ugyanerre irányuló tettét jogtalanságnak nevezi¹²³.

A 7. cikkely kimondja, hogy az uralkodó nagyhűbéreseit és tisztségviselőit nem lehet a király engedélye nélkül kiközösíteni. Ezzel szemben a Historiában a pápa magát a királyt is kiközösítheti¹²⁴, és Ralph de Vermandois 3 évig volt kiközösítve¹²⁵.

115 *Miczka* i.m. 41. o.: a libertas ecclesiaeért harcol.

116 *Schubert* i.m. 41-42. o. vö. *Hist. Pont.* 84.: Ulger, Angers püspöke, kiemelkedő volt kora, műveltsége és jóhíre miatt, és azért (!), mert az igazság (iustitia) és a lélek szabadásának (libertate spiritus) híve; tehát az igazság és a lélek szabadsága egybeesik és a hierarchia tiszteletében érvényesül; ez a tisztelet megszerzhető a jó hír (erkölcs), a műveltség és a kor által.

117 *Miczka* i.m. 20. o. és 165. o.

118 *Schubert* i.m. 39. o.

119 *Ullmann* i.m. 256. o.

120 *Schubert* i.m. 39. o.: "divinis legibus adversae", "reprobrae peruersae consuetudines".

121 Egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: *Sz. Jónás Ilona*. I. k. Budapest, 1971. 560-64. o.

122 "concessit ut omnes episcopos et abbates Anglie" *Hist. Pont.* 11.

123 *Hist. Pont.* 6-7.

124 *Hist. Pont.* 45.

125 "qui triennio fuerat excommunicatus" *Hist. Pont.* 12.

A 8. cikkely szerint az egyházi ügyek legfőbb szerve a canterburyi érsek után az angol király, s csak ő viheti a pápa elé az ügyeket, míg Salisburynél III. Jenő közvetlen teljhatalommal bír az elsőbbségi ügyekben¹²⁶.

A 12. cikkely rendelkezik arról, hogy a király beleszólhat az egyházi tisztek betöltésébe, ami Johnnál a tirannusok szokása¹²⁷.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Clarendoni határozatok összes egyház által vitatott pontjára van válasza a múltból John of Salisburynek, és ezek a válaszok nagyrészt megegyeznek az angol egyházfők többségének¹²⁸ véleményével. Amikor a műltről ír, akkor a jelenről is ír egyben, mert "a krónikaírónak (...) feladata, hogy megállapítsa a szokásokat és erősítse vagy lerombolja a privilégiumokat"¹²⁹.

4. John of Salisbury: a kutató és a tanító

A kutató szellem több formájában is megjelenik a *Historia Pontificalis*-ban. Tudatos forrásfeltárássra utal az, amikor arról ír, hogy Sigebert elbeszélésétől fogva "egyetlen olyan krónika sincs, amit én felfedezhettem (reperio) volna, bár találtam az egyházi archívumokban az emlékezetes eseményekről olyan feljegyzéseket (notici), melyek az eljövendő íróknak segíthetnek."¹³⁰

Forrásai személyes tapasztalatok vagy hitelesnek tartott írások¹³¹. Ugyanakkor forráskritikával is él az általa nagyra tartott Sigebert írásával kapcsolatban: "Sigebert számos ponton néma maradt, vagy azért, mert hiányosak voltak feljegyzései, vagy egyéb okok miatt"; továbbá szemére veti, hogy "több gondot fordított a németeivel (Teutones suos) kapcsolatos dolgokra."¹³² A történetíró eszközei közül említi a beillesztést (insero)¹³³, ami lehet egy történet beillesztése egy szövegbe aktuális esemény hatására.

A történeti kutatás létjogosultságát egy Hugo de sancto Victore parafrázis által maga John adja meg: "Isten láthatatlan dolgai tisztán láthatók a megtett dolgokban."¹³⁴ Tehát a történeti kutatás tárgya – John szerint – maga Isten, akit egy Timaioszból¹³⁵ vett citátummal így jellemez: "nehéz megtalálni (...), de lehetetlen szavakban leírni, ha megtaláltuk."¹³⁶ A chartres-i iskolára jellemző racionális kutatási szellem¹³⁷ – ami keresztény alapokon jött létre – azért érvényesülhetett

126 Hist. Pont. 4-6.

127 Hist. Pont. 65.

128 *Miczka* i.m. 163. o.: John úgy hitte, hogy a 18 angol püspökből legalább 10 és a klérus nagy része nem a király oldalán állt a Clarendoni határozatokkal kapcsolatban.

129 "Valet etiam noticia cronicorum ad statuendas uel euacuandas prescriptiones et privilegia reboranda uel infirmanda" Hist. Pont. 3.

130 Hist. Pont. 2.

131 Hist. Pont. 4.

132 Hist. Pont. 2-3.

133 Hist. Pont. 3.

134 Uo.

135 Platón Timaiosának jelentőségéről a chartres-i iskolában lásd: *Twelfth Century Europe and Foundations of Modern Society*. Szerk.: *M. Clagett, G. Post, R. Reynolds*. London, 1966. 7. o.

136 Hist. Pont. 36.

137 *J. Le Goff*: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1979. 69-72. o.

a történetírásban, mert elfogadott tétel volt Isten jelenléte a történelemben. Ezért tulajdonképpen a történetíró John of Salisbury végsősoron magát Istent és az Isten által teremtett rendet kutatta a történetek mélyén, a történetek szereplőinek viszonyaiban. Emiatt alkalmazott olyan módszereket (egyházatyákra hivatkozás, teológiai kommentár közlése), melyeket az "egyetlen igaz tudomány", a teológia is alkalmazott. John of Salisbury a történetíráshoz mint eszközhöz, mint Isten jobb megismerésének tudományához fordult.

Ugyanakkor Johnál a történelem bizonyíték és mérték¹³⁸, továbbá a múlt autoritással rendelkezik a jelen fölött¹³⁹. Johnnak célja, hogy hasznára legyen (proficio) kortársainak (coetaneis-kortársai közösségének)¹⁴⁰, hiszen "semmi sem tanít világosabban és hangosabban – az Isten kegyelméből és törvényéből származó tudáson kívül –, mint az elhunytak viselt dolgainak (gesta) ismerete", és "az ember a jutalom és büntetés példái által buzgóbb lesz az isteni félelemben és az igazság hajszolásában", mert – itt Catot idézi –: "Mások élete a tanítómesterünk."¹⁴¹

John of Salisbury a történelem példa (exempla) jellegű értéke miatt etikai síkon kapcsolja össze – a chartres-i szellemnek megfelelően¹⁴² – a történeti kutatást a tanítással, ezáltal a keresztény emberek közösségében alkot, a művét helyesen interpretáló olvasóval együtt, "melyet megváltásunkért (a keresztények megváltásáért) és az egyházban való hitért"¹⁴³ ír. Tehát a történetíró a közösség történeti tudatán belül közös munkát (liturgia) végez a keresztény közösség tagjaival lelki üdvükért.

***

Nem elemeztem olyan, a történetíró állásfoglalásának megítélésében fontos kérdéseket, mint a skolasztika és korabeli miszticizmus érvényesülését a műben; a hierarchikus szemlélet és a gótika érintkezését¹⁴⁴; a filológia korabeli fellendülését, az antik szerzők idézési technikáját; a házasság John of Salisbury szerinti sokféle értelmezését¹⁴⁵; a Historia gratianusi dekrétumokkal való kapcsolatát¹⁴⁶.

138 *Miczka* i.m. 33. o.

139 *Miczka* i.m. 35. o.: testatur magistra; vö. a négy értelmezési síkkal: sensus historicus, allegoricus, tropologicus (moralis), anagogicus.

140 *Hist. Pont.* 3.

141 "Aliena vita nobis magistra est." uo. 3.

142 *J. Le Goff* (1979) i.m. 87-88. o.

143 *Hist. Pont.* 4.

144 *Ernst Ullmann*: Die Welt der gotischen Kathedrale (A gótikus katedrálisok világa). Berlin, 1981. 79-92.o.

145 *G. Duby*: A lovag, a nő és a pap. Budapest, 1987. 231-255. o.

146 *Miczka* i.m. 54-55. o.

Mindazonáltal megpróbáltam felfedni John of Salisbury történetírói tevékenységének a korabeli történeti tudatba ágyazódó fontosabb elemeit, illetve a szerző egyedi állásfoglalásainak módját. A *Historia Pontificalis* műfajszintézis volta lehetőséget biztosít arra, hogy a történetíró a hierarchikus szemlélet érvényesülésén keresztül állást foglaljon mind történeti, mind – a történeteken keresztül – aktuális kérdésekben. Bár John megpróbálja alkalmazni a “harag és részrehajlás nélkül” elvét, mert megígéri: “Amit Isten segítségével elbeszélni készülök, abban csak az lesz, amit saját magam láttam, hallottam és igaznak tartok, vagy hihető egy hiteles ember írásai miatt.”¹⁴⁷ Mégis a szereplők ábrázolásával és az események kiválasztásával állást foglal és aktualizál, hiszen korának és az eljövendő nemzedékeknek ír. Ez az állásfoglalás köti össze korabeli olvasóit a múlttal, és a saját korát az eljövendő nemzedékekkel. Egyrészt közelebb hozza a tárgyát olvasóihoz, másrészt a téma leírásába csomagolt állásfoglalás tanulsággal – és egyben forrásértékkel – is bír a jövő számára.

Állást kell-e foglalnia a történetírónak? Már a kiinduló kérdésselvetésből kiderült, hogy az állásfoglalás szükségszerű. A kérdés inkább az: hogyan és miért éppen úgy foglalnak állást az egyes történetírók, ahogyan azt teszik? Ezen kérdés megválaszolása szintén történetírói feladat. De vigyázat, mert a történetíró – bár nem feltétlenül szándéka – már témaválasztásával is interpretál, legyen itt szó statisztikai adatsorról, udvari pletykákról vagy történetírókról.

Az Apokalipszis lovasa: Gerbert d'Aurillac*

"Az akkori idők embere úgy érzi, bozót veszi körül. Isten rejtőzködik a bozótosban. Néhány nyom azonban elárulja jelenlétét. Isten látni engedi keze nyomát. Ez lehetővé teszi az embernek, hogy a nyomot követve, sok-sok türelem és szeretet árán, ha nem is elérje, de fellelje őt, megpillantsa a tüzet, melyet ottjártakor gyújtott."

(Georges Duby)¹

"Olykor a Fejedelem magához hivat egy-egy szerzetest, megteszi tanácsosának..., ő pedig a zárdából egykedvűen kilép a világi életbe, s a hatalom embereként ugyanazzal az aszeptikus tökélyvel igyekszik kormányozni a világot, amellyel addig görög olvasmányait rendezgette."

(Umberto Eco)²

I. Bevezetés

Minden korszaknak megvan a maga meghatározó egyénisége. Ilyen értelemben beszélhetünk például Periklés, Alexandros, Augustus, Nagy Károly, III. Ince, V. Károly, Cromwell, Napóleon, Bismarck, Lenin vagy Churchill szerepéről. Valamilyen formában mindnyájan rányomták bélyegüket korukra. Történeti jelentőségét tekintve ebbe a sorozatba illeszthető Gerbert d'Aurillac (magyarok számára ismertebb nevén II. Silvester pápa). Ő szellemi, politikai és egyházi téren egyaránt maradandót alkotott.

Jelen dolgozat Gerbert kora szellemi közegének felvázolásán túl megkísérel rávilágítani egy 1000 évvel ezelőtt élt ember három különböző és mégis csak összefüggésében szemlélhető arcvonására: a tudóséra, a politikuséra és a pápáéra. Források és szakirodalom hatalmas mennyisége állt rendelkezésünkre. Ezek megalapozták, de ugyanakkor meg is nehezítették munkánkat, hiszen a válogatás és a feldolgozás szempontjai mindig esetlegesek. Mindazonáltal ha a dolgozatunk által sugallni kívánt Gerbert-portré körvonalazódását ez az esetlegesség túlzottan nem befolyásolja, elértük célunkat.

II. A Millenium szellemi közege

Gerbert d'Aurillac élete (950-1003) a középkori Európa azon időszakát fogja át, melynek szellemi megnyilvánulásai a millenáris elképzelésekben csúcsonodtak ki. A politikai háttér sem mellékes persze³, de a mozgatórugók ezúttal nem errefelé

* Dolgozatom Nagy Balázs szemináriumán készült 1994 tavaszán, az akkor általam elérhető források és szakirodalom alapján. Bíráló megjegyzéseiért Klaniczay Gábornak mondok köszönetet.

¹ Georges Duby: A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980-1420. Budapest, 1984. 73. o.

² Umberto Eco: Az új középkor. Budapest, 1992. 55. o.

³ A IX-XI. századi integrációhoz, az "alulról" induló szerveződésekhöz és a vertikálitáshoz ld. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, 1983. 28. o.

keresendők⁴. Hogy ezekre rátaláljunk, először kulturális szempontból kell megközelítenünk a korszakot.

1. Kulturális meghözelítés

Korszakunk fő szellemi irányzata, a millenáris apokaliptika éppúgy része a kulturális örökségnek, mint például a kolostori írástudás vagy az építészet (amint-hogy ezek olykor szoros összefüggésben is állnak – ezt alább látni fogjuk). Ez a világszemlélet képezi Gerbert korának hátterét, amit mindvégig szem előtt kell tartanunk, hiszen – ahogy azt A.J. Gurevics írja – egyetlen tevékenységi szférát sem emelhetünk ki a “kultúrtörténeti összefüggések egészéből”⁵. De ez nem elég. Ismernünk kell a kulturális háttérmechanizmusokat is ahhoz, hogy az általunk fölvezetett kép teljes legyen. Pusztán módszertani okokból ugyan, mégis élesen el kell különítenünk egymástól a középkori kulturális fejlődés egyes fázisait. Az elmélet egyik szaktekintélye Gurevics: “Jóllehet a középkori »világkép« viszonylag stabil, mégiscsak változott, fejlődött, következőképp leírásában helyet kell kapnia a mozgás elemének, az egyes kultúrkategóriák értelmezése közti különbségnek a középkor különböző szakaszaiban.”⁶

2. Az ezredik év elméleti aspektusai

a.) Három kis reneszánsz

Az alcím talán meghökkentő, annál is inkább, ha hozzátesszük, hogy a három reneszánsz közül ezúttal egyik sem jelenti a XV-XVI. századi humanista irányzatot. (Jóllehet terminológiai szempontból természetesen rá utal.) Az elnevezések most a medievisztika olykor fellengzős szókincséből származnak és kulturális virágkorra utalnak. Ilyenből – topográfiai és kronológiai változók függvényében – meglehetősen sok volt a “sötét” középkorban. A legkevésbé tévútra vezető megközelítési módszer talán az volna, ha a két legtöbbet emlegetett középkori reneszánsz rögzítésével tájolódnánk be a harmadikat – azt, amelyik a továbbiakban minket a leginkább foglalkoztat Gerbert d’Aurillac kapcsán.

Az első az úgynevezett “Karoling-reneszánsz”, amely – mint minden reneszánsz – az antikvitás talajába fúrja gyökereit. Ez a kijelentés persze még nem meglepő. Sokkal meglepőbb azonban, hogy ezen túlmenően nem sajátja az antik szellem nyitottsága. “Zárt kultúra a zárt gazdaság világában”⁷ – írja J. Le Goff – “ahol a könyvek nem is azért vannak, hogy olvassák őket”⁸. A kritika mégis csak a későbbiek világos ismeretében jogos. Konzervatív, értékenntartó erők módsze-

4 A kor “hangulatáról” fest impozáns képet *Duby*: i.m. 11-14. o.

5 Aron *Jakovlevics Gurevics*: *A középkori ember világképe*. Budapest, 1974. 11. o.

6 Uo. 21. o.

7 *Jacques Le Goff*: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1976. 26. o.

8 Uo. 26.o. Kicsit bővebben: “A karoling kor szellemi mozgása az egyházi és világi vezetés utánpótlásának képzésén túlmenően az »apostoli« tevékenység, a páratlan felkészültség és az önzetlen szellem semmi további jelét nem mutatja fel.” Ld. még *Richard William Southern*: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, 1987. 214-228. o.: „A Karoling-ideál alkonya” c. fejezet.

reinek kimunkálásán túl nem várhatunk többet egy olyan kortól, amely a holnapig sem látott el feltétlenül, nemhogy a XII. századig.

Mert a második kulturális virágkor, amelyet rögzítenünk kell, az úgynevezett "XII. századi reneszánsz". Alapvetően itt is az antik örökség a domináns, kiegészítve a ciszterciek monasztikus reformjával⁹, és egy tipikus középkori közeg, a város katalizáló hatásával¹⁰. A szellemiséget legfrappánsabban talán a kor legtöbb idézett¹¹ Bernard de Chartres-féle metaforájával illusztrálhatnánk: "Mi, az óriások vállán ülő törpék, többet és messzebbre látunk, mint ők (ti. az antik auktorok); nem mintha látásunk élesebb vagy termetünk nagyobb lenne, mint az övék, hanem azért, mert ők a levegőben hordanak bennünket, felemelnek az ő gigászi magasságukba."¹²

Dióhéjban ez tehát az a két reneszánsz, amelyek között a szakirodalomban ijesztoően mély szakadék tátong¹³. A X-XI. század kulturális életét még Le Goff sem méltányolja igazán. Mi viszont Gerbert miatt nem tudjuk eléggé hangsúlyozni a fontosságát – még e készülőfélben lévő hármas rendszer keretei között sem.

F. Braudel szerint az 1000. év Európájának virágzása a "mezőgazdasági sikerből" fakad¹⁴. Braudel agrárközpontú koncepciója talán némi kiegészítést érdemel: nem feltétlen kézenfekvő, hogy a Cluny-mozgalom¹⁵ a "mezőgazdasági siker" farvizében evickélve nőtte ki magát világtörténelmi jelentőségű kulturális tényezővé. A császári udvar körül felpezsdülő szellemi élet¹⁶ szintén inkább intellektuális, mint gazdasági teljesítmények gyümölcse. A teológiai, filozófiai és természettudományos gondolkodás (valamint ezek lecsapódása az építészetben) meglehetősen előrelépés a "Karoling-reneszánszhoz" képest. Csak ezekről az alapokról köszönthet be a század, amely tanúja lehet egy Abélard és egy Szt. Bernát szellemi párviadalának.

Ezzel beillesztettük a rendszerbe a hiányzó láncszemet – mintegy hidat vertünk a két ismert reneszánszt elválasztó szakadék fölé¹⁷.

b.) Az Apokalipszis igézete¹⁸

Az 1000. év két szempontból determinál: egyrészt kronológiailag, másrészt jelképesen. Kronológiailag szemlélve ez az időszak a keresztény Nyugat elleni

9 Georges Duby: Emberek és struktúrák a középkorban. Budapest, 1978. 110. o. a Regula "újraolvasásáról".

10 Le Goff: i.m. 23. o.

11 Philippe Wolff: The Awakening of Europe. Harmondsworth, 1968. 286. o., és jellemző módon: Eco: i. m. 46. o.

12 Le Goff: i.m. 28. o.

13 Mintha a harmadik évezred történéseinek kezeiben a 2000. év elsikkadna mondjuk a felvilágosodás és a csillagháborúk kora között.

14 Idézi Duby: i. m. 5. o.

15 Wolff: i.m. 148-149. o. Egyenesen a "monastic empire" kifejezést alkalmazza. Duby: i.m. 92-93. o. Southern: i.m. 273-282. o.: "A nagyság századai" c. fejezet.

16 Friedrich Heer: Mittelalter. Vom Jahr 1000 bis 1350. I.k. München, 1983. 110. o. "Ottonische Renaissance"-nak nevezi. A dolgok német vonatkozásától az egyetemes felé elvonatkoztatva talán a "millenáris reneszánsz" volna a legtalálóbb meghatározás.

17 Ld. Wolff: i.m. felosztását: "The Time of Alcuin/Gerbert/Abelard"!

18 A téma részletes feldolgozását nyújtja Bernard McGinn: Visions of the End. Apocalyptic Tradition in the Middle Ages. New York, 1979.

barbár inváziók utolsó fázisa¹⁹ és a Karoling-értékrend pusztulásának kora²⁰. Ehhez szervezen kapcsolódik második szempontunk: a szimbolikus determináció. Az ezredforduló(k) jelentőségének felértékelődéséhez, illetve ennek pszichikai háttéréhez szemléletes adalékot nyújt Marosi Ernő művészettörténész hasonlata: "Ki nem leste még a keze ügyében lévő számláló szerkezetet, villanyórát, gázmérőt vagy kilométerórát, amikor az hasonló, kerek számhoz közeledett: hátha sikerül megragadni a váltás pillanatát?"²¹

Az 1000. év Európájában azonban a pszichikumnál fontosabb a vallás. Nyugaton különösen nagy becsben tartották a Jelenések Könyvét²² – ez vált az egész millenáris szorongás, világyégevárás²³ szegletkövévé: "Aztán láttam, hogy egy angyal szállt alá a mennyből, a mélység kulcsa volt nála, és nagy láncot tartott a kezében. Megragadta a sárkányt, az őt kígyót, vagyis az ördögöt, a sátánt és ezer esztendőre láncra verte. Letaszította a mélységbe, bezárta és lepecsételte, hogy ne vezesse félre többé a népeket, míg le nem jár az ezer esztendő. Akkor rövid időre szabadon engedik²⁴. (...) A többi halott csak akkor kelt életre, amikor eltelt az ezer esztendő²⁵. (...) Amikor eltelik az ezer esztendő, e sátán kiszabadul börtönéből és útra kel, hogy a föld négy sarkán félrevezesse a népeket, Gógot és Magógot, és harcra toborozza őket."²⁶

Ha csupán abból következtetünk, hogy ezek a szavak a mi fantáziánkra milyen hatással vannak, rögtön megérthetjük, hogy 1000 éve mit jelentett az Apokalipszis. De ha ez nem volna elég, szinte le is mérhetjük: III. Ottó császár az 1000. évet választotta arra, hogy elzarándokoljon Aachenba Nagy Károly sírjához²⁷. Ha politikai propagandának szánta is, annyit mindenképpen elismerhetünk, hogy jól időzített: környezete (akárcsak az egész társadalom) nyilván fogékonyabb volt mindenféle behatásra, mint amilyen 999-ben vagy 1001-ban lett volna. Nemcsak a császár, a szerzetes is így gondolkodott. Így Raoul Glaber, aki ekkor a természetben is az Úr arcát fedezi föl: "Az Úr szenvedésétől számított ama ezres évben, mely az említett csapás nyomorúságait követte, az esőzések megszűntek, és az Isten jóságának és irgalmának rátekintése folytán az ég vidám orcával kezdett tündökölni."²⁸

19 Wolff: i.m. 137-141. o.

20 Uo. 113. o.

21 Marosi Ernő: A művészettörténet évszázadai: a tízes számrendszer. In: Café Babel, 1993. 10. sz. 77. o.

22 Wolff: i.m. 114. o.

23 Surányi János: Gerbert és kora. Történelmi tanulmány. Győr, 1886. 15-16, 124. o. Ugyanitt jó tájékoztatás a forrásokról: 144-145. o. Marosi: i.m. 79-80. o. Wolff: i.m. 113-116. o. érzékletes megfogalmazása: "Terror of the Millennium". Oscar Halecki: Európa millenniuma. Budapest, 1993. 109-119. o.: "Az 1000. év víziója" c. fejezet.

24 Jelenések Könyve: 20,1-3. Ford. Kosztolányi István.

25 Uo. 20.5.

26 Uo. 20.7-8.

27 Duby: i. m. 22. o.

28 Raoul Glaber: Historiarum libri. II.10. Ford. Mezey László. In: Középkori történeti chrestomathia. I. k. Szerk.: N.P. Gracianszkij-Sz.D. Szakskim. Budapest, 1952. 206-208. o.

Ez a mentális közeg Gerbert d'Aurillac otthona. Ebbe születik bele, ebben tanul és tanít, ebben tölti be politikai és egyházi hivatását, ebben adja ki a "társadalmi ébredés jelszavát".²⁹

III. Az Apokalipszis lovasa

A következőkben Gerbert szellemi és politikai tevékenységét mutatjuk be. Az ábrázolás nagyjából a kronológia fonalát követi, ami egyben tudatosan épített karrierjének is keretétül szolgál, tekintve, hogy csillaga – majdhogynem – töretlenül ível fölfelé az idő haladtával. Ne feledjük azonban, hogy minden egyes lépése a főntebb vázolt "millenáris reneszánsz" és apokaliptikus ígézet ideológiai rendszerén belül történik. Ebből kilépni természetesen ő sem tud, de mint "korának legnagyobb szelleme"³⁰ alakítja azt, vagy legalábbis nagyon úgy tűnik, mintha alakítaná.

I. A tudós szerzetes³¹

G. Duby kora "leghíresebb" tudósának titulálja Gerbert-t.³² Lássuk, hol, milyen tudományokban, milyen "közönség" előtt vált azzá és milyen eredményeket ért el.

a.) St-Géraud-d'Aurillac

A dél-franciaországi Provence tartomány St-Géraud-d'Aurillac nevű benedekrendi kolostora a X. században a Cluny-reformmozgalom egyik lelkes tagja volt³³. Csupán a térkép alapján meglehetősen pontossággal meghatározhatjuk a kulturális közeget, amely a kis kolostort körülvette: északon az "Occidens" tradicionális keresztény örökségével, délen az arabok által megszállva és egészen másfajta kultúrával átítatva Hispánia. A két kultúrkör találkozási pontján, egyfajta liminális helyzetben St-Géraud-d'Aurillac szellemi életével melegágya volt egy olyan intellektus kibontakozásának, mint amilyen Gerbert-é volt.

b.) Katalónia, avagy a nagy kísértés

Az ifjú szerzetes nagy tehetségnek bizonyult, ezért előjárói hozzájárulásával a szomszédos Katalóniába ment tanulmányútra³⁴. Bőkezű támogatókra lelt Hatto

²⁹ Surányi: i.m. 15-16. o.

³⁰ Michel de Ferdinandy: Der heilige Kaiser. Otto III. und seine Ahnen. Tübingen, 1969. 301. o.

³¹ Lukinich Imre: II. Sylvester pápa. Kolozsvár, 1901. 166-188. o.: "Gerbert tudományos működése" c. fejezet.

³² Duby: i.m. 25.o.

³³ Hans-Henning Kortüm: Gerbert von Aurillac I. Leben und Wirken. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1300. col. Silvio A. Bedini: Sylvester II, Pope. In: Dictionary of the Middle Ages. 11. k. Szerk.: Joseph Reese Strayer. New York, 1988. 552. o. Duby: i. m 92-93. o. Ferdinandy: i.m. 334. o.

³⁴ Surányi: i.m. 22-25. o. Bedini: i.m. 552. o. Harriet Pratt Lattin: The Letters of Gerbert with His Papal Privileges as Sylvester II. New York, 1961. 3-4. o.

(Vich püspöke) és II. Borell (Barcelona grófja) személyében:³⁵ e maecenatura nélkül sosem juthatott volna ide. Katalóniai tartózkodása (967-970)³⁶ márpedig mérföldkő volt nemcsak az ő, de talán az egész középkori kultúrtörténet szempontjából.

Katalónia ekkoriban a tiltott gyümölcs volt Európa szemében. Közvetítő szerepet játszott a keresztény Nyugat és az arab magaskultúra fellegvára, a cordobai kalifátus között. Általánosan is elmondható, hogy az antik és bizánci kultúrorökséget az arabok közvetítették Európa számára. Ez Katalóniára még inkább igaz. Alapvetően laza kulturális talaj volt, amelyet a kereszténység nemigen tudott kolostorokkal megkötni. Elevenen éltek benne a lovagi hagyományok (ld. Roland-ének, reconquista) is. Építészete is egyfajta kettősséget mutat: a mozarab hatások új színnel gazdagították az "Occidens" fentebb vázolt gondolati hatásait. (Ennek kézzelfogható példája Ripoll kolostorának templomkapuja, amely maga a kőbe zárt Apokalipszis.)³⁷

Jóllehet a Nyugat nem tartotta ildomosnak az érintkezést az arab kultúrával, ez még csak tovább növelte a kisértést, amit az ismeretlen tükök, "tiltott tudományok"³⁸ jelentettek. Gerbert is engedett, illetve lehetővé tették számára, hogy engedjen a csábításnak.³⁹ Gerbert élt – egyesek szerint visszaélt⁴⁰ – ezzel a lehetőséggel, és egy új világot fedezett fel, hogy meghonosítsa Európában.

A számok varázsa

Ahhoz, hogy a fejlettebb arab matematika Európába eljusson, mindenképpen közvetítőre volt szükség. Hogy ez a közvetítő pontosan ki volt, igazából nem tudhatjuk. Egy ilyen kulturális szerep természetesen nem köthető egyetlen személyhez, nyilván egész kolostoriskolák húzódnak meg a háttérben. Az azonban, hogy a tudománytörténeti hagyomány mekkora szerepet tulajdonít Gerbert tevékenységének, szükségessé teszi, hogy ismertessük matematikai műveltségének főbb vonalait.

Katalóniai tanulmányútja során Gerbert megismerkedett a matematika antik és koraközépkori forrásaival, amelyek Nyugaton ekkoriban még ismeretlennek számítottak. Egy-egy kolostorról kolostorra vándorló kósza kézirat helyett itt egész könyvtárak álltak rendelkezésére. Ennek révén első kézből szerezhetett informá-

35 Kortüm: i.m. 1300. col. Ferdinandy: i.m. 334. o.

36 Kortüm: i.m. 1330. col. Uta Lindgren: Gerbert von Aurillac II. Wissenschaftliche Tätigkeit und Nachwirkung. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1302. col.

37 Tompos Erzsébet: Spanyolország építészete. I.k. Budapest, 1980. 20-23. o.: "Katalónia építészete". c. fejezet. Uo. 98-99. o. a ripolli Santa-María templom "apokaliptikus" kapujáról.

38 Wolff: i.m. 189. o. ("forbidden sciences")

39 Katalóniához ld. Lindgren: i.m. 1302. col. Heeri: i.m. 165-166. o. ("das dritte Europa") Surányi: i.m. 11.o. Wolff: i.m. az antik (119-125.o.), a bizánci (126-132.o.) és a muzulmán (132-136.o.) tradícióról.

Le Goff: i. m. 27-30. o.: "A görög-arab örökség" c. fejezet. Duby: i. m. 32-33. o. Tompos: i.m. 20. o. 40 Ld. "Az ördög cimborája" c. alfejezetet.

ciókat Pythagoras, Euclides, Eratosthenes és Boëthius műveiből⁴¹. Az új elméleti szempontok elsajátítása mellett Gerbert eltanulta az úgynevezett abacus (számoló-tábla) használatát. Ezen a számok helyiértékeit kis zsetonokkal, úgynevezett apexekkel lehetett jelölni⁴². Abacusain Gerbert már arab számokat alkalmazott⁴³. (Míg Európában a számokat még mindig kifirták latin betűkkel, jobb esetben római számokkal.⁴⁴) Ő lehetett az első ismert nyugati értelmiségi, aki ilyen mélyen megmártózott a muzulmán kultúra fürdőjében. Ily módon megszerzett ismereteit azonban nem tartotta meg magának – szellemi nyitottsága nem csupán a tudás főlhalmozásának eszköze volt. Későbbi nyugati kéziratokban két műve is fennmaradt: „*Libellus de numerorum divisione*”⁴⁵ és „*Regulae de numerorum abaci rationibus*”⁴⁶. Ez utóbbiról jegyezte föl egy elkeseredett középkori író: „*regulae, quae a sudantibus abacistis vix intelleguntur*”⁴⁷. Egyébként Gerbert tekintélyére jellemző, hogy a XI-XII. század folyamán az „abacista” megjelölést sokan a „gerbertista”-val helyettesítették.⁴⁸ „Szakkönyvek” írása mellett kiterjedt levelezést is folytatott: így például a Rajna-menti iskolákkal⁴⁹ és személy szerint Aldebold von Utrecht-tel is⁵⁰. Tudományos berkekben hatalmas tiszteletnek örvendett a gerberti tradíció: az ő szellemi örökségét vette át Fulbert de Chartres (aki közvetlen tanítványa is volt)⁵¹ és Adelhard of Bath (XII. század)⁵² is.

A csillagok varázsa

Asztronómia és asztrológia még manapság is egybecsengő fogalmak: gyakorta még a csillagászáttal mint komoly tudománnyal foglalkozó tudósnak is valamiféle „csillagjós” miszticizmust tulajdonítunk. Ez a hozzáállás a középkorban százszorosán is érvényes. Aki erre a „szakterületre” tévedt, számíthatott a kortársak gyanakvására. Márpedig Gerbert Katalóniában megtanult egyet-mást a csillagokról⁵³ és ezt a későbbiekben hasznosította is. III. Ottó császár udvarát egy elmés szerkezet, az úgynevezett astrolabium (más néven horologium) elkészítésével

41 Gerbert forrásaihoz ld. *Adolf Pavlovics Juskevics: A középkori matematika története.* Budapest, 1982. 360. o. és *T. Tóth Sándor-Szabó Árpád: Matematikai műveltségünk keretei. Középkor és reneszánsz.* Budapest, 1988. 28. o.

42 *Juskevics: i.m. 316. o. T. Tóth-Szabó: i.m. 68. o.*

43 *Lindgren: i.m. 1302. col.*

44 *Juskevics: i.m. 359. o.*

45 Uo. 359.o.

46 *T. Tóth-Szabó: i.m. 68. o.*

47 Uo. 70. o.

48 Uo.

49 Uo. 28. o.

50 *Juskevics: i.m. 359. o.*

51 *T. Tóth-Szabó: i.m. 60-61. o.*

52 Uo. 31-32.o. Gerbert matematikai műveltségéről ír még: *Ferdinandy: i. m. 260, 334. o. Surányi: i. m. 12. o. Philippe Wolff: The Awakening of Europe.* Harmondsworth, 1968. 185-187. o. *Bedini: i. m. 552. o. és Marc Block: La société féodale. La formation des liens de dépendance.* Paris, 1949. 101-102. o.

53 *Ferdinandy: i.m. 334. o. Surányi: i.m. 13. o. Bedini: i.m. 552. o. Wolff: i.m. 188-189. o.*

kápráztatta el Magdeburgban⁵⁴. Ezzel az eszközzel a sarkcsillag magasságát lehetett meghatározni. Thietmar von Merseburg így ír erről: "Optime callebat astrorum discernere et contemporanea suos variae artis noticia superare. Hic tandem a finibus suis expulsus Ottonem peccit imperatorem; et cum eo diu conversatus in Magadaburg orologium fecit, illud recte constituens, considerata per distulam quadam stella nautarum duce."⁵⁵

Egy értekezést is tulajdonítanak Gerbertnek "Liber de astrolabio" címmel⁵⁶. Ez a mű beilleszthető abba a középkori asztronómiai hagyományba, melynek útját olyan tudósok jelzik, mint például Beda Venerabilis (VIII. század) vagy Robert Grosseteste (XIII. század).⁵⁷

Gerbert az asztronómia ürügyén a középkori Európa "könyvtárközi kölcsönzőszolgálatát" is mozgásba lendítette. Erről tanúskodik Suner barcelonai archidiakónushoz küldött levele is: "Kérlek, küldd el nekem az általad lefordított »De astrologia«-t, és ha bármire szükséged volna cserébe, nyugodtan kérheted."⁵⁸

Az ördög cimborája

G. Duby így vélekedik Gerbert-ről: "Gerbertet, kinek műveltsége mindenki csodálatát kiváltotta az ezredik esztendőben (!), nem filozófusnak, hanem mágusnak tartották. Ő is csapdákat állított a láthatatlan dolgoknak. Ravaszkodással és bűvös praktikákkal igyekezett összebékíteni a sors erőit."⁵⁹

Csapdákat állítani a láthatatlan dolgoknak, valamilyen rendszerbe kényszeríteni olyan – a kor embere számára elvont, sőt titokzatos – jelenségeket, mint a számok vagy a csillagok, veszélyes vállalkozásnak bizonyult a középkorban. Ezt jól illusztrálja Gerbert példája. Halála után hamar elterjedt róla a legenda, miszerint szövetséget kötött az ördöggel⁶⁰. Ráadásul nem elég, hogy matematikával és asztronómiával foglalkozott, de minderre a tudására a saracénok között tett szert Katalóniában – ez még jobban növelte a gyanút⁶¹. Ez a gyanú tette lehetővé, hogy Orderic Vitalis ezt írja Gerbert-ről: "Fertur de illo quod dum scolasticus esset cum demone locutus fuerit, et quid sibi futurum immineret inquisierit."⁶²

54 Juskevics: i. m. 359. o. T. Tóth-Szabó: i. m. 28. o. Uta Lindgren: Gerbert von Aurillac II. Wissenschaftliche Tätigkeit und Nachwirkung. In: Lexikon des Mittelalters. IV/6. sz. München, 1988. 1302. col. Ferdinandy: i. m. 362. o. Bedini: i. m. 553. o. A horologium "műszaki leírása" 3 oldalban: Bogdánfy Ödön: II. Szilveszter pápa horológiuma. Budapest, 1937.

55 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15. In: Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Szerk.: Werner Trillmich. Berlin, é.n.

56 T. Tóth-Szabó: i. m. 186. o.

57 Uo. 186. o.

58 Gerbert: Letters. In: Pratt Latin: i. m. 69. o. A levél 984-es reimsi keltezésű.

59 Duby: i. m. 73. o.

60 Juskevics: i. m. 360. o. Friedrich Heer: Mittelalter. Vom Jahr 1000 bis 1350. i. k. München, 1983. 120. o. Surányi: i. m. 29-31. o. Lukinich: i. m. 188-200. o.: "Gerbert mondanaköre" c. fejezet.

61 Surányi: i. m. 27-29. o. vö. Lukinich: i. m. 188. o.

62 Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I.175. In: Marjorie Chibnall: The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis. 1-6. k. Oxford, 1968-1980.

Egész mondakör szövődött a “mágus” Gerbert köré. (Ezt egyesek a későbbi Faust-mondakör előképének tartják⁶³. Walter von der Vogelweide a XIII. században Gerbert-t mint a Sátán szövetségeseit énekli meg.⁶⁴

Ez a megítélés első látásra nem túl hízelgő. De ha figyelembe vesszük, hogy a középkor minden rendkívülit és szokatlant természetfeletti erők hatásának tulajdonít, rájövünk, hogy a mágia vádja Gerbert-rel szemben nem más, mint az ő rendkívüliségének és szokatlanságának nagyon is sokatmondó elismerése.

c.) Reims, avagy a nagy kihívás

Ha Katalóniát a nagy kísértésnek neveztük, úgy illő, hogy Reimset Gerbert számára a nagy tudományos kihívás színhelyének tartsuk. Itt érik be ugyanis a Katalóniában leszedett tiltott gyümölcs. És csak Gerbert nagyságának köszönhető, hogy új hajtásai már nem esnek tilalom alá – a keresztény “Occidens” kulturális örökségének integráns részeivé válnak.

Filozófia

A katalóniai természettudományos gondolkodásmód frissessége jól megfér a nyugati szellem Istent kereső, az értékeket bővítve megtartó nyugalmával. Ezt az összeférhetőséget nemcsak a keresztény és francia Gerbert, de a mohamedán és perzsa Avicenna példája is igazolja. Gerbert mohamedán kortársa ugyanis “jobban hatott a nyugati gondolkodásra, mint a hivatalos iszlám tanításra.”⁶⁵

E kölcsönösség szellemi légköre biztosította Gerbert számára azt az előnyt, amely reimsi karrierjét előmozdította. Adalbero érsek a tehetséges “scolasticus”-t kinevezte a katedrálisiskola vezetőjévé.⁶⁶ Itt a klasszikus “septem artes liberales” rendszerén belül Gerbert a hangsúlyt a természettudományos jellegű “quadrivium”-ra (aritmetika, astronomia, geometria, musica) helyezte.⁶⁷ Gerbert d’Aurillac kezei alatt Reims európai hírű filozófiai iskolává nőtte ki magát.⁶⁸

Teológia

A “quadrivium” mellett Gerbert a teológiát sem hanyagolta el: tevékenyen résztvett a kor eucharistia-vitájában.⁶⁹ Arra is vállalkozott, hogy a nagy tekintélyű IX. századi mainzi érsek, Hrabanus Maurus tételeit több ponton korrigálja.⁷⁰ Ezt

63 Lukinich: i.m. 189.o. Heer: i.m. 87.o. (“ein mittelalterliches Urbild der Faust-Sage”)

64 Lindgren: i.m. 1302. col. Ennek nyilván politikai okai is vannak, hiszen egy Stauf-barát Minnesänger mégsem dicsőíthet nyíltan egy leendő pápát.

65 Bolberitz Pál: Avicenna. In: Magyar Katolikus Lexikon. I. k. Szerk.: Diós István. Budapest, 1993. 481.o.

66 Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 334. o.

67 Jushevics: i.m. 359. o. Lindgren: i.m. 1302. col. Ferdinandy: i.m. 260. o.

68 Marc Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendance. Paris, 1949. 101-102. o. További szempontokat adhatnak a következő kérdések: Milyen hatással volt a reimsi a kétségtelenül nevesebb chartres-i iskolára? Elősegítője volt-e a reimsi iskola az európai Aristoteles-recepciónak és ilyen értelemben előfutára-e a skolasztikának?

69 Surányi: i.m. 59-62. o.

70 Uo. 60-61. o.

akár a tekintélytisztelet középkori hagyományának nyílt arcuközpésésül is tekinthetnénk, de valószínűleg nem erről van szó. Mint ahogy nem erről volt szó Ravennában sem, amikor nyilvános teológiai dispután vett részt egy másik nagy tekintéllyel, a magdeburgi katedrálisiskola vezetőjével, Ohtrich-hal szemben (981).⁷¹ Fölényes győzelme nemcsak a reimsi iskola diadalát jelenti a magdeburgi felett. Igazából Gerbert vitakészsége, talán nyitottabb gondolkodásmódja diadalmaskodott.

d.) Tanár és nevelő

Gerbert d'Aurillac nem telepedett le Katalóniában. Lehetősége pedig lett volna rá, hiszen a hispániai muzulmán mecénások szívesen támogatták a keresztény világból érkező tudós idegeneket. Gerbert nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, külhoni szerzett tapasztalatait, az új gondolatokat "otthon" akarta szétárasztani. Hallgatók és tanítványok pedig szép számmal akadtak a keresztény Nyugaton is.

Klerikus diákjai között a legnevesebbek a már említett Fulbert de Chartres⁷² és későbbi életrajzírója, Richer de Reims⁷³. Róluk is írhatta Orderic Vitalis a következő sorokat: "(Gerbertus) ... in sua scolâ famosus et sullimes discipulos habuit ... Hos aliosque plures Gerbertus erudit, quorum multiplex sequenti tempore scientia aecclesiae Dei plurimum profuit."⁷⁴

Ha tényleg így volt, igazat adhatunk Dubynek, aki Gerbert-t "kora legjobb tanítómesteré"-nek tartja⁷⁵. Ennek megvolt a szakmai háttere is. Fentebb már találoztunk Gerbert egy levelével, amely a korabeli "könyvtárközi kölcsönzőszolgálat" működését is illusztrálta. Most lássunk egy másikat, amelyet Adelbero reimsi érseknek küldött: "Gondoskodjál róla, hogy Julius Caesar »Historiá«-ját Adso (!) úrtól, Montier-en-Der apátjától lemásolják a számunkra. Cserébe bármelyik reimsi kéziratunkat magadhoz veheted és azokra is számíthatsz, amelyek mostanában kerültek elő, összesen mintegy nyolc kötetre: Boëthius »De astrologiá«-jára és egyéb gyönyörű geometriai munkákra, melyek nem kevésbé méltóak a csodálatra."⁷⁶ Fulbert de Chartres és Richer de Reims mellett Gerbert-nek történeti szempontból fontosabb tanítványai is voltak: a későbbi III. Ottó német-római császár és a későbbi Jámbor Róbert francia király.

Hogy milyen módon került kapcsolatba Gerbert e két illusztris fiatalember szüleivel, az jelenleg kevésbé fontos – a "szülői értekezletre" politikai tevékenységét taglaló fejezetünkben térünk ki. Itt legyen elég annyit leszögezni, hogy akinek

71 Kortüm: i. m. 1301. col. *Ferdinandy*: i. m. 335 .o. *Pratt Latin*: i. m. 6. o.

72 *Bedini*: i. m. 552. o.

73 *Juskevics*: i. m. 366. o. *Lindgren*: i. m. 1302. col. *Philippe Wolff*: *The Awakening of Europe*. Harmondsworth, 1968. 172. o.

74 *Orderic Vitalis*: *Historia aecclesiastica*. I. 174.

75 *Duby*: i. m. 25. o. Ld. még *Hélène Gasc*: Gerbert et la pédagogie des arts libéraux a la fin dixieme siècle. In: *Journal of Medieval History*, 1986. 12/2. sz. 111. o.

76 *Gerbert*: *Letters*. 54. o. A levél 983-as bobbói keltezésű.

ilyen szépreményű diákokat bíztak a kezeire, annak a kor egyik legjobb mesterének kellett lennie.

Az antik kultúra továbbéléséhez érdekes adalék, hogy Gerbert Ottóhoz fűződő kapcsolatát szívesen helyezte párhuzamba Aristoteles és Alexandros viszonyával⁷⁷. Világtörténelmi keretekben gondolkodva elismerhetjük e párhuzam jogosságát.⁷⁸

2. A politikus főpap

Manapság is előfordul, hogy elismert professzorok olykor politikussá avanzsálnak. Nem volt ez másképp a középkorban sem, sőt, akkoriban ez a jelenség még pregnansabban jelentkezett. Keresve sem találnánk Gerbert-énél jobb példát erre. A következőkben – továbbra is a kronológia Ariadné-fonalára bízva magunkat – egyfajta itinerariumot állítunk össze. Összhangban a középkor tér- és időszemléletével talán így tudjuk a leghívebben végignyomozni Gerbert politikai pályafutásának főbb állomásait.

a.) Róma – előszőr

Gerbert első római tartózkodásakor az Urbs Aeterna valóban az egész keresztény világ centruma volt. Ekkor (972) került ugyanis sor Nagy Ottó német-római és Ioannes Tzimiskes bizánci császárok örökösének esküvőjére. II. Ottó (ekkor már társuralkodó) és Theophanu hercegnő házasságkötési ceremóniájának "fővédnöke" XIII. János pápa volt.⁷⁹ Az eseményen Gerbert is jelen volt és ismeretséget kötött a főszereplőkkel.⁸⁰ Egy ilyen fiatal⁸¹ szerzetesnek belecsöppenni ebbe a társaságba: határtalan lehetőségek kapuja.

b.) Bobbio

Gerbert magasrangú protektorainak és a ravennai dispután⁸² szerzett hírnevének köszönhetően II. Ottó császártól később elnyerte a bobbiói bencés kolostor apáti címét.⁸³ Tisztét azonban csak rövid ideig (981-983) tudja betölteni: az olasz szerzetesek hamar kiutálják maguk közül a reformer (és ráadásul francia!) apátot.⁸⁴ Kezdetben tehát nem sok remény kecsegteti Itáliában, így visszatér Franciaországba.

⁷⁷ *Ferdinandy*: i.m. 363. o.

⁷⁸ Róberthez ld. *Wolff*: i.m. 158. o. és *Bloch*: i.m. 127. o. ("Robert le pieux, »roi savant en Dieu«, avait été, a Reims, l'éleve de l'illustre Gerbert")

⁷⁹ *Lattin*: i.m. 4. o.

⁸⁰ *Kortüm*: i.m. 1300-1301. col. *Bedini*: i.m. 552. o. *Ferdinandy*: i.m. 334. o.

⁸¹ Gerbert ekkor még alig húszegynéhány éves. Nemrég (970) tért vissza Katalóniából.

⁸² Ld. a "Teológia" c. alfejezetet.

⁸³ *Surányi*: i. m. 53. o. *Kortüm*: i.m. 1301. col. *Ferdinandy*: i.m. 335. o. *Bedini*: i.m. 552. o.

⁸⁴ *Surányi*: i.m. 58. o.

c.) Reims

Reimsben tudományos tevékenysége mellett beleártotta magát a nagypolitikába is. Nem debütált rosszul: Adalbero érsekkel karöltve bábáskodott Capet Hugó francia királlyá választása körül (987).⁸⁵ Ekkor vállalta el a trónörökös Róbert nevelésének feladatát is.

Közben a korosodó Gerbert ambíciói számára a katedrálisiskola vezetése kevésnek bizonyult. Tanítványa, III. Ottó most leróhatta háláját mestere iránt: kijárta számára a Reims érseke címet, amit aztán Gerbert öt évig (991-996) viselt.⁸⁶ Ha azonban megvizsgáljuk a közel egykorú krónikák tudósításait, kétségeink támadnak megválasztásának törvényességét illetően. Ilyen értelemben nyilatkozik Thietmar von Merseburg⁸⁷ és Orderic Vitalis⁸⁸. Zsenialitásának köszönhető, hogy végül mégsem az "usurpator" – alak dominál az utókor róla alkotott felfogásában.

d.) Róma – másodszer

Gerbert második római tartózkodásakor (996)⁸⁹ meglehetősen furcsa helyzetben volt. Ha sarkítva fogalmazunk, Reimsből menekülnie kellett⁹⁰, "persona non gratá"-vá vált mint törvénytelen érsek. De a kedvező alkalom segítségére sietett. Ekkor tartották Rómában III. Ottó császárrá koronázását. A tanítvány ezúttal sem maradt hűtlen mesteréhez: kinevezte személyes tanácsadójává.⁹¹ Gerbert a megbízást legott elfogadta – nem is akárhogyan. Érdemes hosszabban idéznünk azt a levelét, amely első látásra a feltétlen alattvalói hűség deklarációja, közelebről szemügyre véve politikai hitvallás, még alaposabban megvizsgálva pedig egy fejedelem behálózására alkalmas fegyverek gyanút keltő arzenálja:⁹² "Ha a tudás legfényesebb lángjaitól ragyogunk, az csupán atyád nagyságának köszönhető, aki táplálta és nagyatyád kiválóságának, aki meggyújtotta őket ... Mit is mondhatnék? Nem a saját kincseinket visszük hozzátok. Inkább visszaadjuk, amit egykor kaptunk ... Nem is tudom, mi lehet fenségesebb egy embernél, aki születésére nézve görög⁹³, birodalmára nézve római, és örök jogán arra törekszik, hogy visszaszerezze magának a görög és római bölcsesség kincseit. Ezért, ó Caesar, nemcsak ebben engedelmességek a császári határozatnak, de bármiben, amit csak Császári Felséged óhajt. Mert mi, akik emberi dolgok közül semmit sem tartunk édesebb-

85 Heer: i. m. 87. o. Bedini: i.m. 553. o.

86 Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 362. o.

87 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15.: "Erat is ... ad ultimum Remensem urbem ad regendum iniuste promotus."

88 Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I. 175.: "de throno remensi quem illicite usurperat..."

89 Kortüm: i.m. 1301. col. Bedini: i.m. 553. o.

90 Thietmar von Merseburg: Chronicon. VI. 100. 9-15.: "Hic tandem a finibus suis expulsus Ottonem peciit imperatorem." Orderic Vitalis: Historia ecclesiastica. I. 175.: "cum rubore et indignatione Galliam reliquens ad Ottonem imperatorem profectus est".

91 Kortüm: i.m. 1301. col.

92 A panegyricus süketé teszi Ottót a mögöttes jelentés iránt: Gerbert itt tulajdonképpen egyszerűen "bemászik" a császár fejébe. Ezentúl ő irányítja még a gondolatait is, anélkül, hogy az bármit is sejtene. Ez már Gerbert császársága. (Ennyit a "tanácsadói" státuszról.)

93 III. Ottó anyja Theophanu bizánci hercegnő volt.

nek a te parancsodnál, képtelenek vagyunk megszegni irántad való engedelmességünket.”⁹⁴

Általában III. Ottónak szokás tulajdonítani a “renewatio imperii Romanorum”-elméletet és annak realizálását.⁹⁵ Ha a megvalósítás az ő nevéhez fűződik is, az ideológia reneszánsza⁹⁶ csakis mentora, Gerbert d’Aurillac révén bontakozhatott ki. Ehhez szolgál eszmetörténeti adalékul Gerbert azon szellemi törekvése, miszerint ideje, hogy az eddigi százsz “rusticitas”-t fölváltsa a klasszikus görög “subtilitas”.⁹⁷

e.) Ravenna

Gerbert az említett teológiai disputa alkalmával (981) már járt Ravennában és nem is szerepelt dicstelenül. Ezúttal sem, bár a helyzet elképesztően nagyot változott azóta. Most nem a tudós szerzetes, hanem a császári tanácsadóvá avanszált bukott érsek bukkan föl a már akkor is történelmi múlttal rendelkező városban. III. Ottó – talán kárpoztásképpen? – Ravenna érseki székét juttatja neki (998)⁹⁸. Ahogy Orderic Vitalis maliciózusan megjegyzi: “tam ab ipso (ti. Ottó által) quam a populo ad presulatum Ravennae electus est”.⁹⁹ Nagy Theodrik és Iustinianus városa azonban már csupán a lélegzetvételnél szünet intermezzóját jelenti Gerbert számára. Egy évvel később ugyanis (éppen egy évvel a Millenium előtt) Gerbert d’Aurillac elérkezett arra a pontra, amelynél följebb evilági ember nem juthatott: Szt. Péter székébe.

3. “Az Ezredik Év pápája”¹⁰⁰, avagy Róma – harmadszor

A rezignált Thietmar von Merseburg ennyit jegyez föl: “Papa quoque Gregorius bene dispositus Domae emnibus II. Nonas Februarii obiit, Gerberto sibi mox succedente.”¹⁰¹ Orderic Vitalis már bőbeszédűbb, sőt, egy érdekes csemegével is szolgál: “Inde post aliquot annos ad sedem apostolicam translatus est: annoque dominiciae incarnationis dccccxcix Silvester papa sullimatus est ... quid sibi futurum immineret inquisierit, a quo protinus ambiguum monadicon audivit: Transit ab R Gerbertus ad R, post papa vigens R. Versipellis oraculum tunc quidem ad intelligendum satis fuit obscurum: quod tamen postmodum manifeste videmus impletum. Gerbertus enim de Remensi cathedra transivit ad presulatum Ravennae ac postmodum papa factus est Romae.”¹⁰²

94 Gerbert: Letters. 296-297. o. A levél 997-es sasbachi keltezésű.

95 Vö. Kortüm: i.m. 1301. col. Ferdinandy: i.m. 393. o.

96 Egy újabb “reneszánsz”.

97 Heer: i. m. 110. o.

98 Kortüm: i.m. 1301. col. Bedini: i.m. 553.o.

99 Orderic Vitalis: Historia aecclesiastica. I. 175.

100 Utalás egy számomra elérhetetlen mű címére: Pierre Riché: Gerbert d’Aurillac, pape de l’an Mil. Paris, 1987.

101 Thietmar von Merseburg: Chronicon. IV. 43. 34-36.

102 Orderic Vitalis: Historia aecclesiastica. I. 175. Az értelmezéshez ld. Surányi János: Gerbert és kora. Történelmi tanulmány. Győr, 1886. 116. o.

Az ellentmondás nem is lehetne nagyobb. Az ember fantáziája nem veheti fel a versenyt a történelemével. Az ördög cimborája, a számok és csillagok megszállottja, a három R bűvésze, a tudós szerzetes és a törtető karrierista ezentúl haláláig Krisztus földi helytartója. És mindez a Megtestesülés ezredik évfordulójának vigiliáján. Gerbert d'Aurillac valóban az Apokalipszis lovasa.

a. A pápa és a császár

Kétség sem fér hozzá, hogy pápaságát (999-1003) Gerbert a császárnak köszönhette. III. Ottó elméletben szépen eltervezte, miként vet véget a donációk constantinusi és pippini tradíciójának. Gondolatban Krisztus és esetleg még az apostolok, de semmiképp sem a pápa alattvalójának tartotta magát.¹⁰³ A császár gondolatai azonban ekkor egy különleges képességekkel rendelkező új pápa intelligenciájának bilincsei közt vergődtek. Ezt a helyzetet Gerbert úgy nevesítette (a szó szoros értelmében!), hogy pápaként a II. Silvester nevet vette föl. Ezzel a formális gesztussal kétségkívül Szt. I. Silvester pápára utalt, a hagyomány szerint ugyanis ő keresztelte meg Nagy Constantinust.¹⁰⁴ Sorsuk mindenesetre teljesen összefonódott: amikor Rómában felkelés tört ki III. Ottó ellen (1001), Gerbert is menekülni kényszerült és csak egy év múlva térhetett vissza az Örök Városba.¹⁰⁵ Fölmerülhet a provokatív kérdés, "mi lett volna, ha" (!) Európa két kulcsfigurája nem hal meg történelmi távlatból tekintve szemvillanásnyi időn belül.¹⁰⁶ Anélkül, hogy légvárákat építve felelőtlenül foglalnánk állást, annyit talán biztonsággal leszögezhetünk, hogy Gerbert saját elképzeléseit körülbelül tíz év alatt teljesen leképezte volna a kísérleti nyúlként kezelt milleniumi Európára. De csak egy III. Ottóval a markában. Rövid pontifikálása alatt így "csupán" arra volt képes, hogy a szervezeti bázist megteremtse az általunk feltételezett monumentális kísérlethez.¹⁰⁷ Ezirányú törekvéseit az alábbiakban vázoljuk.

b. A "Gerbert-szindróma" alapvetései

Kísérlet a Cluny-reform páneurópai hiterjesztésére

Gerbert egész működésének alfája, St-Géraud-d'Aurillac bencés kolostora a Cluny-központú "monasztikus birodalom"¹⁰⁸ része volt.¹⁰⁹ Ez a rideg tény pályájának csúcs- és végpontján visszaköszön: II. Silvesterként – páratlan hatalommal a kezében! – Cluny szellemében bocsátja útra reformprogramját.¹¹⁰ Ebben termé-

103 Heer: i.m. 110. o.

104 Kortüm: i.m. 1301. col. *Ferdinandy*: i.m. 392-393. o. *Surányi*: i.m. 116. o. A névválasztás párhuzamba állítható a fiktív Aristoteles / Alexandros = Gerbert / Ottó relációval.

105 Kortüm: i.m. 1301. col.

106 Egyébként az "elszalasztott lehetőség", "nemzeti tragédia" stb. kifejezések is implicite a "mi lett volna, ha" problematikáját hurcolják magukkal.

107 Az egyszerűség kedvéért nevezzük "Gerbert-szindrómának".

108 Wolff: i. m. 149. o.

109 Kortüm: i.m. 1300.

110 *Surányi*: i.m. 15,135-136. Ellenvélemény: Joseph L. Lynch: *The Medieval Church. A Brief History*. London, 1992. 123.o. : "They (ti. a pápák) accepted the world as it was."

szetesen hathatós segítséget nyújtott neki Szt. Odilo, Cluny apátja.¹¹¹ Az idők jeleit fölismerve egyházát olyan értelemben is katolikussá (egyetemessé) akarta tenni, hogy teljes mértékben integrálja a feudális struktúrába.¹¹² Ezt valóban csak felülről, Szt. Péter székéből lehetett volna megvalósítani. Másfelől könnyörtelenül fellépett az egyházi hierarchiát és annak rugalmas működését blokkoló nepotizmus és simónia ellen; emellett szorgalmazta a cölibátus fokozatos bevezetését.¹¹³ Ezek a kérdések nem is olyan sokkal később egy Hildebrandot sem hagytak nyugodni. Szándékosan tesszük föl újra az irritáló kérdést: mi lett volna, ha Gerbert d' Aurillac nem hal meg olyan hamar?

A kereszt és a kard küldetése

II. Silvester missziós tevékenysége két célpont felé irányult. Az első célpont Kelet-Európa volt.¹¹⁴ Ha csak a magyar példát vesszük is, talán érthető, hogy Gerbert a magyarság számára valamiképpen az Apokalipszis lovasa volt. (De Koppány számára egész bizonyosan.) És ez még csak a kereszt küldetése. A kard küldetésének célpontja is keleti – bár jóval távolabbi: a Szentföld.¹¹⁵ És be kell látnunk, hogy Róma számára ez utóbbi célpont volt a kedvesebb. Ezernyi vallási, gondolati és érzelmi szál fűzte az Örök Várost Jeruzsálemhez. Egyesek¹¹⁶ úgy vélik, Gerbert volt a kereszties eszme első hirdetője. Igaz, II. Orbán is a Cluny-reformok híve volt, mégis egy évszázad telt még el Clermont-ig. És az eredmény? Nos, talán üdvösebb lett volna, ha nem Remete Péterek vezetik az első “kereszteslovagokat” a vakvilágba. Kérdés: mi lett volna, ha a Millenium Mennyei Jeruzsálemének érkezése egybeesett volna az evilági Jeruzsálem “megtéréssel”? És végül újra: mi lett volna, ha Gerbert d' Aurillac nem hal meg olyan hamar?

IV. Befejezés

G. Duby egy történetelméleti beszélgetés során így fogalmazott: “Nézze, az esemény olyan, mint a tócsába hajított kő: nyomában felszínre bukkan az iszapos talaj, s benne mindaz, ami az élet mélyebben fekvő rétegeiben él és mozog. Amit mondok, az a kivételes személyiségre is áll, mert sokat beszélnek róla, s körülötte az értesülések egész kévéje bomlik ki. Szerintem az életrajz az egyik legnehezebb s egyben legérdekfeszítőbb történeti műfaj, mert a személyiség – akárha kivételes – azonos életet él, mint kortársai, osztozik velük magatartásformáikban, gondol-

111 *Ferdinandy*: i.m. 370.

112 *Bloch*: i. m. 276.o.

113 *Bedini*: i. m. 553.o.

114 *Bedini*: i.m. 553. o. *Halecki*: i. m. 109-119. o. (Kelet-Európa kereszténységéről) vö. *Szűcs*: i. m. 55. o.

115 *Bedini*: i.m. 553. o. Kiábrándító ellentmondás: a muzulmán Katalóniával a háta mögött Gerbert a betű helyett a kard küldetését választotta. Miért?

116 *Surányi*: i.m. 125-127. o.

kodásmódjukban, világfelfogásukban. Az a tény, hogy beszélt, hogy szavait megőrizték, hogy bőségesen írtak róla, lehetővé teszi, hogy megértsük a korra jellemző viselkedésmódokat. Ugyanakkor – sajátos egyéniségével, tetteivel, szavaival, azzal, ami a megszokottól elütő, szabályellenes, amit még más sohasem mondott ki – ez az ember megmozgatja, felrázza környezetét, hullámokat ver maga körül, amelyek lassan tovaterjednek és hatást gyakorolnak a kulturális képződmény egészére.”¹¹⁷

Miért is volt tehát Gerbert d’Aurillac az Apokalipszis lovasa? Nincs más hátra, mint a fenti Duby-idézetet szem előtt tartva megindokolni dolgozatunk címválasztását. Ezt pedig csakis Szt. János apostol szavainak kölcsönvételével tehetjük. Nem a gyakrabban citált négy halált hozó apokaliptikus lovasra gondolunk¹¹⁸, hanem az őket egymagában is ellentételezni képes lovagra. Reméljük, hogy dolgozatunk vetett némi fényt arra, miért illik ez a metafora Gerbert d’Aurillacra. Egy univerzális emberre a millenáris Európában.

“Ekkor nyitva láttam az eget. Egyszerre egy fehér ló jelent meg. Aki rajta ült, azt Hűségeseknek és Igaznak hívták. Igazságosan ítél és harcol. Szeme olyan, mint a lobogó tűz, fején ékes korona. Neve fel van írva, de senki sem ismeri, csak ő maga. Vértől ázott ruha van rajta, s neve: Isten Igéje. Az égi seregek fehér lovon kísérik, tiszta fehér patyolatba öltözve. Szájából éles kard tör elő, hogy lesújtson a nemzetekre. Vasvesszővel kormányozza majd őket, és tapossa a mindenható Isten tüzes borának sajtóját. Öltözetén a csípő körül ez a név volt felírva: Királyok Királya és Urak Ura.”¹¹⁹

117 *Georges Duby-Guy Lardreau*: Párbeszéd a történelemtől. Budapest, 1993. 58. o.

118 Jelenések Könyve. 6.1-8. Jóllehet őket is “megszemélyesíthetnénk” az 1000. év Európájának egynémely kóbor lovagjával.

119 Uo. 19.11-16.

Láng Benedek

Petrus Abaelardus

Viták egy értelmiségi önéletrajza és levelezése körül

Az utóbbi negyedszázad Abélard-dal kapcsolatos kutatásainak és a róla szóló konferenciáknak egy igazán kritikus pontja volt: a legnagyobb viták a filozófus önéletrajzának és Hélois-zal folytatott levelezésének hitelessége körül bontakoztak ki. Az alábbi tanulmány e főként Nyugat-Európan lezajlott vitákat szeretné bemutatni, miután nagy vonalakban áttekintette a mester életét, néhány adatot szolgáltatva annak főbb helyszíneiről és eseményeiről, és nem titkolt célja, hogy eközben Abélard és Héloise egyénisége is alapos megvilágítást nyerjen.

I. Élet és tudomány

Bretagne

A későbbi tanítómester 1079-ben született a Nantes városához közel eső Pallet-ban, innen kapta a későbbi Palatinus melléknevét¹. A tartomány behatóbb vizsgálata² semmi különösebb jellegzetességet nem mutat, nem találunk itt európai szintű kereskedelmet, mint Champagne-ban vagy Flandriában, de nem helyszíne ez spirituális kisugárzásnak sem, mint Burgundia, sőt a normann invázió még mindig érezteti hatását. Maga az említett városka azonban a némileg elmaradott Bretagne kevésbé elszigetelt részén található. Művészeti élnökség mindenütt, intellektuális pezsgés inkább csak a gróf udvarában mutatható ki. Freisingi Ottó Abélard kapcsán a következőket írja a tartományról: "... ez a föld ugyanis gazdag éleleszű és a művészetekben járatos papokban, de más mesterségekben [e papok] szinte együgyűek"³. Ez tehát a föld, ahonnan Abélard vérének hevességét, természetének állhatatlanságát és a tudomány iránti hajlamot⁴, esetleg a kelták anarchisztikus individualizmusát örökölte⁵. Tény, hogy a kultúra családi-lag adott. Apja, Bérenger, aki "szert tett némi jártasságra a tudományokban,

1 Ld.: *John of Salisbury: Metalogicon*. In: Az égi és a földi szépről. Szerk.: Redl Károly. Budapest, 1988. 316.o. Az Abélard nevet egyébként nem szüleitől örökölte, eredete bizonytalan.

2 Noël-Yves Tonnerre: *Le comté nantais a la fin du XIe siècle*. In: Abélard en son temps. Paris, 1981. (továbbiakban: A. en son temps)

3 Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei. Budapest, 1913. 124.o., *Ottomis episcopi frisingensis: Gesta Friderici*. Darmstadt, 1974. I. 49 "...est enim predicta terra clericurom acuta ingenia et artibus applicata habentium, sed ad alia negotia pene stolidorum ferax,..."

4 *Historia calamitatum*. In: *Patrologia Latina* (a továbbiakban: PL.) 178.k. Párizs, 1855. 114. o. "Sicut natura terrae meae vel generis animo levis, ita et ingenio exstiti ad litteratoriam disciplinam facilis."

5 Tonnerre i.m. 19. o.

mielőtt lovaggá avatták”⁶, nemcsak az egyébként zárt helyi arisztokráciába, hanem a tudományok rejtelmes világába is bevezette fiait. Bérenger hitvese, Luce, több fiút és legalább egy lányt hozott világra a majdani filozófus után⁷.

Párizs

Abélard rendkívüli életének következő helyszíne Párizs, az új 12. századi város. A helység természetesen nem nélkülözi múltját: létezett egy gall-római Párizs a Szent Genovéa-hegy oldalában, mely a 3. században semmisült meg, majd a balpartot elhagyva a lakosság a biztonságosabb szigetre költözött. Klodvig alatt fővárosként felvirágzik a település, de csak azért, hogy a Karolingok idejében újból elhagyják, és a korai Capetingek se igen látogatják. Harmadik születése a 12. század elejére esik, és köszönhető – a valószínűleg szintén 1079-ben született – VI. Lajosnak. Ekkor költöznek ide a templomosok, ekkor indul fejlődésnek a Saint Victor és a Saint Lazare apátság. A város tehát serény építkezések színhelye lesz, de a bal part, a rive gauche egyelőre üresen marad, ez majd Abélard és Guillaume de Champeaux hatására népesül be⁸.

Ebbe a városba érkezett Pierre Abélard, s itt – ahol főként “találékonyságának finomsága által tűnt ki”⁹ – sikert sikerre halmozott, azonban hatásának tudatában nem volt mentes a gőgtől: “ez a Péter, mondom, a tudományok művelésében és egyéb finomságokban ifjú korától kezdve buzgólkodó volt, de olyan önhitt és a saját eszében [azaz nem Istenben] annyira elbizakodott, hogy eszének magaslatáról a tanítók meghallgatására csak nehezen szállott le megalázkodni”¹⁰.

Ha a korabeli Párizs politikai viszonyaira Abélard önéletírása, a *Historia Calamitatum* alapján szeretnénk következtetéseket levonni, önkéntelenül adódik néhány észrevétel¹¹.

Az író a kevés barát és a sok középszerű rivális említése mellett (utóbbiak féltékenyek a mester hírnevére, mert, többek között, irritálja őket annak sikere), alig szól Étienne de Garlande kancellárról, VI. Lajos udvarának egyik hatalmas alakjáról, aki időnként Párizs érseki tisztét is betölti, továbbá csak anonim formában említi többek közt Suger apátot. Bizonyíték volna ez a *Historia* szokásos 1130-32-es datálására? A szerző csak az ekkor már halottakat nevezi meg, az élő Suger-t nem, különben sem mer szólni az éppen kegyvesztett támogatójáról, a

6 *Petrus Abaelardus: Szerencsétlenségeim története.* Budapest, 1985. 5. o.; *Historia calamitatum.* In: PL 178. 114. o. “Patrem autem habebam litteris aliquantum imbutum antequam militari cingulo insigniretur...”

7 Az életrajzhoz ld.: *John F. Benton: Abelard.* In: *Dictionary of the Middle Ages, New York, 1984.*; *Etienne Gilson: Héloïse et Abélard.* Paris, 1984.

8 Párizs történetéhez ld.: *Jean-Pierre Willems: Saint-Victor au temps d'Abélard.* In: *A. en son temps; Michel Reulos: Sur les pas d'Abélard, du parvis Notre-Dame à l'abbaye de Sainte-Geneviève.* In: *A. en son temps*

9 *Freisiengi:* i.m. 125. o., *Otonis:* i.m. I.49 “...plurimum in inventionum subtilitate...”

10 Uo. 124. o., uo. I. 49 “...is, inquam, litterarum studiis aliisque facietis ab ineunte etate deditus fuit, sed tam arrogans suoque tantum ingenio confidens, ut vix ad audiendos magistros ab altitudine mentis sue humiliatus descenderet.”

11 *Robert-Henri Bautier: Paris au temps d'Abélard.* In: *A. en son temps*

kancellárról? A kérdést most csak felvetjük, később még visszatérünk rá. További következtetések adódnak, ha megvizsgáljuk Abélard barátainak és ellenségeinek két csoportját. Előbbiek: az említett Étienne de Garlande; Guillaume de Champeaux utódja a Notre Dame-ban, aki tanári székét engedi át Abélard-nak; Blois és Troyes grófjai, akiknek földjére vonul vissza ő is, Héloise is; és Szent Genovéva egyházi emberei, akiknek birtokain folytathatta tanításait. Ellenfelei: Guillaume de Champeaux; Saint Victor klerikusai; Párizs érsekei; végül Saint Denis apátjai: Adam és Suger.

Ha pedig egyéb történelmi tényeket is figyelembe veszünk, kiviláglik, hogy a két tábor nem csupán Abélard állítja szembe egymással. Dokumentált összeütközésekről tudunk Saint Victor és Saint Geneviève közt, Párizs érseke valamint Meaux és Chartres érseke közt, továbbá az előbbi és Étienne de Garlande közt; a vádak, perek a két tábor különböző tagjai között és az összefonódások egy-egy táboron belül igen jellemzőek. 1127-28 felé Étienne de Garlande kegyvesztett lesz, az Abélardot segítő "párt" defenzívába kényszerül (Héloise és apácái ekkor menekülnek Paraclet-ba), később ugyan a volt kancellár dicsőségben visszatér, de csak, hogy 1237-ban az új király trónra kerülésével ismét háttérbe szoruljon, a hatalom Suger apáté legyen, a kancellária pedig unokaöccsége. Étienne de Garlande ekkor belső száműzetésbe vonul, Szent Bernát reformpártja győz, és Abélardot végleg elítéli a sensi zsinat¹².

Héloise

Párizs varázsához – úgy hisszük – Abélard számára nem kevésbé járult hozzá Héloise személyisége. Felmerül a kérdés: ki lehetett ez a lány, aki főhősünket tanításai hanyagolására készítette, a város botrányhősevé, majd közvetve (gondolunk itt Fulbert kanonok "expedíciójára") szerencsétlenné tette, és aki vele – vélhetőleg – élete végéig szellemi kapcsolatban maradt. Született 1100 körül, 20 évvel szeretője után, anyját Heresindisnek hívták – ritka, Chartres (!) környéki név, anyai nagybátyja Fulbert – szintén ritka név, szintén Chartres környékéről, a lány valószínűleg Párizs környéki nemesi család sarja volt. Talán természetes lánya apjának – gondolhatjuk –, mert utóbbi neve hiányzik Paraclet nyilvántartásából¹³, de ott Abélard apját sem találjuk, így ez önmagában nem bizonyíték. Nem kizárt, hogy a Garlande családhoz is köze van; ez a lehetőség és az előbbi Chartres-ra utaló nevek fel kell, hogy keltsék gyanúnkat: Héloise talán eleve az imént Abélard segítőiként definiált táborba született¹⁴. A kérdés mindaddig megválaszolatlan.

A rendelkezésünkre álló források szerint Héloise külsőre igen megkapó lehetett. A *Rózsa-regény* a Jean de Meung (az Abélard–Héloise levelezés egyik fordítója) által írt, tehát második részében Héloise-ról másolja a szépség portréját. Az alábbi lelkes ó-francia sorok miatt tartották egy időben Abélard-t a *Roman de la Rose* szerzőjének.

¹² Bautier i.m. 53. o.

¹³ Molinier: *Obituaires de la province de Sens*.

¹⁴ Bautier i.m. 75. o.

*Et ne fu obscure ne brune
Ainz fu clere comme la lune
Envers qui les autres estoiles
Resembelent petites chandoiles*

*Tendre ot la char
Simple fo come une
E blanche come esposse some rosee flor ce lis¹⁵*

A Rózsa-regény sorai¹⁶ ihletik meg majd Villont is.

Abélard ilyen végletekbe nem ragadtatja magát, véleménye szerint a lány "külseje sem volt utolsó"¹⁷, őt inkább a műveltsége vonzza. Tény, hogy Héloise értett latinul, görögül, héberül – ezzel a korabeli nők közt egyedül állt – még érzelmi élete is klasszikus olvasmányélményein alapult (Cicero: *De amicitia* például), de ezt ne rójuk fel neki, hiszen rossznyelvek szerint korábban Abélard is csak saját verseiből ismerte a szerelmet¹⁸. Talán Héloise tudományos érdeklődése mutatkozik meg közös fiuk nevében is, a Le Goff szerint otrombán csengő¹⁹ Astrolabe jelentése lehet *astre brillant* (ragyogó csillag), de lehet egyértelmű célzás az asztronómia arab eredetű új eszközüre, az asztrólabiumra is. Ez aligha volt a quadriviumban kevésbé járatos Abélard ötlete, kinek összes művében nem található fia nevéen kívül egyetlen természettudományos célzás sem²⁰. "Trés sage Héloise" – ahogy Villon mondja²¹ – nem cáfol rá melléknevére a házassággal kapcsolatos érvelése során sem, ha hihetünk a *Historiának*. Nem követjük most nyomon a klasszikus célzásokkal kapcsolatos érvrendszert²², (amely mellől egyébként Abélard ellenérvei hiányzanak), csupán megemlítjük, hogy annak a veszélye vélhetőleg nem állt fenn, hogy a boldog férj elveszítette volna tanítási jogát – pedig ez Abélard-nál jelentéktelenebb klerikusokkal megtörtént –, esetünkben inkább hiúsági kérdéstről lehet szó (a házasság számára ugyanis a megtagadása lenne a felsőbbrendűséget jelentő klerikusi mivoltnak). Feledkezzünk most meg Héloise-ról – de csak azért, hogy később még visszatérhessünk hozzá –, és lássuk hitvese életének újabb felvonásait.

15 Le Roman de la Rose 999. sor és köv. In: E. Langlois: Société des anciens textes français, II. 51-52

16 Jean de Meung: A Rózsa regénye. In: Mészöly Dezső: Villon árnyékában. Budapest, 1983; Le Roman de la Rose. Paris, 1978. II/2. 8729-8802.

17 *Abaelardus*: i.m. 11.o., más fordítás szerint: *arca nem volt a legcsúnyább, PL 178. 127.o. "Quae cum per faciem non esset infima"*

18 Jacques Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Budapest, 1979. 54. o. 4

19 Uo. 55. o.

20 Az *Expositio in Hexameron*ban van ugyan utalás az asztrológiára, de ez sem tanúskodik jelentős természettudományos érdeklődésről. PL 78. 751-756. o.; ld.: Marie-Thérèse Atwater: Abélard et l'astrologie. In: Pierre Abélard–Pierre le Vénérable. Paris, 1975. (továbbiakban: P.A.-P.V.)

21 Villon: Ballade des Dames du temps jadis. In: Le testament Villon. Genève, 1974. 337. sor.

22 *Petrus Abaelardus*: Szerencsétlenségeim 14-18. o.

Suger

Fulbert "expedíciója" után Abélard-t Saint Denis-ben találjuk, s "itt éjt s napot az olvasásnak s az elmélkedésnek szentelvén, az éleseszű férfiúból még élesebb eszű, a tudósból még tudósabbá lett, olyannyira, hogy némi idő múltán apátjával szemben az engedelmesség alól feloldotta magát, a nyilvánosság elé lépett, és ismét felvette tanítói tisztét"²³ – írja ironikusan Ottó, a freisingi püspök. Nem taníthatott azonban sokáig, az 1121-es soissons-i zsinat (hol sikertelen segítője éppen a chartres-i püspök) visszaüldözi a kolostor falai közé. Ekkoriban váltja fel az elhunyt Adam apátot Suger, a kor egyik legjelentősebb embere. Lássuk, mi történik, ha két ilyen egyéniség életútja kereszteződik, vajon milyen személyes, intellektuális, esetleg spirituális kapcsolat alakul ki közöttük.

A dokumentumok némi csalódást okoznak. Nem kizárt, hogy ők ketten egyszerűen elkerülték egymást. Suger, VI. Lajos iskolatársa és barátja, 1118-tól politikai karrierjét egyengeti, Abélard első saint denis-i tartózkodása alatt éppen csak betér a kolostorba. 1121 után pedig nekilát, hogy a siralmas állapotokat rendbe tegye - Clairvaux-i Bernát szerint ugyanis a kolostor dugig van tömve üzletemberekkel, harcosokkal, sőt még nők is bemehetnek, Abélard is elviselhetetlen obszecnitásról panaszkodik; ez talán az egyetlen dolog, amiben ők, a nagy ellenfelek egyetértenek. Saint Denis-be azonban Suger csak 1122-ben jön, mikor Abélard már távozott. Az apát és kolostora irataiban a filozófus kolostorral való konfliktusának nyoma sincs, erről kizárólag a *Historia Calamitatumban* olvashatunk.

De ha találkoztak is, lehetett-e volna hatással egymásra e két személyiség? Suger, a diplomata, a megvalósítható elképzelések zseniális megvalósítója, a tökéletes konformista, az ügyes politikus, és Abélard, az örök ellentmondó, aki mindent megkérdőjelez és megvizsgál, nem kímélve a vallás alapvetéseit sem, aki nem érdeklődik a konkrét megvalósítások, az építészet és a művészet iránt²⁴? Nem valószínű, hogy gondolatviláguk igazán hatott egymásra, két különböző ember, bár mindketten újítók (anakronisztikus kifejezéssel élve, hiszen a 12. században az újító jelző becsületsértésnek számíthatott). Suger volt az új politikai berendezkedés egyik létrehozója, a VI. Lajos király alatti "ébredés" élharcosa, az új építészeti stílus, a gótika egyik legelső alkalmazója, és rendtársa, Abélard, a skolasztikus módszer egyik elindítója, a mély dialektikus. Ha eltekintünk most attól az egyébként érdekes, és nem teljesen hagyományok²⁵ nélküli vállalkozástól, hogy a *Sic et Non* módszere és a Suger-hez köthető építészet között párhuzamot próbáljunk kimutatni, megállapíthatjuk: két egyaránt progresszív szellemiségű, de mégis különböző személyiségről van itt szó.

²³ *Freisingi*: i.m. 125. o., *Ottonis*: i.m. I.49 "Ibi die noctuque lectioni ac meditationi incubans de acuto acutior, de litterato efficitur litterator, in tantum, utpost aliquod tempus ab obedientia abbatibus sui solutus ad publicum prodiret docendique rursus officium assumeret."

²⁴ *Louis Grodecki*: Abélard et Suger. In: P.A.-P.V.

²⁵ *Erwin Panofsky*: Gótikus építészet és skolasztikus gondolkodás. Budapest, 1986.

Menedék

Menekülés Paraclet-ba, csöppnyi nyugalom, üldöztetés majd kétségbeesés, végül Saint Gildas és újabb menekülés után 1136-ban ismét a Sainte Geneviève-hegyen találjuk Abélard-t, de ezt már John of Salisbury *Metalogicon*jának második kötetében olvashatjuk, hiszen a *Historia Calamitatum* csak Saint Gildasig számol be főhőse megpróbáltatásairól. A Bresciai Arnold által javasolt sensi-*i* "vitaülés" végül Abélard kiközösítéséhez vezet, ő maga Clunybe menekül, ahol Petrus Venerabilis vigyáz rá, tekintélyével eléri a kiközösítés visszavonását, a hátralévő kevés időre pedig nyugalmat biztosít a meghurcoltatott filozófusnak.

Cluny hatalma és tekintélye közismert, már a 11. században kikerült a püspöki fennhatóság alól, ezóta az apát felettese maga a pápa. Petrus Venerabilis hatalma és tekintélye azonban nem magától értetődő, személyisége behatóbb vizsgálatot érdemel. Az Abélardnál nagyjából tizenöt évvel fiatalabb klerikus 1122-ben lett Cluny apátja, és működésének első tíz évét az elődje, a bukott Pons de Melgueil korában meggyökeresedett életmód reformálásával töltötte (ideje volt, az ottani szokások már Szent Bernát haragját is magukra vonták,) és a gazdasági nehézségek legyőzésének szentelte²⁶. Korának összes fő problémájáról nyilatkozik, a filozófiai és teológiai elméletektől a gregoriánus reformokig mindenhez okosan hozzászól, általában a nézetek érzelemmentes ütköztetését kedveli. Humánus ember, az egyensúly híve, könyvet ír a petrobrusianus eretnekek valamint zsidó és muzulmán gondolkodók ellen, de ő az egyetlen, aki le meri fordítani a Koránt, mondván: ellenfeleinkkel úgy küzdhetünk meg eredményesen, ha gondolkodásukat kiismerjük. Pierre Abélard és Pierre le Vénéralé kölcsönösen hatnak egymásra, intellektuális kapcsolatuk tagadhatatlan²⁷. Az apát patronáltját végül Saint-Marcel-lez-Chalonba küldi pihenni, Abélard ide már betegesen érkezik²⁸, majd 1142. április 21-én itt éri a halál – természetesen munka közben. Petrus Venerabilis ekkor igen kedves és tiszteletteljes levelet küld Héloise-nak, Paraclet apátnőjének, melyben leírja a vég körülményeit, majd később egy másikat is, a feloldozásról. Az apát levele szerint Abélard Paraclet-ben szeretett volna nyugodni, ezért a holttestet oda is szállítják, de érdekes módon titokban. A nagy titkolózás miatt azt sem tudjuk, vajon a tiszteletreméltó Petrus is utazik-e, és találkozik-e személyesen is mélységes tisztelete tárgyával, Héloise-zal. A hallgatás oka talán az volt, hogy Saint Marcel szerzetesei meg kívánták tartani egy ilyen híres ember testét, bár ez meglepő volna, hiszen Saint-Marcel Saint Odilo óta Cluny fennhatósága alá tartozott, Petrus Venerabilis tehát feljebbvalójuk volt. Valószínűbb ok, hogy az ekkor még érvényben lévő kiátkozás miatt kerülik a feltűnést²⁹. Az apát síremléket készített, és feliratot véset rá:

26 *Adriaan Bredero*: Pierre le Vénéralé: les commencements de son abbatiat á Cluny (1122-1132). In: P.A.-P.V.

27 *James Kritzeck*: De l'influence de Pierre Abélard sur Pierre le Vénéralé dans ses oeuvres sur l'Islam. In: P.A.-P.V.

28 A betegségét pontosan még nem azonosították, a téma egyik fő kutatója dr. Jeannin. Ld.: La dernière maladie d'Abélard. In: Mélanges Saint-Bernard. Dijon, 1954. 109-115. o.

29 *Jacques Vanuxem*: La mort et la sépulture d'Abélard á Saint-Marcel-lez-Chalon. In: P.A.-P.V.

*Est satis, in titulo, Petrus hic iacet Abaelardus
Huic soli partuit scibile quicquid erat*³⁰.

Pierre Abélard szerelme, szeretője és felesége, Héloise apátnő 1163. május 16-án halt meg, a jámbor hagyomány szerint éppen annyi idős volt ekkor, mint Abélard a saját halálakor. Földi maradványaikat 1817-ben szállították át a Pére-Lachaise temetőbe, síremléküket felújították, ma turistalátványosságként szolgál.

II. *Önéletrajz és valóság, levelezés és valódiság*

Historia Calamitatum

Fogadjuk el egyelőre a *Szerencsétlenségeim történetének* valódiságát, és vizsgáljuk meg közelebbről, milyen Abélard-kép körvonalazódik az önéletírást olvasva. Értelmezhetjük a művet, mint egy 12. századi értelmiségi önéletrajzát, és méltathatjuk úttörő jellegét, hiszen Augustinus óta önéletírással csak Guibert de Nogent kísérletezett (*De vita sua*, 1115). De tekinthetjük kalandregénynek is, a sikert bukás, majd a nő általi megmenekülés követi. Az előbbiektől némileg eltér Gábrriel Asztrik véleménye³¹, szerinte ugyanis egy megtérés történetével állunk szemben, kivüláglík a góg bomlasztó hatása a bűnbánattal-könnyel megírt sorokból. Kettős megtérés ez, Héloise-é is Abélard-on keresztül, vagy ahogy Milton írja az első emberpárról: "He for God, and she for God in him".

Hasonlóan vélekedik egy másik történész, Jacques Verger³², aki a *Historiáról* mint Paraclet alapítóinak hagiográfiájáról ír, a szentéletrajzok retorikája szerinte lépten-nyomon szembetűnik. Feketére festett bűnök után megtisztító bűnhódések következnek, mint általában a klasszikus szerzetesi irodalomban, toposz a tudomány választása ifjúkorban, és a mérgezési jelenet is, utóbbinál gondoljunk csak Szent Benedek történetére³³. Passió, majd megtérés külsőségekben is, a főhős a kasztráció előtt pénzért, azután ingyen tanít, előbb városban, később vidéken, a szentek tipikus lakóhelyén él. Jacques Verger egyéniségrajza meglehetősen rendhagyó, határozottan ellentmond a szokott sémának, mely szerint progresszív szellemű reformátorral, a 12. század egyik fő újítójával állnánk szemben. Először is, szigorúan egyházi személyt kell látnunk Abélard-ban, ténykedése feszegeti ugyan a vallás kereteit, de kilépni belőle sosem kíván – attól a kétségbeesett ötlettől eltekintve, amikor a muzulmánokhoz való menekülést fontolgatja. Klerikus voltát nem csak a *Historia Calamitatum* hagiográfiai jellege bizonyítja, hanem az is, hogy nyilvános szereplésének több mint a felét, huszonegy évet az egyház szervezetén belül tölti. Verger szerint az új dolgok érdeklik,

30 PL 178. 352. o.

31 *Gábrriel Asztrik*: Abélard. Gödöllő, 1942.

32 *Jacques Verger*: Abélard et les milieux sociaux. In: A. en son temps.

33 Szent Benedek legendája. In: *Népek nagy nevelője*. Szerk.: *Szennay István*. Budapest, 1981. 229-269. o.

de nem tudja őket teljesen magáévá tenni³⁴. A reformtörekvések jellemezte ciszterci renddel személyes konfliktusba kerül³⁵, a szintén újító goliard-okkal³⁶ való kapcsolatára semmi sem utal, azok társadalomkritikája Abélard műveiben nem mutatható ki, a kommunamozgalomtól nyüzsgő Laonból elmenekül³⁷. Újat maga nem talált ki, a teológiát már "feltalálták" Liége-ben, a kérdezést mint munkamódszert Anselmustól tanulta. Bárhova ment (reformált apátságokba például ritkán), mindenütt a tradicionális környezetet részesítette előnyben, az arisztokrata körökkel ápolta összeköttetéseit, míg semmi horizontális kapcsolatterjesztésről nem tudunk részéről, példának okáért más tanítókkal. Mindig is az egyház embere volt – mondja Verger³⁸ – aki pszichológiai okok miatt nem találta a helyét. Nyitottnak tűnik, de valójában a tradíciók foglya, így a reakciós ellenségtől szorongatott, reformátor Abélard-kép nem csak anakronisztikus, de tökéletesen hamis is³⁹. Jacques Verger rendhagyó elgondolása véleményünk szerint nem érdemelte volna meg, hogy említés nélkül hagyjuk. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy érvelésének helyessége kétségbe vonható ott, ahol az újító mozgalmakkal való szembehelyezkedést magának az újításnak az elvetésével tekinti azonosnak.

A levelek

Mint a *Historia Calamitatum* esetében, a hitelességet feltételezve vizsgáljuk Héloise és hitvese írásos kapcsolatát. A levelezést szokatlan módon Héloise kezdi, leírja, hogy véletlenül kezébe került Abélard-nak egy barátjához címzett levele. Az apátnő az ismerős betűket meglátva, tévedésből olvasta el az írást, melyben saját szerelmük történetét látta szeretett férje előadásában. Asztalhoz ül ekkor, és szemére hányja a klerikusnak, hogy évek óta nem kap tőle levelet, pedig a férfi azelőtt milyen gyengéd volt⁴⁰. Követeli, teljesítse kötelességét, oltalmazza és látogassa elhagyott feleségét. Abélard válasza hideg és elutasító, bocsánatot kér ugyan, de emlékezteti Héloise-t, ő magasabb régiókban jár, földi dolgokkal már kevésbé foglalkozik, kéri, hogy az apácák imádkozzanak érte, egyébként pedig szeretné, ha Paraclet-ban temetnék el. A nő a férfit a levélben drágámnak (*cearissime, carus superlativusa vocativusban, francia fordításban: Mon Cher*) szólítja, a válasz viszont egyszerűen: tu (*vous*)⁴¹. Héloise összetörik, megtagadva határozott jellemét, régi érzelmekre hivatkozik, saját szerencsétlenségét említi, és e gyengeség kiáltására végre hosszabb, érzelmesebb válasz érkezik. Ebben a szerzetes finoman megkéri, ne beszéljen többé közös múltjukról, hiszen az ő

34 Verger i.m. 109-117. o.

35 Bár korábban láttuk, hogy ennek politikai okai is lehettek.

36 Ennek ellentmond *Le Goff* i.m. 50. o.

37 Verger i.m. 119-120. o.

38 Uo. 130. o.

39 Uo. 121. o.

40 PL 178. 181. o. A levél kezdete: "Domino suo, imo Patri, Coniugi suo, imo Fratri, Ancilla sua, imo Filia, ipsius Uxor, imo Soror..."

41 PL 178. 187. o. A kezdő sorok is formálisabbak: "Heloissae dilectissimae sorori suae in Christo..."

tökéletlen szerelmük Krisztuséhoz képest jelentéktelen. Az apátnő tehát nem "érzeleg" többet, levele szinte tudományos, közös művük, a Paraclet kolostor számára kér szabályzatot férjétől – még elválasztva is annak útmutatása szerint kíván élni. Abélard tanácsait és az ún. *Regulát* az utolsó két levélben meg is kapja, és ezzel evilági kapcsolatuk véget ér⁴².

A valódiság kérdése

Történeti áttekintés⁴³

Elérkezett az idő, amikor az imént röviden vázolt dokumentumokkal kapcsolatban fel kell tenni a kérdést: hihetjük-e, ami bennük írva van, elfogadhatjuk-e a *Historia Calamitatumot* mint Abélard önéletírását és a leveleket mint kettejük alkotását. Az igazság kiderítése érdekében az idők folyamán számos aprólékos filológiai vizsgálatot végeztek, a szövegeket oly alaposan tanulmányozták, az ellentéteket olyan mélységben kutatták, mint annak idején Abélard tette a szent szövegekkel⁴⁴.

Bernhard Schmeidler⁴⁵ szerint a *Historia* és a levelek hasonlítanak egyéb Abélard művekre, még a Heloise-levelekben is a *Theologia Christiana*ból származó idézetek vannak (az apátnő e műhöz – tudjuk – hozzáférhetett), a koherencia az életműben tehát olyan nagy, hogy a szövegek valódisága feltételezhető. Nem kizárt azonban – éppen a hasonlóság keltette fel a gyanút –, hogy Héloise leveleit is Abélard írta. Muckle atya rávilágít⁴⁶, hogy Héloise későbbi férje tanítványaként, annak hatása alatt stílusát is átvehette (sőt: Héloise levelei jobban hasonlítanak a *Historiára*, mint Abélard-éi). Esetleg, mint Etienne Gilson felveti⁴⁷, a stílusegység oka az, hogy Abélard átdolgozta Héloise leveleit, de az sem kizárt, hogy fordítva történt. Lehet, hogy harmadik személy írta más Abélard művek alapján a levelezést, és lehet, hogy eredeti dokumentumokat egészített ki egy hamisító, és így jött létre a mai változat. Ez utóbbi véleményt osztja John F. Benton és Fiorella Prosperetti Ercoli⁴⁸. Gyanúra ad okot mindenesetre a tény, hogy az utolsó levélben megfogalmazott Abélard-féle *Regulát* Paraclet-ban a történelem tanúsága szerint nemigen követték.

A vizsgálatok nagy részének alapja a *Historia* hitelességének föltételezése volt, megdőlnének tehát, ha Abélard szerzőségét kétségbe vonjuk. Elsőként ezért mindenképpen az "önéletrajzzal" kell foglalkoznunk.

42 A levelek sorrendben: PL 178. 181., 187., 191., 199., 211., 225. és 255. o.

43 Ld.: Jacques Monfrin: Le problème et l'authenticité de la correspondance d'Abélard et d'Héloise. In: P.A.-P.V.

44 Az itt következők, tehát a történeti áttekintés és a szövegalkotás vizsgálata forrása: John F. Benton and Fiorella Prosperetti Ercoli: The style of the "Historia Calamitatum". London, 1975.

45 Bernhard Schmeidler: Der Briefwechsel zwischen Abälard und Heloise eine Fälschung? In: Archiv für Kulturgeschichte, 1913 1-30.

46 Father Joseph T. Muckle: The personal letters between Abélard and Heloise. In: *Medieval Studies* 15, 1953, 51-54. o.

47 Etienne Gilson: Héloise et Abélard. Paris, 1948. 150-171. o.

48 Ld.: 44. lj.

A szógyakoriság-vizsgálat

François Chatillon atya kimutatta⁴⁹, a 'vehementer' szó minegy huszonnégyszer fordul elő a *Historiában*, ezért ezt mint abélardi jellegzetességet definiálta. Valójában, egyéb művek alapján mindenesetre, Abaelardus kedvenc határozója nem a 'vehementer', hanem a 'diligenter'⁵⁰, de ezt az atya már nem kutatta. Felmerült tehát egy nagyobb mérvű vizsgálat szükségessége, mely a filozófus több másik művével veti össze a kérdéseseket, elsősorban a szógyakoriság alapján. Ezt végül is J. F. Benton irányításával végezték⁵¹, de szigorúan manuális eszközökkel, a műveknek csak töredékét, mintegy 6400 szót vizsgálva, így az eredmények csupán feltételezések. Az ennél átfogóbb számítógépes feldolgozásra, mely biztosabb eredményt nyújthatott volna, a lehetőségek nem voltak adottak. Különböző szavakat választottak a vizsgálat eszközéül, olyanokat, melyek a lehető legkevésbé függnék a témától. Így a 'vehementer'-től el kellett tekinteni, hiszen ez a szerző pillanatnyi hangulatának is lehet a jele. Megfelelőnek tűntek viszont a 'tanto...quanto' szerkezet és az 'obscero', 'saltem', 'quasi', 'amplius' és 'ut' szavak.

Lévén a *Historia Calamitatum* egyedülálló a középkori irodalomban, az sem volt egyértelmű, Abélard mely műveivel hasonlítsák. Minthogy levél, vizsgáltak leveleket, előszavakat, mert történet, vizsgálták a *Dialógusokat*, és mert nem idegen tőle a buzdító jelleg, összevetették a szentbeszédekkel⁵². Nem feledkeztek meg Clairveaux-i Bernát, Pierre le Vénérable és Szent Gergely műveiről sem. A vizsgálati eredmények a következők lettek: a használat mértéke szavaknál valóban változik az egyes szerzők függvényében, bizonyos szavak utalnak a szerző kilétére, mások nem. A 'saltem' mindenütt egyformán szerepelt, a 'quasi' túlságosan környezetfüggő volt, de a többi szó nagyjából megfelelt⁵³. A *Historia* élesen elkülönül Bernát és Pierre le Vénérable műveitől, márpedig ki más írhatta volna rajtuk kívül, ha történetesen nem Abélard? Hagyjuk a kérdést megválaszolatlanul még egy kis ideig.

Stílus, nyelvtan, kompozíció

A szógyakoriságon kívül vizsgálható még a szórend (ezt Aldo Scaglione meg is tette⁵⁴), és gondolhatnánk, a mondatok hosszából is levonhatók bizonyos következtetések, de ez utóbbi nem jó kiindulópont, mert a középkori központosítás igen bizonytalan, így a kiadók általában egységesítik. L. Engels⁵⁵ nyelvtani szempontból közelített a problémához, és megállapította, hogy Abélard latinsága meglehetősen eltér a klasszikustól, a nyelvezete éppen a *Historiában* valamint Héloïse-hoz írott első két levelében a legtisztább, és teológiai kommentárjaiban a leg-

49 François Chatillon: Notes Abélardiennes. In: *Revue du moyen age latin* 20, 1964. 311-318. o.

50 Benton-Ercoli i.m. 63. o.

51 Ld.: 44. l.j.

52 Uo. 68. o.

53 Uo. 70. o.

54 Aldo Scaglione: The classical theory of composition from its origin to the present. A Historical Survey, 1972.

55 L. Engels: Abélard écrivain. In: Peter Abélard. The Hague, 1974.

rosszabb⁵⁶. Tudatában kell lennünk annak, hogy az eredmények hitelét feltétlenül rongja az a tény, hogy a szerzőtől eredeti kézirat nem maradt fenn, a másoló javításának és betoldásainak következményei pedig kivédhetetlenek.

Abélard stílusát vizsgálva megállapíthatjuk: nyelvében is elvei mutatkoztak meg, azaz a tanítás fontosabb volt az ékesszólásnál, a didaktika uralkodott a retorika felett⁵⁷. A nyelv eleganciáját alárendelte önkényének, saját, Héloise-hoz intézett szavaival: "... a kifejtés világosságára fektetek gondot, nem pedig a szép kifejezések elrendezésére, a betű szerinti értelemre figyelek és nem a retorikai dísztételekre"⁵⁸. Következésképp igen nehéz abélardi stílusjegyeket találni.

Tudatosan egyszerű stílusú írásainak megírása mellett képes volt azonban magas színvonalú költészetre is. Megkülönböztethetünk tehát műveiben finom retorikát és kontrollált egyszerűséget, de a *Historia* nem tartozik egyik kategóriához sem. Szerzője mintha nem volna ura szavainak. A sok 'vehementer', 'facile' és 'penitus' írói érdektelenségről árulkodik, a szerkezetre fordított csekély figyelem nem vall átgondolt írásra. Abélard-tól, a jó stílusmestertől márpedig azt várnánk, éppen önéletrajza lesz a legkomolyabb kompozíciója. Ha valóban ő volna ennek a tőle idegen és hozzá mérten alacsonyrendű stílusban íródott műnek a szerzője, nagyon siethetett, és nagyon sok vehemencia szorulhatott belé⁵⁹. Azonban ha nem ő írta, újból feltehetjük a kérdést: ki más?

Levél és Paraclet, avagy az első válasz

A *Historia Calamitatum*mal kapcsolatos, már vázolt problémák és a levelezésnél felmerülő, később részletezendő ellentmondások feloldására J. F. Benton⁶⁰ egy elméletet dolgozott ki. E szerint a levelezés 13. századi hamisítás. Valaki, vagy valakik talán valódi leveleket dolgoztak át, egészítették ki saját írományukkal, a *Regulával*, mert változásokat szerettek volna Paraclet-ban. Ehhez felhasználtak valódi Abélard-műveket és egy 12. századi fiktív önéletrajzi levelet, amely a mester életéről beszél el képzeletbeli történetet⁶¹. Ez utóbbi, a *Historia Calamitatum*, ebben az esetben nem kifejezetten hamisítvány, hanem az ars dictaminis, a 12. századi iskolákban tanított "Hogyan írjunk híres emberek nevében bármit?" témájú tantárgy egyik terméke. Olyan diákok alkotása, akik a mestert a korabeli pletykákon és művein keresztül ismerték. Ez megmagyarázza, hogy miért nem találunk Abélard-nál egyetlen célzást sem arra, hogy első jelentős teológiai műve Ezékielről íródott volna, mint a *Historia* állítja⁶².

56 Uo. 31. o. Az eltérések nem Abélard nyelvi fejlődésének, hanem az eltérő szerzői szándéknak köszönhetőek, az írás karakterétől és céljától függően.

57 Uo. 35. o.

58 *Le Goff*: i.m. 83. o.

59 *Benton-Ercoli* i.m. 75-76. o.

60 *J. F. Benton*: Fraud, fiction and borrowing in the correspondence of Abélard and Héloise. In: P.A.-P.V. A következő oldalakon részletezett érvrendszer ebből a tanulmányból származik.

61 Uo. 472. o.

62 PL 178. 125. o. "...et consenserunt omnes in obscurissima Ezechelis prophetia."

Így a fennmaradt levélszövegekben találhatunk eredeti részeket, 12. századi egyéb írásokat és 13. századi betoldásokat is. A *Historia* heterogén jellege mellett néhány alapvető ellentmondás is felkelti a gyanúnkat. Olyan hibák ezek, amelyeket – Benton szerint – nem követett volna el valaki, aki ismeri Paraclet-t. Utóbbit azonban mi sem ismerjük, nem adták ki a kolostor történetét, nem végeztek a helyszínen régészeti kutatásokat, nem adják ki a 13. századi, szokatlanul részletes *Szertartáskönyvet*, mely a liturgikus programot tartalmazza, nincs anyag Paraclet chartáiról, egyáltalán: nem tudunk semmiféle kutatásról a kolostorral kapcsolatban⁶³.

Ísmerjük viszont a Paraclet-ban követett szabályzatot (*Institutiones nostrae*⁶⁴), amely több alapvető ponton eltér az utolsó levélben megfogalmazott abélardi *Regulától*⁶⁵, utóbbiról pedig a kolostor lakói mintha nem is hallottak volna.

Más ez az *Institutiones*, mint általában a szerzeteseké. Leginkább a híres fontevrault-i kettős kolostor szabályzatára emlékeztet⁶⁶, bár semmi biztosat nem tudunk arról, vajon egyszerű apáca- vagy valóban kettős kolostor volt-e Paraclet.

A két szabályzat közti eltérések hosszú sorát nyitja a *Regulában* említett apát tisztség, melyről az *Institutiones* nem tud. Talán a hamisító akarta elnyerni az apátnő felettesének pozícióját – véli Benton. Érdekesek a *Regulában* lefektetett apátnő-választással kapcsolatos alapelvek is. A megválasztandó legyen tapasztalt, tehát lehetőség szerint nem szűz. Ne legyen nemes, ne legyen környékbeli, de lehetőleg koros és tanulatlan legyen – ezek, mint látjuk, már Héloise-ra sem illenek, előnyösek viszont, ha valakinek egy befolyásolható apátnő megválasztása áll érdekében. A gyakorlatban egyébként 1288 körülől a 15. század elejéig ugyanaz a helyi, Barres nevű nemesi család adta Paraclet főnöknőit, a *Regulá*nak tehát a gyakorlattal a leghalványabb kapcsolatát sem látjuk. A *Regula* engedélyezi a húsevést, lévén a nők gyengébbek, mint a férfiak, akiknek a hústól tartózkodniuk kell, míg az *Institutiones* ezt tiltja. Az előbbi szerint a fogyasztandó kenyér legyen legalább egy napos, és harmadrészben ne gabonából álljon, az utóbbi azt tanácsolja, egyék, ami van. Az ellentmondásokat még sorolhatnánk, de úgy tűnik, hogy, bár nem zárhatjuk ki, hogy Abélard írta e szabályokat, ezek valójában sosem léptek életbe. Ha viszont feltételezzük, hogy egy hamisító az eredeti levelezést egészítette ki a *Regulával* hatalmi törekvései érdekében, e véleményünket az is alátámasztja – így J. F. Benton, akinek teóriáját még mindig idézzük –, hogy éppen az utolsó levélben találunk sok 13. századi jegyzetet, melyek a legszigorúbb részekre hívják fel a figyelmet. A másoló mintha érdekelt lett volna e levél üzenetében. A 13. századra utal a húsevés engedélyezése is, ami száz évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna⁶⁷.

63 Benton i.m. 471. o.

64 PL.178. 313-317. o.

65 *Abaelardus*: Epistola VIII. In: PL.178. 255. o.

66 Benton i.m. 475. o.

67 Uo. 476-480. o.

Mielőtt Benton végkövetkeztetését részletesebben bemutatnánk, tekintsük át azokat a tartalmi bizonyítékokat, melyek a korábban vázolt stilisztikai érvek mellett a *Historia Calamitatum* szerzőségének megkérdőjelezését is indokolják. Mint említettük, a mester más művei hallgatnak az itt fontos szerepet játszó Ezékiel kommentárról, Abélardnak Roscelinnel való konfliktusáról viszont a *Historia* nem szól. Nincs más bizonyíték Héloise-nak az itt említett Argenteuil-ből való menekülésére és a kutató filozófusnak Areopagita kiléte miatt kirobbanó saint-denis-i konfliktusára, amely miatt az apátságából távozni kényszerült. Fennmaradt viszont egy Saint-Denis apátja, Adam számára írt levele, melyben nyugodtan érvel, összeveszésre semmi sem utal⁶⁸. Az apátsággal való szakítás már csak azért is valószínűtlen, mert maga Paraclet is Saint-Denis egyik leánykolostora. Az önéletrajzot eddig is csupán az tette autentikussá – mondja Benton –, hogy nem tudták elképzelni, ki más írhatta ezt az abélardi idézetekkel tarkított művet. Tudván azonban, hogy a mester művei hozzáférhetőek voltak, és nem felejtvén a tényt, hogy a *Historia* 12. századi szókinccset használ, végképp megalapozottnak tűnik a korábbi feltételezés, hogy kortárs tollgyakorlók írták a képzeletbeli levelet az ars dictaminis szabályai szerint.

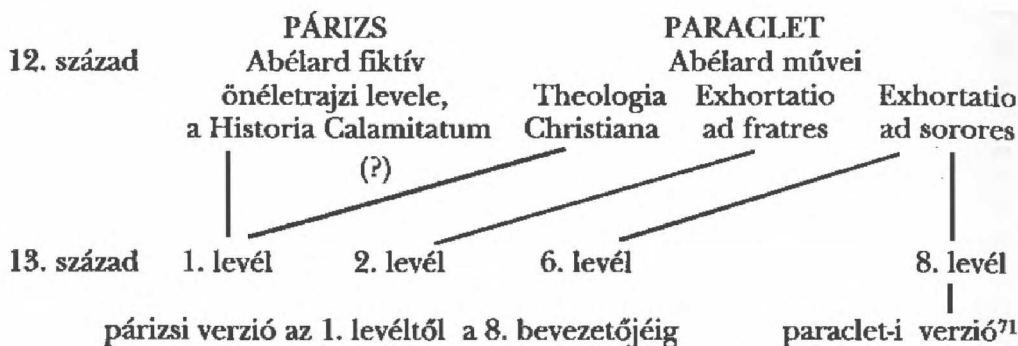
De ez még mindig nem a mai változatot eredményezte, mert a 13. századi hamisító is hozzátette a magáét. Ezt kellően alátámasztja, hogy a műben néhol meglepetésszerűen a száz év alatt megváltozott új bibliai utalás-számozással találkozunk, míg általában a 12. században érvényben levővel⁶⁹.

Benton elgondolása szerint a 13. században a paraclet-i, feltehetően kettős kolostor egyik szerzetese át akarja venni a hatalmat a nővérektől, legitimitását alátámasztandó Abélard valódi műveinek szellemében megírja a *Regulát*, melybe beépíti saját elképzeléseit is, mindebből pedig elkészíti a 8. levelet⁷⁰. Ezután némi forrásmunkával együtt elküldi az egészet párizsi barátjához, aki a 8. levél értelmében átdolgozza a korábbiakat és a *Historiát*, majd az autentikusnak tűnő anyagot visszaküldi a Paraclet-beli szervezeti merénylőnek, aki – úgy tűnik – nem jutott tartós hatalomra. A párizsi munkatársnál maradtak viszont a “forrásművek”, melyek értelemszerűen később innen kerültek elő (*Theologia Christiana* és *Exhortatio ad fratres*), vagy elvesztek (*Exhortatio ad sorores* – ennek létét Benton csak feltételezi). A középkori detektívtörténet lefolyását szemléltesse ábra:

68 *Abaelardus*: Epistola XI. IN: PL 178. 341. o.

69 *Benton* i.m. 495. o.

70 Uo. 498. o.

Ha mindez valóban megállja a helyét, felül kell vizsgálnunk Abélard-ról alkotott képünket. Talán mégsem számító csábító, tapintatlan diák és arrogáns vitapartner volt a nagy filozófus, és Heloise érzékiségéről és önnön alárendelésének vágyáról is meg kell feledkeznünk. Utóbbi változtatások John F. Bentont⁷² bevallottan boldoggá tennék⁷³.

Héloise, avagy a második válasz

Nem hiábavaló foglalkoznunk az Abélard konferenciák fő "vesztesének", Héloise-nak az egyéniségével, bár róla a tudományos értekezések hosszú ideig vagy megfeledtek, vagy csak sietve, a befejezés előtt ejtettek szót. A *Historia* hősnőjének háttérbe szorítása és agyonhallgatása ellen több jeles történész, így Peter von Moos⁷⁴ és Pascale Bourgain⁷⁵ is tiltakozott. Az általuk elvégzett vizsgálatok új szempontokat állítottak előtérbe.

Héloise-ról a *Historián* és a már említett leveleken kívül egyéb dokumentumokban is olvashatunk. Ezek közé tartoznak a botrányról szóló korabeli levelek, verstöredékek, az apátnővel mint Paraclet irányítójával kapcsolatos iratok, Pierre le Vénérable levelei, és magának Héloise-nak fennmaradt írásai⁷⁶.

Mint Pascale Bourgain⁷⁷ rávilágított, az említett írásokat olvasva két, látszólag ellentmondó Héloise-kép rajzolódik ki a kutató előtt.

⁷¹ Uo. 499. o.

⁷² Uo. 501. o.

⁷³ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Benton idézett cikkei óta megváltoztatta véleményét, és azt az elképzelést tartja a legvalószínűbbnek, amely szerint a levelezés teljes egészében Abélard által írt irodalmi fikció. Fő érvei a kettős szerzőség ellen szólnak (azaz, hogy az Héloise-nak tulajdonított leveleket valóban Héloise írta volna), de nem cáfolja korábbi elgondolásának leglényegesebb pontjait, és maga sem tartja kizártnak, hogy idővel megint módosítania kell véleményét. Az alábbi írásaira csak cikkem utómunkálatait végezve bukkantam, ezért már nem volt lehetőség arra, hogy tanulmányomba belefoglaljam. *Benton: A reconsideration; The Correspondence of Abelard and Heloise.* In: *Culture, power and personality in medieval France.* London, 1991.

⁷⁴ *Peter van Moos: Le silence d'Héloise.* In: P.A.-P.V.

⁷⁵ Ld.: 77. lj.

⁷⁶ Egyikben például fia, Astrolabe számára kér egyházi méltóságot Cluny apátjától. Ez a bizonyíték, hogy Astrolabe túlélte az apját. Ld.: PL 189. 427. o.

⁷⁷ *Pascale Bourgain: Héloise.* In: *A. en son temps*

A dokumentumok szerint az elcsábított kislányból megközelíthetetlen, rideg apátnő lett, aki szabad idejében a Bibliáról gondolkodik. Kortársai, így Petrus Venerabilis, csodálják, felnéznek rá. Az Abélard-nak írott levelek ezzel szemben a múltat feledni nem tudó, még mindig szenvedő, elhagyott, szenvedélyes szeretőt mutatják, utóbbiak alapján egy rideg apátnőnél komplexebb egyéniségre következtethetünk.

Bourgain, minthogy vizsgálódását elsősorban a *Historia Calamitatumra* és a kétes szerzőségű levelekre alapozta, természetesen foglalkozott ezek hitelességével. Érvelésével már csak azért is érdemes megismerkednünk, mert ellentétes John Benton már ismertetett teóriájával.

A huszonnegy 'vehementer' a *Historiában* lehet felfokozott érzelmi állapot eredménye is⁷⁸. A szokásos datálás szerint⁷⁹ Petrus Abaelardus Saint Gildasban írta önéletrajzát. A kor klerikusaitól támadva, saját szerzeteseitől is fenyegetve élt itt. Feltűnő, hogy csak az 1132 körül már nem élőket nevezi meg, de – óvatosságából – elkerüli Bernát és Suger nevének említését⁸⁰.

A levelezéssel, pontosabban a *Regulával*, nagyobb a probléma. Szédítő a hipotézis – írja Bourgain –, hogy hamisítványnak tekintjük ezt a szabályzatot, melynek felelőtlen Héloise-a távol áll a kortársak (Bernát, Petrus Venerabilis) által nagyrabecsült nőtől. Héloise-kutatónk nem szereti⁸¹ a *Regulát*, de nincs meggyőződve annak hamisságáról. Bár csupán minimális helyismeretről árulkodik (pedig maga a szerző még csak tíz éve hagyta el a helyszínt), és, többek közt megtiltja a Bibliában nem található szövegek éneklését, (pedig Abélard írt zsoltárokat Paraclet számára⁸²), a *Regula* mégis felfogható úgy, mint egy utópia megjelenítése az effektív állapothoz (*Institutiones*) képest. Az apátnő feletti férfi feljebbvaló szerepe pedig rögtön tisztázódik, ha feltételezzük, hogy Abélard öregkorára visszatérni szándékozott saját alapítású kolostorába, természetesen mint az apátnő felettese, mint az egész társaság lelki vezetője.

Héloise egyéniségéről végül bátran elfogadhatjuk az összetettebb képet, az egyéb adatok is ezt támasztják alá. Olyan nővel állunk szemben, aki már fiatalokorában is kellő határozottsággal mondott véleményt például akkor, amikor a házasság lehetősége felmerült. Az első Abélard-hoz írott levelében pedig hasonló határozottsággal követelte, férje ismerje el, hogy felelős érte. Ez a határozottság és uralkodói követelkezés egyáltalán nem áll távol attól az Héloise-tól, akit Petrus Venerabilis leveléből ismerünk meg.

Héloise, úgy látjuk, mindig a végsőig akart elmenni. Tanult, nem csak mint dilettáns, szeretett, mindent feláldozva, örökké, és, ha már a sors apácává tette, ebben is következetes volt, alárendeltjeitől is sokat várt el. Ő maga azonban csak hitvesének engedelmességet, Istennek is csak Abélard-on keresztül (milyen

78 Uo. 216. o.

79 1130-as évek eleje

80 Bourgain i.m. 216. o.

81 Saját szavait idézem. Bourgain i.m.

82 PL.178. 1765. o.

találó tehát a Milton idézet), ezért aztán a saját kolostorának szabályzata is csak akkor lehetett szent a számára, ha azt szeretője készítette el.

A lehetőségekhez képest bemutattuk a szóban forgó iratok valódisága körüli szenvedélyes vitát, az egyik oldalt John F. Benton tiszta, logikus érvelése által megjelenítve, a szembenállót pedig Pascale Bourgain, pszichológiához közel álló, alanyait megérteni vágyó tanulmányát összefoglalva. Hogy a 13. századi detektív-történet vagy a líraibb elmélet áll-e közelebb szívünkhöz, szabadon eldönthető. A kérdés egyértelműen még nem tisztázott⁸³, e tanulmány szerzője pedig nem kívánja tisztázni, tanulságot sem szeretne levonni, nem is annyira az állásfoglalást tartja elsődlegesnek, mint inkább az idézett kutatási vizsgálódások egzaktságát és forrásokhoz való "hűségét".

83 Ld.: 73. lj.

Zsigmond fejedelem látható állhatatossága

Márton László: *A nagyratörő. Szomorújáték*
Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. (Élő Irodalom sorozat)

Vonzák-e a történelmi tárgyú szépirodalmi művek a történészek figyelmét, s ha igen, mennyire felelnek meg az elvárásaiknak? Hogyan olvassák őket, ugyanolyan várankozással-e, mint a természetüknél fogva kifelé megannyi ponton nyitott szakmunkákat, vagy átengedve magukat az örömmek, amely a műalkotás zárt egésze láttán, és a rá irányuló, kifejezetten nem tudományos jellegű reflexió következtében támad bennük? Mi vár rájuk az olvasás végén: megszólal bennük a hivatásos aggály a történelmi valóság, ha van ilyen, esetleges torzulásai miatt; elégedettség tölti el őket, mert jó irodalmi művel találkoztak, és eltekintenek a történelmi részletkérdésektől; megcsömörlenek és elfordulnak, mert az író nagy léggömböket töltött tele a történelem, úgymond, levegőjével? Feltéve, de ahogy mondani szokás: nem megengedve, hogy a történelmi tudás és a szépirodalmi minőség két, egymástól egyre távolabb kerülő kategóriának tekintendő, és hogy közülük választani kell, olvasóként szívesebben vennék a kezembe egy jó irodalmi művet, legyen bármilyen laza kapcsolatban a történelemmel, mint egy történelmi adatokban gazdag lektúrt. Létezhet azonban olyan eset, amelyben az irodalmi mű jól észrevehetően a történelmi világ fennmaradt töredékeiből építkezik, kísérletet tesz a darabkák eredeti elrendeződésének megállapítására; ami pedig végül létrejön, több is, meg kevesebb is, mint a pusztán történelmi tudásanyag: saját világát kibontó, öntörvényű szépirodalmi alkotás, amelynek már nem kell a történelemhez fűződő kapcsolatát szemmel látható módon igazolnia.

Egy ilyen mű olvasása közben a történésznek sem kell félretennie mesterségéből adódó elvárásait – ha a könyv megkezdésekor még a figurák történelmi valóságosságára izgatta, később örömmel nyugtázza, hogy a saját lábukon állnak a történelmi világ fikatív másában. Ekkor már ezeknek az alakoknak a sorsa érdeklő, és nem kérdezi, hogy hitelesnek bizonyulnak-e a történelmi kritika szerint, de közben nem csillapodik a kíváncsisága az iránt, hogyan használta az író a rendelkezésére álló forrásokat. Mi az, ami miatt ugyanolyan olvasói bizalom járja át a történészt, mint egy jól dokumentált, meggyőzően érvelő és elegáns tanulmány olvasása közben? Ennél többet is kérdezhetnék: van-e a történelmi tárgyú szépirodalmi műveknek saját esztétikájuk? Talán inkább általános esztétikai minőségeknek kell társulniuk a történelmi igazság valamiféle minimumával? Az igazságot még a történészek alkotásaitól is csak bizonyos megkötések, játékszabályok ismeretében tudják számonkérni kritikusaik. Vannak-e ilyesfajta szabályai a történelmi tárgyú szépirodalmi műnek, teszem fel a kérdést – ha nem is fogok próbálkozni a kimondott válaszadással.

A nagyratörő című, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemről szóló drámatrilógia

Márton Lászlónak nem az első könyve, melyben a történelem szerepet kap: A *nagyratörőt* közvetlenül megelőző *Átkelés az üvegen* is teret engedett annak. A két mű azonban meglehetősen különböző módon viszonyul a történelemhez és a történet elbeszéléséhez.

Ha csak abból a szempontból nézzük az *Átkelést*, hogy a történelmet miként jeleníti meg – ebből az aspektusból persze aligha mondható el minden, ami fontos ebben a regényben –, akkor a történelem játékosan komoly kiterjesztésére és átírására figyelhetünk fel. (II.) Ragozzi (Ferenc) fejedelem abba az égbolt alól kilógó kopár világba vezeti seregét, amelyben történelmileg definiálható helyről és időből megugrott figurák adnak találkoztat mitikus hősöknek és egyéb fura alakoknak; ezen a helyen mintha új dimenziókban folytatódna a történelem, miközben a másik világ eseményei a “Magyar Népválóságban”, nagyjából a hatvanas évek Budapestjén zajlanak; itt minden megtörténhet, ami az adott korban megtörténhetett, csak másképp. Itt például nem a Nemzeti Színházat, hanem az Operát robbantották fel, a Nemzetiben viszont egyenesen a pénztárig vezet a metró mozgólépcsője. Az “útirajz” a valóság lehetséges változatairól és észlelésükről szól. Az ál-budapesti történetről a mű végén derül ki, hogy a Ragozzi birtokában elfekvő szörnyeteg álmodja a túloldali világban, de amikor az álom véget ér, ő maga is megsemmisül, a személyek és tárgyak bonyolult metamorfózisainak sorozatát produkáló világokkal együtt, amelyek történetéből a narrátor már régóta eltűnőben volt.¹

Miért mondja el ugyanez az író, ma, Báthory Zsigmond négyszáz évvel ezelőtti történetét úgy, hogy az *lényegében* megegyezik azzal az eseménysorral, melyet a történelem könyvei vázolnak; miért megy jóval mélyebbre a történeti összefoglalások sémáinál, egészen a korabeli dokumentumokban rejlő apró, de valóban fontos részletekig, ha egyébként tetszés szerint élhetne a fikció eszközeivel? Erre a kérdésre egy interjúban maga az író felelt, rövidesen idézem is a válaszát. A könyv olvasása közben elég világosan megmutatkozik a történeti faktumok érvényre juttatásának írói igénye; úgy gondolom, hogy az irodalmi mű integritását nem éri sérelem, ha a történelmi ismeretek oldaláról is szemügyre vesszük. A mű irodalmi értékét természetesen nem az határozza meg, hogy milyen hűséggel ábrázolja a történelmi kort: a túlzott precizitás még a “túlírottság” sajátos állapotát is előidézhetné. Ezt azonban Mártonnak sikerül távol tartania, mivel nem erőlteti rá *A nagyratörőre* mindazt, amit a történelemből tud – a história nem nehezül súlyként a szerkezetre, a figurákra, hanem természetes közeget ad nekik –, elkerüli a műveltség öncélúságának, műveltség és mű különválásának veszélyét.

¹ Márton László: *Átkelés az üvegen*. Útirajz. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992.; Mészáros Sándor: A vég elhalasztása. Kitérők Márton László: *Átkelés az üvegen* című regényéről. In: Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Szerkesztette: Károlyi Csaba. *Nappali ház*, 1994.; Üvegezés. Műhelytanulmányok Márton László *Átkelés az üvegen* című regényéről. Összeállította Balassa Péter. József Attila Kör - Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. (JAK-füzetek 75.), további bibliográfiával.

Ellentétben az *Átkelés*szel, ahol a világ, a valóság megtöbbszöröződött, *A nagyratörő*ben nincs átjárás sehová a színpadról, a dráma alakjai foglyai helyzetüknek. Báthory Zsigmond kezdettől fogva ki akar lépni, lemondva fejedelmi hatalmáról, de ettől csak súlyos veszteségek árán válhat meg, s ezzel a szomorújátéknak is vége. A történet végkifejlete a főszereplő szándékaiban, és részben tetteiben, már a kiindulópontnál jelen van.

Ami képzeletbeli, itt is könnyen valóra válik, mint az *Átkelés*ben, és olyan dolgok is megtörténhetnek a szereplőkkel, amelyeket sohasem képzeltek volna. Bárhogy is igyekezzenek saját szándékaik szerint formálni történetüket, mások szándékai vagy a véletlen keresztülhúzza számításukat – arra pedig végképp nincs hatalmuk, hogy elképzeljének egy másik történelmet. Ezzel egyedül Báthory Zsigmond próbálkozik meg a történet végén, kiábrándultan és halálos cinizmussal. A figurák a történelmen belül vannak. Nincs narrátor, aki kívülálló módjára értelmezné az eseményeket. Decsi János, a historiográfus, aki saját korának történetét kénytelen megírni, képtelen felülemelkedni azon. Maguk a szereplők lesznek a fordulatos történet elbeszélői, s bőven van mit előadniuk, hiszen gyakran jelentős események kerülnek a színpadi konfliktussorozaton kívülre. Nekik kell beszélniük azokról a háttéreseményekről, amelyek a történetet előreviszik, de a színpadon nem játszódnak le. A történet fordulatai sarkallják a nyitottabb szemű szereplőket, illetve a náluk helyzeténél fogva jóval többet átlátó néző-olvasót az események állandó újraértelmezésére: amit az imént valósnak hittek, most látszólagos, és fordítva. A szereplők közül sokan túl későn ébrednek rá arra, hogy a látszatnak hittek, s ez a tévedés könnyen az életükbe kerülhet. Gondolkodhatnak ők akárhányféleképp esélyeikről, jövőjük történetéről, mégis egyetlen történet jut érvényre, s ezt mindig egy náluk erősebb hatalom diktálja. Egyedül Báthory Zsigmond látja messze előre, ami történni fog, de éleslátása végül cserbenhagyja őt is, tettei pedig csak arra elegendőek, hogy általuk saját végzetét teljesítse be.

A szerző, aki saját figuráinak drámabeli életébe már nem avatkozik be, a dráma megírása, a történelmi materiából való kiemelése során állást foglal a történelmi adatok értelmezése terén. A "hogyan történt" kérdésre gyakran több történetverzió bemutatásával ad választ; ezek ellentmondásai rokonságban állnak a látszat és a valóság drámabeli problémájával. A mű világában, melyet a szereplők egymással szembeni színlelésük, félrevezető gesztusaik, szavaik és az ezekből eredő tévedéseik folytán más és más módon látnak, otthonra találnak a 16. század végi erdélyi történelem eltérő értelmezési lehetőségei. Ha pedig azt is felidézzük, hogy a színlelés hasznára épp a 16. század elején mutatott rá Machiavelli, s hogy a reneszánsz udvarok életében a látszat, a szó szoros értelmében, miféle méreteket öltött, akkor megérthetjük, miért ideális a 16. század végének Báthory-udvara mint történelmi közeg a valóság és a látszat határain mozgó színjáték számára.

A dráma cselekményét az író az 1592-től 1598-ig terjedő történelmi periódus alapján rajzolja meg. A legkorábbi esemény, mely a drámatrilógia egészéhez hasonlóan *A nagyratörő* címet viselő első rész cselekményében megjelenik, Báthory Zsigmond és unokafivére, Boldizsár konfliktusa, illetve ennek következményeként Gállfi János udvarmester erőszakos halála. E rész az 1594-es év összeeskü-

vésének megtorlásával, Báthory Boldizsár és társai kivégzésével, illetve Habsburg Mária Krisztierna, Zsigmond menyasszonyának Gyulafehérvárra érkezésével zárul. A második egység, *Az állhatatlan* cselekménye Erdélynek a tizenöt éves háborúba való belépésétől a székely felkelés leveréséig, Zsigmond – lemondását előkészítő – prágai utazásáig tart. A harmadik, a másik kettőnél rövidebb *A törött nádszál* Temesvár ostromától, a mezőkeresztesi csatától Báthory Zsigmond lemondásáig követi a történelmi eseményeket.

A történelmi időt a dráma belső ideje nem mindig képezi le arányosan; a történelmi kronológia helyenként a drámabeli konfliktusok logikájának megfelelően változik. (A kötet végére tett időrendi tábla megkönnyíti a dolgot azoknak az olvasóknak, akik e viszonyra kíváncsiak.) A mű által lehatárolt időn belül vannak utalások a cselekmény előzményeire és a végpontjánál későbbi fejleményeire. Lényeges konfliktusok bizonyos mértékig módosíthatnak a történelmi személyiségek életrajzi adatain. Lássunk néhány példát ezekre az összefüggésekre.

A konfliktusok egy része már a cselekmény kezdete előtt kialakult, ezekről a szereplők elbeszéléseiből értesülünk. A prófécia, a jóslás, a látomás, a szomorújátékon belüli színjáték a jövőbeli eseményekre irányul, vagy a már zajló eseményeknek a jövőben kitisztuló értelmét tárja fel. A dráma végpontján túli történelmi eseményekre mutat Mihály vajda fiának az álma. Ebben egy kutya levágott emberfejet visz az apa elé: “Barna fürtű, szakállas férfifej; / hosszú, sötét lyuk tátong homlokán.” Kevéssel utóbb Báthory Zsigmond látomásában fejszéssel felfegyverzett férfiak “bezúzzák barna fürtös fejét a bíborosnak”: Zsigmond, aki a látomást megelőző színjátékban bíborosi ruhába öltözött, rémülten tiltakozik e jövő ellen. “Megálljatok! Nem vagyok bíboros! Ez nem az én ruhám!” A szereplők beszélnek itt-ott a valódi bíborosról, Báthory Andrásról, aki soha nem jelenik meg a színen; a két vízió mégis az ő halálát vetíti előre abból a történelmi korból, ahova a drámai cselekmény már nem fog eljutni. (“Ezen a színpadon – írhatta bárki / a színjátékot, melyben részt veszünk, / Báthory Andrásnak nem jut szerep.”) 1599-ben a Mihály vajdát támogató székelyek gyilkolták meg Báthory András bíboros-fejedelmet; levágott feje, sebbel a homlokon, egy röplapon ábrázoltatott. Kakas Istvánnak olasz komédiások mutatják meg, milyen halál vár rá egy ismeretlen tenger partján: a történelmi Kakas István 1603-ban hazájától távol, Perzsiában halt meg. A személyében sértett Bocskai István a darab végén e szavakkal távozik: “Eljön még az idő, / mikor őfelsége belátja majd, / hogy mily méltatlanul határozott.” A majdani Bocskai-felkelésre asszociálhatunk, ha úgy tetszik.

A drámában Mária Krisztierna ugyanaznap érkezik Erdélybe, hogy Zsigmond kivégezteti a Kendi-féle összeesküvés résztvevőit – a vérpadot fűrészporral szórják fel, virágokkal hintik tele, hogy a menyasszony tiszteletére színjátékot rendezzenek rajta –, holott a történelemben a kivégzés és a hercegnő jövetele között kerek egy esztendő telt el. A történelemben, ahogy a drámában is, Habsburg Mária Krisztiernát azért veheti feleségül Báthory Zsigmond, mert a török ellen irányuló háborús szövetségre lép Rudolf császárral; a szövetség megkötését ellenzi az az ellenpárt, melynek vezetőit Zsigmond összeesküvés címén kivégezteti. A történe-

lemben a szövetségkötést és a házassági szerződést megelőzi az ellenpárttal való leszámolás; *A nagyratörőben* a sorrend fordított. A kronológiai módosítás, a történelmi idő sűrítése, nem veszi el a valós események értelmét, sőt, élesebb fénybe állítja azt. A kivégzéseknek és a menyasszony érkezésének szinkronba hozatala folytán a kettő közti összefüggés válik a szó szoros értelmében láthatóvá. Egyes történelmi források szerint Zsigmond az összeesküvők nyomására kénytelen volt lemondani a hatalomról, de hamarosan visszaszerezte azt. A drámában Zsigmond, miután szívesen, szinte önként lemondott a nyomasztó fejedelmi tisztségről a nála alkalmasabb Boldizsár javára – egyébként e készséget bizonyos történelmi dokumentumok elismerik, mások tagadják –, álruhában meglátogatja menyasszonyát, annak Gyulafehérvárra érkezése előtt, s kiábrándul belőle. "Irigylem őt – ő legalább szeret, / és nem tudja, hogy viszonzatlanul! / Most már vigasz, hogy trónom odavan, s vele odalett a menyasszonyom: / csak boldogtalanná tenném szegényt." *A nagyratörő* Báthory Zsigmondja, mire visszaszerzi hatalmát, jól tudja, hogy általa nem nyer szerelmet; politikai értelemben pedig ő maga ítélte sikertelenségre a házasságot, amikor szerződésben vállalta, hogy nem születnek utódai – könnyen tehetette ezt, mivel meg volt győződve saját nemzőképtelenségéről. Azokat a problémákat, melyek a történelemben a házasság következményeként jelentkeztek, és a történetíróknak is fejtörést okoznak – a kortársak körében találgatás folyt arról, mi az oka a házastársak egymás iránti hidegségének –, a drámában a házasság előzményeivé teszi a fikció.

Gálffi János halála, amit Báthory Boldizsár idézett elő, a történelemben egy évvel előzte meg Boldizsár Zsigmond általi kivégeztetését; *A nagyratörőben* szorosan egymás mellé kerül e két halál. Van rá forrásos utalás, Szamosközy Istvánnál, hogy Zsigmond kegyelmet akart adni a várbörtönben raboskodó Gálffinak, akit azonban kivégeztek, mire a levél célhoz ért. A drámában Zsigmond már csak mint kész tényről értesül volt udvarmestere haláláról. Egy pillanatra bosszúvágy támad benne a fogva tartott Boldizsár ellen, akinek önkényes bírászkodása Gálffi pusztulását okozta, de a haragot hirtelen felváltja a megbocsátás: "Hisz ő még él! Hisz ő még menthető! / Még én vagyok sorsának fejedelme! / Igen – Úgy legyen! – kegyelmet adok!" Boldizsárt felmentő levele, mint a történelemben Gálffi esetében, későn érkezik. Zsigmond hiába próbálja megállítani azt a folyamatot, melyben egy mind nagyobb hatalom előtt sorra áldozatul esnek azok, akik korábban maguk sem voltak ártatlanok a náluk kiszolgáltatottabbak bűnhődésében.

A törött nádszálban megjelenik Giorgio Basta, Rudolf császár képviselője, hogy átvegye a hatalmat Zsigmondtól. A mű által leképezett történelmi periódusban Basta nem járt Erdélyben, későbbi, 1600-tól kezdődő uralma vonult be a Báthorykor tragikus végpontjaként a történelmi köztudatba; de csakugyan volt arra lehetőség már 1598-ban, hogy a kormányzóvá kinevezett Miksa főherceg oldalán leveleznyelje az erdélyi hatalomátadást. *A törött nádszál* szerint a főherceg Jósika István kancellárnak Zsigmond egyetértése mellett írt fenyegető levele miatt nem folytatta útját Erdély felé – történelmi dokumentumok tanúskodnak róla, hogy a fejedelem és a kancellár Miksát elijesztve valóban meg akarta tartani a Rudolf császárnak már odaigért országot. A drámában Basta jön, Miksa helyett. Ami egy

bizonyos történeti szituációban lehetséges volt, de nem, vagy csak egy későbbi időpontban teljesült, valóság a fiktív történeti világban. Bocskai István 1594-ben kapja meg azt az ajánlatot a török szultántól, melyet a történelemben csak 1604-ben kezdődő felkelése idején: az erdélyi fejedelmi és magyar királyi cím ígérését. A drámában Bocskai számára ez az a fordulópont, miután támogatni fogja Zsigmond fejedelmet, akire azelőtt neheztelt.

Geszti Ferenc alakja jóval élesebb körvonalakat kap, mint amennyire a dokumentumokból kivehető. Az *állhatatlannak* egyik főszereplője lesz ez a durva katona, elbizakodott intrikus, aki nem veszi észre, hogy csupán bábfigura abban a játékban, melyet irányítani vélt. Geszti az 1594-es esztendő összeesküvőinek ellenfeleként lép be a történetbe, aztán ő forral terveket a fejedelem eltávolítására, aki viszont őt használja a székely felkelés leverésére, majd árulás vádjával kivégezti. A történelmi feljegyzésekből, ha keveset is, de tudunk Geszti 1594-es szerepéről, hűtlenségéről, és arról is, hogy talán Zsigmond okozta Geszti halálát, amely azonban jóval a székely felkelés előtt következett be. Lényegét tekintve a karakter történetileg hiteles, a műben az események logikája indokolja, hogy épp neki kell a székely felkelőkkel leszámolnia. Halálával fejeződik be a drámaciklus középső része.

Jósika István, Zsigmond alacsony sorból felkapaszkodott híve, *Az állhatatlan* elején egy, a cumaei Sibylla és Tarquinius Suberbus történetét idéző jelenetben megtudja, hogy testvére Báthory Zsigmondnak. Ettől kezdve viseli ennek a titoknak a terhét, és éppúgy az önazonosság kérdésével küszködik, mint a fejedelem. A történelmi Jósika valóban homo novus volt, tényleg rokona a Báthoryaknak, de arról nem tudunk, hogy az uralkodó testvérének hitte volna magát. A kései utód, Jósika Miklós *Emlékirataiban* olvasható, hogy a 19. század félig-meddig műkedvelő genealógusai Jósika István nagy karrierjét szívesen magyarázták azzal az ötlettel, hogy Zsigmondnak testvére, Báthory Kristófnak természetes fia volt.² Ha *A nagyratörőt* a reformkori drámairodalom képzeletbeli részének vagy folytatójának tekintjük – tekintetbe véve Balassa Péter azon nézetét, hogy a mű Katona *Bánk bánjának* problémáit fogalmazza újra³ –, és elgondoljuk, hogy reformkori olvasók vagy nézők vagyunk, akár osztozhatunk is a szerzővel a Jósika-legenda ismeretén.⁴

² *Jósika Miklós*: Emlékirat. I. kötet, Pest, Heckenast Gusztáv, 1865. 15-16, 19. o.

³ *A nagyratörő* című rész korábbi szövegváltozatáról *Balassa Péter*: "Sárból kecmergő sár". *Színház*, XXVI. évf. 3. szám. 1993 március, 10-12 o.; majd a könyv megjelenésekor *úő*: Az ismerős és ismeretlen magyar szomorújáték. A *Magyar Hírlap* "Ahogy tetszik" melléklete, 1994. június 4.

⁴ A műben egyként felbukkannak a reformkori költőktől vett gondolatok átiratai: Károlyi András: "Idegen ajkú népek lakjanak / az ősi tűzhelyek hűlő helyén" (Kölcsey: Zrínyi második éneke); Geszti búcsúbeszéde: "az évszázados tölgyfa gyökerét / pillanatig élő, ügyeskedő, kalmár férgnek nagy titokban felőrlik" (Bercsenyi: A magyarokhoz); a többször előforduló "sárkányfog-vetemény", utalással Kadmosz mítoszára és a Báthory-címerre (Vörösmarty: Az emberek). Thoroczkay szózatának zárkora így hangzik: "Isten, áldd meg a magyar népet. Ámen." Talán nem erőltetett a párhuzam, ha Jósika István figurájában, annak két motívuma kapcsán – a gyulafehérvári árvízben menti a menthetőt, s aztán rövidesen az ellene hosszú idő óta folyó felségvétségű per áldozatává válik – Wesselényi Miklós életének eseményeire ismerünk rá. Zsigmond Jósika kivégzése előtti szónoklata azzal a reformkori

A kiugróan fontos történelmi események közé szövődnek a szereplők konfliktusainak száalai, ezek adják a cselekményt. Az intrikák színpadán olyan nagy történelmi fordulatok, mint például a havasalföldi hadjárat vagy a mezőkeresztesi ütközet csak elbeszélésekben, illetve a szereplőkre gyakorolt hatásukban jelennek meg. Meghúzódnak a személyes konfliktusok háttérében, de nem mindig amiatt, hogy eleve dramatizálhatatlanok: a temesvári ostrom például a színre kerül. Támadók és várvédők vakon botladoznak a ködben, ekkor mondja el Báthory Zsigmond a világ megismerhetetlenségéről és a benne uralkodó zűrzavarról szóló monológiáját.

Márton László a történelmi alakok személyiségére nézve találhatott utalásokat a forrásokban – egy olyan kitűnő történetírónál, amilyen Szamosközy István, akár jól kidolgozott portrékat is. Abból, amit készen, félkészben kapott, új és konzisztens személyiségeket hozott létre a drámában. Ez a munka különösen a fejedelem figurájának esetében szembetűnő. A történelmi Báthory Zsigmond cselekedeteit legtöbb kortársa értetlenséggel fogadta – a magas politika titkossága miatt kétségtelenül nehéz lehetett felfogniuk az egymásnak láthatólag vagy látszólag ellentmondó lépések értelmét –, dicsőítették és átkozták, végül egy szélsőségesen negatív ítéletet adtak át a jövőnek. Márton, a történelmi személyiség bonyolultságára ráérezve, tulajdonképpen a korabeli szövegek mögé tekint, ott látja meg az emberi lélekben dülő viharokat. A történelmi személyiségekkel való írói találkozás élményéről a mű végleges formában való megjelenése előtt rövid idővel így számolt be: “föltűnt nekem, mennyire kézzelfogható ezeknek a három-négyszáz évvel ezelőtt élt embereknek a személyisége, mennyire világosan kirajzolódik előttünk”, “ez valahogy úgy van, mint ahogy egy pénzermét egy papírlap alá teszünk, és egy ceruza fokával elkezdjük dörzsölgötni, és akkor kirajzolódik valami – anélkül, hogy a fém a kezünkben volna”, és: “egy személyiség döntő fordulatai soha nem derülnek ki ezekből a forrásokból. Éppen ezért a tényekhez, a részletekhez és az igazolható dolgokhoz való minél szigorúbb ragaszkodás adja meg valójában a képzelet mozgásterét”.⁵

A *nagyratörőben* Zsigmond karakterét az önazonosság mélyen átélt problémája határozza meg, ebből erednek a valóságra, a felelősségre, az emberi cselekvés esélyeire és értelmére, ember és Isten viszonyára, végső fokon pedig az időre (a történelemre) vonatkozó kérdései. Amikor leszámol unokatestvérével, Boldizsárral, akit önmagánál valódiabb Báthorynak tartott – “Mintha az ő silány torzképe volnék! / Ő az igazi, én csak másolat, mely rátámad saját eredetével”, “a tükör mögül kilép a tükörkép, / és a valódiságot elnyeri” – egy időre azt hiheti, hogy megszabadult az éntudat bizonytalanságának gondjától. Ő lesz a valódi és a

---

eszmével zárul, az adott helyzetből következőleg szomorúan és ironikusan, hogy a magyaroknak vissza kell térniük “az emberiség teljes értékű tagjai közé”. Istvánffy Miklós szavaiból pedig egy, a mához időben közelebb eső történelmi kor aforizmája csendül ki: “Minden eddigi vétket megbocsátunk: aki nem ellenségünk, az barátunk.”

⁵ Az írás démonai. Márton Lászlóval beszélget Mészáros Sándor. *Magyar Napló*. VI. évf. 6. szám, 1994. április 1. 4. o.

valótlan mértéke, egyben a múlt terhét is levetheti magáról (“A múlt időket semmibe veszem, / és átlépek fennkölt példáikon! / Én: én vagyok, vegyétek tudomásul!”), azt a történelmet, mely korábban az elődök szelleme megidézésének extatikus pillanatában a jövőendő látomásával egyesült. Az *állhatatlan* Báthory Zsigmondja a fátummal és a fortunával dacolva vállalkozik emberfeletti tetre, egy nálánál jóval hatalmasabb erővel, “az idők súlyos áradatával” szembeállítva azt az “ént”, amelyet a másik Báthory, Boldizsár kiiktatásával már megtalálni vélt, amely az imént még a valóság meghatározhatóságában bízott. A tett az én újabb kettészakadásának kockázatával jár: “Én vagyok a sárkányeregető / fiú a réten, s én vagyok a sárkány; / én vagyok a templom, és én vagyok a templom népes gyülekezete”, “a gyülekezetet elbocsátom, / és elszakítom a zsinórt, / amely a sárkányt a földdel összeköti.” A valóságot a szerencsének vagy az előrelátásnak köszönhetően sikerrel alakítja — a lázadó székelyeket a maga oldalára vonja, titkos ellenfelét, Geszti Ferencet egy mozdulattal megindítja halálos útján —, másrészt a kezére is játszik a valóság, hiszen az erdélyiek váratlan győzelmet aratnak a török felett. Az *állhatatlan* végén, majd *A törött nádszál*ban következik a fátumok felülkerekedése, úgy az embernél nagyobb kényszerítő erők, mint a tragikus emberi tévedések folytán. Aki korábban éleslátásában bízott, most, átvitt értelemben, a vakságot éli meg, aki tükörképnek gondolta magát, átlátszóságáról panaszkodik. Egy embernek két teste van, a földi és az uralkodói, s mindkettő felmondja a szolgálatot. Zsigmond újra előveszi a hatalomról való lemondás tervét. Egy pillanatra aztán felcsillan a hatalom s önmaga megmentésének reménye, de hamar el is enyészik. Mielőtt lemondana, nem egészen szándékosan még Báthory Boldizsár sorsára juttatja Jósika Istvánt, akit éppen ő emelt saját hasonmásává és helyettesítőjévé, korántsem Jósika akarata ellenére. A szeretet, amit Boldizsár meggyilkolásával már egyszer száműzött magából, Mária Krisztierna felé irányulna, de a büszkeség és a véletlen nem hagyja érvényesülni. Zsigmond már a kezdet kezdetén tudatában van annak, hogy Isten hallgat, és a szív sem ad tanácsot az embernek; *A törött nádszál* köd-jelenetében pedig, felidézve múltbeli céljait, bevallja: önfeláldozásával Krisztust imitálva az emberiség bűneit akarta, nem megváltani, de legalább eltakarni. E gesztusból már kiveszett a szeretet, s ez a majdnem-Krisztus épp az áldozat miatt képtelen hinni: “eliszonyodtam a feszültől, / melyre, mint mézsárszéken az ökör, / úgy van a véres ember felfeszítve! A két gerenda, mint határsorompók, / nem és nem engednek Isten elé!” (Egy korábbi helyen, a hősi önfeláldozás előtt állva ugyanezt a problémát még így fogalmazta meg: “Ó, teremtett lélek! Halál fial / Vedd észre a Teremtő hült helyét, / és a Megváltó magához ölel!”) A bűnöket nem elfedi, hanem újabbakkal gyarapítja — de nincs senki a drámában, aki hitelesen képviselhetné a bűnök feletti morális ítéletet. A jezsuita politikus és a pápa követe nem hisz abban, hogy Isten szemmel tartja a világot, és ugyanerre a megállapításra jut a felekezeti viszályt szító protestáns diák. A történetírótól a hatalmasok megkövetelik, hogy az a magaslat, ahonnan “tettek és jellemek, / esélyek és szándékok összegét” láttatni fogja, maga a fejedelem legyen, mert ő “az, aki a nemzet egésze fölött áll.” Geszti Ferenc véres cselekedetei után és saját pusztulása előtt sommásan így szól: “Bár sokkal rosszabb

voltam nálatok, / ti nem vagytok nálam csöppet se jobbak.” Thoroczkay Máté menekül a katolikusok és kálvinisták közt kitört háborúskodás elől, pedig nem sokkal azelőtt a prédikátor erkölcsi fennsőbbiségével ostorozta a bűnöket.

A mű elején Gálffi János monológja jelöli ki, Dániel könyvéből vett idézettel a kor helyét a történelem folyamatában: az arany, ezüst, réz ideje letűnt, a mindent elpusztító vas birodalom kora jött el, s vele “az idők alkonya”. Jósika István a közelgő új évszázaddal bekövetkező pozitív változások hírnökének szerepében biztatja Decsi Jánost az egyébként pártos történetírásra. A szép Kovacsóczy né férje halála után félelmetesen rövid idő alatt vénasszonnyá változik: a szerencse forgandóságára, illetve az idő és az emberi élet viszonyának kiszámíthatatlanságára figyelmezteti Jósikát. Az olasz komédiás a változást tökéletesedésnek mondja, hozzátéve, hogy a tökéletesség egyformaság. Egy helyen a prédikátor bibliai szavakkal, a történetíró a római mitológia felfogása szerint beszél a végítélet eljövételéről. Próféciáiban Thoroczkay a magyar nép pusztulásának veszélyére int; a mű végén Báthory Zsigmond, a nemzethalál gondolatát mintegy megfordítva, a messi csillagokban lakó, s onnan egyszer majd eljövő boldogabb magyarok képét festi Jósika István elé, akinek viszont a pillanatnyilag rendelkezésre álló történelemben azonnali kivégeztetés a sorsa. Ezek a példák az idő múlásáról, folyamatosságáról, az általa hozott változásokról s a végéről szólnak, de mellettük ott vannak az idő múlásával dacoló változatlanság, a reménytelen örökkévalóság és a körforgás motívumai is.

Jósikának Boldizsár, a “másik Báthory” helye és végzete jut; a Zsigmond lemondásával a történet oda jut vissza, ahol kezdődött. A csillagász szerint a “Historia Mundi” az örök éj, melyben az ember annyi, mint a jelentéktelen és nyüzsgő rovarok. Ha Báthory Zsigmond, aki a múlton már túltette magát, léte kérdéseire választ kapna szívéből, akkor a jelen és az utókor közti kapcsot is megtalálná: “Áruld el, ki vagyok, hogy az lehessen, / aki szívével együtt megmarad, / akár jó az a szív, akár gonosz! / A késő századokig tündökölhetsz!” Tapasztalatai azonban hamarosan arra tanítják, hogy “Nem történik soha semmi, csak váltják egymást az állapotok.” Ugyanabban a drámai színben, melyben Zsigmond szólásra próbálja bírni szívéét, követek ajándékként egy órát hoznak be, amelynek révén “a fejedelmi személy előtt / az idő múlása, mely önmagában / a halandókra nézve siralom, / félórás mulatsággá változik.” Zsigmondnak a hiábavaló cselekedetek egyhangúságáról szóló megjegyzése erre az óraszerkezetre és egyben a komédiások rovar-hasonlatára utal: “a tettek úgy nyüzsgönek, mint a tetvek: / ördög-rugóra járó masinák.” Nagy Tamás, a vallásfelekezetek békétlenségének értelmi szerzője, a bevett igazságok tagadója mondja ki: “hazugság az, hogy múlik az idő, / hiszen egy számlapon körbeforog”.

A mű végén Zsigmond, megszabadulván az uralkodás terhétől, búcsúbeszédében kijelenti: “Nincs emlékezés! Elhamvad a múlt! / Én voltam az első és az utolsó!” Szabadsága egyben végtelen egyedüllét a történelemben. A kozmoszban, a száguldó földgolyón “a történelem-kerékre feszítve, sikoltva pörög az emberiség”, kiszolgáltatva a könyörtelen forgásnak.

A szereplők beszédében fel-felbukkannak a 16. század végi forrásszövegek

mondатаi, melyek gyakran az eredetitől különböző kontextusban kezdenek új életet.⁶ Ezeket a kis idézeteket a szavak, gondolatok sajátos hajlításával egy-egy gondolat- vagy képsor láncszemeivé teszi a szerző. A jelen eseményeit kommentáló Decsi szövege két helyen szinte szóról szóra a történelmi Baranyai Decsi János *Magyar História*jából való. Az eredetiben múlt idejű igealakok jelenbe kerülnek, úgy érezhetjük, mintha Decsi éppen a készülő történeti krónikából olvasna fel. Az az átírat, mely a legnagyobb terjedelmű és a legfontosabb helyen áll, Báthory Zsigmond búcsúbeszéde. Első fele a többek közt Baranyainál és Szamosközy Istvánnál olvasható szöveg tartalmát adja vissza⁷, majd annak utolsó gondolatából, a fejedelem alattvalóihoz intézett bocsánatkéréséből indul a hozzáírt második rész, amely bosszúvételre invitálja a nyomorultakat és megalázottakat, és zárja a mű egészét a történelem víziójával.

A forrásokból vett mondatoknál nagyobb arányban vannak jelen a reneszánsz kori beszédmód olyan jellegzetességei, mint a klasszikus mítoszokból és a Bibliából vett példázatok, az ókori történelem eseményeinek emlegetése, az emberi tulajdonságokat minősítő erényekre való hivatkozás. Találó a politikus figurák nyelvi alakoskodása. A retorikát, a műveltség politikai hasznosságát elutasító Geszti-figura ellenfeleiénél durvább hangot kapott, s hozzá hasonlóan a nyers hatalmi erő többi birtokosa is, Báthory Boldizsár, Bocskai és Basta. A stílusok árnyalásánál a mű egészére nézve azonban fontosabbnak tartom azt az írói eljárást, mely a beszédet magát gondolati absztrakciók és költői alakzatok segítségével szervezi meg. Szerencsés, hogy mindezt modern nyelven teszi a szerző, és szinte egyáltalán nem él a grammatikai archaizálás eszközeivel.

Látás, éleslátás, előrelátás, látomás, látszat, átlátszóság – és a valóság, ez esetben a történelmi. Márton Lászlót, mint mondja, a történelem láthatósága érdekelte.⁸ Úgy gondolom, ez az alapállás tette lehetővé, hogy művéhez részben a történelmi adatok felől közelítsek. Az idő haladásáról, a történelem önméltléséről szóló gondolatok olyan történetfilozófiai kérdéseket feszegetnek, melyek történetírás és szépirodalom találkozási pontjai lehetnek. Talán szokatlan jelenség a mai magyar irodalomban, hogy egy író az alapos forrásolvasásig menően komolyan veszi a választott korszakot és embereit, ám a történészeket, akik számára mindennapos az ilyen természetű munka, bizonyára nem ez éri váratlanul, hanem valami más. A történész belefeledkezhet *A nagyratörő* olvasásába, anélkül, hogy a historiográfia kritériumairól meg kellene feledkeznie. Visszavezettetik saját területére az író által, s amit ott lát, nem ismeretlen, de meglepő, újszerű, meggyőző.

6 Hadd említsem e fordulatok egyik fontos leelőhelyét: Szamosközy István történeti maradványai (1542-1608). IV. kötet. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, MTA, 1880.

7 *Baranyai Decsi János Magyar története* [1592-1598]. Budapest, Helikon Kiadó, 1982. 364-372. o.; *Szamosközy István: Erdély története* [1598-1599, 1603] Budapest, Magyar Helikon, 1977. 79-88. o.; Márton, három szöveg összehasonlítása alapján úgy véli, hogy "Zsigmond a beszéd egyik változatát sem mondta el, hanem valami egész mást mondhatott. Különbben is magyarul beszélt, míg ezeket a szövegeket latinul jegyezték fel." Az írás démonai i.m. 4. o.

8 Az írás démonai i.m. 4. o.

E számunk szerzői

Berend Nóra

1989-ben végzett az ELTE BTK történelem–francia szakán. Jelenleg ösztöndíjjal Franciaországban tartózkodik

Erdősi Péter

1993-ban végzett az ELTE BTK történelem-olasz szakán, jelenleg a Szent László Gimnázium tanára és az Atelier magyar-francia posztgraduális társadalomtudományi műhely ösztöndíjasa

Horváth Sándor

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Láng Benedek

az ELTE BTK II. éves történelem szakos hallgatója

Nemerkényi Előd

az ELTE BTK III. éves történelem szakos hallgatója

Szabó A. Dezső

1994-ben végzett az ELTE BTK-n történelem-német szakon

Thoroczkay Gábor

1994-ben végzett az ELTE BTK latin nyelv és irodalom szakán. Történelemből 1995-ben szerez diplomát. Jelenleg az ELTE ÁJTK Idegennyelvi Lektorátusán, illetve Római Jogi Tanszékén nyelvtanár

Tombor András

az ELTE BTK III. éves történelem és I. éves latinszakos hallgatója

Zichy Mihály

az OSZK Kézirattárának munkatársa